

TEOLOGICZNE
STUDIA
SIEDLECKIE

THEOLOGICAL STUDIES
OF SIEDLCE

Numer okolicznościowy z okazji dwustulecia
Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej

Rok XV (2018) 15
Siedlce

Komitet redakcyjny

ks. prof. UKSW dr hab. Kazimierz Matwiejuk (redaktor naczelny)
ks. dr Jacek Wojda (sekretarz)
ks. dr Marcin Bider
ks. dr Mateusz Czubak
ks. dr Marek Paluszkiwicz

Rada Naukowa

ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch, UPH
ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński, KUL
ks. prof. dr hab. Roman Krawczyk, UPH
ks. prof. dr hab. Kazimierz Misiaszek, UKSW
ks. prof. François-Xavier Dumortier S.J., Pontificia Università Gregoriana, Rzym
ks. prof. Edmund Kowalski C.Ss.R., Accademia Alfonsiana, Rzym
ks. prof. Wolfgang Lentzen-Deis, Theologische Fakultät, Trier
ks. prof. Markus Tymister, Papieski Instytut Liturgiczny św. Anzelma, Rzym.
ks. dr hab. Roman Karwacki, em. prof. UKSW, Siedlce
ks. dr hab. Dariusz Kotecki, prof. UMK

Recenzenci

ks. prof. dr hab Ireneusz Celary, UŚ
ks. prof. dr hab. Jacek Nowak, UKSW
ks. dr hab. Piotr Duksa, prof. UWM
ks. prof. dr hab. Roman Krawczyk, UPH
ks. dr hab. Grzegorz Barth, prof. KUL
ks. dr hab. em. prof. UKSW Roman Karwacki, Siedlce
ks. dr hab. Andrzej Kiciński, prof. KUL
ks. dr hab. em. prof. UKSW Kazimierz Matwiejuk, WSD Siedlce
dr hab. Agnieszka Bender, prof. UKSW
dr hab. Czesław Grajewski, prof. UKSW

Skład komputerowy:

Monika Sadowska

Za pozwoleniem władzy kościelnej
ISSN – 1733-7496

Artykuły są drukowane na podstawie recenzji

Adres Redakcji

Wyższe Seminarium Duchowne im. Jana Pawła II diecezji siedleckiej
ul Seminaryjna 26, 08-103 Nowe Opole
Tel. + 48 608 638 572
www.tss-siedlce.pl

SPIS TREŚCI

Od redakcji	5
Ks. KAZIMIERZ MATWIEJUK, WSD Siedlce	
NAUCZANIE LITURGII W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ	8
Teaching liturgy in Theological Seminary in the Diocese of Siedlce	
Ks. ADAM KULIK, WSD Siedlce	
TEOLOGIA PASTORALNA W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ	38
Pastoral theology in Theological Seminary in Siedlce	
Ks. KRZYSZTOF BARYGA, ks. PAWEŁ KINDRACKI, WSD Siedlce	
SZKIC DO BADAŃ NAD NAUCZANIEM KATECHETYCZNYM W SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ	57
The study for the research on the catechetical instruction in Theological Seminary in Siedlce	
Ks. Rafał PIETRUCZUK, WSD Siedlce	
WYKŁADY Z PISMA ŚWIĘTEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ IM. JANA PAWŁA II W LATACH 1918-2018	126
The Holy Scriptures Lectures at the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce from 1918 to 2018	
Ks. WOJCIECH HACKIEWICZ, WSD Siedlce	
HISTORIA NAUCZANIA APOLOGETYKI ORAZ TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1818-2018	151
A bicentennial history of apologetics and fundamental theology as they have been taught at the Major Seminary of the Diocese of Siedlce (1818-2018)	
Ks. PIOTR PIELAK, WSD Siedlce	
NAUCZANIE TEOLOGII MORALNEJ W SEMINARIUM DIECEZJI SIEDLECKIEJ 1818-2018	175
Teaching of the moral theology at the seminary in Diocese of Siedlce 1818-2018	

Ks. MARCIN BIDER, UPH/ WSD Siedlce

NAUCZANIE PRAWA KANONICZNEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1918-2018. ZARYS PROBLEMATYKI 215

The teaching of the canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The draft of the problem

Ks. JAN ZOWCZAK, WSD Siedlce

KATOLICKA NAUKA SPOŁECZNA JAKO DYSCYPLINA WIEDZY NA STUDIACH TEOLOGICZNYCH 240

Catholic social teaching as a discipline of knowledge in theological studies

Ks. KRZYSZTOF KAROL PIÓRKOWSKI, WSD Siedlce

WYKŁADY Z PSYCHOLOGII W SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ..... 273

Lectures on psychology at The Theological Seminary of Dioceses of Siedlce

Ks. GRZEGORZ STOLARSKI, UPH/ WSD Siedlce

WYKŁAD METAFIZYKI OGÓLNEJ I FILOZOFII BOGA W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1919 – 2018 288

A teaching of general metaphysics and the philosophy of God in the Major Seminary of the Diocese of Siedlce, 1919 – 2018

Ks. ROBERT KUBLIKOWSKI, KUL

LOGIKA. PANORAMA TEMATYKI 314

Logic. Panorama of the Domain

RECENZJE 342

Ks. prof. dr hab. Roman Bartnicki, Jezus w drodze do śmierci i zmartwychwstania. Komentarz do Ewangelii Marka 8,27-16,20. Część pierwsza Mk 8,27-13,37 wydana w Instytucie Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018, ss. 606. Recenzent: Ks. prof. dr hab. Roman Krawczyk, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach 342

Ks. Kazimierz Matwiejuk, Papieże przełomu drugiego i trzeciego tysiąclecia, s. 359, Siedlce 2018, nakład autora. Recenzent: Ks. prof. dr hab. Ireneusz Celary, Uniwersytet Śląski 344

AUTORZYCYTOWANI – ZAPIS APA..... 346

OD REDAKCJI

Rok 2018 to rok jubileuszowy w Kościele diecezjalnym siedleckim. Jest to rok dwustulecia istnienia diecezji siedleckiej. Kościół siedlecki swoje świętowanie, jego szczyt, przeżywał podczas celebracji Eucharystii w dniu 9 czerwca 2018 roku. Ta celebracja była związana z zebraniem plenarnym Konferencji Episkopatu Polski oraz zakończeniem Drugiego Synodu Diecezjalnego.

W 1818 roku, wraz z erygowaniem diecezji siedleckiej, jako janowskiej czyli podlaskiej, zaczęło funkcjonować seminarium diecezjalne jako instytucja naukowo-dydaktyczno-formacyjna. Seminarium, podobnie jak diecezja siedlecka, było swoistym *wianem* diecezji łuckiej. Z tej bowiem diecezji nowy Kościół diecezjalny inkorporował 53 parafie, także seminarium duchowne, które było w Janowie Biskupim. Łuckie seminarium duchowne w Janowie Biskupim to pomysł biskupa Bernarda Maciejowskiego (+1608). Jego urzeczywistnienie to sprawa bpa Stanisława Gomolińskiego, który seminarium erygował w 1602 roku.

W roku seminaryjnym 1818/1819 było 28 uczniów. Wraz z kasatą diecezji janowskiej w 1867 roku zamknięto także seminarium. Dalsze dzieje diecezji janowskiej czyli podlaskiej zostały związane z diecezją lubelską. W Lublinie uczniowie z Podlasia odbierali formację kapłańską. Seminarium w Janowie Podlaskim zostało wskrzeszone w 1919 roku. Wspólnotę kłerycką stanowiło 39 uczniów. To seminarium funkcjonowało do 1939 roku. W czasie wojny i po jej zakończeniu uczniowie swoją formację do kapłaństwa przeżywali w Siedlcach. Po wojnie budynki seminaryjne w Janowie Podlaskim zostały przejęte przez władze państwowe i przekazane zespołowi szkół ponadpodstawowych. Od 1990 roku uczniowie mają do dyspozycji nowy gmach seminaryjny w Nowym Opolu.

Obecny numer TSS jest poświęcony dydaktycznej działalności Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej. Wykładowcy poszczególnych dyscyplin teologicznych, prawa kanonicznego, także filozoficznych przybliżą sposób kształcenia uczniów podczas ich studiów seminaryjnych, zrazu czteroletnich, następnie pięcio-, wreszcie sześcioletnich.

Wykładowcy poszczególnych przedmiotów podejmą próbę przybliżenia treści stanowiących *materię* formacji intelektualnej alumnów. Uczynią to przybliżając swoich poprzedników, podręczniki, także problematykę przekazywaną na poszczególnych etapach formacji intelektualnej. Ta formacja zawierała także elementy formacji ludzkiej, duchowej i pastoralnej.

Ks. Kazimierz Matwiejuk opowie o nauczaniu liturgiki w seminarium siedleckim. Ks. Adam Kulik zapozna z nauczaniem przyszłych księży teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej. Ks. Krzysztof Baryga i ks. Paweł Kindraczki przedstawią szkic do badań nad nauczaniem katechetycznym w siedleckiej Alma Mater. Ks. Rafał Pietruczuk przybliży wykłady z Pisma Świętego w seminarium siedleckim im. Jana Pawła II w latach 1918-2018. Historię nauczania alumnów apologetyki oraz teologii fundamentalnej w WSD diecezji siedleckiej w dwustulecie jego istnienia opíše ks. Wojciech Hackiewicz. Natomiast ks. Piotr Pielak przybliży nauczanie teologii moralnej w seminarium diecezji siedleckiej w latach 1818-2018. Ks. Marcin Bider zapozna z nauczaniem seminarzystów prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej w latach 1918-2018 a ks. Jan Zowczak przybliży nauczanie katolickiej nauki społecznej. Zarys problematyki psychologicznej w seminarium duchownym diecezji siedleckiej przedstawi ks. Krzysztof Karol Piórkowski. Natomiast ks. Grzegorz Stolarski zaprezentuje wykład metafizyki ogólnej i filozofii Boga w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej w latach 1919 – 2018. Panoramiczny obraz nauczania alumnów logiki w seminarium siedleckim nakreśli ks. Robert Kublikowski.

Diecezja Siedlecka powstała w 1818 roku. Została erygowana jako diecezja janowska czyli podlaska 30 czerwca 1818 roku na mocy bulli Piusa VII *Ex imposita Nobis*. Nazwa diecezji była zmieniana jeszcze dwukrotnie. Papież Pius XI bullą *Pro recto et utili* z dnia 25 stycznia 1924 przeniósł stolicę biskupią z Janowa Podlaskiego do Siedlec, wynosząc kościół parafialny pw. Niepokalnego Poczęcia NMP do godności katedry. Natomiast w konstytucji apostolskiej *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r., która określała granice polskich diecezji, diecezja janowska czyli podlaska otrzymała nazwę siedlecka czyli podlaska.

Najnowsza organizacja struktur diecezjalnych w Polsce zaistniała po wprowadzeniu postanowień Jana Pawła II, zawartych w bulli *Totus Tuus Poloniae Populus* z 25 marca 1992 roku. Papież ustanowił osiem nowych prowincji kościelnych - metropolii i powołał do istnienia 13 nowych diecezji. Dotychczasowa diecezja siedlecka czyli podlaska otrzymała nazwę Diecezja Siedlecka. Nazwy diecezji odnosiły się także do nazw seminarium duchowego. W tym opracowaniu te nazwy seminarium są stosowane zamiennie.

Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej jest jednym z bardzo ważnych elementów eklezjalnego patrymonium Kościoła siedleckiego. Swoją działalnością to duchowe dziedzictwo nie tylko zachowuje, ale także je pomnaża.

Nasz numer zamykają dwie recenzje najnowszych książek oraz spis cytowanych autorów w systemie APA. Życzymy owocnej lektury.

Ks. KAZIMIERZ MATWIEJUK*

NAUCZANIE LITURGIKI W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ

Treść: Wstęp, 1. Formacja liturgiczna alumnów od 1818 – 1918 roku, *1.1. Okres od erygowania diecezji janowskiej do jej kasaty*, *1.2. Alumni janowscy w seminarium lubelskim*, *1.3. Teologiczne treści obrzędów mszalnych*; 2. Liturgika w seminarium janowskim; 3. Liturgika po Soborze Watykańskim II; 4. Zasady formacji kapłańskiej w seminariach w Polsce; Zakończenie; Streszczenie, Summary: Teaching liturgy in Theological Seminary in the Diocese of Siedlce; Bibliografia.

Słowa kluczowe: alumn, celebrazione, mistagogia, komunie, liturgika, obrzęd.

Key words: alumnus, celebration, mystagogy, communion, liturgy, rite

Wstęp

W 2018 roku przypada dwusetlecie istnienia diecezji siedleckiej, także funkcjonowania diecezjalnego seminarium duchownego. W ramach przygotowań do tego jubileuszu odbywał się synod diecezjalny oraz powstawały różne opracowania, dokumentujące duchowe i materialne dziedzictwo, powstałe na przestrzeni dwóch stuleci istnienia Kościoła siedleckiego. W tym opracowaniu zostanie przybliżona formacja liturgiczna alumnów, realizowana w ramach studiów seminaryjnych.

1. Formacja liturgiczna alumnów od 1818 – 1918 roku

1.1. Okres od erygowania diecezji janowskiej do jej kasaty

W formacji seminaryjnej ważną rolę odegrali księża bartoszkowie¹. Oni w pierwszej połowie XVIII wieku mieli swój klasztor m.in. w Łosicach. Byli tam w latach 1688-1722. Uczestniczyli w formacji kandydatów do kapłaństwa w ramach diecezji łuckiej. Księża komuniści pełnili w seminarium funkcje przełożonych i wykładowców. Nauczali wszystkich przedmiotów seminaryjnych łącznie z liturgiką. Księża komuniści prowadzili też seminarium w Węgrowie. Ono przetrwało do roku 1836, kiedy biskup janowski Jan Marceł Gutkowski je zamknął. Klerycy przenieśli się do seminarium w Janowie Biskupim. Tam już od 1782 roku moderatorami alumnów i wykładowcami byli księża diecezjalni².

Pierwszym ordynariuszem diecezji siedleckiej, erygowanej w 1818 roku przez papieża Piusa VII jako diecezja janowska, był biskup Feliks Łukasz Lewiński (+1825). On zamieszkał w majątku Zakrze koło Łosic. Dotychczasowy pałac biskupów łuckich w ówczesnym Janowie Biskupim i budynki diecezjalne zajmowały urzędy państwowe³.

W pierwszej połowie XIX wieku program liturgicznych studiów seminaryjnych obejmował wyjaśnianie rubryk liturgicznych i ceremonii kościelnych. Takie nauczanie było zgodne z tradycją epoki potrydenckiej. Sobór trydencki (1545-1563) ujednolicił przepisy liturgiczne i zobowiązał kapłanów do ich przestrzegania podczas sprawowania czynności

*Autor, liturgista, dr. hab. em prof. UKSW, wykładowca liturgiki w WSD diecezji siedleckiej

¹ Zgromadzenie Kleryckie Księży Życia Wspólnego - Institutum Clericorum Saecularium in Communi Viventium - męskie zgromadzenie zakonne założone w 1640 roku, we wsi Logman, w elektoracie bawarskim, przez salzburskiego kanonika Bartłomieja Holzhausera. Zatwierdził je papież Innocenty XI w 1680 roku. Obowiązkiem księży komunistów było: wspólnota życia, modlitwy i pracy duszpasterskiej w miastach i wioskach. Szczególną wagę przywiązywali do posługi kaznodziejskiej i spowiedniczej. Prowadzili też szkoły, kolegia i seminaria duchowne. Do Polski sprowadziła ich w 1683 roku królowa Maria Kazimiera. Oni szybko zaangażowali się w pracę w Brzeżanach, Węgrowie, Lublinie, Sandomierzu, Pińsku, Łosicach, Janowie Biskupim i w kilku innych miejscowościach. Byli znani jako: księża komuniści, bartolomici lub bartoszkowie, Z. Gloger, *Bartoszkowie*, w: *Encyklopedia staropolska*, t. I, wyd. P. Laskauer i W. Babick, Warszawa 1900, s. 14; zob. M. Brudzisz, *Nauczanie teologiczne w Instytucie Księży Komunistów*, w: *Dzieje teologii katolickiej*, red. M. Rechowicz, t. 2. *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2, *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 171-209.

² B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej*, w: *Diecezja Siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), Kuria Diecezjalna Siedlecka, Siedlce 2018, s. 154-155.

³ W XVIII wieku, za czasów biskupów łuckich, kościół pw. Świętej Trójcy w Janowie cieszył się godnością kolegiaty, przy której została erygowana kapituła. W latach 1818–1867, od pontyfikatu Piusa VII, przez pontyfikaty Leona XII (1823-1829), Piusa VIII (1829-1830), Grzegorza XVI (1831-1846), do pontyfikatu Piusa IX (1846-1878), Janów Podlaski był stolicą diecezji janowskiej czyli podlaskiej i wówczas kościół ten pełnił funkcję katedry, P. J. K. Podlasiak [J. Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897, s. 72 -74; K. Dębiński, *Kolegiata janowska*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 6-7 (1924), s. 111–112.

liturgicznych. W seminariach duchownych nauczano kandydatów do kapłaństwa przede wszystkim prawa liturgicznego⁴.

O seminarium w Janowie Biskupim dbał bp Jan Marcei Gutkowski (1826-1842). On w 1828 roku określił statuty seminarium, podkreślając konieczność kształtowania alumnów w pobożności, służbie Bożej, dyscyplinie kościelnej, dobrych obyczajach i wiedzy⁵. Jego następcą, biskup Beniamin Szymański (1854-1867), skutecznie zatroszczył się o odpowiednich wykładowców. Rubrycystyki - liturgiki uczył ks. Marian Stanisław Wojciechowski⁶. Niestety, seminarium janowskie wraz z diecezją zostało w 1867 roku zlikwidowane przez carskie władze zaborcze. Ukaz cara rosyjskiego Aleksandra II z dnia 22 maja tegoż roku stanowił, że *Diecezję Podlaską z kapitułą, konsystorzem i seminarium znieść bezzwłocznie, z uwolnieniem biskupa Szymańskiego od obowiązków zwierzchnika diecezji*⁷. Alumni z Podlasia byli formowani w lubelskim seminarium duchownym.

1.2. Alumni janowscy w seminarium lubelskim

W seminarium lubelskim wykładowcą liturgiki w latach 1876-1877 oraz 1885-1919 był ks. Antoni Nojszewski⁸. Urodził się on 8 czerwca 1844 w Górkach-Grubakach w parafii Korytnica Węgrowska. Edukację na poziomie szkoły elementarnej rozpoczął w Węgrowie. Kontynuował ją w szkole publicznej w Siedlcach. W 1861 roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim. Po trzech latach studiów filozoficzno-teologicznych został skierowany na studia do Akademii Duchownej w Warszawie. Tam studiował w latach 1865-1867. Święcenia prezbiteratu przyjął 27 lipca 1867 roku.

⁴ Zob. W. Schenk, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 3, *Wiek XIX i XX*, cz. 2, Lublin 1977, s. 46-54.

⁵ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, dz. cyt., 157.

⁶ *Ordo divini officii ad usum dioecesis Podlachiensis*, opr. A. Karnicki, Warsoviae 1854, s. 3.

⁷ Zob. *Dziennik Praw* [Królestwa Polskiego], 1867, t. 67, s. 84-85. Kongregacja dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła 17 października 1867 r. wydała „Decreto a gubernio Russico”, na mocy którego biskup lubelski obejmował zarząd zniesionej diecezji podlaskiej, z zaznaczeniem jednak: „na tak długo dokąd biskup podlaski nie będzie mógł przejąć osobiście rządów w diecezji”. Na mocy decyzji kolejnych papieży, Piusa IX i Leona XIII, tereny skasowanej diecezji podlaskiej były zarządzane przez administratorów i biskupów diecezji lubelskiej. Biskupi lubelscy, powołując się na brak kapituły katedralnej podlaskiej, która mogłaby w myśl prawa kanonicznego wybrać wikariusza kapitulnego, zwracali się każdorazowo po zmianie biskupa do arcybiskupa metropolity warszawskiego i od niego otrzymywali nominację na administratorów diecezji podlaskiej. Dopiero 30 grudnia 1889 r. papież Leon XIII połączył kanonicznie diecezję podlaską z diecezją lubelską. Sytuacja taka trwała do I wojny światowej. Biskup Henryk Przeździecki 30 listopada 1918 roku obejmował rządy we wskrzeszonej przez Benedykta XV diecezji janowskiej czyli podlaskiej, *Objęcie diecezji i utworzenie zarządu*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” nr 1 (1918), s. 16-17; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 211; *Synod Diecezjalny Podlaski*, Siedlce 1923, s. 20.

⁸ Zob. P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*. Sandomierz: 1933, s. T. 2, s. 158-160.

Po święceniach kontynuował studia w Akademii Duchownej w Petersburgu. Ukończył je dwa lata później, w 1869 roku, uzyskując tytuł naukowy magistra teologii. W latach 1869-1875 był wikariuszem w Garwolinie, a od 1875 do 1876 roku w parafii katedralnej w Lublinie. W 1876 roku został mianowany wicerektorem Seminarium Duchownego w Lublinie i wykładowcą łaciny, liturgiki i prawa kościelnego. Urząd wicerektora sprawował tylko przez jeden rok, bo w 1877 roku został mianowany wikariuszem w Końskowoli. Po dwóch latach pracy został przeniesiony na wikariat do Krasnobrodu. Tam pracował do 1885 roku.

W tym roku został mianowany rektorem lubelskiego seminarium duchownego. W 1891 roku został mianowany kanonikiem kapituły katedralnej lubelskiej, w 1896 roku prałatem scholastykiem, a od 1911 roku prałatem archidiakonem tejże kapituły. Urząd rektora sprawował do 18 stycznia 1919 roku. Wtedy złożył rezygnację z urzędu na ręce biskupa Mariana Fulmana. Zmarł 11 września 1921 roku w Lublinie.

On oprócz wykładów z łaciny i prawa kościelnego uczył także liturgiki. Jest autorem książki *Liturgia rzymska*. Jej pierwsze wydanie ukazało się w 1903 a drugie w 1914 roku⁹.

Działalność dydaktyczna ks. Antoniego Nojszewskiego dokonywała się w klimacie ruchu liturgicznego, zainicjowanego przez benedyktyńskiego opata Prospera Gueranger z francuskiego opactwa Solesmes¹⁰. Z czasem na Zachodzie, klasztory benedyktyńskie stanowiły naturalne centra tego ruchu. W Polsce wysiłki nad odnową liturgii były podejmowane spontanicznie. Były jednak dość licznie i swym zasięgiem obejmowały prawie cały

⁹ A. Nojszewski, *Liturgia rzymska*, Warszawa 1914.

¹⁰ O. Prosper Guéranger OSB (1805–1875) uczył, że liturgia obejmuje kult i uświęcenie. W klasztorze w Solesmes działali o. Joseph Pothier (1835–1923) oraz o. André Mocquereau (1849–1930), zasłużeni dla odnowy śpiewu gregoriańskiego. W Niemczech w 1863 r., bracia Maur OSB (1825–1890) i Placyd Wolter OSB (1828–1908) zorganizowali opactwo w Beuron, gdzie o. Anzelm Schott (1843–1896) przetłumaczył *Missale Romanum* na język niemiecki. Ośrodkami odnowy liturgicznej stały się opactwa belgijskie Maredsous i Mont Cesar w Louvain, gdzie działał o. Lambert Beauduin OSB (†1960). Ożywienie ruchu liturgicznego nastąpiło dzięki wydanemu 22 listopada 1903 r. Motu proprio Piusa X (1903–1914) *Tra le sollecitudini*. W opactwie Maria Laach niedaleko Koblencki, które powstało w 1918 r., działali opat Ildefons Herwegen OSB (1874–1946) oraz Odo Casel OSB (1886–1948). W klasztorze Klosterneuburg w Austrii o. Pius Parsch (1884–1954) wydał dzieło *Das Jahr des Heiles (Rok zbawienia)*. W Innsbrucku idee ruchu liturgicznego zgłębiał i upowszechniał o. Joseph Andreas Jungmann SI (1889–1975), autor książki *Missarum sollemnia*. Pius XII wydał w 1943 roku encyklikę *Mystici Corporis Christi*, a w 1947 roku encyklikę o liturgii *Mediator Dei*. We Włoszech działał kard. Alfred Ildefons Schuster OSB (1880–1954). Organizowano liczne kongresy liturgiczne, S. Koperek, *Don Prosper Gueranger – Opat z Solesmes inspirator współczesnej odnowy liturgicznej*, RBL 29 (1976), s. 213–220; B. Neunheuser, *Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Gueranger. Przeszłość i perspektywy*, RBL 29 (1976), s. 195–207; S. Koperek, *Dom Lambert Beauduin prekursor współczesnej odnowy liturgicznej*, RBL 26 (1973), s. 209–217; J.A. Jungmann, *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 2 Bde., 1948, 1962; S. Schmitt, *Die internationalen liturgischen Studientreffen 1951–1960: zur Vorgeschichte der Liturgiekonstitution*, Trier 1992, s. 39–40

kraj¹¹. Głównymi ośrodkami ruchu liturgicznego w Polsce na przełomie XIX i XX wieku były: Płock, Lwów, Kraków, Poznań z Gniezmem i Pelplinem, Wilno oraz Lublin¹².

Ks. Nojszewski we wstępie do swojej książki wyznał, że *objaśniając alumnom przez przeszło 35 lat liturgię Kościoła naszego, zebrałem dosyć materiału, odnoszącego się do historii, oraz znaczenia dosłownego i mistycznego modlitw i obrzędów, towarzyszących ofierze świętej. Przyprohwadzony do pewnego porządku materiał ośmielam się drukiem ogłosić w tym zamiarze, aby choć w części pokazać przedziwną piękność naszej liturgii i przez to moich braci w Chrystusie zachęcić do pobożnego sprawowania Najświętszej Ofiary*¹³. Treść książki koresponduje z treścią wykładów seminaryjnych¹⁴.

Dla ks. Nojszewskiego liturgia była jeszcze zbiorem obrzędów i modlitw przyjętych w Kościele a przeznaczonych do składania publicznej czci Bogu. Najważniejszą i najbardziej doniosłą formę służby Bożej stanowiła *ofiara nowego zakonu*. Ona stanowi ognisko około którego wszystko się skupia, ogrzewa i życia nabiera. Jej obrzędowość, a zwłaszcza modlitwy, *górują wzniosłością i wspaniałością nad innymi używanymi ku czci Bożej*¹⁵.

¹¹ Idee ruchu liturgicznego na grunt polski przeszczepiało zgromadzenie zmartwychwstańców. Jego założyciele: Piotr Semeneńko (+ 1866) i Henryk Kajsiewicz (+ 1873) przeżywali w 1835 roku w Solesmes swoje miesięczne rekolekcje przed wstąpieniem do stanu duchownego. Byli pod wielkim wrażeniem osoby opata i jego idei odnowy liturgicznej. Zapragnęli ją upowszechnić, zob. J. Sroka, *Odnowa liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce*, RBL 29 (1976), s. 179-180.

¹² W Lublinie, a od 1930 roku w Laskach koło Warszawy, działał ks. Władysław Korniłowicz (1884–1946), liturgista i redaktor. W latach 1922–1930 był dyrektorem konwiktu na KUL-u i wykładowcą liturgiki oraz etyki.

¹³ A. Nojszewski, dz. cyt., s. 5.

¹⁴ Zob. A. K. Niedziałkowski, *Recenzja*, „Gazeta Kościelna” Lwów (16.03.1905), za: A. Nojszewski, dz. cyt. s. 6. „Liturgia rzymska, objaśniona przez ks. Antoniego Nojszewskiego, profesora liturgii w seminarium lubelskim, winna być jak „najrychlej” udostępniona duchowieństwu i świeckim. Dlaczego? Ponieważ „Rozbudzone w społeczeństwie naszym życie duchowe budzi też coraz żywsze zajęcie dla obrzędów i liturgii naszego Kościoła; wskutek tego zjawiają się też ciągle mniej lub więcej udatne i obszerne dzieła, traktujące o niej. Do najlepszych i najgruntowniejszych pomiędzy nimi, bez wątpienia zaliczyć trzeba książkę, wspomnianą w tytule. We wstępie autor wykazuje apostolskie pochodzenie liturgii rzymskiej, dowodząc, że przynajmniej kanon mszy świętej z wyjątkiem niektórych zmian późniejszych, jest utworem św. Piotra”. Wykład mszy świętej zachowuje podział na cztery części: przygotowanie, ofiarowanie, poświęcenie i komunię. Elementy zmienne celebracji mszalnej, jak introit, kolekta, lekcja, gradual zostały omówione ogólnie, ale ze wskazaniem ich znaczenia i historii. Części stałe, zwłaszcza Kanon, zostały potraktowane „szczegółowo i systematycznie - wyraz po wyrazie - usiłując odtworzyć to autentyczne znaczenie wyrazów, które chciał im nadać z natchnienia Ducha Świętego Kościół, kiedy je umieszczał w Liturgii. Dlatego każdy prawie wyraz bada on wszechstronnie, etymologicznie, dogmatycznie, historycznie i liturgicznie”. Autor ściśle się trzyma dogmatu i określeń Kościoła. Jego celem było okazanie „wielkiego majestatu zewnętrznych obrzędów Ofiary Najświętszej, oświetlonych niebieskim wdziękiem wewnętrznego ich znaczenia, tudzież obudzić w czytelnikach cześć, uwielbienie i pobożność szczerą ku Panu Jezusowi”. Styl odpowiada wzniosłej treści. „Cechują go głównie prostota i słodycz, chociaż się spotyka ustępy prawdziwie wspaniałe. Autor ma szczęśliwy dar opanowywania uwagi. ... Język jest czysty. Autor zna jego logikę, właściwości, bogactwo, i umie ich użyć należycie”.

¹⁵ A. Nojszewski, dz. cyt., s. 7.

1.3. Teologiczne treści obrzędów mszalnych

Liturgista z Lublina dzielił obrzędowość mszalną na cztery części, mianowicie: przygotowanie, które trwa od początku mszy do ofiarowania; ofiarowanie, obejmujące obrzędy do prefacji; poświęcenie, które trwa od prefacji aż do modlitwy Pańskiej i komunię. Ta część obejmuje obrzędy od modlitwy *Ojcze nasz* do końca celebracji mszalnej.

Przygotowanie do celebracji świętych tajemnic, poprzedzone modlitwami u stopni ołtarza, obejmowało, w jego ujęciu, modlitwy, śpiewy i czytanie Pisma Świętego. Te czynności miały za zadanie oczyścić serce, oświecić umysł, rozbudzić wiarę i rozpałić pobożność. *A wszystko, co spełnia kapłan przy stopniach ołtarza, aż do modlitwy «Oramus te, Domine» włącznie jest tylko jakby ogólnym wstępem do celebracji mszy świętej. Dopiero Introit rozpoczyna część pierwszą, zwaną przygotowaniem.* Introit, od IV wieku, towarzyszył przejściu celebransa z zakrystii do ołtarza. Odmawiana po introicie aklamacja *Kyrie eleison*, znana przed pontyfikatem Grzegorza Wielkiego (+604), i odmawiana tak długo, aż przewodniczący dał znak do zakończenia, od tego papieża jest odmawiana dziewięć razy dla uczczenia poszczególnych Osób Trójcy Świętej. Hymn *Gloria in excelsis Deo* jest wielką doksologią. Ks. Nojszewski, powołując się na opinię poważnych liturgistów, twierdzi, że ze względu na treść jest on utworem apostołskim.

Następująca modlitwa, oratio, którą rubryki określały *collecta*, była odmawiana z podniesionymi w górę rękami, *aby razem z nimi oderwać się i wznieść ponad wszystko co ziemskie*. Po kolekcie czytało się, od najdawniejszych czasów, wyjątki z Biblii. Kapłan przy czytaniu epistoły trzymał ręce na mszale położone jedna na drugą, co przypominało, że *nie dość jest czytać przestrogi Boże, ale trzeba je spełniać*. Po czytaniu lekcji wybrzmiewał śpiew *graduału*, *alleluja* lub *tractus* jako przygotowanie do proklamacji Ewangelii. Słowa Ewangelii, czytane przy ołtarzu albo śpiewane, są słowami Boga. Kto je głosi winien się wewnętrznie oczyścić, *mundare*. Znakiem wskazującym, że są to słowa Ukrzyżowanego, jest znak krzyża kreślony na mszale podczas wypowiedzania nagłówka perykopy ewangelijnej, oraz na czole, ustach i piersiach czytającego.

Ks. Nojszewski konstatuje, że *ustęp Ewangelii, z którym i homilię pospolicie łączono, uważano zawsze za najważniejszy w obecnej części liturgii, zwanej przygotowaniem*. Natomiast ucałowanie mszału po przeczytaniu Ewangelii i towarzyszące temu życzenie, by słowa Boże zgładziły grzechy, pochodzi z wieków średnich. Jednak *czytanie Pisma Świętego nie odpuszcza samo z siebie grzechów, lecz gdy się z nim połączy uczucie żalu za grzechy, albo miłości Bożej, wtedy ma moc, jak wszystkie sakramentalia gładzić grzechy powszednie*. W niektóre uroczystości w roku, rubryki nakazują po Ewangelii odmawiać wyznanie wiary nicejsko - konstantynopolskie. *Credo* odmawiano na Wschodzie od VI wieku, na Za-

chodzie najpierw w Hiszpanii, a za Karola Wielkiego w IX wieku w Galii i Germanii, natomiast Kościół rzymski wprowadził odmawianie symbolu w XI wieku¹⁶.

Lubelski liturgista, część liturgii zwaną ofiarowaniem, która trwa aż do prefacji, nazywa *bezpośrednim przygotowaniem do samej ofiary, mającej swe dokonanie w przeistoczeniu. Ta część nie należy do istoty ani całości ofiary; niezbędną jest jednak, aby do samej ofiary z nienacka, bez przygotowania nie przystąpić*. Offertorium w większej części stanowią wyjątki z psalmów, czasem z innych ksiąg biblijnych. Choć nosi nazwę ofiarowanie, offertorium, to *swą treścią i znaczeniem nigdy się nie odnosi i nie przypomina chwili ofiarowania, ale uroczystość, którą się obchodzi*.

Podczas offertorium przygotowuje się chleb i wino. One *doskonale przypominają ciało mistyczne Zbawiciela, Kościół. Chleb na ołtarzu, choć z wielu ziaren startych złożony i wino z wielu jagód tłoczonych zlane, jedno tylko stanowią ciało Zbawiciela, gdy się mocą słów twórczych przeistoczą. W tym ustawiczna tkwi przestroga, że wszyscy wierni, z wielu milionów złożeni, stanowią naprawdę jedno ciało Pana Jezusa, jednym Duchem owiane*. Przed wprowadzeniem mszału Piusa V, prawie każda prowincja miała odrębne modlitwy przy ofiarowaniu. Mszał z 1570 roku określił jako obowiązujące te, które w nim się znalazły.

Ofiarowanie chleba i kielicha z winem, zmieszonym z wodą, *wprawdzie nie należy do istoty ofiary, ale jest konieczne i początek bierze od Pana Jezusa, który w wieczerniku wziął chleb i kielich z winem*. Modlitwa przy błogosławieniu wody, którą wlewa się do kielicha z winem, wyraża łączenie się Zbawiciela z ludźmi, począwszy od wcielenia, aż do każdej modlitwy wspólnej, a zwłaszcza do ofiary mszy świętej i komunii, w których *udziela nam swej Boskiej natury*.

Po akcie offertorium kapłan, stojąc wyprostowany wznosi i składa ręce oraz uroczyście wzywa Ducha Świętego, aby pobłogosławił przygotowaną ofiarę. Duch jest siłą przeistaczającą. Jest Uświęcicielem ofiary, Sanctificator. Ta modlitwa o charakterze epiklezy wybrzmiewa, gdy *ofiara jest jeszcze w drodze przygotowania*. Po wezwaniu Parakleta, kapłan obmywa ręce na znak niewinności i odmawia modlitwę *Suscipe sancta Trinitas*, która dawniej była oracją nad darami, super oblata, oraz zaprasza wiernych do modlitwy, aby Bóg przyjął przygotowaną ofiarę. Ostatnim elementem tego obrzędu jest modlitwa, zwana sekretą. Kapłan w ciszy, zatem sekretnie, prosi Boga o łaskawe przyjęcie ofiary i zesłanie łask potrzebnych ludowi. Wszystkie obrzędy offertorium, podkreśla ks. Nojszewski, są pełne świętości i wzniosłej tajemnicy, która urzeczywistni się przez poświęcenie, konsekrację¹⁷.

¹⁶ Tamże, s. 54-120.

¹⁷ Tamże, s. 121-161.

Wykładowca liturgiki z lubelskiego seminarium prefację nazywa bramą do konsekracji. Prefacja ma charakter hymnu dziękczynnego, który do czasów św. Grzegorza Wielkiego był odrębny dla każdej mszy świętej. On zaś zaakceptował 10 prefacji. Urban II (1088-1099) dodał jedną o Matce Boskiej. Ta liczba została utrzymana w mszale Piusa V. Prefacja kończy się hymnem seraficznym *Sanctus*. Już papież Sykstus I (+127) postanowił, aby tę aklamację lud śpiewał razem z kapłanem. Ten śpiew poprzedza kanon mszalny.

Kanon jako część mszy świętej, w której dopełniają się najgłębsze tajemnice, należące do istoty ofiary, jest czytany po cichu. Tak postanowił sobór trydencki na 22 sesji, w kan. 9, grożąc karą w przypadku samowolnej zmiany. *Si quis dixerit Ecclesiae romanae ritum, quo submissa voce pars Canonis et verba Consecrationis proferuntur damnandum esse, anathema sit*. Liturgista lubelski tak to wyjaśniał: *ponieważ są pewne czynności i pewne tajemnice we mszy świętej, które się tak ściśle wiążą z charakterem kapłana, że tylko on, i on jeden, może być użyty jako narzędzie przy ich spełnieniu. Takim jest poświęcenie, czyli konsekracja Ciała i Krwi Pana Jezusa, ze wszystkimi modlitwami i obrzędami, które przed i po spełnieniu towarzyszą tej tajemnicy. Dopuszczyć w nim udziału świeckim, nie tylko niewłaściwością by się nazwało, ale, rzec można, świętokradzkim wdzieraniem się do sprawowania tajemnicy, do której szczególne bierze kapłan poświęcenie. Cisza podczas kanonu, staje w doskonałej harmonii z istotą najświętszej ofiary*¹⁸.

Kanon rozpoczyna modlitwa *Te igitur clementissime Pater*. Zawiera ona prośby za papieża, biskupa i cały Kościół, więc także za wszystkich obecnych. Znamienne jest zachowanie celebransa podczas wypowiedzania tej modlitwy. On podnosi oczy i ręce ku niebu, potem je składa, pochyla się głęboko i całuje ołtarz. Te ruchy rąk i oczu, oraz ułożenie ciała, tłumaczy ks. Nojszewski, mają wielkie znaczenie dla kapłana, zwłaszcza jeżeli zewnętrzny człowiek odpowiada wewnętrznemu, jeżeli odczuwa to dusza co ciało wyraża. *Bo Bóg mile zapewne patrzy na stworzenie swoje, gdy Mu nie tylko duszą ale i ciałem wyraża miłość i hołd należny. (...) Ruchy ciała, gdy nie są w rozstroju z duchem, dzielnie nadto pomagają do dobrej modlitwy. Oczy podniesione pomagają do skupienia ducha. (...) Gdy tedy kapłan podnosi oczy przy ołtarzu, już ten sam ruch usuwa mu przedmioty roztargnienia i zarazem pomaga do zebrania ducha; nadto podniesione oczy są żywym dlań napomnieniem, że co zewnątrz czyni, wewnątrz w duszy odbijać się winno*¹⁹. Ucałowanie ołtarzowego kamienia, portatylu, który jest symbolem Chrystusa, oznacza ucałowanie z miłością Zbawiciela.

¹⁸ Tamże, s. 183.

¹⁹ Litera T w zwrocie „Te igitur” jest zgłoską o wymiarze mistycznym i ma doniosłe znaczenie duchowe. Nawiązuje do misji proroka Ezechiela, który z rozkazu Boga literą T- tau miał naznaczyć na czołach mieszkańców Jerozolimy, którzy mieli być zachowani od zagłady, postanowionej przez Boga. Ta litera swym kształtem wskazuje na krzyż, który jest znakiem powszechnego zbawienia, A. Nojszewski, dz. cyt., s. 188.

Synod w Vaison w 529 roku, w kanonie 4, stanowił, że podczas celebracji Eucharystii należy modlić się za papieża. *Nobis justum visum est, ut nomen Domini Papae, quieunque Apostolicae Sedi praefuerit, in nostris Ecclesiis recitetur*. Na Zachodzie, wszystkie Kościoły w swojej obrzędowości mszalnej miały na stałe zapisane imię aktualnego papieża. Jest to znak prawowierności eklezjalnej.

Liturgista z Lublina tłumaczył, że mszalne *memento* jako komemoracja żywych nawiązuje do starożytnego zwyczaju odczytywania podczas mszy tzw. *oratio supra diptycha*. Dyptychy to podwójne lub potrójnych tablice, niekiedy ozdabiane drogimi kamieniami. Na jednej z nich spisywano imiona świętych, zwłaszcza męczenników, na drugiej wiernych zmarłych, a na trzeciej osoby, za które ofiarowano mszę świętą²⁰. Natomiast modlitwa *Communicantes*, zakotwiczona w praktyce liturgicznej Kościoła już pierwszych wieków i przyjmująca coraz to nowe imiona świętych, została przez mszał z 1570 roku jednoznacznie określona. W niej znalazło się imię Matki Najświętszej oraz dwunastu apostołów i tyluż innych męczenników. Dwunastka w symbolice Kościoła była liczbą mistyczną i oznaczała powszechność. Dwie dwunastki świętych w modlitwie *Communicantes* oznaczają wszystkich zbawionych, których wstawiennictwem cieszy się cały Kościół pielgrzymujący.

Wśród męczenników modlitwa mszalna wspomina Linusa (+ 79), pierwszego następcę św. Piotra, Anakleta (+92), trzeciego papieża, którego następcą był Klemens (+101), utopiony w morzu. Św. Sykstus (+258), Grek z pochodzenia, tylko przez rok sprawował urząd papieski. Został ścięty z czterema diakonami. Papież Korneliusz (+253) poniósł śmierć męczeńską. Św. Cyprian, biskup kartagiński, gorliwy pasterz Kościoła afrykańskiego w latach 248-258, zginął śmiercią męczeńską rzucony na pożarcie dzikim zwierzętom w Rzymie. Św. Wawrzyniec (+258) był diakonem za pontyfikatu Sykstusa II i opiekunem ubogich w Kościele rzymskim. Św. Chryzogon (+ ok. 314), męczennik, to kapłan rzymski. Święci Jan i Paweł (+362) byli braćmi rodzonymi, dostojnikami na dworze Konstancji, siostry wielkiego Konstantyna i oddani pracy charytatywnej. Ponieśli śmierć męczeńską ponieważ nie chcieli wyprzeć się Chrystusa. Święci bracia Kosma i Damian, lekarze z zawodu i apostołowie miłosierdzia zginęli śmiercią męczeńską za czasów cesarza Dioklecjana około 300 roku²¹.

Kapłan podczas odmawiania modlitwy *Hanc igitur oblationem*, wyciąga ręce nad hostią i kielichem, i trzyma je tak aż do jej zakończenia. Natomiast wypowiadając modlitwę *Quam oblationem* kreśli pięć razy znak krzyża nad chlebem i winem. Ten gest oznacza napełnienie świętością darów ofiarnych, zanim nastąpi ich przeistoczenie.

²⁰ Tamże, s. 209.

²¹ Tamże, s. 236-242; zob. W. Zaleski, Święci na każdy dzień, Wydawnictwo Salezjańskie, Łódź 1984.

Krzyż jest źródłem tej świętości. Ta świętość dokona się najpełniej podczas konsekracji. A podczas tej najuroczystszej chwili *wszyscy na klęczkach, wpatrzeni w ołtarz, prawie zatrzymując oddech w piersiach czekali, i dziś, gdzie wiara gorętsza, w największej czekają cichości, aż kapłan podniesie najświętszą Hostię, aby głębokim pokłonem cześć Jej oddać i serdecznym uczuciem powitać. Śpiewy nawet i organ milkną albo głos przyciszają, aby milczeniem uczcić przychodzącego Pana*²².

Ks. Nojszewski tłumaczył, że słowa konsekracji chleba oraz wina są *słowami twórczymi, w całej mszy świętej najważniejsze; są one jakby mieczem, który stawia na ołtarzu Baranka w stanie śmierci duchownej, że Baranek dopuszcza wszystko ze sobą czynić, nawet zniewagi sobie wyrządzać*. Natomiast podnoszenie hostii i kielicha zaraz po konsekracji zostało zapoczątkowane w XI wieku. *Pobudką do tego była herezja Berengariusza z Tours (+1088), który ośmielił się zaprzeczać rzeczywistej obecności Pana Jezusa w sakramencie ołtarza. Najpierw we Francji, potem z wolna w całym Kościele poczęto przy konsekracji zapalać jedną lub więcej świec, dzwonić, klękać, na twarz upadać, by tak bluźnierstwo czynem potępić i swą wiarę wyznać publicznie*.

Pierwsza modlitwa po przeistoczeniu *Unde et memores* ma charakter anamnetyczny. Komemoruje tajemnice zbawcze Chrystusa, Jego śmierć, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie. Męka Pana Jezusa przebłagała Boga, zmartwychwstanie zwyciężyło śmierć, a wniebowstąpienie otworzyło niebo. Modlitwa *Supra quae* zawiera prośbę o przyjęcie równie łaskawe ofiary Chrystusa, jak niegdyś ofiar Abla, Abrahama i Melchizedecha. Tę „dziwną” prośbę, ks. Nojszewski tłumaczył tak: *ofiara Pana Jezusa na ołtarzu jest Bogu miłszą, aniżeli wszystkie ofiary starego zakonu, ale nie tylko sam Zbawiciel jest tu ofiarą i ofiarnikiem, lecz że kapłan i lud wierny ściśle się łączy, aby z Nim podczas mszy jedną stanowić całość*. Przy pierwszym przyjściu na świat tak się ściśle Zbawiciel połączył z człowiekiem, że nie tylko ciało ludzkie, ale nawet przyjął postać grzesznika; bo tylko tym sposobem mógł przebłagać Boga i uczynić zadość za grzeszników. Gdy zstępuje na ołtarz, również ta ścisła łączność jest niezbędna; *i tu nie tylko prośba Zbawiciela jedno ma stanowić z prośbą kapłana i wiernych, ale i osoba Jego w jedno zlać się winna z osobą kapłana i ludu*.

Supplices te rogamus, omnipotens Deus zawiera prośbę, aby Anioł przeniósł ofiarę z ołtarza ziemskiego na ołtarz niebieski oraz aby wszyscy udział biorący w uczcie ofiarnej zostali napełnieni błogosławieństwem i wszelką łaską. Kapłan kończąc tę modlitwę, całuje ołtarz, robi znak krzyża nad hostią i kielichem, wreszcie sam się żegna. Tak wskazuje, że krzyż Zbawiciela owocuje darami zbawienia.

²² A. Nojszewski, dz. cyt., s. 262.

Msza święta jako niekrwawa ofiara krzyżowa Chrystusa jest zdolna wspomagać więźniów czyścowych. To przekonanie Kościoła wyraża *Memento* za zmarłych. Świadectwa z XI wieku potwierdzają, że wtedy dyptychy umarłych były odczytywane po słowach *in somno pacis*. Natomiast, gdy wyszło z użycia głośne czytanie imion, kapłan czyni po cichu wzmiankę o umarłych. Szósta modlitwa kanonu *Nobis quoque* zawiera prośbę o szczęśliwość wieczną do uczestników liturgii, ponieważ oni żyją ufnością, iż po śmierci spotkają się ze świętymi. Ta modlitwa przywołuje niektórych apostołów i męczenników. Oto oni: Jan Chrzciciel, diakon Szczepan, apostoł Maciej, Barnaba współpracownik św. Pawła, Ignacy (+ 107), uczeń św. Piotra i biskup antiocheński, Aleksander (+116), męczennik, piąty następca św. Piotra, oraz prezbiter Marceлин i egzorcysta Piotr, męczennicy z końca III wieku. Oracja wspomina także bohaterskie niewiasty. Felicyta i Perpetua były młodymi mężatkami, które poniosły śmierć męczeńską w 203 roku, a Agata (+251) to męczennica z Sycylii. Z Sycylii z Syrakuz pochodziła też Łucja (+304). Męczennica. Agnieszka (+305), podobnie jak Cecylia, uśmiercona za Chrystusa na początku III wieku, jest czczona jako dziewica i męczennica. Anastazja (+303) poniosła śmierć męczeńską w Sirmium w Dalmacji²³.

Per ipsum stanowi zakończenie kanonu. Ta uroczysta doksologia streszcza i zarazem uwydatnia główny cel Najświętszej Ofiary. Ta Ofiara jest źródłem łask i Bożego błogosławieństwa dla ludzi oraz największym hołdem Ojcu niebieskiemu, składanym przez Kościół razem z paschalnym Chrystusem, trwając w jedności z Duchem Świętym. Tej modlitwie towarzyszy znak krzyża czyniony pięć razy Najświętszą Hostią nad kielichem oraz podniesienie kielicha z Hostią. Obrzęd nazywano małym podniesieniem²⁴.

Ostatnią częścią mszy świętej jest komunie. Liturgista z Lublina poucza, że jest *ona konieczna jako niezbędne dopełnienie ofiary*. Przygotowanie do niej zaczyna się od modlitwy Pańskiej. W obrębie obrzędów komunijnych umieścił ją św. Grzegorz Wielki. A piętno jej Boskiego pochodzenia uwidacznia się w tym, że w krótkich słowach obejmuje ona wszystkie potrzeby człowieka co do duszy i co do ciała.

Następująca po modlitwie *Ojcze nasz* oracja *Libera nos*, zawiera prośbę do Boga o uwolnienie ludzi od wszelkich nieszczęść. Chrześcijanin prosi Boga o to, *gdyż przez grzech staje się zależnym od czarta, a przecież jest powołany do wolności synów Bożych*. Kapłan wymawiając prośbę *da propitius pacem* żegna się pateną i ją całuje. Tu patena spełnia funkcję pacyfikału, zatem *instrumentum pacis*. A jest to możliwe, ponieważ patena była namaszczone olejem świętym i jest uświęcana Najświętszym Ciałem Pana Jezusa, które

²³ Tamże, 361-373; zob. W. Zaleski, dz. cyt. s. 115-117; 70-72; 768-769; 45-46; 728-730; 810.

²⁴ A. Nojszewski, dz. cyt., s. 377-385.

teraz zostanie na niej złożone. Wypowiadając słowa *Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit in unitate Spiritus Sancti Deus*, łamie Hostię na trzy części. Ten obrzęd ma potrójny cel, mianowicie przypomina okrutną śmierć Zbawiciela na krzyżu, oraz aby każdy uczestnik celebracji mszalnej przez Komunię otrzymał jej część, także aby ułatwić spożycie Najświętszej Hostii. Małą część konsekrowanego chleba celebrans wkłada do kielicha, czyniąc nią trzykrotny krzyż nad kielichem. Tej czynności towarzyszą słowa: *Pax Domini sit semper vobiscum*. Złączenie części Ciała Pańskiego z Jego Krwią, z formułą *Haec commixtio*, wskazuje że *one tworzą Istotę niepodzielną, Pana Jezusa*²⁵.

Po aklamacji *Agnus Dei*, która pochodzi z czasów papieża Grzegorz Wielkiego, następują trzy modlitwy poprzedzające przyjęcie Komunii Świętej. Pius V włączył je do obrzędów komunijnych. Przyjmujący Komunię ma świadomość, że jest indignus stąd trzykrotnie: *Domine non sum dignus* z uderzeniem się w piersi, co oznacza żal. Po spożyciu Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa i po wytarciu kielicha kapłan odczytuje ze mszału antyfonę zwaną *Communio*. Autor *Liturgii rzymskiej* poucza, że ta czcigodna spuścizna jest pochodzenia apostołskiego. Jest bowiem związana z ofiarą z Wieczernika. Wtedy Jezus wraz z uczniami odśpiewał hymn, zanim odeszli do ogrodu oliwnego. *Communio* do XII wieku była psalmem, potem tylko antyfoną. Natomiast *Postcommunio* ma charakter dziękczynny. Ta modlitwa, zwana też *oratio ad complendum*, stanowi prośbę za tych, co podczas mszy świętej przyjęli sakramentalną Komunię²⁶.

Ite Missa est w liturgii rzymskiej było hasłem kończącym celebrację mszalną. W historii kształtowania się obrzędów mszalnych, to polecenie wybrzmiewało dwa razy, raz dla katechumenów a drugi raz dla wiernych. Oznaczało, że uczestnicy liturgii mogą już odejść. Po tej aklamacji jest jednak jeszcze modlitwa kapłana. Ona wybrzmiewa przed błogosławieństwem. Oracja *Placeat*, znana już w IX wieku, była modlitwą prywatną. Celebrans odmawiał ją w drodze do zakrystii. Mszał Piusa V uczynił ją obowiązkową częścią mszy i odmawia się ją przy ołtarzu. Kapłan prosi, aby złożona ofiara, najwyższy hołd Trójcy Przenajświętszej, została przyjęta przez Boga z upodobaniem i zjednała jej uczestnikom przebaczenie. *Benedicat vos omnipotens Deus* jako forma benedykcji nie miała w starożytności określonej formuły. Takie błogosławieństwo było udzielane przed komunią świętą. Formuła z mszału Piusa V pochodzi z XIV wieku. Jest obowiązująca i udziela się błogosławieństwa wszystkim obecnym na zakończenie mszy świętej. Ostatnia Ewangelia, którą stanowi prolog Ewangelii według św. Jana, kapłani od XIII wieku odma-

²⁵ Tamże, s. 404.

²⁶ Tamże, s. 441.

wiali z prywatnej pobożności. Pius V uczynił obowiązkiem²⁷.

Wykłady ks. Nojszewskiego były prowadzone w duchu dziewiętnastowiecznej racjonalistycznej koncepcji nauki. Ich treści były skierowane zasadniczo do rozumu. Stąd bardzo drobiazgowo analizy tekstów mszalnych, z odwoływaniem się do ich historycznych korzeni i kolejnych faz redakcyjnych. Liturgista z Lublina jednak nie poprzestał na tym. W jego refleksji jest podkreślana wiara, którą ma się odznaczać celebrans Eucharystii. Z jego wiary bowiem winny wynikać i o wierze świadczyć jego gesty i sprawowane obrzędy. W refleksji liturgicznej ks. Nojszewskiego są obecne pewne uwagi natury formacyjnej i etycznej. Alumni otrzymali solidną wiedzę o obrzędach mszy świętej. W tym duchu dokonywała się ich formacja liturgiczna.

2. Liturgika w seminarium janowskim

Seminarium duchowne w Janowie Podlaskim wskrzesił biskup Henryk Przeździecki, pierwszy ordynariusz wskrzeszonej przez Benedykta XV diecezji podlaskiej²⁸. Jego posługa pasterska przypadła na lata 1918-1939. On już w 1918 roku sprowadził do Janowa Podlaskiego alumnów ze starszych roczników, którzy studiowali w seminarium lubelskim. Natomiast uroczystego otwarcia Wyższego Seminarium Duchownego w mieście biskupim dokonał 8 października roku następnego. Pierwszym rektorem został mianowany sufragan podlaski, dr Czesław Sokołowski²⁹. Alumnów było czterdziestu.

Biskup Przeździecki w 1921 roku przeniósł siedzibę biskupią do Siedlec. Papież Pius XI, bullą *Pro recto et utili dioecesis regimine* z 25 stycznia 1924 roku potwierdził ten stan i podniósł kościół parafialny pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP w Siedlcach do godności katedry. Janowski kościół Świętej Trójcy stał się ponownie kolegiatą z własną kapitułą kanoniczną³⁰. Tenże papież bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 roku ustanowił nowe granice terytorialne diecezji w Polsce. Wówczas diecezja janowska czyli podlaska otrzymała nazwę siedlecka czyli podlaska i została włączona w skład metropolii warszawskiej. W Janowie Podlaskim pozostało Wyższe Semi-

²⁷ Tamże, s. 445-450.

²⁸ Benedykt XV, Bulla *Commissum humilitati Nostrae* (24.09.1918), „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 2 (1919), s. 7-8

²⁹ *WSD w Janowie Podlaskim*, <http://wsd.siedlce.pl/wsd-w-janowie-podlaskim/> (20.10.2015).

³⁰ Kościół pw. Świętej Trójcy był już kolegiatą w XVIII wieku. Przy nim była kapituła kolegiacka. W latach 1818–1867 Janów Podlaski był stolicą diecezji janowskiej czyli podlaskiej i wówczas kościół ten pełnił funkcję katedry, P. J. K. Podlasiak [J. Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897, s. 72 -74; K. Dębiński, *Kolegiata janowska*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 6-7 (1924), s. 111–112.

narium Duchowne diecezji podlaskiej³¹.

Od 1919 roku wykładowcą liturgiki, ceremonii i rubryk był ks. Marian Stefanowski, kanonik sekretarz kapituły kolegiackiej oraz notariusz sądu biskupiego³². W roku akademickim 1920-1921, liturgiki, oprócz teologii dogmatycznej, uczył bp Czesław Sokołowski (+1951), a w latach 1922-1925 ks. dr Antoni Kresa. Jako proboszcz par. Okrzeja został aresztowany i zginął w niemieckim obozie w Oświęcimiu 31 marca 1941. W latach 1925-1930 liturgiki i ceremonii, oprócz teologii pastoralnej i historii Kościoła, uczył ks. mgr Jan Grabowski (+1971). On święcenia prezbiteratu przyjął w 1913 roku w Warszawie. Był sekretarzem bpa Henryka Przeździeckiego. W 1922 roku został wicerektorem seminarium w Janowie. Był wykładowcą różnych przedmiotów. Pracę w seminarium zakończył w 1957 roku. Od 1939 roku był kanclerzem kurii biskupiej siedleckiej a od 1945 roku wikariuszem generalnym³³.

W XX wieku rozwinęła się specjalna gałąź nauki liturgicznej, zwana rubrycystyką. Jej początki sięgają XVIII wieku. Nauczanie liturgiki było ukierunkowane na poznanie przepisów liturgicznych, rubryk, oraz ich respektowanie podczas celebracji liturgicznych. Rubryki jako szczegółowe przepisy były zawarte w księgach liturgicznych. Dotyczyły wykonywania poszczególnych obrzędów.

Najstarsze księgi liturgiczne, szczególnie sakramentarze, nie zawierały rubryk. Sposób wykonywania obrzędów liturgicznych opisywano w osobnych księgach zwanych *Ordines Romani*. Pierwsze z nich pochodzą z VII/VIII wieku³⁴. Późniejsze *Ordines* otrzymały nazwę *Caeremoniale* - Ceremoniał. W dawnych rękopisach, od IX wieku, teksty modlitw pisano czarnym, a objaśnienia czerwonym kolorem. Od XI wieku stało się to regułą. Na-

³¹ Pius XI, Bulla *Pro recto et utili dioecesis regimine*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 6-7 (1924), s. 92-93; R. Dmowski, *Szkice z dziejów diecezji podlaskiej*, http://mazowsze.hist.pl/files/Szkice_Podlaskie/Szkice_Podlaskie-r2008-t16/Szkice_Podlaskie-r2008-t16-s93-107/Szkice_Podlaskie-r2008-t16-s93-107.txt, s. 96. W 1992 roku nastąpiła reorganizacja struktur diecezjalnych Kościoła katolickiego w Polsce, dokonana na mocy bulli Jana Pawła II „Totus Tuus Poloniae populus - Cały Twój lud w Polsce” z 25 marca 1992 roku. Diecezja siedlecka, zmniejszona o 48 parafii na rzecz diecezji drohiczyńskiej, została włączona do metropolii lubelskiej. Nuncjusz Apostolski informował biskupa siedleckiego: „Uprzejmie informuję, że Diecezja Siedlecka nadal nosi tę nazwę, tzn. «Siedlecka» (Siedlcensis), ale bez żadnego innego dodatku. Należy więc od dnia 25 marca br. używać nazwy: „Diecezja Siedlecka”, Warszawa 2.04 1992, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 4-5 (1992), s. 116.

³² *Protokół z 13.10.1919*, Archiwum WSD diecezji siedleckiej.

³³ Zob. E. Puchalski, *Nekrolog*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 4-5 (1973), s. 140-141.

³⁴ Są to m.in.: Ordo I - Rzym 708; Ordo II - 750; Ordo III (750-780); Ordo IV (760 - 770) - msza papieska, ryt rzymski w Galii; Ordo V (850 - 960) - trzeci porządek mszy papieskiej; Ordo VI po 850 - Ordo Cassandra; Ordo VII (750 - 800) - świadczy o czynieniu znaków krzyża podczas odmawiania kanonu; Ordo IX (880 - 900) - msza biskupia na ziemi frankońskiej; Ordo X (900 - 950) - drugi porządek mszy biskupiej na ziemi frankońskiej; Ordo XVII - skrócony porządek mszy ze zmianami wprowadzonymi w Galii, B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1119-1120; zob. M. Andrieu, *Les Ordines Romani du haut Moyen Âge*, Louvain 1960, s. 67-108.

zwa rubryki pochodzi właśnie od wyrazu łacińskiego *ruber* - czerwony.

Rubryki, jakie powstawały w ciągu wieków, były liczne i nie zawsze dość jasne, a czasem nawet sprzeczne między sobą. Powodowało to ciągle wątpliwości. Zwracano się z nimi do Kongregacji Obrzędów, która od 1588 roku, więc od pontyfikatu Sykstusa V, rozstrzygała je autorytatywnie.

Rozróżniano rubryki obowiązujące - *substantiales* lub *essentiales*, oraz zalecające - *accidentales*. Pierwsze dotyczyły istoty liturgii, czyli obrzędów ustanowionych przez Chrystusa. Należały do nich m.in. rubryki dotyczące materii i formy mszy i sakramentów świętych. Te rubryki musiały być bezwzględnie zachowane, ponieważ one dotyczyły ważności czynności liturgicznych i obowiązywały pod grzechem.

Rubryki zalecające dotyczyły obrzędów i modlitw wprowadzonych przez władze kościelne w różnych czasach. One stanowiły oprawę obrzędową dla elementów stanowiących istotę liturgii. Obrzędy z ustanowienia kościelnego mogą się zmieniać. Tych zmian dokonuje kompetentna władza kościelna, mianowicie papież czy sobór, którego dokumenty on zatwierdzi. W liturgii nie ma bowiem miejsca na wprowadzanie zmian na własną rękę, bo jest to kult Kościoła, a nie kult prywatny.

Rubryki zawierały obok wskazówek praktycznych także pewne treści teologiczne. A ich respektowanie było wyrazem troski o świętość i porządek w czynnościach liturgicznych, także o ich piękno i harmonię³⁵.

Od 1931 roku, wykładowcą liturgiki, ceremonii i rubryk w seminarium janowskim, aż do 1967 roku, był moralista, ks. mgr Stanisław Olechowski (+1989), urodzony 08 marca 1902 we wsi Lipinki, par. Samogoszcz. W 1910 roku rodzice przeprowadzili się do Dąbrowy w par. Łaskarzew. Uczył się w Szkole Ludowej w Dąbrowie i w gimnazjum Stefana Chrapczałowskiego w Warszawie. Formację seminaryjną odbył w seminarium janowskim. Święcenia prezbiteratu przyjął 05 września 1926 roku przez posługę bpa Henryka Przeździckiego w katedrze w Janowie Podlaskim. Studiował na KULu teologię moralną. Po uzyskaniu licencjatu w 1931 roku rozpoczął pracę w seminarium janowskim jako wykładowca teologii moralnej oraz liturgiki. Zakończył ją w 1972 roku. Pełnił też funkcję prefekta alumnów a następnie wicerektora. Od 1940 roku, przez 49 lat, pracował na różnych stanowiskach w kurii diecezjalnej siedleckiej. Był m.in. kancleżem i wikariuszem generalnym. Pracę kurialną zakończył w sierpniu 1989 roku. Zmarł 4 listopada tegoż roku³⁶. Od 1931 roku studia seminaryjne trwały sześć lat. Nowy statut dla

³⁵ Zob. T. Sinka, *Liturgika*, Kraków 1994, s. 44-45. Uproszczenie rubryk nastąpiło za pontyfikatu Piusa XII: *De rubricis ad simpliciore formam redigendis*, AAS 47 (1955), s. 218-224, oraz Jana XXIII: *Codex rubricarum*, AAS 52 (1960), s. 593-740.

³⁶ Z. Młynarski, *Nekrolog*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 5 (1994), s. 182-185; zob. *Protokół*
22

WSD w Janowie stanowił, że alumni przez dwa lata mają studiować przedmioty filozoficzne a przez następne cztery dyscypliny teologiczne³⁷. Na każdym roku studiów była obecna problematyka liturgiczna.

Podstawowym podręcznikiem do liturgiki był *Ceremoniał parafialny*, autorstwa abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego³⁸. Jego siódme wydanie ukazało się w 1931 roku³⁹. *Ceremoniał parafialny*, według zamysłu autora, uzupełniał dotychczasowe podręczniki praktycznej liturgii, w których *znajdujemy ceremonie pisane dla celebransa, uroczyscie odprawiającego nabożeństwa z diakonem i subdiakonem, rzadziej mamy podawane ceremonie, przy posłudze kleryków spełniane w komży, ale o posługiwaniu ministrantów świeckich prawie nigdzie jasnych reguł nie ma podanych. Tymczasem u nas na parafiach nigdzie inszych do posług ministrantów nie ma, jeno chłopcy lub starsi mężczyźni. Nadto co parafia, inaczej ogólne reguły obrzędowe stosowane są w poszczególnych punktach. Potrzeba z jednej strony dopełnienia obrzędu, a z drugiej brak wiadomości, dotyczących stosowania ogólnych reguł do trafiających się wypadków, urabiają nowe zwyczaje, nieraz najzupełniej niezgodne z prawami Kościoła i z duchem liturgii i jej symbolizmem.*

Ceremoniał parafialny zaradzał tym brakom. Dlatego zostały w nim podane osobne czynności dla celebransa, osobno dla ministrantów chłopców, osobno dla zakrystiana, osobno wreszcie, gdzie tego była potrzeba, dla organistów. On korygował błędy i wskazywał właściwy sposób służby Bożej.

Ceremoniał parafialny podawał podstawowe wiadomości o liturgii. Pouczał, że „liturgią nazywamy sposób oddania czci Bogu przez zewnętrzne, prawem przepisane obrzędy”. Natomiast liturgika jest nauką, *która te obrzędy i wszystko, co się do nich odnosi, wykłada*. Centrum liturgii jest Pan Bóg, bliższym przedmiotem zaś jest oddawanie

z 7.09.1938, Archiwum WSD diecezji siedleckiej.

³⁷ Nowe ratio studiorum i grono fachowo przygotowanych wykładowców stało się podstawą do decyzji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1 września 1938 roku o przyznaniu seminarium duchownemu diecezji podlaskiej statusu wyższej uczelni, MWRiOP, *Dziennik Ustaw*, Nr 13, poz. 396.

³⁸ Urodził się 11 lutego 1858 roku w wsi Lubienia, par Krynka k/Opatowa. W 1873 r. przeniósł się do Płocka. Po ukończeniu studiów seminaryjnych 19 czerwca 1878 roku został skierowany na studia do Akademii Duchownej w Petersburgu. Święcenia prezbiteratu przyjął 10 lipca 1881 roku z rąk bpa Aleksandra Gintowna-Dzięwałowskiego. Od tego roku rozpoczął pracę w seminarium płockim. Wykładał liturgikę, łacinę i teologię moralną. Jest autorem dzieła *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, Warszawa 1893-1993. W latach 1901-1908 pełnił funkcję rektora seminarium. Dnia 12 czerwca 1908 roku otrzymał nominację na biskupa płockiego. Sakrę biskupa przyjął dnia 6 grudnia tegoż roku w Petersburgu z rąk bpa Apolinarego Wnukowskiego. W roku 1930 otrzymał od papieża Piusa XI honorowy tytuł arcybiskupa Silyum. Gestapo aresztowało go 28 lutego 1940 roku. Był internowany w Stupnie, skąd został zwolniony, by 7 marca 1941 roku znaleźć się jako więzień gestapo w niemieckim obozie koncentracyjnym w Działdowie, gdzie 28 maja tego roku poniósł śmierć męczeńską. Jan Paweł II ogłosił go w Warszawie 13 czerwca 1999 roku błogosławionym w grupie 108 błogosławionych męczenników, D. Majewski, *Błogosławiony abp Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941): sylwetka Ojca diecezji*, „Studia Płockie” 28 (200), s. 111-119.

³⁹ A. J. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny. Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, Wyd. VII, Nakładem i drukiem firmy „Bracia Detrychowic” w Płocku, 1931.

Mu należnego kultu, tj. uwielbienia i czci, opartej na uznaniu Jego doskonałości. Najdoskonalszy kult jest sprawowany w Kościele katolickim. Tu bowiem jest on składany Ojcu przez Chrystusa Pana, jedynego Pośrednika wobec Boga Ojca, wraz z Duchem Świętym.

Ceremoniał parafialny dokładnie analizował zjawisko kultu, podawał rubryki dotyczące brewiarza i mszału. Omawiał *ceremonie mszy tak prywatnej jak i solennej, łącznie z ceremoniami zachowywanymi przy wystawieniu i chowaniu Przenajświętszego Sakramentu, a także na nieszpórach, komplecie i jutrzni*. Szeroko omawiał ceremonie pogrzebowe, także ceremonie sakramentów i poświęceń, oraz ceremonie związane z rokiem kościelnym.

Źródłem zasad podanych w *Ceremoniale* były rubryki ksiąg liturgicznych oraz dekrety Świętej Kongregacji Obrzędów. Zostały uwzględnione także wskazania Piusa X z 1914 roku, dotyczące brewiarza, i Benedykta XV z 1920 roku, dotyczące mszału. *Ceremoniał parafialny* w VII wydaniu uwzględnił również rubryki Rytuału Polskiego z 1927 roku⁴⁰.

Ceremoniał parafialny był podstawą do egzaminu wikariuszowskiego w 1934 roku. Egzamin obejmował następujące kwestie: ceremonie pogrzebowe, administracja sakramentu chrztu dorosłych, wystawienie Najświętszego Sakramentu i czterdziestogodzinne nabożeństwo, administracja ostatniego namaszczenia, oraz ceremonie poświęcenia osób, miejsc i rzeczy, także ceremonie okresowe w całym roku kościelnym i ceremonie okresowe, jak: prymicje, jubileusz małżeński, wizytacja biskupa w parafii, wystawienie relikwii i procesja z nimi⁴¹.

Seminarzyści siedleccy poznawali odnowioną w 1951 roku obrzędowość Wigilii Paschalnej i w 1955 roku obrzędowość Wielkiego Tygodnia. Podstawą dla wykładów był *Ordo Hebdomadae Sanctae Instauratus* a także dodatkowe wyjaśnienia Kongregacji Obrzędów z 15 marca 1956 roku i z 1 lutego 1957 roku. Szczegółowe wskazania w tej sprawie otrzymali wszyscy duszpasterze. Celebracje Wielkiego Tygodnia nazwano nabożeństwami⁴².

Treści seminaryjnej formacji liturgicznej, w ramach liturgiki i rubrycystyki, były przedmiotem trzeciego egzaminu wikariuszowskiego w 1958 roku. Problematyka została zgrupowana w kilku blokach tematycznych. W dziale *O liturgii w ogólności* znalazły się następujące zagadnienia: określenie liturgii, przedmiot i podmiot liturgii, czyli ministrzy

⁴⁰ A. J. Nowowiejski, dz. cyt., s. 5-7; zob. J. Michalak, *Nowy rytuał polski*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 19, rok 13 (1927), s. 421-432.

⁴¹ *Examina anno 1934 praescripta*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 11-12 (1933), s. 366. Zachowano brzmienie określeń, użytych w tej kurialnej informacji.

⁴² *Nabożeństwa Wielkiego Tygodnia*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 2 (1958), s. 50-71.

kultu liturgicznego, uczestnictwo wiernych w kulcie liturgicznym, cele pierwszorzędne i drugorzędne liturgii oraz źródła prawa liturgicznego. Pytania dotyczyły określenia liturgiki i jej przedmiotu, także wewnętrznego urzędnika kościoła, zwłaszcza ołtarza, tabernakulum, chrzcielnicę, dzwonów, szat liturgicznych i ich poświęcenia oraz naczyń eucharystycznych i ich konsekracji.

Problematyka roku kościelnego obejmowała następujące zagadnienia szczegółowe: określenie roku kościelnego i jego istota, niedziele, ferie, wigilie oraz święta i oktawy. Pytano o adwent i reguły liturgiczne z nim związane, także o wielki post oraz o liturgię i obrzędy odnowionego Wielkiego Tygodnia, wreszcie o czas wielkanocny i litanie mniejsze i większe.

Pytania w bloku rubryki mszału dotyczyły przygotowania kapłana do mszy świętej, zwłaszcza sens modlitw u stopni ołtarza w aspekcie historycznym, także historia i reguły dotyczące introitu, Kyrie, Gloria, również kolekty i komemoracji. Pytano o genezę czytań we mszy świętej, ich ilości oraz znaczenie śpiewu międzylekcyjnego, zatem kiedy odmawia się graduał, Alleluja i tractus, oraz pytano o rubryki dotyczące Ewangelii i Credo.

Pytania dotyczące mszy wiernych, offertorium, dotyczyły sensu złożenie ofiar na ołtarzu w liturgii rzymskiej, także kształtowanie się modlitw przy ofiarowaniu. A pytania dotyczące kanonu domagały się wyjaśnienia nazwy kanonu rzymskiego, także znajomości rubryk dotyczących prefacji, modlitw poprzedzających konsekrację i następujących po niej, również obrzędów komunijnych, więc: Pater noster, Libera nos, łamanie Hostii i pocałunek pokoju. Egzaminowany musiał wiedzieć o bezpośrednim przygotowaniu kapłana do Komunii świętej, jej udzielaniu wiernym, jak również o sensie i znaczeniu *communio*, *postcommunio*, *Ite missa est* i błogosławieństwa oraz ostatniej Ewangelii.

Pytano też o miejsce i czas odprawiania mszy świętej oraz o ceremonie i zasady dotyczące mszy wotywnych, zwłaszcza o Sercu Jezusowym, mszy podczas 40-godzinnego nabożeństwa, o Sercu Maryi, także za oblubieńców. Problematyka związana z mszami żałobnymi dotyczyła Dnia Zadusznego, pogrzebu, rocznicy oraz mszy codziennej, także przywileju trzech Mszy żałobnych w ciągu tygodnia.

Rubryki brewiarza dotyczyły rozumienia podstaw oficjum brewiarzowego, jego definicji i różnych nazw oraz *dostojności tego oficjum*, które jest modlitwą w imieniu Kościoła. Pytano o cel modlitwy brewiarzowej i układ materialny oficjum brewiarzowego oraz jakimi zasadami kierował się Kościół w rozłożeniu modlitwy brewiarzowej na różne godziny dnia. Kolejne pytania dotyczyły genezy godzin kanonicznych, charakterystyki brewiarza Piusa V i reformy brewiarza przez Piusa X i Piusa XII. Pytanie o elementy oficjum brewiarzowego domagało się rozumienia sensu lekcji, kapitulów i benedykcji

oraz responsoriów i absolucji, także znaczenia *Te Deum*, preces i antyfon maryjnych. Pytano też o układ poszczególnych godzin kanonicznych oraz o zjawisko okurencji i konkurencji dni liturgicznych.

Zagadnienie rubryk rytuału dotyczyły znajomości materii, formy i ministra przy administrowaniu sakramentów i sakramentaliów, przechowywaniu i odnawianiu Najświętszej Eucharystii, udzielaniu Komunii świętej i zanoszeniu jej chorym. Problematyka pogrzebowa dotyczyła pogrzebu dorosłych, dzieci i nabożeństw żałobnych. Natomiast problematyka poświęceń dotyczyła ceremonii towarzyszących poświęceniu wody, domów, pokarmów, krzyżów, dewocjonałów, także kamienia węgielnego pod budowę nowego kościoła i nowego cmentarza.

Zaproponowano następującą literaturę: Pius XII, Encyklika *Mediator Dei* (20 listopada 1947), Sacra Congregatio Rituum, *Decretum generale de rubricis ad simpliciore formam redigendis* (23 marca 1955), Święta Kongregacja Obrzędów, *Dekret ogólny i Instrukcja z 16 listopada 1955 r. o odprawianiu wznowionego porządku Wielkiego Tygodnia*, Święta Kongregacja Obrzędów, *Deklaracja z 15 marca 1956 r. w sprawie Wielkiego Tygodnia*, Święta Kongregacja Obrzędów, *Postanowienia i wyjaśnienia z dnia 1 lutego 1957 r. w sprawie liturgii Wielkiego Tygodnia*, abp A. J. Nowowiejski *Ceremoniał parafialny*, Płock 1931, ks. dr Antoni Prumbs, *Mały ceremoniał dla kleryków i kapłanów*, Poznań, 1949, ks. Jan Danilewicz, *Kościół i jego wnętrze*, Kielce 1948, ks. Jan Wierusz-Kowalski, *Liturgika*, Warszawa 1956, oraz ks. Jan Parsch, *Wtajemniczenie w Ofiarę Mszy Świętej*, Kraków 1947 i *Rituale Romanum ecclesii Poloniae accomodatum*, Katowicis 1927⁴³.

Liturgika była utożsamiana zasadniczo z rubrycystyką oraz z historią liturgii. Tylko okazjonalnie próbowano mówić o teologii liturgii oraz duchowości liturgicznej. Zasadnicza zmiana nastąpiła po Vaticanum II.

3. Liturgika po Soborze Watykańskim II

Po Vaticanum II, liturgika otrzymała nową pozycję i rangę wśród dyscyplin teologicznych. Ratio studiorum dla seminariów duchownych zaliczyło ją do przedmiotów koniecznych. *Disciplina de sacra liturgia... inter disciplinas necessarias et potiores... est habenda, obok egzegezy Pisma Świętego, także teologii dogmatycznej czy moralnej*⁴⁴.

Nauczanie liturgiki dokonywało się według zasad zawartych w Konstytucji o liturgii świętej, zwłaszcza w nr 7, 15,16,18. Było ukierunkowana na zrozumienie, że liturgia jest

⁴³ *Program III egzaminu*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 2 (1958), s. 78-81.

⁴⁴ F. Blachnicki, *Liturgia jako zasada koncentracji w formacji kapłańskiej*, „Collectanea Theologica” 38/1968/f. III, s. 33-52.

miejszem i sposobem doświadczania zbawczej obecności Chrystusa (KL 7). Formacja liturgiczna zmierzała do traktowania liturgii jako szczytu i źródła misji Kościoła, ponieważ w liturgii, z woli Chrystusa, jest sakramentalnie uobecnianie Jego misterium paschalne. Celem formacji liturgicznej jest mistagogia, więc świadomy, czynny i pełny udział w celebracjach liturgicznych (KL 14).

W takim klimacie dokonywała się formacja liturgiczna kandydatów do kapłaństwa w seminarium siedleckim. Ta instytucja naukowo-wychowawcza miała od 1967 roku należycie przygotowanego nauczyciela liturgiki. Był nim ks. dr Zbigniew Zalewski. Święcenia prezbiteratu przyjął w katedrze siedleckiej 16 czerwca 1962 roku przez posługę bpa Ignacego Świrskiego. Odbił studia specjalistyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Pracę magisterską pt. *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego*, Lublin 1966, oraz dysertację doktorską pt. *Komunia święta wiernych w Polsce w okresie reformy trydenckiej*, Lublin 1980, napisał pod kierunkiem ks. prof. Wacława Schenka⁴⁵. On w latach 1967-1972 wykładał liturgikę na rocznikach filozoficznych. Jednocześnie uczył katechetyki, homiletyki oraz prowadził konwersatoria z j. polskiego i literatury religijnej. Od 1972 do 1994 roku, przez wykłady i ćwiczenia uczestniczył w formacji liturgicznej wszystkich alumnów. Studium liturgiki alumnów, trwające sześć lat, uwzględniało aspekt teologiczny i historyczny, ale także duchowy, duszpasterski oraz prawny. Tak pomagało im zrozumieć sens historii zbawienia i wprowadzało ich egzystencjalnie w jej centrum i szczyt, czyli w misterium Chrystusa, jedyne Zbawiciela świata (KL 16).

Posługa dydaktyczna ks. Zalewskiego dokonywała się w klimacie dynamicznych zmian w dziedzinie liturgii. Te zmiany inspirowała Konstytucja o liturgii świętej z 1963 roku a konkretyzowały dokumenty przygotowywane przez specjalną Radę dla wykonywania tej konstytucji⁴⁶. Pierwsza instrukcja tej Rady potwierdziła, że *Ordo Missae* pozostaje niezmienny, ale stanowiła jednocześnie, że celebrans nie odmawia prywatnie tekstów zmiennych śpiewanych lub recytowanych przez chór albo lud. Teksty stałe mszalne może śpiewać lub recytować razem z chórem czy też ludem.

Dokument Stolicy Apostolskiej usunął z modlitw u stóp ołtarza psalm 42. Stanowił też, że we mszy uroczystej subdiakon nie będzie trzymać pateny, stojąc za celebransem, ale patena cały czas pozostaje na ołtarzu. Polecał, aby sekreta, czyli modlitwa nad darami ofiarnymi, była śpiewana lub odmawiana głośno. Także końcową doksologię kanonu celebrans ma śpiewać

⁴⁵ Ks. Zalewski jest autorem hasła: *Boże Ciało*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz i in., t. II, Lublin 1995, kol. 861, i art.: *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*, „Studia Podlaskie” 3 (1988), s. 83-100.

⁴⁶ Rada dla wykonywania Konstytucji o liturgii świętej, *Instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej*, *Inter oecumenici* (26.09.1964), nr 36.

albo wypowiadać głośno, trzymając hostię nad kielichem, ale nie kreśląc nią znaków krzyża.

Alumni poznawali zakres użycia języka narodowego w celebracjach liturgicznych, zwłaszcza podczas sprawowania Eucharystii. Podczas mszy świętej odmawiali lub śpiewali Modlitwę Pańską w języku ojczystym. Lektor i diakon odczytywali epistołę i Ewangelię w języku ojczystym z ambony albo od balustrady, zwróceniu do ludu.

Zaczęto praktykować modlitwę powszechną czyli wiernych w języku narodowym. Stosowano go także w śpiewach Ordinarium mszalnego, a mianowicie w tekstach Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei, jak również w antyfonach introitu, obrzędu przygotowania darów ofiarnych, czy komunijnego, również w śpiewach między czytaniem, w aklamacjach, pozdrowieniach i dialogach. W języku narodowym były wygłaszane formuły Ecce Agnus Dei, Domine non sum dignus i Corpus Christi przy Komunii św. wiernych, a także zachęta do Modlitwy Pańskiej i embolizm⁴⁷.

Alumni dowiadywali się, że język ojczysty będzie, po zatwierdzeniu przekładów przez Stolicę Apostolską, stosowany także w obrzędach sakramentu chrztu, bierzmowania, pokuty, namaszczenia chorych i małżeństwa, nie wyłączając formuł sakramentalnych. Przy udzielaniu święceń może być już stosowany w admonicjach, a przy konsekracji biskupiej także w dialogu egzaminu elekta. Używanie języka ojczystego jest dopuszczone w celebracji sakramentaliów i w obrzędach pogrzebowych oraz liturgii godzin, zwłaszcza jeśli posługiwanie się językiem łacińskim stanowiło poważną przeszkodę⁴⁸.

Alumni dowiadywali się, że w niedziele i święta nakazane należy głosić homilię we wszystkich mszach sprawowanych przy udziale ludu, a także jest ona zalecana w niektóre dni adwentu i Wielkiego Postu, jak również przy innych okazjach, gdy wierni liczniej zgromadzą się w kościele. Homilia bowiem stanowi część liturgii danego dnia.

Alumni poznawali funkcje liturgiczne diakona, subdiakona, akolity, lektora, także komentatora i kantora. Stosowali przewidziane uproszczenia w niektórych obrzędach, jak np. całowanie ręki i przedmiotów podawanych lub odbieranych, także ukłony w chórze. Asysta stosowała je wobec celebransa na początku i na końcu czynności świętej. Okadzania duchowieństwa w chórze, z wyjątkiem biskupa, dokonywano zbiorowo dla każdej strony chóru potrójnym rzutem kadzielnicy.

Druga Instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej, *Tres adhinc annos*, znacznie rozszerzyła możliwość użycia języka narodowego w liturgii, także w kanonie mszy świętej, w całym obrzędzie święceń biskupich, prezbiteratu

⁴⁷ Tamże, nr 48-57.

⁴⁸ Tamże, nr 61, 86- 89.

i diakonatu oraz w liturgii godzin. Sposób wprowadzania języka narodowego powierzono konferencjom episkopatu⁴⁹.

Alumni wykonywali różne funkcje liturgiczne podczas celebracji liturgicznych, zwłaszcza celebracji Eucharystii. Eucharystia stanowiła ośrodek życia duchowego alumnów. Była celebrowana codziennie. W niedziele i uroczystości, także w większe święta, msza konwentualna była śpiewana i z homilią. Praktykowano tzw. *Cibavit*, czyli mszę świętą o Najświętszej Eucharystii. Sprawowano ją z udziałem wszystkich alumnów w kościele katedralnym, z którym sąsiadowało seminarium duchowne. Alumni zwykle uczestniczyli w Eucharystii, celebrowanej w kościele katedralnym przez biskupa. Tworzyli asystę pontyfikalną. Schola i członkowie asysty uczestniczyli w liturgii Triduum Paschalnego w katedrze. W godzinach porannych brali udział w celebracji liturgii godzin a w godzinach popołudniowych uczestniczyli w liturgii poszczególnych dni Triduum Sacrum. Subdiakoni i diakoni, zobowiązani do modlitwy brewiarzowej, w pierwszym okresie odnowy liturgicznej, więc do 1973 roku, odmawiali ją indywidualnie⁵⁰.

Formacja liturgiczna uwzględniała także rolę nabożeństw. One bowiem przygotowują do liturgii albo są formą utrwalania doświadczenia liturgicznego.

Papież Paweł VI, w ramach odnowy liturgii, wydał 3 kwietnia 1969 roku, w szóstym roku pontyfikatu, ogłosił Konstytucję Apostolską *Missale Romanum*. Ten dokument potwierdził, że uproszczono obrzędy mszalne, opuszczając powtórzenia lub dodatki. Przywrócono obrzęd pokuty, homilię oraz modlitwę powszechną czyli wiernych. Do użytku liturgicznego weszły trzy nowe modlitwy eucharystyczne. Układ czytań niedzielnych rozłożono na trzy lata. W niedziele i uroczystości czytanie epistoły i Ewangelii poprzedzono czytaniem ze Starego Testamentu lub - w okresie wielkanocnym - czytaniem Dziejów Apostolskich⁵¹.

Dołączone do mszału *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego* szczegółowo określiło *Porządek mszy świętej*. Wprowadzono liturgię słowa, poprzedzoną obrzędami wstępnymi i liturgię eucharystyczną, dopełnioną obrzędami zakończenia⁵². Ołtarz mszalny należało umieścić w oddaleniu od ściany, aby można było łatwo go obchodzić dookoła

⁴⁹ Kongregacja Kultu Bożego, *Tres adhinc annos. Druga instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej* (4.05.1967), <http://www.kkbids.episkopat.pl/dokumentypovii/thres.htm> (12.10.2010).

⁵⁰ Paweł VI, *Motu proprio Ministeria quaedam*, (15.08.1972). Papież postanowił znieść obrzęd tonsury a włączenie do stanu duchownego związał z diakonatem. Zniósł wyższe święcenie subdiakonatu i święcenia niższe. Ustanowił posługę lektora i akolity. Te normy zaczęły obowiązywać od dnia 1 stycznia 1973 roku.

⁵¹ Paweł VI, *Konstytucja Apostolska Missale Romanum* (3.04.1969), http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/konstytucje/missale_romanum_03041969.html (20.03.2017).

⁵² Pierwsze wydanie *Ogólnego wprowadzenia do Mszału rzymskiego* (skrót: OWMR) ukazało się w 1970 roku. W 1975 roku ukazało się wydanie następne i zawierało głównie zmiany wynikające z ogłoszonego

i celebrować przy nim w stronę ludu. Ołtarz winien być ustawiony w takim miejscu, by stanowił ośrodek, ku któremu spontanicznie zwracać się będzie uwaga całego zgromadzenia wiernych (OWMR³ 299). Najświętszy Sakrament należało przechowywać poza ołtarzem mszalnym (OWMR 315³).

4. Zasady formacji kapłańskiej w seminariach w Polsce

Ratio institutionis sacerdotalis in Polonia z 1999 roku, zatwierdzone przez Kongregację ds. Wychowania Katolickiego, zostały opracowane zgodnie z wskazaniem Soboru Watykańskiego II, adhortacji *Pastores dabo vobis*, autorstwa Jana Pawła II, Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz zaleceniami dykasterii Stolicy Apostolskiej. Zawierają ogólne i szczegółowe zasady dla poszczególnych dziedzin filozoficznych i teologicznych i stanowią fundament dla osobistego życia duchowego kandydatów do kapłaństwa i formacji duszpasterskiej, realizowanej w bardzo zróżnicowanym społeczeństwie.

Od roku akademickiego 1994/95 w formacji liturgicznej przez wykłady, ćwiczenia, także seminarium naukowe, uczestniczy liturgista, ks. Kazimierz Matwiejuk. Urodził się 07 listopada 1945 r., w Łęgach, par. Pratulin. Studia seminaryjne odbył w WSD w Siedlcach. W 1968 przyjął święcenia prezbiteratu. Magisterium uzyskał na KUL w 1976 rok, doktorat na ATK w 1989 roku. Jego kolokwium habilitacyjne miało miejsce na UKSW w 2000 roku. W latach 2000-2013 był profesorem nadzwyczajnym UKSW i pracował w Instytucie Teologicznym w Radomiu⁵³.

Liturgiczna formacja seminaryjna, na mocy zasad formacji kapłańskiej w Polsce, rozpoczyna się od wprowadzenia alumnów w celebrację misterium chrześcijańskiego. W latach 2006-2018 troskę o takie wprowadzenie, zatem troskę o alumnów pierwszego roku, oraz program formacji liturgicznej alumnów drugiego roku, realizowali kolejno liturgiści: ks. dr Wiesław Kazimieruk (2006-2009), ks. mgr lic. Waldemar Mróz (2009-

w 1972 roku motu proprio *Ministeria quaedam*, w którym zniesiona została posługa subdiakonatu, a jego zadania zostały powierzone głównie akolicie. W 2002 roku ukazało się trzecie wzorcowe wydanie mszału rzymskiego, a z nim nowe OWMR.

⁵³ Autor książek, m.in.: *Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej*, Siedlce 1999; *Wychowanie liturgiczne jako element formacji duchowej prezbiterów*, Siedlce 2002; *Sanktuarium błogosławionych męczenników podlaskich w Pratulinie*, Siedlce 2006; *Życie liturgiczne w klasztorach cysterskich przez Soborem Watykańskim II*, Warszawa 2009; *Liturgiczna celebrowanie zbawczych ingerencji Boga*, wyd. 2, poszerzone, Ave, Radom 2013; *Celebracja Eucharystii w różnych obrządkach liturgicznych*, Apostolicum, Ząbki 2014; *Kult błogosławionych męczenników z Pratulina*, Unitas, Siedlce 215; *Triduum paschalne. Trzy noce Chrystusa zdradzonego i ukrzyżowanego, który zmartwychwstał*, Unitas, Siedlce 2015, oraz 170 art. naukowych i ponad 120 popularnonaukowych. Był promotorem 28 prac magisterskich alumnów siedleckich, zob. „Teologiczne Studia Siedleckie”, Rok XII (2015) 12, Numer okolicznościowy ks. prof. Kazimierzowi Matwiejukowi w 70. rocznicę urodzin.

2016) oraz ks. dr Leszek Borysiuk (od 2016 roku). Wprowadzenie alumnów w życie liturgiczne ma na celu owocne uczestnictwo w duchowym życiu seminarium. Już na podstawie *Instrukcji o liturgicznej formacji w seminariach*, z 1979 roku, treścią takiego wprowadzenia jest nade wszystko historia zbawienia, rozpoczęta w Starym Testamencie w postaci przymierzy i Bożych obietnic, a wypełniona przez paschalne misterium Chrystusa, wcielonego Syna Bożego. Alumni poznają sposoby obecności Chrystusa w czynnościach liturgicznych. Uczą się słuchania słowa Bożego, także modlitwy, zwłaszcza modlitwy uwielbienia i dziękczynienia. Poznają naturę Kościoła.

Wprowadzenia alumnów w celebrację misterium chrześcijańskiego jest pomocą do osobowego wewnętrznego zjednoczenia z Chrystusem na modlitwie i prowadzi do świadomego, czynnego i pełnego uczestnictwa w świętej liturgii. To uczestnictwo utrwala pobożność liturgiczną oraz duchowość wspólnotową. Takie wprowadzenie pomaga w wypracowaniu ducha wewnętrznego nawrócenia i budowania braterskiej wspólnoty z innymi.

Wychowanie liturgiczne alumnów na początku ich formacji seminaryjnej owocuje pełniejszym rozumieniem symbolicznego języka liturgii. W niej bowiem przez widzialne znaki, słowa, czynności i rzeczy materialne są oznaczone sprawy Boże, które w sposób sakramentalny urzeczywistniają się, mocą Parakleta, w sakramentach, sakramentaliach, liturgii godzin i celebracjach roku liturgicznego⁵⁴.

Formacja liturgiczna alumnów w drugim roku studiów seminaryjnych koncentruje się wokół pojęcia liturgia. Alumni poznają naturę liturgii. Jest ona kontynuacją kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa. *W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się, i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, sprawuje całkowity kult publiczny. Dlatego każdy obchód liturgiczny, jako działanie Chrystusa-Kapłana i Jego Ciała, czyli Kościoła, jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, której skuteczności z tego samego tytułu i w tym samym stopniu nie posiada żadna inna czynność Kościoła (KL 7)*. Poznają też jej znaczenie w życiu Kościoła. *Liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc (KL 10)*.

Liturgia jest czynnością hierarchiczną i społeczną. Jej świętość chroni prawo liturgiczne. Ono podkreśla anamnetyczny i duszpasterski charakter liturgii oraz określa relację między liturgią a pobożnością prywatną. Alumn poznaje sens języka liturgii, także księgi liturgiczne oraz miejsce i rolę zwyczaju w liturgii. Historia liturgii, także historia liturgii w Polsce, pozwala zrozumieć, że świadomość liturgiczna Kościoła rozwijała się od sta-

⁵⁴ Kongregacja Wychowania Katolickiego, *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach*, Watykan 1979, nr 9-11.

rożytniej mistagogii poprzez potrydencką rubrycystykę aż do rozumienia liturgii jako miejsca i sposobu uświęcenia ludzi przez Boga i wielbienia Go przez uświęconych razem z Chrystusem i Parakletem.

Przedmiotem refleksji jest symbolika liturgiczna, zatem znaczenie, źródła, funkcje i cechy symbolu liturgicznego, także kościół i jego liturgiczne zagospodarowania, również symbolika i przeznaczenie szat i naczyń liturgicznych. Alumni poznają dzieje liturgii godzin oraz jej adresatów i teologiczne treści poszczególnych elementów strukturalnych tej modlitwy uświęcenia czasu⁵⁵.

Przedmiotem refleksji w trzecim roku formacji liturgicznej seminarzystów jest heortologia. Rok liturgiczny jest czasem, w którym Kościół wspomina wielkie dzieła Boże i je celebrowa w czynnościach liturgicznych. Jego centrum stanowi Triduum Paschalne. Na Wielkanoc, w to swoje największe święto, Kościół raz do roku czci zmartwychwstanie wcielonemu Syna Bożego razem z Jego błogosławioną męką. Każdego tygodnia zaś obchodzi pamiątkę zmartwychwstania Pańskiego w dniu Pańskim, w niedzielę. Kościół z biegiem roku *odślania całe misterium Chrystusa, poczynszy od Wcielenia i Narodzenia aż do Wniebowstąpienia, do dnia Zesłania Ducha Świętego oraz oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pańskiego* (KL 102).

Pogłębione zrozumienie niedzieli, pierwotnego chrześcijańskiego dnia świątecznego, stanowi pomoc do zrozumienia całego *proprium de tempore* i *proprium sanctorum*. Kościół bowiem obchodząc roczny cykl misterium Chrystusa ze szczególną miłością oddaje cześć Bogurodzicy, związanej nierozzerwalnym węzłem ze zbawczym dziełem wcielonemu Syna Bożego, który jest także prawdziwym Jej Synem. Rozmieszczył też w ciągu roku wspomnienia męczenników oraz innych świętych, którzy dzięki łasce Bożej doszli do doskonałości, a osiągnąwszy już wieczne zbawienie oddają w niebie Bogu doskonałą chwałę i wstawiają się za pielgrzymującymi swoimi braćmi i siostrami. W te dni Kościół głosi misterium paschalne w świętych, którzy współcierpieli i zostali współuwielbieni z Chrystusem. Tak Kościół przedstawia ich wiernym jako przykłady do naśladowania oraz przez ich wstawiennictwo wyprasza Boże dobrodziejstwa dla całego Kościoła (KL 103, 104)⁵⁶.

Czwarty rok formacji liturgicznej alumna jest poświęcony misterium Eucharystii. Tematy szczegółowe to: zarys dziejów mszy świętej i główne formy jej celebrowania, także msza święta w świetle teologii współczesnej oraz istota uczestnictwa wiernych w celebracji Eucharystii. Poszczególne obrzędy mszalne, zatem obrzędy wstępne, liturgia słowa, liturgia eucharystyczna i obrzędy zakończenia, są analizowane teologicznie,

⁵⁵ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 191-192.

⁵⁶ Tamże, s. 192.

uwzględniając historyczny proces kształtowania się obrzędowości, także treści duchowe, bo Eucharystia to Chrystus paschalny obecny pośród swych wyznawców, zwłaszcza pod postaciami konsekrowanego chleba i wina. Kult Eucharystii poza mszą świętą stanowi okazję do pogłębienia adoracyjnej pobożności eucharystycznej⁵⁷.

Rok piąty formacji liturgicznej alumna ma za przedmiot refleksji sakramenty święte. One są skutecznymi znakami łaski. Przez te znaki Chrystus *zlokalizował* swoją zbawczą obecność w Kościele. Znaczenie sakramentów w życiu Kościoła jest dwojakie. One są źródłem uświęcenia oraz przyczyniają się do budowania i ożywiania wspólnoty Ludu Bożego. Analiza rozwoju historycznego obrzędowości poszczególnych sakramentów, ze szczególnym uwzględnieniem odnowy obrzędów i tekstów po Soborze Watykańskim II, oraz symbolika i teologiczne treści obrzędów sakramentalnych, stanowią doskonałą pomoc w kształtowaniu osobowości kapłańskiej, której misją jest uświęcenie ludzi m.in. przez sprawowanie sakramentów świętych. Kandydat do kapłaństwa poznaje także sakramentalia, święte znaki ustanowione przez Kościół. Błogosławieństwa osób i ludzi, także miejsc i rzeczy, poświęcenia ołtarza i kościoła, konsekracje przez śluby zakonne czy konsekracja dziewic, także egzorcyzmy i pogrzeb chrześcijański stanowią liturgiczną formę celebracji misterium Chrystusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego⁵⁸.

Rok szósty studium liturgiki, oprócz pewnych elementów teoretycznych, ma wymiar praktyczny. Nie chodzi jednak tylko o zdobycie sprawności manualnych, ale o zrozumienie mistagogicznego wymiaru obrzędów liturgicznych oraz mistagogicznej roli przewodniczącego celebracji. Liturgia musi być celebrowana w dyscyplinie wiary. Pomocą w tym jest prawo liturgiczne. *W warunkach normalnych nieliczenie się z przepisami liturgicznymi musi być odbierane jako brak poszanowania dla Eucharystii — podyktowany może indywidualizmem, a może bezkrytycznym stosunkiem do lansowanych opinii, a może jakimś brakiem ducha wiary. Celebrans zaś nie może uważać siebie za «właściciela», który dowolnie dysponuje tekstem liturgicznym i całym najświętszym obrzędem jako swoją własnością i nadaje mu kształt osobisty i dowolny. Może to się czasem wydawać bardziej efektowne, może nawet bardziej odpowiadać subiektywnej pobożności, jednakże obiektywnie jest zawsze zdradą tej jedności, która się w tym Sakramencie jedności nade wszystko winna wyrażać*⁵⁹.

W tym kontekście ujawnia się istotna różnica między celebracjami liturgicznymi a sprawowaniem nabożeństw. Liturgia jest żywą obecnością zbawczo działającego Chrystusa. Jest jednocześnie uświęceniem i kultem. Nabożeństwa mają wymiar tylko kultyczny. Dopuszczają możliwość kształtowania struktury obrzędowej. Stanowią

⁵⁷ Tamże, s. 193.

⁵⁸ Tamże, s. 194.

⁵⁹ Jan Paweł II, List na Wielki Czwartek, *Tajemnica i kult Eucharystii* (24.02.1980), nr 12.

przepracowanie do liturgii lub formę utrwalenia doświadczenia liturgicznego. Nie mogą jednak przekroczyć progu liturgii⁶⁰.

Zakończenie

Liturgiczna formacja alumnów, po Vaticanum II, jest zintegrowana z innymi wymiarami formacji seminaryjnej, zatem z formacją ludzką, szeroko pojętą formacją intelektualną, oraz duchową i pastoralną. Wykładane przedmioty dają całościową wizję chrześcijaństwa. Seminaryjna dydaktyka jest ukierunkowana nie tylko na rozum, ale na całą osobowość kandydata do kapłaństwa, na wszystkie jego władze.

Formacja seminaryjna polega na naturalnej ciągłości i organicznej jedności pomiędzy zdobywaną wiedzą a życiem wewnętrznym i życiem modlitwy oraz pomiędzy studium teologicznym i ascezą seminaryjną a pracą duszpasterską. Wewnętrzna korelacja pomiędzy pracą wychowawczą poszczególnych profesorów, którzy są też w pewnym wymiarze wychowawcami, a ojcem duchowym i przełożonymi, tworzy właściwy klimat dla owocnej formacji przyszłych duszpasterzy.

Liturgia jest ze swej natury źródłem duchowych mocy dla alumnów w realizacji rozpoznanego powołania. Oni mogą w czynnościach liturgicznych, w klimacie wiary, ustawicznie doświadczać Bożej zbawczej rzeczywistości, o której dowiadują się podczas wykładów i ćwiczeń. Dzięki temu formacja liturgiczna ma charakter mistagogiczny. Ona nie tylko kształtuje rozum, ale prowadzi człowieka do osobistego i osobowego spotkania ze Zbawicielem, zwłaszcza w Komunii sakramentalnej. Taki proces, chociaż z różnym natężeniem i z różną świadomością, dokonywał się w seminarium siedleckim na przestrzeni dwustu lat istnienia Kościoła siedleckiego.

Streszczenie

Liturgiczna formacja alumnów jest jednym z istotnych wymiarów ich formacji seminaryjnej. Polega ona na ścisłej łączności wiedzy o misterium zbawienia z osobistym doświadczeniem w wierze obecności zmartwychwstałego Chrystusa. Życie wewnętrzne alumna jest

⁶⁰ „Niekiedy dochodzi do tego, że w samo sprawowanie Ofiary Eucharystycznej zostają włączone pewne elementy zapożyczone z nowenn lub innych nabożeństw. Stąd rodzi się niebezpieczeństwo, że Pamiątka Pana nie będzie już stanowić szczytowego momentu spotkania wspólnoty chrześcijańskiej, lecz będzie jakby pewną okazją do odprawienia nabożeństwa należącego do pobożności ludowej. Tym, którzy tak postępują, chcemy przypomnieć normę soboru, według której nabożeństwa winno się uzgadniać z liturgią, bynajmniej zaś nie mieszać z nią”, Paweł VI, Adhortacja Apostolska *Marialis cultus* (2.02.1974), nr 31.

zasilane łaską sakramentów świętych. Kandydaci do kapłaństwa, na przestrzeni dwustu lat istnienia diecezji siedleckiej, spotykali się z różnymi ujęciami liturgiki. Po soborze watykańskim II jest ona rozumiana jako forma mistagogii w czyny zbawcze wcielonego Syna Bożego. Liturgika nie tylko przekazuje wiedzę o Jego zbawczej obecności w czynnościach liturgicznych, ale prowadzi człowieka do osobistego i osobowego spotkania ze zmartwychwstałym Chrystusem, zwłaszcza w Komunii sakramentalnej.

Summary

Teaching liturgy in Theological Seminary in the Diocese of Siedlce

Liturgical formation of alumni is an important dimension of their seminary formation. It is based on the tight connection of the knowledge about the mysteries of salvation and personal experiencing the presence of resurrected Jesus Christ in faith. The internal life of alumni is enriched by the grace of the Sacraments. Over two hundred years of the existence of the Diocese of Siedlce, the candidates for priesthood encountered different conceptualizations of liturgy. After the Vatican Council II it is understood as a form of mystagogy in saving deeds of incarnated Son of God. Liturgy not only passes the knowledge about His saving presence in liturgical activities but it also leads people to a personal meeting with the resurrected Jesus Christ, especially in sacramental communion.

Bibliografia

Andrieu, M. (1960). *Les Ordines Romani du haut Moyen Âge*, Louvain.

Benedykt XV. (1918) Bulla *Commissum humilitati Nostrae*.

Blachnicki, F., (1968). Liturgia jako zasada koncentracji w formacji kapłańskiej, *Collectanea Theologica* 38, f. III, s. 33-52.

Brudzisz, M. (1975). Nauczanie teologiczne w Instytucie Księży Komunistów, W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej*, t. 2. *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2, *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych* (171-209). Lublin: KUL.

Dębiński, K. (1924) Kolegiata janowska. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 6-7, 111-112.

Dmowski, R. (2018). *Szkice z dziejów diecezji podlaskiej*, (pobrano: http://mazowsze.hist.pl/files/Szkice_Podlaskie/Szkice_Podlaskie-r2008-t16/Szkice_Podlaskie-r2008-t16-s93-107/Szkice_Podlaskie-r2008-t16-s93-107.txt, 12,09, 2014).

- Gloger, Z. (1900). Bartoszkowie, *Encyklopedia staropolska*, t. I, 14. Warszawa: P. Laskauer, W. Babick.
- Jan Paweł II. (1980). List na Wielki Czwartek, *Tajemnica i kult Eucharystii*.
- Jungmann, J.A. (1962). *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 2 Bde. Freiburg: Herder.
- Kongregacja Kultu Bożego, (1967). *Tres adhinc annos. Druga instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej* (pobrano: <http://www.kkbids.episkopat.pl/dokumentypovii/thres.htm> 12,10,2010).
- Kongregacja Wychowania Katolickiego, (1979). *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach*, Watykan.
- Koperek, S. (1973). Dom Lambert Beauduin prekursor współczesnej odnowy liturgicznej, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 26, 209–217.
- Koperek, S. (1976), Don Prosper Gueranger – Opat z Solesmes inspirator współczesnej odnowy liturgicznej, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29, 213–220.
- Kumor, B. (1980). *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków.
- Majewski, D. (2000). Błogosławiony abp Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941): sylwetka Ojca diecezji, *Studia Płockie* 28, 111-119.
- Matwiejuk, K. (1999). *Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej*, Siedlce.
- Matwiejuk, K. (2002). *Wychowanie liturgiczne jako element formacji duchowej prezbiterów*, Siedlce.
- Matwiejuk, K. (2009). *Życie liturgiczne w klasztorach cysterskich przed Soborem Watykańskim II*, Warszawa: UKSW.
- Matwiejuk, K. (2014). *Celebracja Eucharystii w różnych obrządkach liturgicznych*, Ząbki: Apostolicum.
- Matwiejuk, K. (2015). *Kult błogosławionych męczenników z Pratulina*, Siedlce: Unitas.
- Matwiejuk, K. (2015). *Triduum paschalne. Trzy noce Chrystusa zdradzonego i ukrzyżowanego, który zmartwychwstał*, Siedlce: Unitas.
- Matwiejuk, K. (2006), *Sanktuarium błogosławionych męczenników podlaskich w Pratulinie*, Siedlce; Unitas.
- Matwiejuk, K.(2013). *Liturgiczna celebracja zbawczych ingerencji Boga*, wyd. 2, poszerzone, Radom: Ave.
- Michalak, J., Nowy rytuał polski, *Ateneum Kapłańskie*, t. 19, rok 13 (1927), s. 421-432.
- Neunheuser, B. (1976), Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Gueranger. Przeszłość i perspektywy, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29, 195–207.
- Niedziałkowski, A. K.(1905). Recenzja, *Gazeta Kościelna*, Lwów.

- Nojszewski, A.(1914). *Liturgia rzymska*, Warszawa.
- Nowowiejski, A. J. (1931). *Ceremoniał parafialny. Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, Wyd. VII, Płock: Bracia Detrychowcie.
- Nowowiejski, A.J. (1893-1916) , *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, Warszawa.
- Paweł VI. (1969). Konstytucja Apostolska *Missale Romanum* (pobrano: [http://www.opoka.org.pl/biblioteka /W/WP/pawel_vi /konstytucje/ missale_romanum_03041969.html](http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/konstytucje/missale_romanum_03041969.html) 20,03,2017).
- Paweł VI. (1972). *Motu proprio Ministeria quaedam*.
- Paweł VI. (1974). Adhortacja Apostolska *Marialis cultus*, Częstochowa.
- Pius XI. (1024). Bulla Pro recto et utili dioecesis regimine, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 6-7, 92-93.
- Podlasiak, P. J. K. [J. Pruszkowski]. (1897). *Janów Biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków.
- Schenk, W. (1977). Z dziejów liturgiki, W: M. Rechowicz (red), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, Wiek XIX i XX, cz. 2, (46-54). Lublin: KUL.
- Schmitt, S. (1992). *Die internationalen liturgischen Studientreffen 1951–1960: zur Vorgeschichte der Liturgiekonstitution*, Trier.
- Sinka, T. (1994). *Liturgika*, Kraków.
- Sroka, J. (1976), Odnowa liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29, 179-186.
- Zaleski, W. (1984). *Święci na każdy dzień*, Łódź: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Zalewski, Z. (1980). *Komunia święta wiernych w Polsce w okresie reformy trydenckiej*, Lublin: KUL.
- Zalewski, Z. (1988). Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie, *Studia Podlaskie* 3, 83-100.
- Zalewski, Z. (1966). *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego*, Lublin: KUL.
- Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, (1999). Częstochowa.

Ks. ADAM KULIK*

TEOLOGIA PASTORALNA W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ

Treść: Wstęp, 1. Powstanie diecezji janowskiej i stan nauczania teologii pastoralnej w tym czasie; 2. Teologia pastoralna w okresie od wskrzeszenia diecezji w 1918 roku do 1946 roku; 3. Nauczanie teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach za rządów Biskupa Ignacego Świrskiego i Biskupa Jana Mazura; 4. Współczesny kształt nauczania teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej (1996-2018); Zakończenie; Streszczenie; Summary: Pastoral theology in Theological Seminary in Siedlce; Bibliografia.

Słowa kluczowe: Diecezja siedlecka, seminarium, teologia pastoralna, duszpasterstwo.

Key words: Siedlecka Diocese, seminary, pastoral theology, ministry.

Wstęp

Od początku istnienia Kościoła tematyka pastoralna była obecna w jego nauczaniu. Początkowo nie miała ona charakteru naukowego. Myśl pastoralną odczytywano z Pisma Świętego i nauczania Ojców Kościoła. Dzieło św. Grzegorza Wielkiego *Liber regulae pastoralis sive de cura pastoralis* przez wiele wieków służyło jako podręcznik duszpasterstwa. Św. Piotr Kanizjusz, który podejmował tematykę pastoralną jako pierwszy użył nazwy *teologia pastoralna*¹.

* Autor jest księdzem diecezji siedleckiej. Święcenia prezbiteratu przyjął w 1999 roku. Doktor teologii pastoralnej i członek Stowarzyszenia Pastoralistów Polskich. Pełni funkcję administratora Domu Księżych Emerytów w Nowym Opolu i jest wykładowcą teologii pastoralnej w WSD diecezji siedleckiej.

Przyjęcie chrześcijaństwa w Polsce był początkiem długiego i powolnego procesu rozwoju nauk teologicznych na ziemiach polskich. Dopiero w XV wieku pojawili się pierwsi autorzy podejmujący zagadnienia pastoralne. Do grona prekursorów należeli: Andrzej z Kokorzyna, który napisał podręcznik dla duchowieństwa oraz Mikołaj z Błonia autor dzieła o charakterze kanoniczno-pastoralnym. Kwestie pastoralne w swojej działalności antyreformacyjnej podejmował również Stanisław Hozjusz².

Ożywienie Kościoła w Polsce, które nastąpiło po obradach soboru trydenckiego (1545-1463) zaowocowało działalnością synodów prowincjalnych jak i diecezjalnych. Synody często pobudzały aktywność duszpasterską w parafiach ale też przyjęte statuty dotyczyły problemów pastoralnych. Inną formą aktywności dotyczącą duszpasterstwa chętnie podejmowaną były listy pasterskie. W 1601 roku kard. B. Maciejowski napisał rozległy *List pasterski zwany Pastoralną*, w którym wskazywał kierunki odnowy duszpasterskiej w Polsce po soborze trydenckim. Po zatwierdzeniu przez Stolicę Apostolską trafił też do wielu polskich diecezji. List wskazywał na istotne zadania i obowiązki w dwóch obszarach: duszpasterstwo parafialne i szpitalnictwo. W okresie I Rzeczypospolitej stał się najpopularniejszym podręcznikiem pastoralnym w całym kraju i zasługuje na miano najważniejszego dokumentu pastoralnego w Polsce w tamtej epoce³.

W niniejszym artykule zostanie podjęta próba ukazania w jaki sposób była nauczana teologia pastoralna w seminarium diecezji janowskiej, a następnie po kolejnych zmianach organizacyjnych diecezji siedleckiej. Do najważniejszych czynników, które wpływały na nauczanie omawianego przedmiotu należy zaliczyć sytuację samej diecezji oraz rozwój teologii pastoralnej, który dokonał się na przestrzeni minionych dwustu lat.

1. Powstanie diecezji janowskiej i stan nauczania teologii pastoralnej w tym czasie.

Koniec wieku XVIII i kolejne lata przyniósł wiele wydarzeń, które wpłynęły na powstanie diecezji janowskiej w 1818 roku. Upadek I Rzeczypospolitej zakończony jej rozbiorami, wojny napoleońskie, a wreszcie powstanie Królestwa Polskiego miały daleko idące konsekwencje nie tylko w sferze życia politycznego, społecznego czy kulturalnego, ale również wpłynęły na funkcjonowanie Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Troska o potrzeby duszpasterskie wiernych jak również konieczność dostosowania podziału ad-

¹ R. Kamiński, *Teologia pastoralna*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 839.

² W. Przygoda, *Teologia pastoralna w Polsce*, w: *Teologia pastoralna* t. 1, red. R. Kamiński, Lublin 2000, s. 100-103.

³ Tamże, s. 100-103.

ministracyjnego Kościoła katolickiego do podziału administracyjnego kraju doprowadziły do erygowania przez Piusa VII nowej diecezji janowskiej⁴.

W tym samym czasie zapadły ważne decyzje dla rozwoju teologii pastoralnej. W wyniku reformy studiów teologicznych realizowanej w uniwersytetach monarchii austro-węgierskiej, z inicjatywy cesarzowej Marii Teresy, wprowadzono teologię pastoralną jako samodzielną dyscyplinę teologiczną. Wydarzenie to miało miejsce w 1777 roku. Nowy program nauczania przygotował opat benedyktyński Franciszek Stefan von Rautenstrauch. Według niego teologia pastoralna miała zajmować się głównie obowiązkami kapłana, a więc jego działalnością jako nauczyciela, pośrednika i zwierzchnika wiernych. Ówczesny zakres tej dyscypliny obejmował dzisiejszą katechetykę, homiletykę, liturgikę oraz częściowo ascetykę. Silny wpływ państwa na kształtowanie tegoż programu spowodował, że jako główny cel nauczania wskazywano formację duchownych jako urzędników państwowych, a nie duszpasterzy działających w duchu kościelnym⁵. Teologia pastoralna w tym czasie miała charakter naturalistyczny i antropocentryczny. Celem nauczania było praktyczne przygotowanie do pełnienia obowiązków duszpasterza, które polegało na przekazaniu wskazówek i zasad postępowania kapłana wobec wiernych. Źródłem wiedzy była naturalna mądrość, etyka oraz doświadczenie życiowe, a nie Objawienie i nauki Kościoła⁶.

Z czasem teologia pastoralna weszła na stałe do programu nauczania teologii na uniwersytetach w innych krajach. Trafiła również do seminariów duchownych. Polskie wydziały teologiczne w wyniku zaborów znalazły się w różnych państwach jednak wszędzie była wykładana teologia pastoralna. Znalazła się także w programie nauczania seminarium w Janowie.

Historia seminarium janowskiego rozpoczęła się na wiele lat przed erekcją diecezji janowskiej. W 1685 r. biskup łucki Stanisław Witwicki powołał do istnienia seminarium w Janowie. Nowopowstała diecezja przejęła istniejące na terenie miasta biskupiego seminarium. Za czasów biskupa Marcelego Gutkowskiego 15 listopada 1828 r. wydano ustawę o seminariach duchownych. Dokument ten ukazywał cele kształcenia wraz z obowiązkami rektora, profesorów i prokuratora. Przedstawiono również zadania dla alumnów, których formacja trwała początkowo 3 a następnie 4 lata. Za rządów biskupa Beniamina Szymańskiego okres formacji wydłużono do 5 lat. Wśród obowiązujących przedmiotów wykładowych znajdowała się również teologia pasterska⁷.

⁴ S. Bylina, *Przyczyny powstania i organizacji Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej*, w: *Dzieje Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w latach 1818-1867*, red: E. Jarmoch, S. Bylina, R. Wiszniewski, Siedlce 2017, s. 12-14.

⁵ R. Kamiński, *Historyczny rozwój teologii pastoralnej*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, red. R. Kamiński, Lublin 2000, s. 63- 64.

⁶ A. L. Szafrąński, *Zarys dziejów teologii pastoralnej ogólnej (hodegetyki)*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, red. M. Rechowicz, Lublin 1977, s. 30.

⁷ P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1818-1968)*. Przyczynki 40

Wykłady z teologii pasterskiej w seminarium prowadził ks. Wojciech Ossoliński. Urodził się w 1796 roku we wsi Sieluczna na Podlasiu, za Bugiem. W 1812 r. wstąpił do seminarium w Janowie. Po trzech latach przyjął niższe święcenia i jednocześnie został powołany na profesora tegoż seminarium. Święcenia prezbiteratu otrzymał w roku 1819, a rok później po otrzymaniu zgody biskupa rozpoczął studia teologiczne na wydziale teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. W lipcu 1822 roku otrzymał stopień magistra teologii i na wezwanie bp Lewińskiego powrócił do Janowa, aby objąć wykłady w tamtejszym seminarium. Prowadził zajęcia z Pisma Świętego, teologii dogmatycznej i pastoralnej. W 1829 roku został powołany na profesora teologii dogmatycznej na wydziale teologicznym UW, a wydział teologiczny UJ nadał mu stopień doktora teologii. Był też od 1837 roku pierwszym rektorem Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej Warszawskiej powołanej do istnienia przez władze carskie. Zmarł w 1842 roku w Warszawie. Pozostawił po sobie rękopisy podręczników do teologii pastoralnej oraz dogmatycznej, które jednak nie zostały ogłoszone drukiem. Książd prof. Ossoliński pozostał w pamięci swoich studentów jako doświadczony choć surowy pedagog⁸.

Teologię pastoralną w janowskim seminarium wykładał również jego wieloletni rektor i późniejszy biskup sufragan Józef Twarowski. Urodził się w 1797 roku na terenie parafii Brańsk. Do seminarium duchownego w Janowie Podlaskim wstąpił w roku 1817, a w 1821 r. otrzymał święcenia prezbiteratu. Po święceniach został profesorem w seminarium, a od 1829 r. jego rektorem. Urząd ten pełnił do 1846 roku i ponownie w latach 1852-1857. Wśród przedmiotów, które wykładał w janowskim seminarium była również teologia pastoralna. Był również administratorem diecezji, a następnie po objęciu rządów przez bp Beniamina Szymańskiego został mianowany biskupem pomocniczym diecezji janowskiej. Bp J. Twarowski był wychowawcą prawie wszystkich księży, którzy odbyli swoją formację seminaryjną w Janowie Podlaskim. Zmarł w Janowie w 1866 roku, tam też został pochowany.

W pierwszej połowie XIX w. na terenie zaboru rosyjskiego ważną rolę w dziedzinie kształcenia teologicznego odgrywał fakultet teologiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Teologia pastoralna nie doczekała się jednak własnych opracowań, a korzystano z zagranicznych podręczników, które były przekładane na język polski⁹.

Po niespełna pół wieku istnienia diecezja janowska na mocy decyzji władz carskich w roku 1867 została skasowana, a bp Beniamin Szymański został zmuszony do opuszczenia Janowa. Instytucje diecezjalne również seminarium zostały zamknięte. Wkrótce seminarium janowskie zostało połączone z lubelskim.

i materiały do dziejów do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, Siedlce 1971, s. 54.

⁸ P. J. K. Podlasiak, *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 225-230.

⁹ A. L. Szafranski, dz. cyt., s. 30

2. Teologia pastoralna w okresie od wskrzeszenia diecezji w 1918 roku do 1946 roku.

W roku 1918 Polska odzyskała niepodległość, a diecezja janowska została wskrzeszona. Rządy diecezją objął bp Henryk Przeździecki, który stanął przed zadaniem odbudowy instytucji diecezjalnych, a wśród nich również seminarium duchownego. Już w październiku 1919 roku nastąpiło uroczyste otwarcie seminarium duchownego w Janowie. Rektorem został mianowany bp sufragan Czesław Sokołowski.

Pierwszym wykładowcą teologii pastoralnej we wskrzeszonym seminarium janowskim był ks. dr Karol Dębiński, mimo że wykłady prowadził tylko przez jeden rok, to z racji jego zasług dla rozwoju teologii pastoralnej warto przybliżyć tę postać.

Karol Dębiński urodził się we wsi Mysłów na terenie parafii Wilczyska 3 listopada 1858 r. Studia teologiczne odbył w Seminarium Duchownym w Lublinie w latach 1876-1880 i w Akademii Duchownej w Petersburgu w latach 1880-1885. Święcenia prezbiteratu przyjął w roku 1884. Po powrocie z Petersburga pełnił funkcję wikariusza, prefekta, kapelana więzienia i profesora w seminarium lubelskim. Pełnił następnie urząd proboszcza w parafii Wostowice, a później w Janowie Podlaskim. W latach 1909-1911 był profesorem teologii pastoralnej w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie otrzymał stopień doktora Świętej Teologii. W 1918 r. ks. Karol Dębiński został proboszczem i dziekanem w Łukowie. Następnie zaangażował się w pracę na rzecz diecezji janowskiej, gdzie pracował jako oficjał, wikariusz generalny wykładowca WSD. W 1920 r. otrzymał godność protonotariusza apostolskiego, a w 1923 r. bp H. Przeździecki mianował ks. Karola Dębińskiego prałatem archidiaconem kapituły katedralnej janowskiej. Założył muzeum diecezjalne oraz liceum i gimnazjum biskupie, gdzie był dyrektorem w latach 1923-1936¹⁰. Zmarł 9 maja 1943 r. w Siedlcach.

W dorobku naukowym ks. Karola Dębińskiego ważne miejsce zajmuje wydany w 1914 roku i składający się z dwóch tomów *Podręcznik praktyczny teologii pasterskiej*. W seminarium janowskim, a później siedleckim przez wiele lat był obowiązującym podręcznikiem na wykładach teologii pastoralnej, korzystało z niego wielu kolejnych wykładowców tego przedmiotu.

Ks. Karol Dębiński uważał, że teologia pasterska to część praktycznej teologii moralnej, która ma zadanie uczyć kapłanów jak wypełniać obowiązki duszpasterskie. W tym celu teologia pasterska ma korzystać z wyników badań nauk zarówno świeckich jak i teologicznych przekazując wskazówki jak z nich korzystać. Nie ma potrzeby tych praw

¹⁰ R. Kamiński, *Karol Dębiński*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, dz.cyt.,s.166.

uzasadniać a jedynie wskazywać jak i w jakich okolicznościach je stosować¹¹.

Praktyczna koncepcja teologii pastoralnej ks. Karola Dębińskiego była wynikiem oddziaływania wielu czynników. Należał do nich wpływ koncepcji duszpasterskich obecnych na Akademii Petersburskiej, z którą był związany jako student i jako profesor. Również sytuacja teologiczna w Polsce utwierdzała w przekonaniu, że jest pilna potrzeba opracowania zagadnień pastoralnych w sposób prosty i przystępny dla duszpasterzy. Również stan teologii pastoralnej na Zachodzie miał znaczący wpływ na koncepcje duszpasterskie ks. Karola Dębińskiego. Wśród wielu koncepcji na naukowy i teologiczny charakter tej dyscypliny wspólne dla wszystkich było przekonanie, że teologia pastoralna powinna się zajmować działalnością duszpasterza jako wykonawcy zbawczego dzieła Chrystusa. Praktyczny charakter rozważań Ks. Karola Dębińskiego powoduje, że brak jest u Niego głębokiej podbudowy teologicznej czy też szerszego podejścia do kwestii ogólnych w teologii pastoralnej¹².

Ks. Karol Dębiński uważał, że duszpasterz jest głównym podmiotem działania pastoralnego, a osoby świeckie mogą jedynie pełnić funkcje pomocnicze. Przedmiotem działalności pastoralnej są wierni. Duszpasterstwo, aby mogło być skuteczne, powinno uwzględniać kontekst egzystencjalny i religijno-moralny w jakim wierni się znajdują. Środki działania duszpasterskiego ks. Karol Dębiński widział w realizacji potrójnej funkcji Chrystusa: nauczycielskiej, kapłańskiej i pasterskiej. Celem zaś działalności duszpasterskiej ma być szerzenie chwały Bożej i osiągnięcie szczęścia zarówno w wymiarze wiecznym jak i doczesnym¹³.

Ks. Karol Dębiński w omawianym podręczniku zajmują się głównie osobą proboszcza i duszpasterstwem parafialnym. Przedstawił szczegółowe zagadnienia dotyczącą właściwego kształtowania współżycia i współpracy kapłanów oraz duszpasterskiego oddziaływania księży. W ostatniej kwestii można zauważyć podział na duszpasterstwo ogólne i specjalne¹⁴.

Wśród zagadnień szczegółowych podjętych przez ks. Karola Dębińskiego są relacje pomiędzy księżmi. Autor omawia wzajemne stosunki proboszcza i wikariusza, ukazuje zadania jakie stoją zarówno przed proboszczem jak i wikariuszem. W podręczniku znajdziemy wiele szczegółowych wskazówek jak we właściwy sposób te zadania realizować. Kolejny obszar to między parafialne kontakty księży. Dla ks. Karola

¹¹ K. Dębiński, *Podręcznik praktyczny teologii pasterskiej*, t.1, Warszawa 1914, s. 1-2.

¹² R. Kamiński, *Duszpasterstwo w ujęciu ks. Karola Dębińskiego (1858-1943)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” VII: 1979, s. 304.

¹³ Tamże, s. 305.

¹⁴ R. Kamiński, *Praktyczne problemy duszpasterzy w twórczości pastoralnej ks. K. Dębińskiego*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” XLVI: 1977 nr2, s. 52.

Dębińskiego kontakty między kapłańskie były bardzo ważne. Celem spotkań miała być wspólna refleksja nad szukaniem najbardziej owocnych środków w pracy duszpasterskiej, dzielenie się rezultatami wcześniej podejmowanych działań, a także ożywienie gorliwości kapłańskiej. Ważnym elementem takich spotkań powinien być wykład lub referat jako wstęp do dyskusji¹⁵. Ostatni obszar dotyczy więzi kapłanów z hierarchią. Ks. Karol Dębiński zgodnie z duchem swoich czasów uważa, że relacje kapłana wobec władzy duchownej winny być przepełnione posłuszeństwem, poszanowaniem i szczerą miłością¹⁶.

Większość wskazań zawartych w podręczniku ks. Karola Dębińskiego dotyczyła życia parafialnego. Choć sam autor nie dokonał takiego podziału, to można zauważyć zagadnienia dotyczące zarówno duszpasterstwa ogólnego jak i specjalnego¹⁷.

Podstawą działalności duszpasterskiej jest dobra znajomość parafian, którą autor uważa za konieczny warunek skutecznego oddziaływania. Duszpasterz powinien posiadać szczegółowe informacje dotyczące życia religijnego, kulturalnego i moralnego swoich parafian¹⁸. Kolejna forma to przepowiadanie. Ks. Karol Dębiński do przepowiadania zalicza: kaznodziejstwo, nauczanie katechetyczne i czytelnictwo literatury katolickiej¹⁹. Następnie autor omawia duszpasterstwo liturgiczne. Podejmuje przede wszystkim zagadnienia praktyczne związane z posługą sakramentalną i podaje wskazanie związane z udzielaniem poszczególnych sakramentów. Ostatnią ukazaną formą duszpasterstwa ogólnego jest działalność charytatywna. Z racji na ówczesne duże zapotrzebowanie na taką działalność ks. Karol Dębiński widzi w niej ważny odcinek pracy duszpasterskiej. Dzieli działalność charytatywną na niezorganizowaną i zorganizowaną. Uważa, że tylko ta druga jest w stanie skutecznie odpowiedzieć na potrzeby wiernych²⁰.

Ks. Karol Dębiński dostrzegał ważną rolę duszpasterstwa specjalistycznego i uważał je za nieodłączną część nowoczesnego duszpasterstwa. Autor omówił tylko niektóre formy duszpasterstwa specjalnego. Podał wskazania pastoralne do pracy z członkami rad parafialnych, pracownikami parafialnymi, klerykami, grupami zawodowymi, migrantami sezonowymi i pracy w ramach duszpasterstwa trzeźwości²¹.

Podręcznik autorstwa Ks. Karola Dębińskiego oddawał stan ówczesnej teologii pastoralnej w Polsce. W seminarium janowskim, a później siedleckim dla kolejnych wykładowców tego przedmiotu przez długie lata służył pomocą w wykładach. W ten sposób wpływał na formację kolejnych pokoleń duszpasterzy kościoła podlaskiego.

¹⁵ K. Dębiński, dz. cyt., s. 116.

¹⁶ Tamże, s. 106.

¹⁷ R. Kamiński, *Duszpasterstwo w ujęciu ks. Karola Dębińskiego*, dz. cyt., s. 310.

¹⁸ Tamże, s. 311.

¹⁹ Tamże, s. 312.

²⁰ Tamże, s. 314-316.

²¹ Tamże, s. 318.

Kolejnym wykładowcą teologii pastoralnej był biskup sufragan Czesław Sokołowski, który w tym czasie pełnił również funkcję rektora seminarium w Janowie. Taka sytuacja trwała krótko, bo tylko rok. Ponownie bp Sokołowski przejął zarząd na seminarium po wybuchu II wojny światowej, kiedy trzeba było przenieść je do Siedlec. Wtedy też na krótko objął wykłady z teologii pastoralnej. Również tylko jeden rok wykładowcą teologii pastoralnej był ks. Ludwik Kleczyński, który pełnił jednocześnie urząd ojca duchownego i prokuratora w seminarium. Był on kapłanem archidiecezji warszawskiej, który po wskrzeszeniu diecezji podlaskiej przeniósł się do niej do pracy.

W 1922 r. nowym rektorem seminarium został ks. Aleksander Lipiński, a wicrektorem ks. Jan Grabowski, który przejął również wykłady z teologii pastoralnej. Zajęcia prowadził do 1931 roku i ponownie od 1941 do 1956 r. Ks. Jan Grabowski urodził się 31 stycznia 1882 r. w Szczawnie Kościelnym, pow. Gostyński. Po ukończeniu szkoły handlowej wstąpił do Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie. W 1913 r. po otrzymaniu święceń prezbiteratu został skierowany do pracy jako wikariusz, a następnie jako prefekt do parafii w Gostyninie. Następnie w 1916 r. mianowany został wikariuszem w parafii św. Józefa w Łodzi, następnie w listopadzie 1918 r. na własną prośbę został zwolniony w macierzystej diecezji i inkardynowany do diecezji podlaskiej. Rozpoczął pracę jako kapelan biskupa H. Przeździeckiego oraz notariusz Kurii Diecezjalnej Podlaskiej. W następnych latach oprócz pracy w seminarium pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji, od 1939 r. był kanclerzem kurii, a następnie od 1945 roku wikariuszem generalnym. Obdarzony był również godnościami honorowymi, od 1943 r. był prałatem kapituły katedralnej w Siedlcach, a w 1948 roku mianowany został protonotariuszem apostolskim. Zmarł 1 lipca 1971 r. w Gdańsku²².

Obowiązek nauczania teologii pastoralnej w seminariach wynikał z przepisów prawa kanonicznego. Mówił o tym kanon 1365 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., a przypomniał o tym obowiązku list Kongregacji do Spraw Studiów i Seminarium z 1926 r. zwracając uwagę na to, by zajęcia odbywały się w ramach studium teologicznego trwającego 4 lata²³. W seminarium janowskim w 1927 roku wprowadzono nowy program studiów. W jego ramach zajęcia z teologii pastoralnej odbywały się w wymiarze 2 godziny tygodniowo na II, III i IV roku studium teologii.

Wykłady z teologii pastoralnej od roku 1929 objął ówczesny rektor janowskiego seminarium ks. Aleksander Lipiński i prowadził je do 1938 r. Ks. Lipiński urodził się w Warszawie 4 czerwca 1875 r. Po ukończeniu gimnazjum wstąpił do Metropolitalnego Seminarium Duchownego, które ukończył w roku 1899. Następnie został skierowany

²² E. Puchalski, Śp. Ks. infułat Jan Grabowski, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” XLII (1973) nr 4-5, s. 141.

²³ R. Ceglarek, *Formacja pastoralna alumnów w Częstochowskim Seminarium Duchownym w Krakowie w latach 1926-1991*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, UKSW IX (2014) nr 3(24), s. 228-229.

do Akademii Duchownej w Petersburgu, którą ukończył w 1903 r. ze stopniem magistra teologii i otrzymał święcenia prezbiteratu. Był wikariuszem w Brochowie i Warszawie, a w latach 1905-1919 był profesorem w warszawskim seminarium. Na prośbę biskupa podlaskiego inkardynował się do diecezji podlaskiej. Tutaj otrzymał nominację na profesora i wicerektora. Od 1922 r. do 1938 r. pełnił urząd rektora seminarium. W tym czasie prowadził też zajęcia z teologii pastoralnej. Pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji kurialnych, a od 1942 roku był wikariuszem generalnym. W 1932 r. został mianowany protonotariuszem apostolskim. Był kanonikiem, a następnie prałatem kapituły katedralnej. Zmarł 28 sierpnia 1949 r. w Siedlcach²⁴.

W 1938 roku nowym rektorem a jednocześnie wykładowcą teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji podlaskiej został ks. Czesław Mularzuk. Urodził się 11 listopada 1901 r., a święcenia prezbiteratu przyjął w 1927 roku. Po ukończonych studiach otrzymał licencjat Świętej Teologii. Okres pełnienia przez niego funkcji rektora przypadł na trudny czas wybuchu II wojny światowej. Pod nieobecność ojca duchownego w seminarium przejął jego obowiązki. Następnie został mianowany ojcem duchownym alumnów i pełnił tę funkcję do 1950 r. Po ciężkiej chorobie zmarł w szpitalu w Warszawie 21 lutego 1951 r.²⁵.

W ukazanym okresie funkcjonowanie diecezji janowskiej czyli podlaskiej naznaczone było licznymi trudnościami. Dotyczyły one również funkcjonowania seminarium duchownego. Większość wykładowców teologii pastoralnej w tym czasie to księża, którzy posiadali ogólne wykształcenie teologiczne lub byli specjalistami z innych dziedzin teologicznych. Trudną do przecenienia pomocą była możliwość korzystania z omawianego podręcznika autorstwa ks. inf. dr. Karola Dębińskiego.

3. Nauczanie teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach za rządów biskupa Ignacego Świrskiego i biskupa Jana Mazura.

W 1946 roku rządy w Diecezji Siedleckiej objął Sługa Boży Biskup Ignacy Świrski. Wykłady z teologii pastoralnej w siedleckim seminarium nadal prowadził ks. inf. Jan Grabowski. Od 1956 r. kolejnym wykładowcą został ks. Józef Kobylński. Urodził się 22 kwietnia 1904 r. w miejscowości Kobylany-Kozy w parafii Paprotnia. W 1926 roku wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, a ukończył

²⁴ Akta Diecezji Siedleckiej, teczka osobowa ks. Aleksandra Lipińskiego.

²⁵ K. Mazurkiewicz, *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1939-1945*, Warszawa 2014, s. 153.

je w 1932 r. otrzymując święcenia prezbiteratu. Po kilkumiesięcznym wikariacie w par. św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim został skierowany na studia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W latach 1932-1934 studiował teologię, a następnie w Uniwersytecie Poznańskim nauki społeczne. Po zdobyciu magisterium wraca do diecezji. Był wikariuszem, administratorem parafii, pełnił też urzędy kurialne. Po wojnie był też misjonarzem ludowym. W 1952 roku został mianowany wykładowcą socjologii w seminarium duchownym, ale pod naciskiem władz państwowych na biskupa Świrskiego został zwolniony z tej funkcji. Rozpoczął studia z prawa kanonicznego na Uniwersytecie Warszawskim. Kontynuował je na Akademii Teologii Katolickiej, a ostatecznie przerwał w 1955 roku. W 1954 roku ponownie został wykładowcą nauk społecznych w seminarium. Od 1956 roku objął również wykłady z teologii pastoralnej. W 1972 r. częściowo zrezygnował z wykładów, ostatecznie zakończył pracę w seminarium w 1979 roku. Znany był jako entuzjasta nauczania Soboru Watykańskiego II, a zwłaszcza docenienia roli świeckich w życiu Kościoła. Zmarł 18 października 1983 r.²⁶.

Ks. Józef Kobyliński przed rozpoczęciem wykładów z teologii pastoralnej 18 września 1956 r. złożył w seminarium program ramowy nauczania tego przedmiotu. *Zadaniem profesora teologii pasterskiej jest: zaopatrzyć słuchaczy w odpowiednie wiadomości, istotne dla duszpasterstwa, a nie objęte wykładami z innych przedmiotów; wyrobić umiejętność trafnego rozpoznawania ludzi oraz całokształtu rzeczywistości aktualnej i wykluwającej się; rozwinąć sprawności duszpasterskie, zwłaszcza: roztropność, przewidywanie, rozwagę, wyczucie, aktywność, wytrwałość i bezinteresowność; wykorzenić wady dla duszpasterstwa szkodliwe: pośpiech, nieudolność, chwiejność, przesadną zapobiegliwość, a zwłaszcza stawianie osobistych interesów przed służbowymi. Do tego celu posłużą: wykłady według skryptu opracowanego na podstawie tez - wskazań nauk teologicznych, prawniczych, filozoficznych i społecznych, z jednej, a na podstawie trzech podręczników teologii pasterskiej, z drugiej strony. „Podręcznik teologii Pasterskiej” - ks. Karol Dębiński 1914r., Pastorologia - ks. bp A. Nowowiejskiego 1923 r., „Nauka pasterzowania” - praca zbiorowa pod redakcją ks. Zygmunta Pilcha 1939 roku. Samodzielne opracowanie, a później dyskusowanie, poprzez kleryków, zadań wybitnie duszpasterskich w formie „teczek” dla rozwinięcia inicjatywy społecznej i zmysłu organizacyjnego. Oto zadania: niedziela zwykła, odpust w parafii, czterdziestogodzinne nabożeństwo, Pierwsza Spowiedź i Komunia Święta, objęcie parafii przez proboszcza, rekolekcje wielkopostne, misje parafialne, nauczanie katechizmu w kościele, akcja charytatywna w parafii, chór kościelny i śpiew ludu, biblioteka i świetlica*

²⁶ J. Babik, B. Błoński, H. Sidorczuk, R. Wiszniewski, *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924-2014*, Janów Podlaski 2014, s. 239-240.

parafialna, kongregacja dekanalna, dekanalny kurs duszpasterski, wizytacja kanoniczna, pielgrzymka do Częstochowy, akademie papieska w rocznicę koronacji, remont wnętrza kościoła zabytkowego, zebranie organizacyjne „Caritas”, przewodniczenie podczas Mszy Św. dla dzieci. Lektura dzieł św. Grzegorza Wielkiego i św. Karola Boromeusza. Czytanie i przedstawianie klerykom żywotów wybitnych duszpasterzy. Krytyczna ocena postaci duszpasterzy z literatury współczesnej. Wykłady gościnne wybitnych teoretyków oraz duszpasterzy praktyków. Oglądanie poczynąń praktycznych duszpasterzy w parafiach wzorowych. Tematyka wykładów[...]z trzeciej części - parafia: parafia wzorowa; psychologia parafian. Następnie część czwarta: działalność pasterska w szczególności²⁷.

25 marca 1968 roku zmarł bp Ignacy Świrski, a jego następcą został dotychczasowy biskup pomocniczy diecezji lubelskiej Jan Mazur. Po rezygnacji z prowadzenia wykładów przez ks. J. Kobylińskiego kolejnym wykładowcą teologii pastoralnej został ks. Stefan Kornas. Od roku 1971 prowadził ćwiczenia, a od następnego roku akademickiego również wykłady z teologii pastoralnej. Ks. S. Kornas ukończył studia specjalistyczne w zakresie teologii moralnej na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Od roku 1974 wykłady z teologii pastoralnej objął ks. dr Ryszard Kamiński, które prowadził do 1976 roku. Od tego roku wykłady z teologii pastoralnej objął bp Jan Mazur.

Bp Jan Mazur urodził się 5 czerwca 1920 roku w miejscowości Płoskie koło Zamościa. W 1944 r. wstąpił do lubelskiego seminarium, które wówczas swoją siedzibę miało w Krężnicy Jarej. Święcenia prezbiteratu przyjął 26 czerwca 1949 roku, następnie trafił na wikariat do Bychawy. W 1952 roku podjął studia specjalistyczne z teologii dogmatycznej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które uwieńczył doktoratem w roku 1956. Następnie podjął obowiązki wykładowcy w Seminarium Duchownym, wśród wielu wykładanych przedmiotów była również teologia pastoralna. Od 1957 r. pełnił również funkcję sekretarza Wydziału Duszpasterskiego Kurii Biskupiej, a w 1961 r. został mianowany biskupem pomocniczym w Lublinie. Biskup Jan Mazur pośród licznych zajęć duszpasterskich w tym czasie uczestniczył również w obradach Soboru Watykańskiego II²⁸.

Papież Paweł VI 26 września 1968 r. mianował biskupa dr. Jana Mazura biskupem diecezjalnym diecezji siedleckiej czyli podlaskiej. Urząd ten pełnił do 25 marca 1996 r., kiedy po osiągnięciu wieku 75 lat został przeniesiony na emeryturę. Czas posługi bp. Jana Mazura w Kościele Siedleckim obfitował w ważne wydarzenia duszpasterskie, był to czas wdrażania reform soborowych. Warto przypomnieć powstanie i żywiołowy rozwój

²⁷ Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej, *Teczka „ratio studiorum”*, [bez sygnatury].

²⁸ B. Pylak, *W służbie Kościołowi Lubelskiemu*, w: *Biskup Jan Mazur. Pasterz Kościoła siedleckiego*, red. B. Błoński, K. Korszniewicz, R. Krawczyk, Siedlce 2009, s. 10-21.

na terenie diecezji Ruchu Światło-Życie, utworzenie Pieszaj Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę. W tym czasie powołano do życia Katolickie Radio Podlasie, a także diecezjalny tygodnik Podlaskie Echo Katolickie. Bp Jan Mazur w trosce o właściwy rozwój duszpasterstwa utworzył 32 nowe parafie i przyczynił się do budowy wielu nowych obiektów sakralnych²⁹. Zmarł 26 września 2008 roku w Siedlcach.

Bp Jan Mazur przez 20 lat był wykładowcą teologii pastoralnej w seminarium siedleckim. Był kontynuatorem dotychczasowego nurtu obowiązującego w latach wcześniejszych. Na wykładach skupiał się na przekazywaniu szczegółowych wskazówek dotyczących pracy duszpasterskiej i rozwiązywaniu ewentualnych problemów. Wśród zagadnień, które poruszał bp Jan Mazur na wykładach można wymienić: duszpasterstwo chorych, duszpasterstwo indywidualne, misje parafialne, ogłoszenia parafialne, rekolekcje zamknięte, praca dobroczynna w parafii³⁰.

Ważnym elementem formacji pastoralnej siedleckich alumnów są praktyki duszpasterskie, zwłaszcza te oficjalnie organizowane przez seminarium dla diakonów. W początkowym okresie miały one miejsce w trakcie przerwy wakacyjnej, a od połowy lat 80-tych w okresie Wielkiego Postu. Znaczna część alumnów uczestniczyła w rekolekcjach organizowanych przez Ruch Światło-Życie. Innym ważnym wydarzeniem duszpasterskim, w którym licznie uczestniczą klerycy, jest funkcjonująca od 1981 r. Pieszaj Pielgrzymka Podlaska na Jasną Górę.

W omawianym okresie powojennym wzrosło zainteresowanie teologią pastoralną. Zmieniające się warunki życia wymagały nowych metod, form i sposobów prowadzenia działalności pastoralnej. Istotny wpływ na dynamiczny rozwój nowych koncepcji teologii pastoralnej wywarło nauczanie Soboru Watykańskiego II.

W Polsce w znaczący sposób na rozwój teologii pastoralnej wpłynęło powstanie na Wydziale Teologii KUL Sekcji Teologii Pastoralnej w roku 1958, a następnie w roku 1968 Instytutu Teologii Pastoralnej³¹.

Papież Jan Paweł II w 1992 roku ogłosił adhortację apostolską *Pastores dabo vobis*, w której ukazuje teologię pastoralną czyli praktyczną, *jako naukową refleksję o codziennym wzrastaniu Kościoła w mocy Ducha Świętego, w kontekście historii; a więc o Kościele jako «powszechnym sakramencie zbawienia», jako znaku i żywym narzędziu zbawienia Jezusa Chrystusa, działającego przez słowo, sakramenty i postugę miłości. Teologia pastoralna nie jest tylko umiejętnością, zespołem wskazań, doświadczeń*

²⁹ R. Krawczyk, *40 lat w służbie Kościołowi siedleckiemu*, w: *Biskup Jan Mazur. Pasterz Kościoła siedleckiego*, dz. cyt., s. 32.

³⁰ J. Wojda, *notatki z wykładów...*

³¹ W. Przygoda, dz. cyt., s. 112-113.

i metod. Ma status pełnoprawnej dyscypliny teologicznej, ponieważ czerpie z wiary zasady i kryteria działalności duszpasterskiej Kościoła w historii; Kościoła, który „rodzi” każdego dnia Kościół. [...] Wśród tych zasad i kryteriów szczególnie ważne miejsce zajmuje ewangeliczne rozeznanie sytuacji społeczno-kulturalnej i kościelnej, w której prowadzona jest działalność duszpasterska”(PDV 57).

4. Współczesny kształt nauczania teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej (1996-2018).

Po przejściu na emeryturę bp Jan Mazur zakończył również pracę w seminarium. Wykłady z teologii pastoralnej objął ponownie ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński pracownik naukowy Wydziału Teologii KUL. On urodził się 7 marca 1942 roku. W 1960 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej, które ukończył w 1966 r., otrzymując święcenia prezbiteratu. Przez 3 lata pracował jako wikariusz w parafii Górzno, a następnie został skierowany na studia specjalistyczne z teologii pastoralnej na Wydziale Teologii KUL. W latach 1972-1974 kontynuował naukę w Instytucie Pastoralnym Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego w Rzymie, gdzie uzyskał stopień doktora. Po pobycie w Siedlcach od 1975 r. został zatrudniony w KUL, najpierw jako asystent, a później adiunkt w Katedrze Organizacji Duszpasterstwa. Odbył staże naukowe w Wiedniu i w Paryżu. Habilitował się na Wydziale Teologii KUL w 1987 r. a dwa lata później otrzymał nominację na docenta. W 1991 roku został kierownikiem Katedry Organizacji Duszpasterstwa, a w następnym roku otrzymał nominację na stanowisko profesora nadzwyczajnego KUL. W 1999 r. otrzymał tytuł naukowy profesora nauk teologicznych, zaś w 2001 r. został powołany na stanowisko profesora zwyczajnego KUL.

Kierował Instytutem Teologii Pastoralnej KUL, Katedrą Teologii Pastoralnej Szczegółowej i kuratorem Katedry Duszpasterstwa Rodzin. W latach 2001-2005 był dyrektorem Instytutu Pastoralno-Katechetycznego KUL. Jest promotorem kilkudziesięciu doktoratów i około 100 magisteriów. Uczestnik i organizator licznych krajowych i zagranicznych kongresów, sympozjów i sesji naukowych³². W 1997 r. otrzymał godność kanonika gremialnego Kapituły Katedralnej w Siedlcach, a w roku 2006 prałata honorowego jego Świątobliwości.

Ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński, który ponownie latach 1996 -2001 prowadził zajęcia z teologii pastoralnej w WSD Diecezji Siedleckiej, jako wybitny polski pastoralista, poprzez prowadzone wykłady ukazywał rozwój teologii pastoralnej jaki dokonał się

³² M. Fiałkowski, *Kamiński Ryszard*, w; *Leksykon teologii pastoralnej*, dz. cyt., s. 331-332.

w okresie powojennym, a zwłaszcza po Soborze Watykańskim II. Wskazywał również nowe zadania pastoralne wobec rodzącego się w Polsce społeczeństwa pluralistycznego, które daje wiele nowych możliwości duszpasterskich, ale też jest źródłem nowych zagrożeń, wcześniej nie znanych. Ważnym elementem wykładów było ukazanie duszpasterstwa specjalistycznego w współczesnych polskich realiach.

W tym samym czasie przyjęto dla Kościoła w Polsce nowe zasady formacji kapłańskiej, które ukazują szczegółowo również zakres i treści, które mają być nauczane ramach teologii pastoralnej w polskich seminariach. *Ractio institutionis sacerdotalis pro Polonia* przyjmuje, że zajęcia z teologii pastoralnej powinny przygotować przyszłych duszpasterzy do odpowiedzialnego i skutecznego rozwiązywania problemów duszpasterskich. [...] Należy zaznajomić alumnów z nowymi warunkami, w jakich dokonuje się dzisiejsza praca Kościoła, a także pouczyć o właściwych środkach i metodach posoborowego działania duszpasterskiego oraz uwrażliwić na dostrzeganie nowych problemów³³. Program zajęć zakłada następujące zagadnienia przeznaczone do realizacji na IV roku: wprowadzenie do teologii pastoralnej, istota Kościoła i jego zbawcze posłannictwo, autorealizacja Kościoła we współczesności oraz działalność pastoralna i jej podstawy.

Następujące bloki tematyczne zostały przewidziane do realizacji na roku V: organizacja duszpasterstwa, Kościół jako podmiot i przedmiot duszpasterstwa oraz relacja Kościoła do świata. Problematyka zajęć na roku VI jest następująca: parafia, rodzina, społeczności zorganizowane, ruchy i wspólnoty religijno-duszpasterskie, duszpasterstwo zwyczajne i nadzwyczajne, duszpasterstwo charytatywne, duszpasterstwo i apostolat społeczny, duszpasterstwo wobec migracji i turystyki, środki społecznego przekazu w duszpasterstwie³⁴.

W czasie kiedy ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński pełnił obowiązki wykładowcy teologii pastoralnej w seminarium siedleckim, będąc jednocześnie pracownikiem naukowym Wydziału Teologii KUL, podjął się zadania przygotowania podręcznika do teologii pastoralnej ukazującego aktualny stan wiedzy i będący odpowiedzią na współczesne potrzeby duszpasterstwa w Kościele w Polsce.

Podręcznik *Teologia Pastoralna* to dwutomowa praca zbiorowa, które powstała pod redakcją ks. prof. dr hab. Ryszarda Kamińskiego. Pierwszy tom wydany w 2000 roku przedstawia teologię pastoralną fundamentalną. Pierwsza część podręcznika ukazuje zagadnienia wstępne i historyczny rozwój teologii pastoralnej. Następne rozdziały ukazują

³³ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 189.

³⁴ Tamże, s. 189-190.

zagadnienia z kryteriologii czyli współczesne rozumienie Kościoła i urzeczywistnianie się Kościoła dzisiaj. Kolejne rozdziały podejmują tematy z zakresu kairologii czyli znaki czasu i ich rozpoznawanie oraz stosunek Kościoła do świata. Następnie ukazano teologiczne podstawy duszpasterstwa. W ramach zagadnień prakseologicznych zamieszczono rozdziały poświęcone podmiotowi duszpasterstwa i duszpasterstwu jako działalności zorganizowanej³⁵.

Drugi tom podręcznika *Teologia pastoralna*, który ukazał się w 2002 roku, obejmuje zagadnienia wchodzące w zakres teologii pastoralnej szczegółowej. W tym tomie ukazano te formy działalności duszpasterskiej polskiego Kościoła, które aktualnie mają duże znaczenie. W pierwszej części szczegółowo omówiono parafię, a następnie diecezja i dekanat jako miejsca realizacji duszpasterstwa. Kolejne obszernie zagadnienie zaprezentowane w drugim tomie podręcznika to duszpasterstwo zwyczajne, a w ramach niego: posługa nauczania, posługa uświęcania i posługa pasterska. W ramach duszpasterstwa nadzwyczajnego ukazano: duszpasterstwo bezrobotnych, duszpasterstwo akademickie, duszpasterstwo osób w drodze, duszpasterstwo trzeźwości oraz duszpasterstwo narkomanów. Kolejne zagadnienia to duszpasterstwo rodzin i posługa charytatywna Kościoła. Przedstawiono również apostołat społeczny i duszpasterstwo indywidualne³⁶.

Od 1999 r. wykłady z teologii pastoralnej objął ks. dr Dariusz Lipiec, który jednocześnie objął urząd prefekta w seminarium. Pracę w seminarium zakończył w 2007 roku. Ks. Dariusz Lipiec urodził się w 1966 r. w Rykach. Studia seminaryjne odbył w latach 1986-1992. Po otrzymaniu święceń prezbiteratu i uzyskaniu tytułu magistra teologii w KUL podjął obowiązki wikariusza w parafii Stoczek Łukowski, a następnie Ducha Świętego w Siedlcach. W latach 1995-1999 odbył studia specjalistyczne w KUL z zakresu teologii pastoralnej uwieńczone uzyskaniem stopnia doktora teologii pastoralnej. Po zakończeniu pracy w siedleckim seminarium od 2007 r. został zatrudniony najpierw jako asystent, a następnie adiunkt w KUL. W 2011 r. uzyskał habilitację, a w latach 2012-2014 był kierownikiem Katedry Organizacji Duszpasterstwa w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL. W roku 2014 otrzymał nominację na stanowisko profesora nadzwyczajnego KUL. Ks. dr hab. Dariusz Lipiec prof. KUL jest promotorem dwóch prac doktorskich, około czterdziestu prac magisterskich i autorem licznych artykułów naukowych i popularnonaukowych³⁷. Od 2016 roku jest kanonikiem honorowym Kapituły Kolegiackiej Garwolińskiej, jest również dyrektorem Studium *Formatio Permanens*.

³⁵ R. Kamiński, *Wstęp*, w: *Teologia pastoralna* t. 1, dz. cyt., s. 12-13.

³⁶ R. Kamiński, *Wprowadzenie*, w: *Teologia pastoralna* t. 2, red. R. Kamiński, Lublin 2002, s. 9-10.

³⁷ M. Fiałkowski, *Lipiec Dariusz*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, dz. cyt., s. 423.

Kolejnym wykładowcą teologii pastoralnej był ks. dr Jacek Szostakiewicz. Zajęcia prowadził w latach 2007-2016. Urodził się w 1968 roku w Białej Podlaskiej, po formacji filozoficzno-teologicznej w seminarium siedleckim otrzymał święcenia prezbiteratu w 1994 roku. Pracował jako wikariusz w parafiach : Kąkolewnica, Garwolin pw. M. B. Częstochowskiej i Wisznice. Następnie podjął studia specjalistyczne z teologii pastoralnej w KUL. W 2004 roku obronił doktorat, a od 2007 objął wykłady z teologii pastoralnej w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej, które prowadził do 2016 roku. W tym czasie pełnił różne funkcje na terenie diecezji, a od 2009 roku jest proboszczem par. pw. Błogosławionych męczenników podlaskich w Siedlcach. W 2018 r. został włączony do grona kanoników honorowych Kapituły Kolegiackiej Garwolińskiej.

W tym czasie wykłady w teologii pastoralnej prowadził również ks. dr Tomasz Bieliński. Urodzony w Białej Podlaskiej w 1969 roku, święcenia prezbiteratu przyjął po ukończeniu siedleckiego seminarium w 1995 roku. W tym samym roku objął urząd wikariusza par. Chrystusa Miłosiernego w Dęblinie, następnie został skierowany na studia specjalistyczne z teologii pastoralnej w Instytucie Katolickim W Paryżu, kontynuował je w UKSW, gdzie obronił doktorat w 2005 roku.

Od 2016 roku wykładowcą teologii pastoralnej w siedleckim seminarium jest ks. dr Adam Kulik. Urodzony w 1974 roku w Radzyniu Podlaskim, w latach 1993-1999 alumn Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej. Po otrzymaniu święceń prezbiteratu w 1999 roku pracował jako wikariusz w parafiach: Sobienie Jeziory, pw. św. Piusa V w Dęblinie i w Żelechowie. Następnie kierował Katolickim Stowarzyszeniem Niepełnosprawnych Diecezji Siedleckiej. W latach 2000-2002 odbył studia licencjackie w PWT w Warszawie. Stopień doktora teologii pastoralnej uzyskał w KUL w 2015 roku.

Od czasu ukazania się podręcznika *Teologia Pastoralna* pod redakcją ks. prof. dr. hab. Ryszarda Kamińskiego kolejni wykładowcy tego przedmiotu korzystają z niego jako podstawowej lektury. Alumni w ramach ćwiczeń przygotowują opracowania dotyczące konkretnych zadań duszpasterskich i form duszpasterstwa specjalnego. Od 2016 roku alumni w ramach praktyk duszpasterskich zapoznają się z funkcjonowaniem duszpasterstwa rodzin, posługą charytatywną prowadzoną przez Caritas, a także z działalnością ruchów, stowarzyszeń, grup i wspólnot religijnych działających na terenie Diecezji Siedleckiej.

Od momentu afiliacji Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie Sekcji św. Jana Chrzciciela alumni mają możliwość uczestniczyć w seminariach magisterskich i bronić prace magisterskie. Od 1993 roku seminarium z teologii pastoralnej prowadzi ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch. Również ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński w czasie kiedy pracował w seminarium

siedleckim prowadził seminarium magisterskie. Następnym prowadzącym był ks. dr Tomasz Bieliński, a aktualnie czyni to ks. dr Adam Kulik.

Zakończenie

Historia teologii pastoralnej jako przedmiotu uniwersyteckiego jest tylko nieznacznie starsza od historii obecnej diecezji siedleckiej. Losy diecezji, trudności, które ją dotykały na początku istnienia, ale również sytuacja polityczna Polski wpływały na jakość kształcenia pastoralnego w seminarium w pierwszych latach istnienia diecezji. Należy podkreślić znaczący wpływ dwóch wybitnych polskich pastoralistów, pochodzących z terenu diecezji siedleckiej, na rozwój tej dyscypliny. Są nimi: ks. dr Karol Dębiński autor *Podręcznika teologii pasterskiej* oraz ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński redaktor *Teologii pastoralnej*. Ich praca naukowa i dydaktyczna w znaczący sposób wpłynęły na kształt formacji pastoralnej w seminarium po wskrzeszeniu diecezji.

Przez długie lata seminarium nie posiadało wykładowców posiadających ukończone studia pastoralne. Aktualnie problem ten udało się rozwiązać, gdyż diecezja posiada wystarczające grono pastoralistów.

Istotny wkład w przygotowanie do pracy duszpasterskiej mają praktyki pastoralne, które od wielu lat pełnią ważną rolę w procesie formacji seminaryjnej. Zmieniająca się rzeczywistość przynosi nowe wyzwania dla duszpasterzy dlatego niezwykle ważne jest właściwe przygotowanie przyszłych prezbiterów do skutecznego wypełniania posługi duszpasterskiej.

Streszczenie

Tematyka pastoralna od początku istnienia Kościoła była w nim obecna. Do końca XVIII wieku zwracano przede wszystkim uwagę na praktyczne przygotowanie do duszpasterstwa. Rok 1777 to początek teologii pastoralnej jako dyscypliny uniwersyteckiej. Na jej początkowy rozwój silny wpływ miał czynnik polityczny. Duszpasterz miał być przede wszystkim urzędnikiem państwowym.

W 1818 r. powołano do istnienia diecezję janowską, która posiadała własne seminarium. Wśród wykładanych przedmiotów była również teologia pastoralna. Władze carskie dokonały kasaty diecezji w 1867 r., a w związku z tym zlikwidowano również seminarium.

W 1918 r. wskrzeszono diecezję janowską, a następnie seminarium. Przez długie lata *Podręcznik teologii pasterskiej* służył pomocą wykładowcom teologii pastoralnej. Również w okresie powojennym służył pomocą w wykładach.

Bp Jan Mazur troszczył się o praktyczny wymiar w kształceniu pastoralnym. Osiągnięcia powojennej, a zwłaszcza po soborowej teologii pastoralnej ukazywał ks. prof. dr hab. Ryszard Kamiński oraz jego następcy. *Podręcznik Teologia pastoralna* stanowi pomoc w prowadzeniu zajęć z teologii pastoralnej.

Summary

Pastoral theology in Theological Seminary in Siedlce

Pastoral theme was present since the very beginning of Church's existence. The attention was paid mainly to practical preparation to ministry until the end of XVIIIth century. Year 1777 is considered to be the beginning of pastoral theology as a university discipline. There was a strong political impact that influenced its development- a priest was supposed to be mostly a civil servant.

Janowska Diocese was created in 1818, it had its own seminary. Pastoral theology was among subjects that were taught. Tsarist authorities closed the diocese in 1867 and as a result, seminary was closed as well.

In 1918 Janowska Diocese was recreated, with its own seminary. Through next years and in the postwar time „Pastoral Theology Handbook” was helpful to lecturers of pastoral theology.

Bishop Jan Mazur took care of practical dimension in pastoral education. The achievements of postwar pastoral theology, especially after Second Vatican Council were shown by professor Ryszard Kamiński and his successors. The handbook „Pastoral Theology” as an actual help in pastoral theology classes.

Bibliografia

Akta Diecezji Siedleckiej, *Teczka osobowa ks. Aleksandra Lipińskiego*.

Aleksandrowicz, P. (1971). *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczyunki i materiały do dziejów do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce.

Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej, *Teczka „ratio studiorum”*, [bez sygnatury].

Babik, J. Błoński, B. Sidorczuk, H. Wiszniewski, R. (2014). *Kapituła Kolegiacka*

Janowska 1924-2014, Janów Podlaski.

Bylina, S. (2017). Przyczyny powstania i organizacji Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej, w: *Dzieje Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w latach 1818-1867*, red: E. Jarmoch, S. Bylina, R. Wiszniewski, Siedlce 2017.

Ceglarek, R. (2014). Formacja pastoralna alumnów w Częstochowskim Seminarium Duchownym w Krakowie w latach 1926-1991, *Warszawskie Studia Pastoralne*, UKSW IX nr 3(24).

Dębiński, K. (1914). *Podręcznik praktyczny teologii pasterskiej*, t.1, Warszawa.

Fiałkowski, M. (2006). Kamiński Ryszard, W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, (red.). *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Lublin: KUL.

Fiałkowski, M. Lipiec Dariusz, W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.), (2006). *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Lublin: KUL.

Kamiński, R. (1977). Praktyczne problemy duszpasterzy w twórczości pastoralnej Ks. K. Dębińskiego, *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie XLVI*: nr 2.

Kamiński, R.(1979). Duszpasterstwo w ujęciu ks. Karola Dębińskiego (1858-1943), *Częstochowskie Studia Teologiczne VII*: 1979.

Kamiński, R.(2000). *Historyczny rozwój teologii pastoralnej*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1, red. R. Kamiński, Lublin.

Kamiński, R. (2006). Karol Dębiński, W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, (red.), W: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Lublin:KUL.

Kamiński, R. (2006). Teologia pastoralna, W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, (red.), w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Lublin: KUL.

Krawczyk, R. (2009). 40 lat w służbie Kościołowi siedleckiemu, W: B. Błoński, K. Korszniewicz, R. Krawczyk (red.). *Biskup Jan Mazur. Pasterz Kościoła siedleckiego*, Siedlce 2009.

Mazurkiewicz, K. (2014). *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1939-1945*, maszynopis, Warszawa.

Podlasiak, P. J. K. (1897). *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków.

Przygoda, W. (2000). Teologia pastoralna w Polsce, W: R. Kamiński (red.), *Teologia pastoralna* t. 1, Lublin.

Puchalski, E. (1973). Śp. Ks. Infułat Jan Grabowski, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie XLII* nr 4-5.

Pylak, B. (2009). W służbie Kościołowi lubelskiemu, W: B. Błoński, K. Korszniewicz, R. Krawczyk (red.), *Biskup Jan Mazur. Pasterz Kościoła siedleckiego*, Siedlce.

Szafrański, A. L. (1977). Zarys dziejów teologii pastoralnej ogólnej (hodegetyki), W: M. Rechowicz(red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, red., Lublin.

Wojda J., *Notatki z wykładów...*

Zasady formacji kapłańskiej w Polsce, Częstochowa 1999.

Ks. KRZYSZTOF BARYGA*, ks. PAWEŁ KINDRACKI*

SZKIC DO BADAŃ NAD NAUCZANIEM KATECHETYCZNYM W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ

Treść: Wstęp; 1. Z historii WSD diecezji siedleckiej; 2. Seminaryjne kształcenie katechetyczne w XIX wieku, 2.1. *Usamodzielnienie się katechetyki*, 2.2. *Katechetyka w seminariach duchownych*, 2.3. *Nauczanie (także) katechetyczne w seminarium janowskim*; 3. Seminaryjne kształcenie katechetyczne w wieku XX do Vaticanum II, 3.1. *Katechetyczne przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w wypowiedziach UNK*, 3.2. *Troska profesorów o podniesienie poziomu nauczania w polskich seminariach*, 3.3. *Profesorowie katechetyki w WSD diecezji siedleckiej*, 3.4. *Profesorowie katechetyki WSD Diecezji Podlaskiej a I Synod Diecezjalny Podlaski*; 4. Seminaryjne kształcenie katechetyczne po Vaticanum II, 4.1 *Formacja katechetyczna (także) kandydatów do kapłaństwa w wybranych dokumentach soborowych i posoborowych*, 4.1.1. *Dekret „Optatam Totius” z 28.10.1965 r.*, 4.1.2. *Dekret „Presbyterorum Ordinis” z 07.12.1965 r.*, 4.1.3. *Directorium Catechisticum Generale z 11.04.1971 r.*, 4.1.4. *Directorium Catechisticum Generale z 15.08.1997 r.*, 4.1.5. *Polskie Dyrektorium Katechetyczne z 20.06.2001 r.*, 4.2. *Doskonalenie ratio studiorum (1968-1999)*, 4.2.1. *Ratio studiorum z 1968 roku*, 4.2.2. *Ratio studiorum z 1971 roku*, 4.2.3. *Ratio studiorum z 1977 roku*, 4.2.4. *Ratio studiorum z 1999 roku*, 4.3. *Nauczanie katechetyki w WSD diecezji siedleckiej*, 4.4. *Seminaryjne kształcenie katechetyczne a II synod Diecezji Siedleckiej*; Zakończenie; Summary: The study for the research on the catechetical instruction in Theological Seminary in Siedlce; Bibliografia.

Słowa kluczowe: etapy rozwoju katechezy, historia katechetyki, formacja katechetyczna w seminarium duchownym, seminaryjne *ratio studiorum*, podręczniki katechetyki, katechizmy, diecezja podlaska

Key words: stages of religious instruction development, the history of catechetics, catechetical formation in theological seminary, seminar *ratio studiorum*, coursebooks of catechetics, catechism, podlachian diocese

Wstęp

Wydaje się, że jest to pierwsza próba odpowiedzi na pytanie o nauczanie katechetyki w siedleckim seminarium duchownym w tak rozległej perspektywie czasowej (pytanie o jej profesorów, o jej przedmiot i zakres poruszanej problematyki, o jej ćwiczeniową i wykładową formę wraz z wykorzystywaną podręcznikową bazą, o jej miejsce wśród innych seminaryjnych dyscyplin teologicznych, o jej etapy rozwojowe, o jej nauczanie w integracji z określonymi sugestiami Magisterium Kościoła itp.). Pierwsze, żeby nie powiedzieć pionierskie, przemierzanie takich badawczych ścieżek zawsze łączy się z pewnymi niebezpieczeństwami, ograniczeniami i koniecznościami.

Trudno jest przybliżyć pozycję katechetyki¹ w określonym miejscu (w jednym seminarium) z pominięciem szerszej perspektywy (nauczania katechetyki w innych seminariach w Polsce czy też regulacji odnoszących się do nauczania katechetyki w seminariach Kościoła powszechnego). Nie sposób też od razu („od pierwszego wejścia”) widzieć całą problematykę związaną z przedmiotem prowadzonych analiz. Za pierwszym razem nie dotrze się też do większości, nie mówiąc o wszystkich, źródłach czy pozycjach tworzących literaturę przedmiotu. Prowadząc badania w danym obszarze po raz pierwszy (i na dodatek w pojedynkę) nie można wejść w dialog z innymi znawcami rozwiązywanego problemu. Na konieczne krytyczne spojrzenie innych trzeba będzie cierpliwie poczekać, a bez takich „spojrzeń z dystansu” (personalnego i chronologicznego) trudno mówić o rzeczywistym odkryciu i postępie badawczym. Autor opracowania ma też świadomość, że niektóre z już wykorzystanych opracowań (z powodu pewnych luk informacyjnych czy z powodu licznych znaków zapytania rodzących się w trakcie analizy tych

* Ks. K. Baryga, dr katechetyki, jest dyrektorem Wydziału Nauczania Katechetycznego Kurii Diecezjalnej w Siedlcach i pełni posługę diecezjalnego wizytatora katechezy. W czasie II synodu diecezji siedleckiej przewodniczył Komisji ds. przekazu wiary i podkomisji ds. katechezy i szkół katolickich i był redaktorem wielu projektów statutowych i aneksowych związanych z katechezą w diecezji siedleckiej.

* Ks. P. Kindracki, dr katechetyki, jest dyrektorem Instytutu Teologicznego w Siedlcach oraz wicedyrektorem Wydziału Nauczania Katechetycznego Kurii Diecezjalnej w Siedlcach. Pełni też posługę diecezjalnego wizytatora katechezy.

¹ Por. R. Murawski, *Pojęcie „katechetyki” w refleksji współczesnych autorów polskich*, „Studia Pastoralne” 1 (2005), s. 69-70.

opracowań) domagają się powtórnego krytycznego badania w celu rozwiania wątpliwości lub też uzupełnienia/doprecyzowania danych niepełnych².

Pomimo tych (i innych) trudności, wątpliwości i braków pragnę wyrazić moją radość z tego, że pierwszy (początkowy) plan badań nad katechetyką w seminarium diecezji siedleckiej został zrealizowany. Przebyty odcinek drogi badawczej został podzielony na kilka etapów. Po dookreśleniu czasu i miejsca funkcjonowania seminarium diecezji siedleckiej jako instytucji kształcącej kandydatów do przyjęcia święceń prezbiteratu, przedstawiam zarys seminaryjnego kształcenia katechetycznego od początku XIX do początku XX wieku (etap I), w wieku XX do soboru watykańskiego II (etap II) i kształcenia katechetycznego w okresie ostatnim czyli od ostatniego soboru do dzisiaj (etap III). Podsumowanie podjętych analiz nad problemem zasadniczym oraz ukazanie konieczności i perspektywy kontynuowania rozpoczętych poszukiwań przedstawiam w zakończeniu.

1. Z historii WSD diecezji siedleckiej

Tworzenie placówek kształcących kandydatów na duchownych zalecił Sobór Trydencki³. Papież Pius VII, bullą „Ex imposita nobis” z dnia 30 czerwca 1818 roku, wytyczając nową administrację diecezjalną w Królestwie Polskim, wskazał na potrzebę działalności seminarium duchownego, między innymi w Janowie – w siedzibie nowopowołanej diecezji podlaskiej. Tego roku naukę w seminarium janowskim rozpoczęło 28 kleryków⁴.

Jak zauważył ks. P. Aleksandrowicz, największe tereny diecezji podlaskiej, należące

² Zob. K. Kusyk *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV na podstawie protokołów z sesji profesorskich*, Archiwum WSD Siedlce, Siedlce 2017, msp.

³ Por. Dekrety o reformie z XXIII sesji Soboru z 15 lipca 1563 r. kanon 18.

⁴ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów WSD diecezji siedleckiej*, W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały z dziejów*, Siedlce 2018, dz. cyt., s. 155.

W roku 1822, a więc w początkach swojego funkcjonowania diecezja podlaska miała 39 seminarzystów, dwa seminaria (Janów i Węgrów) i 10 profesorów w tych seminariach (większą liczbę profesorów miała tylko diecezja płocka – 12). Tylko dwie inne diecezje (na 8 diecezji Kościoła Rzymsko-Katolickiego w Królestwie Polskim) miały większą liczbę seminarzystów (warszawska – 40 i kujawsko-kaliska – 40). W roku 1830 w diecezji podlaskiej było nadal 10 profesorów i 47 seminarzystów: A. Winiarz, *Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, „Rozprawy z dziejów oświaty” 1994, T. 36, s. 33, 37. Ponieważ seminaria były finansowane z budżetu państwa władze Królestwa Polskiego od 1834 roku wprowadziły zasadę, według której seminarium mogło mieć określoną liczbę alumnów zależną od dwóch wskaźników: liczby wiernych danej diecezji i liczby kapłanów tej diecezji. Komitet Wychowania Publicznego kierował się następującym wnioskowaniem, zob., A. Górecki, *Kościół katolicki w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego*. „Christianitas” 71-72 (2018), s. 127-128.

dawniej do diecezji łuckiej, obsługiwane były przez duchowieństwo z Seminarium Duchownego w Janowie. Seminarium to założył biskup łucki Stanisław Witwicki 27.06.1685 roku. Zarówno seminarium janowskie, jak i drugie seminarium w obrębie diecezji podlaskiej czyli seminarium duchowne w Węgrowie (założone około r. 1711), pozostawało pod zarządem tzw. księży komunistów. Księża komuniści seminarium janowskie prowadzili do roku 1782, kiedy to biskup łucki F. P. Turski zarząd seminarium oddał w ręce księży diecezjalnych. Seminarium węgrowskie prowadzone przez księży komunistów przetrwało do roku 1836. Biskup janowski J. M. Gutkowski 9.04.1836 r. dokonał zamknięcia tego seminarium, a klerycy mogli się przenieść do innych seminariów⁵.

Po kasacie diecezji w 1867 roku zamknięto seminarium duchowne w Janowie, a alumnów diecezji podlaskiej formowano w seminarium duchownym w Lublinie, w którym był 5-letni cykl studiów. Seminarium podlaskie w czasie kasaty liczyło ok. 20 alumnów. W Lublinie wszyscy klerycy mieszkali razem, ale nadal stanowili dwie grupy z podziałem na diecezje. Seminarzyści diecezji janowskiej kształcili się w Lublinie aż do końca I wojny światowej⁶.

Uroczysta inauguracja – pierwszego po wskrzeszeniu diecezji podlaskiej – roku akademickiego odbyła się 8 października 1919 roku. Po 52 latach nieobecności, spowodowanej represjami carskiej Rosji wobec Kościoła katolickiego, seminarium podlaskie wznowiło swoją działalność⁷. Wskrzeszone kanonicznie przez biskupa Henryka Przeździeckiego Podlaskie Seminarium Diecezjalne otrzymało imię papieża Benedykta XV⁸, a jego siedzibą aż do pierwszych miesięcy II wojny światowej był Janów Podlaski.

⁵ P. Aleksandrowicz, *Diecezja siedlecka czyli podlaska*, Siedlce 1971, s. 167, 171-174. Por. M. Brudzisz, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim*, Tuchów – Lublin 1966 (mps). Księża komuniści to członkowie Instytutu Księży Świeckich Żyjących we Wspólnocie założonego przez ks. Bartłomieja Holzhausera w roku 1640.

⁶ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, dz. cyt., s. 164.

⁷ Tamże, s.165.

⁸ Papież Benedykt XV bullą „*Commissum humilitati nostrae*” z dnia 24.09.1918 r. wskrzesił diecezję podlaską. Papież ten trzy lata wcześniej dnia 4.11.1915 r. na mocy motu proprio *Seminaria clericorum* powołał specjalną Kongregację Seminariów i Uniwersytetów. Kompetencjom tej Kongregacji zostało powierzone kierownictwo nad seminariami, uniwersytetami i wydziałami kościelnymi na całym świecie, co znalazło formalne potwierdzenie w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. (Codex Iuris Canonici, can. 256 §1). Codex Iuris Canonici promulgowany 27.05.1917 r. przez papieża Benedykta XV na mocy konstytucji apostolskiej *Providentissima Mater Ecclesia*, zaczął obowiązywać od 19.05.1918 r. Stał się „wielką kartą” w życiu Kościoła, przyniósł bowiem uniwersalne rozwiązania prawne w sprawach związanych z kształceniem i wychowaniem kandydatów do kapłaństwa, por. A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017, s. 220-221.

W czasie okupacji niemieckiej seminarium podlaskie kontynuowało swoją działalność w konspiracji w Siedlcach. Po wyzwoleniu Siedlec z okupacji niemieckiej w roku 1944 seminarium duchowne przeniósł się do budynku przy ul. 1 Maja 56, obecnie ulica biskupa I. Świrskiego. W 1990 roku został pobłogosławiony nowy gmach WSD diecezji siedleckiej w Nowym Opolu. Od tego czasu seminarium siedleckie nosi imię papieża Jan Pawła II⁹.

2. Seminaryjne kształcenie katechetyczne w XIX wieku

Jeśli przez katechetykę rozumiemy naukę o katechezie, to nie sposób w opracowaniu analizującym rozwój *katechetyki* uciec od rozwoju rozumienia samej *katechezy* (rozumienia jej celu i prowadzących do niego dróg). Z tego powodu analiza katechetycznego nauczania w seminarium najpierw od początków XIX do początków XX wieku (następnie w czasie: do Vaticanum II i po soborze Watykańskim II) poprzedzona zostanie krótką charakterystyką katechezy w analizowanym okresie.

Wiek XIX przyniósł działania obronne Kościoła przed wypaczeniami teologicznymi okresu Oświecenia. W nauczaniu zaczęła dominować metoda scholastyczna. Naukę Kościoła przedstawiało się przy pomocy precyzyjnie zdefiniowanej, na jasnych pojęciach opartej i usystematyzowanej według logicznego porządku, teologii. Katecheza w tym okresie została sprowadzona do przekazu wiedzy religijnej wyrażonej w ścisłych teologicznych sformułowaniach. Materiał katechizmowy miał układ teologii systematycznej – dzielił się na traktaty. Metoda w katechezie opierała się na toku dedukcyjnym. Polegał on na analizowaniu i wyjaśnianiu pojęć zawartych w formułach katechizmowych. Można więc powiedzieć, że w XIX wieku dominował model katechezy neoscholastycznej (model egzegetyczny czyli wyjaśniający)¹⁰: *Przy wyjaśnianiu należy dokładnie trzymać się słów katechizmu, bez odnoszenia się do innych ksiąg religijnych. Treść katechizmu jest tak bogata, że nie potrzeba poza nim szukać materiału. Będzie przy tym rzeczą bardzo dobrą, jeżeli przeczyta się najpierw powoli i z właściwą intonacją odpowiedź katechizmu, następnie przeanalizuje się dokładnie: najpierw podmiot i orzeczenie zdania głównego, potem podmiot i orzeczenie zdania pobocznego oraz ich pokrewne człony. Już to proste rozłożenie zdania na części wystarczy niekiedy, aby daną rzecz uczynić jaśniejszą. Gdyby jednak mimo to trzeba było wyjaśnić jakieś słowo, to należy uczynić krótko i bez rozwlekłości, która zamiast rzecz rozjaśnić, czyni jeszcze ciemniejszą oraz powoduje marnowanie czasu[...]*¹¹.

⁹ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, dz. cyt., s. 169-170.

¹⁰ Por. W. Koska, *Katechetyka*, Poznań 1993, s. 30-32.

¹¹ Cyt. za R. Murawski, *Etapy rozwoju katechezy*, „Ateneum Kapłańskie” 71 (1978) nr 417 s. 51-52.

Po tym wprowadzeniu czyli przybliżeniu rozumienia katechezy na pierwszym etapie prowadzonych analizy, uwaga badawcza zostanie skierowana na trzy zagadnienia ściśle związane z rozwiązywaniem zasadniczego problemu tego opracowania. Te trzy zagadnienia to: usamodzielnienie się katechetyki jako dyscypliny teologicznej, miejsce katechetyki w *ratio studiorum* ówczesnych seminariów i wreszcie zarys nauczania katechetycznego w seminarium janowskim od początków XIX do początków XX wieku.

2.1 Usamodzielnienie się katechetyki

W 1772 r. Maria Teresa poleciła Komisji Dworskiej (Studienhofkommission) opracować nowy program studiów, w którym przyjęto projekt S. Rautenstraucha, jednego spośród członków Komisji, wprowadzający teologię pastoralną jako naukę o duszpasterskiej działalności duchownych¹². Wyodrębnienie teologii pastoralnej spośród nauk teologicznych jako samodzielnej dyscypliny teologicznej miało duże znaczenie dla rozwoju jej samej, jak też i dla rozwoju związanej z nią katechetyki. Katechetyka w ramach teologii pastoralnej zaczęła być wykładana na Uniwersytecie Wiedeńskim i w seminariach duchownych, a pierwsze zasady przeprowadzania katechezy w szkole jako lekcji religii były podawane w podręczniku teologii pastoralnej¹³.

Do roku 1812 na uniwersytetach austriackich oraz w galicyjskim Seminarium Generalnym (1783-1819) katechetyka w ramach teologii pastoralnej wykładana była na III roku studiów teologicznych (początkowo według podręcznika F. Giftschütza, a potem według podręcznika A. Reichenbergera). Od roku 1812/1813 na mocy dekretu cesarskiego z 10.01.1812 r. katechetyka została wydzielona z teologii pastoralnej i jako odrębny przedmiot (obok teologii pastoralnej) wykładana była na IV roku studiów teologicznych. Na mocy tegoż dekretu wprowadzono do Galicyjskiego Seminarium Generalnego czteroletni plan studiów¹⁴.

¹² A. Orczyk, analizując rozwój teologii pastoralnej jako samodzielnej dyscypliny w II połowie XIX wieku, zauważa, że pierwszą próbę nadania teologii pasterskiej charakteru teologicznego i oparcia jej na eklezjologii podjął J.M. Sailer (1751-1832), a następnie A. Graf (1811-1867). Ten rozwój, podkreśla R. Kamiński, został jednak zablokowany, gdyż na teologii pastoralnej ciążyło apriorystyczne przyjęcie pojęcia „pasterz” jako podstawy wszelkiej refleksji na temat istoty, zadań i problematyki tej teologii. To w konsekwencji doprowadziło do rozpadu teologii pastoralnej na dyscypliny szczegółowe (liturgikę, homiletykę, katechetykę i hodogetykę): Por. A. Orczyk, dz. cyt., s. 276-277; R. Kamiński, *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*, Kraków 2001, s. 26-30.

¹³ Por. P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. III, cz. 2, Lublin 1977, s. 129-133. Jak zauważa A. Szafrąński teologia pastoralna wprowadzona jako odrębny przedmiot uniwersytecki w Wiedniu i na wydziałach teologicznych w innych krajach obejmowała naukę o pasterzu i jego pracy, homiletykę, katechetykę i liturgikę: A. L. Szafrąński, *Teologia pastoralna w diecezji kieleckiej w XIX w.*, „Nasza Przeszłość” 1982, t. 57, s. 98.

¹⁴ P. Poręba, dz. cyt., s. 131-133. Zakotwiczenie katechetyki na Uniwersytecie Wiedeńskim rozpoczęło etap jej rozwoju i unaukowienia.

A. Szafrąński podkreśla, że rozwój katechetyki jest związany z rozwojem psychologii, pedagogiki i dydaktyki. Impulsem do tego rozwoju było wprowadzenie lekcji religii do programu szkolnego. To zbliżyło katechetykę do świeckiej dydaktyki i metodyki. Katechetyka stała się nauką nie tylko o podstawach teologicznych (z teologii ogólnej brała treść do nauczania religijnego, a z teologii pasterskiej zasady i cele przekazywania prawd wiary katechumenom), ale i nauką o podstawach psychologicznych, pedagogicznych i dydaktycznych (od tych właśnie nauk czerpała: lepsze zrozumienie zachowań katechizowanych, właściwe wspomaganie wychowanków na poszczególnych etapach ich rozwoju oraz skuteczne formy, metody i środki przekazywania im wiedzy)¹⁵

2.2 Katechetyka w seminariach duchownych

Przez katechetykę w tym czasie rozumiano przede wszystkim przygotowanie do nauczania katechizmu¹⁶. Katechizm Rzymski zajmował miejsce najważniejsze, gdyż był syntezą teologii katolickiej okresu potrydenckiego¹⁷. W katechetyce jako «nauczaniu katechizmu» chodziło o poznanie sposobu przekazywania prawd wiary, o poznanie struktur i schematów katechizmowych. W rozkładzie zajęć seminaryjnych pojawiały się różne nazwy związane z przygotowaniem alumnów do przekazywania katechizmu: katechizm,

¹⁵ Por. A. L. Szafrąński, dz. cyt., s. 87-88.

¹⁶ Nie tylko w wieku XVII i XVIII, ale przez cały wiek XIX, a nawet w początkach wieku XX zadaniem katechetyki było przede wszystkim przygotowanie (dalsze i bliższe) do wykładania katechizmu. Katechetykę postrzegano jako metodykę nauczania katechizmu, J. Gruszka, *Katechetyka umiejętna*, Przemyśl 1849, s. 22; W. Kosiński, *Metoda nauczania religii, czyli katechetyka*, Sandomierz 1929, s. 1. Por. M. Rusiecki, *Katechetyka w seminarium kieleckim do 1939 roku*, W: D. Olszewski, R. Kuligowski, K. Gurda (red.), *Kultura teologiczna Seminarium Duchownego w Kielcach 1772-2002*, Kielce 2002, s. 136. Pod koniec XIX wieku i na początku XX przez katechetykę rozumiano także teorię katechezy, a przez katechezę kluczową funkcję nauczającego Kościoła: Por. A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017, s. 279. *Katechetyka jest teorią katechezy albo nauką obejmującą zasady ciągłego nauczania ludu, urabiania go i doskonalenia w zasadach Kościoła świętego. Podaje przeto reguły i przepisy, stwierdzone rozumem i doświadczeniem, zmierzające do praktycznego pouczenia o rzeczach odnoszących się do pomnożenia chwały Bożej na ziemi i zbawienia dusz. Przedmiotem katechetyki są prawdy wiary, obyczajów i praktyki religijne, które za pośrednictwem podawanych przez nią przepisów wpoić trzeba w serca ludzi, dając im wychowanie religijne od pierwszych zaraz lat żywota i następnie, ciągłym katechizowaniem takowe utrzymać*: S. Chodyński, *Katechetyka*, W: *Encyklopedia kościelna X. M. Nowodworskiego*, t. 10, Warszawa 1877, s. 193. Cyt. za M. Rusiecki, dz. cyt., s. 137. Por. J. Krukowski, *Teologia pasterska katolicka dla użytku seminariów duchownych i pasterzów dusz*, Wyd. 4, Kraków 1894, s. 289.

¹⁷ A. Szafrąński podkreśla, że *Katechizm Rzymski* zawierał naukę Soboru Trydenckiego i stanowił osobny przedmiot nauczania alumnów. Układ katechizmu odpowiadał trzem częściom: o wierze, sakramentach i przykazaniach z modlitwą. Katechizmy polskie z końca XVIII w. i początku XIX w. posiadają układ inny: wiara, przykazania i cnoty, sakramenty, obowiązki stanu. Taki układ posiadał katechizm Deharbe'a obowiązujący niemal do naszych czasów: A. L. Szafrąński, dz. cyt., s. 89-90. Wzorem dla powstających katechizmów w Polsce od drugiej połowy XIX wieku aż do połowy XX wieku był „Katechizm” J. Deharbe'a (1847 r.).

katecheza, katechetyka¹⁸.

W omawianym okresie (od początków XIX do początków XX wieku) z katechetyką (z zagadnieniami katechetycznymi w ramach studiów) spotykamy się we wszystkich wzmiankowanych planach zajęć seminaryjnych¹⁹. Podejście do nauczania katechetyki i określania (nazywania) jej przedmiotu w seminariach duchownych w Polsce w XIX wieku było bardzo zróżnicowane. Dobrze to widać na przykładzie rozkładu zajęć w seminarium kieleckim. W latach czterdziestych XIX wieku figurują tam dwie godziny katechizmu i jedna lub dwie godziny katechetyki. W latach pięćdziesiątych i siedemdziesiątych nie ma wzmianki ani o katechizmie, ani o katechetyce. W latach osiemdziesiątych nie są one zaliczane do tzw. *nauk wykładowych*, ale do tzw. *nauk słuchanych* (dla alumnów na roku przygotowawczym i na roku filozoficznym). Dopiero *ordo lectionum* na rok 1890/1891 wyznacza na nauczanie katechetyki dwie godziny²⁰.

J. Korycki zauważa, że po roku 1907 ukazał się drukiem bez autora, miejsca i roku wydania *Program nauki w seminariach duchownych*. Między innymi podany jest tam szczegółowy program pedagogiki i katechetyki, jako dyscyplin wykładanych przez jeden rok po dwie godziny tygodniowo. W programie pedagogiki jest mowa o pedagogice jako nauce, jej historii, o wychowaniu fizycznym, umysłowym i moralnym, o metodach nauczania i osobowości nauczyciela, a zwłaszcza kapłana oraz o wychowaniu domowym. W programie katechetyki zaś znajdujemy historię katechizacji, zagadnienie osobowości katechety, metody i formy organizacyjne katechizacji, podział katechizacji na małą, średnią i wielką oraz zachętę do prowadzenia ćwiczeń praktycznych²¹.

Wykładowcy katechetyki w omawianym okresie opierają się na podręcznikach zagranicznych, ale zabiegają również o opracowania rodzime, dostosowane bardziej do mentalności polskiej²².

A. Orczyk zauważa, że poziom nauczania w seminariach duchownych Królestwa Polskiego w XIX wieku – w przeciwieństwie do zaboru pruskiego i austriackiego – nie

¹⁸ T. Wróbel, dz. cyt., s. 121, 151-154. A. Orczyk stwierdza, że «katechetyka» jako przedmiot wykładany w seminarium był w XIX wieku używany zamiennie z terminem «katechizm» i «catechesis»: A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych*, dz. cyt., s. 279. W trakcie wykładów z katechetyki zajmowano się zarówno treścią przekazu, samym katechetą, jak i stroną metodyczną katechezy, zagadnienia te były w dużym stopniu stabilne: M. Rusiecki, dz. cyt., s. 136.

¹⁹ J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym*, „Studia Katechetyczne” 1984, t. 4, s. 227.

²⁰ A. Orczyk, dz. cyt., s. 280. Por. J. Korycki, dz. cyt., s. 226-227.

²¹ J. Korycki, dz. cyt., s. 228. Por. Z. Młynarski, *Formacja intelektualna alumnów Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 17 (1970), z. 4, s. 67.

²² Por. A. L. Szafrński, dz. cyt., s. 88. Więcej informacji o podręcznikach teologii pastoralnej i katechetyki w tym okresie (o autorach, tytułach, wydaniach) będzie podanych w dalszej części tego opracowania – przy analizie nauczania (także) katechetycznego w seminarium janowskim od początków XIX do początków XX wieku.

był zbyt wysoki. Złożyło się na to – oprócz czynników zewnętrznych – także wiele czynników bezpośrednio związanych z *ratio studiorum* tych uczelni, a wśród nich m.in. brak dostatecznego przygotowania aspirantów do studiów filozoficzno-teologicznych, brak odpowiednich podręczników, mała i niestała liczba wykładowców, niskie wynagrodzenie profesorów, obciążenie profesorów nauczaniem kilku przedmiotów, które profesorowie często między sobą zmieniali, brak specjalistycznego przygotowania profesorów do prowadzenia wykładów z konkretnych dyscyplin naukowych²³. Z. Młynarski w odniesieniu do seminarium duchownego w Janowie przywołuje osobę ks. J. Twarowskiego, który zaraz po święceniach w 1821 roku uczył filozofii i historii Kościoła, a w następnych latach teologii moralnej, dogmatycznej, pastoralnej i Pisma Świętego²⁴.

2.3 Nauczanie (także) katechetyczne w seminarium janowskim

Biskup janowski J. M. Gutkowski w roku 1828 w rozporządzeniu dla seminarium wprowadził studia czteroletnie: pierwszy rok na nauki filozoficzne i trzy lata na nauki teologiczne²⁵.

Teologia dogmatyczna i moralna miały być wykładane alumnom drugiego, trzeciego i czwartego roku. Pismo Święte, teologiapasterska (w jej ramach katechetyka), historia Kościoła, prawo kanoniczne, rubrum, ceremonie i śpiew chóralny przez cztery lata. Teologia pasterska miała być wykładana przez 3 godziny tygodniowo. W pierwszym roku należało przerobić rozdziały o usposobieniu koniecznym do objęcia parafii i to, co należy wiedzieć o nauczaniu publicznym. W drugim roku o sztuce przemawiania do ludu,

²³ A. Orczyk, dz. cyt., s. 256-258. Por. S. Kotkowski, *Formacja intelektualno-duszpasterska alumnów Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1841-1926)*, „Studia Sandomierskie” 1 (1980), s. 36-37; J. Kuśmierz, *Formacja teologiczna w Kieleckim Seminarium Duchownym w latach 1727-1918. Studium kanoniczno-historyczne*, Warszawa 1996, s. 92-99 (msp). Na początku XIX wieku poziom nauczania w naszych seminariach duchownych był niski. Dwuletni czy trzyletni cykl kształcenia przy słabym przygotowaniu ogólnym kandydatów nie mógł przynieść dobrych rezultatów. Opuszczający seminaria młodzi kapłani posiadali dość szczupły zasób wiedzy nie tylko ogólnej i teologicznej. Podejmowano próby odnowienia czy zreformowania seminariów duchownych. Pewne działania w tym względzie podejmował arcybiskup I. Raczyński, zob., A. Winiarz, *Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, „Rozprawy z dziejów oświaty” 1994, T. 36, s. 23-24, 27. Wraz z utworzeniem Królestwa Polskiego (1815-1915) sprawami seminariów zaczęła zajmować się Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (KRWRiOP), A. Górecki, *Kościół katolicki w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego*. „Christianitas” 71-72 (2018), s. 126-127. Por. Z. Młynarski, dz. cyt., s. 64-67.

²⁴ Tamże, s. 63.

²⁵ Tamże, s. 62. Por. Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie (AKBL), Rep. 60 A 139a, s. 200. Za pierwszego biskupa podlaskiego F.Ł. Lewińskiego klerycy przebywali w seminarium najmniej trzy lata. Od 1819 do 1825 roku wyświęcił on na kapłanów 22 wychowanków seminarium janowskiego: 7 z nich studiowało trzy lata, 15 studiowało cztery lata, por. P. Staniszewski, *Diecezja janowska czyli podlaska w świetle schematyzmu z 1861 roku*, „Sacculum Christianum” 15/2, 35-52 2008, s. 40.

w trzecim o nauczaniu prywatnym i o powinności pocieszania, w czwartym o sakramentach, błogosławieństwach i pogrzebach²⁶.

Z. Młynarski analizując, zarówno odpowiedź biskupa janowskiego F. Lewińskiego udzieloną Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28.06.1823 roku na pytanie, jakich podręczników używają profesorowie do wykładów teologicznych w seminarium janowskim, jak i listę podręczników obowiązujących w seminarium janowskim, a przypisanych temuż seminarium 15.09.1828 roku przez biskupa janowskiego J. M. Gutkowskiego, stwierdza, że w seminarium tym posługiwano się najnowszymi, znanymi i polecanymi wówczas podręcznikami²⁷.

W teologii pastoralnej (początkowo łącznie z katechetyką) przewodnikiem w tamtym okresie miało być dzieło ks. F. Giftschütza „Leitfaden der Vorlesungen über die Pastoral-theologie” przełożone na język polski przez ks. Mikołaja Skrodyńskiego i wydane we Lwowie w roku 1787²⁸.

W analizowanym okresie oprócz polskich podręczników teologii pastoralnej pojawiają się też polskie podręczniki katechetyczne, jak chociażby *Nauka chrześcijańskiej katolickiej religii* ks. J. K. Chodaniego wydana w Wilnie w 1823²⁹.

Biskup J. M. Gutkowskinie ograniczył się tylko do wskazania podręczników i podziału materiału na poszczególne lata studiów, ale nadto przypisał profesorom normy, według których mieli prowadzić wykłady. Profesor teologii pastoralnej, a w jej ramach i katechetyki, nie tylko będzie wykładał, lecz także praktycznie przedstawi to wszystko, co dotyczy sprawowania sakramentów świętych i głoszenia Słowa Bożego. Ma się troszczyć, by alumni przygotowywali katechezy i kazania, często zadając ich opracowanie i kontrolując, aby opracowywali je tylko przy pomocy Pisma świętego, Ojców Kościoła i sławnych teologów. Przy sprawdzaniu kazań i katechez największy nacisk należy położyć

²⁶ Z. Młynarski, dz. cyt., s. 68. W zestawie przedmiotów wykładanych w seminarium janowskim w 1808 już (!!!) widnieje teologia pastoralna, a w zestawie z 1821 roku już (!!!) widnieje katechetyka.

²⁷ Por. Z. Młynarski, dz. cyt., s. 70-76. Biskup J. M. Gutkowski dbał o formację intelektualną alumnów i dostarczał do biblioteki najnowszą literaturę: B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów WSD diecezji siedleckiej*, dz. cyt., s. 157.

²⁸ W początkach istnienia diecezji janowskiej posługiwano się „Teologią pastoralną” A. Reichenberga w tłumaczeniu polskim wydaną w Łowiczu w dwóch tomach w 1809 roku. Zagadnienia związane z katechetyką autor omawia w tomie drugim w rozdziale zatytułowanym „O katechizmie” (s. 45-88).

²⁹ Inne wydane w tym czasie podręczniki polskich katechetyków to m.in.: F. Płoszczyński, *Katechetyka oraz wzory i przykłady katechizowania*, Warszawa 1877; J. Krukowski, *Przewodnik teoretyczny dla katechetów czyli katechetyka katolicka*, Kraków 1877; F. Moszczyński, *Katechetyka opracowana sposobem praktycznym przez pytania i odpowiedzi*, Warszawa 1877; J. Bielenin, *Katechetyka, czyli metodyczny sposób nauczania zasad najpierwszych wiary św. Katolickiej*, Kraków 1889; S. Narajewski, *Katechetyka w teorii i praktyce*, Lwów 1902; T. Łękawski, *Katechetyka i pedagogika*, Przemyśl 1903; F. Spiragi, *Metodyka katolickiej nauki religii*, Mikołów 1911. Por. A. L. Szafranski, *Teologia pastoralna w diecezji kieleckiej w XIX w.*, „Nasza Przeszłość” 1982, t. 57, s. 88.

na braku w przeprowadzeniu dowodzenia³⁰. Usilnie ma polecać sprawę wymowy świętej dla ludu, aby alumni nie zaniedbywali argumentacji i starali się o wytworność stylu³¹.

Seminarium janowskie – podobnie jak inne ówczesne seminaria duchowne, a co wynika z przytoczonych wyżej planów i działań biskupa J. M. Gutkowskiego – nastawione było przede wszystkim na wychowanie duszpasterzy. Chodziło o szybkie i praktyczne przygotowanie alumnów do pracy duszpasterskiej. Główny nacisk kładziono więc na teologię moralną i na egzegezę Pisma świętego, na naukę katechizowania³² i na naukę głoszenia kazań, wreszcie na śpiew kościelny³³.

Za rządów biskupa Beniamina Szymańskiego (ostatniego biskupa przed kasacją diecezji w 1867 r.) studia w (jedynym w diecezji) seminarium janowskim trwały 5 lat. Przez pierwsze dwa lata alumni zobowiązani byli słuchać wykładów z filozofii, zaś przez następne trzy – teologii³⁴. Schematyzm z roku 1861 podaje skład wykładowców i nauczane przez nich przedmioty: funkcję regensa (rektora) pełnił ks. Wincenty Alexandrowicz, kanonik honorowy podlaski, i wykładał teologię moralną, teologię pastoralną i katechetykę. Wiceregens ks. Franciszek Jaczewski wykładał Pismo Święte i ceremonie (Sacrorum Rituum). Ks. Tadeusz Górczyński, egzaminator prosynodalny, kandydat świętej teologii nauczał teologii dogmatycznej, filozofii oraz śpiewu. Wykłady z historii Kościoła i naukę łaciny prowadził ks. Antoni Jaroszewicz, kandydat świętej teologii. Piątym profesorem seminarium duchownego był ks. Albert Marczewski, który nauczał prawa kanonicznego, homiletyki, patrologii, języka polskiego i historii powszechnej. Każdy z wykładowców łączył po kilka różnych przedmiotów, co na pewno obniżało ich poziom³⁵.

³⁰ W wieku XIX katechezę o obowiązkach religijno-moralnych zastąpił precyzyjny przekaz wiedzy religijnej o charakterze naukowym, J. Borowicz, *Zarys dziejów katechizacji w diecezji siedleckiej w latach 1818-2018*, W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), dz. cyt., s. 238. Por. W. Koska, *Katechetyka*, Poznań 1993, s. 30-32.

³¹ Z. Młynarski, dz. cyt., s. 69. Por. AKBL, Rep. 60 A 139a, s. 200-204.

³² Alumni zdobytą wiedzę praktykowali katechizując dzieci w kościołach przyseminaryjnych, w niektórych kościołach parafialnych i przy okazji misji parafialnych, na które misjonarze brali kleryków ze sobą: J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym*, „Studia Katechetyczne” 1984, t. 4, s. 227. Prowadzący przez 150 lat Seminarium Duchowne w Janowie tzw. księża komuniści (Bartolomici) wypracowali własną metodę katechetyczną, na podstawie podręcznika H. Heinbacha „Praxis catecheticae”: Por. T. Wróbel, *Nauczanie filozofii i teologii w Kieleckim Seminarium Duchownym (1727-1962)*, „Nasza Przyszłość”, 59 (1983), s. 151-153.

³³ Z. Młynarski, dz. cyt., s. 63. Por. S. Chodyński, *Seminaria duchowne w Polsce*, W: *Encyklopedia kościelna*, t. 25, Warszawa 1902, s. 37.

³⁴ Na pierwszym roku filozofii studiowało 5 alumnów, na drugim – 3. Teologię zaś na pierwszym roku studiowało 7 kleryków, na drugim – również 7, natomiast na trzecim – 3. W sumie w seminarium janowskim przygotowywało się do kapłaństwa 25 alumnów: P. Staniszewski, *Diecezja janowska czyli podlaska w świetle schematyzmu z 1861 roku*, „Saeculum Christianum” 15/2, 35-52 2008, s. 40.

³⁵ P. Staniszewski, dz. cyt., s. 39. Warto zauważyć, że w połowie XIX wieku w seminarium janowskim zarówno katechetyka, jak i homiletyka są już przedmiotami (dyscyplinami) oddzielnymi od teologii pastoralnej.

Profesorowie seminarium janowskiego na początku każdego roku uchwalali, kto jakie przedmioty będzie wykładał, a przy takim stanie nie mogło być mowy, by byli specjalistami jednej określonej dziedziny. W seminarium janowskim profesorami byli często dominikanie (sprowadzeni do Janowa w 1602 roku), a ci po roku lub dwóch odchodzili na inną placówkę. Profesorowie z duchowieństwa diecezjalnego też długo nie pozostawali na stanowiskach i chętnie przechodzili do pracy parafialnej³⁶.

3. Seminaryjne kształcenie katechetyczne w wieku XX do Vaticanum II

Podobnie jak na pierwszym etapie prowadzonych badań, tak i teraz analiza katechetycznego nauczania w seminarium (tym razem w XX wieku do soboru watykańskiego II) poprzedzona zostanie krótką charakterystyką katechezy w analizowanym okresie.

Opierając się na psychologii, pedagogika szkolna wypracowała pod koniec XIX w. nową metodykę nauczania opartą o teorię stopni formalnych, która skłaniała nauczyciela do uwzględniania w nauczaniu możliwości percepcyjnych dziecka. Pod jej wpływem na przełomie XIX i XX w. rozwinął się, głównie w krajach niemieckojęzycznych, ruch odnowy katechetycznej pod nazwą metody monachijskiej³⁷.

Katechetycy polscy ks. W. Gadowski (1861-1956) i ks. Z. Bielawski (1877-1939) dostrzegając wartości nowych metodycznych rozwiązań, zajmowali wobec nich postawę krytyczną i twórczą. To oni przyczynili się do rozpowszechnienia metody monachijskiej postulowanej przez ruch odnowy, inicjując refleksję i dyskusję na jej temat w Polsce. W. Gadowski opracował udoskonaloną wersję modelu stopni formalnych³⁸, którą zaprezentował na kursie katechetycznym w Monachium (1905) oraz we Wiedniu (1912), zaś Z. Bielawski udoskonił metodę monachijską od strony psychologicznej i jako pierwszy wśród polskich katechetyków rozpowszechnił wiedzę o etapach psychicznego oraz religijnego rozwoju ucznia, wskazując na potrzebę respektowania w nauczaniu psychicznych uwarunkowań dziecka³⁹.

W pierwszej połowie XX wieku na teorię katechetyczną oddziaływały także nowe

³⁶ Z. Młynarski, dz. cyt., s. 63-64.

³⁷ B. Rozen, *Historia polskiej katechetyki i katechezy*, W: R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra (red.), *Wokół katechezy posoborowej*, Opole 2004, s. 114. B. Rozen wyjaśnia, że neoscholastyczna katecheza ukierunkowana na intelekt, posługująca się dedukcyjnym sposobem przekazu, została oceniona jako niewystarczająca, gdyż nie kształtowała chrześcijańskich postaw. Postulaty zmierzały do przebudowania metodyki katechetycznej, która umożliwiłaby właściwe i skuteczne przekazywanie uczniom katechizmu. Wciąż jednak nie kwestionowano neoscholastycznych ujęć treści nauczania, a tym samym intelektualistycznego charakteru katechezy.

³⁸ Pięciosłowny schemat katechezy przedstawia się następująco: przygotowanie (praeparatio), pogląd (perceptio), wykład (propositio), pogłębienie (explicatio), zastosowanie (applicatio): Por. W. Kubik, *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895-1970*, Warszawa 1987, s. 48.

³⁹ B. Rozen, dz. cyt., s. 115.

kierunki pedagogiczne. Polscy katechetycy najwięcej uwagi poświęcali teorii *szkoły pracy*, której naczelnym hasłem był postulat aktywnej współpracy ucznia z nauczycielem i nauka przez czyn. Bazowano na znanej prawdzie, że dziecko najlepiej przyswaja sobie treści, gdy jest aktywne, twórcze⁴⁰.

Metoda monachijska i metoda *szkoły pracy* były wyraźnie preferowane przez polskich katechetyków okresu międzywojennego⁴¹ i na długi czas utrwaliły się w naszej praktyce katechetycznej⁴². W 1936 r. Episkopat Polski oficjalnie wyraził zgodę na wprowadzenie do nauki religii wskazań metodycznych zalecanych przez *szkołę pracy*⁴³.

Po tym wprowadzeniu czyli przybliżeniu rozumienia katechezy na drugim etapie prowadzonych badań, analizie poddane zostaną następujące kwestie prowadzące do udzielenia odpowiedzi na podstawowe pytanie tego opracowania. Kolejno będą to: wybrane wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła zmierzające do ujednoczenia eklezjalnego przygotowania (także katechetycznego) kandydatów do kapłaństwa; świadectwo troski seminaryjnych katechetyków o podniesienie poziomu nauczania w polskich seminariach duchownych w przybliżanym okresie; zarys nauczania katechetycznego w seminarium wskrzeszonej diecezji siedleckiej do czasów zakończenia Vaticanum II; próba ukazania (ścisłych) relacji między synodalnym programem posługi katechetycznej w diecezji podlaskiej z 1923 roku i przygotowaniem duchownych kadr do jego realizacji, a profesorami seminarium uczestniczącymi, i w katechetycznym procesie formacyjnym przyszłych prezbiterów, i w procesie tworzenia oraz realizacji wspomnianego diecezjalnego programu.

3.1 Katechetyczne przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w wypowiedziach Urzędu Nauczycielskiego Kościoła

Na przełomie XIX i XX wieku, zwłaszcza za pontyfikatu papieża Piusa X podjęto działania reformatorskie najpierw w odniesieniu do włoskich seminariów duchownych, a w konsekwencji także do wszystkich seminariów Kościoła⁴⁴. Przybrały one charakter

⁴⁰ Tamże, s. 115. Zasadom „szkoły pracy” i przeniesieniem ich na teren katechizacji szczególnie dużo uwagi w swoich publikacjach poświęcili: ks. W. Kosiński, ks. J. Roskwitalski i ks. J. Rychlicki.

⁴¹ Metodą stopni formalnych w katechezie zajmowali się w Polsce także: ks. W. Kosiński (1882-1953), ks. J. Krystosik (1901-1940), ks. J. Łapot (1903-1962) i ks. J. Roskwitalski (1893-1939): Por. B. Rozen, dz. cyt., s. 115. P. Poręba dopowiada, że kierunek dydaktyczno-metodyczny w katechetyce polskiej XIX i początku XX wieku reprezentują ponadto autorzy podręczników tacy jak: ks. J. Krukowski, ks. J. Bielenin, ks. S. Narajewski, ks. T. Łękawski, ks. S. Krzeszkiewicz.: P. Poręba, dz. cyt., s. 140.

⁴² Do utrwalenia w polskiej katechezie metodymonachijskiej po II wojnie światowej, najbardziej przyczynili się: ks. W. Zaleski SDB (1913-1983) przez dwukrotnie wydaną dwutomową książkę *Nauka Boża* (1959, 1966), przeznaczoną dla katechety, oraz ks. A. Cieszyński (A. Siemienik) podręcznikiem dla katechety *Bóg zbawia nas* (1969) i podręcznikiem dla dzieci *Mala historia biblijna*: B. Rozen, dz. cyt., s. 115.

⁴³ B. Rozen, dz. cyt., s. 116.

⁴⁴ Papież Leon XIII, w encyklice „Etsi nos” (1882) podkreślił konieczność uczenia alumnów także

ujednocający i centralizacyjny⁴⁵. A. Orczyk zauważył, że dotychczas Stolica Apostolska rzadko interweniowała w rozstrzyganie kwestii związanych z organizacją wewnętrzną, zasadami formacji i programem kształcenia w seminariach, pozostawiając te sprawy trosce i kompetencji biskupów. Odtąd jej interwencje stały się wyjątkowo liczne, dotyczyły kwestii szczegółowych i były kierowane do wszystkich Kościołów lokalnych⁴⁶.

Duże zasługi w dziedzinie katechizacji ma święty papież Pius X. W encyklice *Acerbo nimis* z dnia 15.04.1905 r. poza uwypukleniem ważności, konieczności i obowiązku nauczania katechetycznego, daje wiele cennych wskazań dotyczących przygotowania katechetów: wymaga od nich dobrej znajomości doktryny katolickiej i życia osobistego zgodnego z tą doktryną, znajomości psychologii dziecka, cierpliwości i taktu pedagogicznego, a także znajomości ówczesnych metod nauczania⁴⁷.

Powyższe sugestie papieża Piusa X, odnoszące się do formacji katechetycznej kandydatów do kapłaństwa, znalazły się – w formie określonych kanonów – w *Kodeksie Prawa Kanonicznego* z 1917 roku. Kodeks zaleca m.in., by w seminariach odbywały się wykłady teologii pasterskiej z praktycznymi ćwiczeniami dotyczącymi zwłaszcza nauczania dzieci katechizmu, słuchania spowiedzi, nawiedzania chorych i wspierania umierających (por. kan. 1364)⁴⁸. Aby zapewnić właściwy poziom nauczania, zalecano też, by wykładowcy przedmiotów teologicznych i innych uzyskali stosowne wykształcenie specjalistyczne w tym zakresie oraz by poszczególne przedmioty wykładali odrębni profesorowie (por. kan. 1366)⁴⁹.

przedmiotów świeckich, aby byli przygotowani do obrony i nauczania wiary zob., J. Korycki, *Pedagogiczno – katechetyczne przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w wypowiedziach UNK*, „Studia Katechetyczne” 1979, T. 1, s. 15.

⁴⁵ Wraz z *Kodeksem Prawa Kanonicznego* z 1917 r. zasady formacji seminaryjnej stały się czymś uniwersalnym w całym Kościele łacińskim. Wprowadzono jednakowy model formacji seminaryjnej, a tym samym jeden powszechnie obowiązujący model kapłana, A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017, s. 330. Por. A. Orczyk, *Dążenia do ujednoczenia kształcenia i wychowania w seminariach duchownych w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, W: *Przyjdź Królestwo Twoje. Księga pamiątkowa dedykowana Biskupowi H. Tomasiakowi*, red. M. Jagodziński, J. Wojtkun, Radom 2016, s. 429-450.

⁴⁶ A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych*, dz. cyt., s. 330.

⁴⁷ J. Korycki, dz. cyt., s. 16. Por. A. Orczyk, dz. cyt., s. 283.

⁴⁸ Kongregacja do spraw studiów i seminariów dnia 8 września 1926 roku wydała dokument „O katechetycznym wychowaniu w seminariach”, w którym nakazuje (rozwijając zapisy kodeksowe), aby na kursach teologicznych prowadzone były także wykłady z teologii pastoralnej z dołączeniem praktycznych ćwiczeń. Kongregacja mówi bardzo wyraźnie o potrzebie dydaktycznego przygotowania alumnów i o konieczności praktycznych ćwiczeń w nauczaniu. Nazwała katechezę fundamentem całego posługiwania kapłańskiego i głównym źródłem jego owocności, ubolewa z powodu braków w przygotowaniu katechetycznym i przypomina o obowiązku prowadzenia w każdym seminarium wykładów katechetyki [Por. AAC 22 (1930) 148]: Cyt. za J. Korycki, dz. cyt., s. 16-17.

⁴⁹ Kodeks mówi o potrzebie studiów humanistycznych, filozoficznych i teologicznych w seminarium duchownym (por. kanon 1354). Curriculum programowe w seminariach: dwuletnie studium filozofii

W 1931 roku z inicjatywy papieża Piusa XI wprowadzono kolejną znaczącą zmianę w zakresie kształcenia teologicznego, a dokonano tego przez konstytucję *Deus scientiarum Dominus* [AAS 23(1931) 241-284]. Konstytucja, wydana w celu zapewnienia odpowiedniego poziomu i rozwoju studiów teologicznych na uniwersytetach i wydziałach teologicznych, określiła organizację, program nauczania oraz nadawanie stopni naukowych na tych uczelniach. Zwróciła też uwagę na to, by uczelnie teologiczne miały wystarczającą liczbę profesorów odznaczających się dobrymi obyczajami i gruntowną wiedzą udokumentowaną doktoratem i publikacjami naukowymi. Profesorowie ci mieli w wykładach stosować metody nauczania i badań, odpowiednie do dziedziny wiedzy, a obok wykładów prowadzić ze studentami ćwiczenia. Kongregacja Seminariorów i Uniwersytetów dla wprowadzenia w życie konstytucji *Deus scientiarum Dominus* wydała 12.06.1931 r. *Ordinationes* czyli zarządzenia wykonawcze i określiła szczegółowy program przebiegu studiów. W programie tym polecono wykładać katechetykę jako przedmiot oddzielny od teologii pasterskiej i pedagogiki [AAS 23(1931) 281].

W konstytucji *Deus scientiarum Dominus* Stolica Apostolska po raz pierwszy nakazywała wprowadzenie szczegółowo opracowanych planów studiów teologicznych. Dokument odnosił się wprawdzie tylko do wydziałów studiów kościelnych, tym niemniej stopniowo następowało przenoszenie tych programów także do seminariów. Sprzyjał temu – jak zauważa A. Orczyk – fakt, że większość profesorów seminaryjnych kończyła własne studia specjalistyczne na wydziałach zreformowanych. Ponadto wprowadzali oni te same podręczniki, których używano na wydziałach teologicznych. W efekcie oznaczało to często przesunięcie podstawowego celu seminarium i tym samym zainteresowań alumnów na poszukiwania czysto naukowe, ze szkodą dla pastoralnego profilu studiów, według którego należało formować przyszłych duszpasterzy⁵⁰.

Kolejnym krokiem, mającym duże znaczenie w rozwoju katechetycznej i pedagogicznej formacji kapłańskiej, jest instrukcja Kongregacji do Spraw Studiów i Seminariorów *O doniosłości studium pedagogiki w Seminariach*, wydana w dniu 21 grudnia 1944 roku. Kongregacja podkreślając, że kapłan Chrystusowy jest wychowawcą i nauczycielem kształtującym umysł i sumienie, wyakcentowuje znaczenie pedagogiki, dydaktyki i katechetyki w formacji prezbitera. Określa też wymiar godzin, jaki należy przeznaczyć na te dyscypliny w czasie studiów seminaryjnych: dla teoretyczno-praktycznego studium pedagogiki i dydaktyki poleca przydzielić dwie godziny tygodniowo w czasie studium filozofii, a dla katechetyki dwie godziny tygodniowo w czasie studium teologii [por.

z pokrewnymi dyscyplinami, inspirowane doktryną św. Tomasza. Oprócz teologii dogmatycznej i moralnej w czteroletnim cyklu teologicznym zalecono studium Pisma Świętego, historii Kościoła, prawa kanonicznego, liturgiki, wymowy kościelnej i śpiewu: A. Orczyk, dz. cyt., s. 226.

⁵⁰ A. Orczyk, dz. cyt., s. 235.

AAS 37 (1945) 173-176]⁵¹. W odniesieniu do katechetyki Kongregacja po raz kolejny powtórzyła potrzebę oddzielenia katechetyki od teologii pastoralnej oraz zaleciła prowadzenie ćwiczeń praktycznych dotyczących nauczania katechizmu pod kierunkiem wykładowcy⁵².

Kongregacja do Spraw Studiów i Seminariów 3 września 1963 roku wydała pismo (okólnik) i postuluje w nim, by wszystkie dyscypliny wykładane w seminariach były harmonijnie ukierunkowane na formację doskonałego nauczyciela słowa Bożego. Formacja ta ma łączyć teorię z praktyką zgodnie z normami kanonicznymi i instrukcjami kościelnymi. Okólnik podaje również program przygotowania katechetycznego kandydatów do kapłaństwa. W programie tym poleca wykładać: teologiczne podstawy i treść katechezy, historię metod stosowanych w katechezie, aspekty psychologii indywidualnej i grupowej dla potrzeb katechezy, zagadnienia dotyczące osobowości katechety, współczesną dydaktykę katechetyczną uwzględniającą najnowsze metody i środki odpowiednio dostosowane do wieku dzieci i młodzieży, problemy organizacji katechezy na szczeblu narodowym, diecezjalnym i parafialnym oraz zagadnienie udziału świeckich w katechezie i ich przygotowania do współpracy w zakresie katechezy⁵³.

3.2 Troska profesorów o podniesienie poziomu nauczania w polskich seminariach

Bezpośrednio po uzyskaniu przez Polskę niepodległości w roku 1918 Kościół w naszej ojczyźnie podjął starania o ujednoczenie formacji seminaryjnej w odrodzonej II Rzeczypospolitej oraz o podniesienie poziomu nauczania w seminariach duchownych, także przez lepsze przygotowanie i stałe doksztalcanie profesorów tam pracujących. W tym celu w 1921 roku powołano do istnienia Związek Zakładów Teologicznych w Polsce im. św. Jana Kantego⁵⁴. Pierwszy zjazd członków Związku miał miejsce we Włocławku w 1921 roku, a kolejne zjazdy odbyły się w Lublinie (1923), Łomży (1925), Kielcach (1927), Łodzi (1929), Poznaniu (1931), Wilnie (1933) i Częstochowie (1936)⁵⁵.

⁵¹ J. Korycki, dz. cyt., 16. Por. A. Orczyk, dz. cyt., s. 282.

⁵² J. Korycki, dz. cyt., s. 18.

⁵³ Tamże, s. 19-20.

⁵⁴ Oprócz Związku Zakładów Teologicznych powstało też Polskie Towarzystwo Teologiczne w roku 1923 zrzeszające wykładowców teologicznych przy wyższych uczelniach.

⁵⁵ J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym*, „Studia Katechetyczne” 1984, T. 4, s. 231-232; A. Orczyk, dz. cyt., s. 260-261. Por. *Osiem pamiętników ze zjazdów członków Związku Zakładów Teologicznych w Polsce*:

- 1) *Pamiętnik pierwszego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego we Włocławku 30.10-01.11.1921 roku, Włocławek 1922;*
- 2) *Pamiętnik drugiego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Lublinie 3-5.07.1923 roku, Włocławek 1924;*
- 3) *Pamiętnik trzeciego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Łomży 15-17.04.1925 roku, Lublin 1925;*
- 4) *Pamiętnik czwartego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Kielcach 20-22.04.1927 roku, Kielce 1927;*

W ramach Związku Zakładów Teologicznych powstały specjalistyczne sekcje. W sekcji pedagogiczno-katechetycznej brali udział wykładowcy pedagogiki i katechetyki, którzy na swoich posiedzeniach m.in. omawiali programy nauczania pedagogiki i katechetyki oraz ich miejsce w *ratio studiorum*.

W 1921 roku na I Zjeździe Związku Zakładów Teologicznych (ZZT) we Włocławku w ramach pracy Sekcji Pedagogiczno-Katechetycznej podkreślano, że należy rozbudzać zamiłowanie do nauczania religii i omawiać ze studentami w najdrobniejszych szczegółach wszystko, co wchodzi w zakres sztuki nauczania⁵⁶. Domagano się, by każdy kleryk wygłosił przynajmniej dwie katechezy wobec dzieci, kolegów i profesora oraz, by te katechezy były poddane krytycznemu omówieniu⁵⁷.

Problem praktycznego przygotowania do nauczania był w okresie międzywojennym ciągle żywy. W roku 1933 na VII Zjeździe ZZT ks.M. Sopoćko, w oparciu o wypowiedzi Stolicy Apostolskiej i w oparciu o wyniki przeprowadzonej ankiety, stwierdza, iż „nie może ulegać żadnej wątpliwości, że w seminariach duchownych potrzebne są wykłady katechetyki jako przedmiotu osobnego, że należy je traktować jako rzecz wielkiej wagi i że mają one nosić charakter nie tylko teoretyczny, lecz i praktyczny, a więc powinny się łączyć z ćwiczeniami katechetycznymi, odbywanymi w kościele lub w szkole”⁵⁸.

Na VIII Zjeździe ZZK w Częstochowie w roku 1936 Sekcja Pedagogiczno-Katechetyczna postulowała (zalecała), by na wykład katechetyki przydzielić 2 godziny na

5) *Pamiętnik piątego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Łodzi 3-5.04.1929 roku, Kielce 1930;*

6) *Pamiętnik szóstego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Poznaniu 8-10.04.1931 roku, Kielce 1932;*

7) *Pamiętnik siódmego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Wilnie 19-21.04.1933 roku, Wilno 1934;*

8) *Pamiętnik ósmego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Częstochowie 15-17.04.1936 roku, Kraków 1937.*

⁵⁶ S. Krzeszkiewicz, *Sprawa prowadzenia katechetyki w seminariach duchownych*, W: *Pamiętnik pierwszego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego we Włocławku 30.10-01.11.1921 roku, Włocławek 1922*, s. 102. Cyt. za J. Korycki, dz. cyt., s. 232.

⁵⁷ S. Krzeszkiewicz, dz. cyt., s. 103; Cyt. za J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych*, dz. cyt., s. 232.

⁵⁸ M. Sopoćko, *Program katechetyki w seminariach duchownych*, W: *Pamiętnik siódmego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Wilnie 19-21.04.1933 roku, Wilno 1934*, s. 313; Cyt. za J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym*, „*Studia Katechetyczne*” 1984, T. 4, s. 233. W oparciu o protokoły z sesji profesorskich zauważa się, że w Seminarium Duchownym w Janowie już w roku akademickim 1928/1929 katechetyka była wykładana w wymiarze 2 godzin na II roku teologicznym, a ćwiczenia z katechetyki w wymiarze 1 godziny odbywały się na III i IV roku teologicznym: Por. K. Kusyk, dz. cyt., s. 6.

I roku studiów teologicznych oraz po 1 godzinie na ćwiczenia katechetyczne na roku II i III⁵⁹. Powyższe postulaty były realizowane w seminariach duchownych (w stopniu większym lub mniejszym), ale nie trafiały na wydziały teologiczne przy uniwersytetach⁶⁰.

Na pierwszym powojennym zjeździe księży rektorów wyższych diecezjalnych seminariów duchownych w Polsce 1-2.09.1948 roku w Warszawie wyrażono wolę, aby w polskich seminariach wprowadzić w całości *ratio studiorum* z *Ordinationes* wydanych do Konstytucji Apostolskiej *Deus scientiarum Dominus*⁶¹. Pomimo dyskusji na ten temat na kolejnych zjazdach księży rektorów do rzeczywistego ujednoczenia zajęć dydaktycznych jednak nie doszło. Nie tylko wymiar godzin przeznaczonych na katechetykę w poszczególnych seminariach był różny (od 2 do 5 godzin tygodniowo), ale i nie wszędzie katechetyka była oddzielona od pedagogiki czy teologii pasterskiej. Dopiero dnia 03.09.1965 r. nie tylko postanowiono ujednoczyć *ratio studiorum* we wszystkich seminariach, ale powołano też 5-osobową komisję do opracowania odpowiedniego projektu⁶².

Z kolei wykładowcy pedagogiki i katechetyki na swoich powojennych ogólnopolskich zjazdach postulowali opracowanie jednolitego programu (układu zagadnień) dla przedmiotów katechetyki i pedagogiki wykładanych w seminariach. Ponadto akcentowano potrzebę zachowania równowagi między kształceniem teoretycznym a praktycznym, pomiędzy wykładami a ćwiczeniami (i praktykami)⁶³.

3.3 Profesorem katechetyki w WSD diecezji siedleckiej⁶⁴

⁵⁹ *Pamiętnik ósmego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Częstochowie 15-17.04.1936 roku, Kraków 1937*, s. 321: Cyt. za J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych*, dz. cyt., s. 233. W seminarium janowskim ten ilościowy postulat zajęć katechetycznych realizowano dokładnie już (!!!) w roku akademickim 1928/1929: Por. K. Kusyk, *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV na podstawie protokołów z sesji profesorskich*, Archiwum WSD Siedlce, Siedlce 2017, s. 6 (msp).

⁶⁰ Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów wydała 12.06.1931 r. *Ordinationes* i określiła szczegółowy program przebiegu studiów. W programie tym polecono wyklądać katechetykę jako przedmiot oddzielny od teologii pasterskiej i pedagogiki [AAS 23(1931) 281], zob., J. Korycki, dz. cyt., s. 233-234.

⁶¹ Por. *Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam - Deus scientiarum Dominus - de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum rite exsequendamz dnia 12.06.1931* [AAS 23 (1931) 263-284].

⁶² Por. J. Korycki, dz. cyt., s. 238. Prace powołanej komisji doprowadziły do zredagowania projektu *ratio studiorum* w 1967 roku. Stolica Apostolska zatwierdziła go na 6 lat w roku 1968. W okresie posoborowym Stolica Apostolska zatwierdzała jeszcze kilka razy nowe (odnowione) *Ratio fundamentals institutionis sacerdotalis pro Polonia* wraz z *ratio studiorum*: w 1971 roku, w 1977 roku, w 1985 roku i w 1999 roku. Do zagadnienia miejsca katechetyki w tych *ratio studiorum* powrócę w dalszej części moich badań.

⁶³ Tamże, s. 239-240.

⁶⁴ Na podst., K. Kusyk, dz. cyt., s. 1-25.

(od 1919 roku do czasu zakończenia Vaticanum II)

W Seminarium Janowskim w roku akademickim 1919/1920 ks. Mateusz Jeż nauczał w wymiarze 4 godzin katechizmu, ascetyki i mistyki⁶⁵. Posługiwał się pseud.: Z. Z. Miłkowski, krypt.: Ks. M. J. (1862-1949). Ten pedagog, popularyzator teologii, propagator kultu eucharystycznego urodził się 17 września 1862 roku w Mielcu. Był synem Jana i Marianny z Kolasińskich. Po ukończeniu gimnazjum wstąpił do seminarium duchownego w Krakowie; święcenia prezbiteratu przyjął w 1885 r. Specjalizację teologiczną ukończył na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przejściowo był wikariuszem parafialnym, a następnie wieloletnim katechetą w Gimnazjum św. Anny w Krakowie. W latach 1911-1914 był redaktorem miesięcznika teologicznego dla kapłanów *Adoracja Przenajświętszego Sakramentu*. Kierował też Stowarzyszeniem Kapłanów Polskich Adoracji Przenajświętszego Sakramentu, był również egzaminatorem księży katechetów dla szkół średnich.

Po odzyskaniu niepodległości był w ciągu czterech lat profesorem seminarium duchownego diecezji podlaskiej w Janowie nad Bugiem i został wówczas mianowany kanonikiem honorowym kapituły katedralnej podlaskiej. Po powrocie do diecezji krakowskiej był kapelanem sióstr wizytek w Krakowie i kierował jako archidiecezjalny dyrektor Dziełem św. Piotra Apostoła. W latach trzydziestych był rektorem Domu Księży Emerytów w Krakowie, propagując nadal kult eucharystyczny i zajmując się propagandą misyjną. Po drugiej wojnie światowej przebywał w Prądniku Białym. Zmarł 10 lutego 1949r.

Ks. Mateusz Jeż, obok wielu artykułów popularnych z dziedziny teologii pozostawił wielką liczbę utworów literackich, głównie wierszy, publikowanych w różnych czasopismach polskich. W latach 1920 - 1923 nauczał on w wymiarze 9 godzin katechizmu, ascetyki, mistyki, homiletyki i teologii moralnej, także archeologii biblijnej. W roku akademickim 1923/1924 katechizmu i egzegezy praktycznej nauczał ks. Antoni Gilewski. W roku akademickim 1924/1925 katechetyki oraz logiki, kosmologii, krytyki, prawa kanonicznego, teologii moralnej nauczał ks. Antoni Poboży⁶⁶. On urodził się 16 stycznia 1883 r. w Łaskarzewie pow. Garwolin. Gimnazjum ukończył w Warszawie, Seminarium Duchowne w 1905 r. w Lublinie. W Lowanium studiował filozofię, którą następnie wykładał w latach 1912-1919 w seminarium lubelskim. W okresie rozłączenia administracji podlaskiej od lubelskiej pozostał w diecezji podlaskiej. W seminarium siedleckim wykładał teologię moralną i przedmioty filozoficzne. W 1925 r. wrócił do diecezji lubelskiej. W Lublinie wykładał historię filozofii, teorię poznania, psychologię racjonalną

⁶⁵ *Słownik polskich teologów katolickich 1919-1981*, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, t. 5, s. 599-603.

⁶⁶ Antoni Poboży, *Słownik polskich teologów katolickich*, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, t. 6, s. 699-700; Por. Z. Goliński „Ateneum Kapłańskie” 39 (1947), t. 46, s. 512-513.

i eksperymentalną, dydaktykę ogólną i pedagogikę. Wykłady te prowadził do wybuchu II wojny światowej. W latach 1926-1933 był nadto dyrektorem Gimnazjum Biskupiego w Lublinie. W latach 1928-1934 kierował budową nowego, imponującego gmachu gimnazjalnego przy ul. Krzywej 29. Kierował też przerwana w czasie I wojny światowej budową Diecezjalnego Domu Katolickiego.

Wyrazem uznania za te akcje była nominacja Pobożego na prałata domowego papieskiego. Okazyjnie zajmował się pisaniem drobnych prac. Został aresztowany przez Niemców 9 listopada 1939 r. i osadzony w więzieniu na Zamku Lubelskim. Zwolniony w wyniku choroby, został ponownie aresztowany 17 listopada i skazany na karę śmierci. Potem z biskupami lubelskimi znalazł się w niemieckim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, a 14 grudnia 1940 r. przeniesiono go do Dachau, gdzie zmarł z wycieńczenia 6 lipca 1942 roku.

Katechizmu oraz egzegezy praktycznej nauczał także ks. Antoni Gilewski⁶⁷. Pochodził z archidiecezji mohylewskiej. Urodził się 14 maja 1858 r. Święcenia prezbiteratu przyjął w 1884r. Profesor seminarium duchownego w Janowie. Zmarł 14 grudnia 1924 r. w Janowie.

W roku akademickim 1925/1926 katechizmu oraz teologii moralnej, psychologii, łaciny, greki i hebrajskiego nauczał ks. Jarosław Karpan Kozłowski⁶⁸. On urodził się 2 września 1882 r. na Ziemi Wileńskiej jako syn Jana i Marii. Nauki początkowe pobierał w domu. W 9 roku życia rozpoczął naukę w gimnazjum w Mińsku Litewskim. W 1910 r. wstąpił do seminarium w Petersburgu, które ukończył w roku 1915. Święcenia prezbiteratu otrzymał z rąk metropolity Wincentego Kluczyńskiego. Następnie pełnił posługę wikariusza i prefekta w Nowogródku, jako kapłan diecezji mińskiej. Później pełnił posługę proboszcza i następnie kapelana wojska polskiego. W 1920 r. rozpoczął studia na Uniwersytecie w Lublinie i w Warszawie. 31 grudnia 1921 r. otrzymał nominację na wikariusza katedralnego w Janowie Podlaskim. Następnie pracował w parafii Ostrów i Sadowne, Ryki i Parysów. 1 września 1925 r. został mianowany profesorem seminarium diecezjalnego w Janowie. 19 października 1928 r. otrzymał nominację na wikariusza w Brześciu nad Bugiem, diecezja pińska. Uczył religii w parafii Łuniniec.

W roku akademickim 1926/1927 katechetykę oraz literaturę polską, homiletykę, historię kaznodziejstwa, psychologię wychowawczą, logikę wykladał ks. Jan Kazimierzczak⁶⁹, który urodził się 24 listopada 1897 r. we wsi Laskowice, par. Knychó-

⁶⁷ „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1/1925, s. 29.

⁶⁸ Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, *Acta osobiste ks. Jarosława Karpana-Kozłowskiego*, Tom 1.

⁶⁹ B. Błoński, *Kapłani Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej zginęli w Oświęcimiu i rozstrzelani w innych miejscach*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 3/2015, s. 201-202; Por. <http://echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=9288&idd=21> (dostęp: 28.10.2018r.)

wek, na Podlasiu, jako syn Józefa i Tekli z Pawłowskich, małżonków Kazimierczaków. Początkowe nauki pobierał w szkole rosyjskiej w Korczewie, następnie uczył się w zakładzie średnim księżnej Radziwiłłowej pod tytułem „Nazaret” i w VIII Gimnazjum w Warszawie. Do seminarium duchownego w Lublinie wstąpił w 1914r., lecz wskutek wybuchu pierwszej wojny światowej musiał przebywać w domu, zajmując się pracą nauczycielską i przygotowaniem do egzaminów seminaryjnych.

Powrócił do seminarium w Lublinie w 1917 r., a kiedy w 1919r. otwarto seminarium duchowne w Janowie Podlaskim, po wskrzeszeniu diecezji podlaskiej, przeniósł się do Janowa z grupą kleryków jako Podlasiacy. Święcenia prezbiteratu otrzymał w 1920 r. z rąk bpa Henryka Przeździeckiego. Pierwszym wikariatem była parafia w Żelechowie (1920-1921). Tutaj dał się poznać jako dobry wychowawca, bo proboszcz, nauczyciele i młodzież prosili biskupa, aby pozostał dłużej. Jednak plany były inne, bo na kilka miesięcy został wikariuszem w Zbuczynie (1921). Stąd został skierowany na studia w Uniwersytecie Warszawskim. Tam studiował prawo kanoniczne w latach 1921-1924 i otrzymał dyplom magistra prawa kanonicznego. Został mianowany profesorem seminarium duchownego w Janowie Podlaskim, gdzie w latach 1925-1929 katechetykę oraz psychologię doświadczalną, teorię i historię wymowy, pedagogikę, etykę, nauki społeczne, kaznodziejstwo teoretyczne i kaznodziejstwo praktyczne⁷⁰. Katechetyka była wykładana w wymiarze 2 godzin na drugim roku teologicznym. Ćwiczenia z katechetyki w wymiarze 1 godziny odbywały się na trzecim i czwartym roku teologicznym. Poprosił o zwolnienie z pracy seminaryjnej i został mianowany w 1929 r. wikariuszem w parafii Łysobyki, dzisiaj nazywa się Jeziorzany. Kilka miesięcy był wikariuszem, a następnie został tam proboszczem. Tam jesienią 1940 r. aresztowało go gestapo. Po uciążliwym śledztwie przewieziony został do Lublina i osadzony w więzieniu na zamku, skąd wywieziono go do Oświęcimia, nr 8680. Tam w karnej kompanii z głodu, ponieważ i bicia zmarł 9 kwietnia 1941 r. Ciało spalono w krematorium. Miał 44 lata i prawie 21 lat kapłaństwa.

Katechizm oraz prawo kanoniczne, socjologię i łacinę wykladał także ks. Polikarp Rowicki⁷¹, który był jednocześnie notariuszem Sądu Biskupiego. Zmarł 25 lutego 1937 r.

Od roku akademickiego 1927/1928 studia miały trwać pięć lat i rozpoczynać się rocznym przygotowawczym kursem filozoficznym⁷². Po roku filozofii miały następować cztery

⁷⁰ W tym właśnie roku akademickim biskup H. Przeździecki zdecydował, że najniższy kurs w seminarium będzie nazywał się drugim filozoficznym, gdyż klasa ósma Liceum Biskupiego ma być pierwszym rokiem filozoficznym. Katechetykę (2 godziny) wprowadzono na II roku teologicznym, ćwiczenia katechetyczne (1 godzina) na III i IV roku teologicznym, zob., A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych*, dz. cyt., s. 263-268.

⁷¹ Zob. „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 3,4,5/ 1937, s. 149.

⁷² Przed tą zmianą nauka w seminarium rozpoczynała się dwoma latami filozofii, z tym że na pierwszym

lata teologii⁷³. Ten nowy projekt struktury i programu studiów seminaryjnych zaproponował biskup H. Przeździecki, który w roku 1919 wskrzesił Seminarium Duchowne w Janowie Podlaskim, a potem chcąc zapewnić diecezji większą liczbę kandydatów do kapłaństwa założył w Siedlcach w roku 1923 Gimnazjum i Liceum Biskupie im. Świętej Rodziny.

Henryk Przeździecki urodził się 17 lutego 1873 r. w Warszawie. Seminarium warszawskie ukończył w 1895 r. i 22 grudnia tego roku otrzymał święcenia prezbiteratu. Dwa lata później władze duchowne wysłały go na studia do Akademii Duchownej w Petersburgu. Studia w Rosji ukończył w 1901 r. i wrócił do Warszawy z tytułem magistra teologii. W 1903 r. otrzymał posadę wykładowcy w seminarium metropolitalnym. Wykładał język polski, katechetykę, archeologię, teologię moralną i teologię pasterską. W 1906 roku należał do grona profesorów, którzy na spotkaniu we Włocławku postulowali wprowadzenie zmian w kształceniu seminaryjnym. Uważał za rzecz nieodzowną wprowadzenie do nauczania seminaryjnego wykładów z socjologii i pedagogiki, a także przedłużenie nauki we wszystkich seminariach do 6 lat. Gdy w 1918 roku wskrzeszono diecezję podlaską, a ks. H. Przeździecki został jej biskupem, nie tylko podjął decyzję o reaktywacji seminarium podlaskiego, ale także dążył do tego, by funkcjonowało ono zgodnie z przepisami obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego z roku 1917. Od roku akademickiego 1927/1928 wprowadził nowe seminaryjne *ratio studiorum*. Ważę seminaryjnej formacji na właściwym poziomie oddają słowa listu pasterskiego wydanego przy objęciu diecezji podlaskiej: *Seminarium - to serce diecezji. Na tym sercu Kościół każe biskupowi trzymać rękę i kierować stąd życiem religijnym, które corocznie zasilać będą nowe rzesze kapłanów [...]. Do seminarium wchodzi młodzieniec, któremu Pan Bóg złożył do duszy zaczyn łaski powołania. Seminarium ten zaczątek łaski pielęgnuje, rozwija [...]. W seminarium ma się wychowywać sługa Boży, któryby był wszystkim dla wszystkich, szafarzem tajemnic Bożych, duszpasterzem, wodzem wiernych po ciężkich i niebezpiecznych drogach życia ludzkiego, powiernikiem trosk i potrzeb ludu, ojcem ubogich i potrzebujących, rozumnym obywatelem Kraju, głębokim miłośnikiem i dobrym synem Ojczyzny⁷⁴.*

W roku akademickim 1929/1930 dydaktykę z katechetyką oraz kaznodziejstwo, pedagogikę, lekcje wzorcowe i lekcje praktyczne prowadził ks. Marian Stroiński⁷⁵. Uro-

roku nauczano wielu przedmiotów humanistycznych. Warto w tym miejscu przypomnieć, że za czasów pierwszego biskupa diecezji janowskiej F.Ł. Lewińskiego klerycy przebywali w seminarium najmniej trzy lata, zaś drugi biskup janowski J.M. Gutkowski wyznaczył cztery lata na czas studiów seminaryjnych (rok na studia filozoficzne i trzy lata na studia teologiczne), por. Z. Młynarski, dz. cyt., s. 62-76.

⁷³ Postulowano, by wykładać oddzielnie homiletykę, katechetykę i pedagogikę.

⁷⁴ H. Przeździecki, *Listy pasterskie i przemówienia 1918-1928*, Poznań 1928, s. 47-51. Por. A. Górecki, *Kościół katolicki w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego*. „Christianitas” 71-72 (2018), s. 133-135; K. Mazurkiewicz, *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1939-1946*, Warszawa 2014, s. 16-34 (mps).

⁷⁵ Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, *Akta osobiste ks. Mariana Stroińskiego*, Tom 1.

dził się 4 marca 1885 r. we Lwowie. W 1903 r. wstąpił do Zakonu Bernardynów w tym mieście. Pięć lat później, bo w 1908 r. otrzymał święcenia prezbiteratu z rąk arcybiskupa Józefa Wilczewskiego. Po święceniach pracował jako wikariusz w Rzeszowie, Dukli i Przeworsku. Następnie objął stanowisko prefekta kleryków we Lwowie. Podczas wojny był przełożonym klasztoru i administratorem parafii łańciskiej i ormiańskiej. W latach 1917-1918 służył w wojsku austriackim. 23 maja 1920r. dekretem Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie, został zaliczony w poczet kleru diecezjalnego diecezji podlaskiej i mianowany wikariuszem parafii Węgrów. 14 marca 1921r. został administratorem parafii Wiarów oraz kapelanem Sióstr Niepokalanek w Wirowie także prefektem szkół w obrębie parafii. Później pracował w następujących parafiach: Seroczyn Siedlecki Zarzecz, Kossów i Zembrów. 30 grudnia 1937r. został zwolniony z Zembrowa i mianowany wizytatorem diecezjalnym nauki religii w szkołach powszechnych całej diecezji. 16 lipca 1929 r. został mianowany profesorem seminarium duchownego w Janowie Podlaskim. Od 1 lipca 1930r. pełnił funkcję rektora kościoła św. Piotra i Pawła w Międzyrzeczu Podlaskim. Następnie pracował w parafii Jabłonna, Sokołów Podlaski, Kornica, Kożuszki, w parafii opieki św. Józefa w Międzyrzeczu Podlaskim, w Stoczku Węgrowskim i Hadynowie. Od 1948 r. był kapelanem Sióstr Szarytek w Ciechocinku, diecezja włocławska. Tam zmarł 6 maja 1972 roku.

W roku akademickim 1930/1931 na miejsce ks. M. Stroińskiego został mianowany ks. Piotr Aleksandrowicz⁷⁶. Urodził się 18 września 1904r. we wsi Czeberaki, parafia Parczew. Uczył się w gimnazjum im. J.I. Kraszewskiego w Białej Podlaskiej. Do seminarium duchownego w Janowie Podlaskim wstąpił 1920 roku. Kończąc seminarium, nie osiągnął jeszcze wieku kanonicznego dla uzyskania święceń, więc biskup Henryk Przeździecki posłał go na wyższe studia uniwersyteckie do Lubina na Katolicki Uniwersytet, gdzie studiował polonistykę. Święcenia prezbiteratu przyjął dwa lata później, w 1927 roku. W tym czasie był przez rok prefektem w Wyższym Gimnazjum Biskupa Podlaskiego w Siedlcach (1929/1930); wikariuszem parafii świętego Stanisława w Siedlcach, profesorem seminarium (1930/ 1931); wikariuszem w obu parafiach w Łukowie; a także przez krótki czas prefektem Gimnazjum żeńskiego w tymże mieście. Dopiero w roku 1934 osiadł na stałe w Międzyrzeczu Podlaskim jako rektor kościoła Świętych Apostołów Piotra i Pawła i prefekt miejscowych szkół. Oprócz religii wykładał również w gimnazjum międzyrzeczkim i liceum administracyjnym propedeutykę filozofii i języka polskiego. Był ceniony jako polonista.

Kiedy w roku 1946 – w czasach stalinowskich, usuwano księży ze szkół, on również został usunięty. Posłał go wtedy biskup ordynariusz na probostwo do Gończyc. Pracował tam przez trzy lata. Następnie otrzymał parafię Sadowne w 1952 roku. Doceniając jego zasługi, biskup Ignacy Świrski mianował go najpierw kanonikiem honorowym katedralnym 5 listopada 1962 roku, potem 6 października 1966 roku kanonikiem gremialnym

⁷⁶ *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924 – 2014*, red. ks. Jan Babik, ks. Bernard Błoński, ks. Henryk Sidorcuk, ks. Roman Wiszniewski, Janów Podlaski 2014, s. 225-226.

kapituły kolegiackiej janowskiej, a biskup Jan Mazur dnia 17 czerwca 1974 roku kanonikiem gremialnym kapituły katedralnej w Siedlcach. Wiele czasu poświęcał pracy naukowej i zostawił znaczny dorobek dotyczący historii całej diecezji. Do najważniejszych jego prac należy wydana 1971 roku książka poświęcona dziejom diecezji z racji 150-lecia jej istnienia oraz opracowanie historii przyjęcia na sejmie w Parczewie w roku 1564 uchwał Soboru Trydenckiego. Dużo czasu i pracy poświęcił na zbieranie dokumentów dotyczących męczeństwa Unitów Podlaskich i staranie o przyspieszenie ich beatyfikacji. Wynałazł w archiwach dane dotyczące historii słynnego w dawnym unickim kościele parczewskim obrazu Matki Boskiej, zwanego *Matką Boską z gruszką*, a którym zainteresował się biskup Ignacy Świrski i polecił go odnowić, a następnie specjalnym dekretem z 23 marca 1968 roku zalecił umieścić ten obraz w wielkim ołtarzu w parczewskim kościele. Ksiądz Aleksandrowicz stworzył obszerną pracę o kulcie Matki Boskiej na Podlasiu, poświęconą głównie akcji odmawiania różańca w rodzinach. Zmarł 2 czerwca 1981 roku, został pochowany w Sadownem.

W roku akademickim 1931/1932 katechetykę i lekcje wzorcowe oraz Pismo Święte, introdukcję, archeologię, hebrajski prowadził ks. Józef Pyziołek⁷⁷. Urodził się 13 marca 1899r. we wsi Wola Serocka, par. Wodynie, w sąsiedztwie której spędził ostatnie dwa lata swej pracy proboszczowskiej i życia emeryckiego. Rodzicami jego byli: Tomasz i Katarzyna z Kamińskich, małżonków Pyziołek. W 7 roku życia zaczął uczęszczać do miejscowej szkoły początkowej i w 9 roku odbył pierwszą spowiedź świętą i przyjął Komunię świętą. Nauka katechizmu – jak pisał w swoim życiorysie wstępując do Seminarium Duchownego – tak go zainteresowała, że postanowił już wówczas *całe swe życie poświęcić by poznać Boga*. Nic więc dziwnego, że praca w gospodarstwie rodzinnym nie dawała mu zadowolenia, a pociągała go chęć do nauki, która w tym czasie nie była łatwo dostępna. Mając 14 lat rozpoczął naukę w Seminarium Nauczycielskim w pobliżu Siennicy, którą wzorowo ukończył w 1918 r. i w tymże roku, czując głos powołania kapłańskiego wstąpił do organizującego się wówczas w Janowie Podlaskim Wyższego Seminarium Duchownego, wskrzeszonej diecezji janowskiej, czyli podlaskiej. Tu otrzymuje 16.11.1919 r. sakrament bierzmowania. Po święceniach prezbiteratu, otrzymanych dnia 1.02.1925 r., pracuje najpierw jako wikariusz w par. Janów Podlaski i wówczas już otrzymuje pozwolenie Władzy Diecezjalnej na podjęcie studiów na Wydziale Humanistycznym KUL, z którego jednak rezygnuje, marząc o studiach teologicznych i zagranicznych. Od 12.12.1925 r. jest wikariuszem par. Wilczyska, a od 18.03.1926 r. wikariuszem par. Węgrów. Tu, po kilku miesiącach pracy duszpasterskiej, otrzymuje pozwolenie na wyższe studia teologiczne w Innsbrucku. Podjąwszy je ochotczo, jako student w wolnym czasie zastępuje, w sierpniu 1927r. wikariusza par. pw. św.

⁷⁷ E. Kodym, Śp. Ks. prałat Józef Pyziołek, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 12/1985, s. 362.

Stanisława w Siedlcach, a w lipcu następnego roku w Garwolinie. Dnia 14.06.1930 r. kończy *laudabiliter* studia w Innsbrucku uzyskaniem tam stopnia naukowego doktora teologii na podstawie pracy: *Stanisław Hozjusz i Sobór Trydencki*. Po kilkumiesięcznym okresie pracy na stanowisku wikariusza par. Żelechów, otrzymuje nominację na profesora teologii w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim i na tym stanowisku pozostaje od 27.06.1931 r. aż do II wojny światowej. Początek tej wojny i spowodowana nią przerwa w zajęciach seminaryjnych zmienia pole działalności ks. J. Pyziołka z profesorsko-naukowego na duszpasterskie. W między czasie zostaje sędzią prosynodalnym w Sądzie Biskupim w Siedlcach. Już 12.12.1939 r. w zastępstwie ks. Andrzeja Mazurkiewicza, zostaje administratorem parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Łukowie, od 1.05.1940r. przez miesiąc administruje równocześnie dwiema parafiami w Białej Podlaskiej, gdzie praca duszpasterska w warunkach okupacyjnych była bardzo ciężka i niebezpieczna. Następnie zostaje delegowany do pomocy i zastępstwa proboszcza par. Górzno i stąd przechodzi na stanowisko wice proboszcza par. Stoczek Łukowski.

Na tym stanowisku zostaje przez ówczesnego administratora apostolskiego diecezji siedleckiej, biskupa Czesława Sokołowskiego, dnia 28.09.1944r. odznaczony kanonią adinstar. Po 12 zaś latach administrowania parafią, jako dowód uznania za owocną i ofiarną pracę na różnych stanowiskach w diecezji, otrzymuje od biskupa ordynariusza Ignacego Świrskiego godność prałata kustosa kapituły kolegiaty janowskiej, a po 4 latach godność prałata archidiakona tejże kapituły. Wyczerpany intensywną pracą proboszcza dużej i rozległej parafii Stoczek Łukowski, a zwłaszcza remontami i konserwacją uszkodzonego działaniami wojennymi, jednego z największych kościołów w diecezji, jakim jest kościół parafialny w Stoczku Łukowskim, jak też i jego wyposażeniem - wspaniałe stacje Drogi Krzyżowej - otrzymuje pomoc w osobie wice proboszcza ks. Józefa Celińskiego, późniejszego swego następcy na urzędzie i proboszcza par. Stoczek Łukowski, a sam wreszcie 1.09.1974r. przechodzi na zasłużoną emeryturę.

Znany w poprzednich latach z pogodnego usposobienia, wspaniałego humoru i świetnych dowcipów, obrotny w języku, ostatnie lata swego życia spędza w dobrowolnym odosobnieniu, na nowej obszernej i wygodnej plebanii w Stoczku Łukowskim, wzniesionej staraniem ks. kanonika Józefa Celińskiego. Jako emeryt-rezydent dnia 1.02.1975r. obchodzi swój złoty jubileusz kapłański, zaszczycony *najserdeczniejszymi życzeniami obfitości łask Bożych i zdrowia na dalsze lata i błogosławieństwem pasterskim* biskupa Jana Mazura.

Jako ewangeliczny sługa dobry i roztropny, po krótkiej chorobie, oddał Bogu ducha. Pogrzebowi śp. ks. prałata Józefa Pyziołka, w dniu 29.10.1985r. w Stoczku Łukowskim, przewodniczył biskup ordynariusz Jan Mazur, a udział w pogrzebie wzięło ok. 60 kapłanów, spośród których 24 koncelebrowało pogrzebową Mszę św. Miłym akcentem

był tłumny udział miejscowych parafian w pogrzebie. W homilii ks. biskup szczegółowo i barwnie przedstawił na tle eschatologicznym duchową sylwetkę Zmarłego jako dobrego człowieka, kapłana, profesora i duszpasterza, będącego wzorem dla kapłanów i zaproszeniem – wezwaniem dla kandydatów do kapłaństwa, których diecezja potrzebuje. Po mszy św. pożegnał zmarłego ks. prałat E. Kodym, wikariusz sądowy, czyli oficjał sądu biskupiego w Siedlcach, jako członka kapituły kolegiaty janowskiej w godności prałata archidiakona, a także jako sędziego prosynodalnego 2 kadencji. Następnie dwaj miejscowi rodacy, parafianie i uczniowie zmarłego: ks. dr Henryk Chudek, proboszcz par. Falenica w archidiecezji warszawskiej, i ks. Czesław Bąk, proboszcz par. Wirów, z przejęciem, wspominając piękne momenty z życia zmarłego, przedstawili go jako dobrego człowieka, troskliwego opiekuna kleryków, doświadczonego proboszcza i zasłużonego gospodarza parafii, zatroskanego o jej stan materialny i duchowy.

Pożegnaniu przy trumnie, eksportacji na miejscowy cmentarz grzebalny i końcowym modlitwom przy grobie, w zastępstwie biskupa ordynariusza, który po mszy św. wyjechał do par. Rozkopaczew, aby tam przewodniczyć obrzędowi nawiedzenia parafii przez NMP w Obrazie Jasnogórskim, przewodniczył ks. infułat mgr Stanisław Olechowski, wikariusz generalny ordynariusza siedleckiego i kolega zmarłego. Przed złożeniem trumny do grobowca pożegnał zmarłego miejscowy ks. proboszcz, kanonik Józef Celiński, opiekun zmarłego w czasach emerytowanego odpoczynku i organizator jego pogrzebu oraz podziękował ks. infułatowi Stanisławowi Olechowskiemu i wszystkim kapłanom i parafianom za udział w pogrzebie.

Śp. ks. prałat Józef Pyziołek pozostanie długo i żywo w pamięci podlaskich kapłanów. Wykładał przez kilka lat w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim dogmaty wiary świętej w niezwykle przystępnej i komunikatywnej interpretacji, promieniując wokół siebie optymizmem, pogodą ducha i błyskotliwym humorem oraz w pamięci swoich parafian, którzy tłumnie i z rozczeniem żegnali swego proboszcza w czasie pogrzebu.

Dnia 11.12.1931 ogłoszono nowy statut dla Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie: odtąd studia miały trwać sześć lat (dwa lata filozofii i cztery lata teologii)⁷⁸.

⁷⁸ Według przepisów KPK z 1917 roku oraz wydanych 12.06.1931 roku *Ordinationes* czyli zarządzeń wykonawczych do konstytucji apostolskiej Piusa XII *Deus scientiarum Dominus* wyższe studia seminaryjne miały trwać sześć lat. Niektóre seminaria (w tym seminarium janowskie) dość szybko zrealizowały ten postulat, inne zaś zrobiły to dopiero po II wojnie światowej.

Oto schemat ukazujący dynamikę dochodzenia do sześciolletnich studiów seminaryjnych w diecezji podlaskiej, por. K. Mazurkiewicz, *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1939-1946*, Warszawa 2014, s. 48-58, 185-205 (mps).

Rok akademicki	Nazwa kolejnych roczników od najwyższego do najniższego
----------------	---

W roku akademickim 1932/1933 katechetykę i lekcje praktyczne w szkole prowadził ojciec duchowny ks. Stanisław Golański⁷⁹. Urodził się w Bajram – Ali w kraju Zakaspickim w dniu 9 maja 1881 roku. Po skończeniu ośmiu klas gimnazjum świętej Katarzyny w Petersburgu w 1911 roku, przyjęty został na II rok Wyższego Seminarium Duchownego w Żytomierzu, które ukończył 1915 roku, otrzymując święcenia prezbiteratu. Był wikariuszem w Gródku, Zinkowie i Wońkowcach. W połowie roku 1920 mianowany proboszczem parafii Nowy Konstantynów na Podolu. Wypędzony przez bolszewików został przyjęty do diecezji lwowskiej. Pracował w parafii Szczytowce nad Dniestrem. W 1925 roku rozpoczął pracę duszpasterską w diecezji siedleckiej, ówczesnie siedleckiej czyli podlaskiej, jako administrator parafii Wirów (1925-1932). W roku 1930 zwrócił się z prośbą o ekskardynowanie z diecezji kamienieckiej do diecezji siedleckiej, na co bi-

1919/1920	ostatni, teologiczny, filozoficzno-teologiczny, filozoficzny, przygotowawczy
1920/1921	V, IV, III, filozoficzno-teologiczny, filozoficzny, przygotowawczy
1921/1922	VI, V, IV, III, II, I, przygotowawczy
1922/1923	VI, V, IV, III, II, I
1923/1924	V, IV, III, II, I
1924/1925	VI, V, IV, III, II, I
1925/1926	VI, V, IV, III, II, I
1926/1927	VI, V, IV, III, II, I
1927/1928	VI, V, IV, III, II, I [pojawia się nowy projekt pięciu lat seminaryjnych: przygotowawczy rok filozoficzny i cztery roczniki teologiczne – taką informację podaje ks. K. Kusyk]
1928/1929	VI, V, IV, III, II [pojawia się modyfikacja poprzedniego projektu: II rok filozoficzny i cztery roczniki teologiczne – taką informację podaje ks. K. Kusyk]
1929/1930	VI, V, IV, III, II
1930/1931	VI, V, IV, III, II
1931/1932	VI, V, IV, III, II [11.12.1931 r. ogłoszono nowy statut WSD: przewidywał on odtąd I i II rok filozoficzny oraz I, II, III, IV rok teologiczny – taką informację podaje ks. K. Kusyk]
1932/1933	VI, V, IV, III, II
1933/1934	V, IV, III, II, I
1934/1935	VI, V, IV, III, II, I
1935/1936	VI, V, IV, III, II, I
1936/1937	VI, V, IV, III, II, I
1937/1938	VI, V, IV, III, II, I
1938/1939	VI, V, IV, III, II, I
1939/1940	VI, V, IV, III, II, I

⁷⁹ *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924 – 2014*, red. ks. Jan Babik, ks. Bernard Błoński, ks. Henryk Sidorcuk, ks. Roman Wiszniewski, Janów Podlaski 2014, s. 156.

skup łucki Adolf Szelażek wyraził zgodę. W dniu 6 czerwca 1932 roku został powołany na ojca duchownego w seminarium w Janowie Podlaskim oraz prefekta Szkoły Powszechnej w tym mieście. Następnie był administratorem w Konstantynowie (1933-1934) i w Knychówku (1934-1936). Dnia 11 sierpnia 1936 roku został mianowany proboszczem parafii Liw oraz dziekanem dekanatu liwskiego.

Biskup Henryk Przeździecki 20 sierpnia 1936 roku mianował go kanonikiem gremialnym Kapituły Kolegiackiej Janowskiej. Zmarł 14 października 1943 roku w Liwie i tam został pochowany.

W roku akademickim 1933/1934, także 1934/1935 katechetykę oraz prawo kanoniczne, pedagogikę i psychologię pedagogiczną wykładał ks. Bernard Filipiuk⁸⁰. On urodził się w roku 1899 we wrześniu we wsi Gęś, sakrament chrztu świętego otrzymał w Krakowie w parafii Wszystkich Świętych. W roku 1916 był dyrektorem Szkoły Powszechnej w Brzezinach w gminie Przegaliny, gdzie uczył do roku 1919. W latach 1918-1919 służył pomocą dydaktyczną w szkole rolniczej w Komarówce Podlaskiej, gdzie nauczał matematyki i historii. Do seminarium w Janowie Podlaskim wstąpił we wrześniu 1919 roku, a święcenia presbiteriatu otrzymał 1 lutego 6 lat później.

W latach 1925 – 1928 pracował w Białej Podlaskiej jako kapelan szpitala świętego Karola Boromeusza, wikariusz w parafii Narodzenia NMP i prefekt szkół powszechnych. W roku 1929 rozpoczął w Rzymie studia prawnicze. Gdy wrócił do kraju w roku 1933 został wykładowcą prawa kanonicznego w WSD w Janowie Podlaskim. Ponadto był notariuszem w kurii diecezjalnej w Siedlcach i sędzią pro synodalnym. Prawo kanoniczne wykładał do 1942. Natomiast w latach 1942 – 1946 pełnił funkcję administratora parafii Miastków koło Garwolina. 19 września 1946 roku ponownie wykładał prawo kanoniczne w WSD Janowie Podlaskim oraz pełnił funkcję kanclerza kurii diecezjalnej. Oba te urzędy sprawował do śmierci. Zmarł 10 września 1963 w Siedlcach.

W roku akademickim 1935/1936 ks. B. Filipiuk wykładał katechetykę, a ponadto prowadził lekcje praktyczne w szkołach powszechnych. W roku akademickim 1936/1937 (i zapewne w roku 1937/1938 oraz 1938/1939) katechetykę i ćwiczenia z katechetyki (oraz homiletykę i ćwiczenia z homiletyki) prowadzi ks. Józef Księżopolski⁸¹. On urodził się 18 września 1909 r. w Suchożebrach, jako syn Andrzeja i Marianny ze Szkupiów. Do 7 lat wychowywał się pod opieką matki, której zawdzięczał powołanie do stanu kapłańskiego. W wieku 8 lat zaczął chodzić do szkoły początkowej, w której nauczył się pisać i czytać. Tam zauważono u niego chęć do nauki i oddano go w wieku 10 lat do gimnazjum im. Bolesława Prusa w Siedlcach. W szkole należał do wielu organizacji szkolnych – koła przyrod-

⁸⁰ *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924 – 2014*, dz. cyt., s. 228-229.

⁸¹ K. Pielacha, *Dzieje Parafii w Rykach. W setną rocznicę od rozpoczęcia budowy Kościoła pw. Najświętszego Zbawiciela w Rykach 1908-2008*, Ryki 2008, s. 180-181.

nicznego, harcerstwa, sodalicji. W 1926 r. ukończył klasę VI gimnazjum i uzyskał promocję do klasy VII.

Następnie wstąpił do seminarium duchownego, otrzymując święcenia prezbiteratu 29 czerwca 1932 r. Po kilku miesięcznym pobycie jako wikariusz w parafii w Parysowie, ks. Księżpolski rozpoczął studia na KUL, uzyskując w 1932r. tytuł licencjata teologii. Przez okres wakacji pełnił posługę w parafii Kosów, po czym podjął dalsze kształcenie. W sierpniu 1934r., po krótkim pobycie na parafii Suchożebry, przeniesiony został do Trzebieszowa, a potem na prefekta gimnazjum w Siedlcach. 22 stycznia 1935r. biskup mianował go rektorem kościoła filialnego Św. Krzyża w Siedlcach oraz 17 lipca – profesorem seminarium diecezjalnego w Janowie Podlaskim.

Od 15 września 1938r. ks. Księżpolski rozpoczął roczne studia w Rzymie, mieszkając w Papieskim Instytucie Polskim. Po powrocie ze studiów, w latach 1939-1941 pełnił posługę wikariusza w kościele św. Stanisława w Siedlcach. Następnie po 4 miesiącach pracy w katedrze – jeszcze w 1941r. został administratorem parafii pw. Opieki św. Józefa w Siedlcach, oraz ponownie wikariuszem parafii św. Stanisława. 9 listopada 1941r. zostawił pełnione urzędy i podjął dalszą naukę na KUL, uzyskując w 1945r. tytuł doktora. Był współpracownikiem Wydziału Teologicznego i Towarzystwa Naukowego KUL. W 1942r. otrzymał tytuł kanonika. Po studiach objął probostwo w parafii Ulan, a następnie w 1947r. probostwo w Rykach oraz urząd dziekana dekanatu ryckiego. 12 lutego 1956r. ks. Księżpolski po odprawionej Mszy Świętej zasłabł przy ołtarzu i upadł. Po przeniesieniu go na plebanię, jeszcze przed przybyciem lekarza, zmarł. Pochowany został na miejscowym cmentarzu.

W roku akademickim 1938/1939 katechetyki (oraz teorii i historii wymowy kościelnej) nauczał ks. Franciszek Szajda⁸². On urodził się 5 czerwca 1907r. we wsi Dawidy, parafia Gęś. W 1919r. w Lublinie rozpoczął naukę w Gimnazjum im. Hetmana Zamoyskiego. W 1927r. otrzymał świadectwo dojrzałości i w tym samym roku wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, otrzymując 29 czerwca 1932r. z rąk biskupa Czesława Sokołowskiego święcenia prezbiteratu.

Jako neoprezbiter otrzymał pierwszy wikariat w parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Łukowie. W 1932r. rozpoczął na Uniwersytecie Warszawskim studia na Wydziale Teologicznym. Ukończył je w 1936r., zdobywając dyplom magistra filozofii.

Z dniem 1 sierpnia 1936r. został posłany do parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Białej podlaskiej na wikariusza i prefekta w Szkole Powszechnej numer 1 przy ulicy Grabanowskiej. Na tych stanowiskach pracował do 15 września 1938r. Potem został mianowany profesorem Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, gdzie pracował do 1 września 1940 r. Miał ponadto ćwiczenia homiletyczne.

⁸² *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924 – 2014*, dz. cyt., s. 233-234.

W 1939 r. Niemcy zamknęli Wyższe Seminarium Duchowne w Janowie Podlaskim. Z dniem 1 września 1940r. został mianowany wiceproboszczem w parafii Ryki, gdzie pracował do 1 sierpnia 1942r. potem był wiceproboszczem w parafii katedralnej w Siedlcach(1942-1943), proboszczem parafii Gończyce w latach 1943-1946.

1 września 1946 r. znalazł się znowu w seminarium siedleckim. Wykładał filozofię, a po kilku latach profesury został w 1950 r. prefektem seminarium. Po przeniesieniu filozofii z Siedlec do Drohiczyna nad Bugiem został 27 września 1952 r. rektorem tegoż studium. Z dniem 1 września 1957 r. mianowany drugim wicerektorem Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach. 16 października 1957r. został mianowany kanonikiem gremialnym kapituły kolegiackiej janowskiej. W dniu 20 czerwca 1960r. przeniesiony do kapituły katedralnej siedleckiej i mianowany kanonikiem gremialnym. 15 czerwca 1961r. został mianowany dziekanem i proboszczem parafii świętego Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim. Tam zmarł 2 marca 1967 r. i został pochowany na cmentarzu centralnym w Siedlcach.

W latach 1939 – 1943 profesorem metodyki i dydaktyki nauki religii był ks. Jan Konopiaty⁸³. On urodził się 29 maja 1896 roku we wsi Glinno. W 1911 roku rodzice oddali go do szkoły kaliskiej. Po dwóch latach nauki wybuchła wojna i przerwano mu kształcenie na trzy lata. Po tych wydarzeniach został przyjęty do IV klasy Miejskiego Filologicznego Gimnazjum w Kaliszu. Wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej, która w 1918 roku zajmowała się rozbrajaniem Niemców. Rok później zapisał się do Sodalicii – powstała ona w zakładzie, gdzie pracował. W czasie najazdu bolszewików na Polskę w 1920 roku zaciągnął się w szeregi armii. Jednak zamiast na front został wysłany na sześciotygodniowy kurs do szkoły podoficerskiej. Po zwolnieniu z wojska wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim. Otrzymał święcenia prezbiteratu w 1926 roku. Pierwszą pracę wikarego podjął w Parczewie, w 1928 roku sprawował urząd proboszcza w Żeliszewie, a od 1929 roku posługę wikarego w Dęblinie. Po kilkuletniej pracy w parafiach, od 1934 roku podjął studia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 1936 roku wykładał w Gimnazjum w Łukowie, a od roku szkolnego 1936/1937 został dyrektorem Wyższego Gimnazjum Biskupa Podlaskiego w Siedlcach. Otrzymał również nominację na wicerektora seminarium duchownego. W 1941 roku został kapelanem Domu Sióstr Albertynek w Siedlcach. W tym samym roku odszedł ze stanowiska wicerektora seminarium wyższego, obejmując w nim stanowisko profesora. 19 stycznia 1942 roku został kanonikiem gremialnym Kapituły Kolegiackiej, a 10 października 1961 roku – prałatem kustoszem. Po zwolnieniu ze stanowiska kapelana sióstr albertynek w 1945 roku objął urząd kapelana Sodalicii Pracownic Katolickich

⁸³ Tamże, s. 170-171; Por. K. Pielacha, dz. cyt., s. 181.

w Siedlcach. 10 lipca 1947 roku został zwolniony po 11 latach ze stanowiska dyrektora Wyższego Gimnazjum Biskupa Podlaskiego w Siedlcach, po czym biskup mianował go administratorem parafii Krzesk. Od 1956 do 1964 roku był na probostwie w Rykach i zarazem sprawował urząd dziekana. W 1964 roku odszedł na emeryturę i mieszkał do 1970 roku w Rykach jako rezydent. Następnie został kapelanem szpitala w Garwolinie. Tam zmarł 26 września 1984 roku i został pochowany na miejscowym cmentarzu.

Wykłady z metodyki i dydaktyki nauki religii odbywały się w wymiarze 2 godziny tygodniowo dla VI, V i IV roku studiów (IV, III i II roku teologicznego)⁸⁴. Ks. Jan Konopiaty nauczał też katechetyki i pedagogiki (pedagogikę wykładano w wymiarze 2 godziny tygodniowo dla III roku studiów czyli I roku teologicznego). Prowadził wykłady również z liturgiki, historii Starego i Nowego Testamentu oraz historię wychowania, dydaktykę i archeologię.

Wykładowcą katechetyki oraz kaznodziejstwa i psychologii pedagogicznej był ks. Koronat Piotrowski⁸⁵. On urodził się 25 listopada 1875r. w Brześciu Litewskim. Nauki szkolne pobierał nauki w Państwowym Gimnazjum Realnym w Warszawie. W 1896 został przyjęty do Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie. Święcenia presbiteratu otrzymał 29 czerwca 1901 r. z rąk biskupa Franciszka Jaczewskiego.

Przez pierwsze siedem miesięcy kapłaństwa pomagał w duszpasterstwie przy parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Warszawie. 11 stycznia 1902r. otrzymał nominację na stanowisko wikariusza parafii w Pawłowie, skąd 20 kwietnia został przeniesiony do parafii Wilkołaz. 8 listopada 1905r. został wikariuszem w Zbuczynie. Tutaj w ciągu dziewięciomiesięcznego pobytu zorganizował Macierz Szkolną, biorąc czynny udział w tworzeniu szkół polskich na terenie parafii. Od września 1906 r. był prefektem Gimnazjum w Siedlcach. W 1910 r. objął nauczanie religii w starszych klasach szkół żeńskich w Siedlcach, obowiązki te pełnił przez siedem lat. W 1915r. wszedł do Sekcji Oświecenia w Siedlcach, biorąc udział w przygotowaniu zastępów nauczycieli ludowych i wykładając jednocześnie metodykę religii na kursach pedagogicznych. W 1917 został wiceprzewodniczącym Zarządu Macierzy Szkolnej. Z gronem członków Macierzy pracował nad utworzeniem Seminarium Nauczycielskiego w Siedlcach. Z chwilą zorganizowania tej instytucji objął w niej wykłady z religii.

Biskup Henryk Przeździecki 30 listopada 1918r. mianował go konsulatorem diecezjalnym, a następnie sędzią prosynodalnym, promotorem sprawiedliwości, cenzorem

⁸⁴ Por. K. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 117.

⁸⁵ *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924 – 2014*, dz. cyt., s. 232-233; Por. J. Dziega, *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, red. R. Czekalski, Warszawa 2003, s. 198-200; A. Kiciński, *Życie i początkowa działalność katechetyczna ks. Koronata Piotrowskiego (1875-1959)*, „Roczniki Teologiczne” Tom LXII, zeszyt 11 – 2015, s. 37-50.

książek religijnych i redaktorem „Wiadomości Diecezjalnych Podlaskich”, a 20 marca 1919 r. obdarzył go godnością kanonika honorowego kapituły katedralnej w Janowie Podlaskim. 1 września 1924 r. otrzymał nominację na prałata scholastyka tejże kapituły. 3 listopada 1925 r. biskup mianował go kanonikiem gremialnym kapituły katedralnej w Siedlcach.

W 1937 r. ks. Piotrowski został powołany na wizytatora diecezjalnego nauki religii w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych oraz kierownika Sekcji Instytutu Wyższej Kultury Religijnej w Siedlcach. Biskup Czesław Sokołowski, administrator apostolski, mianował go profesorem homiletyki i pedagogiki w seminarium duchownym. Na tym stanowisku pozostawał do ostatniej chwili życia. Zmarł 26 września 1959 r. w Siedlcach i tam został pochowany.

W roku akademickim 1945/1946 wykłady z katechetyki oraz historii filozofii, historii Kościoła i patrologii otrzymuje ks. Czesław Mularzuk⁸⁶. On urodził się 11 listopada 1901 r. w Laskowicach, gmina Korczew, powiat sokołowski. Syn Jana i Anieli z domu Rabczuków. Święcenia prezbiteratu przyjął 18 grudnia 1927 r. Po święceniach pracował jako wikariusz w Garwolinie oraz w parafii św. Stanisława w Siedlcach. W roku 1931 rozpoczął studia we Francji oraz pracę w Misji Polskiej. Po powrocie do kraju i krótkim pobycie w parafii św. Stanisława w Siedlcach na stanowisku wikariusza, wyjechał do Lublina, gdzie w 1933 r. rozpoczął studia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, podczas których uzyskał licencjat Świętej Teologii. Od 1938 r. mianowano go profesorem seminarium. W okresie 1938 – 1946 wykładał następujące przedmioty: sztukę kościelną, teologię pasterską, patrologię, katechetykę, homiletykę, teorię wymowy. W 1938 r. został mianowany rektorem seminarium duchownego w Janowie Podlaskim. Piastowana przez niego funkcja rektora przypadła na początek II wojny światowej oraz na dramatyczne miesiące, rozgrywających się w Janowie Podlaskim wydarzeń bulwersujących życie seminarium. Musiał się on zmierzyć z dwoma okupantami: nazistowskim oraz sowieckim. Z działalności Alma Mater w miesiącach wrzesień – listopad 1939 r. zdawał relacje wprost biskupowi Czesławowi Sokołowskiemu.

Od września 1939 roku do końca trwania seminarium w Janowie Podlaskim pod nieobecność ojca duchownego, spowiadał alumnów oraz organizował im inne praktyki formacji duchowej. Pod koniec wojny mianowany ojcem duchownym. Funkcję tę pełnił do 25 października 1950 r. Po ciężkiej chorobie zmarł w szpitalu w Warszawie 21 lutego 1951 r.

Jak zauważył ks. K. Kusyk w roku akademickim 1946/1947 oraz 1947/1948 nie było zasadniczych zmian, jeśli chodzi o profesorów nauczających określonych przedmiotów. W roku akademickim 1948/1949 na drugim i trzecim roku teologii prowadzono zajęcia z katechetyki w wymiarze 1 godziny. Nie wspomina o katechetyce i profesorach tej

⁸⁶ Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, *Akta osobiste ks. Czesława Mularzuka*, Tom 1; Por. K. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 153-154, (mps).

discypliny w latach 1949 do roku 1957. W roku akademickim 1957/1958 ks. Edmund Barbasiewicz przejął katechetykę i lekcje praktyczne⁸⁷. On urodził się 28 stycznia 1912 roku w Węgrowie. Wyższe Seminarium Duchowne ukończył w Janowie Podlaskim. Święcenia prezbiteratu otrzymał 20 czerwca 1937 roku. Po kilkumiesięcznym pobycie na wikariacie parafii św. Józefa w Międzyrzecu Podlaskim otrzymał nominację na prefekta Gimnazjum i Liceum Biskupiego w Siedlcach. W lutym 1940 r. został wikariuszem w Węgrowie, skąd w następnym roku powtórnie został przeniesiony na pierwszy swój wikariat w Międzyrzecu Podlaskim. W dniu 1 sierpnia 1942 r. został wikariuszem parafii Wniebowzięcia NMP w Białej Podlaskiej i jednocześnie wiceproboszczem parafii św. Anny w tym mieście. Podczas okupacji hitlerowskiej brał udział w tajnym nauczaniu. Po zakończeniu okupacji od 1 października 1944 r. był rektorem kościoła św. Antoniego w Białej Podlaskiej. Jednocześnie podjął katechizację w męskim Liceum Ogólnokształcącym im. J. Kraszewskiego i żeńskim im. Emilii Plater oraz w Liceum dla Pracujących.

W 1946 r. podjął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Studia uwieńczył doktoratem z teologii i magisterium z prawa kanonicznego. W 1954 r. był mianowany sędzią posynodalnym sądu biskupiego w Siedlcach. W 1955 r. został starszym asystentem na Wydziale Teologii Moralnej Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie konsultorem sekretariatu Episkopatu Polski do spraw małżeńskich. W 1965 r. został mianowany wykładowcą teologii moralnej, pedagogiki i katechetyki w WSD w Siedlcach. W dniu 2 stycznia 1957 r. został diecezjalnym wizytatorem nauki religii w szkołach podstawowych i średnich, a następnie dyrektorem Wydziału Katechetycznego. Ponadto pełnił szereg innych funkcji diecezjalnych: wicerektora WSD, referenta Duszpasterstwa Nauczycieli, członka Diecezjalnej Komisji Liturgicznej, kanclerza Kurii, wikariusza generalnego, oficjała sądu biskupiego, członka Diecezjalnej Rady Administracyjnej, rektora WSD, kuratora Zgromadzenia Sióstr Benedyktyn – Oblatek w Zbuczynie. Za zasługi dydaktyczno-duszpasterskie został odznaczony: szambelanem Jego Świątobliwości, prałatem honorowym Jego Świątobliwości, kanonikiem honorowym kapituły kolegiaty w Janowie Podlaskim, kanonikiem gremialnym kapituły katedralnej w Siedlcach. Zmarł 5 sierpnia 1978 roku w Siedlcach. Ks. E. Barbasiewicz jest redaktorem diecezjalnego katechizmu dla dzieci przygotowujących się do spowiedzi i I Komunii świętej oraz dla młodzieży przygotowującej się do sakramentu bierzmowania. Jako referent Wydziału Katechetycznego organizował co miesiąc dni skupienia dla katechetów zakonnych i świeckich. W programie była też lekcja pokazowa prowadzona kolejno przez uczestników wraz ze szczegółowym omówieniem według zasad metody monachijskiej, którą uznawał za najskuteczniejszą.

⁸⁷ J. Gomółka, *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, red. R. Czekalski, Warszawa 2003, s. 16; Por. *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924 – 2014*, dz. cyt., s. 226-227.

W roku akademickim 1961/1962 katechetyki zaczął nauczać ks. Zbigniew Zalewski⁸⁸. On urodził się 17 października 1938 roku w Rowiskach. Święcenia prezbiteratu przyjął 16 czerwca 1962 r. z rąk biskupa Ignacego Świrskiego. Następnie pełnił funkcję wikariusza w parafii Hadynów. W latach 1967-1994 pracował jako profesor w Wyższym Seminarium Duchownym. W roku 1969 powołany został na prefekta alumnów. Funkcję tą pełnił do 1973r. Następnie był wikariuszem ekonomem w parafii Czołomyje, a później wikariuszem substytutem w parafii Bobrowniki. W 1988r. został mianowany kanonikiem honorowym kapituły katedralnej. W latach 1990-1993 był dyrektorem Wydziału Duszpasterskiego Kurii Diecezjalnej w Siedlcach. Oprócz katechetyki ksiądz profesor miał też konwersatorium z języka polskiego i literatury religijnej, a rok wcześniej zajęcia z liturgiki.

Od roku akademickiego 1919/1920 do roku akademickiego 1965/1966 (od wskrzeszenia seminarium do zakończenia Soboru Watykańskiego II): przez zajęcia z katechetyki rozumie się wykłady (katechetyka, katechizm, metodyka nauki religii, dydaktyka nauki religii) oraz ćwiczenia (lekcje wzorcowe, lekcje praktyczne, ćwiczenia katechetyczne); już w latach dwudziestych XX wieku oprócz katechetycznych wykładów (przybliżania zagadnień z katechetyki fundamentalnej, materialnej czy formalnej) prowadzono jednocześnie katechetyczne ćwiczenia; tak integralnie rozumiane katechetyczne zajęcia seminaryjne w wyżej określonym czasie prowadziło aż 18 księży profesorów. Oni prowadzili w seminarium zajęcia nie tylko z katechetyki, ale także z wielu różnych (nie zawsze pokrewnych czy współpracujących bezpośrednio ze sobą) dyscyplin⁸⁹.

W momencie wskrzeszenia Seminarium Janowskiego w roku 1919 profesorowie korzystali m.in. z następujących podręczników: trzytomowego podręcznikateologiiidogmatycznej *Synopsis theologiae dogmaticae* ks. Adolphe Tanquerey (wyd. pierwsze - Paryż 1894-1896), trzytomowego podręcznikateologii moralnej *Synopsis theologiae moralis et pastoralis* ks. Adolphe Tanquerey (wyd. pierwsze - Paryż 1902-1905), dwutomowego *Praktycznego podręcznika teologii pastoralnej* ks. Karola Dębińskiego (Warszawa 1914), czterotomowej *Psychologii* Kazimierza Waisa (Warszawa 1902-1903), dwutomowego dzieła do wykładów z filozofii *Elementa philosophiae scholasticae* Sebastiana Reinstadlera (Friburg 1911), *Wstępu ogólnego historyczno-krytycznego do Pisma Świętego* ks. Antoniego Władysława Szlagowskiego (Warszawa 1908), czytrzytomowej *Historia powszechnej* Wincentego Zakrzewskiego (Warszawa – Kraków – Lublin 1891-1903) oraz tego samego autora *Historii nowożytnej w zarysie* (Petersburg 1899)⁹⁰.

⁸⁸ Informacje pozyskane z programu kurialnego „Logos” (dostęp: 23.10.2018r.).

⁸⁹ Katechetyka nie należała do przedmiotów głównych, jakimi początkowo były teologia dogmatyczna i moralna czy nawet teologia pastoralna. Mógł ją wykładać każdy, kto skończył studia teologiczne. Wystarczyło, że znał treści, które należało przekazywać dzieciom, młodzieży i dorosłym. Sposobu ich przekazu mógł się douczać z istniejących podręczników teologii pastoralnej czy z podpatrywania i naśladowania wytrawnych katechetów, zob. M. Rusiecki, dz. cyt., s. 139.

⁹⁰ Por. K. Kusyk, dz. cyt., s. 1.

Z powyższego przykładowego zestawienia wynika, że księża profesorowie wykorzystywali powszechnie wówczas uznane autorytety w danej dyscyplinie naukowej i napisane przez nich pozycje (wielokrotne ich wydania – pełne lub skrócone). Dostępne i wykorzystywane wtedy podręczniki do zajęć z katechetyki to K. Sosińskiego *Zarys dydaktyki* (Lwów 1923), ks. W. Kosińskiego *Katechetyka czyli metodyka nauczania* (Sandomierz 1929), ks. J. Łapota *Katechetyka* (Kielce 1946), ks. J. Dajczaka *Katechetyka* (Warszawa 1956)⁹¹.

Jak już wcześniej zasygnalizowano (przy analizie kształcenia katechetycznego od początków XIX do początków XX wieku) wzorem dla powstających katechizmów w Polsce od drugiej połowy XIX wieku (często aż do połowy XX wieku) był katechizm J. Deharbe'a (1847). W katechizmach wzorowanych na katechizmie J. Deharbe'a prawdy wiary były przedstawione w postaci ścisłych definicji teologicznych, a zastosowaną formą była forma pytań i odpowiedzi. Trudno się dziwić takiemu podejściu, skoro celem katechezy w tym okresie (katechezy scholastycznej) był przekaz wiedzy religijnej. Odbiorcy metodą dedukcyjno-egzegetyczną mieli przyswoić sobie skrót teologii systematycznej. Nauka katechizmowa nie ukazywała radosnego charakteru wezwania Boga i Jego uprzedzającego zbawczego działania, nie dawała wyobrażenia relacji, jaka zachodzi między Bogiem a człowiekiem⁹².

Już w początkach XX wieku, wraz z ruchem odnowy katechetycznej pod nazwą metody monachijskiej, katechizm J. Deharbe'a stał się przedmiotem krytyki (choćby przez ks. W. Gadowskiego). Jednak ta krytyka odnosiła się nie tyle do jego układu, co do jego strony metodycznej⁹³. W ramach ruchu *metody monachijskiej* na przełomie XIX i XX wieku pojawiają się więc nowe polskie katechizmy wykorzystywane w katechezie, ale także i w przygotowaniu alumnów seminariów do prowadzenia zajęć w szkole. Do katechizmów tych, pisanych najczęściej przez katechetyków, należą katechizmy ks. W. Gadowskiego, ks. Cz. Piotrowskiego i innych⁹⁴.

⁹¹ P. Poręba wymienia jeszcze inne, znane i wykorzystywane, podręczniki katechetyki, których wybór zależał od profesora i dominującego kierunku w katechezie w tym okresie: J. Bielenin, *Katechetyka, czyli metodyczny sposób nauczania zasad najpierwszych wiary św. katolickiej*, Kraków 1889; S. Narajewski, *Katechetyka w teorii i praktyce*, Lwów 1902; T. Łękawski, *Katechetyka i pedagogika*, Przemyśl 1903; F. Spirago, *Metodyka katolickiej nauki religii*, Mikołów 1911; J. Boczar, *Katechetyka*, Lwów 1919; S. Krzeszkiewicz, *Metodyka nauczania religii*, Poznań 1921; J. Boczar, *Metodyka nauczania religii katolickiej*, Poznań 1923; Z. Bielawski, *Pedagogika religijno-moralna (katechetyka)*, Lwów 1934; P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, T. III, cz. 2, Lublin 1977, s. 178.

⁹² B. Rozen, dz. cyt., s. 114.

⁹³ P. Poręba, dz. cyt., s. 134.

⁹⁴ Zadaniem katechetyki nauczanej w seminarium było przygotować alumnów do posługi katechetycznej w Kościele (do nauczania religii), stąd niezbędną pomocą w tym przygotowaniu były katechizmy – podręczniki do katechezy szkolnej. Katechizmy ułożone zostały w porządku alfabetycznym: J. Boczar, *Katechizm dla III i IV klasy szkół powszechnych*, Lwów 1916; J. Boczar, *Katechizm dla III i IV klasy szkół ludowych*, Lwów 1917; W. Gadowski, *Biblijne katechezy elementarne*, Tarnów 1906; W. Gadowski,

3.3 Profesorowie katechetyki WSD diecezji podlaskiej a I Synod Diecezjalny Podlaski (katechetyczna posługa wykładowców seminarium dla wspólnoty Kościoła siedleckiego)

Dnia 8 czerwca 1922 r. na konferencji dziekańskiej biskup H. Przeździecki, w myśl kan. 360 § 1 KPK z 1917, powołał 10 komisji do opracowania spraw, mających być omawianymi na synodzie. Promotor Synodu ks. prałat dr Karol Dębiński, pronotariusz apostołski, przygotował schematy dla prac tych komisji. Komisja VIII zajęła się opracowaniem nauczania religii.

W składzie tej 12-osobowej komisji złożonej z przedstawicieli duchowieństwa diecezjalnego znaleźli się m.in.: ks. Mateusz Jeż (kanonik honorowy kapituły katedralnej, profesor seminarium m.in. katechetyki w latach 1919-1923), ks. dr Antoni Poboży (kanonik gremialny kapituły katedralnej, mistrz ceremonii i profesor seminarium m.in. katechetyki w roku 1924/1925), ks. Koronat Piotrowski (pomocnik sekretarza synodu, kanonik honorowy kapituły katedralnej, prefekt szkół średnich w Siedlcach, profesor seminarium od 1940 do 1959 roku, m.in. katechetyki).

Przewodniczenie pracom Komisji ds. nauczania religii biskup H. Przeździecki powierzył ks. K. Piotrowskiemu⁹⁵. On był autorem nowego programu nauczania religii w szkołach średnich, który Konferencja Plenarna Episkopatu Polski w roku 1919 uznała za obowiązujący w Polsce⁹⁶.

Dokumenty katechetyczne I synodu podlaskiego z 1923 roku redagowane w Komisji ds. nauczania religii w szkole przez przewodniczącego tejże Komisji są wyraznym świadectwem zintegrowania ze sobą tych dwóch (duszpasterskich i jednocześnie edukacyjnych) celów: troski o formację katechetów i troski o dobrze zorganizowaną współpracę na polu katechetycznym. Z problematyką katechetyczną spotykamy się w (aż) 9 z 30 tytułów (działów/rozdziałów) statutowych⁹⁷. Aneksy (dodatki) też zawierają bogatą problematykę katechetyczną: aż 7 z 48 synodalnych aneksów (dodatków) dotyczy

Ilustrowany katechizm średni dla katolików, Tarnów 1906; W. Gadowski, *Elementarny katechizm katolicki*, Tarnów 1916; W. Gadowski, *Szkice katechez do małego katechizmu*, Tarnów 1916; W. Gadowski, *Mała Biblijka*, Tarnów 1917; W. Gadowski, *Szkice katechez do większego katechizmu*, Tarnów 1934; W. Gadowski, *Ilustrowany większy elementarny katechizm katolicki dla siedmioklasowych szkół powszechnych*, Lwów 1922; W. Gadowski, *Apologetyczny katechizm katolicki*, Miasto Piastowe 1939; bp S. M. Kozłowski, *Historia święta i mały katechizm dla dzieci* (Wilno 1911); E. Likowski, *Ilustrowany krótki katechizm rzymsko-katolicki dla szkół ludowych*. Uzupełnił W. Gadowski, Tarnów 1906; E. Materski, *Mój katechizm*, Poznań 1958; Cz. Piotrowski, M. Finke, *Szkice katechez do podstawowego katechizmu*, Poznań 1957; Cz. Piotrowski, *Katechizm podstawowy*, Wydanie 8, Warszawa 1958; A. Szukalski, *Katechezy*, T. 1-3, Poznań 1934; W. Zalewski, *Nauka Boża*, Poznań 1959. Por. P. Poręba, dz. cyt., s. 155-156, 178-179.

⁹⁵ A. Kiciński, dz. cyt., s. 38-41.

⁹⁶ Tamże, s. 45.

⁹⁷ O nauczycielstwie kościelnym (statuty 249-260), O szkołach (statuty 261-264).

spraw związanych z posługą katechetyczną⁹⁸.

Na potwierdzenie wagi zapisów synodalnych w odniesieniu do problematyki formacyjnej przywołam jeden, ale jakże wymowny fragment zredagowany przez ks. K. Piotrowskiego formatora przyszłych formatorów i nauczyciela przyszłych nauczycieli, fragment świadczący o rozumieniu przez jednego z księży profesorów seminarium siedleckiego potrzeby i konieczności integralnej *formatio permanens* przyszłych absolwentów tej uczelni (statut 88):

Nie wolno kapłanowi, który z powołania swego jest nauczycielem ludu wiernego, zaniechać nauki, zwłaszcza umiejętności świętych, z którymi zapoznał się w seminarium. Dlatego: z codziennym rozważaniem rzeczy Bożych kapłan powinien połączyć czytanie ksiąg pobożnych, a przede wszystkim tych które są od Boga natchnione (Pius X, Pobudka), czyli rozczytywać się w księgach Pisma Świętego; oprócz pilnego zapoznawania się z prawem kościelnym (Statut 12-17) kapłan powinien ciągle wertować dzieła teologiczne: moralne, dogmatyczne, pasterskie; wnikać w dawne życie Kościoła i bieżące sprawy kościelne; z zamiłowaniem uprawiać wiedzę liturgiczną, by dokładnie i umiejętnie uświetniać służbę Bożą; z nauk świeckich zapoznać się z tym, co niezbędne lub pożyteczne dla spełnienia powierzonego urzędu (Leon XIII, Encyklika Etsi nos, 25 lutego 1882).

W tym celu kapłan powinien troszczyć się o pomnażanie biblioteki swojej w najnowsze i najlepsze dzieła z tego zakresu; nie żałować grosza na dobre czasopisma, jak ogólnie informujący „Przegląd Powszechny” (Kraków), praktyczny i aktualny „Miesięcznik katechetyczny i wychowawczy” (Lwów), „Przewodnik społeczny”, poświęcony kierownictwu stowarzyszeń katolickich polskich (Poznań), tygodnik informacyjny o bieżących sprawach kościelnych „Przegląd Katolicki” (Warszawa) i inne tego rodzaju pożyteczne i godne poparcia wydawnictwa (I Synod Podlaski, statut 88).

W odniesieniu do troski ks. K. Piotrowskiego o dobrze zorganizowaną diecezjalną współpracę na polu katechetycznym można wydobyć z dokumentów synodalnych fragmenty, które świadczą o tym, że obowiązek katechezy spoczywa na wszystkich pasterzach, a nie tylko na tych, co zostali skierowani do określonych szkół:

Dziekan wizytujący szkoły zbada. Odnośnie do osoby nauczyciela religii kto uczy religii (prefekt, proboszcz, wikary, nauczyciel świecki); ile ma godzin lekcji tygodniowo; czy lekcji nie opuszcza; ewentualnie czy nauczyciel świecki posiada misję kanoniczną; czy nauczający posiada kwalifikacje pedagogiczne, a zatem i moralne; jaki jest stosunek

⁹⁸ *Instrukcja dla księży proboszczów na czas biskupich wizyt kanonicznych (do statutu 24), Instrukcja o wizytowaniu szkół powszechnych przez dziekana (do statutu 79), Bractwo Nauki Chrześcijańskiej (do statutu 136), Instrukcja o katechizacji dorosłych (do statutu 252), Instrukcja dla księży prefektów (do statutu 263), Instrukcja w sprawie nabożeństw szkolnych (do statutu 263), Instrukcja o stosunku proboszcza do szkolnictwa (do statutu 264).*

kapłana nauczającego do nauczycielstwa i vice versa.

Odnosnie do sprawy religijno-wychowawczej: *odmawianie modlitw w szkole, uczęszczanie do kościoła i zachowywanie przepisów co do uczęszczania do sakramentów świętych przez dziatwę szkolną; czy nauczyciel troszczy się o religijne wychowanie dziatwy, wyrabianie charakteru przez usuwanie wad i zaszczepianie cnót chrześcijańskich; czy opiekuje się dziatwą poza szkołą, czy wpływa na rodziców, by dzieci odpowiednio wychowywali; czy opiekuje się dziećmi chorymi i zaniedbanymi, czy stara się o wpływ na tych, co szkołę opuścili.*

Odnosnie do wykładu nauki religii: *czy zachowany jest program przepisany i podręczniki; czy są pomoce naukowe, jakie i jak stosowane; jakiej metody używa nauczający przy wykładzie; czy urządza i jak często repetycje (Z Instrukcji synodalnej o wizytowaniu szkół powszechnych przez Dziekana).*

Ksiądz proboszcz jako katecheta katechetów ma pamiętać: *że zasadniczym obowiązkiem proboszcza w stosunku do szkolnictwa jest konieczność zbliżenia się do szkoły, względnie nauczycielstwa i dzieci; proboszcz, który z tytułu swego posłannictwa jest nauczycielem religii w szkołach swojej parafii, nawet tam, gdzie nie uczy religii, winien otaczać nauczycielstwo opieką i troszczyć się o dobre współżycie; każdy proboszcz, który z urzędu zostaje członkiem rad, dozorów lub opieki szkolnej i jest wybrany jako wizytator albo przewodniczący, ma prawo wizytowania szkół bez prawa jednak, według obecnych przepisów rządowych, egzaminowania dzieci z przedmiotów wykładanych w szkole; każdy duszpasterz winien się starać o to, by stosunek jego do nauczycielstwa opierał się na miłości, także i wyrozumiałości usterek ludzkich; proboszcz powinien otoczyć szczególną opieką nauczyciela wierzącego i praktykującego i wejść z nim w bliższy kontakt; proboszcz powinien brać udział w pracy oświatowej w odnośnych organizacjach i dozorach szkolnych; szczególną troską otoczyć młodzież kształcącą się w seminariach nauczycielskich, dając im do ręki dobrą książkę, czasopismo, lub organizując dla niej stowarzyszenia religijne lub społeczne; jeżeliby nauczycielstwo nie posiadało odpowiedniego miejsca na zbieranie się w celu obrad nad sprawami nauczania, wychowania i związanymi z zawodem nauczycielskim, ksiądz proboszcz otworzy plebanię parafialnemu ciału nauczycielskiemu i nie będzie szczędził szklanki herbaty (Z Instrukcji synodalnej o stosunku proboszcza do szkolnictwa).*

Ksiądz prefekt szkolny będzie pamiętał, że do obowiązków duszpasterskich i nauczycielskich księży prefektów należy: *prowadzić naukę religii w szkołach sobie wyznaczonych, zgodnie z programem zatwierdzonym przez Episkopat Polski; przytrzymywać się podręczników „poleconych” lub „dozwolonych” przez Ministerstwo,*

a zatwierdzonych przez Władzę Duchowną; uczęszczać na Kursy katechetyczne, organizowane przez Władzę Duchowną lub generalnego Wizytatora; należeć do „Koła diecezjalnego księży prefektów” i w pracach Koła diecezjalnego brać czynny udział; w niedziele i święta z wyjątkiem dłuższych ferii i wakacji, urządzać nabożeństwa, szkolne podług prawa diecezjalnego; odbyć z młodzieżą szkolną trzykrotną spowiedź roczną i komunię świętą; przyjmować obowiązki wychowawców klasowych i brać udział w Radach Wychowawczych w celu nawiązania bliższego kontaktu z młodzieżą; we wszystkim ulegać i podporządkowywać się rozporządzeniu wizytatorów (Z Instrukcji synodalnej dla księży prefektów).

Świadectwem katechetycznej świadomości I synodu podlaskiego były jego statuty, instrukcje, regulaminy, wykazy, formularze. Dokumenty synodalne były przedmiotem nauczania seminaryjnego i stanowiły zagadnienia, które pojawiały się na egzaminach dla alumnów naszej Alma Mater⁹⁹. Synodalny obraz katechezy to obraz katechezy integralnej łączącej to wszystko, co jest przedmiotem metodycznej refleksji w ramach zajęć z katechetyki fundamentalnej, katechetyki materialnej, katechetyki formalnej i katechetyki szczegółowej. Takie całościowe widzenie eklesjalnej posługi katechetycznej w ramach nauczania katechetyki w seminarium podlaskim i wola realizacji tej posługi włączeniu (w integrowaniu) ze sobą katechetycznych podmiotów, katechetycznych środowisk i instytucji, katechetycznych funkcji i zadań, katechizmowych treści uporządkowanych hierarchicznie, zróżnicowanych katechetycznych metod i środków itd., wystawia wysoką ocenę katechetycznej formacji i katechetycznej działalności prezbiterów w okresie międzywojennym i późniejszym.

Taka katecheza jako przedmiot seminaryjnej katechetyki jest wynikiem połączenia ze sobą wielu synodalnych elementów podlaskiej mozaiki katechetycznej. Zatrzymamy się przy tych wskaźnikach uzasadniających wyżej sformułowaną wartościującą tezę o katechezie Kościoła Podlaskiego w okresie międzywojennym: księża diecezji podlaskiej rozumieli, że katechizacja to *właściwy i najważniejszy urząd duszpasterstwa* i od

⁹⁹ Kandydaci do święceń uczyli się następujących przedmiotów:

1. Teologii dogmatycznej – 10 godz. wykładowych.
2. Teologii pasterskiej o zadaniach kapłana w tamtych warunkach – 10 godz.
3. Teologii pasterskiej praktycznej, czyli treści synodu diecezjalnego i plenarnego – 30 godz.
4. Rubrycystyki z ćwiczeniami – 20 godz.
5. Psalmów – 20 godz.
6. Prawa kanonicznego – 30 godz.
7. Teologii moralnej – 20 godz.
8. Zagadnień społecznych encyklik papieskich – 10 godz. Tezy egzaminacyjne z homiletyki i z katechetyki dotyczyły homiletycznej i katechetycznej posługi słowa Bożego we wspólnocie Kościoła, K. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 117.

jego gorliwego wypełniania zależy rozwój wiary całej wspólnoty Kościoła diecezjalnego (wszystkich wiernych w tym Kościele)¹⁰⁰; duszpasterze diecezji podlaskiej w analizowanym okresie świadomi są odpowiedzialności za pełnienie katechetycznej posługi słowa Bożego (stąd zapisy synodalne o tym, że nie tylko księża wikariusze, ale i każdy proboszcz, poza sytuacjami wyjątkowymi, ma katechizować w szkole – nauczać w ściśle określonym wymiarze proporcjonalnym do wielkości parafii; do proboszcza też należy troska o nowych katechetów – o nowe katechetyczne powołania i ich rozwój)¹⁰¹.

Obowiązek katechetycznej posługi wychowywania w wierze jest obowiązkiem wszystkich członków wspólnoty Kościoła diecezjalnego, choć w różnym stopniu i zakresie, stąd dla dobra katechezy i katechizowanych konieczne jest funkcjonowanie różnych urzędów i instytucji katechetycznych (chodzi m.in. o Radę nauczania religii w szkołach, o wizytatorów diecezjalnych i dekanalnych, o księży proboszczów i wikariuszy, o katechetów świeckich, o prefektów szkół, o Bractwo Nauki Chrześcijańskiej)¹⁰²; programowanie posługi katechetycznej i formacji katechetycznej zostało bardzo ściśle zsynchronizowane z KPK z 1917 r., stąd w zapisach synodalnych ma miejsce odwoływanie się do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku oraz do encyklik i innych dokumentów papieskich; posługa katechetyczna ma odznaczać się rozplanowaniem, systematycznością i integralnością (okres na katechetyczne przygotowanie dzieci do sakramentów jest ściśle dookreślony; katechezy dla dorosłych mają być rozpisane w cyklu pięcioletnim, przybliżać cały katechizm i być głoszone w określonym czasie)¹⁰³; katechezą należy obejmować nie tylko wszystkie dzieci (także te, które nie chodzą do szkoły), ale i wszystkich dorosłych członków Kościoła (katecheza dzieci, młodzieży i dorosłych należy do podstawowych obowiązków duszpasterza)¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Do katechizacji, jak w ogóle do głoszenia słowa Bożego, kapłan powinien przygotować się, mając na uwadze doniosłość tego *właściwego i najważniejszego urzędu* duszpasterstwa (Por. Synodalny dodatek nr 43).

¹⁰¹ Nauczanie religii należy do obowiązków proboszcz. O ile sam dla słuszych powodów nie może prowadzić katechizacji, powinien użyć pomocy innych osób duchownych i pobożnych świeckich, a zwłaszcza zatroszczyć się o erekcję Bractwa Nauki Chrześcijańskiej (Por. statut 253).

¹⁰² Kuria Diecezjalna Podlaska posiada Radę nauczania religii w szkołach i Wizytatorów szkół. Obowiązkiem wizytatorów jest nadzór nad nauczaniem religii w szkołach. Wizytator diecezjalny nadzoruje szkoły wszelkiego typu, dziekani – szkoły powszechne, Por. statut 26, 27, 38, 39. Członkowie Bractwa Nauki Chrześcijańskiej uczą dzieci i dorosłych zasad Wiary świętej według instrukcji i pod kierunkiem duszpasterza w parafii, wyszukując dzieci i dorosłych, którzy nie znają katechizmu, pomagając w katechizacji kapłanom, gromadząc odpowiednie fundusze na zakup katechizmów i książek religijnych, wspierając swym groszem ochronki, lub nawet je zakładając, Por. synodalny dodatek nr 29.

¹⁰³ Dzieci przygotowane przez osoby świeckie, proboszcz powinien sam dobrze przeegzaminować, i uczynić w kościele w czasie pozaszkolnym, przygotowanie bliższe przez krótkie, serdeczne, dostosowane do umysłów dzieci rekolekcje, Por. statut 168.

¹⁰⁴ Co do katechizacji, należy odróżnić: katechizację dzieci do I-ej Komunii św.; katechizację dzieci, które już przyjęły Pierwszą Komunię św., lecz do szkół nie uczęszczają, dla tych obszerniejszy i pełniejszy

Katecheza ma być dostosowana do możliwości odbiorców (w aspekcie materialnym – treściowym i formalnym – metodycznym)¹⁰⁵; nie tylko katechetów, ale całe środowisko szkoły należy otaczać opieką duszpasterską (Por. statut 264); treść katechezy należy czerpać z Pisma Świętego (z niedzielnych oraz świątecznych Lekcji i Ewangelii) i z katechizmu; w katechezie należy też korzystać z dostępnych pomocy (w zapisach synodalnych dookreślone są tytuły tłumaczeń Biblii, katechizmów, kazań katechizmowych, czasopism)¹⁰⁶; w katechezie należy pamiętać o jej wymiarze liturgicznym i egzystencjalnym (związek z sakramentami, z okresami roku liturgicznego, ale także z życiem katechizowanych, z ich pracą nad sobą)¹⁰⁷.

Skuteczne pełnienie duszpasterskiego obowiązku katechizowania wymaga odpowiedniego przygotowania, a dobre przygotowanie duchowieństwa do katechizacji, to nie tylko wykłady i ćwiczenia w seminarium, ale także późniejsza katechetyczna *formatio permanens* (oparta na codziennym kontakcie ze Słowem Bożym, na lekturze najnowszych i najlepszych dzieł teologicznych i katolickich czasopism, a także na kontakcie z takimi naukami świeckimi jak psychologia, pedagogika, dydaktyka – Por. statut 88 – wyżej już cytowany).

4. Seminaryjne kształcenie katechetyczne po Vaticanum II

Podobnie jak na pierwszym i drugim etapie prowadzonych badań, tak i teraz na etapie ostatnim, analiza katechetycznego nauczania w seminarium (tym razem po Vaticanum II do dzisiaj) poprzedzona zostanie krótką charakterystyką ujawniających się w tym czasie tendencji (ukierunkowań) w polskiej katechezie.

Znaczne ożywienie w polskiej teorii katechetycznej zaznaczyło się w latach 60-tych XX wieku. Pojawiające się wówczas publikacje katechetyczne miały duże znacze-

katechizm będzie proboszcz wykladał w niedzielę przed nieszporami albo przed południem przez rok cały, z wyjątkiem Wielkiego Postu i miesięcy zimowych; katechizację dorosłych należy prowadzić przez niedziele roku całego w naukach po prymarii i na sumie głoszonych, por. statut 252.

¹⁰⁵ Nauki głosić „dostosowane do pojęcia ludu”, pamiętając, że i tzw. inteligencja najwięcej korzysta i potrzebuje nauk jasnych, wykończonych i zrozumiałych, Por. synodalny dodatek nr 43.

¹⁰⁶ Co niedziela odczyta przed nauką Lekcję i Ewangelię podług tekstu Wulgaty, w tłumaczeniu ks. Wujka, w wydaniu ks. arcybiskupa Kozłowskiego lub ks. Szlagowskiego. Po przeczytaniu tekstu poda krótką homilię (np. jak u Zollnera, *Kazania katechetyczne*), po czym przejdzie do wykładu tematu, przypadającego z katechizmu (Por. synodalny dodatek nr 43).

¹⁰⁷ Corocznie w Wielkim Poście należy wygłosić nauki katechizmowe: w I niedzielę – o rachunku sumienia, w II niedzielę – o żalu za grzechy i mocnym postanowieniu poprawy życia, w III niedzielę – o spowiedzi, w IV niedzielę – o komunii św., w V niedzielę – o zadośćuczynieniu Panu Bogu i bliźniemu. Bliższe wskazówki objaśniające. Tematy na rok 1920, 21, 22 w „Wiadomościach Diecezjalnych Podlaskich” (Por. synodalny dodatek nr 43). W święta należy po odczytaniu Lekcji i Ewangelii wygłosić kazanie o święcie, wykładając obchodzoną tajemnicę lub opowiadając żywot Świętego, por. Statut 256.

nie dla rozwoju nurtu materialno-kerygmatycznego w Polsce¹⁰⁸. Szczególne zasługi na tym polu położył ks. J. Charytański (związany z ośrodkiem naukowym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie), który swoimi artykułami na łamach *Katechety* i *Studia Theologica Varsaviensia* dokładnie informował o rozwoju (w katechezie zachodniej) nurtu biblijnego, kerygmatyczno-liturgicznego, eklezjalnego oraz antropologicznego. J. Charytański badał problematykę treści i celów katechezy w kontekście nowych orientacji katechetycznych oraz katechetycznych dokumentów posoborowych. Z nurtem kerygmatycznym polskich katechetyków i katechetów zapoznawali także ks. M. Finke i ks. F. Blachnicki, postulując uznanie Pisma Świętego, liturgii i życia chrześcijańskiego za główne źródła treści katechezy¹⁰⁹. Katecheza kerygmatyczna została w Polsce usankcjonowana przez wprowadzenie w 1971 r. nowego ramowego programu katechizacji w zakresie szkoły podstawowej¹¹⁰.

Dokumenty duszpasterskie i polskie doświadczenie duszpasterskie stały się inspiracją dla rozwinięcia w katechetyce polskiej także nurtu integralnego. Jego twórcą był ks. M. Majewski, który po ks. F. Blachnickim przejął kierownictwo specjalizacji katechetycznej na KUL-u¹¹¹. W licznych publikacjach ukazywał potrzebę zintegrowania w katechezie Objawienia Bożego i doświadczenia człowieka¹¹².

Nowym wyzwaniem dla katechezy i dla katechetyki w Polsce stał się powrót nauki religii do polskiej szkoły w roku szkolnym 1990/1991. Nowa sytuacja zainspirowała do zredagowania i wydania nowych krajowych dokumentów katechetycznych: Dyrektorium katechetycznego Kościoła katolickiego w Polsce (2001), Podstawy programowej katechezy

¹⁰⁸ Por. R. Czekalski, *W poszukiwaniu współczesnego ujęcia katechetyki*, „Studia Katechetyczne”, T. 9 (2013), s. 11-30.

¹⁰⁹ Por. B. Rozen, dz. cyt., s. 116-117.

¹¹⁰ Biskup J. Stroba redakcję dokumentu powierzył ks. J. Charytańskiemu i s. J. Płaskiej. Do programu ramowego doszły dwa programy szczegółowe. Pierwszy z nich został opracowany pod kierunkiem ks. J. Charytańskiego. Konkretną realizacją tego programu były podręczniki katechetyczne dla ucznia i metodyczne dla katechety: *Bóg z nami* cz. I-IV i *Katechizm Religii Katolickiej* cz. I-IV. Ich autorami lub współautorami byli: ks. J. Charytański i ks. W. Kubik. Drugi szczegółowy program został opracowany przez ośrodek katechetyczny warszawsko-kielecki. Realizacją tego programu były podręczniki dla ucznia *Mój Katechizm* i *Chrystus Prawdą* oraz materiały pomocnicze opracowane pod red. bp E. Materskiego przy współpracy s. J. Płaskiej: B. Rozen, dz. cyt., s. 117.

¹¹¹ Od roku 1989, poza Katolickim Uniwersytetem Lubelskim im. Jana Pawła II w Lublinie i Uniwersytetem Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, działają w Polsce inne ośrodki promujące rozwój katechetyki: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” w Krakowie i specjalizacje katechetyczne rozwijane w Wydziałach Teologicznych w Katowicach, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Toruniu oraz Wrocławiu.

¹¹² Oprócz nurtu kerygmatycznego i nurtu integralnego w katechetyce (i katechezie polskiej), rozwijany jest też w naszym kraju nurt dydaktyczno-wychowawczy reprezentowany przez ks. W. Kubika. W. Kubik bada możliwości zastosowania osiągnięć współczesnej dydaktyki ogólnej we współczesnej dydaktyce katechetycznej.

Kościoła katolickiego w Polsce (2001) i Programu nauczania religii (2001)¹¹³.

Po tym wprowadzeniu czyli przybliżeniu rozumienia katechezy na trzecim etapie prowadzonych badań, celem tej części tego opracowania jest prezentacja aktualnego modelu seminaryjnego kształcenia katechetycznego w diecezji siedleckiej. Kształt tej seminaryjnej formacji zależy od kilku czynników, które kolejno zostaną poddane analizie. Te elementy warunkujące wspomniany model to: soborowe i posoborowe dokumenty Kościoła dotyczące formacji katechetycznej kandydatów do kapłaństwa, doskonalenie *ratio studiorum* polskich seminariów, a także zróżnicowane formy nauczania prowadzone przez przygotowanych na uniwersytetach profesorów ze specjalizacją katechetyki. Do trzech wspomnianych czynników dołączono czwarty z sugestią przyszłościowego uszczegółowienia. Tym czwartym uwarunkowaniem modelu seminaryjnego kształcenia katechetycznego w diecezji siedleckiej powinien stać się synod diecezji siedleckiej zakończony w 2018 roku.

Trydencki model formacji seminaryjnej zaczął podlegać poważniejszej weryfikacji po drugiej wojnie światowej. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX w., w przeddzień soboru watykańskiego II, następowała konfrontacja między doktryną tradycyjną a nowymi potrzebami rodzącymi się z praktyki duszpasterskiej, które zarazem inspirowały refleksję teologiczną¹¹⁴.

4.1 Formacja katechetyczna (także) kandydatów do kapłaństwa w wybranych¹¹⁵ dokumentach soborowych i posoborowych

¹¹³ Nowa podstawa i nowy program katechezy pojawił się w roku 2010 i w roku 2018. Konkretną realizacją programów są alternatywne propozycje podręczników na poszczególne poziomy nauczania, opracowywane chociażby w takich ośrodkach katechetycznych jak Kraków (pod red. ks. W. Kubika i ks. Z. Marka), Poznań (pod red. D. Jackowiak i ks. J. Szpeta) czy Kielce (pod red. m.in. ks. J. Czerkawskiego, ks. K. Mielnickiego, E. Kondrak, B. Nosek).

¹¹⁴ A. Orczyk, dz. cyt., s. 330. Z Rzymu nawoływano do zachowania tradycji, podkreślając konieczność utrzymania jednego modelu, ale także z Rzymu i z soboru pojawiały się wskazania odnoszące się do możliwych i koniecznych zmian całościowych w wychowaniu seminaryjnym. Zmiany te są zawarte w konstytucji soborowej *Gaudium et spes*, a bezpośrednio w odniesieniu do formacji kapłańskiej znalazły się w dekretach *Optatam totius* i *Presbyterorum ordinis*.

¹¹⁵ Ważne dokumenty Kościoła: Franciszek, *Konstytucja Apostolska „Veritatis gaudium” o uniwersytetach i wydziałach studiów kościelnych*, Rzym, 8 grudnia 2017; Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio” o relacjach między wiarą a rozumem*, Rzym, 14 września 1998; Jan Paweł II, *Posynodalna Adhortacja Apostolska „Pastores dabo Vobis” o formacji kapłanów w świecie współczesnym*, Rzym, 25 marca 1992 r.; Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska „Ex corde Ecclesiae” o uniwersytetach katolickich*, Rzym, 15 sierpnia 1990 r.; Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska „Sapientia Christiana” o uniwersytetach i wydziałach kościelnych*, Rzym, 15 kwietnia 1979 r.; Św. Kongregacja Instytucji Katolickich, *List dot. aggiornamento uniwersytetów katolickich*, 30 listopada 1969; Św. Kongregacja Instytucji Katolickich, *Normae quaedam ad Constitutionem Apostolicam Deus scienciarum Dominus de studiis academicis ecclesiasticis regognoscendam*, Watykan: 1968.

4.1.1 Dekret „*Optatam Totius*” z 28.10.1965 r. (DFK)

Dekret soborowy zwraca uwagę na cel duszpasterski formacji seminaryjnej czyli harmonijne kształtowanie alumnów na płaszczyźnie duchowej, intelektualnej i dyscyplinarnej na prawdziwych duszpasterzy (na prezbiterów uczestniczących w posłannictwie Jedynego Nauczyciela, Kapłana i Pasterza)¹¹⁶. W ramach formacji seminaryjnej alumni mają być starannie pouczeni także o katechizacji. To pouczenie ma wymiar teoretyczny i praktyczny – dokonuje się przez wykłady, ćwiczenia i praktyki¹¹⁷. W tym pouczeniu należy właściwie korzystać z pomocy nauk pedagogicznych, psychologicznych i socjologicznych¹¹⁸ (Por. DFK 4,8,17,19-21).

4.1.2 Dekret „*Presbyterorum Ordinis*” z 07.12.1965 r. (DK)

Zwraca uwagę, że głoszenie chrześcijańskiego kerygmatu i przekazywanie chrześcijańskiej katechezy jest podstawową powinnością prezbiterów. W tej posłudze zawsze mają pamiętać o tym, by uczyć nie swojej mądrości, lecz Słowa Bożego. Niemożliwe jest głoszenie Chrystusa bez jedności z Nim – jedynym Nauczycielem. Prezbiterzy jako katecheci będąc sługami słowa, codziennie je czytają, słuchają go, rozważają je, zanim wygłoszą je innym. Świętą wiedzę przekazywaną braciom w wierze czerpią również ze studiowania pism Ojców i Doktorów Kościoła oraz innych dokumentów Tradycji¹¹⁹. Wiedzę o rzeczach Bożych i ludzkich mają odpowiednio i bez przerwy uzupełniać dla owocnego dialogu ze współczesnymi¹²⁰. W ramach *formatio permanens* mają nie tylko poznawać pełniej wiedzę teologiczną, ale

¹¹⁶ *Formacja duchowa niech się wiąże ściśle z intelektualną i duszpasterską, przy czym szczególnie z pomocą kierownika duchowego powinna być tak prowadzona, aby alumni nauczyli się żyć w zażyłej i nieustannej łączności z Ojcem przez Syna Jego Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym (DFK 8).*

¹¹⁷ *Ponieważ zaś trzeba, aby alumni umiejętności pełnienia apostołstwa nauczyli się nie tylko teoretycznie, lecz i praktycznie, oraz aby mogli działać z poczuciem własnej odpowiedzialności i zespołowo, należy ich już w ciągu studiów, a także w czasie wakacji wprowadzać przez odpowiednie ćwiczenia w praktykę duszpasterską. Ćwiczenia te winny się odbywać stosownie do wieku alumnów oraz warunków miejscowych, wedle roztropnego sądu biskupów, metodycznie i pod kierownictwem mężów doświadczonych w dziedzinie duszpasterstwa, przy uwzględnianiu zawsze potężnej siły nadprzyrodzonych pomocy (DFK 21).*

¹¹⁸ *Powinno się ich dokładnie pouczyć, jak korzystać z pomocy, których mogą dostarczyć nauki pedagogiczne, psychologiczne lub socjologiczne według właściwych metod i zgodnie z przepisami władzy kościelnej. Należy im też dokładnie wyłożyć, jak mają budzić i podtrzymywać apostołską działalność świeckich, a także popierać różne skuteczniejsze formy apostołatu (DFK 20).*

¹¹⁹ *Wiedza zaś szafarza świętego winna być święta, bo wzięta ze świętego źródła, do świętego celu jest skierowana. Przede wszystkim więc czerpie się ją z czytania i rozważania Pisma świętego, ale również owocnie zasila się studiowaniem pism Ojców i Doktorów Kościoła oraz innych dokumentów Tradycji. Ponadto, by należycie odpowiedzieć na problemy poruszane przez ludzi współczesnych, prezbiterzy powinni dobrze znać dokumenty Urzędu Nauczycielskiego, a zwłaszcza Soborów i Biskupów Rzymskich, a także zasięgać rady najlepszych i uznanych pisarzy teologicznych (DK 19).*

¹²⁰ *Ponieważ zaś w naszych czasach ludzka kultura, a także święte nauki czynią nowe postępy, zachęca się prezbiterów, aby swą wiedzę o rzeczach Bożych i ludzkich odpowiednio i bez przerwy uzupełniali i aby w ten sposób przygotowali się do korzystniejszego dialogu ze współczesnymi. Aby tym łatwiej prezbiterzy oddawali się studiom i skuteczniej uczyli się metod ewangelizacji i apostołstwa (DK 19).*

i zapoznawać się ze skutecznymi metodami ewangelizacji i apostołstwa. Ojcowie soborowi akcentują też konieczność i znaczenie, zarówno dla studiujących kleryków, jak i dla pomocy w posłudze i w życiu prezbiterom oraz wiernym, odpowiednio przygotowanych profesorów seminarium¹²¹ (Por. DK 4,13,19).

4.1.3 *Directorium Catechisticum Generale* z 11.04.1971 [DCG (1971)]

Dyrektorium zwraca uwagę na niezbędność katechetycznej posługi w duszpasterskiej misji Kościoła, ale także: na złożoną strukturę tej posługi (na jej cel, zadania, naturę, podmiot, uwarunkowania jej skuteczności, na jej treść, metody, środki itd.); na trafne rozpoznanie miejsca i czasu, w którym jest i powinna być prowadzona katecheza; na właściwe zaplanowanie, zaprogramowanie i zintegrowanie ze sobą wszystkich działań katechetycznych i duszpasterskich; na zróżnicowane pomoce katechetyczne (tradycyjne i nowe); ale także na dobrą organizację katechezy (diecezjalnej, regionalnej, krajowej); na współpracę w Kościele lokalnym i powszechnym; na konieczność prowadzenia badań naukowych dla odpowiedniego pełnienia posługi katechetycznej we wspólnocie Kościoła i dla tego Kościoła; a przede wszystkim na doniosłość formacji katechetycznej: *Wszelka działalność duszpasterska skazana jest z konieczności na niepowodzenie, jeżeli do jej wykonania nie będzie osób naprawdę przygotowanych. Same pomoce katechetyczne nie będą skuteczne, o ile nie skorzystają z nich katecheci właściwie przygotowani. Z tej też racji dobra formacja katechetów musi wyprzedzać odnowę tekstów i solidniejszą organizację przekazywania katechezy* [DCG(1971) 108].

Formacja katechetyczna dokonuje się w ramach studiów poprzez wykłady, ćwiczenia i praktyki (przygotowywanie i ocenianie lekcji). Formację katechetów należy później kontynuować przez cały okres, w którym katecheci pełnią swoją posługę (formacja stała). Celem tej formacji jest nie tylko zdobycie określonego poziomu wiedzy (teologicznej i humanistycznej), ale także umiejętności (odpowiedniej i skutecznej metody) przekazania orędzia ewangelicznego.

Formacją należy objąć nie tylko katechetów świeckich i osoby zakonne, ale także diakonów i w sposób szczególny prezbiterów. Alumnom poprzez zajęcia w seminariach i w szkołach należy udzielić solidnego przygotowania katechetycznego, które po ukończeniu studiów kontynuowane jest w ramach formacji stałej. Zadanie powierzone

¹²¹ *W końcu niech biskupi troszczą się o to, by niektórzy prezbiterzy oddawali się głębszej nauce o rzeczach Bożych, aby dzięki temu nigdy nie zabrakło nauczycieli zdatnych do nauczania kleryków, aby pozostali kapłani oraz wierni mieli pomoc w zdobywaniu koniecznej im wiedzy i by w świętych naukach znajdował poparcie zdrowy postęp, który dla Kościoła jest wprost konieczny (DK 19).*

katechecie (duchownemu, zakonnemu czy świeckiemu) domaga się od niego intensywnego życia sakramentalnego i duchowego, praktyki modlitwy, głębokiego zrozumienia wzniosłości chrześcijańskiego orędzia i jego skuteczności w przemianie życia, gorliwej miłości, pokory i roztropności, które pozwalają na owocne działanie Ducha Świętego w osobach katechizowanych [DCG(1971) 114].

Szczególną troską Kościoła diecezjalnego powinni zostać otoczeni wszyscy kierujący działalnością katechetyczną w diecezji (sami formatorzy). To z myślą o ich przygotowaniu do posługi w diecezji należy popierać lub zakładać wyższe instytuty duszpasterstwa katechetycznego i organizować je na wzór uniwersytetów, gdy idzie o strukturę studiów, czas trwania wykładów oraz warunki przyjęcia [DCG(1971) 109; Por. DCG(1971) 110-115].

4.1.4 Directorium Catechisticum Generale z 15.08.1997 [DCG (1997)]

Dyrektorium z 1997 roku kontynuuje, rozwija i pogłębia zasygnalizowaną wyżej problematykę Dyrektorium z roku 1971. W odniesieniu do prezbiterów podkreśla się, że sakrament święceń ustanawia prezbiterów „wychowawcami w wierze” (katechetami)¹²².

Zarówno katechetom duchownym, jak i katechetom świeckim i zakonnym należy zapewnić odpowiednią formację. Formacja katechetyczna prezbiterów, tak w planach studiów seminaryjnych, jak i w okresie formacji stałej ma być otoczona skrupulatną troską biskupa.

Dokument zwraca uwagę na trzy podstawowe wymiary formacji katechetycznej: *Najgłębsza odnosi się do samego «być» katechety, do jego wymiaru ludzkiego i chrześcijańskiego. Formacja bowiem powinna przede wszystkim pomagać mu w dojrzewaniu – jako osobie, jako wierzącemu i jako apostołowi. Potem następuje to, co katecheta powinien «wiedzieć», aby dobrze wypełniać swoje zadanie. Ten wymiar, przeniknięty podwójną wiernością orędziu i osobie ludzkiej, wymaga, aby katecheta znał odpowiednio orędzie, które przekazuje, a zarazem adresata, który je otrzymuje, jak również kontekst społeczny, w którym żyje. Jest wreszcie wymiar «umiejętności działania», gdyż katecheza jest aktem komunikacji. Formacja zmierza do uczynienia z katechety wychowawcy człowieka i życia ludzkiego [DCG (1997) 238]. W odniesieniu do wymiaru trzeciego (formacji pedagogicznej) najważniejsze jest to, by katecheta osiągnął własny styl katechizowania, dostosowując do swojej osobowości ogólne zasady pedagogii katechetycznej [DCG (1997) 244].*

¹²² W odniesieniu do katechezy sakrament święceń ustanawia prezbiterów „wychowawcami w wierze”. Troszczyć się więc oni o to, by wierni należący do wspólnoty odpowiednio się formowali i osiągnęli dojrzałość chrześcijańską. Będąc ponadto świadomi, że ich „kapłaństwo służebne” służy „kapłaństwu powszechnemu wiernych”, prezbiterzy pobudzają powołanie i pracę katechetów, pomagając im w realizacji funkcji, jaka

Formacja powinna być też bardzo bliska praktyce – wychodzić od niej i do niej prowadzić. Wśród dróg formowania katechety wyłania się przede wszystkim jego własna wspólnota chrześcijańska, w której szczególnym formatorem (nauczycielem, wychowawcą i świadkiem w wierze) jest duszpasterz (prezbiter), a wyjątkowym środkiem/sposobem formacyjnym jest bezpośrednio przygotowanie katechety do katechezy, prowadzone z grupą katechetów, gdy towarzyszy mu ocena tego wszystkiego, czego doświadczali oni na sesjach/lekcjach (praktykach katechetycznych). W ramach wspólnoty można realizować także inne działania formacyjne: wykłady uwrażliwiające na katechezę, na przykład na początku roku duszpasterskiego; dni skupienia i spotkania w szczególnych okresach roku liturgicznego; wykłady monograficzne dotyczące najważniejszych i najpilniejszych tematów; bardziej systematyczną formację doktrynalną, na przykład studiowanie *Katechizmu Kościoła Katolickiego*. Są to działania formacji stałej, które razem z osobistą pracą katechety wydają się bardzo odpowiednie [DCG (1997) 245, 246, 247].

Przybliżane Dyrektorium, podobnie jak to wcześniejsze z 1971 roku, zwraca uwagę na konieczność prowadzenia/zakładania ośrodków dla specjalistów w dziedzinie katechezy. Formacja katechetyczna na wyższym poziomie, do której mogą mieć dostęp także kapłani, zakonnicy i świeccy, ma żywotne znaczenie dla katechezy. Dlatego ponawia się życzenie, aby popierać lub zakładać wyższe instytuty duszpasterstwa katechetycznego o zasięgu krajowym lub nawet międzynarodowym. *Oprócz formacji tych, którzy będą podejmować zadania kierownicze w katechezie, instytuty te powinny przygotowywać nauczycieli katechetyki dla seminariów, domów formacyjnych lub szkół dla katechetów. Powinny one również poświęcić się badaniom w dziedzinie katechezy* [DCG (1997) 251].

4.1.5 Polskie Dyrektorium Katechetyczne z 20.06.2001 r. (DKKKwP)

Dyrektorium Katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce z roku 2001 (DKKKwP) nie tylko w formie bardzo zwięzłej przywołuje omówione już wcześniej podstawowe zasady eklezjalnej formacji (stałej i permanentnej) katechetów, ale dostrzega polskie wyzwania dla tej formacji i postuluje, by: *wypracować odpowiednie linie formacji katechetycznej dla poszczególnych kategorii katechetów: dzieci, młodzieży, osób niepełnosprawnych, dorosłych i rodzin*¹²³; *przygotować katechetów nie tylko do prowadzenia nauczania religijnego w szkole, lecz wynika z chrztu i jest wypełniana na mocy misji powierzonych im przez Kościół* [DCG 1997 (224)].

¹²³ *W związku z różnorodnością istniejących form nauczania religii i katechezy [...] należy wypracować właściwe dla każdej kategorii katechetów linie i kierunki formacji. Każda z nich domaga się ukształtowania odpowiednich postaw, przymiotów, umiejętności, które winny być rozwijane i pogłębiane w sposób systematyczny i ciągły. Winny być też uwzględnione w programach studiów i kształcenia katechetów. Jakkolwiek uniwersyteckie ośrodki teologiczne czy wyższe seminaria duchowne przekazują wystarczającą*

także do podjęcia różnych form pracy katechetycznej w parafii; kształtować właściwy klimat wychowawczy w szkole poprzez doskonalenie wzajemnych relacji między nauczycielem religii a innymi nauczycielami oraz między nauczycielem religii a uczniami (DKKKwP 152).

Program formacji podstawowej katechetów na wydziałach teologicznych, w seminariach duchownych, w instytutach teologicznych oraz innych ośrodkach kształcących katechetów powinien spełniać kryteria minimum programowego ustalonego w porozumieniu z MEN przez Komisję Wychowania Katolickiego i Radę Naukową Episkopatu Polski. Chodzi o ustalenie i określenie, jakie przedmioty i w jakim wymiarze winny wchodzić w zakres tego programu (DKKKwP 153).

Wszystkie ośrodki kształcące katechetów powinny zapewnić odpowiednie przygotowanie, zarówno teoretyczne, jak i praktyczne, a także umożliwiać katechetom podnoszenie kwalifikacji zawodowych, w celu uzyskania wymaganych stopni awansu (DKKKwP 153).

Wspólną zaś troską wszystkich osób i instytucji odpowiedzialnych za katechezę w Kościele diecezjalnym, powinno być nie tylko programowanie, podejmowanie i koordynowanie stałej formacji katechetów, ale także poszukiwanie nowych form tej formacji, uwzględniających aktualną sytuację nauki religii w szkole i aktualną sytuację duszpasterstwa katechetycznego (DKKKwP 153).

4.2 Doskonalenie *ratio studiorum* (1968-1999)¹²⁴

Dnia 3.09.1965 roku, księża rektorzy polskich seminariów duchownych postanowili ujednolicić *ratio studiorum* i dostosować je do wskazań Soboru Watykańskiego II. Jak zauważa J. Korycki, powyższą datę można uznać za początek działań zmierzających do opracowania nowego *ratio studiorum* i nowych programów poszczególnych dyscyplin naukowych wykładanych w seminariach, a także do wypracowania nowego modelu semi-

wiedzę na temat katechezy i jej różnych form, nie czynią tego jednak w stopniu zadowalającym w odniesieniu do katechetów podejmujących pracę katechetyczną z różnymi kategoriami odbiorców.

O taką specjalistyczną formację winny zadbać przede wszystkim krajowe i diecezjalne ośrodki katechetyczne. Domaga się tego natura procesów formacyjnych, które swoją skuteczność osiągają wówczas, gdy są traktowane w sposób zróżnicowany. Szczególną uwagę winno się zwrócić na formację katechetów osób niepełnosprawnych, [...] dorosłych i rodziców (DKKKwP 156).

¹²⁴ *Ratio studiorum* w Wyższych Seminariach Duchownych w Polsce z roku 1968, (mps); *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* z roku 1971, (mps); *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce*. Tekst uzgodniony z tekstem łacińskim, zaaprobowanym przez Kongregację ds. Wychowania Chrześcijańskiego na 6 lat pismem z dnia 10 listopada 1977 roku, (mps); K. Kamiński, *Formacja katechetyczna kapłanów diecezji włocławskiej w drugiej połowie XX wieku (od 1945 r.)*, „Studia Włocławskie” 14 (2012) s. 575-580; J. Korycki, *Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne*, dz. cyt., s. 241 nn.

narium (soborowego i posoborowego)¹²⁵.

4.2.1 *Ratio studiorum z 1968 roku*¹²⁶

Pierwszy rok studiów został zaplanowany jako wprowadzenie w studia seminaryjne, a rok VI jako pastoralny. Zwraca się uwagę na potrzebę wprowadzenia praktyk duszpasterskich (liturgicznej, katechetycznej, homiletycznej) w ciągu roku akademickiego (dla alumnów dwu ostatnich roczników) i w czasie wakacji (dla alumnów młodszych). Przedmioty kształcenia psychopedagogicznego *ratio studiorum* z 1968 roku zacieśnia do 6 godzin tygodniowo: psychologia empiryczna (1 godzina), pedagogika chrześcijańska (2 godziny), katechetyka (3 godziny). Idąc po linii postulatów domagających się zapewnienia dla alumnów większej ilości czasu na studia indywidualne, *ratio studiorum* przyjmuje za maksymalną liczbę godzin wykładowych (wraz z ćwiczeniami) 24 godziny na kursach I – V oraz 20 godzin na kursie VI.

Katechetykę – jak postulował ks. F. Blachnicki – podzielono na trzy części: fundamentalną (wstęp do katechetyki, dzieje katechezy, teologię katechezy, antropologię katechetyczną i podmiot katechizacji: Chrystus, katecheta, cały Kościół), ogólną (łązącą zagadnienia katechetyki materialnej i formalnej: kerygma jako treść katechezy; główne elementy treści kerygmaticznej czyli Biblia, Kościół, liturgia, życie chrześcijańskie; ogólna metodyka i dydaktyka katechetyczna; zagadnienie metodycznych pomocy katechetycznych; plan nauczania katechetycznego), katechetykę szczegółową (katecheza na poszczególnych stopniach rozwoju psychicznego; inicjacja sakramentalno-liturgiczna; wybrane zagadnienia z duszpasterstwa katechetycznego; katechizacja dzieci i młodzieży specjalnej troski).

Powyższy program traktowany był początkowo czyli od roku akademickiego 1965/1966 jako eksperymentalny. Na wykład katechetyki w seminarium przewidywano 45-60 godzin. Program ten należało uzupełnić ćwiczeniami.

4.2.2 *Ratio studiorum z 1971 roku*¹²⁷

Ratio studiorum z 1968 roku opracowywano przed ukazaniem się rzymskiego *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z roku 1970. Ponadto Komisja Episkopatu do

¹²⁵ J. Korycki, dz. cyt., s. 241. Wspomniana odnowa dokonywała się równolegle na kilku drogach: publikowanie artykułów naukowych na temat formacji seminaryjnej, dyskusje na temat programów szczegółowych na spotkaniach wykładowców danej dyscypliny nauczanej w seminarium, praca komisji wyłonionej przez księży rektorów do opracowania nowego *ratio studiorum*, próby poszczególnych seminariów duchownych zmierzające do odnowy modelu seminarium jako instytucji wychowawczo-pedagogicznej.

¹²⁶ Tamże, s. 243, 246-247.

¹²⁷ Tamże, s. 243-244, 247.

Spraw Seminariów Duchownych otrzymywała różne wnioski dotyczące modyfikacji dokumentu z 1968 r. Wobec powyższego zredagowano nowe *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* (wraz z *ratio studiorum*) przed upływem sześciu lat, na które poprzednie było zatwierdzone. KEP zaaprobowała nowy dokument 04.05.1971 r., a Watykańska Kongregacja Wychowania Katolickiego zrobiła to samo pismem z 15.09.1971 r.

Nowe *Ratio institutionis sacerdotalis* zasadniczo idzie za wskazaniem poprzedniego. W porównaniu z nim uwypukla jeszcze bardziej pastoralny charakter studiów seminaryjnych, ukazuje rolę poszczególnych przedmiotów w tych studiach i w sposób bardziej konkretny ukazuje możliwości praktycznego przygotowania pastoralnego w seminarium.

Katechetykę podzielono na dwie części: ogólną (łązącą zagadnienia katechetyki fundamentalnej i formalnej: katechetyka w systemie nauk teologicznych i pedagogicznych; osobowość katechety i psychologia katechizowanego ucznia; zasady, metody i organizacja procesu nauczania); katechetykę szczegółową (łąjącą zagadnienia katechetyki szczegółowej i materialnej: nauczanie na poszczególnych poziomach rozwojowych ucznia z konkretnymi działami nauczania, tj. Biblią, historią Kościoła, liturgią itp.).

4.2.3 *Ratio studiorum* z 1977 roku¹²⁸

Pod adresem *ratio studiorum* z 1971 roku pojawiły się uwagi krytyczne. W związku z tym Komisja Episkopatu do spraw Seminariów Duchownych zebrała te sugestie i postanowiła dokonać udoskonalenia dotychczasowego *ratio studiorum*. Nie można też było w tym doskonaleniu nie uwzględnić wydanej w 1971 roku przez Kongregację ds. Duchowieństwa Ogólnej Instrukcji Katechetycznej (*Directorium catechisticum generale*).

Nowy dokument „Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce” otrzymał aprobatę Kongregacji do spraw Wychowania Chrześcijańskiego na dalsze 6 lat pismem z 10.11.1977 roku.

Program ten obejmował siedem zasadniczych zagadnień: wybrane kwestie z zakresu historii katechezy i katechetyki, katechetyka fundamentalna, treść katechezy (katechetyka materialna), antropologia katechetyczna (uwarunkowania psychosocjologiczne katechezy), metodyka katechetyczna (katechetyka formalna), katecheza na różnych etapach rozwoju człowieka (katechetyka szczegółowa), zagadnienia prawno-administracyjne katechizacji.

¹²⁸ Tamże, s. 244, 248.

4.2.4 *Ratio studiorum* z 1999 roku¹²⁹

Nowe *ratio studiorum* wykłady i ćwiczenia z katechetyki przyporządkowuje do IV, V i VI roku studiów seminaryjnych. Na IV roku studiów jest 28 godzin wykładów z historii katechezy i z katechetyki fundamentalnej (*natura katechezy, cele katechezy, formy katechezy, istotne wymiary katechezy, współczesne kierunki i modele katechezy, programy katechizacji, dokumenty katechetyczne Kościoła*). Z kolei ćwiczenia z katechetyki (bez przydzielonego wymiaru godzin) na tym roku studiów mają na celu zapoznanie się alumnów z podręcznikami i pomocami katechetycznymi; przeprowadzenie hospitacji lekcji języka polskiego, historii i lekcji religii prowadzonych przez innych nauczycieli; omówienie obserwowanych lekcji.

Na V roku studiów przewiduje się 56 godzin zajęć z katechetyki materialnej (28 godzin wykładów i 28 godzin ćwiczeń). Podstawowe zagadnienia przyporządkowano do czterech relacyjnych kategorii: *do wymiaru biblijnego katechezy, do wymiaru liturgicznego katechezy, do wymiaru moralnego katechezy i do wymiaru eklezjalnego katechezy*. Z kolei w ramach ćwiczeń zaplanowano obserwacje lekcji religii, języka polskiego i historii oraz ich omówienie, a także przygotowanie, prowadzenie i omówienie katechez pod kierunkiem wykładowcy katechetyki.

Na VI ostatnim roku studiów przewidziano 56 godzin z katechetyki (28 godzin wykładów i 28 godzin ćwiczeń). Prowadzący wykłady ma przybliżyć studentom: *zagadnienia dydaktyki ogólnej i katechetycznej*¹³⁰, *zagadnienia katechetyki szczegółowej, regulacje prawne katechezy; relację między katechezą a kulturą*. W ramach ćwiczeń studenci przygotowują i prowadzą, pod kierunkiem wykładowcy, lekcje religii oraz omawiają je w formie indywidualnej i zbiorowej, a także analizują podręczniki katechetyczne i opracowują katechezy.

4.3 *Nauczanie katechetyki w WSD diecezji siedleckiej*¹³¹

Posoborowymi profesorami katechetyki w WSD diecezji siedleckiej byli, a niektórzy z nich są nadal:

¹²⁹ Por. *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis pro Polonia*, Częstochowa 1999, s. 207-210.

¹³⁰ Te zagadnienia to: zarys rozwoju dydaktyki ogólnej i katechetycznej w XX wieku, główne nurty dydaktyczno-katechetyczne w krajach niemieckojęzycznych, czołowe postacie w rozwoju ruchu katechetycznego w Polsce, główne kierunki pracy katechetycznej, wskazania dydaktyczne służące realizacji pracy katechetycznej, dydaktyczne zasady doboru treści nauczania – uczenia się, źródła treści katechezy, specyfika procesu dydaktycznego w katechezie, możliwości i granice stosowania w katechezie nauczania problemowego, różne metody i formy nauczania i katechizowania, główne zasady nauczania i katechizowania.

¹³¹ Po zakończeniu soboru watykańskiego II: większość polskich wykładowców katechetyki miała doktorat. Wykładowcy bazowali głównie na trzech podręcznikach: ks. J. Łapota, *Katechetyka*, Kielce 1947; ks. J. Dajczaka, *Katechetyka*, Warszawa 1956; ks. F. Błachnickiego, *Katechetyka Fundamentalna*, Lublin 1970 (mps); dużą pomocą zarówno dla wykładowców, jak i dla alumnów były dwa czasopisma: „Katecheta”, „Collectanea Theologica”, Por. J. Korycki, dz. cyt., s. 252-260.

Ks. dr Stanisław Kisiel¹³² urodził się 2 stycznia 1937 roku we wsi Horodyszczce. W 1960 r. ukończył Wyższe Seminarium Duchowne w Siedlcach. Po kilkuletniej pracy duszpasterskiej w Łukowie, Dęblinie, Łaskarzewie i Siedlcach, udał się na studia katechetyczne na KUL w Lublinie, które ukończył doktoratem w 1971 roku. Od tego czasu objął wykłady z katechetyki w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. W latach 1971-1978 pełnił także funkcję katechety młodzieży szkół średnich w Siedlcach.

W 1996 r. został mianowany dyrektorem Instytutu Teologicznego w Siedlcach, wicedyrektorem Wydziału Nauczania Kurii Siedleckiej oraz wizytatorem diecezjalnym religii w szkołach średnich. Funkcję dyrektora Instytutu oraz wicedyrektora Wydziału Nauczania Kurii Siedleckiej pełnił do 31.01.2007r. W 1997r. został mianowany kanonikiem honorowym kapituły katedralnej. Ks. S. Kisiel jest autorem wielu publikacji książkowych i artykułów zamieszczonych w wielu czasopismach. Opracował także liczne pomoce katechetyczno-duszpasterskie. Zostały one opracowane zgodnie z dyrektywami Stolicy Apostolskiej zawartymi w *Catechesi tradendae*, Dyrektorium ogólnym o katechizacji. Ks. Stanisław Kisiel jest zwolennikiem wykorzystania religii w szkołach do wykształcenia i uformowania inteligencji katolickiej ze średnim wykształceniem, przez połączenie informacji (wiedzy religijnej) z elementem formacyjnym na katechezach szkolnych.

Ks. Andrzej Kiciński¹³³ urodził się w 1965 r. w Łukowie. Studia teologiczne odbył w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. Stopień naukowy magistra teologii w 1992 r. na KUL na podstawie pracy *Problematyka ludzi młodych w nauczaniu Jana Pawła II wygłoszonym w czasie trzech pielgrzymek do Polski (1979-1983-1987)*. Promotorem był ks. prof. dr hab. Stanisław Nagy SCJ. W latach 1992-1998 odbywał studia specjalistyczne na Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim w Rzymie: 1995r. stopień naukowy licencjata teologii na podstawie rozprawy: *Tra parrocchia e scuola, L'evoluzione della catechesi in Polonia negli anni 1961-1994*; 8 październik 1998 roku stopień naukowy doktora nauk teologicznych w zakresie katechetyki na podstawie rozprawy doktorskiej pt. *Linguaggio ed esperienza nell'insegnamento della religione secondo Hubertus Halbfas*. Promotorem był ks. prof. Ubaldo Gianetto SDB. Stopień naukowy doktora habilitowanego uzyskał 13 maja 2008 roku na Wydziale Teologii KUL na podstawie oceny ogólnego dorobku naukowego i przedstawionej rozprawy habilitacyjnej *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*.

W latach 1995-2000 pracował w Krajowym Biurze Światowych Dni Młodzieży przy Konferencji Episkopatu Polski. W latach 1998-2001 była praca naukowo-dydaktyczna w Akademii Wychowania Fizycznego i duszpasterstwo akademickie w Białej Podlaskiej.

¹²¹ J. Dzięga, *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, dz. cyt., s. 95-96; Por. Informacje pozyskane z programu kurialnego „Logos” (dostęp: 25.10.2018r.).

¹³³ <https://pracownik.kul.pl/andrzej.kicinski/zyciorys> (dostęp: 27.10.2018r.).

Od 1998r. praca naukowo-dydaktyczna w Instytucie Teologicznym w Siedlcach. Od 1999 r. praca naukowo-dydaktyczna w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. W latach 1999-2001 pełnił funkcję diecezjalnego wizytatora nauczania religii.

Od 2001 r. pracuje naukowo w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. Od 1 października 2008 był kierownikiem Katedry Katechetyki Szczegółowej. W latach 2009-2012 był kierownikiem specjalizacji Katechetyka KUL w ITPiK a 1 października 2010 r. otrzymał nominację na stanowisko profesora nadzwyczajnego KUL. W latach 2012-2016 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Teologii Pastoralnej i Katechetyki. Od 2016 r. jest prorektorem ds. studenckich i kontaktów międzynarodowych KUL.

Od 2002 r. jest rzeczoznawcą do spraw oceny programów nauczania religii i podręczników katechetycznych przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski (obecnie V kadencja). Członek zespołu przygotowującego *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce z 2010 i 2018r.* oraz *Programu nauczania religii z 2010 i 2018r.* Członek zespołu ds. nowelizacji *Dyrektorium Ogólnego o Katechizacji* przy Papieskiej Radzie ds. Nowej Ewangelizacji. Od 2014 r. jest delegatem Komisji Wychowania Konferencji Episkopatu Polski do Podkomisji ds. katechezy Rady Konferencji Episkopatów Europy (CCEE). Bierze czynny udział w pracach następujących organizacjach naukowych: Équipe Européenne de Catéchèse; EuFRES Europejskiego Forum Nauczania Religii w Szkołach, Associazione Scientifica per il Dialogo Interculturale ed Interreligioso, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Naukowe KUL, Towarzystwo naukowe Franciszka Salezego. W latach 2012-2016 był wiceprzewodniczącym Stowarzyszenia Katechetów Polskich.

Ks. Kiciński jest promotorem 11 prac doktorskich, 109 prac magisterskich i recenzentem dorobku naukowego na stanowisko profesora nadzwyczajnego, 9 dorobków na stopień doktora habilitowanego, 18 prac doktorskich i 99 prac magisterskich. Autor i redaktor 17 pozycji książkowych, autor ponad 100 artykułów naukowych, 28 haseł encyklopedycznych i 40 recenzji. Publikacje obejmują głównie: pedagogikę i katechetykę specjalną, nauczanie religii w szkole polskiej i europejskiej, katechezę dorosłych, formację katechetów, katechizmy katolickie, język katechetyczny i Światowe Dni Młodzieży. Odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej i Srebrnym Krzyżem Zasługi. Prowadzi stronę internetową www.katechetyka.eu.

Ks. Krzysztof Baryga¹³⁴ urodził się 27 października 1960 r. w Woli Uhruskiej. Świecenia prezbiteratu przyjął z rąk biskupa Jana Mazura 08 czerwca 1985 r. w Kate-

¹³⁴ Informacje pozyskane z programu kurialnego „Logos” (dostęp: 25.10.2018r.).

drze Siedleckiej. Po święceniach pracował na stanowisku wikariusza w parafii Sokołów Podlaski, Sterdyń, Radoryż Kościelny, Biała Podlaska i Sobienie Jeziory. W 1993 r. rozpoczął studia doktoranckie z zakresu katechetyki na KUL w Lublinie, które odbywał w latach 1993-1997 i 1998-2000. Od 1997 do 1998 r. pełnił funkcję wikariusza w Łukowie. Dnia 16 maja 2000 r. obronił rozprawę doktorską pt. *Katecheza w warstwicowej teorii wychowania S. Kunowskiego* pisaną pod kierunkiem ks. prof. M. Majewskiego, a po jego śmierci sfinalizowaną pod kierunkiem ks. prof. S. Kulpaczyńskiego.

W latach 2000-2002 pełnił funkcję wiceasystenta Akcji katolickiej Diecezji Siedleckiej. W 2000r. został mianowany wicedyrektorem Wydziału Nauczania Kurii Siedleckiej, diecezjalnym wizytatorem nauczania katechetycznego oraz wykładowcą Instytutu Teologicznego w Siedlcach. 12.09.2002 r. został mianowany wykładowcą katechetyki w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej. Od 01.09.2006r. pełni funkcję dyrektora Wydziału Nauczania Kurii Siedleckiej oraz pełnomocnika Biskupa ds. szkół katolickich. Przez szereg minionych lat pełnił funkcję diecezjalnego koordynatora Fundacji *Dzieło Nowego Tysiąclecia*, był członkiem Rady Kapłańskiej, Rady Duszpasterskiej oraz Diecezjalnej Komisji Liturgicznej. Od 2003r. należy do Diecezjalnej Rady Katechetycznej. W 2007 r. został mianowany kanonikiem honorowym kapituły katedralnej a w 2013 r. kanonikiem gremialnym tejże kapituły. Jest członkiem Stowarzyszenia Katechetyków Polskich.

Ks. Marek Skwirczyński¹³⁵ urodził się 12 października 1965 roku we miejscowości Mordy. Po ukończeniu Zbiorczej Gminnej Szkoły Podstawowej w Przesmykach, w roku 1980 podjął naukę w Zespole Szkół nr 1 w Siedlcach. Następnie w roku 1986 wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach. Święcenia presbiteratu przyjął w katedrze siedleckiej z rąk biskupa Jana Mazura w dniu 13 czerwca 1992 roku. Po upływie siedmiu lat pracy na stanowisku wikariusza parafii Sobolew oraz Ducha Świętego w Siedlcach został oddelegowany do odbycia stacjonarnych studiów na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim na Wydziale Teologii w Instytucie Teologii Pastoralnej o specjalności katechetyka.

W roku 2004 ukończył studia ze stopniem doktora nauk teologicznych. Po studiach został skierowany przez Biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego do pracy w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach na stanowisku prefekta alumnów oraz wykładowcy katechetyki. W latach 2006 – 2011 pracował na stanowisku wicedyrektora Wydziału Nauczania jednocześnie prowadząc zajęcia z katechetyki w Diecezjalnym Seminarium Duchownym a także w Instytucie Teologicznym w Siedlcach. W roku 2011 została mu powierzona misja utworzenia Katolickiej Szkoły Podstawowej i Katolickiego

¹³⁵ Informacje pozyskane z programu kurialnego „Logos” (dostęp: 23.10.2018r.).

Gimnazjum w Siedlcach z siedzibą przy ulicy Sokołowskiej. W 2011r. został mianowany kanonikiem honorowym kapituły kolegiackiej garwolińskiej. W 2012 r. został powołany do Diecezjalnej Rady Katechetycznej. Od siedmiu lat pełni funkcję prefekta IV LO im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego w Siedlcach.

Ks. Paweł Kindracki¹³⁶ urodził się 30 stycznia 1976r. w Parczewie. Święcenia prezbiteratu przyjął z rąk biskupa Jana Wiktora Nowaka w 2001r. w katedrze siedleckiej. Po święceniach pracował na stanowisku wikariusza w parafii Leopoldów. W 2002r. rozpoczął studia doktoranckie z zakresu katechetyki na KUL w Lublinie. W 2007r. z obroną rozprawę doktorską pt. *Katechizacja dzieci i młodzieży w Diecezji Siedleckiej w latach 1961-1990* napisaną pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Kulpaczyńskiego. Rozprawa została wydana drukiem w 2009 r.

W latach 2007-2009 pełnił funkcję prefekta w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3 im. Stanisława Staszica w Siedlcach. Od 2007 r. pracował na stanowisku wicedyrektora i wykładowcy Instytutu Teologicznego w Siedlcach, a od 2011 pracuje na stanowisku dyrektora. W 2008 r. został mianowany prefektem alumnów w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach oraz wykładowcą pedagogiki, dydaktyki i katechetyki. Funkcję prefekta pełnił do 2011 r. W tym też roku został mianowany wicedyrektorem Wydziału Nauczania Kurii Diecezjalnej Siedleckiej, diecezjalnym wizytatorem nauczania katechetycznego oraz członkiem Diecezjalnej Rady Katechetycznej. W latach 2012-2014 był członkiem Kolegium Konsultorów i Rady Kapłańskiej oraz Diecezjalnej Rady Duszpasterskiej. W 2016 r. został mianowany rzeczoznawcą do spraw oceny programów nauczania religii i podręczników katechetycznych przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. W tym też roku, został mianowany kanonikiem honorowym kapituły kolegiackiej garwolińskiej. Obecnie, oprócz wyżej wymienionych funkcji, jest diecezjalnym koordynatorem Fundacji „Dzieło Nowego Tysiąclecia”, prezesem Fundacji PRO STUDIO ET VITA oraz członkiem Stowarzyszenia Katechetów Polskich.

Ks. Marek Paluszkiewicz¹³⁷ urodził się 3 lipca 1975r. w Radzynie Podlaskim. W 2001r. w katedrze siedleckiej przyjął święcenia prezbiteratu z rąk biskupa Jana Wiktora Nowaka. Po święceniach pracował na stanowisku wikariusza w parafii Sobieszyn. W 2002r. rozpoczął studia doktoranckie z zakresu katechetyki w KUL w Lublinie. W 2007r. z wyróżnieniem obronił rozprawę doktorską napisaną pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Kulpaczyńskiego *Katechizacja szkolna w Diecezji Siedleckiej w latach 1990-2005. Studium katechetyczne na podstawie badań wybranych grup katechetów*. Rozprawa

¹³⁶ Informacje pozyskane z programu kurialnego „Logos” (dostęp: 23.10.2018r.).

¹³⁷ Informacje pozyskane z programu kurialnego „Logos” (dostęp: 23.10.2018r.).

została wydana drukiem w 2008 r.

W latach 2007-2014 był wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach oraz w Instytucie Teologicznym w Siedlcach; wizytatorem nauczania religii w dekanacie siedleckim, a następnie diecezjalnym wizytatorem nauczania religii; członkiem Diecezjalnej Rady Katechetycznej oraz odpowiedzialnym za koordynację współpracy Wydziału Nauczania Kurii Diecezjalnej w Siedlcach z Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli. Od 2008 do 2014 roku był dyrektorem Wydziału Duszpasterskiego w Kurii Siedleckiej oraz rzecznikiem prasowym Kurii Siedleckiej. W 2012 r. został mianowany kanonikiem gremialnym kapituły kolegiackiej garwolińskiej. W latach 2013-2014 pełnił funkcję dyrektora Wydawnictwa Diecezji Siedleckiej ARKA.

Obecnie, od 2013 r. jest prezesem Fundacji Pamięci Unitów Podlaskich ARKA, a od 2014 r. dyrektorem Diecezjalnego Centrum Pielgrzymkowo-Turystycznego ARKA, oraz od 2018 r. prezesem Fundacji Diecezjalne Centrum Pielgrzymkowo-Duszpasterskie ARKA.

Wyżej przywołani katechetyce, oprócz ks. prof. dr hab. Andrzeja Kicińskiego, kończyli studia katechetyczne na KUL w Lublinie¹³⁸; wymienieni profesorowie katechetyki w seminarium siedleckim prowadzą (lub prowadzili) zasadniczo tylko zajęcia katechetyczne (wykład, ćwiczenia, praktyki), wyjątek stanowią wykłady z pedagogiki i dydaktyki (w odniesieniu do ks. S. Kisiela, ks. K. Barygi i do ks. P. Kindrackiego); zajęcia katechetyczne w seminarium siedleckim (określona dyscyplina katechetyczna, jej wymiar godzinowy, przypisana forma tych zajęć, rok studiowania teologii) prowadzone są zgodnie z obowiązującym w danym czasie *ratio studiorum*¹³⁹ i wykorzystaniem (czy też raczej polecaniem) ogólnie dostępnych podręczników katechetycznych współczesnych katechetyków (nie tylko) polskich.

W świetle *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis pro Polonia* z 1999 roku głównym celem kształcenia pedagogiczno-katechetycznego w seminarium duchownych jest przekazanie alumnom podstawowej wiedzy z zakresu pedagogiki i katechetyki oraz wspieranie alumnów w nabywaniu umiejętności niezbędnych do podjęcia zadań wychowawczych i katechetycznych w szkole i w parafii¹⁴⁰. Realizacja tych założeń dokonuje się w ramach wykładów i ćwiczeń oraz praktyk katechetycznych w szkole. Zagad-

¹³⁸ 14 grudnia 1964 r. podjęto decyzję, by unowocześnić i nadać trwały charakter sekcji Teologii Pastoralnej, w skład której weszła odtąd specjalizacja pedagogiczno-katechetyczna. Zorganizowanie specjalizacji powierzono ks. Franciszkowi Blachnickiemu., A. Kiciński, *Historia katechetyki KUL*, <http://www.katechetyka.eu/historia-katechetyki-kul,122.html>, 27.09.2018 r. Por. A. Kiciński, *Katechetyka na KUL-u*, „Katecheta” 53 (2009) nr 11, s. 12-20; Cz. Krakowiak, W. Przygoda, A. Kiciński, M. Wyrostkiewicz (red.), *50 lat teologii pastoralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, Lublin 2009.

¹³⁹ W okresie posoborowym *Stolica Apostolska* zatwierdzała kolejno kilka *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis pro Polonia* wraz z *ratio studiorum*: w 1968 roku, w 1971 roku, w 1977 roku, w 1985 roku i w 1999 roku.

¹⁴⁰ Por. A. Zellma, *Współczesny model kształcenia pedagogiczno-katechetycznego alumnów seminariów duchownych w Polsce*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” (2013), T. 33, s. 289.

nienia podejmowane na wykładach z pedagogiki opisano w powiązaniu z dydaktyką. Zajęcia te zaplanowano na III roku studiów w wymiarze 56 godzin. W programie zajęć wyodrębnia się trzy działy tematyczne: pedagogikę ogólną, pedagogikę szczegółową i dydaktykę¹⁴¹.

W roku akademickim 2018/2019 zajęcia z pedagogiki i dydaktyki na roku III prowadzi ks. dr P. Kindracki, wykład z katechetyki fundamentalnej na roku IV oraz z katechetyki materialnej na roku V prowadzi ks. dr K. Baryga, zaś katechetykę na roku VI prowadzi ks. prof. dr hab. A. Kiciński. Alumni roku IV i V uczestniczą też w ćwiczeniach katechetycznych prowadzonych przez ks. P. Kindrackiego. Połączoną z tymi ćwiczeniami praktykę śródroczną, odbywają alumni, pod nadzorem ks. P. Kindrackiego, w różnych typach szkół w Siedlcach. Oprócz tej praktyki śródrocznej jest też prowadzona praktyka ciągła dla alumnów po roku III, IV i V. Ta praktyka ma miejsce najczęściej w szkołach położonych na terenie parafii, z której pochodzą alumni i przebiega pod kierunkiem szkolnego opiekuna praktyk wyznaczonego przez dyrektora danej szkoły. Regulamin takiej praktyki i związane z nią formularze oraz dziennik praktyk studenckich zaprojektował i zredagował ks. dr K. Baryga rozpoczynając swoją posługę wykładowcy w WSD Diecezji Siedleckiej w roku akademickim 2002/2003.

Spis profesorów katechetyki KUL, którzy od 1964 roku czyli od początków katechetycznej specjalizacji w Instytucie Pastoralnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego aż do dzisiaj, to mistrzowie, u których pobierali naukę siedleccy duchowni ze specjalizacją katechetyczną¹⁴². To z kolei miało wpływ na wybór podręczników katechetyki, na ukierunkowanie przez tych profesorów seminaryjnej formacji katechetycznej (ku katechezie: dydaktyczno-wychowawczej, kerygmatycznej czy integralnej), czy wreszcie na diecezjalną propozycję pomocy katechetycznych (katechizmów, podręczników dla uczniów, podręczników metodycznych dla nauczycieli religii).

Oto najpopularniejsze podręczniki i opracowania katechetyczne, polecane alumnom – studentom przez posoborowych profesorów katechetyki naszego seminarium. Prezentacja jest w porządku chronologicznym:

¹⁴¹ Por. *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis pro Polonia*, Częstochowa 1999, s. 204-205.

¹⁴² W czasie studiów na KUL księdza S. Kisiela profesorami specjalizacji pedagogiczno-katechetycznej w Instytucie teologii pastoralnej byli m.in.: ks. F. Blachnicki (katechetyka fundamentalna), ks. J. Charytański (katechetyka materialna), ks. E. Materski (dydaktyka katechezy), ks. P. Poręba (też dydaktyka katechezy) i ks. M. Majewski (konceptje katechezy). W czasie studiów na KUL księdza K. Barygi profesorami specjalizacji katechetycznej w Instytucie teologii pastoralnej byli m.in.: ks. M. Majewski (katecheza integralna), ks. M. Rusiecki (historia katechezy), ks. S. Kulpaczyński (psychologia katechezy i katecheza młodzieży), s. H. Wrońska (dydaktyka katechezy i katecheza dzieci), ks. S. Łabendowicz (formacja katechetów). W czasie studiów na KUL księdza P. Kindrackiego i księdza M. Paluszkiewicza profesorami specjalizacji katechetycznej w Instytucie teologii pastoralnej byli m.in.: ks. S. Kulpaczyński, s. H. Wrońska, H. Słotwińska, ks. M. Zając, ks. A. Kiciński, ks. P. Mąkosa.

- M. Finke, *Odnowa katechetyczna. Zarys katechetyki kerygmatycznej*, W: M. Finke (red.), *Pod tchnieniem Ducha Świętego. Współczesna myśl teologiczna*, Warszawa – Poznań – Lublin 1964, s. 559-590;
- F. Blachnicki, *Katechetyka fundamentalna. Skrypt dla studentów KUL*, Lublin 1970;
- M. Majewski, *Fundamentalne problemy katechetyki*, Lublin 1981;
- M. Tomasik, *Katechetyka*, Sandomierz 1984;
- J. Charytański, *Z Dobrą Nowiną w szkole*, Warszawa 1991;
- M. Majewski (red.), *Podstawowe wymiary katechezy*, Kraków 1991;
- J. Charytański, *W kręgu zadań i treści katechezy*, Kraków 1992;
- W. Koska, *Katechetyka*, Poznań 1993;
- M. Majewski, *Antropologiczna koncepcja katechezy*, Kraków 1995;
- M. Majewski, *Pedagogiczno-katechetyczne wartości katechezy integralnej*, Kraków 1995;
- M. Majewski, *Tożsamość katechezy integralnej*, Kraków 1995;
- J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje religii szkołą wiary*, Poznań 1996;
- T. Panuś, *Główne kierunki katechetyczne XX wieku*, Kraków 2001;
- J. Stala (red.), *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, Tarnów 2003;
- R. Chałupniak, J. Kostorz, *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, Opole 2002;
- E. Alberich, *Katecheza dzisiaj. Podręcznik katechetyki fundamentalnej*, Warszawa 2003;
- A. Orczyk, *Wokół natury, koncepcji i treści katechezy*, Warszawa 2009;
- J. Stala (red.), *Zagadnienia katechetyki materialnej*, Tarnów 2011;
- B. Twardzicki, *U źródeł katechezy. Podstawowe zagadnienia z katechetyki fundamentalnej i materialnej*, Przemyśl 2011;
- J. Kochel, Z. Marek, *Pedagogia biblijna w katechezie*, Kraków 2012.

Nie sposób też wymienić, jakże bogatej propozycji katechizmów i podręczników katechetycznych, które wykorzystywali bądź wykorzystują studenci teologii naszego seminarium przygotowując się do ćwiczeń i odbycia praktyk katechetycznych (ciągłych i śródrocznych) w czasie formacji seminaryjnej. O ile w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych było to jeszcze możliwe (ograniczony wybór bazy programowej i podręcznikowej), o tyle po powrocie religii do szkół i po oddaniu decyzji o wyborze programów i podręczników szkolnych w ręce samych katechetów¹⁴³, także przy nieustannych reformach w polskiej szkole (a co się z tym wiąże, zmianach podstaw programowych, pro-

¹⁴³ Por. Załącznik nr 2 do Dekretu Biskupa Siedleckiego z dnia 31 marca 2014 r. o wprowadzeniu nowych programów i podręczników do nauczania religii w przedszkolach i szkołach położonych na terenie diecezji siedleckiej. Obowiązkiem katechizowanych jest posiadanie podręcznika do nauczania religii, zaś obowiązkiem katechetów jest posiadanie poradnika metodycznego do nauczania religii. Katecheci we współpracy z księdzem proboszczem, dyrektorem szkoły i Radą Rodziców powinni poszukiwać możliwości wsparcia – w tym zakresie – uczniów z rodzin ubogich.

gramów i podręczników katechetycznych) zestawienie tych zróżnicowanych wyborów jest przedsięwzięciem bardzo trudnym i odnosiłoby się do dziesiątków, jeśli nie setki pozycji. W takiej sytuacji można jedynie odwołać się (odesłać) do spisów uczynionych przez innych, a znajdujących się w dostępnych i na bieżąco uzupełnianych bibliografiach¹⁴⁴.

Oto pozycje opracowane przez posoborowych profesorów seminarium siedleckiego. Są one ułożone w porządku alfabetycznym.

- E. Barbasiewicz, *Mały katechizm dla dzieci przygotowujących się do pierwszej spowiedzi, Komunii świętej i bierzmowania świętego*, Siedlce 1967;
- E. Barbasiewicz, *Idę do Ciebie, Jezu. Mały zbiór prawd wiary świętej*, Siedlce 1984;
- K. Baryga, D. Franków, A. Sobierajska, B. Wetoszka, N. Zborowska, *Katechizm Siedlecki*, (wyd. I), Siedlce 2011;
- K. Baryga, D. Franków, A. Sobierajska, B. Wetoszka, N. Zborowska, *Katechizm Siedlecki*, (wyd. II poprawione), Siedlce 2012;
- A. Kiciński (red.), *Religia. Poradnik katechety*, Warszawa 2009;
- A. Kiciński, *Katechizm dla kandydatów do bierzmowania w diecezji siedleckiej. Wersja robocza*, Siedlce 2017;
- A. Kiciński, J. Borowicz (red.), *Na ścieżkach wiary. Celebracje dla kandydatów do bierzmowania w diecezji siedleckiej*, Siedlce 2018;
- A. Kiciński, J. Borowicz (red.), *Na ścieżkach wiary. Poradnik metodyczny dla przygotowujących młodzież do sakramentu bierzmowania w diecezji siedleckiej*, Siedlce 2018;
- S. Kisiel, *Mały katechizm*, Białystok 1975 (1), 1979 (2); Warszawa 1982; 1990;
- S. Kisiel, *Czy jest sens wierzyć*, Siedlce 1981 (4);
- S. Kisiel, *Bóg jest Miłością i kocha mnie. Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii św.*, wyd. 4, Siedlce 1995-1998;
- S. Kisiel, *Bóg jest miłością, cz. II. Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii św.*, Warszawa 1995;
- S. Kisiel (oprac.), *Bóg jest miłością. Zeszyt z rysunkami dla klasy I*, Warszawa 1995;
- S. Kisiel (red.), *Kościół wierzący w naukę Chrystusa*, Warszawa 1996;
- S. Kisiel (red.), *Kościół realizujący misję Chrystusa w świecie*, Olsztyn 1996;
- S. Kisiel (red.), *Kościół realizujący naukę Chrystusa*, Olsztyn 1997;

¹⁴⁴ Por. R. Murawski, R. Czekalski, J. Tochmański, *Bibliografia katechetyczna 1945-1995*, Warszawa 1999, s. 51-64; R. Czekalski, R. Murawski, *Bibliografia katechetyczna 1996-2000*, Warszawa 2002, s. 23-34; R. Czekalski, *Bibliografia katechetyczna 2000-2010*, Warszawa 2012, s. 43-77. Więcej o programach i podręcznikach w odniesieniu do diecezji siedleckiej: P. Kindracki, *Katechizacja dzieci i młodzieży w diecezji siedleckiej w latach 1961-1990*, Siedlce 2009, s. 107-128, 207; M. Paluszkiewicz, *Katechizacja dzieci i młodzieży w diecezji siedleckiej w latach 1990-2005*, Siedlce 2008, s. 26-43, 429-431; J. Borowicz, *Zarys dziejów katechizacji w diecezji siedleckiej w latach 1818-2018*, W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), dz. cyt., s. 252-255.

- S. Kisiel, *Bóg jest Miłością w dziejach Starego Przymierza*, Siedlce 1997 i 1999;
S. Kisiel, *Bóg jest Miłością w Nowym Przymierzu*, Siedlce 1997 i 1999;
S. Kisiel (red.), *Kościół poznający naukę Jezusa Chrystusa*, Siedlce 1998;
S. Kisiel, *Kościół wierzący w naukę Chrystusa. Katechezy o tematyce światopoglądowej i dogmatycznej. Suplement*, Siedlce 2000.

4.4 Seminaryjne kształcenie katechetyczne a II Synod Diecezji Siedleckiej

Oto próba ukazania relacji między programem posługi katechetycznej w diecezji podlaskiej (zawartym w statutach i aneksach zakończonego w tym roku II synodu diecezji siedleckiej) i przygotowaniem duchownych kadr do jego realizacji, a profesorami seminarium uczestniczącymi w katechetycznym procesie formacyjnym przyszłych prezbiterów i w procesie tworzenia oraz realizacji wspomnianego diecezjalnego programu.

W skład Podkomisji ds. katechezy i szkół katolickich zostali powołani wszyscy trzej obecni katechetycy naszego siedleckiego seminarium: ks. prof. A. Kiciński, ks. dr P. Kindracki oraz ks. dr K. Baryga jako przewodniczący podkomisji i jednocześnie przewodniczący Komisji ds. przekazu wiary. Ks. P. Kindracki i ks. K. Baryga to diecezjalni wizytatorzy katechezy i jednocześnie księża pełniący posługę w Wydziale Nauczania Katechetycznego Kurii Diecezjalnej w Siedlcach, czyli odpowiedzialni i za organizację katechizacji w diecezji, i za *formatio permanens* katechetów duchownych, zakonnych i świeckich Kościoła Siedleckiego.

Drugi synod diecezji siedleckiej rozpoczął się w roku 2012, a zakończył w roku 2018. Wraz z zakończeniem synodu ukazały się drukiem jego dokumenty¹⁴⁵. Statuty synodalne zostały przyporządkowane do czterech rozdziałów: wspólnota Kościoła diecezjalnego, posługa nauczania, posługa uświęcania i posługa pasterzowania. W II rozdziale katechetycznemu nauczaniu (część II tego rozdziału) poświęcono aż 50 statutów (statuty od 214 do 264). Synodalna problematyka katechetyczna tworzy następującą strukturę:

1. Katecheza jako forma posługi słowa:

- a. natura i funkcje katechezy,
- b. źródła katechezy,
- c. środowiska katechizacji,
- d. cel i zadania katechezy.

2. Odpowiedzialni za katechezę szkolną:

- a. Biskup Siedlecki,
- b. prezbiterzy,
- c. osoby konsekrowane,

¹⁴⁵ Por. Żyjąc mocą chrztu. II Synod Diecezji Siedleckiej. Dokumenty, Siedlce, 2018.

- d. katecheci świeccy,
- e. instytucjonalne wsparcie oraz nadzór nad katechizacją.

3. Katecheza we wspólnocie parafialnej:

- a. uwagi ogólne,
- b. katecheza dorosłych,
- c. katecheza dzieci i młodzieży,
- d. katecheza środowiska akademickiego,
- e. katecheza osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

3. Katecheza w szkole:

- a. specyfika katechezy szkolnej,
- b. status katechety szkolnego.

Synodalna problematyka katechetyczna została wydobyta ze współczesnych dokumentów katechetycznych Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce, a także z posługi i świadectwa Kościoła Siedleckiego. Ta problematyka znalazła swoje uszczegółowienie (upraktycznienie) w katechetycznych aneksach. Na 42 aneksy synodalne mamy 6 aneksów katechetycznych. Są to:

- 1) statut Diecezjalnej Rady Katechetycznej,
- 2) wskazania Biskupa Siedleckiego dla proboszczów dotyczące ich powinności w dziedzinie katechetycznej,
- 3) regulamin posługi katechetów szkolnych w diecezji siedleckiej,
- 4) regulamin posługi prefektów szkolnych w diecezji siedleckiej,
- 5) instrukcja Biskupa Siedleckiego o przygotowaniu młodzieży do sakramentu bierzmowania,
- 6) instrukcja Biskupa Siedleckiego o przygotowaniu dzieci do sakramentów pokuty i Pierwszej Komunii świętej.

Oprócz wyżej przywołanych zapisów odnoszących się (wprost) do posługi katechetycznej w diecezji siedleckiej, są też zapisy w innych (poza katechetycznych) statutach związane z tą posługą, że wspomnę chociażby te dotyczące: nowej ewangelizacji, formacji stałej presbiterów, pozycji i posłannictwa wiernych świeckich, katechumenatu, duszpasterstwa dzieci i młodzieży, duszpasterstwa nauczycieli.

Również w zbiorze aneksów synodalnych znajdują się takie, które pośrednio są związane z posługą katechetyczną, że przywołam chociażby: instrukcję Biskupa Siedleckiego o przygotowaniu i przebiegu wizytacji kanonicznych w parafiach, statut Kurii Diecezjalnej

Siedleckiej, statut Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej.

Wskazane zapisy należałoby poddać wnikliwej analizie, ukazać profesorów katechetyki WSD diecezji podlaskiej w relacji do II synodu diecezji siedleckiej – ukazać katechetyczną posługę wykładowców seminarium dla wspólnoty duchownych i świeckich Kościoła siedleckiego. Wydaje się, iż na takie badanie przyjdzie czas i ci, co dzisiaj z tej posługi korzystają jako studenci, taki badawczy trud podejmą jako przyszli profesorowie katechetyki naszej Alma Mater¹⁴⁶.

Zakończenie

Pragnę wyrazić moją wdzięczność wszystkim, którzy w związku z jubileuszem 200 lat naszej diecezji i zbliżającym się jubileuszem 100 lat od reaktywacji naszego seminarium duchownego umożliwili mi włączenie się w realizację projektu badawczego nad nauczaniem seminaryjnym w diecezji siedleckiej. Poprzez podjęte badania wyrażam moją wdzięczność wszystkim Księżom Profesorom katechetyki Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej – z przeprowadzonych analiz wynika, że od roku 1919 do dzisiaj jest 24. Ich biogramy sporządził ks. kan. dr Paweł Kindracki.

Przeprowadzone badania wymagają pogłębienia zagadnień już zasygnalizowanych oraz podjęcia problemów jeszcze nie poruszonych. Przedmiotem dalszych badań powinna stać się próba odpowiedzi (źródłowo pełniej i dokładniej udokumentowanej) na pytania związane z ewolucją katechetyki w seminarium siedleckim na przestrzeni dwóch wieków: Jakim istotnym przemianom i z jakich powodów ulegała katechetyka w tym czasie? W jakim zakresie poszerzano i pogłębiano podstawowe działy katechetyki (katechetykę fundamentalną, materialną, formalną i szczegółową)? Czyj wkład dla rozwoju katechetyki jest wyjątkowy i dlatego wymaga odrębnej monografii? Czego na przestrzeni dwóch ostatnich wieków nie zrealizowano w stopniu wystarczającym?

Być może znalezienie odpowiedzi na te i inne, rodzące się w trakcie badań, pytania będzie możliwe dzięki dotarciu do źródeł, jakie znajdują się m.in. w Archiwum Kurii Diecezjalnej w Siedlcach¹⁴⁷, w Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie¹⁴⁸, w Archiwum

¹⁴⁶ Innym zadaniem do zrealizowania w najbliższym czasie może stać się analiza porównawcza katechetycznej problematyki dokumentów II synodu diecezji siedleckiej z katechetycznymi zapisami obowiązującego już *Ratio fundamentals institutionis sacerdotalis* z 08.12.2016 roku oraz z zapisami redagowanego jeszcze nowego *ratio studiorum* dla seminariów w Polsce.

¹⁴⁷ Chodzi tutaj m.in. o: *Institut Wyższej Kultury Religijnej*, Lit. I, Dz. III, nr 4, t. I; *Kapitułę Katedralną Podlaską*, Lit. K, Dz. III, nr 2, t. I-II; *Koło XX Prefektów*, Dz. III, Lit. K, nr 7, t. I; *Nauczanie Religii*, Lit. N, Dz. III, nr 1, t. I-II; *Seminarium*, Lit. S, Dz. III, nr 4, t. I-X; *Sprawozdania ad limina Apostolorum*, Lit. W, Dz. III, nr 17; *Sprawozdania dotyczące nauczania religii*, Lit. N, Dz. III, nr 1.

¹⁴⁸ Chodzi tutaj m.in. o *Acta Consistorii (Curiae) Podlachiensis*, sygn. A 171. Rep. 60 A, 139 a, Rep. 60, V, nr 12, 16, 21, 22, 23, 28, 31, Rep. 62, VI nr 5. Warto zaznaczyć, że po kasacji diecezji podlaskiej w 1867

118

i Bibliotece Seminarium Duchownego w Siedlcach¹⁴⁹, w Archiwum i w Bibliotece Seminarium Duchownego w Lublinie¹⁵⁰. Na dzień dzisiejszy dotarcie do tych źródeł wydaje się być jeszcze, jeśli nie niemożliwe, to na pewno (z wielu powodów) bardzo utrudnione. Nie bez znaczenia pozostaje też fakt ograniczonych ram czasowych na przeprowadzenie takich analiz, wszak redaktor projektu (mającego na celu ukazanie rozwoju dyscyplin wykładanych w WSD diecezji siedleckiej), założył jego sfinalizowanie w roku 2018.

Kontynuując rozpoczęte badania należy poszerzyć też literaturę przedmiotu, zarówno o dokumenty Kościoła w Polsce dotyczące formacji seminaryjnej, jak i opracowania na ten właśnie temat¹⁵¹. Pewne sugestie znaleźć można już w tym opracowaniu oraz w przypisach.

Na zakończenie wyrażam moje ufne przekonanie, że nie tylko obecnym profesorom WSD diecezji siedleckiej zależy na odkryciu i pokazaniu prawdy o posłudze nauczania ich seminaryjnych poprzedników, ale także i alumnom naszej Alma Mater. Wobec powyższego problematykę prac dyplomowych naszych studentów można ubogacić o problematykę tego i podobnych mu opracowań odnoszących się do różnych dyscyplin seminaryjnego *ratio studiorum*.

Streszczenie

W opracowaniu tym, nie tyle szukano odpowiedzi na pytanie o nauczanie katechetyczne w seminarium siedleckim od roku 1818 do roku 2018, co podjęto pierwszą pionierską próbę zarysowania możliwych kierunków i obszarów badawczych tego problemu

roku seminarium podlaskie przyłączono do diecezji lubelskiej.

¹⁴⁹ Chodzi tutaj m.in. o *Kronikę Podlaskiego Seminarium Diecezjalnego Benedykta XV*, Janów Podlaski 1919 (Rękopis autorstwa najprawdopodobniej ks. Aleksandra Lipińskiego); o *Kronikę Podlaskiego Seminarium Diecezjalnego Benedykta XV*, Janów Podlaski 1919 (maszynopis sporządzony przez ks. Stanisława Byczyńskiego); o *Kronikę Wyższego Seminarium Duchownego im. Jana Pawła II Diecezji Podlaskiej*; o *Regulamin WSD diecezji siedleckiej*. Oprócz tego cenne dla badań wydają się być m.in.: protokoły z sesji profesorskich; rozkłady zajęć w seminarium; świadectwa wystawiane alumnom; skrypty, podręczniki czy rękopisy wykładowców katechetyki

¹⁵⁰ Chodzi tutaj m.in. o *Księgę Cenzury Świadectwa o moralności, zdolnościach i postępach w naukach Seminarium Diocezjalnego Janowińskiego 1857/58-65/66*; o *Statystyki 1865-1867*, o *Konsystorze do KRSWiD* (Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchowieństwa).

¹⁵¹ Niezwykle cenna dla badań nad nauczaniem katechetyki w polskich seminariach duchownych, w tym i w podlaskim seminarium, może okazać się analiza chociażby wszystkich ośmiu Pamiętników zjazdów Związku Zakładów Teologicznych w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939). Oprócz poszerzenia literatury przedmiotu warto też posłużyć się nowymi metodami badawczymi (por. Badanie ankietowe przeprowadzone przez J. Koryckiego dotyczące nauczania katechetyki, pedagogiki i psychologii w polskich seminariach duchownych w roku 1970).

w przyszłości.

Na początku przybliżono historię Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej (wcześniej janowskiej), by zauważyć trzy okresy nauczania katechetyki w tym seminarium: od początku wieku XIX do początku wieku XX (etap I), od wskrzeszenia diecezji i reaktywacji seminarium do zakończenia soboru watykańskiego II (etap II), od zakończenia soboru watykańskiego II do chwili obecnej (etap III). Analizy nauczania seminaryjnego (nie tylko katechetyki) na każdym z trzech etapów uwzględniały m.in. rozumienie katechezy, poziom rozwoju katechetyki, seminaryjne *ratio studiorum*, stosowane i wykorzystywane w formacji katechetycznej akademickie i szkolne podręczniki.

Prowadzone badania są badaniami w obszarze teologii praktycznej, więc nie mogło zabraknąć odniesień ani do Magisterium Kościoła (dokumentów nie tylko katechetycznych), ani do określonych historycznych i aktualnych uwarunkowań realizacji katechetycznej posługi w Kościele diecezjalnym. Przybliżanie dynamicznego modelu seminaryjnego kształcenia katechetycznego w diecezji siedleckiej w oparciu o zgromadzoną literaturę przedmiotu i świadectwa wydobyte ze źródeł archiwalnych, szczególnie na drugim i trzecim etapie rozwoju, wzbogacono analizą katechetycznych statutów i aneksów I synodu podlaskiego i II synodu diecezji siedleckiej. Nauczanie synodalne uznano za wyjątkową przestrzeń formowania alumnów i prezbiterów Kościoła Siedleckiego.

W roku jubileuszu 200-lecia naszej diecezji wyrażam przekonanie, że nie tylko obecnym profesorom WSD diecezji siedleckiej zależy na odkryciu i pokazaniu prawdy o posłudze nauczania ich seminaryjnych poprzedników, ale także i alumnom naszej Alma Mater. Wobec powyższego postuluję, aby zasadniczy problem tego opracowania, z oczywistych względów, tu jedynie zarysowany, uczynić przedmiotem prac dyplomowych naszych studentów. Postulowany projekt badawczy wymaga dookreślenia: celów podejmowanych badań; źródeł, na których te badania należałoby oprzeć; zakresu badanej problematyki i wreszcie odpowiedniej metody badawczej.

Summary

The study for the research on the catechetical instruction in Theological Seminary in Siedlce.

In this report some possible research ways and areas of catechetics are presented. First the history of Theological Seminary in the Diocese of Siedlce (previously Diocese of

Janów Podlaski) was presented. Then three stages of catechetical instruction in this seminary were discussed: stage 1 - from the beginning of the 19th century to the beginning of the 20th century, stage 2 - from the resurrection of the diocese and reactivation of the seminary to the end of The Second Vatican Council and stage 3 - from the end of The Second Vatican Council until now. Synodal instruction as an area of forming alumni and presbyters of the Church in Siedlce was considered.

Bibliografia

Aleksandrowicz, P. (1971). *Diecezja siedlecka czyli podlaska*. Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka czyli Podlaska.

Baron, A., Pietras H. (2007). *Dokumenty Soborów Powszechnych: Lateran V, Trydent, Watykan I. Tom 4*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Benedictus XV (1919). Bulla „Commissum humilitati nostrae” (24.09.1918), *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie*, 1 (2), 7-8.

Benedictus XV (1915). Motu proprio nova conditur Sacra Congregatio «de Seminariis et de Studiorum Universitatibus» Seminaria clericorum (4.11.1915), *Acta Apostolicae Sedis*, 7, 493-495.

Błoński, B., Dmowski, R., Wojda, J. (2018). Zarys dziejów WSD diecezji siedleckiej. W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały z dziejów* (153-174). Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej UNITAS.

Borowicz, J. (2018). Zarys dziejów katechizacji w diecezji siedleckiej w latach 1818-2018. W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały z dziejów* (237-255). Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej UNITAS.

Brudzisz, M. (1966). *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim*. Tuchów – Lublin. (mps).

Codex Iuris Canonici. (1917). Promulgowany 27.05.1917 r. przez papieża Benedykta XV bullą „Providentissima Mater Ecclesia”, Rzym: Typis Polyglottis Vaticanis.

Czekalski, R. (2012). *Bibliografia katechetyczna 2000-2010*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Czekalski, R. (2013). W poszukiwaniu współczesnego ujęcia katechetyki, *Studia Katechetyczne*, 9, 11-30.

Czekalski, R., Murawski, R. (2002). *Bibliografia katechetyczna 1996-2000*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Górecki, A. (2018). Kościół katolicki w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego, *Christanitas*, 71-72, 103-136.

Gruszka, J. (1849). *Katechetyka umiejętna*. Przemyśl.

I Synod Diecezjany Podlaski. (1923). Siedlce: Odbito w drukarni Wydziału Powiatowego w Łukowie.

Korycki, J. (1979). *Pedagogiczno – katechetyczne przygotowanie kandydatów do ka-*

pląństwa w wypowiedziach UNK, *Studia Katechetyczne*, 1, 11-28.

Kamiński, K. (2012). Formacja katechetyczna kapłanów diecezji wrocławskiej w drugiej połowie XX wieku (od 1945 r.), *Studia Włocławskie*, 14, 575-592.

Kamiński, R. (2001). *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Kraków: Wydawnictwo M.

Konferencja Episkopatu Polski.(1968). *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce* (12.08.1968). (mps).

Konferencja Episkopatu Polski.(1971). *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce* (15.09.1971). (mps).

Konferencja Episkopatu Polski.(1977). *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce* (10.11.1977). (mps).

Konferencja Episkopatu Polski.(1983). *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce* (29.10.1983). (mps).

Konferencja Episkopatu Polski.(1999). *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce* (26.08.1999). Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie.

Konferencja Episkopatu Polski. (2001). *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Kiciński, A. *Historia katechetyki KUL*, Pobrano z: <http://www.katechetyka.eu/historia-katechetyki-kul,122.html>, dnia (2018.09.17).

Kiciński, A. (2015). Życie i początkowa działalność katechetyczna ks. Koronata Piotrowskiego (1875-1959), *Roczniki Teologiczne KUL*, 62 (11), 37-50.

Kindracki, P. (2009). *Katechizacja dzieci i młodzieży w diecezji siedleckiej w latach 1961-1990*. Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej UNITAS.

Kindracki, P. (2018). Kształcenie kadry katechetycznej w diecezji siedleckiej, W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały z dziejów* (257-272). Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej UNITAS.

Kongregacja do spraw studiów i seminariów. (1926). Epistola ad Rmos Ordinarios de catechetica disciplina in Sacris Seminariis impense excolenda (08.09.1926), *Acta Apostolicae Sedis*, 18, 453-455.

Kongregacja do spraw studiów i seminariów. (1930). Litterae ad Archiepiscopos, Episcopos, aliosque locorum Ordinarios de Studiis Orientalium rerum et de Catechesi in seminariis impensius excolendis (28.08.1929), *Acta Apostolicae Sedis*, 22, 146-148.

Kongregacja do spraw studiów i seminariów. (1931). Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam - Deus scientiarum Dominus - de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum rite exsequendam (12.06.1931), *Acta Apostolicae Sedis*, 23, 263-284.

Kongregacja Edukacji Katolickiej. (1970). Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis (06.01.1970), *Acta Apostolicae Sedis*, 62, 321-384. Tekst polski w: E. Szafrowski. *Posoborowe Prawodawstwo Kościelne*. T. 3. z. 1 (4738-4973).

Kongregacja Edukacji Katolickiej. (1985). *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (19.03.1985). Pobrano z: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_19850319_ratio-fundamentalis_it.html, Dnia (2018.09.17). Por.

Kongregacja Edukacji Katolickiej. (1990). *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (19.03.1985). W: *Congregazione per l'Educazione Cattolica*, Documenti (1969-1989).

Formazione dei sacerdoti nel mondo *d'oggi* (463-543). Libreria Editrice Vaticana. Tłumaczenie polskie: Kuria Metropolitalna w Krakowie 1986, (mps).

Kongregacja ds. duchowieństwa. (2016). *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (08.12.2016). Pobrano z: <http://www.clerus.va/content/dam/clerus/Ratio%20Fundamentalis/Dar%20powo%C5%82ania%20do%20kap%C5%82a%C5%84stwa.pdf>, Dnia (2018.09.17).

Kongregacja ds. duchowieństwa. (1971). *Directorium Catechisticum Generale* (11.04.1971). *Acta Apostolicae Sedis*, 64, 98-176. Por.

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/clergy/documents/rc_con_cc-lergy_dir_19710411_it.html, Dnia (2018.09.17).

Kongregacja ds. duchowieństwa. (1997). *Directorium Catechisticum Generale* (15.08.1997). Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

Korycki, J. (1984). Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym, *Studia Katechetyczne*, 4, 221-261.

Kosiński, W. (1929). *Metoda nauczania religii, czyli katechetyka*. Sandomierz.

Koska, W. (1993). *Katechetyka*. Poznań: Papieski Wydział Teologiczny.

Kotkowski, S. (1980). Formacja intelektualno-duszpasterska alumnów Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1841-1926), *Studia Sandomierskie*, 1, 35-53.

Kubik, W. (1987). *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895-1970*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Kuśmierz, J. (1995). *Formacja teologiczna w Kieleckim Seminarium Duchownym w latach 1727-1918. Studium kanoniczno-historyczne*. Warszawa. (msp).

Kusyk, K. (2017). *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV na podstawie protokołów z sesji profesorskich*. Siedlce. (msp).

Leon XIII. (1882). *Encyklika „Etsi nos”* (15.02.1882). Pobrano z: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15021882_etsi-nos.html, Dnia (2018.09.17).

Mazurkiewicz, K. (2014). *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1939-1946*. Warszawa. (mps).

Młynarski, Z. (1970). Formacja intelektualna alumnów Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 17 (4), 59-81.

Murawski, R. (1978). Etapy rozwoju katechezy, *Ateneum Kapłańskie*, 71, 49-70.

Murawski, R. (2005). Pojęcie „katechetyki” w refleksji współczesnych autorów polskich, *Studia Pastoralne*, 1, 68-81.

Murawski, R., Czekański, R., Tochmański, J. (1999). *Bibliografia katechetyczna 1945-1995*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.

Orczyk, A. (2016). Dążenia do ujednolicenia kształcenia i wychowania w seminariach duchownych w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939). W: M. Jagodziński, J. Wojtkun (red.). *Przyjdź Królestwo Twoje. Księga pamiątkowa dedykowana Biskupowi H. Tomasiowskiemu* (429-450). Radom: Wydawnictwo Diecezji Radomskiej «Ave».

Orczyk, A. (2017). *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

Paluszkiwicz, M. (2008). *Katechizacja dzieci i młodzieży w diecezji siedleckiej w la-*

tach 1990-2005. Siedlce: Wydawnictwo Kwadrat.

Poręba, P. (1977). Dzieje katechetyki. W: M. Rechowicz (red.). *Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. 3. cz. 2* (125-185). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Przeździecki, H. (1928). *Listy pasterskie i przemówienia 1918-1928* (47-51). Poznań: Nakładem Kurii Diecezjalnej Podlaskiej w Siedlcach, tłoczono w drukarni św. Wojciecha w Poznaniu.

Rozen, B. (2004). Historia polskiej katechetyki i katechezy. W: R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra (red.), *Wokół katechezy posoborowej* (113-119). Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Rusiecki, M. (2002). Katechetyka w seminarium kieleckim do 1939 roku. W: D. Olszewski, R. Kuligowski, K. Gurda (red.), *Kultura teologiczna Seminarium Duchownego w Kielcach 1772-2002* (135-170). Kielce: Wydawnictwo JEDNOŚĆ.

Sobór Watykański II. (1968). Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam Totius” (28.10.1965). W: S. Jaworski (red.), *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje* (286-300). Poznań: Wydawnictwo Pallotinum.

Sobór Watykański II. (1968). Dekret o posłudze i życiu kapłanów „Presbyterorum Ordinis” (07.12.1965). W: S. Jaworski (red.), *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje* (487-517). Poznań: Wydawnictwo Pallotinum.

Staniszewski, P. (2008). Diecezja janowska czyli podlaska w świetle schematyzmu z 1861 roku, *Saeculum Christianum*, 15 (2), 35-52.

Szafański, A. L. (1982). *Teologia pastoralna w diecezji kieleckiej w XIX w., Nasza Przeszłość*, 57, 45-114.

Winiarz, A. (1994). Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831), *Rozprawy z dziejów oświaty*, 36, 19-39.

Wróbel, T. (1983). Nauczanie filozofii i teologii w kieleckim Seminarium Duchownym (1727 – 1962), *Nasza Przeszłość*, 59, 97-163.

Załącznik nr 2 do Dekretu Biskupa Siedleckiego z dnia 31 marca 2014 r. o wprowadzeniu nowych programów i podręczników do nauczania religii w przedszkolach i szkołach położonych na terenie diecezji siedleckiej. Pobrano z: <http://www.katecheza.diecezja.siedlce.pl/index.php?a=gl&s=289&szczeg=2804>, Dnia (2018.09.17).

Zellma, A. (2013). Współczesny model kształcenia pedagogiczno-katechetycznego alumnów seminariów duchownych w Polsce, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 33, 283-296.

Żyjąc mocą chrztu. II Synod Diecezji Siedleckiej. Dokumenty. (2018). Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej UNITAS.

Ks. RAFAŁ PIETRUCZUK*

WYKŁADY Z PISMA ŚWIĘTEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ IM. JANA PAWŁA II W LATACH 1918-2018

Treść: Wstęp, 1. Pismo Święte jako dusza teologii; 1.1. *Geneza chrześcijańskiego pojmowania teologii*, 1.2. *Źródła chrześcijańskiej teologii*; 2. Bibliistyka a formacja intelektualna alumnów; 3. Wykłady z Pisma Świętego w siedleckim seminarium w latach 1918-2018; 4. Sylwetki siedleckich biblistów; Zakończenie; Streszczenie; Summary: The Holy Scriptures Lectures at the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce from 1918 to 2018; Bibliografia.

Słowa kluczowe: Biblia, bibliistyka, teologia, formacja do kapłaństwa, wyższe seminarium duchowne, historia.

Keywords: Bible, biblical studies, theology, priestly formation, major seminary, history.

Wstęp

Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu *Dei Verbum* Soboru Watykańskiego II w punkcie 24. zachęca, by studium Pisma Świętego było uważane za „duszę teologii”¹. Ojcowie soborowi podkreślają w ten sposób bardzo ważną prawdę dotyczącą wszelkiego chrześcijańskiego namysłu teologicznego: podobnie jak dusza w ludzkim ciele ożywia je i sprawia, że człowiek nie jest tylko kolejnym gatunkiem przyrody ożywionej, tak słowo

* Autor, urodzony w 1980 roku, pochodzi w parafii św. Józefa w Siedlcach. Ukończył Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej im. Jana Pawła II. Świecenia prezbiteratu przyjął w 2005 r. W latach 2007-2009 studiował w Jerozolimie na *Studium Biblicum Franciscanum*. Po otrzymaniu dyplomu Formacji

Boże, utrwalone pod natchnieniem na piśmie, powinno stale ożywiać dociekania teologów, zamieniać naukowe rozważania w żywy przekaz wiary w Boga, który przychodzi i w swojej łaskawości postanawia „objawić siebie samego i ujawnić nam tajemnicę swej woli” (DV, 2). Do tej soborowej zachęty nawiązał Benedykt XVI, przemawiając w 2009 r. do profesorów i studentów Papieskiego Instytutu Biblijnego, obchodzących 100-lecie istnienia tej ważnej rzymskiej uczelni: *Wspólnie pragniemy, aby w tym zlaicyzowanym świecie Pismo Święte stało się nie tylko duszą teologii, ale także źródłem duchowości i mocy wiary wszystkich wierzących w Chrystusa*². Obecny papież emeryt wyraził w ten sposób przekonanie, które od samego początku towarzyszyło wszelkim wysiłkom ewangelizacyjnym Kościoła: *wiara rodzi się z tego, co się słyszy, tym zaś, co się słyszy jest słowo Chrystusa*” (Rz 10,17³). To przekonanie powinno w sposób szczególny stanowić kontekst formacji do kapłaństwa. Ci, którzy w przyszłości mają innym obwieszczać Dobrą Nowinę o Chrystusie, Odkupicielu i Zbawcy ludzkości, poprzez kontakt ze słowem Bożym, które kształtuje ich duchowość oraz stanowi podstawę formacji intelektualnej, mają rzeczywiście stać się Jego uczniami poprzez wsłuchiwanie się w Jego słowo⁴.

Podstawowym środowiskiem formacji do kapłaństwa jest seminarium duchowne⁵. To właśnie w trakcie formacji seminaryjnej alumni są wprowadzani w duchowość opartą o słuchanie słowa Bożego oraz otrzymują gruntowne przygotowanie teologiczne oparte na fundamencie Pisma Świętego. W niniejszym artykule przyjrzymy się soborowemu

Biblijnej przeniósł się do Rzymu i kontynuował studia na papieskim uniwersytecie *Santa Croce*. W 2011 r. uzyskał licencjat z teologii biblijnej, na podstawie pracy: *Avete inteso che fu detto: Amerai il tuo prossimo e odierai il tuo nemico. Il lógion Mt 5,43 nel contesto della tradizione biblica e giudaica*, napisanej pod kierunkiem prof. Michelangelo Tábet. Wykłada Pismo Święte w siedleckim seminarium (od 2011 r.), Instytucie Teologicznej w Siedlcach (od 2012 r.) oraz w nowicjacie Księży Marianów w Skórcu (od 2013 r.). Obecnie jest doktorantem teologii biblijnej na UKSW w Warszawie.

¹ „Teologia święta opiera się, jako na trwałym fundamencie, na pisanym słowie Bożym łącznie z Tradycją świętą. W nim znajduje swe najgruntowniejsze umocnienie i stale się odmładza, badając w świetle wiary wszelką prawdę ukrytą w misterium Chrystusa. Pisma zaś święte zawierają słowo Boże, a ponieważ są natchnione, są one naprawdę słowem Bożym. Niech przeto studium Pisma św. będzie jakby duszą teologii świętej. Tymże słowem Pisma św. żywi się również korzystnie i święcie się przez nie rozwija posługa słowa, czyli kaznodziejstwo, katecheza i wszelkie nauczanie chrześcijańskie, w którym homilia liturgiczna winna mieć szczególne miejsce” (DV, 24).

² Benedykt XVI, *L'osservatore Romano*, 2 (2010), s. 23.

³ Cytaty biblijne zaczerpnięte zostały z Biblii Tysiąclecia, wyd. 5.

⁴ Być uczniem Jezusa, to przede wszystkim Mu towarzyszyć, jak mówi *Posynodalna Adhortacja Ojca Świętego Jana Pawła II Pastores dabo vobis* (= PDV) w odniesieniu do Mt 3,13-15: „*«Aby Mu towarzyszyli»: czytając te słowa nietrudno zrozumieć, że Jezus pragnie „towarzyszyć powołaniu” Apostołów. Kiedy ich powołał i zanim jeszcze rozesłał — lecz właśnie po to, aby móc ich wysłać na głoszenie nauki — Jezus prosi, by spędzili z Nim pewien „czas” poświęcony formacji i pogłębieniu więzów jedności i przyjaźni. Chce skierować do nich katechezę bardziej gruntowną niż ta, która przeznaczona jest dla ludu (por. Mt 13,11); pragnie, by byli świadkami Jego cichej modlitwy do Ojca (por. J 17,1-26; Łk 22,39-45)” (PDV, 42).*

⁵ Zob. PDV, 60-62.

określeniu studium Pisma Świętego jako *duży teologii* (1), ukażemy podstawowy zarys współczesnej biblistyki i jej aktualne zaadoptowanie do warunków seminaryjnej formacji intelektualnej (2), opiszemy dzieje wykładów z Pisma Świętego w ostatnich 100 latach istnienia diecezji siedleckiej (3) oraz podamy charakterystykę postaci wybitnych biblistów związanych z *Alma Mater* siedleckiego prezbiterium (4).

1. Pismo Święte jako „duża teologii”

Rozpoczęliśmy nasz tekst od odniesienia do soborowego stwierdzenia, iż Pismo Święte ma być *jakby duszą świętej teologii* (DV, 24). Aby lepiej zrozumieć doniosłość tych słów, przyjrzymy się terminowi *teologia* od strony filologicznej, następnie jak kształtowało się jego rozumienie w pierwszych wiekach chrześcijaństwa oraz zastanowimy się nad źródłami myśli teologicznej.

1.1 Geneza chrześcijańskiego pojmowania teologii.

Termin *teologia* ma swoje korzenie w greckiej starożytności. Wywodzi się od greckiego rzeczownika *θεολογία* (gr. *τέλος* – „cel”, gr. *λόγος* – *dyskurs, doktryna*), który pierwotnie oznaczał *mówienie o bogach* lub *mówienie o rzeczach boskich* i używany był przez Greków poszukujących przyczyn celowych zauważalnego w przyrodzie projektu lub celu⁶. Pierwotnie posługiwali się nim twórcy greckiej mitologii, którzy za pomocą narracji ukazywali rzeczywistość greckiego panteonu. Następnie *mówienie o bogach* zostało włączone w rygorystyczny tok myślenia filozoficznego. Jako pierwszy słowa *θεολογία* użył Platon. Wg niego filozofia ma za zadanie ustalenie kryteriów właściwego myślenia o bogach poprzez krytyczną interpretację mitów, co w swoich konsekwencjach ma doprowadzić do ukształtowania religijnej świadomości o państwie. Uczeń Platona, Arystoteles, wprost przeciwstawił mitologii swój program filozoficzny, umieszczając w jego centrum *filozofię pierwszą*, nazywając ją także *nauką teologiczną*. Jej głównym przedmiotem jest „Pierwsza Zasada”, do której dostęp można uzyskać za pomocą rozumu filozoficznego abstrahującego od mitologii. Idea teologii opartej na myśleniu filozoficznym w późniejszym okresie została określona mianem „teologii naturalnej” i jako taka została włączona do stoickiego trójpodziału zaproponowanego przez rzymskiego uczonego Warrona (116-27 przed Chr.): teologia mityczna/poetycka, zawarta w mitach, teologia państwowa/polityczna, zajmująca się oficjalnym kultem bogów, teologia naturalna, filozofia rozważająca istnienie i naturę boga⁷.

⁶ Por. R. Romizi, *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, Bologna 2007³, s. 612; G. Vesey – P. Foulkes (red.), „Teologia”, *Filozofia. Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1997, s. 320.

⁷ Por. M. Przanowski, *Wstęp do teologii 7a. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*, <http://www.szkoiateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-rozumienia-128>

Wcześni myśliciele chrześcijańscy podchodzili do słowa *θεολογία* z ostrożnością (np. św. Justyn). Używali go w polemice z religią pogańską opisując za jego pomocą mitologiczne przedstawianie nieistniejących bóstw (np. Klemens Aleksandryjski). Wykorzystanie tego terminu w odniesieniu do myśli chrześcijańskiej stało się możliwe, gdy jego pogańskie rozumienie zaczęło zanikać i można było odwoływać się bezpośrednio do jego etymologii. Klemens Aleksandryjski i Orygenes przeciwstawiali myśli pogańskiej *mówienie o Bogu* zgodne z Objawieniem. W konsekwencji chrześcijańska doktryna stała się teologią zgodną z prawdą (Klemens Aleksandryjski), zaś Biblia zaczęła być postrzegana jako medium przekazujące teologię, czyli mówi o Bogu (Orygenes). Syna Bożego określono mianem *teologa*, gdyż to właśnie On objawia uczniom Ojca (Orygenes, Grzegorz z Nazjanzu). W wyniku procesu zmiany znaczeniowej teologia zaczęła być rozumiana jako naukowe rozprawianie o Bogu⁸. Mianem *teologów*, czyli mówiących o Bogu, określano wielkie postacie biblijne, takie jak Mojżesz, prorocy, św. Jan Chrzciciel czy św. Paweł. Tytuł ten przypisywano także wybitnym myślicielom chrześcijańskim, np. św. Bazylemu, św. Grzegorzowi z Nazjanzu, który nazywany był także Grzegorzem Teologiem⁹.

Współcześnie teologia definiowana jest jako *poznawanie dokonywane w świetle wiary nadprzyrodzonej i rozumu naturalnego, prowadzące do głębszego rozumienia i przyjęcia Objawienia Bożego oraz trwania w osobowej komunii z Bogiem*¹⁰. Poznanie teologiczne dokonuje się zatem dzięki połączonemu wysiłkowi wiary, rozumianej jako nadprzyrodzona łaska, oraz rozumu, który dzięki stwórczemu zamysłowi Boga wpisany jest w naturę człowieka. Cele teologii podane w powyższej definicji – rozumienie i przyjęcie Objawienia Bożego oraz trwanie w komunii z Bogiem – są nawzajem od siebie zależne. Lepsze zrozumienie słów i czynów Boga (DV, 2) prowadzi do silniejszego z Nim zjednoczenia, zaś doświadczenie Jego bliskości sprawia, że właściwa interpretacja Objawienia staje się pewniejsza.

1.2 Źródła chrześcijańskiej teologii.

Jak zauważyliśmy wcześniej, dla starożytnych Greków źródłem, na którym opierali swoją znajomość bóstw, początkowo była mitologia, zaś w późniejszym okresie filozoficzne myślenie o Pierwszej Zasadzie rządzącej światem. Dla chrześcijan, wierzących w Boga

-terminow/ (24.09.2018).

⁸ Pierwszym przypadkiem użycia terminu „teologia” w tytule dzieła chrześcijańskiego jest „Teologia kościelna” autorstwa Euzebiusza z Cezarei. Św. Augustyn definiował teologię jako „refleksję lub rozprawianie o rzeczach Bożych” (*de divinitate ratio sive sermo*).

⁹ Por. M. Przanowski, *Wstęp do teologii 7b. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*, <http://www.szkoiateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-terminow-cd/> (24.09.2018).

¹⁰ E. Wójcik, „Teologia”, E. Gigiewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, Lublin 2014, s. 654.

w Trójcy Jedyne, który objawia siebie człowiekowi, podstawowym źródłami teologii są te wszystkie miejsca, z których może być zaczerpnięte słowo Boże. Do najbardziej istotnych należy zaliczyć: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu jako spisane słowo Boże; przekazywanie kerygmatu apostoelskiego (jako treść i proces); aktualne przepowiadanie doktrynalne¹¹.

Jak czytamy w *Dei Verbum*: Święta teologia opiera się na spisanym słowie Bożym w łączności ze świętą Tradycją jakby na trwałym fundamencie. W nim coraz bardziej się ugruntowuje i odmładza, zgłębiając w świetle wiary całą prawdę zawartą w tajemnicy Chrystusa. Święte Pisma zawierają bowiem słowo Boga, a jako natchnione rzeczywistością są słowem Boga (DV, 24). Dostęp do Objawienia możliwy jest dzięki jego przekazywaniu (*transmissio*)¹², czyli dzięki przekazowi, który go nie deformuje, ale pozwala poznać w formie integralnej. W innym miejscu *Dei Verbum* czytamy: Bóg postanowił najłaskawiej, aby to, co dla zbawienia wszystkich narodów objawił, pozostało na zawsze zachowane w całości i przekazywane było wszystkim pokoleniom (DV, 7). Widzimy, że wg Bożego zamysłu Objawienie ma być przekazywane w całości, czyli bez utraty jego poszczególnych elementów. Aby było to możliwe, jak czytamy w tym samym punkcie: Chrystus Pan, w którym całe objawienie Boga najwyższego znajduje swe dopełnienie (por. 2 Kor 1,3; 3,16; 4,6), polecił Apostołom, by Ewangelię przyobiecana przedtem przez Proroków, którą sam wypełnił i ustami własnymi obwieścił, głosili wszystkim, jako źródło wszelkiej prawdy zbawiennej i normy moralnej, przekazując im dary Boże (DV, 7). Początkiem i paradygmatem chrześcijańskiego przekazywania Objawienia jest zatem głoszenie przez Apostołów Dobrej Nowiny o wypełnieniu się w Chrystusie zbawienia zapowiedzianego przez starotestamentalnych Proroków¹³.

W dalszej części tekstu konstytucji dogmatycznej o Objawieniu ojcowie soborowi piszą: Polecenie to zostało wiernie wykonane przez Apostołów, którzy nauczaniem ustnym, przykładami i instytucjami przekazali to, co otrzymali z ust Chrystusa, z Jego zachowania się i czynów, albo czego nauczyli się od Ducha Świętego, dzięki Jego sugestii, jak też przez tych Apostołów i mężów apostoelskich, którzy wspierani natchnieniem tegoż Ducha Świętego, na piśmie utrwalili wieść o zbawieniu (DV, 7). Od strony praktycznej przekaz Ewangelii w czasach apostoelskich polegał na nauczaniu ustnym, przykładach i instytucjach, które przechowały wiernie zarówno Jezusowe nauczanie, jak zachowanie i czyny. Temu przekazywaniu całego Chrystusa towarzyszyła asystencja Ducha Świę-

¹¹ Por. G.L. Müller, *Dogmatyka katolicka* (tłum. W. Szymona), Kraków 2015, s. 91

¹² Por. KKK, 74-100.

¹³ Por. M. Przanowski, *Wstęp do teologii 8. Źródła teologii*, <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-8-zrodla-teologii/> (24.09.2018).

tego, który zarówno *sugerował*, to znaczy pomagał w lepszym zrozumieniu głoszonego Objawienia, jak i poprzez charyzmat natchnienia inspirował utrwalenie „wieści o zbawieniu” na piśmie¹⁴.

Konstytucja mówi także o kolejnym etapie przekazywania Ewangelii, jaką jest ustanowienie Nauczycielskiego Urzędu Kościoła: *Aby zaś Ewangelia była zawsze w swej całości i żywotności w Kościele zachowywana, zostawili Apostołowie biskupów jako następców swoich przekazując im swoje stanowisko nauczycielskie* (DV, 7). Poprzez sukcesję apostołską biskupi stali się kontynuatorami misji zleconej przez Jezusa Apostołom. Punkt 7. konstytucji kończy się słowami, które bezpośrednio wskazują na stale aktualne źródła teologii: *„Tak więc Tradycja święta i Pismo święte obu Testamentów są jakby zwierciadłem, w którym Kościół pielgrzymujący na ziemi ogląda Boga, od którego wszystko otrzymuje, aż zostanie doprowadzony do oglądania Go twarzą w twarz, takim jaki jest (por. 1 J 3,2), (DV, 7)”*¹⁵.

Podsumowując bieżące zagadnienie można stwierdzić, że mówienie uczniów Jezusa o Bogu, czyli cała chrześcijańska *θεολογία* swój początek ma w Tradycji i Piśmie Świętym, rozumianym jako jedność obydwu Testamentów.

2. Biblistyka a formacja intelektualna alumnów.

Encyklopedia Katolicka definiuje biblistykę jako *zespół dyscyplin naukowych, których celem jest ustalenie tekstu i poprawne odczytanie treści objawienia Bożego zawartego w Biblii*¹⁶. Realizując swoje zadania współczesna biblistyka podejmuje badania nad Pismem Świętym z zakresu historii literatury, religii oraz teologii, a za cel stawiając sobie *pokonanie dystansu dzielącego, czasy autorów i pierwszych adresatów tekstów biblijnych od epoki nam współczesnej, aby w ten sposób doprowadzić do poprawnego zaktualizowania przesłania tych tekstów tak, by mogły przyczyniać się do podtrzymywania żywej wiary wyznawców Chrystusa*¹⁷.

Dzięki zakorzenieniu w starożytności biblistyka może być zaszeregowana do dyscyplin historycznych, a za sprawą bazowania na tekstach da się ją zakwalifikować do lingwistyki. Poddaje analizie nie tylko księgi kanoniczne Pisma Świętego, ale także apokryfy, świadectwa archeologiczne i pisemne przekazy zachowane na terenie Bliższego Wschodu i basenu Morza Śródziemnego. Biblistyka dzielona jest zazwyczaj

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ J. Kudasiewicz, „Biblistyka”, Encyklopedia katolicka, t. II, Lublin 1976, s. 511.

¹⁷ Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* (tłum. K. Romaniuk), Poznań 1994, s. 64.

na trzy działy: nauki wprowadzające (nauka języków, historia czasów ST i NT, literatury i religii), egzegeza Starego lub Nowego Testamentu, teologia biblijna¹⁸.

Do metod używanych we współczesnej biblistyce należą m.in. metoda historyczno-krytyczna (krytyka tekstu; semantyka słów, zdań całych tekstów; krytyka literacka; krytyka form; krytyka tradycji; krytyka redakcji), analiza literacka (analiza retoryczna, analiza narratywna i analiza semiotyczna). Ponadto w drugiej połowie XX w. pojawiły się koncepcje, wg których należy także zwracać uwagę na tekst w całości, w jego ostatecznej postaci (podejście kanoniczne, historia oddziaływania tekstu – tzw. *Wirkungsgeschichte*). Pytając o wagę tekstu biblijnego dla współczesnego człowieka, nauki humanistyczne proponują także w badaniu Pisma Świętego podejście socjologiczne, przez antropologię kulturową, podejście psychologiczne i psychoanalityczne¹⁹.

Już z naszych wcześniejszych obserwacji wynika, że na wszystkich poziomach przygotowania do kapłaństwa szczególną uwagę należy poświęcić Pismu Świętemu. Najnowsze *Ratio fundamentalis*, wydane przez Kongregację ds. Duchowieństwa w 2016 r., mówiąc o wprowadzeniu alumnów w świat Biblii, wymienia kilka zasadniczych działań: konieczność odpowiedniej introdukcji, która za cel będzie miała zapoznanie z podstawowymi metodami egzegetycznymi; zapoznanie z naturą i rozwiązaniami podstawowych problemów hermeneutycznych; poznanie całego Pisma Świętego, zrozumienie najważniejszych wydarzeń biblijnej historii zbawienia i cech charakterystycznych poszczególnych ksiąg; przyswojenie przez seminarzystów teologicznej syntezy Objawienia Bożego, zgodnej z Magisterium Kościoła; poznanie podstawowych elementów języka hebrajskiego i greki biblijnej, co ma umożliwić kontakt z oryginalnymi tekstami biblijnymi²⁰.

W chwili obecnej czynione są wysiłki w celu zaadoptowania *Ratio fundamentalis* z 2016 r. do realiów Kościoła w Polsce. Dopóki to nie nastąpi, polskie seminaria, w tym siedleckie, formują alumnów wg wskazań praktycznych zawartych w *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, zatwierdzonym przez Kongregację ds. Wychowania Katolickiego w 1999 r. Jak nietrudno się domyślić, dokument ten podkreśla, że wykształcenie biblijne ma szczególne znaczenie dla formacji alumnów. Wskazuje, iż: biblijna formacja intelektualna ma być podstawą właściwego przygotowania teologicznego przyszłych prezbiterów; powinna obejmować wszystkie księgi Pisma Świętego, uwzględniając treść teologiczną

¹⁸ Por. J.M. Wiegard, „Biblistyka”, w: F. Kogler – R. Egger-Wenzel – M. Ernst (red.), *Nowy leksykon biblijny*, Kielce 2011, s. 82.

¹⁹ Tamże, s. 82.

²⁰ Por. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, Watykan 2016, ss. 80-81; dokument został udostępniony na stronie internetowej: <http://www.clerus.va/content/dam/clerus/Ratio%20Fundamentalis/Dar%20powołania%20do%20kapłaństwa.pdf> (26.09.2018).

charakterystyczną dla każdej z nich; dla opanowania poprawnej metody egzegetycznej niezbędne jest uprzednie wprowadzenie ogólne i nauki pomocnicze²¹.

Wykładowcy omawiający poszczególne kwestie teologiczne zawarte w tekstach natchnionych powinni uwzględniać tematykę innych wykładów, takich jak teologia dogmatyczna czy moralna. W ten sposób alumni mają szansę zapoznania się z szerokim biblijnym fundamentem nauczanych przez Kościół prawd teologicznych²².

Podając formalną strukturę studiów seminaryjnych *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* z 1999 r. włącza wykłady z Pisma Świętego do grupy obowiązkowych przedmiotów biblijno-patrolologicznych, wyliczając kolejno:

- 1) Historię i geografę biblijną,
- 2) Wprowadzenie do Pisma Świętego,
- 3) Egzegezę Starego Testamentu,
- 4) Egzegezę Nowego Testamentu,
- 5) Teologię biblijną²³.

Ad 1

Podstawowym celem wykładu Historii i geografii biblijnej jest wprowadzenie alumnów w dzieje objawiania się Boga, od momentu stworzenia świata, aż po epokę Kościoła. Służy temu uważna lektura następujących ksiąg: Rdz; Wj 1-20; Lb 10-36; Joz; Sdz 1-2, 1 i 2 Sm; 1 i 2 Krl; Ezd; Ne; 1 Mch; Łk i Dz. Informacje w nich zawarte należy uzupełnić o podstawowe wiadomości z historii Bliskiego Wschodu oraz geografii i archeologii Ziemi Świętej. Dla właściwego zrozumienia historii biblijnej oraz jej etapów niezbędne jest zaznajomienie z soborową konstytucją *Dei Verbum*. Program wykładu może być następujący: wprowadzenie do lektury Konstytucji *Dei Verbum*; historia biblijna i jej główne etapy; wybrane zagadnienia z geografii i archeologii biblijnej²⁴.

Ad 2

Wprowadzenie do Pisma Świętego ma przygotować alumnów do pracy z Pismem Świętym. W ramach wykładu mają być poruszone zagadnienia: tekst Pisma Świętego, natchnienie biblijne, kanon Ksiąg Świętych, hermeneutyka biblijna, apokryfy, proforystyka pastoralna²⁵.

²¹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, ss. 162-163.

²² Tamże, s. 163.

²³ Tamże, s. 140.

²⁴ Tamże, s. 163.

²⁵ Tamże, s. 164.

Ad 3

W ramach wykładu Egzegezy Starego Testamentu należy przeprowadzić introdukcję szczegółową oraz egzegezę perykop szczególnie uwypuklających myśl teologiczną pojedynczych ksiąg, jak i grup do jakich one należą. Proponowany program: Pięcioksiąg (Rdz, Wj, Kpł, Lb, Pwt), dzieło deuteronomiczne (Joz, Sdz, 1-2 Sm, 1-2 Krl), dzieło kronikarza (1-2 Krn, Ezd, Ne), księgi historyczno-dydaktyczne (Lm, Ba, List Jr, Rt, Tb, Jdt, Est, 1 Mch), księgi prorockie (wiek VIII: Am, Oz, Mi, Iz I; wiek VII: So, Na, Ha, Jr; czasy niewoli: Ez, Iz II; po niewoli: Iz III, Ag, Za I, Ml, Za II, Abd, Jl, Jon), księgi dydaktyczne/mądrościowe (Hi, Prz, Pnp, Syr, Dn, 2 Mch, Mdr), Psalmi²⁶.

Ad 4

Wykład Egzegezy Nowego Testamentu powinien uwzględniać jedną z podstawowych zasad hermeneutyki biblijnej i teologicznej, a mianowicie prymat Ewangelii pośród innych ksiąg Pisma Świętego. Jako Dobra Nowina o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym (por. Mk 1,1), stanowi ona szczyt i swego rodzaju skrót całej Biblii. Podobnie, jak w przypadku egzegezy starotestamentalnej, introdukcja szczegółowa oraz egzegeza wybranych perykop poszczególnych ksiąg nowotestamentalnych powinna uwzględniać ich podział na grupy: ewangelie synoptyczne (Mk, Mt, Łk) + Dz, listy św. Pawła (Rz, 1-2 Kor, Ga, Ef, Flp, Kol, 1-2 Tes, 1-2 Tm, Tt, Flm) + Hbr, listy katolickie (1-2 P, Jud), dzieło Janowe (J, 1-3 J, Ap)²⁷.

Ad 5

Celem zajęć z Teologii biblijnej jest nauczanie alumnów metody opracowania tematu teologicznego w oparciu o Pismo Święte. Wykładowca w porozumieniu z profesorem dogmatyki powinien ustalić jako temat wykładu konkretną prawdę objawioną, by ukazać jej rozwój na kartach Biblii. Ważną rzeczą jest podkreślanie jedności Objawienia zawartego w obu Testamentach²⁸.

Oprócz wymienionych powyżej przedmiotów obowiązkowych *Ratio* wspomina także o dwóch lektoratach pełniących rolę pomocniczą w poznawaniu Pisma Świętego: język grecki, język hebrajski²⁹.

Ad 1

W ramach zajęć z języka greckiego alumni mają poznać podstawowe zasady gramatyki tzw. greki *koine*, aby następnie pod kierownictwem wykładowcy przyjrzeć się w greckim oryginale tym tekstom Pisma Świętego, które mają zasadnicze znaczenie dla

²⁶ Tamże, s. 164-165.

²⁷ Tamże, s. 165-166.

²⁸ Tamże, s. 166.

²⁹ Tamże, s. 142-143.

egzegezy biblijnej oraz w dowodzeniu teologicznym³⁰.

Ad 2

Podobny cel mają fakultatywne zajęcia z języka hebrajskiego. Poznanie alfabetu oraz podstawowych zasad gramatyki biblijnego hebrajskiego ma umożliwić alumnom pracę (przy użyciu słownika) z oryginalnym tekstem Pisma Świętego.

3. Wykłady z Pisma Świętego w siedleckim seminarium w latach 1918-2018.

Historia wykładów z Pisma Świętego w seminarium diecezji siedleckiej odzwierciedla skomplikowane losy samej diecezji, która mimo, iż istnieć zaledwie 200 lat, doświadczyła wielu trudnych momentów, z kasatą włącznie. W niniejszym opracowaniu skupimy się na okresie po wskrzeszeniu diecezji w 1918 r.

Bp Henryk Przeździecki, pierwszy ordynariusz odrodzonej diecezji podlaskiej (1918-1939), zadanie zorganizowania seminarium powierzył jako regensowi (rektorowi) ks. Tadeuszowi Osińskiemu, proboszczowi parafii Radzyń Podlaski. Już w 1918 r. sprowadzono do Janowa Podlaskiego alumnów, którzy do tej pory ze względu na kasatę diecezji odbywali formację w seminarium lubelskim. W 1919 r. ks. Osiński z powodu słabego zdrowia zrezygnował z powierzonej mu funkcji, a seminarium zajął się bp Czesław Sokołowski. Uroczyste otwarcie nastąpiło 8 października 1919 r., kiedy to formację do kapłaństwa rozpoczęło 39 alumnów, odbywających formację na wszystkich latach studiów³¹. W latach 1919-1939 święceń prezbiteratu udzielono 263 absolwentom. Początkowo formacja trwała pięć lat. Od 1931 r. wydłużono ją o rok. I tak, pierwsze dwa lata poświęcone były studium filozofii, zaś cztery kolejne studium teologii³².

Po wybuchu II wojny światowej seminarium janowskie znalazło się bardzo trudnym położeniu. Na jesieni 1939 r. jego majątek został rozgrabiony. Wojska niemieckie zniszczyły m.in. liczącą 7 tysięcy tomów bibliotekę. Bp Czesław Sokołowski zdecydował się w 1940 r. przenieść seminarium do Siedlec, wykorzystując sprzęt tamtejszego gimnazjum biskupiego, a alumnów umieszczając w domu księży emerytów³³.

³⁰ Tamże, s. 211.

³¹ Por. L. Balicki, *Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1919-1939*, „Roczniki Humanistyczne” 2 (1984), s. 200.

³² Por. K. Matwiejuk, *Pratulin i jego duchowe dziedzictwo*, Siedlce 2015, s. 203-204; Z. Sobolewski, *Imię Twoje wysławiamy. Dzieje diecezji siedleckiej (1818-2018)*, Siedlce 2017, s. 123

³³ Por. K. Matwiejuk, dz. cyt., s. 203-205.

W okresie międzywojennym i w trakcie II wojny światowej pośród wykładowców następowała szybka rotacja. Dotyczyła ona także wykładowców biblistyki oraz przedmiotów pomocniczych, których lista przedstawia się następująco (kolejność alfabetyczna)³⁴:

- ks. Czyżak – Język hebrajski, język grecki,
- ks. Antoni Gilewski – Egzegeza praktyczna,
- ks. Mateusz Jeż – Archeologia biblijna,
- ks. Jarosław Karpan Kozłowski – Język hebrajski, język grecki, egzegeza praktyczna,
- ks. Aleksander Lipiński – Egzegeza ST i NT, geografia i archeologia biblijna, hermeneutyka, język hebrajski,
- ks. mgr Kazimierz Miszczak – Egzegeza ST i NT, Wstęp do Pisma Świętego, język grecki,
- ks. Józef Opiełka – Język hebrajski, język grecki,
- ks. Czesław Pniewski – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna,
- ks. dr Józef Pyziołek – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna, język hebrajski, język grecki,
- ks. A. Szlagowski – Wstęp do Pisma Świętego,
- ks. mgr lic Piotr Szpilewicz – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna, język hebrajski, język grecki, egzegeza ST i NT, hermeneutyka, historia biblijna,
- ks. dr Karol Wróbel – Język grecki.

Już po wakacjach 1944 r. alumni wrócili do pierwotnego budynku. W latach 1952-1957 studiujący na I i II roku przebywali w Drohiczynie, gdzie zaszła potrzeba zabezpieczenia budynków kościelnych przed zajęciem ich przez władze cywilne³⁵. W 1957 r. bp Ignacy Świrski podjął decyzję budowy nowego gmachu seminaryjnego. Mimo, że utworzono nawet Komitet Budowy Seminarium i zaczęto gromadzić materiały budowlane, przedsięwzięcie odsunęło się w czasie ze względu na nieprzychylność władz państwowych. Uległa ona osłabieniu dopiero po 1970 r. wskutek protestów społecznych. W latach 1972-74 do budynku przy siedleckiej katedrze dobudowano nowe, dwukondygnacyjne skrzydło od strony północno-zachodniej (pokoje dla alumnów, dwie kaplice, aula, refektarz, sale wykładowe, biblioteka). Po pięciu latach dobudowano trzecie piętro (pokoje dla alumnów, sale wykładowe)³⁶.

³⁴ K. Kusy, Wykłady w WSD na podstawie protokołów sesji profesorskich, maszynopis.

³⁵ Por. J. Łoniewski, 45 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie (1951-1996), „Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn Łomża”, 15 (1997), s. 229.

³⁶ Por. K. Matwiejuk, dz, cyt., s. 205.

Wzrost liczby powołań spowodował konieczność powrotu do myśli o budowie całym nowym gmachu, który znajdowałby się na terenie sprzyjającym formacji alumnów i odpowiadałby współczesnym standardom. Dzięki ogromnemu wsparciu finansowemu ks. infułata Antoniego Chojeckiego (od czasów powojennych mieszkającego w USA) w latach 1985-1990 w Nowym Opolu pod Siedlcami, na ziemi ofiarowanej przez rodzinę Przyborowskich (Paulin, zm. 1990, Genowefa, zm. 2008, Marian, zm. 2010), wybudowano kompleks budynków, który poświęcony został 24 czerwca 1990 r. przez prymasa Polski, kard. Józefa Glempa. W nowym miejscu mogło podjąć studia nawet 160 alumnów³⁷. W 2015 r. seminarium w Opolu Nowym obchodziło 25-lecie funkcjonowania. Z tej racji w katedrze siedleckiej miała miejsce uroczysta Eucharystia z udziałem abp. Wojciecha Polaka prymasa Polski.

Po II wojnie światowej wykłady z biblistyki oraz nauk pomocniczych prowadzone były przez następujących księży (kolejność alfabetyczna)³⁸:

- ks. dr Marian Bednarczyk – Wstęp do Pisma Świętego, historia i geografia biblijna, język grecki, seminarium naukowe,
- ks. dr Adam Dybek – Egzegeza NT, seminarium naukowe,
- ks. dr Grzegorz Domański – Egzegeza NT,
- ks. mgr lic. Andrzej Głasek – Egzegeza NT,
- bp prof. Zbigniew Kiernikowski – wykłady monograficzne,
- ks. prof. Roman Krawczyk – Wstęp do Pisma Świętego, historia zbawienia, Egzegeza ST i NT,
- ks. dr Marek Major – Pismo Święte - Egzegeza ST i NT,
- ks. mgr Kazimierz Miszczak – Egzegeza ST i NT, wstęp do Pisma Świętego, język grecki,- ks. dr Andrzej Oworuszko – Egzegeza ST, ćwiczenia ze ST,
- ks. mgr lic. Rafał Pietruczuk – Historia i geografia biblijna, wstęp do Pisma Świętego, egzegeza NT, ćwiczenia ze ST i NT, język hebrajski,
- ks. prof. Ryszard Rubinkiewicz³⁹ – Egzegeza ST,
- ks. dr Stanisław Siwiec – Wstęp do Pisma Świętego, seminarium naukowe, teologia biblijna NT, język grecki,
- ks. mgr lic. Piotr Szpilewicz – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna, język hebrajski, język grecki, egzegeza ST i NT, hermeneutyka, historia biblijna.

³⁷ Tamże, s. 206-209.

³⁸ K. Kusyk, art. cyt.

³⁹ Wykładowca Instytutu Biblijnego KUL, por. A. Tronina, *Pół wieku lubelskiej szkoły biblijnej (1956-2006)*, „The Biblical Annals” 3 (2013) por. s. 128.

4. Sylwetki siedleckich biblistów.

Na zakończenie pracy przedstawimy charakterystykę kilku ważniejszych biblistów siedleckich. W prezentacji zastosowany będzie porządek alfabetyczny.

Ks. dr Marian Bednarczyk

Urodził się 1 października 1933 r. w miejscowości Końskie (województwo świętokrzyskie). W 1936 r. jego rodzina przeprowadziła się do Hajnówki (województwo podlaskie). Po ukończeniu miejscowego Liceum Ogólnokształcącego na jesieni 1953 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie nad Bugiem. Święcenia prezbiteratu otrzymał 29 czerwca 1959 r. w Drohiczynie. Po święceniach krótko pracował jako wikariusz w parafii Narodzenia NMP i św. Mikołaja w Bielsku Podlaskim, a następnie w Ostrożanach. Na jesieni 1960 r. przeszedł do pracy duszpasterskiej na terenie diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej. Dnia 15 października 1960 r. mianowany został kapelanem szpitala w Węgrowie, jednakże sprzeciw władz państwowych spowodował, że już 24 listopada 1960 r. przeniesiono go na stanowisko wikariusza w parafii Korytnica Łaskarzewska, gdzie posługiwał przez trzy lata. Od 15 maja 1963 r. był wikariuszem parafii św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim. Problemy zdrowotne wyłączały go z regularnej pracy duszpasterskiej, dlatego na początku 1964 r. przyjął funkcję kapelana Sióstr Nazaretanek w Łukowie, gdzie posługiwał do końca życia⁴⁰.

Praca w charakterze kapelana pozwoliła ks. Marianowi podjąć studia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w latach 1968-1970 ukończył studium pastoralne. Następnie w latach 1970-1975 podjął zaoczne studia magisterskie w zakresie biblijno-pastoralnym na Wydziale Teologicznym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Dnia 11 czerwca 1975 r. uzyskał tytuł magistra. Studia na kursie doktoranckim w latach 1975-78 zwieńczył publiczną obroną rozprawy doktorskiej, pt. „Relacja o zwiastowaniu narodzenia Jana Chrzciciela (Łk 1,5-25) w świetle współczesnych metod biblijnych”; napisana pod kierunkiem ks. prof. Jana Łacha⁴¹.

Jako doktor teologii biblijnej począwszy od roku akademickiego 1993-1994 był wykładowcą Starego i Nowego Testamentu w Instytucie Teologicznym⁴² w Siedlcach. Zaś od

⁴⁰ Por. J. Babik, *Ks. prałat dr Marian Bednarczyk (1993-2010)*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 3 (2011), s. 129; M. Czubak, *Takich ludzi się nie zapomina*, <http://www.echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=2111&idd=14> (2018-09-24).

⁴¹ Por. M. Czubak, art. cyt.

⁴² Instytucja afiliowana do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie – Sekcja św. Jana Chrzciciela, przygotowująca kadry świeckie do prowadzenia lekcji religii, zob. P. Kindracki, *Kształtowanie kadry katechetycznej w diecezji siedleckiej*, w: B. Błoński – R. Dmowski – D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, Siedlce 2018, s. 268-271.

19 września 1996 r. do stycznia 2007 r. prowadził zajęcia w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej w Opolu Nowym. Wykładał m.in. Wprowadzenie Ogólne do Pisma Świętego, Historię i geografę Biblijną, Egzegezę NT, oraz Podstawy języka Greckiego. Na prowadzonym przez niego seminarium naukowym alumni przygotowywali prace magisterskie z teologii biblijnej. Warto nadmienić, że ks. Marian był założycielem i pierwszym dyrektorem Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Łukowie (lata 1990-2004). Zmarł 3 marca 2010 r. po kilkumiesięcznej chorobie nowotworowej⁴³.

Bp prof. Zbigniew Kiernikowski

Biskup Zbigniew Kiernikowski, ordynariusz diecezji siedleckiej w latach 2002-2014 (od 2014 r. biskup legnicki), urodził się 2 lipca 1946 r. w Szmarzewie (województwo wielkopolskie). Jako świeżo upieczony absolwent Liceum Ogólnokształcącego we Wrześni w 1964 r. rozpoczął studia na Politechnice Poznańskiej. Ukończywszy pierwszy rok zdecydował się przerwać naukę na tej uczelni i złożył papiery do Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie (PWSD). Święcenie prezbiteratu otrzymał 6 czerwca 1971 r. Rok posługiwał w charakterze wikariusza w parafii w Trzemesznie. W 1972 r. został skierowany na studia specjalistyczne na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, gdzie w 1976 r. uzyskał licencjat *in re biblica*. W 1981 r. obronił na tej samej uczelni rozprawę doktorską pt. *Le crescita della comunità e il dinamismo della vita cristiana rispecchiate nella dinamica del testo della Lettera ai Colossesi*, a tym samym otrzymał tytuł doktora nauk biblijnych⁴⁴.

Na jesieni 1981 r. rozpoczął pracę dydaktyczną w PWSD w Gnieźnie (Homiletyka, Wstęp do Nowego Testamentu, List do Filipian, List do Rzymian, św. Paweł – życie, działalności i teologia). W gnieźnieńskim PWSD pełnił także posługę wychowawcy alumnów, najpierw jako prefekt (1981-1982), a następnie wicerektor (1982-1986). Przedmioty biblijne wykładał także w innych instytucjach kościelnych: Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Księży Ducha Świętego w Bydgoszczy (1982-1986) oraz Prymasowski Instytut Kultury Chrześcijańskiej im. Kard. Stefana Wyszyńskiego w Gnieźnie i Bydgoszczy (1983-1986). Popularyzował wiedzę biblijną prowadząc kursy w ramach *formatio permanens* księży oraz formacji siostr zakonnych⁴⁵.

⁴³ Por. M. Czubak, art. cyt.

⁴⁴ Por. W. Chrostowski, *Biskup prof. dr hab. Zbigniew Kiernikowski*, w: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2011, s. 9-10.

⁴⁵ Tamże, s. 10.

W roku 1983 wydał drukiem fragmenty rozprawy doktorskiej napisanej na *Biblicum*, zaś w 1985 r. opublikował na łamach periodyków „Rivista Biblica”, „Wiadomości Archidiecezji Gnieźnieńskiej” pierwsze artykuły naukowe, a we „Współczesnej Ambonie” pierwsze materiały homiletyczne⁴⁶.

Ważnym momentem w życiu bpa Zbigniewa była nominacja na wicerektora (jesień 1986), a następnie rektora (jesień 1987) Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie. Realizacja postawionych przed nim zadań wymagała zaangażowania na wielu płaszczyznach. Oprócz systematycznej troski o księży mieszkających w trakcie rzymskich studiów specjalistycznych na terenie Instytutu, zorganizował pięć sympozjów poświęconych różnym aspektom życia księdza-kapłana, założył serię wydawniczą „Papieski Instytut Polski w Rzymie. Historia i współczesność”, przeprowadził prace remontowe i renowacyjne. Pomimo wielu obowiązków związanych z tą ważną dla polskiego Kościoła rzymską instytucją, kontynuował pracę dydaktyczną w PWSD (intensywne kursy semestralne), a nawet rozpoczął prowadzenie wykładów na rzymskich uczelniach: Papieski Uniwersytet Urbaniana (1987-2002), Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu (od 1991). Kontynuował także wydawania artykułów naukowych i popularnonaukowych. Przygotował dwie pozycje książkowe: *Dwoje jednym ciałem w Chrystusie* (Warszawa 1999), *Eucharystia i jedność* (Częstochowa 2000)⁴⁷. W latach 1992-1999 na falach Radia Watykańskiego wygłosił sześć cykli konferencji. W 2001 r. Centralna Komisja do spraw Stopni i Tytułów Naukowych przyznała mu tytuł doktora habilitowanego (w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego)⁴⁸.

Okres rzymski zakończył się 28 marca 2002 r., kiedy to został mianowany biskupem siedleckim. Jego dotychczasowe doświadczenia, zdobyta wiedza, a także upór i pracowitość niezwykle skutecznie kształtowały całą posługę biskupią. Jego zaangażowanie na wielu polach funkcjonowania wspólnoty diecezjalnej, od przepowiadania i celebrowania sakramentów, po działanie w ramach mecenatu sztuki, opisał obecny biskup pomocniczy diecezji siedleckiej, bp Piotr Sawczuk: „Ksiądz Biskup przez 10 lat pokazał, że jest pasterzem, który w pierwszym rzędzie sam słucha Chrystusa i do tego prowadzi również swoich diecezjan. Jest pewien, że takie szczere stawianie wobec słowa Bożego zmienia ludzki sposób myślenia, każe człowiekowi nieustannie się nawracać. Można powiedzieć, że wie to po sobie. Wydaje się, że właśnie takie patrzenie Jubilata oraz domaganie się podobnego

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Pełna lista publikacji bp-a Zbigniewa do roku 2012: B. Kondracka (oprac.), *Publikacje biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego*, w: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii*, dz. cyt., s. 585-610.

⁴⁸ Por. W. Chrostowski, *Biskup...*, s. 10-11; https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=93286&_k=h4ghqk (25.09.2018).

patrzenia od wiernych jest znamienym rysem jego posługi biskupiej⁴⁹.

W czasie pasterskiej posługi w Kościele siedleckim bp Zbigniew wielką troską otaczał seminarium duchowne, podejmując zajęcia w ramach wykładów monograficznych oraz wygłaszając liczne konferencje formacyjne, zaadresowane zarówno do alumnów, jak i formatorów. Ponadto wykładał na kilku innych uczelniach: Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu – *Angelicum* w Rzymie (do 2005), Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (od 2001), Akademia Podlaska w Siedlcach (2003-2006; obecnie Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny)⁵⁰.

W ramach polskiego episkopatu był członkiem Komisji do spraw Formacji Duchowieństwa, Komisji Duszpasterskiej, Zespołu ds. kontaktów z Episkopatem Francji, Ogólnopolskiego Komitetu Organizacyjnego Obchodów 1050. Rocznicy Chrztu Polski. Był delegatem apostolskim ds. obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Uczestniczył w pracach dwóch Synodów Biskupów w Watykanie: Eucharystia w życiu i misji Kościoła (2005), Słowo Boże w życiu i misji Kościoła (2008) oraz w kongresie „Pismo Święte w życiu Kościoła”, zorganizowanym w Watykanie dla uczczenia 40. rocznicy proklamacji przez Sobór Watykański II Konstytucji Dogmatycznej o Objawianiu Dei Verbum⁵¹.

Na przestrzeni lat angażował się w działalność kilku stowarzyszeń promujących Pismo Święte w Polsce i za granicą, m.in. *Evangelium und Kultur* (Niemcy), Stowarzyszenie Biblistów Polskich. Był członkiem Rady Naukowej czasopisma „Teologia i Człowiek” oraz „Teologicznych Studiów Siedleckich”. Zainicjował powstanie Katechizmu Siedleckiego⁵².

Od kilkadziesiątu lat zaangażowany jest w ruchy odnowy Kościoła. W latach 60-tych uczestniczył w rekolekcjach oazowych prowadzonych przez Sługę Bożego ks. Franciszka Blachnickiego, natomiast w czasie studiów rzymskich zapoznał się z Drogą Neokatechumenalną. Uczestniczył w pracach przygotowujących polskie wydanie Biblii Jerozolimskiej (wydanej w 2006 r.). Jako pierwszy z polskich biskupów założył bloga e-Rozmowy o Dobrej Nowinie⁵³, na którym systematycznie zamieszcza teksty rozważań i prowadzi dyskusje z czytelnikami⁵⁴.

Bp Zbigniew otrzymał następujące nagrody i wyróżnienia: nagrodę UMK za książkę *Dobra nowina dla grzesznika* (Pelplin 2004) oraz za książkę *Światło i moc liturgii. Katechezy*

⁴⁹ P. Sawczuk, *Dziesięć lat w służbie Kościoła siedleckiego*, w: M. Czubak – B. Kondracka – M. Paluszkiwicz (red.), *Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi Zbigniewowi Kiernikowskiemu w 10. Rocznice sakry biskupiej i posługi pasterskiej w diecezji siedleckiej*, Siedlce 2012, s. 225.

⁵⁰ Por. W. Chrostowski, *Biskup...*, dz. cyt., s. 12.

⁵¹ Tamże, s. 12.

⁵² Tamże, s. 12.

⁵³ Por. Z. Kiernikowski, *e-Rozmowy o Dobrej Nowinie*, <http://blogs.radiopodlasie.pl/bp/> (25.09.2018).

⁵⁴ Por. W. Chrostowski, *Biskup...*, dz. cyt., s. 13.

liturgiczne, cz. I, Warszawa-Siedlce 2004, wyróżnienie Rektora UMK za zaangażowanie i przygotowanie uroczystości wręczenia tytułu doktora *honoris causa* UMK Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II (2004), nagrodę Rektora UMK stopnia III (2005), medal honorowy za zasługi dla Siedleckiego Towarzystwa Naukowego, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski nadany przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego za wybitne zasługi w pracy duszpasterskiej i naukowej oraz w działalności na rzecz rozwoju kultury (2009). Dnia 12 czerwca 2012 r. przyznano mu tytuł profesora nauk teologicznych. W 2014 r. papież Franciszek mianował bpa Zbigniewa Kiernikowskiego biskupem legnickim⁵⁵.

Ks. prof. Roman Krawczyk

Urodził się 6 października 1951 r. w Parysowie (województwo mazowieckie). W latach 1970-1976 odbył formację w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej, zakończoną święceniami kapłańskimi 5 czerwca 1976 r. Po święceniach został skierowany w charakterze wikariusza do parafii w Łochowie (1976-1978). Następnie w latach 1978-1981 odbywał studia specjalistyczne w Instytucie Nauk Biblijnych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w 1979 r. uzyskał licencjat z teologii w zakresie nauk biblijnych na podstawie pracy pt. *Rdz 3 w świetle interpretacji etiologicznej*, zaś w 1981 r. doktorat na podstawie rozprawy pt. *Biblijna koncepcja świata w księgach mądrościowych Starego Testamentu*⁵⁶. Po uzyskaniu doktoratu przebywał w Rzymie na rocznym urlopie naukowym (Papieski Instytut Biblijny), zaś w maju 1982 r. udał się do Izraela, gdzie poznawał realia Ziemi Świętej. W 1988 r. habilitował się w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Rozprawa habilitacyjna pt. *Antropologiczne tradycje Księgi Rodzaju w Księdze Syracha. Studium egzegetyczno-teologiczne* została wydana w 1987 r. przez Siedleckie Wydawnictwo Diecezjalne. Tytuł naukowy profesora teologii uzyskał 22 grudnia 1995 r.⁵⁷.

Na przestrzeni kilkunastu lat wykładał na wielu uczelniach kościelnych i państwowych. Pracę dydaktyczną rozpoczął 1 października 1982 r., kiedy to został mianowany wykładowcą Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. W latach 1990-1996 pełnił funkcję rektora tegoż seminarium. Ponadto od 1993 r. związany jest z Papieskim Wydziałem Teologicznym w Warszawie, gdzie kolejno był mianowany na stanowisko docenta, profesora nadzwyczajnego (od 1995), profesora

⁵⁵ Tamże, s. 14; Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 czerwca 2012 r., w: Monitor Polski, Warszawa 24 lipca 2012 r. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20120000524/O/M20120524.pdf> (25.09.2018).

⁵⁶ Por. A. Tronina, *Pół wieku...*, s. 128.

⁵⁷ Por. J. Gmitruk, *Kalendarium biograficzne ks. profesora Romana Krawczyka*, w: *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka* (red. J. Gmitruk – A. Wielgosz), Warszawa – Siedlce 2012, ss. 21-22.

zwyczajnego (od 1995). Od 1991 r. podjął wykłady zlecone w Instytucie Filologii Polskiej w Wyższej Szkole Rolniczo-Pedagogicznej (dzisiejszy Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny) w Siedlcach, zaś od 1996 r. objął stanowisko profesora nadzwyczajnego, a od 1999 r. profesora zwyczajnego tejże uczelni. Od 1998 r. rektor WSRP powołał go na kierownika Katedry Historii i Kultury Antycznej w Instytucie Historii. Przez dwie kadencje (lata 2006-2009 i 2009-2012) pełnił funkcję dyrektora tegoż Instytutu. Jako profesor nadzwyczajny od 2001 r. pracował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, gdzie pełnił także funkcję kierownika Katedry Teologii Biblijnej (2002), kierownika Katedry Teologii biblijnej Starego Testamentu (2002-2003) oraz prodziekana Wydziału Teologii ds. Nauki (2002-2003)⁵⁸.

Ważnym wymiarem uczestnictwa ks. Romana w życiu naukowym polskich uczelni jest jego udział w roli recenzenta dorobku naukowego kandydatów do tytułu profesora (2x nadzwyczajnego i 5x zwyczajnego), doktora habilitowanego (3x) i doktora (11x). Jest promotorem czterech doktoratów i ponad 200 magisteriów. Jego własny dorobek naukowy liczy ponad 300 pozycji naukowych i popularnonaukowych⁵⁹. Składają się na niego zarówno opracowania monograficzne (15 książek), jak i studia, rozprawy, prace zbiorowe, artykuły, recenzje, ekspertyzy i projekty badawcze. Artykuły jego autorstwa drukowane były w wielu czasopismach, m.in. „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, „*Collectanea Theologica*”, „*Ateneum Kapłańskie*”, „*Studia Płockie*”, „*Studia Podlaskie*”, „*Teologiczne Studia Siedleckie*”, „*Studia Elbląskie*”, „*Studia Warmińskie*”, „*Warszawskie Studia Teologiczne*”⁶⁰.

Oprócz pracy na wymienionych wcześniej uczelniach wielokrotnie przebywał na stażach i wykładach gościnnych w centrach naukowych poza granicami Polski, m.in. Uniwersytet im. K. Kupały w Grodnie (1999). Należy także do wielu stowarzyszeń naukowych, m.in. Stowarzyszenie Biblistów Polskich (od 2004), Siedleckie Towarzystwo Naukowe (od 2006), Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne Oddział w Siedlcach (od 2010)⁶¹.

Pełnił wiele funkcji kościelnych, zarówno na forum Kościoła diecezjalnego, jak i krajowego. W latach 1984-1986 był kierownikiem Diecezjalnego Duszpasterstwa dla kapłanów. Posługiwał jako proboszcz w parafii Krzymosze (1986-1988) oraz Brzozowica Duża (1996-1999). Był członkiem II Komisji Przygotowawczej II Synodu Plenarnego Polski (od 1989), przewodniczącym Komisji ds. Nauczania Wiary II Synodu Diecezji Siedleckiej

⁵⁸ Por. J. Gmitruk, *Kalendarium...*, art. cyt., s. 21-23.

⁵⁹ Pełna lista publikacji Księdza Profesora do roku 2011: A. Wielgosz, Bibliografia publikacji Ks. prof. dr. hab. Romana Krawczyka w układzie chronologicznym, w: *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom*, dz. cyt., s. 25-44.

⁶⁰ Por. J. Gmitruk, art. cyt., s. 23-24.

⁶¹ Tamże, s. 23.

(1989-1991), przewodniczącym Komisji ds. Duchowieństwa II Synodu Diecezji Siedleckiej (od 1991), członkiem Rady Kapłańskiej Diecezji Siedleckiej (1991-1996), członkiem Kolegium Konsultorów Diecezji Siedleckiej (1993-1996). Przyznano mu wiele odznaczeń naukowych i kościelnych, m.in. kanonik gremialny Kapituły Katedralnej w Siedlcach (od 1991), prałat honorowy Jego Świątobliwości Jana Pawła II (od 1994), dziekan Kapituły Katedralnej w Siedlcach (od 2018), laureat Nagrody im. Ludomira Benedytkowicza za rok 2000, Medal im. Księżej Aleksandry Ogińskiej (2006), Medal XX-lecia Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (2008), Medal honorowy za Zasługi dla Siedleckiego Towarzystwa Naukowego (2009) i Medal za Zasługi dla Siedleckiej Uczelni (2011)⁶².

Ks. dr Marek Major

Urodził się dnia 14 czerwca 1945 r. w Siedlcach. Po zdaniu egzaminów maturalnych w Gimnazjum im. Bolesława Prusa w 1963 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego im. Benedykta XV w Siedlcach. Świecenia prezbiteratu przyjął 31 maja 1969 r. w siedleckiej katedrze. Po święceniach posługiwał jako wikariusz w parafiach Korytnica Łaskarzewska (1969-1971) i Miedzna (1971)⁶³.

W sierpniu 1971 r. został zwolniony z obowiązków wikariusza i skierowany na studia magisterskie z zakresu Pisma Świętego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które ukończył z wynikiem bardzo dobrym w 1973 r., uzyskując tytuł licencjata z teologii i stopień magistra nauk biblijnych. Następnie udał się do Rzymu, by kontynuować naukę w Papieskim Instytucie Biblijnym. W 1976 r. uzyskał stopień naukowy licencjata nauk biblijnych (*Licentiatus in Re Biblica*). W pracy licencjackiej badał Psalm 24. Po uzyskaniu zgody na dalsze studia w Jerozolimie, udał się do Izraela, by rozpocząć przygotowania do doktoratu na *Studium Biblicum Franciscanum*, franciszkańskiej uczelni podlegającej Papieskiemu Uniwersytetowi Antonianum w Rzymie. Tytuł doktora teologii ze specjalizacją biblijną otrzymał w 1979 r. na podstawie rozprawy pt. *Aceldama nell'ombra dei tradimento di Giuda. Studio esegetico, storico e archeologico*⁶⁴.

Po powrocie do kraju posługiwał w charakterze wikariusza w parafii Mordy, a następnie w parafii katedralnej w Siedlcach oraz prowadził wykłady z Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. Był lubiany i szanowany przez uczniów, o czym może świadczyć fakt, iż często zapraszany był na prymicje w charakterze kaznodziei. W roku 1981 został mianowany proboszczem Parafii Paprotnia. Na przełomie lat 1983-1984 przebywał w Rzymie, gdzie uczestniczył w sympozjum naukowym *Figura*

⁶² Por. tamże, s. 24.

⁶³ Por. H. Sidorcuk, *Wspomnienie o śp. ks. profesorze Marku Majorze (1945-2000)*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 2-5 (2002), s. 178.

⁶⁴ Tamże.

Mądrości a Chrystologia na Papieskim Instytucie Biblijnym. Od czasu studiów doktoranckich przewodniczył pielgrzymkom do Ziemi Świętej⁶⁵.

Na własną prośbę w 1987 r. został zwolniony z obowiązków proboszcza Parafii Paprotnia. W dalszym jednak ciągu prowadził wykłady z Pisma Świętego w siedleckim seminarium. Często był proszony o prowadzenie rekolekcji. Był członkiem Rady Kapłańskiej (1980-1995), brał także udział w pracach Diecezjalnej Komisji Liturgicznej⁶⁶.

Począwszy od 1991 r. rozpoczął pracę duszpasterską w Ordynariacie Polowym Wojska Polskiego. Jako kapelan towarzyszył żołnierzom w Polskim Kontyngencie Wojskowym UNDOF w Siłach Rozdzielająco-Obserwacyjnych Organizacji Narodów Zjednoczonych w Syrii (1992 i 1996). Po powrocie, w latach 1992-1996, pełnił urząd proboszcza parafii garnizonowej Najświętszego Serca Pana Jezusa w Siedlcach. Dnia 15 sierpnia 1996 r. został awansowany na stopień majora. Tego samego roku na kilka miesięcy ponownie udał się do Syrii. Po powrocie po raz kolejny posługiwał jako proboszcz w kościele garnizonowym w Siedlcach. W Katolickim Radio Podlasie prowadził cotygodniową audycję *Na prawo patrz*⁶⁷.

W latach 1997-1998 był członkiem Rady Kapłańskiej w Ordynariacie Polowym Wojska Polskiego. W 1999 r. został mianowany proboszczem parafii wojskowej św. Stanisława BM w Radomiu. W czasie tej posługi rozwinęła się u niego choroba nowotworowa, która bardzo szybko zmusiła go do wycofania się z czynnego duszpasterstwa. Na kilka ostatnich miesięcy przeniósł się do Siedlec i zamieszkał w domu kapłańskim przy ul. Floriańskiej. Zmarł w szpitalu w Warszawie 10 kwietnia 2000 r.⁶⁸

W czasie Mszy Świętej pogrzebowej sprawowanej 13 kwietnia wg ceremoniału wojskowego biskup polowy Sławoj Leszek Głódź kreśląc postać zmarłego powiedział: „Ksiądz Marek wiedział i wierzył, że stanie przed bramą śmierci. Przeszedł swoją drogę krzyżową do stacji XI i XIV, a w grobie zmartwychwstałego Chrystusa bywał i modlił się. Nikt z nas nie żyje dla siebie. Ksiądz Marek dzielił się swoim kapłaństwem i wiedzą z kapłanami, ludźmi, żołnierzami. Budował Kościół w ludzkich sercach. Włączył się w nurt nowych czasów i przemian w Ojczyźnie. Dobre czyny są trwalsze niż śmierć, dobro nie umiera”⁶⁹.

⁶⁵ Tamże, s. 179.

⁶⁶ Tamże, s. 179.

⁶⁷ Tamże, s. 180.

⁶⁸ Tamże, s. 180-181.

⁶⁹ Tamże, s. 181.

Ks. mgr lic. Piotr Szpilewicz

Przyszedł na świat 10 maja 1906 r. w Dąbrowie Górniczej. Lata nauki szkolnej odbywał pod znakiem ciągłych przeprowadzek. Jego rodzina najpierw w 1909 r. przeprowadziła się do Kielc, następnie w 1911 r. do Siedlec. Tutaj uczęszczał do progimnazjum oraz rozpoczął naukę w rosyjskim gimnazjum. W latach 1915-1917 nastąpiła kolejna przeprowadzka, tym razem do Moskwy, gdzie uczestniczył w zajęciach w byłym gimnazjum warszawskim. Po powrocie do Siedlec w latach 1917-1921 kontynuował naukę w gimnazjum państwowym im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Odkrywając głos powołania kapłańskiego zgłosił się do bursy biskupiej prowadzonej w Białej Podlaskiej przez księży salezjanów oraz uczęszczał do bialskiego gimnazjum im. Jana Ignacego Kraszewskiego. Po roku ponownie wrócił do Siedlec, gdzie ostatecznie ukończył naukę na poziomie gimnazjalnym. Jako świeżo upieczony maturzysta został przyjęty na drugi rok studiów filozoficznych w Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim⁷⁰.

Bezpośrednio po święceniach prezbiteratu, udzielonych 2 września 1928 r., został skierowany na studia specjalistyczne na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie 2 grudnia 1931 r. zdobył tytuł magistra teologii w zakresie nauk biblijnych. Wskutek przeszkód, które nie pozwoliły mu od razu wyjechać do Rzymu, by tam kontynuować studia na Papieskim Instytucie Biblijnym, rozpoczął przygotowywanie doktoratu w Warszawie. W tym samym czasie został mianowany wykładowcą w seminarium w Janowie Podlaskim. Wyjazd na studia do Rzymu ostatecznie miał miejsce na jesieni 1937 r. Dnia 6 lipca 1939 r. uzyskał dyplom licencjata nauk biblijnych⁷¹.

Czas II wojny światowej to przede wszystkim posługa duszpasterska: krótkie zastępstwo proboszcza w Pratulinie, urząd administratora parafii Warszawice, urząd administratora parafii Ostrówek i pobyt w parafii Osieck w charakterze rezydenta z prawami wikariusza. Po zakończeniu działań wojennych został mianowany administratorem parafii Parysów, zaś w uznaniu za ofiarną pracę profesorską i duszpasterską został obdarzony tytułem kanonika *ad instar*⁷².

Dnia 15 września 1946 r. wrócił na stanowisko profesora seminarium. Od 1950 r. łączył tę pracę z posługą duszpasterską. Był kolejno administratorem parafii w Platerowie (1950), Niemojkach (1951-1954), Łosicach (1954-1958), Okrzei (1958-1960), Dęblinie (1960-1965), Suchożebrach (1965-1971) i Domanicach (1971-1978). Dnia 5 lutego 1964 został obdarzony godnością kanonika honorowego Kapituły Katedralnej Siedleckiej⁷³.

⁷⁰ Por. S. Siwiec, *Śp. ks. kan. mgr. Piotr Szpilewicz*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 11 (1978), s. 355-356.

⁷¹ Tamże, s. 355-356.

⁷² Tamże, s. 356.

⁷³ Tamże, s. 357.

Mimo wielu zajęć duszpasterskich oraz ciągle zmieniających się parafii, utrzymywał stałą więź z seminarium, kontynuując pracę dydaktyczną oraz uczestnicząc w ważniejszych wydarzeniach. Swoją wiedzę specjalistyczną nieustannie pogłębiał poprzez czytanie bieżącej literatury fachowej oraz uczestnictwo w kongresach teologicznych. Wymiernym skutkiem tej ciągłej aktualizacji wiedzy oraz znajomości w środowisku polskich biblistów było powierzenie mu opracowania wielu artykułów w *Podręcznej Encyklopedii Biblijnej*⁷⁴ oraz uczestnictwa w tłumaczeniu Pisma Świętego z języków oryginalnych (przygotował tłumaczenie 1 Krl). Zmarł 20 marca 1978 r.⁷⁵

Zakończenie

Papież Franciszek w Adhortacji Apostolskiej *Evangelii gaudium* pisze: „Istotne jest, aby Słowo radykalnie ubogacało katechezę i wszystkie wysiłki podnajmowane w celu przekazywania wiary. Ewangelizacja wymaga zażyłości ze Słowem Bożym, a to wymaga, żeby diecezje, parafie i wszystkie wspólnoty katolickie proponowały poważne i wytrwałe studiowanie Biblii, jak również promowały jej modlitewne czytanie osobiste i wspólnotowe” (EG, 174). Te papieskie słowa są szczególnym wezwaniem dla odpowiedzialnych za przygotowanie kolejnych pokoleń kapłanów. Bliska znajomość Pisma Świętego, rozumianego zarówno jako „dusza teologii”, jak i pokarm dla duchowego wzrostu, powinna być stałym i podstawowym elementem formacji kandydatów do prezbiteratu.

Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej im. św. Jana Pawła II w całej swojej historii, a zwłaszcza w ostatnich stu latach, wydatnie wpisuje się w ciągle żywą intuicję Kościoła, który wsłuchany w słowo Boga znajduje inspirację i źródło swojego istnienia, ciągle na nowo stając się wspólnotą wiary niosącą przez wieki depozyt Bożego objawienia. Siedlecka *Alma Mater*, dzięki zaangażowaniu kolejnych wykładowców Pisma Świętego jest miejscem, gdzie powołani do kapłaństwa, nie tylko mogą rozkochać się w Słowie, ale także odpowiednio przygotować się intelektualnie, by w przyszłości być świadkiem „Bożego mówienia” wobec każdego napotkanego człowieka.

Streszczenie

Niniejszy artykuł miał na celu ukazanie, w jaki Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Siedleckiej im. św. Jana Pawła II na przestrzeni ostatnich stu lat realizowało podstawowy wymóg formacji do kapłaństwa, jakim jest intelektualne wprowadzenie

⁷⁴ Zob. E. Dąbrowski (red.), *Podręczna encyklopedia biblijna*, t. 1-2, Poznań 1959.

⁷⁵ Por. S. Siwiec, art. cyt., s. 356-357.

alumnów w znajomość Pisma Świętego. Kościół w Polsce doświadczył w XX w. wielu trudności związanych przede wszystkim z pierwszą i drugą wojną światową oraz reżimem komunistycznym. Mimo to, seminarium siedleckie dzięki ciągłemu odczytywaniu aktualnych wskazań Magisterium oraz zaangażowaniu coraz to lepiej wykształconych wykładowców, stanowiło środowisko przygotowania alumnów do wymagającej i odpowiedzialnej posługi Słowa.

Summary

The Holy Scriptures Lectures at the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce from 1918 to 2018

This article was intended to show how the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce over the last hundred years fulfilled the basic requirement of formation for the priesthood, which is the intellectual introduction of alumni into the knowledge of the Holy Scriptures. In the 20th century, the Church in Poland experienced many difficulties connected above all with the First and Second World Wars and the communist regime. Nevertheless, the seminary of the Diocese of Siedlce, thanks to the continuous reading of the current Magisterium's guidelines and the involvement of more and more educated lecturers, constituted an environment for preparing alumni for the demanding and responsible ministry of the Word.

Bibliografia

Babik, J. (2011). Ks. prałat dr Marian Bednarczyk (1993-2010). *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 3, 129-133.

Balicki, L. (1984). Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1919-1939. *Roczniki humanistyczne* 2, ss. 192-240.

Benedykt XVI (2010). Przemówienie do profesorów i studentów Papieskiego Instytutu Biblijnego. *L'Osservatore Romano*, 2, 23-24.

Czubak, M. (2010). *Takich ludzi się nie zapomina*. Pobrano z: <http://www.echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=2111&idd=14> Dnia (2018-09-24).

Chrostowski, W. (2011). Biskup prof. dr hab. Zbigniew Kiernikowski. W: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin* (s. 9-14). Warszawa: ADAM.

Dąbrowski, E. (1959). *Podręczna encyklopedia biblijna* (t. 1-2). Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

Franciszek (2013). Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*. Kraków: Wydawnictwo M.

Gmitruk, J. (2012). Kalendarium biograficzne ks. profesora Romana Krawczyka. W: J. Gmitruk – A. Wielgosz (red.), *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga Jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka* (s. 21-24). Warszawa – Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

Jan Paweł II (1992). Posynodalna Adhortacja Apostolska *Pastores dabo vobis*. Wiadomości Diecezjalne Siedleckie, 6-8, 121-236.

Kongregacja Nauki Wiary (1994). *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallotinum.

Kindracki, P. (2018). Kształtowanie kadry katechetycznej w diecezji siedleckiej. W: B. Błoński – R. Dmowski – D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów* (s. 268-271). Siedlce: Unitas.

Komorowski B. (2012). Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 czerwca 2012 r. W: *Monitor Polski*, Warszawa 24 lipca 2012 r. Pobrano z: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20120000524/O/M20120524.pdf> Dnia (2018-09-24).

Kondracka, B. (2011). Publikacje biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego. W: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin* (ss. 585-610). Warszawa: ADAM.

Konferencja Episkopatu Polski (1999). *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*. Częstochowa: Niedziela.

Kongregacja ds. Duchowieństwa (2016). *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Pobrano z: <http://www.clerus.va/content/dam/clerus/Ratio%20Fundamentalis/Dar%20powołania%20do%20kapłaństwa.pdf> Dnia (2018-09-24).

Kudasiewicz, J. (1976). Bibliistyka. *Encyklopedia katolicka*, t. II (s. 511-513). Lublin: TN KUL.

Kusyk, K. *Wykłady w WSD na podstawie protokołów sesji profesorskich*, (maszynopis).

Łoniewski, J. (1997). 45 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie (1951-1996). *Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn, Łomża*, 15 (1997), ss. 225-243.

Matwiejuk, K. (2015). *Pratulin i jego duchowe dziedzictwo*. Siedlce: Unitas.

Müller, G.L. (2015). *Dogmatyka katolicka* (tłum. W. Szymona). Kraków.

Papieska Komisja Biblijna (1994). *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* (tłum. K. Romaniuk). Poznań: Pallotinum.

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 7a. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*. Pobrano z: <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-rozumienia-terminow/> Dnia (2018-09-24).

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 7b. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*. Pobrano z: <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-terminow-cd/> Dnia (2018-09-24).

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 8. Źródła teologii*. Pobrano z: <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-8-zrodla-teologii/> Dnia (2018-09-24).

Romizi, R. (2007³) *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, Bologna.

Sawczuk, P. (2012). Dziesięć lat w służbie Kościoła siedleckiego. W: M. Czubak – B. Kondracka – M. Paluszkiewicz (red.), *Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi Zbigniewowi Kiernikowskiemu w 10. rocznicę sakry biskupiej i posługi pasterskiej w diecezji siedleckiej* (213-225). Siedlce: Unitas.

Sidorczuk, H. (2002). Wspomnienie o śp. ks. profesorze Marku Majorze (1945-2000). *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 2-5, 178-181.

Siwec, S. (1978) Śp. ks. kan. mgr. Piotr Szpilewicz, *Wiadomości Diecezjalne Siedlce*, 11, 355-358.

Sobór Watykański II (1968), Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, (s. 350-362). Poznań: Pallottinum.

Sobolewski, Z. (2017). *Imię Twoje wystawiamy. Dzieje diecezji siedleckiej (1818-2018)*. Siedlce: Unitas.

Tronina, A. (2013). Pół wieku szkoły biblijnej (1956-2006). *The Biblical Annals* 3, 1, 119-145.

Wiegard, J.M. (2011). Bibliistyka. W: F. Kogler – R. Egger-Wenzel – M. Ernst (red.), *Nowy leksykon biblijny* (s.81-82). Kielce: Jedność-Herder.

Wielgosz, A. (2012). Bibliografia publikacji Ks. prof. dr. Hab. Romana Krawczyka w układzie chronologicznym. W: J. Gmitruk – A. Wielgosz (red.), *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga Jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka* (25-44). Warszawa – Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

Wójcik, E. (2013). Teologia. W: E. Gigiliewicz (red.) *Encyklopedia katolicka*, t. XIX (kol. 654-670), Lublin: TN KUL.

Vesey, G. – Foulkes, P. (1997). Teologia. W: *Filozofia. Słownik encyklopedyczny*, 320, Warszawa: RTW.

Ks. WOJCIECH HACKIEWICZ*

HISTORIA NAUCZANIA APOLOGETYKI ORAZ TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1818-2018

Treść: Wstęp; 1. Jako część wstępna dogmatyki: 1818-1867, 1867-1924; 2. Jako dyscyplina pozateologiczna: 1924-1970; 3. Jako teologia fundamentalna: 1970-2018, Zakończenie; Summary: A bicentennial history of apologetics and fundamental theology as they have been taught at the Major Seminary of the Diocese of Siedlce (1818-2018); Bibliografia.

Słowa kluczowe: wyższe seminarium duchowne, teologia dogmatyczna, apologetyka, teologia fundamentalna, historia wykładów, podręcznik do teologii.

Key words: higher theological seminary, dogmatic theology, apologetics, fundamental theology, history of lectures, theology textbook.

Wstęp

W 2018 r. Wyższe Seminarium Duchowne im. Jana Pawła II w Nowym Opolu k. Siedlec obchodzi swoje 200-lecie. Warto więc przyrzeć się jego historii, jako zakładu naukowego. Przedmiotem poniższego przedłożenia będzie historia nauczania w latach 1818-2018, w siedleckim WSD dwóch dyscyplin, które łączy cel, a różni status metodologiczny oraz filozofia konstruowania argumentów. Apologetyka i teologia fundamentalna to dwie dyscypliny, które w zasadzie zajmują się tym samym przedmiotem materialnym, czyli Objawieniem Bożym, jego faktem, naturą, przekazem i trwaniem w Kościele. Apologetyka

szuka jednak w tym względzie dowodów czysto rozumowych, zaliczając się tym samym do dyscyplin pozateologicznych, w tym przypadku religiologicznych. Powstała w XX w. teologia fundamentalna ten sam cel realizuje w inny sposób, proponując w miejsce racjonalnych dowodów szereg uzasadnień i motywów zaczerpniętych z samego źródła religii chrześcijańskiej, jakim jest Objawienie.

Trudno jednoznacznie wskazać czas, wyodrębnienia się apologetyki jako samodzielnego traktatu teologicznego w ramach teologii dogmatycznej. Istnieją w tym względzie rozbieżne stanowiska. Najpopularniejsza teza wiąże początki apologetyki, jako nauki z G. Savonarolą (zm. 1498 r.), inna z P. Charronem (zm. 1603 r.), najnowsze stanowisko wskazuje zaś na J.B. Dreyę (zm. 1853 r.)¹. Do XX w. apologetyka wykładana była jako część wstępna dogmatyki, dla której jednak często rezerwowano odrębną nazwę, jak dogmatyka ogólna, generalna czy też fundamentalna. W jej zakres wchodziły tzw. *preambula fidei*, tj. *przedwstępne zasadnicze wiadomości, dotyczące wiary i jej objawienia*². Wykład apologetyki generalnie obejmował trzy części.

Pierwszą, mówiącą o Objawieniu nadprzyrodzonym (*demonstratio christiana*), stanowiły traktaty o religii, o możliwości, potrzebie i rozpoznawaniu Objawiania, o boskim posłannictwie Chrystusa oraz prawdziwości i boskim pochodzeniu religii chrześcijańskiej. Druga część o Kościele (*demonstratio catholica*) rozstrzygała, która ze wspólnot religijnych uznających się za chrześcijańskie jest prawdziwym Kościołem Chrystusowym. Podnoszono zatem kwestię Chrystusowej genezy Kościoła, przymiotów autentycznego Kościoła Chrystusowego manifestujących się w Kościele rzymskokatolickim oraz prymatu Piotra w urzędzie biskupa rzymskiego. W trzeciej części dotyczącej źródeł poznania wiary (*de locis theologicis*) omawiano temat relacji Pisma Świętego i Tradycji, jako *fons revelationis* oraz stosunku wiary i rozumu, jednej ze sztandarowych kwestii apologetyki katolickiej.

Podjęcie zagadnień o charakterze fundamentalnym oraz prymat podejścia rozumowego, stanowiące istotną cechę statusu metodologicznego apologetyki wyrażały się również w mnogości jej nazw stosowanych zamiennie na przestrzeni wieków, takich jak *prologomena*, *propedeutica sacra*, *prinzipienlehre*, *logika teologiczna*, czy *logika nadprzyrodzona*³.

* Autor jest absolwentem Instytutu Teologii Fundamentalnej KUL, wykładowcą teologii fundamentalnej, zagadnień z ekumenizmu i religiologii w WSD Diecezji Siedleckiej, w Instytucie Teologicznym w Siedlcach oraz dyrektorem Biblioteki WSD w Nowym Opolu k. Siedlec.

¹ I. Ledwoń, *Apologetyka*, w: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. Ledwoń, J. Mastej, Kraków 2002, s. 78.

² X.J.N, *Dogmatyka*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, red. J. Archutowski, Kraków 1913, t. X-IX, s. 64.

³ X. Matulewicz, *Apologetyka*, w: *tamże*, t. I-II, s. 273.

1. Jako część wstępna dogmatyki: 1818-1867, 1867-1924

Duży wpływ na rozwój apologetyki oraz ukształtowanie jej konfrontacyjno-polemicznego charakteru miały kontrowersje doby reformacji, szczególnie zakwestionowanie przez protestantów Chrystusowej tożsamości Kościoła katolickiego oraz naturalistyczne nurty oświecenia podważające nadprzyrodzony charakter chrześcijaństwa.

W takim też duchu wykładano traktaty apologetyczne, stanowiące wówczas część wstępną wykładu dogmatyki w Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim, w pierwszych latach istnienia diecezji janowskiej czyli podlaskiej. Świadczy o tym jedno z zaleceń będących owocem wizytacji seminarium w Janowie, przeprowadzonej 15 listopada 1828 r. przez bp. podlaskiego Marcellego Gutkowskiego, adresowane do wykładowców teologii dogmatycznej: *Profesor teologii dogmatycznej ma najmocniej podważać poglądy przeciwne religii katolickiej*⁴.

Brak zachowanych źródeł nie pozwala dokładnie określić składu kadry profesorskiej w momencie utworzenia seminarium. Pierwszym udokumentowanym wykładowcą dogmatyki, a więc i apologetyki był franciszkanin o. Justynian Fromm, profesor prawa kanonicznego w studium domowym reformatów w pobliskiej Białej. Wcześniej w zakonie pełnił funkcję gwardiana (Siennica i Włocławek), profesora w studium domowym we Włocławku, magistra nowicjatu w latach 1816-19⁵. Fromm rozpoczął wykłady w seminarium janowskim w lutym 1821 r., zastępując zmarłego kilka miesięcy wcześniej dominikanina Bernarda Domaśławskiego, wykładowcę prawa kanonicznego. Przejęcie przez niego jednocześnie wykładów z teologii dogmatycznej i moralnej świadczy o problemach kadrowych młodego seminarium podlaskiego. Potwierdza to korespondencja bp. Feliksa Lewińskiego z gwardianem bialskich reformatów o. Paulinem Radgowskim, w której pierwszy biskup podlaski prosi o przejęcie przez o. Fromma wspomnianych wykładów, na czas znalezienia odpowiednich wykładowców spośród kleru diecezjalnego.

Pół roku później wykłady z teologii dogmatycznej z rąk o. Fromma przejął ksiądz Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej Wawrzyniec Drahański (1787-1867). Urodził się w miejscowości Nagórniki na Mazowszu. Kształcił się w szkole prowadzonej przez benedyktynów w Sieciechowie. W 1811 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim (wówczas diecezja lubelska), które ukończył przyjmując święcenia prezbiteratu w 1814 r. Bezpośrednio po święceniach bp lubelski W. Skaryszewski

⁴ Cyt za: Z. Młynarski, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828*, praca licencjacka pod kierunkiem ks. dr. Mieczysława Żywczyńskiego, maszynopis, KUL, Lublin 1969, s. 116.

⁵ Tamże, s. 73-74.

ki mianował go wykładowcą w Janowie. Funkcję tę pełnił przez siedem lat, w tym trzy lata w nowo utworzonym seminarium duchownym diecezji Janowskiej czyli podlaskiej. W 1821 r. został mianowany proboszczem w Wohyniu, w latach 1830-1845 piastował urząd dziekana międzyrzeckiego. W 1857 r. otrzymał godność kanonika kapituły katedralnej janowskiej⁶. W datowanym na 24 września 1821 r. wykazie czteroosobowego grona profesorów figuruje, jako profesor teologii dogmatycznej oraz hermeneutyki⁷.

Trudno dokładnie stwierdzić jak długo pełnił ten urząd, na pewno nie dłużej niż siedem lat, ponieważ według wspomnianego raportu powizytacyjnego w 1828 r. wykładowcą teologii dogmatycznej był już ks. Józef Twarowski⁸ (1797-1868). Przyszedł na świat w Brzeźnicy, parafia Brańsk na terenie ówczesnej diecezji łuckiej, w rodzinie Twarowskich, herbu Pilawa. W 1817 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, gdzie po czterech latach studiów, 29.06.1821 r. w katedrze janowskiej przyjął z rąk bp. F. Lewińskiego święcenia prezbiteratu. W tym samym roku został mianowany wykładowcą janowskiego seminarium. Urząd objął 9.09.1821 r. i pełnił go niemal 40 lat. W latach 1828-1837 oraz 1854-1857 był regensem seminarium. W 1928 r. został kanonikiem katedralnym i sędzią surogatem. W latach 1829-1855 pełnił urząd proboszcza w Trzebieszowie, a w czasie czternastoletniego vacatu na biskupstwie janowskim był jednym z administratorów diecezji (1855-1857). W 1857 r. został prekonizowany na pomocniczego biskupa podlaskiego.

W dokumencie powizytacyjnym z 1828 r. odnotowano, że oprócz dogmatyki ks. Twarowski prowadził również zajęcia z Pisma Świętego i teologii pastoralnej. Biorąc pod uwagę częstą rotację kadry wykładowczej można przypuszczać, że wykłady z apologetyki jeszcze przed objęciem ich przez ks. Twarowskiego mogli prowadzić jeszcze inni następcy ks. W. Drahalskiego. Pierwsi wykładowcy teologii dogmatycznej, zarówno ks. W. Drahalski, jak i ks. J. Twarowski nie mieli akademickiego przygotowania, ani specjalizacji w zakresie dogmatyki. Ks. J. Twarowski bezpośrednio po przyjęciu święceń wykładał w swoim rodzimym seminarium filozofię i historię Kościoła.

W tym okresie w wielu seminariach na terenie Królestwa Polskiego, w tym również w Janowie, wykłady zlecano nawet zdolniejszym klerykom wyższych roczników, którzy nauczali młodszych kolegów⁹. W każdym razie, w pierwszych latach funkcjonowania seminarium janowskiego kadra wykładowcza zasadniczo nie różniła się poziomem naukowym od reszty duchowieństwa. W 1826 r. spośród sześciu wykładowców tylko jeden posiadał stopień magistra teologii. Nie było mowy o specjalizacji, a wykładowcy

⁶ Z. Młynarski, dz. cyt., s. 70,73. Por. *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924-2014*, red. J. Babik, B. Błoński, H. Sidorczuk, R. Wiszniewski, Janów Podlaski 2014, s. 31.

⁷ Z. Młynarski, dz. cyt., s.65.

⁸ J. Kumor-Mielnik, *Twarowski*, Encyklopedia Katolicka KUL, t. 19, Lublin 2013, s.1188.

⁹ Klerycy wykładali zazwyczaj przedmioty filozoficzne. Na przykład w roku akademickim 1818/1819

we własnym gronie decydowali, kto i czego w danym roku będzie uczył. Skutkowało to niskim poziomem nauczania w seminarium. Brakowało podręczników, a prowadzone po łacinie wykłady, w praktyce sprowadzały się do dyktowania alumnom przerobionego materiału, z którego odpytywano na kolejnych zajęciach. Generalnie celem intelektualnej formacji w seminarium, w tamtym czasie było bardziej praktyczne przygotowanie do posługi na parafii niż rozwój naukowy¹⁰. Taki styl prezentował również ks. J. Twarowski, który w wykładzie teologii dogmatycznej *potrafił teorię nauki połączyć z duchowną praktyką parafialną i łatwo rozwiązać naukowe problemy. Pedagog zrozumiał i jasny, na jego prelekcji uczeń pilny mógł się nauczyć przedmiotu z samego wykładu jego. Nie lubił Twarowski, gdy mu uczeń zapytany, w jakiej kwestyi, co słowa wyrecytował odpowiedź z książki podręcznej i prawie zawsze taki musiał opowiedzieć to samo po polsku, co przed chwilą mówił w łacińskim języku*¹¹. Drugi bp podlaski Marceł Gutkowski podjął próbę podniesienia poziomu nauczania poprzez zwiększenie z trzech do czterech lat czasu studiów w seminarium. Swoją decyzję biskup Gutkowski argumentował krótko: *Nigdy nie przyniosą trzódce Pańskiej, a nawet przynieść mogą wiele szkody, nieokrzesani i pozbawieni wiedzy przewodnicy*¹². Biskup Gutkowski podtrzymał praktykę odpytywania alumnow z poprzedniego wykładu, był przeciwnikiem poruszania na wykładach kwestii niejasnych i kontrowersyjnych, jasnego i mocnego formułowania odpowiedzi na zarzuty oraz konsekwentnego trzymania się zakresu danej dziedziny, bez wchodzenia w zakres innego wykładowcy¹³.

Brak źródeł nie pozwala ustalić, z jakich podręczników korzystali pierwsi wykładowcy teologii dogmatycznej. Zachował się natomiast wykaz podręczników z 1808 r. używanych w seminarium janowskim w okresie diecezji lubelskiej¹⁴, według którego w wykładach teologii dogmatycznej posługiwano się popularnym wówczas podręcznikiem Colleta *Institutiones theologicae*, w wersji poprawionej przez ks. Śliwickiego, wydanej w Chełmnie w 1765 r.¹⁵. Nie wykluczone więc, że ks. Drahański kończąc w tym czasie studia

filozofię wykladał alumn Wojciech Ossoliński, a w latach 1824-1825 alumn Jan Nowodworowski, w 1928 r. alumn Henryk Lewiński. Zob. Z. Młynarski, *Formacja intelektualna alumnow Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim (1818-1828)*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 1970, z. 3, s. 63.

¹⁰ Tamże

¹¹ P.J.K. Podlasiak (J. Pruszkowski), *Janów Biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897, s. 241-242.

¹² Cyt. za: Z. Młynarski, *Formacja intelektualna alumnow Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim (1818-1828)*, w: *Roczniki teologiczno-kanoniczne*, t. XVII, z. 4, s.67.

¹³ Tamże, s. 64

¹⁴ Tamże, s.70.

¹⁵ Piotr Collet (1693-1770) francuski teolog, członek Zgromadzenia Księży Misjonarzy, profesor teologii na paryskiej Sorbonie. W jego bogatym dorobku znajdują się także prace o charakterze apologetycznym, jak np. *Lettres critiques*, w której polemizuje z poglądami jansenistów. Największą sławę przyniosło

seminaryjne oraz podejmując jeszcze w okresie lubelskim urząd wykładowcy dogmatyki posługiwał się podręcznikiem, na którym sam się kształcił. Drugi z czterech tomów dzieła Colleta zawiera tradycyjny wykład apologetyki katolickiej ujęty w dwa traktaty: *Tractatus de vera religione* oraz *De Ecclesia*.

Collet prezentuje w nim racjonalne argumenty przeciwko ateizmowi, politeizmowi i deizmowi oraz przemawiające za prawdziwością religii chrześcijańskiej, jako religii objawionej przez Boga w konfrontacji z nieprawdziwymi religiami naturalnymi, do których zaliczał religie etniczne, uznając je za przejaw idolatrii, a także z islamem oraz religią możeszową. W tym celu podręcznik przytacza osiem klasycznych argumentów: z konieczności religii; z prorocत्व starotestamentalnych; z cudów Chrystusa; ze Zmartwychwstania Chrystusa; z niezwykłego rozwoju religii chrześcijańskiej; z cudotwórczej działalności apostołów; z *milczenia wieków* oraz ze świadectwa męczenników. Bezpośrednio po nich, Collet zamieszcza apologetyczny traktat *De Ecclesia*, w którym wykazuje, że Kościół rzymskokatolicki w przeciwieństwie do wspólnot protestanckich jest autentycznym Kościołem Chrystusowym, czego dowodzi *de notis seu characteribus Ecclesiae*. Znakami prawdziwego Kościoła Chrystusowego są: jedność, świętość, katolickość i apostołskość.

Collet podaje argumenty za tym, że najpełniej urzeczywistniają się one w Kościele rzymskokatolickim, co ma dowodzić jego autentyczności. W drugiej części traktatu o Kościele autor uzasadnia Chrystusową genezę apostołatu i prymatu biskupa rzymskiego. Obok dzieła Colleta wykaz z 1808 r. wymienia jako podręcznik dodatkowy *Institutiones Theologiae Dogmaticae* autorstwa Engelberta Klüpfela. To dwutomowe dzieło wydane w Wiedniu, w 1789 r. było jednym z najpopularniejszych podręczników teologii dogmatycznej. W krótkim czasie stało się też oficjalnym podręcznikiem dogmatyki w seminarium janowskim. W odpowiedzi udzielonej 23.06.1823 r. Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zwracającej się z żądaniem przedstawienia listy podręczników używanych w seminarium w Janowie bp Ł. Lewiński informuje, że teologia dogmatyczna wykładana jest tu na podstawie podręcznika Klüpfela, który on sam osobiście bardzo ceni: *Styl tej książki jest jasny, porządek i rozkład rzeczy wyborny, gruntowne odpowiedzi na zarzuty wolnomyślicieli, oddzielenie dogmatów od opinii teologicznych niezatwierdzonych przez Kościół, a przy tym wszystkim dobre zastosowanie dogmatów do moralności*¹⁶.

mu wielokrotnie przedrukowywane i wykorzystywane jako podręcznik teologii dogmatycznej w wielu seminariach duchownych dzieło *Institutionestheologicaequas ad usum seminariorum e fusioribus suis praelectionibus contraxit Petrus Collet, Sacrae Theologiae Professor et in Sorbona Doctor*, A. Oligschläger, Collet, w: *Lexikon für Theologiae und Kirche*, red. M. Buchberger, Freiburg 1961, t. 3, s.5.

¹⁶ Cyt. za: Z. Młynarski, *Dzieje seminarium*, dz. cyt., s.123-124.

Wydaje się, że z podręcznikiem Klüpfela pierwszy biskup podlaski wiązał przyszłość wykładów dogmatyki, skoro liczył na jego kolejne, ulepszone wydania: *Należałoby tylko życzyć, aby w nowym wydaniu tego dzieła, niektóre przypisy znajdujące się pod paragrafami, a zawierające tylko proste wyliczenie dzieł i błędów zostały opuszczone, a inne zawierające poparcie dogmatów były umieszczone w tekście. Przypisy zaś, które mogą więcej szkodzić niż pomóc, powinny być całkiem opuszczone*¹⁷.

I rzeczywiście również za rządów następcy bp. Lewińskiego obowiązywał podręcznik dogmatyka z Fryburga. Biskup M. Gutkowski w ramach przeprowadzonej w 1828 r. reorganizacji seminarium nakazał wykładać teologię dogmatyczną alumnom roku drugiego, trzeciego i czwartego w wymiarze 4 godzin tygodniowo wg podręcznika Klüpfela¹⁸.

W pierwszym roku wykładano klasyczne zagadnienia apologetyczne dotyczące religii jako takiej, Pisma świętego i Tradycji oraz Kościoła. Autor umieścił jej w bardzo obszernym, liczącym aż 227 stron wstępie. Nowością tego opracowania był jasny, pozytywny wykład doktryny, ukazany na tle historycznym. Autor porzucił scholastyczne spekulacje na rzecz ukazania adeptom teologii egzystencjalnych wartości płynących z prawd wiary, jako antidotum na racjonalizm oświecenia.

Dzieło Klüpfela prezentowało także poglądy odbiegające od powszechnie przyjmowanych, szczególnie w zakresie apologetycznego traktatu *de Ecclesia*. Klüpfel bowiem akcentował nieomyślność Kościoła powszechnego, odmawiając jej Kościołom lokalnym, w tym również rzymskiemu oraz samemu papieżowi i głosząc jednocześnie jego rzeczywisty, a nie jedynie honorowy prymat. Ostatecznie jego podręcznik nigdy nie znalazł się na indeksie. Doprowadzono jedynie do pewnych korekt, głównie w kwestii prymatu, których dokonał wiedeński dogmatyk Grzegorz Zigler¹⁹. Być może właśnie tych poprawek domagał się kilka lat wcześniej bp Ł. Lewiński. Nie ma natomiast żadnych przesłanek, by zakładać, iż wykładowcy seminarium duchownego w Janowie, z powodu wspomnianych kontrowersji zrezygnowali z podręcznika fryburskiego teologia, co miało miejsce w przypadku niektórych uczelni²⁰. Niestety nie zachowały się żadne oficjalne wykazy podręczników używanych w seminarium janowskim począwszy od roku 1828 aż do jego kasaty w 1867 r.

¹⁷ Tamże

¹⁸ Tamże, s. 115.

¹⁹ F. Lang, *Klüpfel*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, dz. cyt., t.6, s. 355; J. Kracik, *Spór o podręczniki teologii w wolnym mieście Krakowie*, w: *Nasza Przeszłość*, t. 63 (1983), s.239.

²⁰ Np. na wydziale teologicznym Uniwersytetu w Wilnie w roku akademickim 1826/1827 pod naciskiem rosyjskich władz oświatowych i pod presją studentów niepewnych prawowierności jego poglądów, Ks. prof. Kłagiewicz zrezygnował z podręcznika Klüpfela. Zob. K. Kułakowski, *Nauczanie teologii w Oddziale nauk moralnych i politycznych Uniwersytetu Wileńskiego (1803-1832)*, w: *Studia teologiczne*, Białystok, Drohiczyn, Łomża, 4(1986) s.67-68.

W bibliotece seminaryjnej przechowywane są egzemplarze podręcznika Klüpfela, wydane w 1830 r., już po ziglerowskiej korekcie, sygnowane *exlibrisem* ks. Marcina Wojciechowskiego, który w latach 1847-1856 wykładał dogmatykę w seminarium janowskim. Można zatem przypuszczać, że podręcznik Klüpfela mógł być tu w użyciu, co najmniej do czasu objęcia rządów w diecezji przez trzeciego biskupa podlaskiego Beniamina Szymańskiego.

Podręcznik ten był uważany za najlepiej dostosowany do ówczesnej liczby godzin przeznaczonych na wykłady z dogmatyki²¹. W praktyce korzystanie z niego musiało wymagać od wykładowcy dużej dyscypliny czasowej, ponieważ w pierwszym roku wykładów z teologii dogmatycznej oprócz zagadnień apologetycznych przewidziany był również traktat o istnieniu i atrybutach Boga. Z całą pewnością opracowaniem Klüpfela posługiwał się trzeci w kolejności wykładowca dogmatyki w seminarium janowskim i zarazem pierwszy z akademickim przygotowaniem w tym zakresie – ks. Wojciech Ossoliński (1796-1842)²².

Urodził się w Sielucźnie na Podlasiu, jako syn Józefa chorążego ziemi mielnickej i Zofii z Jakubowskich. W latach 1812-1815 studiował w Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim i tu, jeszcze jako 19 – letni kleryk rozpoczął karierę wykładowcy, nauczając alumnów niższych roczników filozofii, homiletyki oraz historii Kościoła. Po przyjęciu w 1919 r., święceń prezbiteratu z rąk bp. Ł. Lewińskiego jeszcze przez rok kontynuował wykłady w Janowie, a następnie w 1920 r. rozpoczął dwuletnie studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył ze stopniem magistra teologii. W czasie studiów W. Ossoliński napisał dwie, nie zachowane do dziś, wyróżnione medalami prace naukowe: *Quid de sensu tipico seu immediato statuendum* oraz *Quinam irrepserint abusus in saeculi VIII, IX et X. Christianorum mores, ab correndem saeculorum ignorantia*. Osiągnięcia naukowe miały wzbudzić zainteresowanie osobą młodego teologa abp. warszawskiego S. Hołowczyca i bp. Krakowskiego J.P. Woronicy, którzy zaproponowali mu intratne urzędy w swoich diecezjach. *Przemogła wszakże w młodym laureacie wdzięczność dla swojej diecezji i wrócił na skromną posadę profesora w Seminarjum janowskim*²³, gdzie w 1922 r. rozpoczął nauczanie teologii dogmatycznej, pastoralnej oraz Pisma św.

²¹ A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.*, Lublin 1961, s. 220.

²² P. Staniewicz, *Ossoliński*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 16, Lublin 2010, s. 929, M. Manteufflowa, *Ossoliński Wojciech*, w: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, t.24, s. 83.

²³ Zdaniem ks. A. Pleszczyńskiego arcybiskup warszawski S. Hołowczyk miał proponować Ossolińskiemu probostwo na Pradze i posadę w Konystorzu Warszawskim. Zob. A. Pleszczyński, *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie*, Warszawa 1907, s. 69-70., por. M. Manteufflowa, dz.cyt.

Teologię dogmatyczną wykładał do 1826 r., kiedy to jego następcą został dominikanin o. Justyn Stykowski²⁴. W 1829 r. ks. W. Ossoliński przyjął propozycję objęcia urzędu zastępcy profesora teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie w warszawskim Seminarium Głównym. W 1829 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie otrzymał honorowy tytuł doktora teologii. Ossoliński przyczynił się do utworzenia Akademii Duchownej w Warszawie i został jej pierwszym rektorem w 1837 r. Oprócz tego wykładał w niej teologię dogmatyczną, której *przedmiot obrabiał samodzielnie w duchu czysto katolickim*²⁵. W 1840 r. ks. W. Ossoliński został wybrany do Rady Wychowania Publicznego, w której pracach jednak nie brał udziału ze względu na słaby już wówczas stan zdrowia. Ks. W. Ossoliński łączył obowiązki akademika z duszpasterstwem oraz licznymi funkcjami w diecezji. W 1827 r. objął probostwo w Kocku.

Po śmierci pierwszego biskupa podlaskiego, w latach 1825-1826, pełnił funkcję wiceadministratora diecezji, następnie sędziego surogata (1826-1829). Po wybuchu powstania listopadowego został kapelanem Gwardii Narodowej w Warszawie. Po skazaniu biskupa podlaskiego M. Gutkowskiego na wygnanie w 1840 r. Ossoliński wdał się w spór o rządy w diecezji, co prawdopodobnie nie pozostało bez wpływu na pogorszenie się jego zdrowia i nagłą śmierć w 1842 r.²⁶. Można przypuszczać, iż powołanie do istnienia Akademii Duchownej w Warszawie, w bliskim sąsiedztwie diecezji podlaskiej oraz fakt powierzenia jej kierownictwa W. Ossolińskiemu, kapłanowi tejże diecezji przyczyniły się do tego, że sukcesywnie zaczęto kierować do Akademii zdolniejszych kleryków i księży podlaskich²⁷. Zdobywając stopnie akademickie zaczęli oni tworzyć nową, wyspecjalizowaną kadrę profesorską oraz stopniowo podnosić poziom nauczania w janowskim seminarium. W tym okresie zauważa się zdecydowanie mniejszą rotację wykładowców, co z pewnością również sprzyjało większej specjalizacji w danym przedmiocie.

Nie wiadomo dokładnie, jak długo dogmatykę wykładał następca Ossolińskiego – o. Justyn Stykowski. Wydaje się, że był to krótki okres, skoro już w roku akademickim 1826/1827 łączył funkcję wykładowcy w Janowie oraz zastępcy wykładowcy teologii i gramatyki w Lublinie.

O. Justyn Stykowski urodził się w 1780 r. w Gniewoszowie. W 1793 r. wstąpił do dominikanów i po odbyciu nowicjatu w Wysokim Kole rozpoczął studia seminaryj-

²⁴ *Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1827, s. 154.

²⁵ Cyt. za: A. Pleszczyński, *Dzieje Akademii Duchownej*, dz. cyt., s. 121.

²⁶ M. Mnateffłowa, dz. cyt.

²⁷ W latach 60. do Akademii Duchownej w Warszawie wysyłano co roku 4 kleryków janowskich, zob. *Akta ogólne profesorów i alumnów seminarium w Janowie Podlaskim 1864-1867*, ADS, nr 502.

ne w Lublinie, które kontynuował w Krakowie i zakończył na powrót w Lublinie. Tam w 1803 r. przyjął święcenia prezbiteratu z rąk biskupa lubelskiego. Po święceniach pełnił funkcję profesora w konwencie lubelskim (1806-1811), następnie warszawskim, gdzie w latach 1816-1818 był również regensem studiów filozoficznych i teologicznych. W 1822 r. został mianowany magistrem nowicjatu w Lublinie oraz nauczycielem religii i obyczajów w tamtejszej szkole wojewódzkiej. Do klasztoru w Janowie przybył 24.08.1825 r. i już 14 września został mianowany wykładowcą janowskiego seminarium. Od 1826 r. pełnił funkcję zastępcy profesora teologii i gramatyki w konwencie lubelskim²⁸. Prawdopodobnie po nim nauczanie dogmatyki przejął ponownie ks. J. Twarowski. Z całą pewnością wykładał ją jeszcze w latach 1836-1837²⁹.

W 1838 r. wykłady z teologii dogmatycznej objął i prowadził przez osiem lat ks. Kazimierz Jerzy Dobrowolski (1815-1867), prorektor janowskiego seminarium. Urodził się w Wilnie i tam otrzymał podstawy edukacji. W 1834 r. wstąpił do Seminarium Głównego w Warszawie, które ukończył w 1838 r. przyjmując święcenia kapłańskie. W tym samym roku objął urząd prorektora i profesora teologii dogmatycznej, filozofii oraz literatury łacińskiej w seminarium suchownym w Janowie Podlaskim. W 1844 r. został asesorem w konsystorzu diecezji podlaskiej, następnie sędzią surogatem. W 1846 r. pełnił urząd proboszcza w Międzyrzeczu Podlaskim, następnie w 1857 r. został mianowany prałatem kustoszem kapituły katedralnej podlaskiej, zaś 8 czerwca tego roku oficjałem generalnym konsystorza. Papież Pius IX w 1859 r. podniósł go do godności protonotariusza apostolskiego oraz prałata domowego Jego Świątobliwości. Od 1863 r. pełnił funkcję prałata scholastyka kapituły katedralnej podlaskiej. W archiwach parafii św. Mikołaja zachowała się krótka charakterystyka osoby ks. K. Dobrowolskiego: *Kapłan światły, gorliwy bez skazy w życiu i w charakterze, dbał o powagę stanu kapłańskiego*³⁰.

Po objęciu w 1846 r. probostwa w Międzyrzeczu Podlaskim zrezygnował z wykładów, które przejął ks. Marcin Wojciechowski (1819-1889), absolwent seminarium janowskiego oraz Akademii Duchownej w Warszawie. Urodził się w Wohyniu. Po ukończeniu seminarium duchownego w Janowie oraz studiów w Akademii Duchownej w Warszawie przyjął w 1843 r. święcenia prezbiteratu. Studia ukończył w 1844 r. ze stopniem kandydata świętej teologii. W następnym roku powierzono mu urząd wykładowcy w seminarium duchownym w Janowie, gdzie przez dziesięć lat (1846-1856) nie-

²⁸ Z. Młynarski, *Dzieje seminarium*, dz.cyt., s. 80.

²⁹ *Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Podlachiensis Anno Domini 1836*, s. 60;

³⁰ Zob. też J. Geresz, *Z dziejów kościoła św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim*, Międzyrzec Podlaski 1997, s. 30-31; *Ordo Offici Divini et missarum juxta rubricas Ac decreta S.C.R. ad usum Dioecese Podlachiensis Pro Anno Domini 1845*, s. 3; Akta Konsystorza Podlaskiego nr 493, *Wykaz stanu służby kapłanów Diecezji Podlaskiej 1865 r.*, s. 54.

przerwanie prowadził wykłady z teologii dogmatycznej. W niektórych latach wykładał również literaturę łacińską, prawo kanoniczne a nawet liturgikę. Oprócz pracy dydaktycznej w seminarium janowskim pełnił wiele funkcji diecezjalnych. Od 1845 r. był członkiem konsystorza janowskiego, a od 1856 r. pełnił urząd proboszcza w Łosicach. W 1857 r. otrzymał godność kanonika honorowego kapituły katedralnej.

W Łosicach zaangażował się w tajną działalność niepodległościową i 5.12.1863 r. został aresztowany pod zarzutem współpracy z powstańcami. Po półrocznym areszcie w siedleckim więzieniu powrócił na parafię. Za pomoc udzielaną prześladowanym unitom decyzją władz carskich w 1873 r. został przeniesiony z Łosic do Prostyni, gdzie zmarł jako administrator³¹.

Nie zachował się żaden wykaz podręczników dogmatyki używanych w tym okresie. W latach 1842-1862, w Akademii Duchownej w Warszawie obowiązywały podręczniki teologii dogmatycznej autorstwa Wiesta³² i Libermanna³³, niewykluczone zatem, że i ks. Wojciechowski korzystał z nich w swoich wykładach³⁴. W 1857 r. nowo mianowany bp podlaski Benjamin Szymański, w związku z objęciem przez ks. Wojciechowskiego probostwa łosickiego wykłady z dogmatyki zlecił ks. Tomaszowi Nowackiemu, który również był absolwentem Akademii Duchownej w Warszawie. Ks. Tomasz Nowacki urodził się w 1826 r. w Kisielanach k. Siedlec. W 1845 r. ukończył gimnazjum w Siedlcach i wstąpił do Seminarium Duchownego w Janowie. Po roku studiów, jako kleryk seminarium w Janowie, został skierowany do warszawskiej Akademii, gdzie w 1850 r. ukończył, jak sam pisze *całkowity kurs nauk akademickich i otrzymał tytuł kandydata świętej teologii*.

Po powrocie ze studiów przez sześć lat pełnił funkcję wikariusza w Międzyrzecu. Po objęciu rządów w diecezji przez bp. B. Szymańskiego miała miejsce wymiana i zwiększenie kadry seminaryjnej do siedmiu wykładowców³⁵. W związku z tym wikariusz z Międzyrze-

³¹ ADS, *Akta osobiste ks. Marcina Wojciechowskiego*; T. Dobrowolski, 500 lat łosickiego kościoła – dzieje parafii i dekanatu, Łosice 2011, s. 225.

³² Stephan Wiest (1748-1797), niemiecki cysters i teolog. W latach 1781-1794 był profesorem teologii dogmatycznej w Ingolstadt. W latach 1782-1789 wydał w Eichstatt sześciotomowy podręcznik *Institutiones Theologiae Dogmaticae*. o spekulatywnym i konfrontacyjnym charakterze. Por. E. Pfeiffer, *Wiest*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, dz.cyt., t. 10, s. 1119.

³³ Bruno Libermann (1759-1844), jeden z pierwszych apologetyków niemieckich, wikariusz generalny diecezji Freiburg. Jego pięciotomowe dzieło *Institutiones Theologicae* po raz pierwszy zostało wydane w Moguncji w latach 1819-1827, następnie w 6 tomach (1844) i 2 tomach w 1870 r. Dzieło Libermanna okazało się bardzo popularne szczególnie w kontekście polemiki z deistami, w obronie Objawienia. Zob. M. Skierkowski, *Specyfika niemieckiej teologii fundamentalnej*, w: *Studia Theologica Varsaviensia*, UKSW, 47 (2009), nr 2, s. 80.

³⁴ A. Pleszczyński, *Dzieje Akademii Duchownej*, dz. cyt., s.122.

³⁵ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys Dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej*, w: *Diecezja Siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, red. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, Siedlce 2018, s. 158.

ca objął funkcję wykładowcy teologii dogmatycznej, literatury łacińskiej oraz liturgiki³⁶. W 1859 r. został mianowany proboszczem w Stoczku Łukowskim. Funkcję wykładowcy pełnił co najwyżej cztery lata, ponieważ w roku akademickim 1861/1862 jego nazwiska nie ma już na liście profesorów, a wykłady z teologii dogmatycznej prowadzi wiceregens Tadeusz Górczyński³⁷. Urodzony w 1831 r. w Łaskarzewie podstawową edukację zdobył w Szkole Powiatowej w Łukowie oraz w Gimnazjum w Siedlcach. W 1848 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Janowie, które ukończył przyjmując w 1851 r. święcenia prezbiteratu. Następnie studiował w Akademii Duchownej w Warszawie, uzyskując w 1855 r. tytułem kandydata świętej teologii. W 1860 r. został mianowany wiceregenssem seminarium w Janowie. Pełnił też funkcję obrońcy spraw małżeńskich przy Sądzie Konsystorskim. Za czasów Ks. T. Górczyńskiego traktaty apologetyczne wykładane były na roku trzecim w wymiarze czterech godzin tygodniowo.

W 1867 r. władze carskie zlikwidowały Diecezję Janowską czyli Podlaską, a wraz z nią Seminarium Duchowne w Janowie Podlaskim. Klerykom pozwolono dokończyć rok studiów, aby otrzymać świadectwa ukończonych kursów oraz wybrać inne seminarium dla dokończenia formacji kapłańskiej. Kadra profesorska została skierowana przez bp. B. Szymańskiego do pełnienia posługi duszpasterskiej w parafiach likwidowanej diecezji. Gmach seminaryjny zajęły władze carskie umieszczając w nim biuro komisji rekrutacyjnej³⁸. Po trzynastu latach podtrzymywania przez Stolicę Apostolską weta w stosunku do decyzji władz carskich, 30.12.1889 r. Leon XIII przyłączył kanonicznie diecezję podlaską do lubelskiej.

Okres od likwidacji do wskrzeszenia Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w 1918 r. i reaktywowania seminarium podlaskiego zbiegł się z czasem wyemancypowania się apologetyki jako samodzielnej dyscypliny pozateologicznej. Do XX w. całość teologii dogmatycznej wykładał jeden profesor. Na początku XX w. zaczęto wyłączać z całości zagadnień teologicznych traktat *De religione*, a po pierwszej wojnie światowej wydzielono całość tego, co dziś określamy teologią fundamentalną. W latach 20. XX w. pojawił się osobny przedmiot nauczania pod nazwą apologetyka³⁹.

Na przełomie XIX i XX w. teologowie tacy jak J. Ehrlich, J. Ottiger, A. Pelt i J. Drey wypracowali założenia metodologiczne dla nowej dyscypliny. Zasadniczo cią-

³⁶ *Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Podlachiensis pro Anno 1857*, s. 3, Akta Konsystorza Podlaskiego nr 493, Wykaz stanu służby kapłanów, dz. cyt., s. 48a.

³⁷ *Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Podlachiensis pro Anno 1861*, s. 12., Akta Konsystorza Podlaskiego nr 493, *Wykaz stanu służby kapłanów Diecezji Podlaskiej 1865 r.*, s. 3.

³⁸ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, dz. cyt., s. 160.

³⁹ T. Wróbel, *Nauczanie filozofii i teologii w Kieleckim Seminarium Duchownym (1727-1962)*, w: *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, [T.] 59 (1983), s. 120.

gle jeszcze stanowiła ona wstęp do teologii systematycznej wg trzech klasycznych traktatów: o religii, objawieniu i Kościele, dowodząc przy pomocy racjonalnych argumentów nadprzyrodzonego pochodzenia chrześcijaństwa oraz autorytetu Kościoła rzymskokatolickiego. Klasycznym przykładem takiego ujęcia apologetyki jest trzytomowy podręcznik autorstwa francuskiego sulpicianina Tanquereya⁴⁰. Pierwszy tom, w ramach *Introductio in Theologiam* zawiera klasyczny wykład apologetyki: *Tractatus de vera religione*, *Tractatus de Ecclesia Christi* oraz *Tractatus de fontibus revelationis*. Pierwszym po reaktywowaniu w 1919 r. Wyższego Seminarium Duchownego im. Benedykta XV w Janowie Podlaskim wykładowcą apologetyki był biskup pomocniczy wskrzeszonej diecezji podlaskiej Czesław Sokołowski (1877-1951)⁴¹.

Bp Sokołowski wykładał apologetykę ciągle jeszcze, jako wstęp do teologii systematycznej w oparciu o bardzo popularne w tym czasie dzieło Tanquereya. Cz. Sokołowski urodził się w Warszawie i tam po ukończeniu szkoły średniej w 1895 r. wstąpił do Seminarium Duchownego, skąd po dwóch latach studiów został skierowany do Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie studiował do roku 1904. W 1901 r. przyjął święcenia kapłańskie, zaś tytuł magistra teologii uzyskał w 1903 r. W latach 1905-1918 wykładał teologię dogmatyczną w Seminarium Duchownym w Warszawie, a w 1915 r. otrzymał od Kongregacji Seminariów i Uniwersytetów stopień doktora teologii na podstawie dorobku naukowego. W 1918 r. rozpoczął wykłady z teologii fundamentalnej i dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. 25.07.1919 r. został mianowany biskupem tytularnym Pentacomii oraz pomocniczym diecezji podlaskiej. W latach 1919-1922 pełnił funkcję rektora i wykładowcy w Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim, a w latach 1924-1925 był rektorem KUL i wykładowcą teologii fundamentalnej.

Po śmierci bp. H. Przeździeckiego w 1939 r. został wikariuszem kapitulnym, a w latach 1940-1946 administratorem diecezji siedleckiej. W okresie okupacji zorganizował konspiracyjne Seminarium Duchowne w Siedlcach. Był autorem wielu prac z zakresu apologetyki np. *Przysięga antymodernistyczna. Studium krytyczne*, Warszawa 1916.

W roku akademickim 1922-1923 wykłady z dogmatyki przejął ks. lic. Antoni Kresa (1895-1941), absolwent KUL. Urodził się w miejscowości Miednik, w parafii Stoczek

⁴⁰ Adolphe Tanquerey (1854-1932) – francuski kapłan ze zgromadzenia sulpicianów, dogmatyk, moralista i kanonista, autor z dziedziny duchowości i ascetyki. Wykładał prawo kanoniczne i teologię dogmatyczną we Francji, m.in. w seminarium duchownym przy kościele Saint-Sulpice w Paryżu i w USA, w Wyższym Seminarium w Baltimore w stanie Maryland. Jego trzytomowy podręcznik *Synopsis Theologiae Dogmaticae* wydany po raz pierwszy w latach 1894-1896, dzięki jasności wykładu był wielokrotnie wznawiany aż do poł. XX w. Zob. I. Noye, *Tanquerey*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, dz. cyt. t. 9, s. 1290.

⁴¹ R. Skrzyński, *Sokołowski Czesław*, w: *Encyklopedia katolicka KUL*, t. 18, s. 554-555.

Węgrowski. Ukończył gimnazjum w Płocku, tam też wstąpił do seminarium duchownego, skąd po czterech latach studiów przeniósł się do Lublina. Po wskrzeszeniu w 1918 r. diecezji podlaskiej przeniósł się do seminarium w Janowie Podlaskim. Tam 29.06.1919 r. przyjął święcenia prezbiteratu z rąk biskupa H. Przeździeckiego. Po święceniach kontynuował studia teologiczne w KUL ukończone w 1922 r. licencjatem. Po studiach wrócił do seminarium w Janowie Podlaskim, gdzie zlecono mu wykłady z dogmatyki, teodycei i liturgiki. W 1925 r. został skierowany do Rzymu. Tam studiował teologię dogmatyczną na Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu. Po sfinalizowaniu doktoratu w 1927 r. wrócił do diecezji i został mianowany profesorem i wicerektorem seminarium w Janowie Podlaskim. Był bardzo cenionym wykładowcą, także dzięki nowatorskimi metodom dydaktycznym. W 1929 r. zakończył pracę w seminarium i został mianowany proboszczem w Okrzei, gdzie zapisał się jako gorliwy duszpasterz i społecznik. Założył kółka rolnicze, ochronkę dla dzieci i bibliotekę.

Z jego inicjatywy w Okrzei, rodzinnym gnieździe H. Sienkiewicza został usypany kopiec ku czci polskiego noblisty. W czasie wojny zaangażował się w pomoc partyzantom. We wrześniu 1940 r. został aresztowany i więziony w Adamowie, Radzynie i Lublinie. Następnie trafił do KL Auschwitz, gdzie zginął w 31.03.1941 r. We wszystkich miejscach kaźni, w pamięci świadków zapisała się jego heroiczna postawa, pełna godności i męstwa⁴².

2. Jako dyscyplina pozateologiczna: 1924-1970

Ks. A. Kresa jako ostatni z wykladał apologetykę jako wstępną część wykładu dogmatyki systematycznej. W 1924 r. po raz w pierwszy na liście przedmiotów wykładanych w Seminarium Duchownym w Janowie pojawiła się wydzielona już formalnie z teologii dogmatycznej dyscyplina o nazwie apologetyka. Jej wykłady zlecono wówczas pierwszemu w historii seminarium apologetyce ks. Stanisławowi Bartynowskiemu SJ (1870-1947), który jednocześnie pełnił funkcję ojca duchownego.

Ks. S. Bartynowski urodził się 17.04.1870 r. w Krakowie. Studiował teologię i prawo kanoniczne w Insbrucku. W 1898 r. w Krakowie przyjął święcenia prezbiteratu, a dwa lata później wstąpił do Towarzystwa Jezusowego. Początkowo pracował jako katecheta w Nowym Sączu oraz nauczyciel historii i geografii w gimnazjum w Chyrowie, gdzie w 1918 r. został mianowany ojcem duchownym w seminarium. Odtąd jego posłu-

⁴² B. Błoński, *Kapłani Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej zginęli w Oświęcimiu i rozstrzelani w innych miejscach*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 84(2015),nr 3, s. 202-203.

ga związana była z pracą dydaktyczną i formacyjną w seminariach, także diecezjalnych. W 1920 r. został ojcem duchownym w seminarium diecezji łucko-żytomierskiej, rok później wykładowcą apologetyki i liturgiki w seminarium w Gnieźnie (1921-1923), zaś w 1924 r. w Janowie Podlaskim. Piastował wiele urzędów w zakonie. Był superiorem kilku domów zakonnych, także za granicą, cenzorem ksiąg religijnych oraz współredaktorem pisma *Sodalis Marianus*⁴³.

W seminarium janowskim Bartynowski wykładał zaledwie rok, ale jego wykłady spotkały się z uznaniem na tyle, że w 1927 r. zdecydowano się zamienić podręcznik Tanquereya na *Apologetykę podręczną* autorstwa ks. S. Bartynowskiego. Pierwsza edycja podręcznika, wydana w Krakowie w 1911 r. była przeróbką *Kleine Apologetik* J. Lindena. Kolejne edycje Bartynowski oparł już na własnych opracowaniach. Ostatnie wydanie ukazało się w 1947 r. w Warszawie, rok po śmierci autora i zamiennie z podręcznikiem Tanquereya używane było w seminarium podlaskim niemalże do czasów Soboru Watykańskiego II.

Podręcznik Bartynowskiego zawierał klasyczny układ traktów apologetycznych i zgodnie z założeniem autora miał w sposób zwięzły i naukowy uzasadnić podstawowe prawdy wiary katolickiej. W ten sposób zamierzano nie tylko utwierdzić wiarę w samych studentach seminarium, ale także dostarczyć gotowych argumentów potrzebnych do obalanie zarzutów ze strony *najnowszych wrogich chrześcijaństwu obozów*, na czele z monistami, modernistami i szeroko pojętą teozofią⁴⁴.

Trudno jednoznacznie ustalić, kto przejął wykłady apologetyki po wyjeździe ks. S. Bartynowskiego. Prawdopodobnie powtórnie zlecono je ks. A. Kresie. Jego nazwisko widnieje w wykazie przedmiotów z 1928 r., sporządzonym z racji ustanowienia przez bp. H. Przeździeckiego nowego *ratio studiorum*⁴⁵. Apologetyka znalazła się tam wśród przedmiotów wykładanych na pierwszym roku teologii, w wymiarze pięciu godzin tygodniowo.

W roku akademickim 1931/1932 wykłady prowadził ks. Piotr Dragan (1898-1966). Urodził się w Polubiczach. W 1917 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Lublinie, ale po wskrzeszeniu diecezji podlaskiej w 1919 r. przeniósł się do Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim. W 1922 r. otrzymał święcenia prezbiteratu i po czterech latach posługi wikariusza rozpoczął specjalistyczne studia w zakresie teologii w Lille we Francji. Po paru miesiącach wrócił do diecezji. W 1927 r. podjął studia w *Seminaire de Institut Catholique* w Tuluzie, które uwieńczył doktoratem. W 1929 r. został mianowany wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim. Funkcję tę pełnił do 1932 r.,

⁴³ E. Madecki, *Bartynowski*, w: Encyklopedia Katolicka KUL, t. 2, s. 89.

⁴⁴ Zob. S. Bartynowski, *Apologetyka podręczna*, Kraków 1948, s. 5-6.

⁴⁵ K. Kusyk, *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV*, maszynopis, s. 5.

kiedy to objął urząd proboszcza w Sobieszynie. W 1951 r. uhonorowany godnością kanonika kapituły katedralnej w Siedlcach⁴⁶.

Od 1932 r. do wybuchu wojny wykłady z apologetyki przejął uczeń wybitnego apologetyka francuskiego R. Garrigou - Lagrange'a O.P. – ks. Marian Jankowski (1899-1962) późniejszy wicerektor i rektor seminarium oraz biskup pomocniczy podlaski. Urodził się w miejscowości Terebela k. Białej Podlaskiej. W 1916 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Lublinie, w 1919 r. przeniósł się do reaktywowanego seminarium w Janowie Podlaskim, skąd jako subdiakon został skierowany na dalsze studia na wydziale teologicznym KUL. Po dwóch latach studiów przyjął święcenia prezbiteratu i wyjechał na dalsze studia w Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Rzymie. Studia ukończył doktoratem cum laude broniąc pracy pt. *De dono timoris secundum doctrinam S. Thomae*, napisanej pod kierunkiem R. Garrigou - Lagrange'a O.P. W 1925 r. został mianowany wykładowcą Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim i funkcję tę pełnił do wybuchu wojny. W czasie okupacji pracował jako wikariusz w Garwolinie, a od 1940 r. jako administrator parafii Okrzeja.

W 1943 r. został mianowany rektorem funkcjonującego w sposób tajny Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach i funkcję tę pełnił do 1960 r.⁴⁷. W 1932 r. z inicjatywy Ks. M. Jankowskiego wprowadzono proseminarium z apologetyki⁴⁸. W marcu 1940 r., w wyniku zajęcia przez władze okupacyjne siedziby seminarium w Janowie, klerycy zostali przeniesieni do Siedlec. Studia odbywały się wówczas w warunkach konspiracyjnych. W wykazie wykładów z okresu okupacji apologetyka jest obecna w latach akademickich 1942/1943 oraz 1944/1945 r.⁴⁹.

W tym czasie zajęcia prowadził dogmatyk ks. dr Henryk Brzostowski (1907-1981). Urodził się w Łaskarzewie k. Garwolina. W 1928 r. ukończył Gimnazjum Biskupie w Siedlcach i wstąpił do Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim. Jego kurs jako pierwszy odbył studia według nowego sześcioletniego programu. W 1934 r. w Janowie Podlaskim otrzymał święcenia prezbiteratu i w tym samym roku został skierowany na dalsze studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, które zakończył 28.06.1939 r. promocją doktorską.

⁴⁶ E. Barbasiewicz, Śp. Ks. kan. dr Piotr Dragan, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 35(1966), nr 12, s. 284-286.

⁴⁷ Śp. bp Marian Jankowski, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 31(1962), nr 10-12, s. 302-305.

⁴⁸ K. Kusyk, dz. cyt., s.7. Protokoły z lat następnych, aż do wybuchu wojny i likwidacji seminarium nie wymieniają wykładowcy apologetyki, pozostaje więc założyć, że funkcję tę w latach 1932-1939 pełnił ks. M. Jankowski, Zob. Ks. biskup Marian Jankowski. *Krótki życiorys*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 31(1962), nr 10-12, s. 302-303.

⁴⁹ K. Kusyk, dz. cyt., s.13-14.

Po powrocie do diecezji Ks. H. Brzostowski przez trzy lata pracował jako wikariusz w Garwolinie, Żelechowie oraz Siedlcach. Jako wikariusz parafii św. Stanisława w Siedlcach zaczął od 3.09.1942 r. prowadzić zajęcia z apologetyki w seminarium siedleckim. Jako wykładowca zjednał sobie uznanie studentów, dzięki logicznej i jasnej formie przekazu, erudycyjnej wiedzy i wyjątkowego wyczucia *sensus catholicus*⁵⁰. Ks. Brzostowski swoje wykłady oparł na podręczniku Tanquereya.⁵¹ W pierwszych latach po wojnie apologetyka nauczana była na pierwszym roku teologii w wymiarze czterech godzin tygodniowo⁵². W 1946 r. jej wykłady na nowo przejął już jako rektor seminarium Ks. M. Jankowski i prowadził je nieprzerwanie, także jako biskup pomocniczy, aż do 1961 r., również w oparciu o pierwszą część dzieła Tanquerey'a. Po śmierci bp. M. Jankowskiego wykłady z apologetyki przejął dogmatyk fundamentolog ks. dr hab. Witold Pietkun (1911-1981)⁵³, kapłan diecezji białostockiej.

Ks. W. Pietkun został zatrudniony w seminarium siedleckim ze względu na szykany władz komunistycznych m.in. zakaz wykładów w seminarium duchownym w Białymstoku. Urodził się w Ikażni na Wileńszczyźnie. W 1931 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Wilnie i podjął studia na Wydziale Teologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, które ukończył z tytułem magistra teologii na podstawie pracy *Zasadnicze punkty nauki katolickiej o Tradycji*. Dwa lata po święceniach, w 1939 r. na podstawie dysertacji *Racja wewnętrzna rozwoju i niezmienności przedmiotowej depozytu wiary* otrzymał tytuł doktora. Od 1938 r. pełnił funkcję asystenta w katedrze dogmatyki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W 1945 r. po włączeniu Wilna do ZSRR przeniósł się do Białegostoku, gdzie w miejscowym seminarium duchownym zaczął wykłady ze śpiewu, łaciny i historii filozofii. W 1946 r. wyjechał do Łodzi. Tam został zatrudniony jako wykładowca w seminarium duchownym i w Studium Wyższej Wiedzy Religijnej.

W 1951 r. odbył na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego kolokwium habilitacyjne na podstawie pracy *Kryteriopoznawcza analiza aktu wiary*. W 1952 r. powrócił do seminarium w Białymstoku i objął wykłady z ontologii, teodycei, epistemologii oraz teologii fundamentalnej. W swojej działalności duszpasterskiej, zwłaszcza kaznodziejskiej otwarcie krytykował ustrój i władzę ludową, za co już w 1945 r. został osadzony, a w 1952 r. otrzymał zakaz wykładów na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1956 r. usunięto go z funkcji wykładowcy semina-

⁵⁰ Z. Mościcki, Śp. Ks. kan. dr Henryk Brzostowski, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 51(1982),nr 2, s. 64.

⁵¹ S. Byczyński, *Na drogach życia*, Milanów 1967, maszynopis, Biblioteka WSD diecezji siedleckiej, t.2, s. 41.

⁵² Wykaz wykładów z roku akademickiego 1948-1949, K. Kusyk, dz.cyt., s.14.

⁵³ E. Ozorowski, *Pietkun*, w: Słownik Polskich Teologów Katolickich 1918-1981, red. L. Grzebień, t. 6, Warszawa 1983, s.667-668; E. Kasjaniuk, *Pietkun*, w: Encyklopedia Katolicka, t. 15, Lublin 2011, s. 544-545; K. Kusyk, dz. cyt., s.18.

rium duchownego w Białymstoku, a na przełomie 1959-1960 r. odbywał karę więzienia w Barczewie i przez dwa lata nie mógł korzystać z praw obywatelskich. W tej sytuacji biskup podlaski I. Świrski, którego studentem na USB w Wilnie był ks. Pietkun zaproponował mu stanowisko profesora w Seminarium Duchownym w Siedlcach, gdzie do 1962 r. wykładał apologetykę, psychologię, teodyceę, w następnym roku przejął również dogmatykę i kryteriologię. W ostatnim roku pobytu w Siedlcach wykładał również sakramentologię na kursie diakońskim. Z okresu siedleckiego pochodzą jego dwa artykuły z 1969 r. zamieszczone na łamach Wiadomości Diecezjalnych Podlaskich - *W hołdzie śp. Arcypasterzowi podlaskiemu* oraz *W sprawie kultu Zbawiciela Najmiłosierniejszego*.

Ks. Pietkun apologetykę w siedleckim WSD wykładał w latach 1962-1969, posługując się własnym skryptem oraz podręcznikiem również własnego autorstwa pt. *Dogmatyka katolicka*. Pierwsza część książki *Dlaczego wierzymy* pośród klasycznych zagadnień apologetycznych zawierała syntetyczny wykład na temat metodologicznej specyfiki teologii, jako dziedziny naukowej. Cechą charakterystyczną tego podręcznika była jego lapidarność, co autor tłumaczył jego duszpasterskim, a nie jedynie naukowym przeznaczeniem⁵⁴. W 1965 r. przed ks. Pietkunem stanęło wyzwanie połączenia pracy w seminarium z funkcją eksperta teologicznego bp. I. Świrskiego, w czasie obrad Soboru Watykańskiego II.

Niestety plany nie doszły do skutku, ponieważ kolejny raz odmówiono mu paszportu. Jako profesor siedleckiego seminarium Pietkun bronił stanowiska polskich biskupów po wystosowaniu w 1965 r. słynnego *Orędzia biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*. W 1969 r., po siedmiu latach pracy w seminarium siedleckim otrzymał godność kanonika honorowego kapituły katedralnej podlaskiej. W tym samym roku Ks. Pietkun wrócił do swojej rodzinnej diecezji.

Po nim wykłady z apologetyki przejął ks. dr. Kazimierz Białecki (1929-1990). Urodził się w Garwolinie. W 1949 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach, które ukończył otrzymując święcenia prezbiteratu w 1955 r. W latach 1959-1963 odbył studia specjalistyczne z zakresu teologii dogmatycznej w KUL, gdzie obronił doktorat. W 1969 r. został mianowany wykładowcą teologii dogmatycznej WSD w Siedlcach. W niektórych latach wykładał również patrologię i propedeutykę teologii. Od 1978 r. do śmierci był rektorem i budowniczym nowego gmachu WSD Diecezji Siedleckiej w Nowym Opolu k. Siedlec⁵⁵.

⁵⁴ W. Pietkun, *Dogmatyka katolicka*, Warszawa 1954, s. 7.

⁵⁵ Z. Celej, Śp. Ks. prałat doktor Kazimierz Białecki, *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 60 (1991), nr 168

Ks. K. Białecki apologetykę wykładał zaledwie rok, ale za to, jako ostatni w formule dyscypliny pozateologicznej, która wiarygodność Objawienia Bożego uzasadniała czysto racjonalnie, stosując dowody o charakterze apagogicznym. Warto wspomnieć, że już w międzywojniu, pod wpływem egzystencjalizmu, personalizmu, fenomenologii a także rozwoju nauk biblijnych i patrystycznych pojawiły się postulaty i próby nowego opracowania zagadnień, którymi zajmowała się apologetyka, takich jak Objawienie, cud, motywy uzasadniające wiarygodność oraz same cele, zadania i metody dyscypliny. Tworzyło się nowe teologiczno-fundamentalne ujęcie, nad którym prace niestety przerwała wojna. W okresie przygotowań i samego Soboru Watykańskiego II nowa dyscyplina teologiczna zaczęła wypierać tradycyjną apologetykę. W Polsce, także w seminarium siedleckim apologetyka jako wykład utrzymała się dłużej niż na zachodzie⁵⁶.

3. Jako teologia fundamentalna: 1970-2018

We wrześniu 1970 r. wykładowcą Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach został ks. dr Zbigniew Tonkiel, który apologetykę zastąpił wykładami z teologii fundamentalnej, na wzór zmian jakie zaszły na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. Ks. Z. Tonkiel urodził się 21.11.1936 r. w Zańkowie, w parafii Sławatycze. W latach 1955-1961 odbył studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. Po święceniach pracował jako wikariusz w Janowie Podlaskim, Maciejowicach i Korytnicy Węgrowskiej. W 1965 r. rozpoczął studia z zakresu teologii dogmatycznej na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, gdzie po dwóch latach obronił licencjat. Dalsze studia kontynuował na Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu zakończone w 1970 r. doktoratem na podstawie pracy *Actualisatio Ecclesiae universalis in Ecclesia locali iuxta Vaticanum II* napisanej pod kierunkiem Benedykta Lemeera OP.

W 1972 r. został mianowany prefektem siedleckiego seminarium. W następnym roku na własną prośbę został z tej funkcji zwolniony. W październiku 1979 r. dołączył do Komisji Teologicznej, której celem było przygotowanie II Synodu Diecezji Siedleckiej. Po dziesięciu latach, w 1989 r. nastąpiło wznowienie synodu i ks. Z. Tonkiel został mianowany przewodniczącym Komisji ds. dialogu ekumenicznego oraz dialogu z niewierzącymi. W listopadzie tego roku stał się członkiem Synodalnej Komisji Teologiczno-Socjologicznej. Ponadto od 1972 r. pełnił funkcję diecezjalnego referenta ds. ekumenizmu. W latach 1974-1978 należał do komisji dialogu z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym oraz Starokatolickim Kościołem Mariawitów zajmującej się sprawą wzajemnego

11-12, s. 309-310.

⁵⁶ Z. Tonkiel, *Teologia fundamentalna*, Siedlce 2000, s. 14.

uznania ważności sakramentu chrztu. Jego zadaniem było przedstawianie katolickiej nauki na temat chrztu. W latach 1996-2007 wykładał zagadnienia z ekumenizmu w Instytucie Teologicznym w Siedlcach. W 2005 r. został członkiem zwyczajnym Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce.

Ks. Z. Tonkiel, w czasie studiów na *Gregorianie* uczestniczył w wykładach z teologii fundamentalnej prowadzonych przez klasyków nowej dyscypliny teologicznej jezuitów Rene Latourelle'a, Edwarda Dhanisa i Franciszka Sullivana. Postrzegali oni Objawienie Boże jako rzeczywistość nadprzyrodzoną, a więc i jej metody miały w odróżnieniu od apologetyki charakter racjonalno-teologiczny⁵⁷. Teologię fundamentalną cechowało również zgodne z duchem ekumenicznym odejście od języka polemiki na rzecz pozytywnego wykładu. Pierwsze wykłady teologii fundamentalnej w seminarium siedleckim ks. Z. Tonkiel oparł na notatkach i publikacjach zgromadzonych w czasie studiów na *Gregorianie*⁵⁸. Dopełniał je treścią referatów wygłaszanych w ramach corocznych spotkań polskich teologów fundamentalnych organizowanych przez ks. prof. E. Kopcia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w których uczestniczył od 1971 r. oraz pracami wybitnych teologów polskich⁵⁹.

Tak powstał skrypt do teologii fundamentalnej, który w 2000 r.⁶⁰ został wydany jako podręcznik teologii fundamentalnej obowiązujący w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej w Nowym Opolu. Złożony z dwóch części: chrystologicznej i eklezjologicznej prezentuje klasyczne zagadnienia apologetyczne, takie jak pojęcie i problem rozpoznania Objawienia, problematykę mirakulogiczną, kwestię krytyki pism ewangelijnych, nadprzyrodzonej samoświadomości Jezusa oraz wielu zagadnień eklezjologicznych, ale już w nowym ujęciu i na nowych zasadach metodologicznych, wyjaśnionych w części wstępnej. Ks. Z. Tonkiel w latach 1976-1980 uczestniczył w tajnym nauczaniu kleryków ze Słowacji. Wykłady odbywały się w czasie wakacji w całkowitej konspiracji na plebaniach parafii Górki k. Łosic oraz Krzymosze⁶¹.

⁵⁷ M. Rusecki, *Fundamentalna teologia*, w: Leksykon Teologii Fundamentalnej, Lublin-Kraków 2002, s. 416.

⁵⁸ Ks. Z. Tonkiel wykład o Objawieniu Bożym oparł na *Teologia delle Rivelatione* autorstwa R. Latourelle'a, traktaty o cudzie i Zmartwychwstaniu m.in. na *De miraculis* oraz *Resurrectio Christi* Edwarda Dhanisa'a, eklezjologię zaś na *De Ecclesiae* F. Sullivana.

⁵⁹ Ks. Z. Tonkiel pisząc swój podręcznik oparł się na pracach polskich teologów, takich jak J. Kudasiewicz, H. Landkammer, E. Kopce, S. Nagy, R. Łukaszczyk, A. Szafranski i W. Łydka.

⁶⁰ Z. Tonkiel, *Teologia fundamentalna*, Siedlce 2000.

⁶¹ Słuchaczami tajnych wykładów byli słowaccy alumni diecezjalni oraz ze zgromadzenia księży salezjanów. W okresie wakacji przyjeżdżali do Polski, do diecezji siedleckiej jako turyści. Nauczanie odbywało się w czasie dwóch dwutygodniowych sesji. Ponadto ks. Z. Tonkiel wyjeżdżał na Słowację, gdzie w prywatnych domach w miejscowościach Topolcany, Myto pod Dumbierom, Chata pod Zeleznom, Piestanach oraz na plebanii w Kochanowcach w konspiracji wykładał teologię fundamentalną.

Od 1970 r. jako pierwszy w historii seminarium podlaskiego prowadził zajęcia z zagadnień z ekumenizmu⁶² oraz seminarium naukowe z teologii fundamentalnej, na którym powstały pierwsze prace z zakresu tematyki teologiczno-fundamentalnej.

W latach 1985-1993, gdy seminarium w Siedlcach nie posiadało, podobnie jak większość seminariów w Polsce praw nadawania stopni naukowych ks. Z. Tonkiel wypromował dziewięciu magistrów. Ich prace zostały obronione w katedrze teologii fundamentalnej KUL, gdzie oficjalnie firmował je ks. prof. Stanisław Nagy SCJ. Od 1994 r. pod własnym nazwiskiem wypromował 29 magistrów teologii. W 2007 r., po 36 latach pracy w Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej ks. dr Zbigniew Tonkiel przeszedł na zasłużoną emeryturę.

Zakończenie

W 2018 r. Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Siedleckiej obchodzi Jubileusz 200 lat swego istnienia. W 1867 r. carat skasował diecezję Janowską czyli Podlaską a wraz z nią i seminarium. We wskrzeszonej diecezji w 1919 r. odrodziło się w Janowie Podlaskim pod nową nazwą *Wyższe Seminarium Duchowne im. Benedykta XV*. Wraz z wybuchem II wojny światowej zostało przeniesione do Siedlec, a w 1990 r. do nowego gmachu w Nowym Opolu pod Siedlcami już jako *Wyższe Seminarium Duchowne im. Jana Pawła II*.

Próba opisanie historii wykładu apologetyki oraz teologii fundamentalnej stanowi niewielki wkład w podsumowanie działalności tej duchownej uczelni na przestrzeni 200 lat. Trudno nie dostrzec zupełnie przypadkowej, ale też i ciekawej analogii między losami siedleckiej uczelni a wykładanej w niej dwóch dyscyplin, które w niemalże tych samych momentach dziejowych, podobnie jak seminarium zmieniały nazwy i swój metodologiczny status. Brak pełnych źródeł nie pozwala na wyczerpującą prezentację kadry profesorskiej, tematyki i literatury przedmiotu, którą się posługiwali.

Wykład apologetyki i teologii fundamentalnej przeszedł wraz z seminarium drogę autentycznego rozwoju: od poziomu krótkiego i praktycznego przygotowania do pracy duszpasterskiej, przez reformę bp. Gutkowskiego zwiększającego czas studiów do czterech lat, podniesionych ostatecznie do pięciu i sześciu przez bp. wskrzeszonej diecezji – H. Przeździeckiego, poprzez nadanie w 1938 r. przez władze II RP seminarium janowskie-

⁶² Ks. Z. Tonkiel jest autorem opracowania *Zagadnienia wybrane z ekumenizmu*, Siedlce 2010, wcześniej funkcjonującego jako skrypt dla alumnów WSD w Siedlcach.

mu statusu uczelni wyższej⁶³, aż po afiliację uczelni w 1994 r. do Papieskiego Wydziału Teologicznego, Sekcja św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Podobną drogę rozwoju przeszła również kadra naukowa. W pierwszych latach złożona jedynie ze zdolniejszych duchownych bez przygotowania akademickiego, z czasem zasilana była przez adeptów Warszawskiej Akademii Duchownej, a już w XX w. mogła szczyć się nazwiskami uznanych apologetów, jak ks. S. Bartynowski SJ, bp M. Jankowski, czy ks. W. Pietkun, oraz prekursorów teologii fundamentalnej, jak ks. Z. Tonkiel. Analiza podręczników stanowiących podstawę wykładów zarówno apologetyki, jak i teologii fundamentalnej na przestrzeni tych 200 lat pozwala na konstatację, że te dwie dziedziny wykładano tu zawsze w oparciu o ich klasyczny porządek, z troską o dochowanie wierności katolickiej ortodoksji.

Summary

This article discusses the history of apologetics and fundamental theology as they have been taught in the Diocese of Siedlce's Major Seminary since its founding in 1819 to the present day. The author refers to historical sources and works in order to present profiles of the professors who taught these subjects, the trajectories of their academic careers, their teaching styles, as well as their academic achievements. This article also presents the textbooks and other materials that have been used in the seminary to teach these two disciplines that employ different methodological approaches but have the same academic aim, which is to study the credibility of Divine Revelation, meaning the fact that God exists, His nature, and how He conveys Himself and remains within the Church.

Bibliografia

Wykaz stanu służby kapłanów Diecezji Podlaskiej 1865 r. Akta Konsystorza Podlaskiego nr 493.

Akta ogólne profesorów i alumnów seminarium w Janowie Podlaskim 1864-1867. Archiwum Diecezji Siedleckiej. nr 502.

Archiwum Diecezji Siedleckiej, Akta osobiste ks. Marcina Wojciechowskiego.

Archutowski, J. (1913). *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, Kraków.

Barbasiewicz, E. (1966). Śp. Ks. kan. dr Piotr Dragan. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, r.35, nr 12.

⁶³ Ów naukowy awans seminarium był możliwy dzięki zdobyciu przez wszystkich wykładowców akademickich stopni naukowych Dzięki temu absolwenci WSD w Janowie Podlaskim podejmujący pracę katechety w szkole byli zaszeregowani jako nauczyciele z wyższym wykształceniem. Zob. *Jedność i męstwo. 1818-2018. Wydanie Jubileuszowe. 200 lat Diecezji Siedleckiej*, red. W. Hackiewicz, Siedlce 2018, s. 165.

- Bartynowski, S. (1948). *Apologetyka podręczna*, Kraków.
- Błoński, B. (2015). *Kapłani Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej zginęli w Oświęcimiu i rozstrzelani w innych miejscach*. Wiadomości Diecezjalne Siedleckie, r. 84, nr 3.
- Błoński, B. (2018). *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej. Diecezja Siedlecka 1818-2018*. Studia i materiały z dziejów, red. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, Siedlce.
- Byczyński. S. (1967). *Na drogach życia*. Milanów. Maszynopis w zbiorach Biblioteki WSD Diecezji Siedleckiej, t.2.
- Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Podlachiensis Anno Domini 1836*
- Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Podlachiensis pro Anno 1857.*
- Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Podlachiensis pro Anno 1861.*
- Celej, Z. (1991). Śp. Ks. prałat doktor Kazimierz Białecki. Wiadomości Diecezjalne Siedleckie, r. 60, nr 11-12.
- Dobrowolski, T. (2011). *500 lat łosickiego kościoła – dzieje parafii i dekanatu*, Łosice.
- Geresz, J. (1997). *Z dziejów kościoła św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim*, Międzyrzec Podlaski 1997.
- Jedność i męstwo. 1818-2018. Wydanie Jubileuszowe. 200 lat Diecezji Siedleckiej* (2018). Red. W. Hackiewicz, Siedlce.
- Kapituła Kolegiacka Janowska 1924-2014*. (2014). Red. J. Babik, B. Błoński, H. Sidorczuk, R. Wiszniewski, Janów Podlaski.
- Kasjaniuk, E. (2011). *Pietkun*. Encyklopedia Katolicka, Lublin, t. 15.
- Kułakowski, K. (1986). *Nauczanie teologii w Oddziale nauk moralnych i politycznych Uniwersytetu Wileńskiego (1803-1832)*. Studia teologiczne, Białystok, Drohiczyn, Łomża. t.4.
- Kumor-Mielnik, J. (2013), *Twarowski*, Encyklopedia Katolicka KUL, t. 19, Lublin 2013.
- Kusyk, K. *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV*. Maszynopis. Archiwum WSD Diecezji Siedleckiej.
- Kracik J. (1983). *Spór o podręczniki teologii w wolnym mieście Krakowie*, w: *Nasza Przeszość*, t. 63.
- Lang, F. (1961). *Klüpfel*. Lexikon für Theologie und Kirche, red. M. Buchberger, Freiburg, t. 6.
- Madecki, E. (1995.) *Bartynowski*. Encyklopedia Katolicka KUL, t. 2.
- Manteufflowa. M. (1979). *Ossoliński Wojciech*, w: *Polski słownik biograficzny*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk. t. 24.
- Młynarski Z. (1969). *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828*, praca licencjacka pod kierunkiem ks. dr. Mieczysława Żywczyńskiego, Lublin: KUL. Biblioteka WSD w Opolu Nowym.
- Młynarski, Z. (1970). *Formacja intelektualna Alumnów Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim (1818-1828)*. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, z. 3.
- Mościcki, Z. (1982). Śp. Ks. kan. dr Henryk Brzostowski. Wiadomości Diecezjalne Siedleckie, 51, nr 2.
- Noye, I. (1965). *Tanqueray*. Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg, t. 9.
- Ordo Offici Divini et missarum juxta rubricas Ac decreta S.C.R. ad usum Dioece. Podlachiensis Pro Anno Domini 1845.*

- Ozorowski, E. (1983). *Pietkun*. Słownik Polskich Teologów Katolickich 1918-1981, red. L. Grzebień, Warszawa, t.6.
- Petrani, A. (1961). *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.*, Lublin.
- Pfeiffer, E. (1965). *Wiest*. Lexikon für Theologie und Kirche, Strasburg, t. 10.
- Pietkun, W. (1954). *Dogmatyka katolicka*, Warszawa.
- Pleszczyński, A. (1907). *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej Warszawskiej*, Warszawa.
- Rusecki, M. (2002). *Fundamentalna teologia*. w: Leksykon Teologii Fundamentalnej, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. Ledwoń, J. Mastej, Lublin-Kraków: Wydawnictwo M.
- Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskiem*. (1827). Warszawa.
- Skrzyniarz R. (2013). *Sokołowski Czesław*. *Encyklopedia katolicka KUL*, t. 18.
- Skierkowski, M. (2009). *Specyfika niemieckiej teologii fundamentalnej*. *Studia Theologica Varsaviensia*, r. 47, nr 2.
- Staniewicz, P. (2010). *Ossoliński*. *Encyklopedia Katolicka*, Lublin, t. 16.
- Tonkiel, Z. (2000). *Teologia fundamentalna*, Siedlce.
- Tonkiel, Z. (2010). *Zagadnienia wybrane z ekumenizmu*, Siedlce.
- Wróbel, T. (1983). *Nauczanie filozofii i teologii w Kieleckim Seminarium Duchownym (1727-1962)*. *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, t. 5

PIOTR PIELAK*

NAUCZANIE TEOLOGII MORALNEJ W SEMINARIUM DIECEZJI SIEDLECKIEJ 1818-2018

Treść: Wstęp; 1. Tło historyczne teologii moralnej z XVIII i XIX wieku; 2. Nauczanie teologii moralnej w seminarium janowskim w latach 1818 – 1867; 3. Nauczanie teologii moralnej w seminarium janowskim po roku 1918; 4. Nauczanie teologii moralnej w seminarium siedleckim po Vaticanum II; Zakończenie; Streszczenie; Summary; Teaching of the moral theology at the seminary in Diocese of Siedlce 1818-2018; Bibliografia

Słowa kluczowe: diecezja siedlecka, seminarium duchowne, polska teologia moralna, odnowa teologii moralnej, systemy moralne.

Key words: Diocese of Siedlce, seminary, polish moral theology, renovation of moral theology, moral systems.

Wstęp

W roku 2018 diecezja siedlecka świętuje jubileusz 200-lecia swego istnienia. Przedmiotem niniejszej refleksji będzie próba przybliżenia nauczania teologii moralnej w seminarium diecezjalnym janowskim czyli podlaskim na przestrzeni jego dziejów, zatem w seminarium diecezji siedleckiej czyli podlaskiej, wreszcie diecezji siedleckiej. Zanim teologia moralna ukształtowała się jako nowa i samodzielna dyscyplina, dochodziło do wielu sytuacji kryzysowych. Próby wprowadzenia nowych ujęć, nie zawsze znajdowały odpowiedni grunt i zrozumienie. Te przeobrażenia znalazły również swoje odzwierciedlenie w ówczesnej dydaktyce seminaryjnej, a zwłaszcza w podręcznikach. Po nakreśleniu tła

historycznego, zostanie podjęta próba przybliżenia sposobów nauczania teologii moralnej oraz sylwetek wykładowców tej dyscypliny w seminarium diecezjalnym.

1. Tło historyczne teologii moralnej w XVIII i XIX wieku.

Początek wieku XIX, związany z erygowaniem diecezji janowskiej czyli podlaskiej przez papieża Piusa VII był naznaczony kryzysem teologii moralnej. Po okresie autonomizacji na przełomie XVI i XVII stulecia, nastąpił jej wyraźny regres, którego przyczyny można dostrzec w samych założeniach, procesie wyodrębniania się nowej dyscypliny, jak również w czynnikach towarzyszących i warunkujących jej dalszy rozwój.

Teologia moralna tego okresu stanowi kontynuację teologii potrydenckiej. Ta zaś, mimo iż cechuje ją pewne ożywienie, w znacznej mierze różni się od tej z okresu rozkwitu scholastyki. Nie jest to już czas wielkich sum ani systemów teologicznych. Większą wagę zaczyna się przykładać do kwestii partykularnych¹.

Teologię moralną tego okresu charakteryzuje nastawienie polemiczno-kontrowersyjne. Zaczyna się też w niej ujawniać przesadny racjonalizm, będący z jednej strony skutkiem humanizmu, a z drugiej strony reakcją na poglądy reformatorów, którzy pomniejszali możliwości poznawcze rozumu i głosili fideizm.

Znalazły też swoje odbicie i zaważyły na sposobie ujmowania tematyki w teologii moralnej zagadnienia poruszane w ówczesnej teologii w ogóle. Przykładem może być usprawiedliwienie. Zakwestionowanie przez reformatorów wartości uczynków ludzkich dla usprawiedliwienia skłaniało do podkreślenia ich znaczenia przez katolickich teologów. Podobnie było ze słynnymi sporami na temat łaski i wolności woli, z rozróżnieniem między łaską skuteczną i wystarczającą. W efekcie to wszystko w jakiejś mierze przyczyniało się do znaturalizowania teologii moralnej.

Innymi okolicznościami z którymi musi mierzyć się ówczesna teologia moralna są zmieniające się warunki życia gospodarczego. Nowe zjawiska takie jak np. ożywienie handlu, rozwijający się przemysł, obrót pieniądza, czy kolonializm, stwarzają sytuacje, wobec których także teologia musi zajmować określone stanowisko. Na skutek zmian, powstaje nowy typ społeczeństwa, które można nazwać burżuazyjno-mieszczańskim, a którego etos znacznie różni się od średniowiecznego².

* Autor, prezbiter Kościoła siedleckiego, dr teologii moralnej. Jest wykładowcą w WSD diecezji siedleckiej oraz kapelanem siedleckiego hospicjum. Zainteresowania: moralność życia społecznego, bioetyka.

¹ Por. F. Greniuk, *Autonomizacja teologii moralnej*, RTK (1972) z. 3, s. 32-34.

² Por. J. Pryszmont. *Historia teologii moralnej*. Warszawa 1987, s. 127-130.

Opisywany kryzys teologii moralnej przełomu XVIII i XIX w. w pewnej mierze wywodził się również z formy, jaką ona przybrała, a mianowicie jako nauki służącej przygotowaniu spowiedników, która wysunęła na plan pierwszy zagadnienie sumienia. Spowiednik mając formować sumienia pewne miał za zadanie pomóc w określaniu, co jest grzechem i jakim, czyli w ustaleniu granicy, poza którą jest grzech.

Teologia moralna mając taki cel przybrała charakter praktyczny. Wyrazem tego była także metoda przy jej uprawianiu, polegająca głównie na rozpatrywaniu przypadków sumienia. Metoda kazuistyczna, jakkolwiek celowa i potrzebna, praktykowana była jednostronnie i jako dominująca w ciągu kolejnych wieków, była też jedną z przyczyn obniżenia poziomu teologii moralnej. W stosowaniu tej metody można odnotować pewne skrajności. Ich wyrazem była np. przesadna dążność do rozważenia wszystkich możliwych sytuacji, w jakich może znaleźć się chrześcijanin (stąd rosnąca liczba rozpatrywanych kazusów) lub tendencja do niezwykle dokładnego, wręcz drobiazgowego przedstawiania wszystkich okoliczności danego czynu ludzkiego³.

Praktyczny charakter teologii moralnej spowodował, że jej wykład stał się mniej pogłębiony i naukowy. Zwracanie mniejszej uwagi na płaszczyznę teoretyczną, zwłaszcza w sferze pryncypiów skutkowało dowolnością w układzie traktatów. To wszystko łączyło się z oderwaniem teologii moralnej od dogmatyki. Inaczej było w wiekach poprzednich.

Kolejną okolicznością niesprzyjającą rozwojowi teologii moralnej było jej przesunięcie w kierunku prawa. Owo nastawienie prawnicze było wynikiem już dawniej istniejącego oddziaływania ksiąg pokutnych, sum spowiedniczych i innych pomocy dla spowiedników. Przyjęcie przez Sobór Trydencki (1545-1563) koncepcji sakramentu pokuty jako aktu sądowniczego, znalazło swoje odzwierciedlenie choćby w niezwykle obszernych traktatach o prawie i sprawiedliwości. Zajmując się głównie problematyką grzechu i szukając podstaw dla jego określenia moralistyka katolicka przekształciła się w znacznej mierze w etykę powinności.

Nakreślony powyżej kryzys teologii moralnej przejawiał się szczególnie wyraźnie w sporach na temat tzw. *systemów moralnych*, które miały służyć pomocą w kształtowaniu sumienia pewnego. Ich zadaniem było odpowiadać na pytanie: *Za jaką normą moralną należy iść, jeśli zachodzi poważna wątpliwość co do istnienia prawa moralnego, której bezpośrednio nie można usunąć?*

³ Szerokie omówienie tej tematyki przedstawia artykuł: J. Bajdy, *Teologia moralna (kazuistyczna) w XVII-XVIII wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce wiek od Odrodzenia do Oświecenia*, t. III, cz. I, M. Rechowicz (red.), Lublin 1975, s. 269-305.

Powstanie systemów moralnych wywodzi się z nauki o probabilizmie, która z kolei pozostaje w związku z dążeniem występującym od dawna w teologii, by pomóc wiernym w sytuacji, gdy pojawia się wątpliwość co do obowiązywalności prawa.

Probabilizm w swym klasycznym rozumieniu głosił on, iż gdy za wolnością od prawa przemawia opinia rzeczywiście prawdopodobna, tzn. oparta na uzasadnionych pozytywnych dowodach, można uważać się za zwolnionego od obowiązku nawet wtedy, gdy za prawem opowiada się opinia bardziej prawdopodobna. Probabilizm zrodził się ze słusznych dążeń w poszukiwaniu roztropnych i życiowych rozstrzygnięć. W stosowaniu go jednak z czasem ujawniły się tendencje do zbyt dowolnego i szerokiego interpretowania powinności, co nazwano laksyzmem.

Laksyzm co prawda nie był systemem moralnym, tj. teorią wyłożoną w sposób uporządkowany, lecz raczej formą oceniania przypadków (zbyt swobodną, pobłażliwą, często bardzo słabo uzasadnioną). Opracowywanie dzieł moralnych jedynie pod kątem formacji spowiedników, spowodowało tendencję do określania granic grzechów, zwłaszcza granic najniższych. Efektem tego był częstokroć minimalizm moralny⁴

Reakcją na ujęcia laksystyczne był jansenizm, który wyrósł z chęci odnowy chrześcijaństwa i idei powrotu do gorliwości pierwotnego Kościoła. Zwolennicy jansenizmu głosząc potrzebę nawrotu do Pisma Świętego i tradycji, zwłaszcza do św. Augustyna, występowali przeciwko humanistycznej idei o człowieku dobrym i szlachetnym oraz przeciwko zbyt ufnoci w jego możliwości naturalne w zakresie działania moralnego. Odcinali się więc od etyki filozoficznej i oczywiście od sposobu uprawiania teologii moralnej przez kazuistów, dla których źródłem były opinie innych teologów. Zwolennicy jansenizmu opowiadali się za ograniczoną wolnością człowieka w stanie natury upadłej, który działa pod wpływem pożądliwości. Głosili konieczność pokuty jako stałej postawy chrześcijanina. W wątpliwościach zobowiązywali do wybierania zawsze opinii pewniejszej (bezpieczniejszej – tutoryzm), a cała ich nauka moralna była nacechowana nadzwyczajnym rygoryzmem⁵.

Inną reakcją na laksyzm (bardziej umiarkowaną), był probabilioryzm. Według założeń tego systemu, w przypadku wątpliwym i będącym przedmiotem dyskusji można iść za opinią mniej bezpieczną, która uwalnia od prawa tylko wtedy, jeśli jest bardziej prawdopodobna, aniżeli ta, która nakłada obowiązek. System ten stworzyli i głosili dominikanie i on to wyraża ogólną linię ich nauki⁶.

⁴ Por. F. Greniuk, art. cyt., s. 3.

⁵ Por. J. Pryszynt. dz. cyt., s. 136-137.

⁶ Tamże, s. 138.

Powyższe spory zajmowały umysły wielu teologów, angażowały całe wydziały teologiczne. Linia podziału przebiegała nieraz zgodnie z przynależnością do zakonu. Tak np. jezuici na ogół trzymali się probabilizmu, a dominikanie byli w większości stronnikami probabilioryzmu.

Toczące się wśród teologów spory przybierały niekiedy gwałtowne formy, a we wzajemnych oskarżeniach posuwano się do niesłusznych inkryminacji. Tego rodzaju sytuacja prowadziła nie tylko do obniżenia jej poziomu, ale nierzadko powodowała również zamieszanie w życiu chrześcijańskim.

Drogę wyjścia z tego smutnego stanu w nauce moralności wskazał i na jej poprawę skutecznie wpłynął św. Alfons Maria Liguori (1696-1787). Młody doktor obojga praw i wzięty adwokat pod wpływem przegranego poważnego procesu sądowego zrezygnował z kariery prawniczej i wstąpił do seminarium. Z grupą innych duchownych, a później z założonym przez siebie zgromadzeniem redemptorystów, poświęcił się duszpasterstwu wśród najuboższych, przede wszystkim misjom ludowym.

Dla rozwoju teologii moralnej szczególne jednak znaczenie miała *Theologia moralis*. Która powstała ona jako komentarz do *Medulli* Busenbauma. W kolejnych wydaniach dzieło to stawało się do tego stopnia coraz bardziej samodzielny i oryginalny opracowaniem, że od czwartego wydania w tytule nie było wzmianki o Busenbaumie. W siódmym wydaniu wypowiedział się św. Alfons zdecydowanie za ekwiprobabilizmem. Oznaczało to w zasadzie przyjęcie probabilizmu. Wychodził bowiem z założenia, że prawo wątpliwe nie obowiązuje i wtedy można iść za opinią prawdopodobną, byle była ona faktycznie prawdopodobna, tzn. jeśli opinie za i przeciw noszą znamię prawdopodobieństwa⁷.

Pogląd ten nacechowany umiarem pozwolił św. Alfonsowi zająć właściwe stanowisko między skrajnościami laksyzmu i jansenistycznego rygoryzmu. Co prawda jego ujęcie moralności również nosi znamię kazuistyki, ale jest ona jednak w tym zakresie wolna od przesady. Jego nauka moralna, nastawiona przede wszystkim na praktykę spowiedzi, miała służyć idei miłosierdzia Bożego. Zachowując trafną równowagę w sferze tego, co dozwolone, św. Alfons podawał rozstrzygnięcia pewne, jasne, nacechowane roztropnością, użyteczne dla formowania sumienia. Były one wynikiem tego, że św. Alfons potrafił dobrze zrozumieć potrzeby czasu, ocenić właściwie sytuację i wyjść im skutecznie naprzeciw.

Umiejętnie też dokonał św. Alfons syntezy założeń płynących z prawa naturalnego i treści przekazu biblijnego. Biorąc za punkt wyjścia prawo Boże jako źródło chrześcijańskiej powinności, za podstawę systematyzacji przyjął Dekalog, według którego została opracowana znaczna część zagadnień szczegółowych.

⁷ Tamże., s. 139-140.

Dla historii teorii życia chrześcijańskiego ważny jest również fakt, że św. Alfons poza dziełami z zakresu teologii moralnej, dotyczącymi przede wszystkim praktyki spowiedniczej, pozostawił liczne pisma ascetyczne. Kreślił w nich wzniosły ideał życia chrześcijańskiego, zachęcając i zobowiązując chrześcijanina do wysiłku w kierunku jego osiągnięcia. Idea naśladowania Chrystusa znalazła u niego poczesne miejsce, jak również zasada miłości chrześcijańskiej⁸.

Pisma św. Alfonsa zdobyły olbrzymią popularność, a on sam cieszył się ogromnym autorytetem. Popularność ta uległa do pewnego stopnia zmniejszeniu w dobie odrodzenia neotomistycznego. W 1950 roku został św. Alfons ogłoszony patronem moralistów i spowiedników. W 1971 roku w stulecie ogłoszenia go doktorem Kościoła kard. Villot w liście pisanym w imieniu papieża stawia rozumienie potrzeb czasu i wysiłki tego teologa zmierzające do odnowy teologii moralnej jako wzór dla dzisiejszych moralistów.

2. Nauczanie teologii moralnej w seminarium janowskim w latach 1818 - 1867

Ukazanie historycznego tła, pozwala – jak się wydaje – lepiej zrozumieć procesy, które miały istotny wpływ na kształcenie w seminarium w okresie kiedy powstała diecezja podlaska. Także dzieje seminarium w Janowie Podlaskim, w tym także szeroko rozumiana formacja intelektualna ówczesnych kandydatów do kapłaństwa, są w tym zakresie zarówno odbiciem panujących wówczas warunków społeczno-politycznych, jak również stanowią odzwierciedlenie poziomu ówczesnego chrześcijaństwa.

Pierwszym biskupem podlaskim został Łukasz Feliks Lewiński. Oprócz organizowania nowych instytucji (m.in. konsystorza i dekanatów), objął on swoją troską również istniejące już *de facto* wcześniej seminarium duchowne. Liczba kandydatów do kapłaństwa w roku akademickim 1918/1919 była dość znaczna i wynosiła 28 alumnów. Pierwszym regensem (rektorem) był mianowany w 1810 roku ks. Adam Popławski, który pełnił tę funkcję aż do śmierci w 1820 roku. Jego następcą został na kolejne 10 lat ks. Tomasz Krajewski⁹.

⁸ Por. F. Greniuk, *Katolicka teologia moralna w poszukiwaniu własnej tożsamości*, Lublin 1993, s. 65-73; W. Wicher, *Wpływ św. Alfonsa Marii Liguorego na teologię moralną w Polsce*, AK 39(1947), t. 47, s. 10-11.

⁹ Por. B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej*, w: Por. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, Siedlce 2018, s. 155-156.

Ogólny poziom kandydatów wstępujących do seminarium był dosyć niski. Najczęściej legitymowali się oni wiedzą z zakresu szkoły wydziałowej lub powydziałowej, nie rzadko zaś ukończoną zaledwie szkołą elementarną. Taki stan wpływał niekorzystnie na poziom nauczania w seminariach¹⁰. Ówczesna formacja seminaryjna trwała przeciętnie 2-3 lata i była nastawiona przede wszystkim na szybkie przekazanie praktycznych umiejętności niezbędnych do pracy duszpasterskiej. Należy zauważyć, że takie nastawienie funkcjonowało we wszystkich ówczesnych seminariach. W ramach wykładanych przedmiotów nacisk kładziono głównie na: teologię moralną, naukę katechizowania i głoszenia kazań oraz egzegezę Pisma Świętego.

Inną przyczyną niskiego poziomu nauczania w seminariach był także brak dostatecznego wykształcenia samych nauczających. Wielu z nich było neoprezbiterami. Zdarzało się, że starsi klerycy wykładali naukę młodszym rocznikom. Przykładem może być ks. Twarowski – późniejszy regens i biskup pomocniczy, który jako neoprezbiter w roku 1821 uczył najpierw filozofii i historii Kościoła, a w kolejnych latach teologii dogmatycznej, moralnej i pastoralnej oraz Pisma Świętego¹¹.

Brak wystarczającej ilości podręczników oraz forma przekazu wiedzy miały również ogromny wpływ na poziom nauczania w seminariach. Ubodzy alumni nie byli w stanie kupić ich na własność. W tej sytuacji pozostawał jedyny sposób uczenia: dyktowanie wykładów. To jednak zajmowało dużo czasu, utrudniając rozszerzenie materiału i pogłębienie zdobytej wiedzy¹². Profesorowie wykładali najczęściej po kilka przedmiotów, co w praktyce uniemożliwiało pogłębianie specjalizacji w danej dziedzinie wiedzy. Wykłady były prowadzone zwykle w języku łacińskim. Nauczający dyktowali alumnom przerabiany materiał, a następnie sprawdzali wiedzę odpytując studentów z ostatnio poruszanych zagadnień i tematów. Wykład trwający półtorej godziny, był podzielony na trzy części: *recitatio*, *discussio* i *explicatio*. Przez pierwsze półgodziny profesor przepytowywał kleryków z treści ostatnich zajęć. Następne pół godziny poświęcał na omówienie trudności, jakie się nasunęły podczas uczenia, po czym wypisywał na tablicy ich rozwiązanie tak, aby studenci mogli przepisać do swoich zeszytów. Ostatnie pół godziny było przeznaczone na omówienie nowego materiału¹³.

¹⁰ Por. A. Winiarz, *Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*. Rozprawy z dziejów oświaty 34 (1994), s. 21.

¹¹ Zob., Z. Młynarski, *Formacja intelektualna uczniów Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828*. RTK 17 (1970), z. 4, s. 63.

¹² Por. S. Kotkowski, *Nauczanie w sandomierskim seminarium diecezjalnym w okresie pierwszego dwudziestolecia (1820-1841)*, RTK 18 (1971), z. 4, s. 51.

¹³ Por. A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*. Prawo Kanoniczne 7 (1964), nr 1-2, s. 164-165.

Teologia moralna w tym czasie nie jest uprawiana w oparciu o kryteria naukowości, lecz – jak to zasygnalizowano już wcześniej – ma stanowić praktyczną pomoc w prowadzeniu duszpasterstwa. Podręczniki teologii moralnej tego okresu są na bardzo niskim poziomie doktrynalnym, przeznaczone wyłącznie dla duchowieństwa z racji omawianych głównie spraw związanych ze sprawowaniem sakramentu pokuty. Klasycznym przykładem takiego opracowania jest podręcznik J. Azora SJ (+ 1603) pt. *Institutiones morales*, używany jeszcze w XIX wieku i ujmujący zagadnienia moralne w duchu legalistycznym i kazuistycznym. Autor rozwodzi się na temat grzechu i prawa, które to wyznaczają granice moralnego postępowania człowieka, natomiast niewiele mówi o pozytywnych aspektach moralności chrześcijańskiej takich jak: cnoty, miłość chrześcijańska czy doskonałość¹⁴.

Wpływ na utrwalenie regresu w teologii moralnej ma również dokonana w 1775 roku kasata jezuitów. Spuściznę naukową tego zakonu przejmują Księża Misjonarze. Poprzez związki z ośrodkami naukowymi we Francji, z racji obecnej tam ich władzy zakonnej, duży wpływ na kształtowanie polskiej teologii moralnej wywiera francuska teologia moralna, głównie w wydaniu Piotra Colleta francuskiego misjonarza i profesora teologii moralnej. Choć sam Collet był konsekwentnym zwolennikiem probabilioryzmu, to jednak – jak zauważa F. Greniuk – uprawiana przez niego forma interpretacji zagadnień moralnych, w pośredni sposób przyczyniła się na długie lata do umocnienia na terenie Polski rygoryzmu¹⁵. Dotyczyło to głównie warunków częstego przystępowania do komunii świętej¹⁶

P. Collet – chcąc przybliżyć alumnom studium moralności chrześcijańskiej w roku 1744 wydał w Paryżu pięć tomów zatytułowanych: *Institutiones theologicae*, a potem w roku 1749 dodał dwutomowy wyciąg. Wydany podręcznik od początku cieszył się dużym zainteresowaniem i miał dużo wydań. Ponieważ zdaniem wielu ten siedmiotomowy podręcznik był za obszerny i stąd nieprzystępny dla seminarzystów, stąd w 1767 został wydany w Lyonie jego nowy czterotomowy skrót. W Polsce staraniem Księży Misjonarzy dokonano przedruku z piątego paryskiego wydania w Chełmnie w roku 1765, a drugi raz w Wilnie w roku 1784. Według zachowanego wykazu podręczników z roku 1808 w seminarium janowskim używano pierwszego wydania¹⁷.

¹⁴ Por. F. Greniuk, *Zarys dziejów polskiej teologii moralnej*, RTK 22 (1975) z. 3, s. 11.; F. Greniuk, *Autonomizacja teologii moralnej*, RTK (1972) z. 3, s. 45-46.

¹⁵ Por. F. Greniuk, *Teologia moralna XX wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin 1967, t. III, cz. I, s. 226.

¹⁶ Por. W. Wichar, *Nauka teologii moralnej w dawnych seminariach misjonarskich*. Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury w Polsce. t. 3 (1974). s. 179.

¹⁷ Zob. Z. Młynarski, art. cyt., s. 70

Sam Collet w swojej teologii jest konsekwentnym zwolennikiem probabilioryzmu.. Jego uprawianie teologii jest oparte na scholastyce i Piśmie świętym. Mówiąc np. o sumieniu wątpliwym twierdzi, że „nie można bez grzechu pójść za zdaniem sprzyjającym wolności, a mniej dowodliwym w zetknięciu się z drugą opinią za prawem, a równocześnie bardziej dowodliwą. Jak twierdzi W. Wicher, Collet jest jednym z ostatnich probabiliorystów, który w Polsce miał wpływ aż do połowy XIX wieku, mimo iż na Zachodzie był już dawno zapomniany¹⁸.

Promocja podręcznika Colleta napotkała w praktyce na dwie trudności. Z jednej strony okazał się on dla słuchaczy za drogi, a z drugiej za trudny i za obszerny (2681 stron w 4 tomach). Również znajomość języka łacińskiego alumnów pozostawiała wiele do życzenia. W tej sytuacji polski misjonarz Andrzej Pohl wzorując się na dziele Colleta, wydał nowy dwutomowy podręcznik. W pierwszym tomie znalazły się zagadnienia związane z czynami ludzkimi, sumieniem, grzechem, obowiązkami stanu, cnotami chrześcijańskimi, sprawiedliwością oraz przykazaniami Bożymi i kościelnymi, natomiast tom drugi zawierał na początku ogólny wykład o sakramentach i oddzielne omówienie każdego z nich, następne zagadnienia poświęcone były: odpustom, beneficjom, symonii, cenzurom i nieprawidłowościom¹⁹.

Podręcznik Pohla był przejrzysty w układzie, prosty w formie, a tym samym przystępny i praktyczny²⁰. Autor co prawda zrezygnował w nim z obszernych dowodów scholastycznych, ale niestety przy okazji również z tekstów Pisma św. i Tradycji. Zawarty w podręczniku materiał został podzielony na rozdziały i artykuły. Każdy artykuł zawierał szereg pytań i odpowiedzi w układzie katechizmowym, co w efekcie spowodowało, pod względem naukowym miał on mniejszą wartość niż jego francuski pierwowzór. Żeby jednak nie umniejszać walorów *Institutiones*, należy podkreślić, że choć – jak wspomniano – stanowił on skrót podręcznika Colleta, to nie był skrótem niewolniczym i bezkrytycznym. Przykładem mogą być m.in. inny układ materiału, czy też przywoływane definicje sakramentów. Oprócz tego Pohl w wielu kwestiach wyraża swój punkt widzenia, bądź też odnosi się do nauczania innych współczesnych mu teologów²¹. Jak zauważa W. Wicher, nowością u Pohla w porównaniu z dziełem Colleta, było również dopuszczenie użycia opinii dowodliwej (*opinio probabilis*), w przypadku braku jakiegokolwiek innej, która by z nią konkurowała²².

¹⁸ Por. W. Wicher, art. cyt., s. 166-169.

¹⁹ Por. F. Greniuk, *Teologia moralna XIX wieku*, art. cyt., s. 238; J. Kopciński, *Nauczanie teologii moralnej w Polsce w XIX wieku*. Teologia i moralność, 5 (2009), s. 219.

²⁰ Por. W. Wicher, art. cyt., s. 170.

²¹ Por. F. Greniuk, art. cyt., s. 238.

²² Por. W. Wicher, art. cyt., s. 171.

Drugim dziełem tego autora był napisany w języku polskim 4-częściowy *Katechizm moralny*. Stanowił on swoisty podręcznik teologii moralnej, który „mógł śmiało służyć i zapewne służył studentom teologom jako dzieło pomocnicze do wykładów nauki moralnej”²³. Część pierwsza *Katechizmu* zawierała naukę o pryncypiach teologii moralnej, w drugiej omawiane były przykazania boskie, w trzeciej przykazania kościelne, natomiast treść czwartej stanowił wykład o sakramentach. Bardzo charakterystyczną rzeczą u Pohla, zgodną zresztą z duchem ujęcia wykładów teologii moralnej w czasach mu współczesnych, jest pominięcie problematyki celu ostatecznego, brak wykładu o cnotach moralnych oraz przesadnie rozbudowany traktat o sakramentach. Ogólnie mówiąc za dużo jest prawa kanonicznego – które przecież w tym okresie było już wykładane jako dyscyplina wyodrębniona – a przez to i legalizmu.

O powszechnym stosowaniu *Katechizmu* Pohla świadczy m.in. opinia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: *Idąc za zdaniem Regensów Seminariów Warszawy i teologów, którym skreślenie planu i wybór autorów poruczył, wnosi, ażeby tymczasowo, na lat kilka, przepisane zostały dla wszystkich seminariów, w większej części seminariów dotąd używane, zalecane tak ze względu prostoty, jasności wykładu, obszerności stosowanej do czasu dwuletniego kursu teologicznego, ograniczenia wiadomościami koniecznymi kapłanom w zawodzie parafialnym potrzebnymi, jak i ze względu łatwości ich nabycia, takimi są: do – teologii moralnej, dzieło Pohla*²⁴.

Kolejnym autorem wywodzącym się z tego samego środowiska jest Antoni Putiatycki (1787-1862), jest on autorem dzieła (wzorowanego na podręczniku Pohla) pt. *Teologia moralna napisana na użytek duchowieństwa diecezjalnego*. Putiatycki w podobny sposób przedstawia naukę o sakramentach, opierając ją na prawie kościelnym oraz stosuje taką samą metodę, polegającą na systematyzowaniu materiału według pytań i odpowiedzi. To dzieło służy w polskich seminariach duchownych, prowadzonych głównie przez misjonarzy, jako podręcznik do teologii moralnej. Był on zarazem przydatny *dla kapłanów zajętych w duszpasterstwie, by mieli w jednym podręczniku nie tylko wiedzę teologiczno-moralną, ale i przepisy prawa kanonicznego*²⁵.

Innym podręcznikiem, który stanowił pomoc w nauczaniu teologii moralnej w seminarium janowskim było wydane w Wiedniu w latach 1805-1808 dzieło A.K.

²³ F. Cholewa. *Ks. Andrzej Pohl CM. Teolog moralista polski z pierwszej połowy wieku XIX*. Kraków 1939 (mps ArMKr). Por. T. Salwa. *Ks. Andrzej Pohl (1742-1820). Życie i działalność*. Lublin 1962 (mps ArKUL lic.199), cyt. za: F. Greniuk, art. cyt., s. 238.

²⁴ *Myśli do projektu planu nauk w Seminarjach diecezjalnych* (BJ druk 3335), cyt za: F. Greniuk, *Teologia moralna XIX wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce wiek XIX i XX*, t. III, cz. I, M. Rechowicz (red.), Lublin 1967, s. 239.

²⁵ Por. W. Wicher, art. cyt., s. 171.

Reybergera (+ 1818) zatytułowane: *Institutiones ethicae christianae seu theologiae moralis*²⁶. Widoczne jest w nim zabarwienie józefińskie oraz wpływ filozofii niemieckiego Oświecenia. Autor występuje przeciw tutoryzmowi, natomiast probabilioryzm czy ni pośrednią drogą, pomiędzy rygoryzmem a laksyzmem. Opowiada się za radykalną obroną dóbr materialnych, za zachowaniem czystości oraz podkreśla godność kobiecą, natomiast pozwala na kłamstwo z konieczności. W twórczości teologicznomoralnej A.K. Reybergera widoczny jest wpływ protestantyzmu i filozofii niemieckiej, zwłaszcza I. Kanta. Prezentacja zagadnień jest niejednokrotnie mętna i pobieżna. Nie zawiera on jasnego i przejrzystego układu, a definicje stanowią rozbudowany opis²⁷. Na język polski przedstawiony podręcznik przetłumaczył profesor Uniwersytetu Wileńskiego Jan Kanty Chodani (1769-1823), nadając mu tytuł *Etyka chrześcijańska czyli teologia moralna*²⁸. Zdaniem Z. Młynarskiego, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że w seminarium w Janowie posługiwano się powyższymi podręcznikami aż do roku 1821²⁹, kiedy to ówczesny rząd Królestwa Polskiego zajął się problematyką poziomu formacji intelektualnej w seminariach.

W tym celu Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołała 14.03.1821 roku specjalną komisję w osobach biskupów: Szczepana Hołowczyca, Adama Michała Prażmowskiego oraz Józefa Koźmiana w celu opracowania nowego *ratio studiorum* dla seminariów duchownych na terenie Królestwa Polskiego. Przygotowany projekt składał się z II części: Pierwsza z nich zawierała szczegółowy rozkład zajęć na każdy dzień tygodnia, natomiast druga, uzasadniając potrzebę wydłużenia nauczania w seminariach do czterech lat, wyliczała przedmioty nauczania oraz wymieniała podręczniki, z których powinno się korzystać. Do głównych przedmiotów zaliczone zostały: Pismo święte Nowego i Starego Testamentu, historia Kościoła, teologia dogmatyczna, teologia moralna i pastoralna, prawo kanoniczne, katechetyka, język łaciński i śpiew kościelny. Ponadto projekt przewidywał wprowadzenie do programu nauczania szeregu przedmiotów świeckich, jak fizyka, chemia czy estetyka.

Z polecenia nowego już ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Stanisława Grabowskiego projekt rozesłano do poszczególnych seminariów zamiarem uzyskania o nim opinii profesorów. Wdrożenie go do realizacji planowano jeszcze w roku szkolnym 1821/1822³⁰.

²⁶ Por. Z. Młynarski, art. cyt., s. 70.

²⁷ Por. W. Wicher, art. cyt., s. 174.

²⁸ Por. J. Pryszmont, *Historia teologii moralnej*, dz. cyt., s. 359.

²⁹ Por. Z. Młynarski, art. cyt., s. 71.

³⁰ A. Winiarz, *Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*. Rozprawy z dziejów oświaty 34 (1994), s. 32.

Seminarium w Janowie podobnie jak i inne seminaria otrzymało wówczas następujące pisma:

1. Plan nauk w seminariach diecezjalnych
2. Wykaz autorów i sposobu nauczania przedmiotów teologicznych.

Oprócz tego do pism zostały dołączone dwie tabele: pierwsza zawierała szczegółowy rozkład zajęć na poszczególne dni tygodnia, natomiast druga wskazywała na liczbę godzin poszczególnych przedmiotów w tygodniu³¹.

Przedstawiony projekt spotkał się z ostrą krytyką nie tylko ze strony kadry dydaktyczno-wychowawczej seminariów, ale także niektórych biskupów i w konsekwencji został zaniechany. Niestety nie zachowały się dokumenty, które wskazywałyby jak do tego projektu odnieśli się profesorowie seminarium janowskiego i jak wpłynął on na realizowany w seminarium program studiów.

Wedle wskazań Komisji nauczanie teologii moralnej miało być oparte na: *Institutiones ethicae christianae* A.K. Raybergera i *Theologia moralis in systema redacta* A. Lubego.

Oprócz tego, Komisja już w roku 1817 poleciła biskupom corocznie *zdawać sobie sprawę o rodzaju nauk udzielanych po seminariach, o zdatności nauczycieli i stopniu usposobienia uczniów*³². Odpowiadając na pytanie Komisji (z dnia 07.06.1823 r.) dotyczące używanych w seminarium janowskim podręczników, biskup Feliks Lewiński przesłał odpowiedź zawierającą m.in. nauczania teologii moralnej. Zgodnie z tym używanym wówczas podręcznikiem był *Theologia moralis in systema redacta* Wacława Schanza. Podręcznik ten napisany w duchu legalizmu, odznaczał się prostym stylem, moralnością daleką od laksyzmu i rygoryzmu, opartą jedynie na Słowie Bożym. Zwięzły język dawał wykładowcy możliwość bardziej obszernej wykładni przepisów ogólnych a tym samym ułatwiał słuchaczom ich zapamiętywanie. Podając ogólne zasady rozwiązywania kazusów moralnych, odwoływał się także do nauczania Ojców Kościoła dostarczając tym samym materiałów do kazań oraz nauk w konfesjonale. Niektóre paragrafy np. *De insufficientia attritionis mere servilis ad remissionem peccatorum* i *Sacramento Paenitentiae consequendam* – były skrócone, natomiast inne rozszerzone o treści z *Teologii* Lubego³³.

Antoni Luby w zakresie legalizmu poszedł jeszcze dalej jeszcze niż Schanz. Według niego nakazy teologii moralnej są tak pewne, jak prawdy matematyczne. Zastosował on w teologii moralnej *metodę matematyczną (mathematische methode)*. W swoim wykładzie akcentuje i na pierwszym miejscu stawia naukę o obowiązkach. Twierdzi, że zgodnie ze wspomnianą metodą *zasady moralne, jako aksjomaty pewne, same przez się nie muszą być*

³¹ Por. S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie. Szkic historyczny*. Wrocław 1904, s. 342 nn.

³² Archiwum Główne Akt Dawnych, I RSKP, sygn.. 99, k. 93.

³³ Por. Z. Młynarski, art. cyt., s. 74.

udowodnialne³⁴.

Ówczesny legalizm teologii moralnej był w dużej mierze konsekwencją ogólnoeuropejskich przeobrażeń, jakie dokonały się w teologii katolickiej w miarę, jak oddalała się ona od wzorów pozostawionych przez wielkich scholastyków. Sięgający wczesnego średniowiecza (czerpiący swoje inspiracje z prawa rzymskiego), rozwój prawa kanonicznego sprawił, że upowszechniła się w kulturze zachodniego chrześcijaństwa mentalność typowo prawnicza. Wpływowi temu nie oparła się także teologia (zwłaszcza teologia moralna). W rezultacie zagadnienia ściśle teologiczne, np. traktaty o sakramentach, o Kościele, były rozwiązywane w duchu bardziej prawniczym niż teologicznym³⁵.

Można powiedzieć, że początki tych procesów sięgają XVI wieku, kiedy to teologia moralna uzyskała autonomię, odłączając się z jednej strony od teologii dogmatycznej, z drugiej zaś od teologii życia duchowego i powstała jako odrębna dyscyplina poświęcona praktycznemu rozwiązywaniu *kazusów*.

Ukazanie się u schyłku XVI wieku i w początkach XVII *Institutiones theologiae moralis* spowodowało przeobrażenia o charakterze wręcz przełomowym. Przeznaczone dla spowiedników *Institutiones* nie posiadały zupełnie zasad ogólnych, ale jedynie definicje logiczne, elementy kazuistyczne dające rozwiązanie konkretnych przypadków sumienia. Wszystkie te przeobrażenia określają istotne zarysy kryzysu teologii moralnej, który objawił się w pełni już w XVII wieku i określił kierunek jej rozwoju aż po wiek XX.

Ze względu na niewielką ilość zachowanych opracowań, trudno jest ustalić skład zespołu profesorskiego w seminarium janowskim po roku 1818. Wiadomo, że liczba profesorów nie była stała i zmieniała się nawet w ciągu jednego roku. Jak zauważa Z. Młynarski: *należy przypuszczać, że w tym czasie było oprócz regensa trzech innych profesorów*³⁶. Nie było też specjalizacji. Co roku nauczający uzgadniali między sobą kto będzie wykładał dany przedmiot. Każdy z profesorów uczył zwykle dwóch, a nierzadko i trzech przedmiotów.

Stanowisko profesora nie cieszyło się zbyt wielkim zainteresowaniem wśród duchowieństwa nie tylko ze względu na dużą odpowiedzialność, ale także na niskie uposażenie. Nie znajdując chętnych do nauczania w seminarium biskup Gutkowski wydając rozporządzenie w grudniu 1828 roku zaznaczył, że kto będzie pracował w seminarium jako profesor przez osiem lat ten otrzyma probostwo kolacji królewskiej, kto będzie pracował dziesięć lat, ten otrzyma kanonię honorową. Tego, kto w seminarium

³⁴ Por. J. Pryszynt, dz. cyt., s. 359.

³⁵ D. Olszewski, *Kulturowe zakorzenie myśli religijnej na przykładzie sytuacji panującej na ziemiach polskich w XIX w.*, SThV 18 (1980), nr 2, s. 137-138.

³⁶ Z. Młynarski, art. cyt., s. 63.

przepracuje przez dwadzieścia lat, postara się obdarzyć wolnym miejscem w kapitule katedralnej³⁷.

Pierwszym spośród wykładających teologię moralną był reformat o. Justynian From. W zakonie pełnił różne funkcje. Był m.in. gwardianem w Siennicy i Włocławku, mistrzem nowicjatu i definitorem. W latach 1813-1814 był profesorem w studium domowym reformatów we Włocławku. Przez rok (1820-1821) pełnił urząd profesora prawa kanonicznego w studium zakonnym w Białej Podlaskiej³⁸. W lutym roku 1821 na prośbę biskupa Lewińskiego rozpoczął wykłady w seminarium w Janowie. Wykładał: prawo kanoniczne oraz teologię moralną i dogmatyczną³⁹. Zmarł 26 września 1823 roku w Białej Podlaskiej.

Trudno jest ustalić, kto był następcą o. Froma po jego śmierci. Wiadomo natomiast, że w roku 1826 przybył z lubelskiego konwentu dominikanów o. Rajmund Nowak, który został profesorem teologii moralnej i historii Kościoła⁴⁰. Ojciec Nowak, musiał bardzo krótko wykładać teologię moralną, ponieważ w książce ks. Pruszkowskiego można znaleźć wzmiankę o tym, że za biskupa Gutkowskiego na początku roku 1827 profesorem dwóch wspomnianych wcześniej przedmiotów inny dominikanin o. Feliks Kaniewski⁴¹. W roku 1812 wstąpił do zakonu. Był profesorem w studium domowym w klasztorze dominikanów w Lublinie⁴². Protokół wizytacji biskupa Gutkowskiego z 15.12.1828 również potwierdza obecność o. Kaniewskiego jako wykładowcy w seminarium janowskim. Na podstawie zachowanych katalogów z roku 1834⁴³ i 1836⁴⁴, można pośrednio wnioskować, że uczył on historii kościoła i teologii moralnej przynajmniej do 3.03.1839, kiedy to został wybrany przeorem w Janowie Podlaskim⁴⁵. W latach następnych mianowany przeorem w Klimontowie i Janowie Lubelskim⁴⁶.

Warto przy okazji przywołać myśl ks. Pruszkowskiego, który w swoim dziele pisząc o posłudze biskupa Gutkowskiego, zauważa, że: *szczególną też troskliwością otoczył biskup alumnów janowskich. Często ich nawiedzał, śledził postępy ich w nauce, jadał z nimi, modlił się, odprawiał wspólne z nimi rekolekcje, przemawiał do nich głosem pasterza pokładające-*

³⁷ Tamże., s. 66.

³⁸ Tamże, s. 74.

³⁹ Tamże, s. 74.

⁴⁰ Tamże, s. 75.

⁴¹ Por. P.J.K. Podlasiak [Pruszkowski], *Janów Biskupi, czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897, s. 120.

⁴² Por. Z. Młynarski, art. cyt., s. 74.

⁴³ Por. *Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Diocesis Podlachiensis Anno Domini 1834*, s. 63.

⁴⁴ Por. *Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Diocesis Podlachiensis Anno Domini 1836*, s. 61.

⁴⁵ Z. Młynarski, art. cyt., s. 74.

⁴⁶ Tamże.

go nadzieję, że jego opieka i praca profesorów seminarium, przysporzy Kościołowi kapłanów, oddanych świętym obowiązkom i swojemu pasterzowi⁴⁷.

W ciągu 49 lat istnienia diecezji podlaskiej (czyli do jej kasaty w 1876 roku) najdłużej uczącym profesorem teologii moralnej był wieloletni regens i późniejszy sufragan podlaski ks. Józef Twarowski. Urodził się 14 marca 1797 r. w miejscowości Brzeźnica w parafii Brańsk w diecezji łuckiej (obecnie diecezja drohiczyńska). Jego rodzina pieczętowała się herbem szlacheckim Pilawa. Nauki pobierał w szkole pijarskiej w Drohiczynie do 1817 r. W tym samym roku wstąpił do seminarium duchownego w Janowie Podlaskim. Święcenia kapłańskie otrzymał 29 czerwca 1821 r. w Janowie z rąk pierwszego biskupa podlaskiego Feliksa Łukasza Lewińskiego.

Bezpośrednio po święceniach został profesorem seminarium janowskiego i objął ten urząd 9.09.1821 wykładając na początku filozofię, wymowę i historię kościoła⁴⁸. W następnych latach wykładał Pismo Święte, teologię dogmatyczną, teologię pasterską i wreszcie teologię moralną⁴⁹. W 1829 r. został regensem (rektorem) tegoż seminarium i pełnił ten urząd do 1837 roku, a następnie w latach 1840-1846 i 1852-1857. Ogólnie był regensem przez 18 lat i profesorem przez 36 lat⁵⁰.

Odnaczony został najpierw kanonią honorową Kapituły Katedralnej Podlaskiej, a w 1835 r. został kanonikiem gremialnym tejże kapituły. W latach 1829-1856 był proboszczem parafii Trzebieszów, rezydując w Janowie. Po śmierci ks. kan. Bartłomieja Radziszewskiego, administratora diecezji podlaskiej (zm. 19 czerwca 1855 r.) został wybrany wikariuszem kapitulnym i administratorem tejże diecezji podczas wygnania bp J. M. Gutkowskiego.

Ks. J. Twarowski kierował diecezją do objęcia rządów przez bp. B. Szymańskiego w 1857 r. 3 sierpnia tego roku został mianowany (prekonizowany) biskupem tytularnym amyzoneńskim (Amyzon) i sufraganem podlaskim, a jego konsekracja odbyła się w Janowie Podlaskim 21 grudnia 1857 r. Konsekratorami byli: bp B. Szymański i sufragan lubelski Walenty Baranowski oraz Michał Marszewski biskup włocławsko-kaliski⁵¹. Przez kolejne lata bp Twarowski wspierał bp. B. Szymańskiego w duszpasterstwie i posłudze biskupiej.

Bp J. Twarowski był wychowawcą prawie wszystkich kapłanów diecezji podlaskiej, którzy przeszli formację seminaryjną w Janowie Podlaskim w okresie od powstania do kasaty diecezji. Zmarł 15 października 1866 r. w Janowie i został pochowany

⁴⁷ Por. P.J.K. Podlasiak [Pruszkowski], dz. cyt., s. 120.

⁴⁸ Z. Młynarski, art. cyt., s. 81.

⁴⁹ Por. P.J.K. Podlasiak [Pruszkowski], dz. cyt., s. 239.

⁵⁰ Z. Młynarski, art. cyt., s. 81.

⁵¹ Por. P.J.K. Podlasiak [Pruszkowski], dz. cyt., s. 237.

w podziemiach ówczesnej katedry janowskiej czyli podlaskiej. Zgodnie z ostatnią wolą jego serce zostało złożone w kościele parafialnym w Trzebieszowie. Wmurowano tablicę z napisem w języku łacińskim, o następującej treści: *Józef Twarowski, proboszcz parafii Trzebieszów, rektor seminarium janowskiego, amysonieński biskup i sufragan podlaski, przeżył 68 lat życia, dla Kościoła wielce zasłużony, zmarł 15 października 1866 roku, oddał duszę Bogu, ciało złożono w katedrze, serce chciał przekazać dawnym parafianom, które wyjęte w tej świątyni przechowuje się*⁵².

W roku 1857 biskup Beniamin Szymański powierzył urząd regensa, a jednocześnie profesora teologii moralnej swojemu sekretarzowi, ks. Gracjanowi Rzewuskiemu⁵³, pracującemu wcześniej w seminarium kieleckim. Pełnił on ten urząd tylko przez rok, a następnie został mianowany proboszczem w Liwie. W późniejszych latach, jako kapłan diecezji płockiej przez wiele lat był regensem tamtejszego seminarium⁵⁴.

Po odejściu ks. Rzewuskiego przez kolejne 3 lata urząd regensa i profesora teologii moralnej pełnił proboszcz w Mordach ks. Wincenty Aleksandrowicz⁵⁵. Prawdopodobnie ostatnim profesorem był ks. Antoni Jaroszewicz.

Zdecydowana i bezkompromisowa postawa biskupa Szymańskiego wobec władz carskich, w tym m.in. brak jednoznacznego potępienia ks. Stanisława Brzóska i innych kapłanów za ich udział w powstaniu styczniowym spowodowała, że 22 maja 1867 r. diecezja janowska czyli podlaska wraz z kapitułami, konsystorzem i seminarium duchownym, została zlikwidowana na mocy ukazu cara Aleksandra II, a jej terytorium przyłączono do diecezji lubelskiej.

Pół roku wcześniej 22 listopada 1866 r. Rosja jednostronnie zerwała stosunki dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską wypowiadając tym samym konkordat zawarty w 1847 roku, a duchowieństwu katolickiemu w Królestwie zakazano jakichkolwiek kontaktów z Rzymem. 12 sierpnia 1867 roku, biskup Szymański został wywieziony z Janowa do Łomży. Tam po wymianie korespondencji ze Stolicą Apostolską 22 września 1867 r. biskup przekazał rządy diecezją, formalnie już nieistniejącą, ks. Kazimierzowi Sosnowskiemu, wikariuszowi kapitulnemu diecezji Lubelskiej. Kilka miesięcy później, 15 stycznia 1868 r. pozbawiony diecezji zmarł w klasztorze kapucynów w Łomży⁵⁶.

Alumni seminarium janowskiego zostali przeniesieni do Lublina, a regensem

⁵² B. Błoński, R. Mirończuk, *Krypty janowskich kościołów. Józef Twarowski herbu Pilawa, biskup janowski czyli podlaski 1857-1866*, Echo Katolickie 13/2018 (1185), s. 11.

⁵³ Por.. *Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Diocesis Podlachiensis Anno Domini 1834*, s. 5

⁵⁴ Por. B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej*, w: Por. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, Siedlce 2018, s. 158.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Por. R. Dmowski, *Szkice z dziejów diecezji podlaskiej*, *Szkice Podlaskie* 16 (2008), s. 96-97. (93-107)

połączonych seminariów został ks. F. Jaczewski. W ten sposób przez ponad pół wieku przygotowanie kapłanów pracujących na terenach skasowanej diecezji odbywało się w seminarium lubelskim.

3. Nauczanie teologii moralnej w seminarium janowskim po roku 1918

Odzyskana w 1918 roku przez Polskę niepodległość stworzyła także nowe możliwości dla rozwoju teologii moralnej. Zaistniałe na skutek tego wydarzenia nowe możliwości, m.in. korzystnie wpłynęły na współpracę pomiędzy poszczególnymi ośrodkami naukowymi. Także w dziejach diecezji podlaskiej 1918 zapisał się jako wyjątkowy, gdyż 24 września tego roku nastąpiło jej wskrzeszenie, a wraz z nim zostały powołane do życia poszczególne instytucje diecezjalne, w tym także seminarium.

Uroczyste otwarcie seminarium nastąpiło 8 października 1919 r. Poświęcenia gmachu dokonał biskup sufragan Czesław Sokołowski – pierwszy rzeczywisty rektor. W nowo poświęconej kaplicy seminaryjnej, ordynariusz biskup Przeździecki odprawił pontyfikalną Mszę św. w obecności szeroko reprezentowanego duchowieństwa i alumnów. Biskup Przeździecki odczytał dekret erekcyjny seminarium: *Seminarium nasza ma być szkołą, która wydawać powinna mężów pełnych ducha Bożego, na wszelkie dzieło dobre gotowych, którzy by takim światłem nauki i cnoty jaśnieli, iżby zdołali umiejętnie i skutecznie mądrością napełniać innych i błędy wykorzeniać oraz po drogach życia ciężkich i niebezpiecznych przewodniczyć ludowi wiernemu (Leon XIII, encyklika Exeunte z dnia 1 XI 1888).*

Z radością witam wskrzeszenie Seminarium Naszego w obfitujących w cenne pamiątki murach dawnego seminarium podlaskiego... Oby Bóg Miłosierny znalazł godne mieszkanie w murach ,seminaryjnych, ożywiając łaską Swoją ii darami serca, tych pokoleń, które Mu się podoba powołać do Swej świętej służby⁵⁷.

W dziesięć lat później, biskup Przeździecki wyznał, że *pierwszą moją troską było zorganizowanie seminarjum duchownego [...] Dla biskupa seminarjum – to radość, lecz zarazem lęk niewypowiedziany, przemyśliwanie ustawiczne we dnie i w nocy. Dla biskupa nie może być większej radości nad widok dobrego kapłana wychowanego w seminarium diecezjalnym, nie może być większej boleści nad widok kapłana niegodnego tego imienia, który wyszedł z jego seminarjum⁵⁸.*

Wskrzeszenie diecezji podlaskiej, przypadające na początek wieku XX, zbiegło się

⁵⁷ Por. P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka, czyli Podlaska (1818-1968)*, Siedlce 1971, s. 176-177.

⁵⁸ *Przemówienie na uroczystość dziesięciolecia Seminarjum Większego w Janowie wygłoszone dnia 8 października 1929 r. przez J. E. Biskupa Ordynariusza, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 11 (1929), s. 288-291.*

również w okresie przełomowym dla całej europejskiej teologii moralnej. Pojawienie się w okresie Oświecenia takich idei jak: racjonalizm, empiryzm, czy naturalizm spowodowało, że niektórzy zaczęli przyjmować pogląd, że Objawienie w rozumieniu chrześcijańskim jest niezgodne z rozumem, a prawdy wiary mogą stanowić jedynie wartość przekonań osobistych. Wielu ówczesnych filozofów poddało ostrej krytyce nie tylko chrześcijaństwo, ale wszelkie przejawy religijności. Powstaje w tym okresie cały szereg nowych systemów etycznych, takich jak choćby: empiryzm, utylitaryzm, czy materializm, które usiłują szukać uzasadnienia postępowania moralnego i określają samą istotę moralności w kategoriach dalekich od Objawienia. Wszystkie te systemy mają jedną wspólną cechę: zrywają z myślą teologiczną i odrzucają zasady na których opierało się dotychczasowe myślenie teologiczne. Taka sytuacja, w sposób nieuchronny musiała wpłynąć na sposób uprawiana teologii w ogóle, a teologii moralnej w szczególności.

Tradycyjne jej uprawianie nie mogło sprostać zadaniom przed nią stojącym w okresie tak trudnym dla życia Kościoła. Tym bardziej, że cała ówczesna teologia nie tylko nie odznaczała się żywotnością z okresu rozkwitu w dobie średniowiecza czy hiszpańskiej scholastyki z XVI i XVII w., ale stała się w znacznej mierze dyscypliną szkolną i oddaloną od życia. Niedomagania występujące w teologii moralnej z epoki poprzedniej, zwłaszcza płynące z kazuistycznego sposobu jej uprawiania i przejawiające się w sporach o systemy moralne, stały się dla wielu widoczne.⁵⁹

W takiej sytuacji zrodziła konieczność znalezienia czy opracowania systemu filozoficznego, który z jednej strony byłby wolny od dawnych niebezpieczeństw a z drugiej dawałby podstawy do właściwego rozwiązania nowych problemów. Za taki system zaczęto uznawać tomizm.

Wśród wielu zwolenników takiej opcji wyjątkowe miejsce należy przyznać papieżowi Leonowi XIII i to zarówno dzięki jego osobistemu dorobkowi naukowemu, jak i stanowisku, jakie zajął jako głowa Kościoła. Wyrazem jego postawy w tym zakresie jest m.in. encyklika *Aeterni Patris* z 4 VIII 1879 r., w której stwierdził: *Spoleczność rodzinna i nawet obywatelska, wystawiona, jak wszyscy widzą, na wielkie niebezpieczeństwo ze strony owej plagi przewrotnych opinii, z pewnością cieszyłaby się bardziej spokojnym i pewnym bytowaniem, jeśli w uniwersytetach i wyższych uczelniach nauczałoby się zdrowszej doktryny, bardziej zgodnej z nauką Kościoła, takiej, jaką zawierają dzieła św. Tomasza z Akwinu*. W jego przekonaniu najważniejszą drogą jest połączenie religijnego posłuszeństwa okazywanego wierze z wykorzystaniem rozumu, czyli filozofii. Celem i programem Leona XIII nie było wówczas nauczanie tomizmu jako takiego, lecz zachęce-

⁵⁹ Por. J. Pryszynt, z. cyt., s. 145-152.

nie wszystkich filozofów katolickich do jego studiowania. Papież chciał wydobyć z doktryny tomaszowej środki przeciw złu społecznemu i politycznemu swej epoki.

W następnych latach spod jego pióra wyszły inne dokumenty, które nawiązywały do ówczesnych problemów moralnych. I tak w encyklice *Arcanum divinae Sapientiae* z 1880 r., opierając się na zasadach tomistycznych, została zaprezentowana etyka małżeńska i rodzinna, w encyklice *Libertas praestantissimum donum* z 1888 r. zawarty został wykład na temat wolności jako fundamentalnego problemu etyki indywidualnej i społecznej, natomiast w słynnej encyklice *Rerum novarum* z 1891 r., papież podał naukę Kościoła katolickiego na temat praw i obowiązków pracodawców i pracowników. Duch ujęcia tych zagadnień był na wskroś nowoczesny i odpowiadał zapotrzebowaniom ówczesnych czasów⁶⁰.

Od końca wieku XIX, zachodnia teologia moralna stopniowo odchodzi od uprawiania moralności chrześcijańskiej w sposób kazuistyczny i negatywny dla ukazania jej w bardziej pozytywnym świetle. Te dążenia nie wywierają jednak większego wpływu na polską myśl teologicznomoralną. Zauważa się jednak, że w kazuistyce mocno jeszcze powiązanej z sakramentem pokuty i jego sprawowaniem, widoczne jest stopniowe podnoszenie jej poziomu. Cechą charakterystyczną odradzającej się polskiej kazuistyki jest m.in. stawianie przez nią bardziej realnych wymagań moralnych, przez co staje się ona bliższa życiu. O próbach odnowy na ziemiach polskich w zakresie teologii moralnej może też świadczyć dobór podręczników do tej dyscypliny, pisanych za granicą a odrzucających jansenizm i rygoryzm⁶¹.

W protokole z sesji profesorskiej z października 1919 roku, znajduje się wzmianka mówiąca o podręczniku do nauczania teologii moralnej. Było to trzytomowe dzieło autorstwa francuskiego sulpicianina Adolfa Alfreda Tanquereya zatytułowane *Synopsis theologiae moralis et pastoralis*.

Urodzony w roku 1854 A. A. Tanquerey był cenionym prawnikiem, teologiem i pisarzem ascetycznym. W 1867 rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne w kolegium Saint-Lo, które następnie kontynuował w seminariach duchownych w Coutances, Saint Sulpice w Paryżu oraz na Angelicum. W roku 1878 uzyskał tam doktorat z teologii i przyjął święcenia kapłańskie, po czym wstąpił do zgromadzenia. Wykładał filozofię w Nantes, teologię dogmatyczną w Rodez oraz teologię moralną w Baltimore i Saint Sulpice, gdzie był też przełożonym domu instytutu. Współpracował z takimi z czasopismami jak *American Ecclesiastical Review* i *La vie spirituelle ascétique et mystique* oraz *Dictionnaire de theologie catholique*⁶².

⁶⁰ Por. F. Greniuk, *Katolicka teologia moralna w poszukiwaniu własnej tożsamości*, Lublin 1993, s. 110.

⁶¹ J. Kopciński, *Polska teologia moralna XX wieku*, Kraków 2002, s. 74-76.

⁶² Por. E. Ziemann, *Tanquerey A. A.*, w: *Encyklopedia katolicka. t. XIX*. Lublin 2013. kol. 488.

Jego dzieła cieszyły się dużym powodzeniem ze względu na solidny wykład doktryny, odpowiednio udokumentowany, nawiązujący do konkretnych problemów epoki. Jest on autorem wielu dzieł, w tym z zakresu teologii moralnej i ascetycznej. Pierwsze wydanie wspomnianego *Synopsis theologiae moralis et pastoralis*, ukazało się w początkach XX w. i doczekało się wielu wydań w latach następnych (np. wydanie czternaste ukazało się w 1955 r.)

Tom pierwszy jego *Synopsy moralnej*, poświęcony jest raczej problematyce dogmatycznej. Autor omawia w niej bowiem takie zagadnienia jak: pokuta, małżeństwo, czy kapłaństwo.

Tom drugi zawiera właściwe rozważania teologiczne poprzedzone wstępem metodologicznym, w którym autor precyzuje pojęcie teologii moralnej, jej źródła oraz dzieje, doprowadzając je aż do czasów sobie współczesnych. Nawiązaniem do tradycji legalistycznej jest końcowa część tego, w której Tanquerey omawia przykazania Boże i kościelne oraz cenzury.

Treścią tomu trzeciego jest wykład aretologii, eksponujący (wzorem Doktora Anielskiego), problem celu ostatecznego. W ramach tego wykładu, Tanquerey szczegółowo zajmuje się problemem istoty normy moralności, rozprawiając się z takimi kierunkami, jak empiryzm i racjonalizm, zwłaszcza kantowski. Oprócz tego, przedstawia problematykę sumienia wątpliwego, dając wykład systemów moralnych, łącznie z najnowszym, zwanym kompensacjonizmem⁶³.

W ramach teologii specjalnej, którą oparł na schemacie cnót teologicznych i kardynalnych, wprowadził nowość przez dowartościowanie cnoty czci Bożej (religijności), omawiając ją bezpośrednio po cnotach teologalnych, a przed moralnymi. W tym względzie kierował się przekonaniem, iż cnota czci Bożej przewyższa swą godnością i ważnością inne cnoty moralne.

Problematyka moralna w wydaniu Tanquereya z jednej strony nawiązuje świadomie do doktryny św. Tomasza z Akwinu, u którego wysoce ceni wykład zagadnień moralnych (w sposób szczególny wykład o cnotach), zawarty w części drugiej i trzeciej Summy teologicznej, z drugiej zaś strony nawiązuje do św. Alfonsa Liguori, u którego podziwiał umiejętność stosowania zasad do konkretnych przypadków⁶⁴.

Warto wspomnieć, że innymi poczytnymi pozycjami autorstwa Tanquereya były także *Brevior synopsis theologiae moralis et pastoralis* (Paryż 1913), oraz wielokrotnie wznawiana i w krótkim czasie przetłumaczona na wiele języków (w tym także na język polski) *Precis de theologie ascetique et mystique* (Paryż 1923).

⁶³ Por. F. Greniuk, dz. cyt., s. 128-129.

⁶⁴ Por. J. Pryszmont, dz. cyt., s. 178.

Oceniając jego wykład należy stwierdzić, iż Tanquerey pisał przystępnie. Jego argumentacja skrzętnie wykorzystuje także literaturę najnowszą i to nie tylko z zakresu teologii moralnej, ale odpowiednio także psychologii, socjologii i innych gałęzi wiedzy. Jak zauważają badacze jego twórczości w niektórych partiach jego ujęcie problematyki jest bardziej filozoficzno-teologiczne niż biblijne, a jednocześnie mocno uzależnione od prawa kanonicznego⁶⁵.

Nie wiadomo dokładnie jak długo podręcznik Tanquereya był używany w seminarium janowskim, a później siedleckim, bowiem nie zachowały się szczegółowe informacje na ten temat. Prawdopodobnie był on używany jeszcze po wojnie, ale co do tego nie ma pewności.

Na podstawie *Wykazu podręczników używanych w seminarium duchowym w Siedlcach* z 22.02.1961 można się natomiast dowiedzieć, że w tamtym okresie w seminarium siedleckim używano do nauczania teologii moralnej trzytomowego dzieła autorstwa Dominika M. Prümmera *Manuale theologiae moralis* oraz pierwszego tomu jezuity Hieronima Noldina *Summa theologiae moralis*.

D. Prümmer urodził się on w Kalterherbergu w roku 1866 r. Do zakonu wstąpił w 1884 r. W latach 1892-1908 był profesorem w różnych studiach zakonnych, ucząc teologii moralnej i prawa kanonicznego. Od 1908 r. był profesorem teologii moralnej we Fryburgu Szwajcarskim, na katedrze uniwersyteckiej, pełniąc tę funkcję do śmierci w 1931. Czerpiąc tezy z Pisma św. uzasadniał je teologicznie i filozoficznie. Kładł nacisk na nadprzyrodzony cel ludzkiego życia, któremu winno być podporządkowane działanie człowieka. Zwracał również uwagę na konieczność wierności Nauczycielskiemu Urzędowi Kościoła⁶⁶.

Najbardziej znanym dziełem, jakie wyszło spod pióra niemieckiego dominikanina jest napisany w duchu neotomizmu podręcznik: *Manuale theologiae moralis secundum principia St Thomae Aquinatis* (t. 1-3. Fribourg 1915). Odznaczające się klarownością wykładu i pewnością doktrynalną dzieło było wielokrotnie wydawane, nawet pośmiertnie. W zakresie znanej problematyki systemów moralnych Prümmer jest zwolennikiem systemu roztropności chrześcijańskiej, czy też kompensacjonizmu, czyli racji dostatecznej. System ten nazywa się też systemem roztropności chrześcijańskiej. Polega on na tym, że im większe jest niebezpieczeństwo przekroczenia prawa, tym większej trzeba racji, żeby można iść za opinią faworyzującą wolność.

Mimo iż Prümmer początkowo zajmował się prawem kanonicznym i wcześniej wydał swój podręcznik tej dyscypliny, to jednak od początku miał świadomość konieczno-

⁶⁵ Por. F. Greniuk, dz. cyt., s. 129; J. Pryszmont, dz. cyt., s. 179.

⁶⁶ Por. A. Derdziuk, *Prümmer Dominik*, w: *Encyklopedia katolicka. t. XVI*. Lublin 2012. kol. 558.

ści wyraźnego oddzielenia problematyki prawniczej od teologicznomoralnej. Dzięki temu jego podręcznik teologii moralnej jest wolny od materiału kanonistycznego, oczywiście na miarę czasów ówczesnych.

Swoją, teologię moralną Prümmer podzielił na trzy tomy. W pierwszym zawarł wykład zasad ogólnych oraz cnót teologicznych i roztropności. W drugim podał wykład pozostałych cnót kardynalnych, czyli sprawiedliwości, męstwa i umiarkowania, dookoła nich grupując zagadnienia związane z cnotami pokrewnymi, ich gatunkami i częściami integralnymi. W trzecim tomie wreszcie przedstawił sakramentologię w układzie dość rozpowszechnionym, wykorzystując dość umiejętnie postanowienia najnowszego prawa kanonicznego, zgodnie z nowo promulgowanym kodeksem.

Wykład Prümmera odznacza się częstym sięganiem do argumentacji biblijnej. Obficie korzysta z danych zaczerpniętych z Tradycji oraz dziejów teologii moralnej. Nie pomija także materiałów czerpanych z wiedzy moralnej ogólnoludzkiej czy też o zasięgu partykularnym, dając np. przegląd przepisów prawnych obowiązujących w niektórych krajach Europy Zachodniej jego czasów. Nie pomija także literatury najświeższej, głównie niemieckiej, co jest zupełnie zrozumiałe, jeśli się ma na uwadze jego narodowość i zasięg tego języka. Silną stroną jego argumentacji teologicznomoralnej jest również wykorzystywanie wypowiedzi Magisterium Kościoła oraz odwoływanie się do dorobku teologii dogmatycznej⁶⁷.

Jak wspomniano wcześniej innym podręcznikiem używanym w seminarium siedleckim na początku lat sześćdziesiątych był pierwszy tom *Summa theologiae moralis*. Autorstwa niemieckiego jezuita Hieronima Noldina. Urodzony w roku 1838. Po wstąpieniu w 1859 r. do seminarium duchownego, podjął studia teologiczne w Innsbrucku, uwieńczone przyjęciem święceń kapłańskich w 1861. Dwa lata później uzyskał doktorat i rozpoczął pracę jako koordynator w Villanders. Cztery lata po święceniach roku wstąpił do nowicjatu jezuitów. Po złożeniu ślubów zakonnych w 1875 został regensem konwiktu teologicznego w Innsbrucku, a także rektorem kolegium jezuickiego w Linzu. Redagował *Zeitschrift für katholische Theologie*, wykładał propedeutykę filozofii, teologię moralną i pastoralną na uniwersytecie w Innsbrucku⁶⁸.

Wspomniana *Summa theologiae moralis*, przez długi okres była zaliczana do najlepszych podręczników tamtego okresu i doczekała się aż 33 wydań (ostatnie w 1961). Co prawda autor kontynuował w niej długoletnią tradycję szkoły jezuickiej (była ona napisana w duchu kazuistyczno-jurydycznym), ale względu na jasność, solidną naukę i zwięzły sposób omawiania problemów a także duży walor praktyczny przez długi czas nadawała kierunek i metodę uprawiania teologii moralnej, stanowiąc podstawę kształce-

⁶⁷ Por. F. Greniuk, dz. cyt., s. 136-139.

⁶⁸ Por. E. Kasjaniuk, *Noldin Hieronim.*, w: *Encyklopedia katolicka. t. XIII*. Lublin 2009. kol. 1357.

nia wielu kapłanów oraz kształtowania sumień wiernych⁶⁹.

Postacią, której nie sposób pominąć, a która niewątpliwie w sposób istotny zaważyła na rozwoju teologii moralnej w dobie bezpośrednio przed Soborem Watykańskim II i w okresie jego trwania, jest niemiecki redemptorysta Bernard Häring. Wydarzeniem, które postawiło go w rzędzie najbardziej znanych moralistów naszej doby, było ukazanie się w 1954 r. jego podręcznika teologii moralnej *Das Gesetz Christi. Moraltheologie, dargestellt für Priester und Laien*. Dzieło to stało się wielkim sukcesem wydawniczym, a jego nowe wydania w ciągu kilku lat ukazywały się co roku. Bardzo szybko też zaczęto przekładać je na inne języki. Po wydaniu znacznie przerobionego i poszerzonego tłumaczenia francuskiego w trzech tomach (w latach 1956-57), dzieło Häringa, dotąd jednotomowe, pojawiło się również w języku niemieckim poczynając od piątego wydania (1959 r.) w trzech tomach. W ostatnim, ósmym wydaniu niemieckim została uwzględniona również nauka Soboru Watykańskiego II. Do roku 1969 rozeszło się 32 tys. egzemplarzy w języku niemieckim i około 200 tys. na całym świecie⁷⁰.

W Polsce w latach 1962-1966 ukazało się sześciotomowy podręcznik zatytułowany *Nauka Chrystusa*, który jak można podejrzewać stopniowo zajmował miejsce wspomnianych dzieł Noldina i Prümera w większości seminariów duchownych, w tym również seminarium siedleckim. Zwracając uwagę na wyjątkowy charakter dzieła Häringa, należy podkreślić, że czynnikami, które znalazły w nim swoje odbicie było nie tylko wykształcenie teologiczne, ale także doświadczenie drugiej wojny światowej w której brał udział jako sanitariusz. To wówczas zetknął się on bezpośrednio z problemami życia w całej swej ostrości. Nie mniej ważnym czynnikiem były również bezpośrednie kontakty z przedstawicielami prawosławia i protestantyzmu. Z wewnętrznego wyboru, a jednocześnie z ducha zgromadzenia nastawionego na pracę misjonarską, całe życie podtrzymywał więź z duszpasterstwem. Te wszystkie doświadczenia znajdowały swoje odbicie w jego twórczości, w której mieszają się elementy pacyfizmu, ekumenizmu oraz nastawienia misjonarsko-pastoralnego⁷¹.

Podręcznik Häringa wnosi niechybnie wiele nowego. Naukę moralną Häringa przenikają prawdy dogmatyczne i biblijne. Dominującą jest idea Królestwa Bożego pojętego przede wszystkim jako Boże Królestwo miłości, w uwypukleniu tajemnicy paschalnej realizującej się w teraźniejszości.

⁶⁹ Por. J. Pryszmont, *Z historii teologii moralnej w ostatnich wiekach. W kierunku odnowy*, SThV 21 (1983), s. 40.

⁷⁰ Por. J. Pryszmont, *Historia teologii moralnej*, dz. cyt., s. 194.

⁷¹ Por. A. Marcol, *Profesor Bernard Häring: teolog moralista: wstępna synteza*, SThV 22 (1991), t. 2, s. 113-114; J. Pryszmont, dz. cyt., s. 193.

Teologia moralna Häringa bywa określana także jako teologia odpowiedzialności, przy czym kategorii tej przypisuje się w pewnym sensie centralne znaczenie w jego myśli. Ideę tę przeprowadza on w oparciu o koncepcję powołania chrześcijanina przez Chrystusa w całej pełni jego osobowości, tzn. jako istoty społecznej, historycznej, modlącej się i włączonej w kult. Rozwijając te myśli Häring w opozycji do posłuszeństwa wobec praw i autorytetów akcentuje wolność człowieka. Jego zdaniem twórcze działanie chrześcijanina powołanego w wolności i jego wierna odpowiedź na to powołanie ma stanowić cechę specyficzną życia chrześcijańskiego⁷².

Zdaniem J. Pryszmonta wpływ jaki wywarł Häring w swoim czasie na teologię moralną był znaczny. Dowodem jest m.in. fakt, że jako ekspert Vaticanum II, odegrał znaczną rolę w przygotowaniu dokumentów soborowych, które wskazały kierunek, także dla dalszego rozwoju teologii moralnej. Jednocześnie jak zauważa Pryszmont, jego podręcznik mimo stosunkowo dużej popularności, od strony dydaktycznej nie był łatwy do przyswojenia. Trudności w jego percepcji był efektem m.in. spowodowane brakiem precyzji w używaniu określeń, podziałów tak charakterystycznych dla dawnych scholastycznych ujęć, przede wszystkim jednak z braku organicznego stopienia pojęć i kategorii zaczerpniętych z fenomenologii i filozofii wartości z treścią jego wywodów⁷³.

4. Nauczanie teologii moralnej w seminarium siedleckim po Vaticanum II

Wydarzeniem, które w kontekście współczesnej historii Kościoła można śmiało nazywać rewolucyjnym był trwający w latach 1962-1965 Sobór Watykański II. Odpowiadając na znaki czasu Kościół podjął wysiłek odnowy wewnętrznej (*aggiornamento*). Wspomniana odnowa Kościoła objęła nie tylko jego zewnętrzne struktury, ale spowodowała zmiany w pojęciach i postawach badawczych w ramach nauk teologicznych. Wśród teologów moralistów, których twórczość i postulaty wpłynęły na ostateczny kształt dokumentów soborowych należy wymienić zwłaszcza wspomnianego wcześniej Bernarda Häringa oraz francuskiego członka zakonu kaznodziejskiego Servais Théodore'a Pinckaersa.

Doceniając osiągnięcia m.in. takich dyscyplin jak socjologia, psychologia, oraz postulując konieczność uwzględnienia ich w postawie badawczej, zwracają jednocześnie uwagę na potrzebę ubiblijnienia, oraz powiązania z dobrze poznaną myślą patrystyczną. Odnowiona teologia moralna winna być ich zdaniem teologią naukową, a jednocześnie bardziej wierną moralności nowotestamentalnej. Powinna być skoncentrowana wyraźniej na osobie Jezusa Chrystusa, i na Trójcy Świętej.

⁷² Por. A. Karaś, *Antropologia biblijna w teologii moralnej w ujęciu Bernarda Häringa*, Studia Redemptorystowskie 8 (2010), s. 145-147; F. Greniuk, dz. cyt., s. 42-43.

⁷³ Por. J. Pryszmont, dz. cyt., s. 195-196.

Spośród innych postulatów warto wymienić ideę powołania a także personalizizm, polegający m.in. na integralnym ujmowaniu osoby ludzkiej, w jej relacjach do otaczającego środowiska, warunków życia społecznego, jak również wspólnoty specjalnego rodzaju, jakim jest społeczność eklezjalna. Takie integralne pojmowanie człowieka jako osoby wymaga się także traktowania go w wymiarze historycznym, a zarazem w *kairosie* jego życia⁷⁴. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na dwa dokumenty soborowe, bezpośrednio odnoszące się do tej tematyki: Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius* i Konstytucję duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*.

Pierwszy z nich mówiąc o konieczności odnowy formacji kapłańskiej, zwraca szczególną uwagę na odpowiednie ustawienie formacji intelektualnej kapłanów, zarówno w zakresie teologii jako takiej, jak też i wiedzy współczesnej. Odnośnie do tej pierwszej, wyjątkowo docenionej, Sobór żąda odnowy wykładu teologii katolickiej, stawiając wymagania sięgające głęboko w jej strukturę. Chodzi o bardziej teologiczny charakter teologii jako takiej, z tym że tę teologiczność widzi w ściślejszym powiązaniu wiedzy z objawieniem – treściami z niego czerpanymi w pełniejszym wymiarze, a więc z Pismem św. i Tradycją – ze zdobyczami nauk współczesnych, zwłaszcza antropologii filozoficznej, psychologii i socjologii. Pod adresem zaś teologii moralnej Sobór stawia żądania następujące: „Szczególną troskę należy skierować ku udoskonaleniu teologii moralnej, której naukowy wykład karmiony w większej mierze nauką Pisma świętego niech ukazuje wzniosłości powołania wiernych w Chrystusie i ich obowiązek przynoszenia owocu w miłości na życie świata”⁷⁵.

Postulat soborowy można sprowadzić w zasadzie do dwóch rodzajów wymagań postawionych pod adresem uprawiających teologię moralną: jest nim postulat dotyczący źródeł, a więc jak gdyby metodologiczny. Jest to wymaganie ubiblijnienia teologii moralnej w rozumieniu konieczności oparcia się na treściach moralnych objawienia czy też na głównych ideach wiodących, zaczerpniętych z Biblii oraz na kładzeniu zasadniczego akcentu argumentacji na elementach biblijnych. Od strony przedmiotowej natomiast jest wskazaniem zasadniczej treści, która winna stać się przedmiotem refleksji teologiczno-moralnej. Jest nią prawda o powołaniu wszystkich ludzi do realizacji „jedyne i największe przykazania”, czyli miłości, w łączności z Chrystusem dla owocnego zaangażowania w sprawę współczesnego świata.

Drugi wymieniony dokument, wskazuje na potrzebę uwrażliwienia na palące problemy moralne świata i człowieka współczesnego. Konstytucja *Gaudium et spes* jest przy-

⁷⁴ F. Greniuk, dz. cyt., s. 36-43.

⁷⁵ DFK 16.

kładem otwartości i śmiałości w stawianiu tych problemów, wszechstronności patrzenia i ich rozwiązywania. Ważne jest także to, iż wyczuwa się leżący u jej podstaw personalizm chrześcijański, teologiczność myślenia, optymistyczną mimo wszystko wizję człowieka i świata, pogłębienie psychologiczne i docenianie aspektów społecznych moralnego życia chrześcijanina.

Przy okazji można wspomnieć, że potwierdzeniem takiego patrzenia są również inne dokumenty, takie jak m.in. *Dekret o ekumenizmie*, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim* czy *Deklaracja o wolności religijnej*. Wszystkie te dokumenty są zdaniem F. Greniuka *doskonałą egzemplifikacją stylu soborowego myślenia w zakresie omawianej problematyki. Stanowią dzięki temu przykład dla teologów moralistów doby posoborowej, którzy winni nie tylko podejmować prace nad wykształceniem racji stojących za wypowiedziami soborowymi, nie tylko podawać ich właściwą interpretację, ale także pójść krok do przodu, już z wykorzystaniem perspektyw wskazanych i potwierdzonych przez Sobór*⁷⁶.

Jednym z pierwszych teologów moralistów, którzy jeszcze przed soborem postulowali potrzebę odnowy, a po jego zakończeniu włączyli się w dzieło realizacji jego uchwał był ks. Stanisław Olejnik⁷⁷. Niewątpliwie można go zaliczyć do grona tych polskich teologów moralistów, którzy od razu zrozumieli konieczność odnowy i podjęli trud pewnych poszukiwań pod kątem wypracowania nowej koncepcji odnowy teologii moralnej w duchu Soboru. Już w swoich przedsoborowych publikacjach wyraźnie dystansował się od ujęć teologii moralnej, mających zabarwienie jurydyczne, legalistyczne, a zarazem kazuistyczne. Wskazując na ich nieadekwatność w stosunku do współczesnych poszukiwań i potrzeb, odważnie nakreślał zasadnicze kierunki odnowy. Przykładem tak rozumianego zaangażowania ks. Prof. Olejnika w dzieło odnowy są jego liczne rozprawy i studia naukowe, ale nade wszystko opracowanie podręcznika teologii moralnej.

Omawiając pokrótce wieloletnie wysiłki autora związane z opracowaniem podręcznika, warto zwrócić uwagę na jego pionierski charakter. Jak wspomniano wcześniej, tradycja pisania podręczników z zakresu teologii moralnej w przeszłości była bardzo skromna. Dwaj lazaryści (Andrzej Pohl i Antoni Putiatycki) opracowali podręczniki w języku łacińskim. Warto też przy okazji wspomnieć o wydanym w roku 1904 podręczniku autorstwa profesora prawa kanonicznego i teologii moralnej w Akademii i seminarium petersburskim ks. Ignacego Bałtruszycza *Teologia moralna fundamentalna w zakresie kursu seminariów duchownych*.

⁷⁶ F. Greniuk, dz. cyt., s. 50-51.

⁷⁷ Por. S. Olejnik, *Postulaty przedmiotowo-metodyczne dotyczące wykładu teologii moralnej*, RTK 9 (1962), z. 2, s. 71-73.

W latach siedemdziesiątych XX wieku, podjęte przez kilku polskich moralistów próby opracowania podręcznika z teologii moralnej, zaowocowały pojawieniem się dwóch opracowań. Pierwsze z nich to *Teologia moralna fundamentalna* ks. prof. Stanisława Witka⁷⁸. Drugą pozycję stanowiła praca zbiorowa pod redakcją biskupa Stanisława Smoleńskiego: *Powołanie chrześcijańskie - zarys teologii moralnej*, ale wydano tylko pierwszy tom pt. *Istota powołania chrześcijańskiego*⁷⁹.

Mając świadomość odpowiedzialności a także ogromu podjętego wysiłku, już w swoim artykule w 1954 roku pisał: *Odnowa teologii moralnej nie jest w każdym razie sprawą, którą by można «tak od ręki» załatwić. To musi zwolna dojrzewać. Że w Polsce dojrzewanie to idzie wolniej niż gdzie indziej, nic ulega najmniejszej wątpliwości. Co tu u nas mówić o dobrych podręcznikach, jeśli my ich prawie w ogóle nic posiadamy. Ale jeżeli mamy się zabrać do ich przygotowania, musimy wiedzieć, czego się od nich dzisiaj trzeba domagać*⁸⁰.

Pierwsza podręcznikowa wersja teologii szczegółowej autorstwa ks. Olejnika, została zbudowana w oparciu o układ cnót (teologalnych i kardynalnych) przedstawiony przez św. Tomasza⁸¹. Odwołując się (czego nie ukrywał) do takich klasyków z zakresu teologii moralnej jak: Prümer, Merkelbach, Tillman, czy Häring, pierwszą część swojego podręcznika ks. profesor oparł na Objawieniu, podawanym i interpretowanym przez Kościół oraz Tradycję⁸².

Powyższa praca jest pierwszym tomem teologii moralnej szczegółowej. Dalsze opracowania tej części poświęcone zostały moralności życia osobistego, życia społecznego oraz współżycia z bliźnimi. Podejmując refleksję dotyczącą cnót, Autor rozpoczyna od bliskiego idei powołania stwierdzenia, że życie ludzkie ma podwójny wymiar – daru i zadania. Jedno i drugie realizuje się przez dążenie do eschatologicznych przeznaczeń człowieka. Potrzebny jest do tego stały wysiłek przyjmowania daru Bożego. Ważną dla zobrazowania całości zagadnienia jest uwzględnienie konieczności łaski.

W dalszej części podręcznika przedmiotem wnikliwej analizy stała się również cnota religijności. Szczegółowe rozpatrywanie religijności dokonuje się na płaszczyźnie postawy, cnoty moralnej, daru Bożego i normy działania. Szczególna uwaga została w podręczniku skupiona na dwu wewnętrznych aktach religijności, którymi są pobożna

⁷⁸ Por. S. Witek, *Teologia moralna fundamentalna. Antropologia moralna t. 1, cz. I*, Lublin 1974; Tenże, *Teologia moralna fundamentalna: Prakseologia moralna, t. 1, cz. II*, Lublin 1976.

⁷⁹ Por. S. Smoleński (red.), *Powołanie chrześcijańskie – zarys teologii moralnej t. I. Istota powołania chrześcijańskiego*, Opole 1978.

⁸⁰ S. Olejnik, *O nowe drogi dla teologii moralnej*, *Collectanea Theologica* 25(1954), nr 4, s. 595-596.

⁸¹ Por. A. Derdziuk, *Ks. Stanisław Olejnik jako świadek historii teologii moralnej*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 53(2015), nr 1, s. 19.

⁸² Por. S. Olejnik, *Chrześcijanin wobec Boga*, Warszawa 1969.

żarliwość i modlitwa⁸³.

Druga część podręcznika zatytułowana *Katolicka etyka życia osobistego* została poświęcona osobistemu życiu chrześcijanina w kontekście rozumu oświeconego wiarą. Ks. Olejnik zwraca uwagę na kluczową rolę jaką w procesie usprawniania życia osobistego spełnia pożądanie duchowe, czyli wola. Musi to być jednak *dobra wola*, która może wykonywać swoją funkcję dzięki sprawiedliwości wspieranej w porządku nadprzyrodzonym przez miłość. Zdaniem autora dezorganizacja jednostek prowadzi do dezorganizacji społeczeństw. Źle ustawione życie osobiste utrudnia w większym bądź mniejszym stopniu współżycie z innymi ludźmi, a tym bardziej kierowanie nimi.

Opracowując drugą edycję podręcznika, ks. Olejnik zmienił w istotny sposób fundament swoich rozważań. W tym celu posłużył się funkcjonującymi w kręgu literatury niemieckojęzycznej trzema kręgami odniesień: do Boga, do siebie samego i do bliźniego (z uwypukleniem spraw społecznych). W ten sposób dał on wyraz postulatowi, którym poświęcił wiele czasu w swych poprzednich publikacjach.

Trzecia wersja podręcznik składa się z dwóch tomów i nosi tytuł „W odpowiedzi na dar i powołanie Boże. Zarys teologii moralnej”. Pierwsza część tej pracy stanowi teologię moralną ogólną, druga zaś szczegółową. Cały podręcznik został oparty na inspiracjach Soboru Watykańskiego II, ukazanych m.in. we wspomnianym wcześniej *Dekrecie o formacji kapłanów Optatam totius*. Sposób realizacji powołania został osadzony na dwóch postulatach treściowych, wskazywanych już we wcześniejszych publikacjach, aretologii i skramentologii.

Wdrażanie w życie szczegółowych wskazań soborowych doprowadziło do powstania w latach 1988-1993 czwartej wersji siedmiotomowego podręcznika. Dowartościowane zostało w nim siedem orientacji wskazanych przez sobór: chrystocentryczna, eklezjocentryczna, biblijna, mistyczna, ekumeniczna, antropologiczna i kairologiczna. Wszystkie orientacje zostały zogniskowane wokół tematyki chrystologiczno-eklezjalnej i filozoficzno-etycznej. Zastosowana w poprzedniej edycji idea powołania Bożego, została dopełniona ideą daru⁸⁴. Ostatnia trzytomowa synteza teologii moralnej opracowana przez ks. Olejnika została wydana we Włocławku w 1998 roku.

Chcąc dokonać syntetycznego podsumowania ponad sześćdziesięcioletniej działalności w dziele współtworzenia polskiej teologii moralnej można posłużyć się słowami ks. prof. M. Graczyka, który zauważa, że teologiczny dorobek pisarski ks. prof. S. Olejnika „należy do wyjątkowo bogatych, zarówno na płaszczyźnie merytorycznej, jak i metodo-

⁸³ Tenże, *Teologia moralna szczegółowa, Chrześcijanin wobec Boga – religijność*, Warszawa 1969.

⁸⁴ Por. B. Skowroński, *Ks. Profesora Olejnika rozwój koncepcji podręcznika teologii moralnej*, „Studia Włocławskie” 3(2000), s. 24-25.

logicznej czy językowej. Jest bezsprzecznie świadectwem głębokiej wiedzy teologicznej, szczerego zainteresowania doktryną Soboru i żarliwej troski o skuteczne przekazanie jej wspólnocie Kościoła. A to czyni z tego dorobku część współczesnej myśli teologicznej, przede wszystkim teologicznomoralnej, z drugiej strony jest bardzo dobrym przykładem rzetelnego uprawiania teologii dzisiaj⁸⁵.

Nauczanie teologii moralnej w seminarium janowskim po wskrzeszeniu diecezji w 1918 roku, wpisuje się w przedstawiony powyżej szerszy kontekst historyczny dziejów polskiej teologii moralnej. Co prawda nie sposób uznać, że Janów Podlaski, a następnie Siedlce stanowiły na mapie ówczesnych ośrodków naukowych takich jak: Wilno Lwów czy Warszawa jakiś ważny punkt. Należy jednak zauważyć – co podkreślono już wcześniej – że specyfiką studiów seminaryjnych jest przygotowanie kandydatów do kapłaństwa, a formacja intelektualna jest obok formacji duchowej i pastoralnej jednym z elementów tego złożonego procesu.

Można domniemywać, że trudności związane z organizacją seminarium po ponad 50-letniej przerwie spowodowały, że niełatwo było zebrać grono profesorskie. Jednak mimo tych przeszkód naukę w roku 1918 rozpoczęło 27 alumnów, a rok później było ich już 30⁸⁶. Jak wynika z protokołów sesji profesorskich, w pierwszym roku funkcjonowania seminarium janowskiego profesorami teologii moralnej byli księża: Julian Ryster (teol. mor. specj.) i Jan Myrdzio (teol. mor. gen.). Ks. Ryster oprócz tego prowadził zajęcia z prawa kanonicznego, natomiast ks. Myrdzio wykładał historię kościoła, historię powszechną oraz literaturę polską.

Ks. Julian Ryster urodził się 7.04.1885 r. Po skończeniu seminarium warszawskiego i Akademii Duchownej w Petersburgu, wyświęcony w roku 1909, pełnił różne stanowiska w archidiecezji warszawskiej. W listopadzie 1918 przeszedł do diecezji podlaskiej i objął obowiązki kanclerza kurii, które pełnił przez 6 lat. Równocześnie w latach 1919—1922 był profesorem w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim. Po przeniesieniu kurii diecezjalnej do Siedlec został kanclerzem i uczył łaciny w Wyższym Gimnazjum Biskupim w Siedlcach, brał czynny udział jako sekretarz w pracach przygotowawczych do synodu diecezjalnego odbytego w roku 1923. Redagował „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”. W roku 1919 został kanonikiem kapituły katedralnej, a następnie w roku 1922 prałatem papieskim.

W październiku 1924, udał się do Strasburga na studia prawnicze, gdzie przebywał do 1926. Po powrocie ze studiów otrzymał nominację na proboszcza parafii katedralnej. Pełnił też obowiązki wiceoficjała sądu biskupiego, dziekana i zastępcy wikariusza general-

⁸⁵ M. Graczyk, *Ks. Profesor Stanisław Olejnik jako teolog*, „Studia Włocławskie” 3(2000), s. 15.

⁸⁶ Por. P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka, czyli Podlaska (1818-1968)*, Siedlce 1971, s. 176.

nego. Jako prezes Samopomocy Duchowieństwa w wielkiej mierze przyczynił się do zbudowania „Domu Księży Emerytów” w Siedlcach. Po śmierci bpa Przeździeckiego w r. 1939 został zastępcą wikariusza kapitulnego. Od r. 1942 do 1946 był proboszczem w Sokołowie Podlaskim.

Od 15 sierpnia 1946 r. objął powtórnie probostwo katedralne, 19 września 1946 r. został mianowany pierwszym wikariuszem generalnym. W r. 1948 otrzymał godność prototypariusza apostolskiego *ad instar participantium*, w r. 1949 prałata archidiakona kapituły katedralnej. Jako proboszcz katedralny odremontował katedrę po działaniach wojennych, a jako wikariusz generalny służył biskupowi znajomością spraw kurialnych i zdobytym doświadczeniem w zarządzaniu diecezją. Zmarł 1.07.1960 r. w Warszawie. Został pochowany na cmentarzu w Siedlcach⁸⁷.

W trzecim roku funkcjonowania seminarium zajęcia z teologii moralnej specjalnej rozpoczął ks. Mateusz Jez. Urodził się 17.09.1862 r. w Mielcu. Po ukończeniu gimnazjum wstąpił do Seminarium Duchownego w Krakowie, gdzie przyjął święcenia kapłańskie w roku 1885. Specjalizację teologiczną ukończył na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 1911-1914 był redaktorem miesięcznika teologicznego dla kapłanów *Adoracja Przenajświętszego Sakramentu*. Kierował też *Stowarzyszeniem Kapłanów Polskich Adoracji Przenajświętszego Sakramentu*, będąc jednocześnie egzaminatorem księży katechetów dla szkół średnich.

Przez cztery lata był profesorem Seminarium Duchownego w Janowie i został wówczas mianowany kanonikiem honorowym katedry podlaskiej. Po powrocie do diecezji krakowskiej był kapelanem sióstr wizytek w Krakowie i kierował jako archidiecezjalny dyrektor Dziełem św. Piotra Apostoła. Obok wielu artykułów popularnych z dziedziny teologii pozostawił wielką liczbę utworów literackich, głównie wierszy, publikowanych w różnych czasopismach polskich⁸⁸.

Drugim obok ks. Jeża moralistą, był jak wynika z protokołu z roku 1920 ks. Karol Wróbel, który prowadził wykłady z teologii moralnej generalnej (ogólnej). Rok później zastąpił go (także na rok) ks. Jan Trzęsiec, który także miał zajęcia z łaciny. Od roku 1922 zajęcia w seminarium rozpoczął jezuita ks. Jarosław Rejowicz (1875-1924), który po opuszczeniu zakonu w 1921 r. przeszedł do diecezji podlaskiej, gdzie w latach 1922-1924 był profesorem teologii moralnej generalnej i homiletyki w seminarium w Janowie Podlaskim. Po odbyciu skróconych studiów filozoficznych i teologicznych w Nowym Sączu i

⁸⁷ Tamże, s. 144-145.

⁸⁸ Por. L. Grzebień, *Jeż Mateusz*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, Warszawa 1983, s. 599-603.

Krakowie (1898-1900), przyjął święcenia kapłańskie. Od 1901 r. związany był z krakowskim wydawnictwem jezuitów, był redaktorem pism *Sodalis Marianus* (1906-1907), *Nasze Wiadomości* (1906-1910), *Głosy Katolickie* (1914-1915), wydawał zbiory kazań oraz współpracował z *Przeglądem Powszechnym* i *Posłańcem Serca Jezusowego*. Zmarł 20.01.1924 w Warszawie⁸⁹.

Po odejściu z seminarium ks. Mateusza Jeża przez dwa lata zajęcia z teologii moralnej specjalnej prowadził ówczesny rektor – ks. Aleksander Lipiński. Od września 1923 roku zajęcia w seminarium janowskim rozpoczął ks. prof. Antoni Poboży (1883-1942) prałat papieski, autor prac z zakresu religii. Urodził się w Łaskarzewie. Po ukończeniu Seminarium Duchownego w Lublinie w 1905, studiował filozofię w Lowanium. W latach 1912-1919 uczył tej dyscypliny w seminarium lubelskim. W okresie rozłączenia administracji podlaskiej od lubelskiej pozostał w diecezji podlaskiej. W seminarium siedleckim oprócz teologii moralnej wykładał przedmioty filozoficzne.

Studia na zachodzie Europy, które w tamtym czasie należały do rzadkości dawały możliwość zetknięcia się z nowymi przedstawicielami i autorami książek z zakresu teologii moralnej. Z pewnością było tak w przypadku ks. Pobożego, który po powrocie ze studiów mając szereg nowych doświadczeń naukowych, dzielił się nimi z alumnami.

W 1925 r. wrócił do diecezji lubelskiej, gdzie wykładał historię filozofii, teorię poznania, psychologię racjonalną i eksperymentalną, dydaktykę ogólną i pedagogikę. W 1939 r. został aresztowany przez Niemców i osadzony w więzieniu na Zamku Lubelskim. Zwolniony w wyniku choroby, został ponownie aresztowany 17 listopada, gdzie został skazany na karę śmierci, ale potem z biskupami lubelskimi wywieziony do Sachsenhausen, a następnie do Dachau, gdzie zmarł z wycieńczenia 6.07.1942 r.⁹⁰.

W nocy z dnia 16 na 17 lutego 1927 r. wybuchł pożar i zniszczył prawie cały gmach, czyniąc go niemożliwym do użytku. Po pożarze ks. rektor i profesorowie część swych mieszkań na Zamku ustąpili alumnom. Znaczną część pogorzalców-alumnów przyjął miejscowy ks. proboszcz kanonik Kalicki na swą plebanią i do drugiego domu przy kościele. Powołanie do życia komitetu odbudowy w składzie: ks. rektor M. Jankowski, ks. kanonik Ludwik Kalicki, ks. prałat Ludwik Romanowski z Białej i ks. prałat Jan Grabowski oraz architekt Adam Dzieciołowski, spowodowało, że w ciągu dwóch lat z ofiar duchowieństwa i wiernych nie tylko odbudowano dawne mury, ale jeszcze nadbudowano jedno piętro⁹¹.

Rok wcześniej profesorem teologii moralnej został mianowany późniejszy biskup

⁸⁹ Por. L. Grzebień, *Rejowicz Jarosław*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 7, Warszawa 1983, s. 22-24.

⁹⁰ Por. S. Stopniak, *Poboży Antoni*, w: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, Warszawa 1983, s. 699-700.

⁹¹ Por. P. Aleksandrowicz, dz. cyt., 177-178.

ks. Marian Jankowski (1899-1962). Wychowany w atmosferze religijnego domu, w 1916 roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Lublinie po wskrzeszeniu zaś diecezji podlaskiej w roku 1919, w Janowie. Podlaskim. W 1920 r. już jako subdiakon, jeden ze zdolniejszych alumnów, został wysłany na dalsze studia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Po dwuletnich studiach uniwersyteckich dnia 8 stycznia 1922 roku w kościele parafialnym św. Stanisława w Siedlcach otrzymuje święcenia kapłańskie z rąk J. E. Ks. Bpa Henryka Przeździeckiego. Rok później wyjechał na studia do Rzymu w Uniwersytecie oo. Dominikanów „Angelicum”. Uniwersytet ukończy z odznaczeniem i po przyjęciu przez o. Garrigou-La Grange rozprawy pt. „De dono timoris secundum doctrinam S. Thomae” i po złożeniu wyznaczonych egzaminowi otrzymuje stopień Doktora św. Teologii: „magna cum laude”.

Po powrocie do kraju w roku 1925, otrzymał nominację na profesora teologii moralnej w Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim, pracując na tym stanowisku aż do wybuchu II wojny w 1939 r. W tym samym czasie (1929-1932) pełnił też obowiązki ojca duchownego. Podczas okupacji w 1940 r. krótko pełnił obowiązki wikariusza w Garwolinie, a po miesiącu został mianowany administratorem parafii Okrzeja. W roku 1943 został przeniesiony z Okrzei na stanowisko rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach, pełniąc ten urząd aż do roku 1960.

Dnia 19 stycznia 1948 r. został mianowany przez Ojca św. Piusa XII biskupem tytularnym Diospolis w Tracji i sufraganem podlaskim. Nowy biskup rozpoczął trudną, ale jednocześnie owocną pracę w diecezji podlaskiej. Z hasłem *Scire Jesum*, jakie sobie obrał w dniu nominacji, pozostał w dalszym ciągu na stanowisku rektora Seminarium Duchownego, w Siedlcach i profesora wykładowcy, a nadto wszedł w nurt trudnych obowiązków rządcy diecezji jako jego najbliższy współpracownik⁹².

Drugim mianowanym profesorem teologii moralnej, został ks. Stanisław Olechowski (1902-1989). Po ukończeniu szkoły ludowej, uczęszczał do gimnazjum im. Stefana Chrapczałowskiego w Warszawie. W roku 1920 wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, gdzie przyjął święcenia kapłańskie z rąk biskupa Henryka Przeździeckiego. Po dwóch latach pracy duszpasterskiej rozpoczął studia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uzyskując w roku 1930 stopień licencjata teologii. Po powrocie do diecezji w czerwcu 1931 roku został mianowany profesorem w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim, a 19 sierpnia tego roku otrzymał nominację na prefekta seminarium. We wrześniu 1932 roku został zwolniony ze stanowiska prefekta, a mianowany wicerektorem do spraw wychowawczych.

⁹² Por. J. Zubka, *Śp. Ks. biskup Marian Jankowski*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 31(1962), nr 7, s. 302-311.

W seminarium pracował nieprzerwanie aż do maja 1972 roku. W kolejnych latach pracy w seminarium pełnił różne funkcje m.in. notariusza, wiceoficjała Sądu Biskupiego, cenzora ksiąg religijnych oraz notariusza podczas procesu Bł. Męczenników z Pratulina. 17 kwietnia 1967 został wyróżniony tytułem infułata, protonotariusza apostolskiego *ad instar participantium*⁹³.

Jesienią 1939 r., gmach seminaryjny został zajęty przez wojska niemieckie, a majątek seminaryjny w postaci wyposażenia, osobistej własności alumnów oraz liczącej około 7 tys. woluminów biblioteki zostały doszczętnie rozgrabione. W tej sytuacji biskup Sokołowski przeniósł do Siedlec szczątki biblioteki i pozostałości seminaryjne. Jak wynika z protokołu sesji profesorskiej z lipca 1940, oprócz ks. Olechowskiego zajęcia z zakresu teologii moralnej prowadzili ks. Witold Makarewicz (do roku 1942) oraz ks. Józef Księżopolski (t.m. specj.).

26 sierpnia 1942 roku, na stanowisko profesora teologii moralnej obowiązki w miejsce ks. prof. Makarewicza została powołany ks. Jan Bazak (1909-1973). Po święceniach kapłańskich pracował jako wikariusz, ale już w następnym roku, na własną prośbę udał się do Warszawy, aby studiować teologię na Uniwersytecie Warszawskim. Przebywał na studiach do 1939 r. uzyskując stopień magistra w zakresie teologii moralnej. Ks. Bazak był profesorem w seminarium przez blisko lat dwadzieścia, aż do momentu powołania go na dziekana i proboszcza do Białej Podlaskiej.

Prowadząc wykłady seminarium pełnił szereg innych ważnych i odpowiedzialnych funkcji. Był m.in. dyrektorem Diecezjalnego Instytutu „Caritas” (aż do momentu rozwiązania tej instytucji 1.02. 1950 r.) a następnie ekonomem seminarium. Ówczesny ordynariusz bp Świrski, widząc w nim człowieka „pracowitego, gorliwego, obdarzonego nieprzeciętnym zmysłem praktycznym” powierzył mu dzieło budowy nowego gmachu seminarium⁹⁴. Chcąc zachęcić diecezjan do wsparcia tego niełatwego dzieła, 21 kwietnia 1957 r., wydał list pasterski w którym pisał m.in.: *Najserdeczniej przeto wzywam Was wszystkich i Braci Kapłanów i synów, i córki Diecezji Podlaskiej, abyście wspólnie ze mną dla uczczenia Królowej Polski w Jej roku Maryjnym złożyli diecezjalne wotum, że przystąpimy do budowy Seminarium Duchownego w Siedlcach. Umiłowani w Chrystusie! Cóż, może być bardziej godnego i więcej miłego Sercu Matki Najświętszej nad przybytek, w którym młodzi lewicy kształcą się i duchowo wychowują do przyszłego kapłaństwa oraz zaprawiają się do apostołstwa młodociani rycerze Jej Niepokalanego Serca? Najwspanialsza nawet świątynia, wzniesiona na*

⁹³ Por. Z. Młynarski, Ks. Stanisław Olechowski (1902-1989), „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 63(1994), nr 5, s. 182-184.

⁹⁴ Por. H. Brzostowski, Śp. Ks. kanonik Jan Bazak, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 63(1974), nr 3-4, s. 93-95.

*cześć Matki Bożej, nie może się równać z Seminarium, gdzie się szkołą przyszli kapłani*⁹⁵.

Ks. Bazak jak wspomniano wcześniej, od stycznia 1960 r. do samej śmierci 8.06.1973 r. pracował jako dziekan i jako proboszcz parafii Narodzenia NMP w Białej Podlaskiej, będąc w dalszym ciągu delegatem do spraw zarządu majątkiem seminarium, członkiem Rady Administracyjnej, proboszczem konsultorem i przez długie lata sędzią prosynodalnym⁹⁶.

Od roku 1956 pracę jako wykładowca teologii moralnej rozpoczął ks. Edmund Franciszek Barbasiewicz (1912-1978). Po ukończeniu Seminarium Duchownego w Janowie w 1937 r. otrzymał święcenia. Przez pierwsze lata pracował jako wikariusz aż do 1 października 1944 r., kiedy to został rektorem kościoła św. Antoniego w Białej Podlaskiej a jednocześnie katechetą w męskim Liceum Ogólnokształcącym im. J. Kraszewskiego i żeńskim im. Emilii Plater oraz w Liceum dla Pracujących. W 1946 r. podjął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. W kwietniu 1950 r. otrzymał dyplom magistra teologii moralnej, a trzy lata później dyplom magistra Prawa Kanonicznego. Po obronie rozprawy *Psychologia wyznania grzechów na spowiedzi*, otrzymał stopień doktora teologii. W styczniu 1955 r. został mianowany starszym asystentem na Wydziale Teologii Moralnej Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie Konsultorem Sekretariatu Episkopatu Polski do spraw małżeńskich.

W 1956 r. został mianowany wykładowcą teologii moralnej, pedagogiki i katechetyki w WSD w Siedlcach. Działalność dydaktyczno-naukowa ks. prof. Barbasiewicza przypadła na swego rodzaju okres przełomowy w teologii moralnej, kiedy to – jak wspomniano wcześniej – pojawiła się potrzeba wypracowania nowego ujęcia w teologii moralnej. W swoich publikacjach ks. Barbasiewicz z jednej strony wskazywał na pomocniczą rolę prawa w uprawianiu teologii moralnej, a z drugiej poddawał krytyce jej ujęcia skrajnie jurydyczne⁹⁷. Wśród wysuwanych postulatów, zwracał uwagę na wartość osobistego świadectwa profesorów. Jak podkreślał: *Nic nie zastąpi jego viva voce wszczepiania doktryny słuchaczom z prawdziwymi chrześcijańskimi perspektywami. Wytwarzać wyczulenie na rozpoznawanie grzechu śmiertelnego, podawać sposoby zwalczania i unikania ich, a równocześnie pozytywne wskazania, jak prowadzić prawdziwe życie*

⁹⁵ Zob. P. Aleksandrowicz, dz. cyt., s. 178-179.

⁹⁶ Por. H. Brzostowski, art. cyt., s. 95.

⁹⁷ „Prawa z teologii moralnej usunąć się nie da. Prawne bowiem obowiązki są same przez się obowiązkami moralnymi i na odwrót – moralne obowiązki są obowiązkami prawnymi, tzn. mają swoje źródło w prawie boskim, czy to będzie prawo natury, czy prawo boskie objawione. Prawo Ewangelii zawiera nakazy, które są obowiązkami, i rady, które nimi nie są. Usuwanie rad jest jedną krańcowością, pomniejszanie nakazów drugą. Strzec się trzeba jedynie przerostu prawa, które życie usztywnia, zimnej interpretacji prawa, która życie utrudnia, i zamykania wszystkiego w normę prawną, co znów może spowodować uwiad najszczęśliwych i najgłębszych osobistych dążeń człowieka do Boga” – E. Barbasiewicz, *Rzut oka na współczesne tendencje teologiczno-moralne*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 14(1967), z. 3, s.68-69.

w *Chrystusie* – to jedno z elementarnych zadań przy nauczaniu⁹⁸.

W styczniu 1957 r. został diecezjalnym wizytatorem nauki religii w szkołach podstawowych i średnich, a następnie dyrektorem Wydziału Katechetycznego. Był redaktorem diecezjalnego katechizmu dla dzieci przygotowujących się do I Komunii świętej oraz dla młodzieży przygotowującej się do sakramentu bierzmowania. Ponadto pełnił szereg innych funkcji diecezjalnych: wicerektora (1963) i rektora (1972) WSD, referenta Duszpasterstwa Nauczycieli (1967), członkiem Diecezjalnej Komisji Liturgicznej (1968), kanclerzem Kurii, wikariuszem generalnym (1969), oficjałem Sądu Biskupiego⁹⁹. Za zasługi dydaktyczno-duszpasterskie został odznaczony wieloma godnościami: szambelanem Jego Świątobliwości, prałatem honorowym Jego Świątobliwości, kanonikiem honorowym Kapituły Kolegiaty w Janowie Podlaskim, kanonikiem gremialnym Kapituły Katedralnej w Siedlcach. Wydane w roku 1962 polskie tłumaczenie I tomu książki autorstwa B. Häringa *Das Gesetz Christi*, daje podstawy, aby z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, iż to właśnie tym podręcznikiem (oraz jego kolejnymi tomami) posługiwano się podczas zajęć z teologii moralnej.

W roku akademickim 1971/1972 po ośmiu latach pełnienia funkcji wicerektora, ks. Barbasiewicz został rektorem seminarium siedleckiego. W tym samym czasie, ówczesny ordynariusz biskup Jan Mazur na prośbę dotychczasowego rektora ks. Kazimierza Miszczaka zlecił ćwiczenia oraz wykłady z teologii pastoralnej i medycyny pastoralnej ks. Stefanowi Kornasowi (1933-2015). Rozpoczęcie przez niego studiów specjalistycznych w zakresie teologii moralnej na Wydziale Teologicznym w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, zostało zwieńczone w roku 1969 uzyskaniem stopnia magistra teologii, na podstawie obrony pracy zatytułowanej: „Moralność używania środków pobudzających”.

Mając odpowiednie przygotowanie ks. Kornas 23.09.1978 r. otrzymał nominację na profesora teologii moralnej. Prowadząc zajęcia z tej dziedziny, pełnił jednocześnie funkcje duszpasterza służby zdrowia i chorych (do 1993) oraz nauczycieli i wychowawców (do 1991); duszpasterza akademicki (do 1978) oraz referenta duszpasterstwa ogólnego (do 1981).

Po zakończeniu studiów magisterskich pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Olejnika, ks. Kornas rozpoczął przygotowanie rozprawy doktorskiej. Ze względu na podjęte w tym celu starania, poprosił bpa J. Mazura o zwolnienie z stanowiska referenta duszpasterstwa ogólnego, i otrzymał je z dniem 11.11.1981 r. Kilkuletni wysiłek zaowocował uzyskaniem stopnia doktora teologii w 1984 r. na podstawie rozprawy zatytułowanej: *Ekspery-*

⁹⁸ E. Barbasiewicz, *Rzut oka na współczesne tendencje teologiczno-moralne*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 14 (1967), z. 3, s.69.

⁹⁹ Por. R. Czekański (red.), *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, Warszawa 2003, s. 16; R. Soszyński, Śp. Ks. Edmund Barbasiewicz, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 48(1979), nr 4, s. 124-129.

menty medyczne na organizmie ludzkim w refleksji teologicznomoralnej. Wydana w formie książkowej pracabyła pionierską polskojęzyczną pozycją z zakresu bioetyki¹⁰⁰.

Wykłady prowadzone przez ks. Kornasa były odwoływały się zarówno do dorobku naukowego B. Häringa, jak również do myśli i idei promotora jego doktoratu ks. prof. Olejnika. Warto wspomnieć, że zarówno *Nauka Chrystusa* i *Chrześcijanin wobec Boga* były w tamtym okresie najczęściej używanymi podręcznikami, a ich cechami szczególnymi były nowy sposób ujmowania zagadnień oraz aktualność treści.

W latach 1991-2004 był adiunktem na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej, najpierw na ATK, a następnie na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Był autorem wielu artykułów z zakresu bioetyki oraz opracował kilka haseł do *Encyklopedii bioetyki*¹⁰¹. Prowadząc zajęcia w Siedlcach i w Warszawie był konsultantem i współpracownikiem Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego w Warszawie. W latach 2002-2008 i 2012-2015 był także konsultantem w Komisji Bioetycznej Okręgowej Izby Lekarskiej w Warszawie.

Od lipca 1987 r., po objęciu urzędu proboszcza z zapalem i zaangażowaniem podjął pracę duszpasterską w nowoutworzonej parafii Ducha Świętego w Siedlcach. Stopniowo zmniejszając zakres swoich obowiązków w seminarium siedleckim, przekazał je w roku 1990 swojemu następcy – ks. Franciszkowi Juchimiukowi.

Po ukończeniu studiów filozoficzno-teologicznych w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach, 11.06.1977 r. ks. prof. Juchimiuk przyjął święcenia prezbiteratu z rąk biskupa Jana Mazura. W latach 1979-1981 odbywał studia pastoralne z zakresu teologii pastoralnej na Wydziale Teologii KUL w Lublinie, a w latach 1981-1984 studia specjalistyczne z zakresu teologii moralnej. Pracę licencjacką pisaną pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Stanisława Witka i zatytułowaną: *Problematyka moralna w pismach i działalności Towarzystwa Filomatów i Filaretów* obronił w roku 1983.

W latach 1984-1990 studiował w Akademii Alfonsiańskiej – Instytucie Teologii Moralnej, Uniwersytetu Lateraneńskiego w Rzymie. W roku 1990 studia zwieńczyła obrona rozprawy doktorskiej zatytułowanej: *Rendete testimonianza della vostra speranza. L'imperativo della speranza nel pensiero di Giovanni Paolo II (1978-1989)*. Kilkuletni pobyt na studiach we Włoszech, był okazją do zetknięcia się literaturą obcojęzyczną oraz dorobkiem autorów, których dzieła nie były publikowane w języku polskim. Praktycznym owocem tej znajomości były zagadnienia poruszane podczas wykładów. Obok myśli takich polskich autorów jak profesorowie: Franciszek Greniuk, Janusz Nagórny, Marian Nalepa, czy Stanisław Witek, ks. Juchimiuk korzystał również z dorobku naukowego m.in.: Karla He-

¹⁰⁰ Por. S. Kornas, *Współczesne eksperymenty medyczne w ocenie etyki katolickiej*, Częstochowa 1986.

¹⁰¹ Por. A. Muszala (red.), *Encyklopedia bioetyki*, Radom 2007.

inza Peschke¹⁰², Anselma Günthöra¹⁰³. Innym autorem, którego myśli pojawiały się podczas zajęć z teologii moralnej był Enrico Chiavacci¹⁰⁴. Szesnastoletnia praca dydaktyczna ks. Juchimiuka (do 2006) w Wyższym Seminarium Duchownym oraz w Instytucie Teologicznym w Siedlcach, zaowocowała promocją kilkudziesięciu prac magisterskich.

Drugim oprócz ks. Juchimiuka wykładowcą teologii moralnej, który rozpoczął wykłady w seminarium w 1990 roku był ks. mgr lic. Edward Molenda. Po zakończeniu studiów licencjackich w Instytucie Teologii Moralnej KUL wrócił do diecezji i rozpoczął pracę kapelana i wychowawcy w Zakładzie Karnym w Siedlcach. W późniejszych latach nawet będąc proboszczem w podmiejskiej parafii Niwiski, nieprzerwanie przez 26 lat prowadził zajęcia z teologii moralnej ogólnej.

Obecnie w seminarium zajęcia z teologii moralnej oraz przedmiotów pokrewnych prowadzi trzech wykładowców: od 1999 roku ks. dr Zbigniew Sobolewski – absolwent Akademii Alfonsiańskiej w Rzymie, dyrektor Dzieła Pomocy *Ad gentes* (obecnie teologia moralna ogólna i sakrament pokuty, wcześniej zaś teologia moralna życia osobistego i wprowadzenie w chrześcijańskie życie moralne); od roku 2006 ks. dr Piotr Piełak – kapelan hospicjum w Siedlcach (teologia moralna życia społecznego, bioetyka i wprowadzenie w chrześcijańskie życie moralne); od 2014 ks. dr Jacek Sereda – dyrektor Wydziału Duszpasterstwa Rodzin (teologia moralna życia osobistego, teologia rodziny).

Zakończenie

Nauczanie teologii moralnej w Seminarium Duchownym w Janowie a następnie w Siedlcach na przestrzeni ostatnich dwustu lat, wpisując się w historię samego seminarium i całej diecezji przechodziło różne etapy. Wśród nich były takie, które po ludzku były bardzo budujące, napawały optymizmem i przyniosły wiele błogosławionych owoców, ale z pewnością nie brakowało też momentów trudnych (jak choćby kasata diecezji).

Z perspektywy czasu można stwierdzić, że ogromny wysiłek i determinacja poszczególnych biskupów, rektorów i moderatorów seminarium, które pozwoliły nie tylko na przetrwanie, ale również rozwój tej szczególnej uczelni, świadectwem ich wiary i przywiązania do Kościoła. Wydaje się, że również każdy z zaprezentowanych w niniejszym artykule wykładowców teologii moralnej, poprzez odpowiednie przygotowanie do swej posługi

¹⁰² K.H. Peschke, *Etica cristiana. vol. I: Fondazione della teologia morale*. Roma 1999.

¹⁰³ A. Günthör, *Chiamata e risposta: una nuova teologia morale*, Roma 1979.

¹⁰⁴ E. Chiavacci, *Teologia morale (3 volumi in 4 tomi): 1. Morale generale*, Assisi 1977; *Teologia morale 2. Complementi di morale generale*, Assisi 1980; *Teologia morale 3/1. Teologia morale e vita economica*, Assisi 1986; *Teologia morale 3/2. Morale della vita economica, politica e di comunicazione*, Assisi 1990.

(wielu z nich poprzez studia specjalistyczne), starał się wykonywać ją kompetentnie, odpowiedzialnie i sumiennie.

Odczytując znaki czasu oraz zachowując wymogi *ratio studiorum*, wszyscy oni pełnili niewątpliwie zaszczytną, ale również odpowiedzialną i ofiarną posługę nauczycielską w seminarium. Tym bardziej, że nierzadko była ona spełniana w niełatwych warunkach np. w okresie wojennym, albo w sytuacji konieczności łączenia jej z pracą duszpasterską). Na koniec można wyrazić tylko nadzieję, że dotychczasowy ich wysiłek w kolejnych latach i pokoleniach będzie kontynuowany i rozwijany.

Summary

Teaching of the moral theology at the seminary in Diocese of Siedlce 1818-2018

This article concerns the teaching of the moral theology at the seminary in Diocese of Siedlce over the last 200 years and consists of three parts. The first part shows the historical context of the moral theology in the 18th and 19th century. The second one discusses the ways of teaching moral theology in the seminary of Janów Podlaski – first capitol of Diocese – from the beginning to the liquidation of Diocese in 1867. The last part presents the ways of teaching moral theology after second establishment, which took place in 1918, up to now. The presented overview of the moral education issues at the seminary in Siedlce during the 19th century shows that essentially it is the legalistic theology. However, it is already situated in the perspective of the emerging renovation that has become firmly established at the Church after Vatican Council II, which took place in the first half of the 20th century.

Bibliografia

Aleksandrowicz, P. (1971). *Diecezja Siedlecka, czyli Podlaska (1818-1968)*. Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka.

Barbasiewicz, E. (1967). Rzut oka na współczesne tendencje teologiczno-moralne, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (14) z. 3, 39-70.

Błoński, B., Dmowski, R., Wojda J. (2018). Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej, W: Błoński, B., Dmowski, R., Wereda, D (red.). *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*. (s. 153-174). Siedlce: Unitas.

Błoński, B., Mirończuk, R. (2018). Krypty janowskich kościołów. Józef Twarowski herbu Pilawa, biskup janowski czyli podlaski 1857-1866, *Echo Katolickie* (28) 13(1185), 11.

Brzostowski, H. (1974). Śp. Ks. kanonik Jan Bazak, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie*

(63) 3-4, 93-95.

Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Diocesis Podlachiensis Anno Domini 1834.

Catalogus Cleri Saecularis ac Regularis Diocesis Podlachiensis Anno Domini 1836.

Czekalski, R. (red.). (2003). *Słownik katechetyków polskich XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.

Derdziuk, A. (2012). Prümmer Dominik. W: *Encyklopedia katolicka*. t. 16. kol. 558. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Derdziuk, A. (2015). Ks. Stanisław Olejnik jako świadek historii teologii moralnej, *Studia Theologica Varsaviensia* (53) t. 1, 15-31.

Dmowski, R. (2008). Szkice z dziejów diecezji podlaskiej, *Szkice Podlaskie* 16, 93-107.

Graczyk, M. (2000). Ks. Profesor Stanisław Olejnik jako teolog, *Studia Włocławskie* 3, 7-19.

Greniuk, F. (1972). Autonomizacja teologii moralnej, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (19) z. 3, 29-53.

Greniuk, F. (1993). *Katolicka teologia moralna w poszukiwaniu własnej tożsamości*. Lublin: RW KUL.

Greniuk, F. (1975). Zarys dziejów polskiej teologii moralnej, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (22) z. 3, 5-21.

Greniuk, F. (1967). Teologia moralna XIX wieku, W: Rechowicz, M. (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce wiek XIX i XX, t. III, cz. I*. (s. 221-253) Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Grzebień, L. (1983). Jeź Mateusz, W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981, t. 5* (s. 599-603). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Grzebień L. (1983). *Rejowicz Jarosław*, W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981, t. 7* (s. 22-24). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej

Karaś, A. (2010). Antropologia biblijna w teologii moralnej w ujęciu Bernarda Häringa, *Studia Redemptorystowskie* 8, 139-161.

E. Kasjaniuk, E. (2009). Noldin Hieronim. W: *Encyklopedia katolicka*. t. 13. kol. 1357. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Kotkowski, S. (1971). Nauczanie w sandomierskim seminarium diecezjalnym w okresie pierwszego dwudziestolecia (1820-1841), *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (18) z. 4, 27-52.

Kopciński, J. (2002). *Polska teologia moralna XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej

Kopciński, J. (2009). *Nauczanie teologii moralnej w Polsce w XIX wieku*. Teologia i moralność (5), 207-220.

Marcol, A. (1991). Profesor Bernard Häring: teolog moralista: wstępna synteza, *Studia Theologica Varsaviensia* (29) t. 2, s. 113-123.

Młynarski, Z. (1970). Formacja intelektualna alumnów Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828. *Roczniki Teologiczno Kanoniczne* 17. z. 4, 59-81.

Młynarski, Z. (1994). Ks. Stanisław Olechowski (1902-1989), *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (63) 5, s. 182-184.

Olejnik, S. (1954). O nowe drogi dla teologii moralnej, *Collectanea Theologica* (25) 4, s. 575-596.

Olejnik, S. (1962). Postulaty przedmiotowo-metodyczne dotyczące wykładu teologii

moralnej, *Roczniki Teologiczno Kanoniczne* (9) z. 2, 61-94.

Olszewski, D. (1980). Kulturowe zakorzenienie myśli religijnej na przykładzie sytuacji panującej na ziemiach polskich w XIX w., *Studia Theologica Varsaviensia* (18) 2, 129-149.

Petrani, A. (1964). Szkolnictwo teologiczne w Polsce. *Prawo Kanoniczne* (7) 1-2, 127-200.

[Pruszkowski], P.J.K. Podlasiak. (1897). *Janów Biskupi, czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków: Główny Skład w Księgarni G. Gebethnera i Spółki.

Pryszmont, J. (1987). *Historia teologii moralnej*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Pryszmont, J. (1983). Z historii teologii moralnej w ostatnich wiekach. W kierunku odnowy, *Studia Theologica Varsaviensia* (21) t. 1, 7-51.

Przeździecki, H. (1929). Przemówienie na Uroczystość dziesięciolecia Seminarjum Większego w Janowie ogłoszone dnia 8 października 1929 r. przez J. E. Biskupa Ordynariusza, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 11, 288-291.

Skowroński, B. (2000). Ks. Profesora Olejnika rozwój koncepcji podręcznika teologii moralnej, *Studia Włocławskie* 3, 20-26.

Sobór Watykański II. (1968). Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”. W: *Sobór Watykański II: Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Poznań: Pallotinum.

Soszyński, R. (1979). Śp. Ks. Edmund Barbasiewicz, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (48) 4, 124-129.

Stopniak, S. (1983). Poboży Antoni, W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981, t. 6, (s. 699-700)*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Wicher, W. (1947). Wpływ św. Alfonsa Marii Liguorego na teologię moralną w Polsce, *Ateneum Kapłańskie* 39 t. 47, 1-13.

Wicher, W. (1974). Nauka teologii moralnej w dawnych seminariach misjonarskich. *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury w Polsce*. t. 3, 162-180.

Winiarz, A. (1994). Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831). *Rozprawy z dziejów oświaty* 34, 19-39.

Ziemann, E. (2013). Tanqueray Adolf Alfred. W: *Encyklopedia katolicka*. t. 19. kol. 488. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Zubka, J. (1962). Śp. Ks. Biskup Marian Jankowski, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (31) 7, 302-311.

Ks. MARCIN BIDER*

NAUCZANIE PRAWA KANONICZNEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1918-2018. ZARYS PROBLEMATYKI

Treść: Wstęp, 1. „Status quaestionis” badań, 2. Prawne podstawy nauczania, 3. Wykładowcy seminaryjni, 4. Podręczniki i dydaktyka; Zakończenie; Streszczenie; Summary: The teaching of the canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The draft of the problem; Bibliografia.

Słowa kluczowe: seminarzysta, formacja, studium kanonistyki, ratio studiorum, powołanie kapłańskie.

Keywords: seminarian, formation, study of canonistics, ratio studiorum, vocation to the priesthood.

Wstęp

Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego należy do zakresu badań nad historią prawa kanonicznego w Polsce, a w sposób szczególny nad przebiegiem, strukturą i rozwojem tego nauczania. Równocześnie zagadnienie nauczania prawa kanonicznego jest związane z przebiegiem formacji kandydatów do święceń prezbiteratu. Znajomość przepisów prawa kanonicznego należy do podstawowego „instrumentarium” kapłańskiego, zarówno w zakresie życia indywidualnego kapłana, jak i wypełnianiu przez niego posługi duszpasterskiej. Do interesującego elementu tych badań należy również kwestia ewolucji

nauczania prawa kanonicznego w seminariach duchownych w XX i XX w. Szczególnie interesującym pod tym względem jest XX w. ze względu na promulgację *Codex Iuris Canonici* w 1917 r.¹, pierwszego kodeksu w dziejach Kościoła łacińskiego prawa kanonicznego. Przemiany teologiczne, które zaowocowały promulgowaniem dokumentów Soboru Watykańskiego II (1962-1965), przybrały następnie postać norm prawnych *Kodeksu Prawa Kanonicznego* promulgowanego w 1983 r.²

1. «Status quaestionis» badań

Rozważania niniejsze są próbą przedstawienia ewolucji metodologii i dydaktyki nauczania prawa kanonicznego w latach 1918-2018 w Wyższym Seminarium Duchownym z siedzibą najpierw w Janowie Podlaskim, w Siedlcach a w końcu w Nowym Opolu z zastosowaniem metody historyczno-prawnej³. Rozważania niniejsze wpisują się w obchody dwustulecia istnienia diecezji siedleckiej, erygowanej jako diecezja janowska czyli podlaska, bullą pap. Piusa VII *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r., której integralnym elementem stało się seminarium duchowne w Janowie Podlaskim⁴. Najpierw sumarycznie zostaną ukazane normy kościelnego prawa powszechnego obowiązujące w nauczaniu prawa kanonicznego w seminarium duchownym, po czym zostaną zaprezentowane naukowe sylwetki wykładowców prawa kanonicznego, podręczniki, z jakich korzystali zarówno wykładowcy jak i alumni, liczba godzin przeznaczonych na realizację programu, wykłady i egzaminy, wreszcie również działalność naukowa, seminaria naukowe oraz prace dyplomowe i magisterskie.

W latach sześćdziesiątych XX w. prowadzono już badania nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych położonych w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁵. Kanoniści opublikowali ponadto wyniki swych badań prowadzonych

* Ks. dr Marcin Bider jest wykładowcą prawa kanonicznego w WSD diecezji siedleckiej i pracownikiem naukowym na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, katedra prawa.

¹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 II (1917) 3-521.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Warszawa: Pallotinum, 1984 (dalej: KPK).

³ Por. K. P. Mazurkiewicz, *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1939-1946*, Warszawa 2014 (Archiwum WSD w Siedlcach).

⁴ „In supradictis autem Jannovensi, de Seyna, et Sandomiriensi civitatibus tam palatium pro decenti episcopi habitatione, quam aedes pro pueror” (*Bullarii romani continuatione summorum pontifum Clementis XIII, Clementis XIV, Pii VI, Pii VII, Leonis XII, Pii VIII, [et Gregorii VI]*), t. 53, A. Spetia, A. Barberi, R. Segretus red., Romae: [b.w.], 1853, s. 62; pop. W. Wójcik, *Ex imposita nobis*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk i [in.], Lublin: TN KUL 1989, kol. 1461-1462.

⁵ A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.*, Lublin: TN KUL 1961.

nad nauczaniem prawa kanonicznego w poszczególnych seminariach duchownych⁶.

W tym kontekście należy wspomnieć o międzynarodowej konferencji *L'insegnamento del diritto canonico ed ecclesiastico in Polonia e all'estero* zorganizowanej 30 maja 2016 r. na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, w ramach której przedstawiano wystąpienia odnoszące się do zagadnień związanych z nuczaniem prawa kanonicznego w polskich seminariach duchownych⁷.

2. Prawne podstawy nauczania

Początek XX w. wraz ze wskrzeszeniem diecezji podlaskiej, czyli janowskiej, i jego seminarium duchownym w Janowie Podlaskim, przyniósł ze sobą przełomowe decyzje związane z nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Kościele łacińskim. Promulgacja w 1917 r. *Codex Iuris Canonici* przyniosła ze sobą normy prawa kanonicznego dla Kościoła łacińskiego, równocześnie powodując, że nauczających prawa kanonicznego w seminarium duchownym zobowiązano do przedstawienia alumnom nowej kodyfikacji, a następnie przeprowadzenia analizy poszczególnych kanonów⁸.

W promulgowanych normach domagano się od nauczających prawa kanonicznego przedstawiania syntezy oraz analizy poszczególnych kanonów. Jednocześnie na wykładowców nałożono obowiązek ścisłego zachowywania w programie wykładu systematyki

⁶ Por. W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu (1820-1970)*, „Prawo Kanoniczne” 15 (1972), s. 99-124; por. T. Pawluk, *Formacja kanonistyczna w seminariach duchownych*, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984), s. 3-15; por. J. Gręźlikowski, *Nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w XX wieku*, „Studia Włocławskie” 11 (2009), s. 316-343; por. Tenże, *Dyskusje nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Polsce okresu międzywojennego*, w: *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroczeński, J. Krajczyński, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2009, s. 417-443; por. W. Góralski, *Przyszłość prawa kanonicznego w Polsce*, „Roczniki Nauk Prawnych” 19 (2009), s. 167-178; por. Tenże, *Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Płocku (1710-2010)*, „Studia Płockie” 38 (2010), s. 45-71; por. L. Krzyżak, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Przemyślu. Zarys problematyki*, „Studia Elckie” 19 (2017), nr 2, s.131-146.

⁷ M. Różański, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Łódź*; K. Soczyński, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Opole*; M. Paszkowski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico «Hosianum» di Olsztyn (2000-2016)*; K. Zadrozny, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Częstochowa*; T. Krzysztofiak, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Gniezno*; S. Wróblewski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Wrocław*; M. Rachwalski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Rzeszów*; F. Zdrodowski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Białystok* (L. Krzyżak, *Nauczanie prawa kanonicznego*, s. 132, przyp. nr 8-15).

⁸ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 318.

kodeksowej. Polecono przy tym, idąc za wskazaniem szkoły historycznej, aby przed przystąpieniem do omawiania poszczególnych instytucji prawa kanonicznego prezentować krótką ich historię⁹.

Święta Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów w 1917 r. wydała dekret na temat nauczania prawa kanonicznego m.in. w seminariach duchownych oraz w 1918 r. dekret określający warunki zdawania egzaminów na uniwersytetach i fakultetach w celu uzyskania stopni naukowych w zakresie prawa kanonicznego¹⁰.

W 1927 r. w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim zaprezentowano program nauczania studiów seminaryjnych, który obejmował kurs filozoficzny i czteroletni kurs teologiczny. Nauczanie prawa kanonicznego obejmowało alumnów II-IV roku w wymiarze czterech godzin tygodniowo. W 1928 r. obowiązek studiowania prawa kanonicznego rozszerzono również na alumnów I roku w wymiarze jednej godziny tygodniowo, natomiast ich starsi koledzy od II do IV r. studiowali prawo kanoniczne w wymiarze trzech godzin tygodniowo. Zasadniczo, jak to zauważa Leon Balicki, IV Zjazd Związku Zakładów Teologicznych, który odbywał się w Kielcach od 20 do 22 kwietnia 1927 r., wykazał, że w organizacji studiów jeszcze wówczas nie przewyższono dotychczasowych różnic dzielnicowych. Jeszcze w roku akademickim 1928/29 program studiów w seminarium janowskim obejmował okres pięciu lat¹¹.

Pap. Pius XI w konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* z 24 maja 1931 r. postanowił, że *Codex Iuris Canonici* w procesie studiowania prawa kanonicznego został określony zarazem jako źródło i podręcznik, co znalazło swój wyraz w metodologii nauczania prawa kanonicznego¹². Następnie Święta Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów wydała jako normy wykonawcze do tej konstytucji apostolskiej *Ordinationes*¹³, w których ponownie nakazano zorganizowanie nauki prawa kanonicznego w seminariach duchownych według systematyki kodeksowej¹⁴.

⁹ Tamże.

¹⁰ Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus, *De novo iuris canonici Codice in scholis proponendo*, 07.08.1917, AAS 9 I (1917) 439; Tenże, *Decretum «de experimentis ad gradus in iure canonico assequendos»*, 31.10.1918, AAS 11 (1919) 19.

¹¹ L. Balicki, *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin: TN KUL 1991, s. 70.

¹² Pius PP. XI, *Constitutio Apostolica Deus scientiarum Dominus de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum*, 24.05.1931, AAS 23 (1931) 241-262.

¹³ Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, *Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam «Deus Scientiarum Dominus» de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum rite exsequendam*, 12.06.1931, AAS 23 (1931) 263-284.

¹⁴ „A) Introductio in scientias iuridicas (Ius naturale, Philosophia iuris); b) Normae Generales - Liber I Codicis I. C.; c) De Personis - Liber II Codicis I. C.; d) De Eebus - Liber III Codicis I. C.; e) De Processibus - Liber IV Codicis I. C.; f) De Delictis et Poenis - Liber V Codicis I. C.; g) Ius publicum ecclesiasticum” (Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, dz.cyt., AAS 23 [1931] 271).

Seminarium janowskie, aplikując powszechne normy wydane w 1931 r., w następnych latach przedłużyło studia seminaryjne do okresu sześciu lat: dwa lata studiów filozoficznych i cztery teologicznych. Seminaryjne nauczanie biskup diecezjalny powierzył księżom diecezjalnym, choć początkowo, z braku pełnej kadry dydaktycznej, korzystano z pomocy również kilku księży wykładowców pochodzących z innych diecezji. Władze rządowe 1 września 1938 r. przyznały seminarium duchownemu status uczelni wyższej, do czego przyczyniło się również posiadanie przez wszystkich wykładowców akademickich stopni naukowych¹⁵. Taki stan rzeczy w warstwie legislacyjnej utrzymywał się do czasów przemian teologicznych zachodzących na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Prawo kanoniczne w okresie posoborowym w świetle nauczania konstytucji soborowych *Lumen gentium*¹⁶ oraz *Gaudium et spes*¹⁷ zaczęto zaliczać do nauk teologicznych, podkreślając tajemnicę Kościoła. Prawo kanoniczne traktowano jako dyscyplinę przydatną dla duszpasterzy w pracy duszpasterskiej. W nauczaniu pogłębiano znajomość teologicznych źródeł prawa kanonicznego, podkreślając ich eklezjalność. W tym kontekście badawczym i dydaktycznym pojawiła się jako nowa dyscyplina teologia prawa kościelnego, której zadaniem stało się wyjaśnianie ontologicznych podstaw prawa kanonicznego.

Zgodnie z hermeneutyką soborowego dekretu o formacji kapłańskiej *Optatam totius* przedstawiano alumnom prawo kanoniczne jak wyraz życia Kościoła oraz element sprawowania posługi pasterskiej, która wyraża się w kierowaniu społecznością sakramentalną zapewniając równowagę pomiędzy miłością i sprawiedliwością¹⁸. W nauczaniu prawa kanonicznego rozpoczął się nowy etap, podkreślając w dydaktyce zachodzenie ścisłego związku pomiędzy naturą Kościoła a porządkiem jurydycznym¹⁹.

¹⁵ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej*, w: *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, red. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka 2018, s. 167.

¹⁶ Pop. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica Lumen Gentium de Ecclesia*, 21.11.1964, AAS 57 (1965) 5-112; tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst polski*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000, s. 105-170.

¹⁷ Pop. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis Gaudium et spes*, 07.12.1966, AAS 58 (1966) 1025-1115; tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst polski*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000, s. 537-620.

¹⁸ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum Optatam totius*, nr 16, 28.10.1965, AAS 58 (1966) 723-724; tekst polski: Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst polski*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000, s. 296-297.

¹⁹ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

Normy wykonawcze wydane do soborowego dekretu *Optatam totius* w aspekcie formacji kandydatów do święceń zawarto w *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z 19 marca 1970 r. oraz okólniku z 2 kwietnia 1975 r., skierowanym do ordynariuszy i rektorów seminariów duchownych, w których m.in. określono warunki formacji intelektualnej alumnów w zakresie prawa kanonicznego²⁰.

Stolica Apostolska, stwierdzając pewne zaniedbania w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach duchownych, będących pokłosiem reakcji antyjurydystycznych, która postrzegała Kościół katolicki wyłącznie w optyce charyzmatycznej, przestrzegała przed niedocenianiem nauczania prawa kanonicznego w seminariach duchownych²¹.

Prawo kanoniczne nazwano *ius caritas*, ponieważ zostało zbudowane na sprawiedliwości i miłości. Studium prawa kanonicznego w seminarium miało odtąd wspomagać przebieg formacji duszpasterskiej alumnów²². Wykładowców, kształcących przyszłych duszpasterzy, zobowiązano do akcentowania wartości norm kanonicznych, które służą prowadzeniu praktycznej działalności²³.

Recepcja norm okólnika miała za zadanie przeorientowanie nauczania prawa kanonicznego w seminarium i wprowadzenie nowej formacji kanonistycznej; podniesienie rangi tej dyscypliny, podkreślając jej odrębny charakter i jej zadania wobec działalności pastoralnej Kościoła. Nowe zasady nauczania prawa kanonicznego miały przygotować kandydatów do święceń do ukazywania światu Kościoła umacniającego swą działalnością więź człowieka z Jezusem Chrystusem²⁴. Ponadto Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego opublikowała dokument *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów* z 22 lutego 1976 r.²⁵

Konferencja Episkopatu Polski (Komisja Episkopatu do Spraw Seminariów Duchow-

²⁰ Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica, *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, 06.01.1970, AAS 62 (1970) 321-384; tekst polski: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 2, z. 1, red. E. Szafranski, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1971, s. 110-248; Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica, *Lettera circularis de doctrina iuris canonici candidatis ad sacerdotium tradenda*, 02.04.1975, „Communicationes. Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis” 7 (1975), s. 12-17; tekst polski: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. Szafranski, t. 8, z. 2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1977, s. 54-68; pop. J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

²¹ R. Sobański, *Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurydycznych*, „Collectanea Theologica” 4 (1973), s. 37-40; J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

²² W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne” 23 (1975), z. 5, s. 16.

²³ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

²⁴ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 320.

²⁵ Kongregacja Formacji Katolickiej, *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów*, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 12, z. 2, red. E. Szafranski, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1983, s. 117-218.

nych) w celu dokonania recepcji powszechnych norm wydała *Ratio studiorum fundamentalis* w 1967 r., a następnie *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* i *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia (Zasady formacji kapłańskiej w Polsce)*²⁶.

Dopełnieniem recepcji norm *Ratio fundamentalis* oraz dokumentu *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów* stała się konstytucja apostolska *Sapientia Christiana* z 15 kwietnia 1979 r., reorganizująca studia kościelne, w tym nauczanie prawa kanonicznego na uniwersytetach, wydziałach kościelnych i w seminariach duchownych²⁷. Dotychczasowe unormowania prawne znalazły swoje potwierdzenie w kan. 242-258 oraz w adhortacji apostolskiej *Pastores dabo vobis* z 25 marca 1992 r.²⁸

Ze względu na uroczyste oddanie do użytku i poświęcenie nowego gmachu Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej 24 czerwca 1990 r. w Nowym Opolu, alumni odtąd mogli cieszyć się znacznie lepszymi warunkami do studiowania²⁹. Seminarium diecezji siedleckiej 4 grudnia 1992 r. afiliowano do Papieskiego Wydziału Teologicznego. Sekcja św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Od tego momentu alumni, kończą edukację egzaminem magisterskiej z zakresu nauk teologicznych, legitymując się dyplomem ukończenia studiów wyższych³⁰.

Najwyższy prawodawca zaleca, aby w każdym seminarium duchownym powołano katedrę prawa kanonicznego, którego nauczanie ma być odtąd zaliczane do dyscyplin obowiązkowych i koniecznych. Prawo kanoniczne stanowi samodzielny przedmiot wykładowy (kan. 252, § 2), którego powinien nauczać osobny wykładowca (kan. 253, § 2) z odpowiednim naukowym przygotowaniem (kan. 253, § 1). Wychowanie seminaryjne alumnów powinno mieć na uwadze następujące cele: duchowy (*formatio spiritualis*), pastoralny (*institutio pastoralis*) oraz naukowy (*institutio doctrinalis*)³¹.

Prefekt Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego, kardynał Pio Laghi w swym liście wskazał m.in. na lepsze uzupełnienie wykładów z prawa kanonicznego ćwiczeniami

²⁶ Pop. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, wyd. 1, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1985, s. 86.

²⁷ Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio Apostolica Sapientia Christiana de studiorum Universitatibus et Facultatibus Ecclesiasticis*, 29.04.1979, AAS 71 (1979) 469-521; pop. F. Pasternak, *Reorganizacja studiów kościelnych - szczególnie wykładów prawa kanonicznego - w świetle «Sapientia Christiana»*, „Prawo Kanoniczne” 23 (1980), nr 3-4, s. 211-232.

²⁸ Ioannes Paulus PP. II, *Adhortatio Apostolica Postsynodalis Pastores dabo vobis de Sacerdotum formatione in aetatis nostrae rerum condicione*, 25.03.1992, AAS 84 (1992) 657-804.

²⁹ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, dz. cyt., s. 170.

³⁰ R. Krawczyk, *Wyższe Seminarium Duchowne*, w: *Magnificat anima mea. Arcypasterzowi (ks. Bp. J. Mazurowi) z okazji 25 lecia pasterzowania w Kościele Siedleckim*, red. H. Tomasiak, K. Korszniewicz, J. Józwick, Siedlce: [b.w.], 1993, s. 21.

³¹ Pop. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, wyd. 1, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1985, s. 86.

praktycznymi łącznie z wprowadzeniem metod nauczania, które bardziej angażowałyby alumnów w proces formacji intelektualnej³².

W świetle *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia (Zasady formacji kapłańskiej w Polsce)* nauczanie prawa kanonicznego w seminariach duchownych odbywa się przez cztery lata (III-VI rok). Nauczanie prawa kanonicznego ma za zadanie wyrobić u alumnów niezbędną znajomość norm prawa kanonicznego do właściwego wypełniania w przyszłości obowiązków związanych z pełnieniem urzędów duszpasterskich. Program zajęć obejmuje następujące tematy: wprowadzenie do nauki prawa kanonicznego i podstawowe źródła prawa kanonicznego, księgę I: normy ogólne (rok III); księgę II, III, IV (bez sakramentu małżeństwa) i V (rok IV); małżeństwo, księgę VI i VII (rok V); prawo wyznaniowe, kancelarię parafialną ze szczególnym uwzględnieniem prowadzenia korespondencji parafialnej i prowadzenia ksiąg parafialnych oraz regulacje stosunku państwa do Kościoła katolickiego³³.

Kongregacja ds. Duchowieństwa opublikowała w 2016 r. *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio Fundamentalis Institutionis Sacerdotalis*, w którym czytamy, że prawo kanoniczne należy wykładać biorąc pod uwagę soborową eklezjologię. W ten sposób nauczanie prawa kanonicznego w seminarium ma się stać przekazem nauczania Soboru Watykańskiego II, który zostaje oddany językiem norm prawnych³⁴. Prace nad wypracowaniem nowych zasad formacji kapłańskiej w Polsce nadal trwają.

3. Wykładowcy seminaryjni

Dzięki wykładowcom i ich biegłości w prawie kanonicznym, naukowym kwalifikacjom, zaangażowaniu oraz odpowiedzialności za kształcenie kandydatów do kapłaństwa, kanonistyka zawsze znajdowała swoje ważne miejsce w formacji intelektualnej seminarium duchownego³⁵.

Ks. Julian Ryster (1885-1960), po ukończeniu seminarium duchownego w Warszawie i Akademii Duchownej w Petersburgu, w 1909 r. przyjął święcenia prezbiteratu, a od 1919 do 1922 prowadził wykłady z prawa kanonicznego, teologii moralnej specjalnej i języka łacińskiego w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim. Następnie w latach

³² *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. Karol Klauza, Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie: Tygodnik Katolicki „Niedziela”, 1999, s. 16.

³³ Pop. J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 321.

³⁴ Watykan: L'Osservatore Romano, 8 grudnia 2016, s. 84, nr 174.

³⁵ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 321-322.

1924-1926 odbył prawnicze studia w Strasburgu³⁶. Następnie prawo kanoniczne wykładał ks. Jarosław Rejowicz (1875-1924).

Ks. Antoni Poboży (1883-1942) święcenia prezbiteratu przyjął w 1905 r. w Lublinie, następnie w 1911 r. skierowano go na studia teologiczne do Fryburga Szwajcarskiego, a już w następnym roku w 1912 r. mianowano wykładowcą w seminarium lubelskim. W 1919 r. został inkardynowany do diecezji podlaskiej, gdzie w latach 1924-1926 wykładał prawo kanoniczne. Następnie 24 czerwca 1925 r. inkardynował się do diecezji lubelskiej, a swoją ziemską pielgrzymkę zakończył śmiercią męczeńską w 1942 r. w Dachau³⁷.

Ks. Polikarp Rowicki (1896-1937) w 1919 r. otrzymał święcenia prezbiteratu. W latach 1924-1926 studiował prawo kanoniczne w Rzymie na *Lateranum* i po powrocie do diecezji prowadził działalność naukowo-dydaktyczną do 1931 w seminarium janowskim. W 1931 r. wyjechał na studia do Rzymu do S. Apollinaris, gdzie w roku akademickim 1932/1933 uczęszczał na kurs prawa procesowego prowadzonego przez ks. dr. Stanisława Janasika, audytora polskiego, w Świętej Rocie Rzymskiej; w 1934 r. uzyskał doktorat na *Lateranum*³⁸.

Następnie w 1926 r. wykłady z prawa kanonicznego objął ks. Polikarp Rowicki, który swoją działalność naukowo-dydaktyczną kontynuował do 1931 r.

Ks. Adam Dawidczyk (1897-1971) święcenia prezbiteratu otrzymał w 1921 r. w Warszawie, następnie od 1925 r. pełnił obowiązek duszpasterski w diecezji podlaskiej. W 1929 r. wyjechał na studia do Rzymu, gdzie uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. Po powrocie do kraju wykładał w latach 1931-1933 prawo kanoniczne w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim. Następnie skierowano go do pracy duszpasterskiej³⁹.

Ks. Bernard Filipiuk (1899-1963) w latach 1929-1933 studiował prawo kanoniczne na rzymskim *Lateranum*, uzyskując doktorat obojga praw, a po odbyciu praktyki w Świętej Rocie Rzymskiej i Kongregacji Soboru, wykładał prawo kanoniczne w seminarium duchownym najpierw w Janowie Podlaskim (1933-1936), a później w Siedlcach od 1939 z krótką przerwą w okresie okupacji hitlerowskiej do lat sześćdziesiątych XX w. Również od 1955 r. prowadził działalność naukowo-dydaktyczną na wydziale prawa kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, gdzie w 1961 r. został kierownikiem katedry

³⁶ P. Sokołowski, *Ryster Julian*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i [in.], Lublin: TN KUL, 2012, kol. 688.

³⁷ Archiwum Diecezji Siedleckiej (dalej: ADS), *Akta osobowe ks. Antoniego Pobożnego*.

³⁸ ADS, *Akta osobowe ks. Polikarpa Rowickiego*.

³⁹ C. Sokołowski, Śp. ks. prałat dr Adam Dawidczyk, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej” 41 (1972), nr 4, s. 93.

kościelnego prawa publicznego i międzynarodowego⁴⁰.

Ks. Andrzej Szklarski otrzymał w 1912 r. święcenia prezbiteratu w Lublinie. W tym samym roku skierowano go na studia teologiczne do Insbrucka, skąd następnie po pierwszym semestrze przeniósł się do Fryburga Szwajcarskiego, uzyskując w 1914 r. bakalaureat. Z powodu wybuchu I wojny światowej, nie mogąc kontynuować dalszych studiów, powrócił do Ojczyzny i mianowano go prefektem w żeńskim gimnazjum Konstancji Zembrzuskiej oraz w Żeńskiej Szkole Handlowej Jadwigi Barszczewskiej w Siedlcach. W 1919 r. powrócił na studia do Fryburga Szwajcarskiego, gdzie w 1920 r. uzyskał stopień licencjata. W latach 1924-1925 jeszcze dwukrotnie wyjeżdżał na kilkumiesięczne naukowe pobyty do Fryburga Szwajcarskiego w celu podjęcia starań uzyskania doktoratu z prawa kanonicznego. W 1932 r. uzyskał doktorat na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim na podstawie przedłożonej rozprawy *O posłuszeństwie*. Prawa kanonicznego w seminarium duchownym nauczał w roku akademickim 1943/44⁴¹. Natomiast prawo cywilne w tym samym roku akademickim 1943/44 wykładał ks. Cz. Spychalski.

Ks. Jan Zubka 15 czerwca 1934 r. uzyskał stopień naukowy doktora prawa kanonicznego na podstawie rozprawy *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*⁴². Wykłady z prawa kanonicznego w Podlaskim Seminarium Duchownym prowadził w latach 1935-1939 r. Następnie w latach 1962-1967 prowadził działalność naukowo-dydaktyczną na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Wykładał proces kanoniczny (zasady ogólne), niektóre procesy szczegółowe (proces małżeński, administracyjny i kanonizacyjny). Z tego okresu pochodzi jego opracowanie procesu beatyfikacyjnego i kanonizacyjnego: *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny*⁴³. Ponownie w 1963 r. podjął wykłady prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Siedlcach, które kontynuował do 1972 r.⁴⁴ W okresie po II wojnie światowej okresowo w latach 1944-1964 prawa kanonicznego w seminarium duchownym nauczał również ks. Piotr Zaczyński.

Ks. Jan Teofil Daniłko (1937-1990), ukończył studia magisterskie z prawa kanonicznego na Akademii Teologii Katolickiej, a w 1963 r. rozpoczął studia doktoranckie. Prawo kanoniczne wykładał w seminarium duchownym w latach 1971-1976⁴⁵.

⁴⁰ E. Przekop, *Filipiuk Bernard*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowskiego i [in.], Lublin: TN KUL 1989, kol. 218; M.A. Mychra, Ś.P. Ks. dr. Bernard Filipiuk, „Prawo Kanoniczne” 6 (1963), nr 1-4, s. 573-581.

⁴¹ Ks. H.M, Śp. ks. prałat Andrzej Szklarski, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej” 45 (1976), nr 2, s. 63-64.

⁴² Lublin: TN KUL 1935, 187 ss.

⁴³ Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1969.

⁴⁴ M. A. Mychra, Ks. Jan Zubka, „Prawo Kanoniczne” 19 (1976), nr 3-4, s. 235, 241-244.

⁴⁵ ADS, *Akta osobowe ks. Jana Teofila Daniłko*.

Ks. Marian Alfons Myrcha (1907-1996) odbył studia w latach 1932-1935 na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL. Licencjat z prawa kanonicznego uzyskał w 1934 r., a doktorat w 1935 na podstawie rozprawy *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym*⁴⁶. Następnie w latach 1936-1939 utrzymywał stały kontakt z Wydziałem Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego jako asystent wolontariusz. Podczas okupacji hitlerowskiej był wikariuszem katedralnym w Siedlcach, prowadząc równocześnie w latach 1940-1943 wykłady z prawa kanonicznego siedleckim seminarium duchownym. W 1946 r. uzyskał tytuł magistra praw, a następnie w 1951 r. doktorat z prawa cywilnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Kolokwium habilitacyjne odbył w 1947 na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy *Sądy polubowne w prawie kanonicznym. Studium prawnoporównawcze*⁴⁷. Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego otrzymał w 1954, a zwyczajnego w 1967 r.⁴⁸ Wychował wielu znakomitych polskich kanonistów.

Ks. Kazimierz Nasiłowski (1920-1995)⁴⁹ w 1946 r. podjął studia z zakresu prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uzyskując w 1956 r. doktorat; w latach 1956-1965 prowadził pracę naukowo-dydaktyczną jako adiunkt na Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Ponadto w latach 1958-1963 prowadził badania naukowe z zakresu historii średniowiecznego prawa kanonicznego w Monachium, w których koncentrował się na zależnościach zachodzącymi pomiędzy święceniami a jurysdykcją. Następnie w latach 1963-1987 był wykładowcą prawa kanonicznego i języka łacińskiego w seminarium duchownym w Siedlcach. Równocześnie w latach 1966-1975 prowadził działalność naukowo-dydaktyczną na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Owocem jego badań jest ponad dwadzieścia sześć pozycji opublikowanych zarówno w języku polskim jak i łacińskim⁵⁰. Ks. Kazimierz Nasiłowski od 1970 r. prowadził wykład z norm generalnych, a od 1976 objął całość wykładów z prawa kanonicznego w seminarium duchownym. Działalność naukowo-dydaktyczną w seminarium duchownym, przechodząc na emeryturę, kontynuował do 1987 r.

⁴⁰ Lublin: TN KUL 1936, 163 ss.

⁴⁷ Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1948, s. 303 ss.

⁴⁸ E. Wilemska, *Myrcha Marian*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Grylewicz, Lublin: TN KUL 2009, kol. 578-579; J.R. Bar, *Ks. prof. Marian Alfons Myrcha*, „Prawo Kanoniczne 20 (1977), nr 3-4, s. 5-10; por. P. Pałka, *Ks. Marian-Alfons Myrcha jako student i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Prawo Kanoniczne” 29 (1986), nr 1-2, s. 13-17.

⁴⁹ E. Wilemska, *Nasiłowski Kazimierz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz i [in.], Lublin: TN KUL 2009, kol. 777.

⁵⁰ Pop. *De distinctione potestatis ordinis et iurisdictionis a primis Ecclesiae saeculis usque ad exeuntem decretistarum periodum*, w: *Ius sacrum: Klaus Mörsdorfzum 60. Geburtstag*, red. Klaus Mörsdorf, Audomar Scheuermann, Georg May, München: F. Schöningh, 1969, s. 165-180.

Wykład z norm generalnych w 1984 r. objął ks. Mieczysław Głowacki, a w 1987 r., po przejściu ks. Kazimierza Nasiłowskiego na emeryturę, objął całość wykładów z prawa kanonicznego, które kontynuował do 2008 r. Prowadził ponadto seminarium magisterskie, na którym powstało szereg prac magisterskich. Swoją formację naukową otrzymał w latach 1968-1971 w trakcie studiów na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uwieńczone uzyskaniem w 1971 r. stopnia magistra na podstawie rozprawy *Wybór patriarchów w Kościołach katolickich wschodnich w świetle obowiązującego prawodawstwa*, która powstała pod kierunkiem ks. Pawła Pałki. Następnie swoje studium prawa kanonicznego uwieńczył broniąc w 1978 r. rozprawy doktorskiej *Wybór patriarchów w katolickim Kościele maronickim. Studium historyczno-prawne*, powstałej pod kierunkiem ks. Edmunda Przekopa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W latach 1993-2008 był wikariuszem sądowym biskupa siedleckiego, a w latach 2013-2018 był rektorem Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej⁵¹.

Ks. Jerzy Syryjczyk (1950-2009) w 1975 r. podjął studia z prawa kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, uzyskując w 1978 r. tytuł magistra prawa kanonicznego. W tym samym roku rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej jako asystent stażysta. W 1979 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego na podstawie rozprawy doktorskiej *Kradzież w karnym prawie kanonicznym i polskim*. Następnie 10 stycznia 1983 r. przedłożył dorobek naukowy i rozprawę *Apostazja od wiary w świetle przepisów kanonicznego prawa karnego. Studium prawnohistoryczne*, uzyskując w 1984 r. stopień doktora habilitowanego nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego. Pełnił wiele urzędów kościelnych, m.in. od 1984 r. przez dwadzieścia pięć lat był sędzią w Sądzie Biskupim w Siedlcach. W 1991 r. podjął pracę w Ordynariacie Polowym Wojska Polskiego, gdzie przez piętnaście lat, aż do 2004 r., był wikariuszem generalnym, kiedy to przeszedł na emeryturę⁵². Ks. Jerzy Syryjczyk wykładał od 1989 r. prawo wyznaniowe oraz prowadził seminarium z prawa kanonicznego.

Biskup Alojzy Orszulik (1928-) ówczesny biskup pomocniczy diecezji siedleckiej w latach 1989-1992, w 1958 rozpoczął studia na Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, gdzie uzyskał kolejno magisterium i licencjat z prawa kanonicznego. W latach 1961-1989 prowadził wykłady z prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym Księży Pallotynów w Ołtarzewie. W latach 1963-1966 był asystentem w Katedrze Prawa Rzymskiego na Akademii Teologii Katolickiej.

⁵¹ ADS, *Akta osobowe ks. Mieczysława Głowackiego*.

⁵² J. Wroceński, *Ks. prof. Jerzy Syryjczyk (1950–2009)*, „Prawo Kanoniczne” 52 (2009) nr 1-2, s. 5-6.

W latach 1981-1983 i 1987-1989 należał do zespołu legislacyjnego, opracowującego projekt ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego. Pap. Jan Paweł II 8 września 1989 r. mianował go biskupem pomocniczym diecezji siedleckiej ze stolicą tytularną Vissalsa⁵³. Bp Aloizy Orszulik wykładał w siedleckim seminarium duchownym kościelne prawo publiczne w latach 1991-1992.

Biskup Piotr Sawczuk (ur. 1962) na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego napisał pod kierunkiem prof. dr. hab. Czesława Stanisława Bartnika pracę *Komunijność Kościoła według kardynała Karola Wojtyły*, uzyskując w 1988 r. tytuł magistra teologii. W 1989 r. rozpoczął studia specjalistyczne na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, uzyskując w 1992 r. tytuł magistra prawa kanonicznego, na podstawie przedłożonej rozprawy *Teoria rozdziału Kościoła od państwa w świetle nauki Soboru Watykańskiego II*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Pasternaka. W 1996 r. obronił rozprawę doktorską *«Communicatio in sacris» w kanonicznym prawie karnym*, napisaną pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Syryjczyka. Od 1996 r. jest wykładowcą prawa kanonicznego w seminarium siedleckim. Pap. Benedykt XVI w 2013 r. mianował go biskupem pomocniczym diecezji siedleckiej ze stolicą tytularną w Ottana.

Ks. Tomasz Czarnocki w latach 1996-2002 odbył studia „utriusque iuris” na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim, uwieńczone uzyskaniem doktoratu *La tutela penale delle autorità ecclesiastiche nei codici di Diritto Canonico del 1917 e del 1983*. Ukończył również „Corso di giurisprudenza” na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim (2002-2003). Od 2008 r. tego samego roku wykłada prawo kanoniczne w seminarium, początkowo były to normy generalne, a później objął wykłady z prawa małżeńskiego; pod jego kierunkiem powstało również wiele prac magisterskich. Wykładał również w latach 2014-2017 kanoniczne prawo małżeńskie na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie.

Ks. Krzysztof Burczak w 1997 r. studia magisterskie ukończył z zakresu filologii klasycznej. Następnie w 2001 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk humanistycznych. W latach 2001-2002 odbył studia z prawa kanonicznego uwieńczone uzyskaniem w 2002 r. tytułu zawodowego magistra prawa kanonicznego. W 2004 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk prawnych. Od 2000 r. pracuje naukowo na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 2011 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego nauk prawnych na podstawie dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *«Sacriligium» w Dekrecie Gracjana*. Od 2011 r. jest kierownikiem Katedry Historii Powszechnego Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego

⁵³ K.R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej*, Kraków: Universitas 1998, s. 107-108.

Uniwersytetu Lubelskiego. W dniu 1 października 2015 r. został kierownikiem Katedry Historii Prawa Kanonicznego. W 2016 r. Rada Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL wybrała go na prodziekana na kadencję 2016-2020. Wykłady z prawa kanonicznego objął w 2008 r.; aktualnie wykłada normy generalne i prowadzi seminarium magisterskie⁵⁴.

Ks. Marcin Bider w 1991 r. rozpoczął swoją naukową formację w zakresie prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, która zaowocowała uzyskaniem przez niego w 1996 r. stopnia magistra prawa polskiego, w 1999 r. stopnia magistra i tytuł licencjata prawa kanonicznego, a w 2005 r. stopnia naukowego w zakresie nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego na podstawie przedłożonej rozprawy *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego*⁵⁵. Ponadto w 2005 r. uzyskał stopień magistra teologii na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie. Sekcja św. Jana Chrzyciela. W latach 2007-2011 odbył w Rzymie Studium Rotalne, które ukończył z tytułem adwokata rotalnego. Wykładał prawo kanoniczne w latach 2011-2017 w Instytucie Katechetycznym w Siedlcach. Natomiast w siedleckim seminarium duchownym prawo kanoniczne wykłada od 2012 r. (Ustrój hierarchiczny Kościoła oraz Prawo sakramentów świętych), a od 2017 r. równocześnie wykłada prawo na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Prowadzi również seminarium magisterskie⁵⁶.

Ze względu na specyfikę historyczną diecezji siedleckiej w 2013 r. wprowadzono jako przedmiot fakultatywny dla alumnów w seminarium duchownym wykłady z prawa Kościołów Wschodnich, które powierzono ks. Łukaszowi Gomółce, doktorantowi z prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i prefektowi alumnów⁵⁷.

Można napisać, że wykładający prawo kanoniczne w seminarium siedleckim w XX i XXI należeli i należą do grona kapłanów wyróżniających się pod względem naukowym, a większość z nich obok prowadzenia wykładów i działalności naukowej, sprawowała w diecezji inne ważne funkcje i urzędy administracyjne, sądowe i duszpasterskie⁵⁸.

⁵⁴ K. Burczak, *Ks. dr hab. Krzysztof Burczak, prof. KUL. Kierownik Katedry Historii Prawa Kanonicznego. Życiorys*. Pobrano z: http://www.kul.pl/ks-dr-hab-krzysztof-burczak-prof-kul,art_13245.html, Dnia (2018.06.12).

⁵⁵ Lublin: Wydawnictwa KUL 2006, 246, ss.

⁵⁶ ADS, *Akta osobowe ks. Marcina Bidera*.

⁵⁷ Tamże, *Akta osobowe ks. Łukasza Gomółki*.

⁵⁸ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 326.

4. Podręczniki i dydaktyka

Wkrótce po publikacji w 1917 r. *Codex Iuris Canonici*⁵⁹ pojawiły się nowe podręczniki do nauki prawa kanonicznego. Należy tu wspomnieć o wydanym w 1921 r. przez Ignacego Grabowskiego: *Prawo kanoniczne według nowego Kodeksu*⁶⁰, a w dwa lata później opracowany przez ks. Franciszka Bączkowicza dwutomowy podręcznik dla duchowieństwa⁶¹.

Gommarus Michiels wydał w Lublinie w 1929 r. dwutomowe dzieło *Normae generales iuris canonici. Commentarium libri I Codicis Iuris Canonici*, które następnie wzbogaciło światową kanonistykę⁶².

Kanoniści w pisaniu podręczników stosowali się do systematyki kodeksowej. Szeroko wówczas stosowano w dydaktyce podręcznik *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, w którym Hilbertus Jone po tenorze każdego kanonu zamieszczał swój komentarz⁶³.

Popularnym podręcznikiem w siedleckim seminarium duchownym, z którego korzystali zarówno wykładowcy, jak i alumni, była praca István'a Sipos'a⁶⁴. Wykładowcy prawa małżeńskiego od lat sześćdziesiątych XX w. w pracy dydaktycznej korzystali z podręcznika Stefana Biskupskiego *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*⁶⁵.

Po Soborze Watykańskim II w latach 1976-1979 ukazał się podręcznik Edwar-da Szafrrowskiego *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*⁶⁶. Czujący prawa kanonicznego w końcu XX w. zalecali alumnom siedleckiego seminarium duchownego korzystanie z czterech tomów podręcznika *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II* autorstwa Tadeusza Pawluka⁶⁷. Natomiast

⁵⁹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 II (1917) 3-521.

⁶⁰ I. Grabowski, *Prawo kanoniczne: według nowego kodeksu*, Lwów: Przegląd Teologiczny 1921.

⁶¹ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne: podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2, Kraków: nakł. Księży Misjonarzy 1923-1924.

⁶² G.G. Michiels, *Normae generales iuris canonici: Commentarius libri I codicis iuris canonici*, t. 1-2, Lublin: Univ. Catholica 1929.

⁶³ H. Jone, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. I-III, Paderborn: Oficina libraria F. Schoningh 1950-1955.

⁶⁴ I. Sipos, *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum*, Pécs: Ex Typographia „Haladás R.T.” 1940.

⁶⁵ Wyd. 1, Warszawa: Pax, 1956.

⁶⁶ E. Szafrrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1976-1979.

⁶⁷ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1-4, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1984-1990.

w zakresie kanonicznego prawa małżeńskiego polecali podręczniki Piotra Gajdy⁶⁸ i Wojciecha Góralskiego⁶⁹.

Istotną rolę w procesie intelektualnego kształcenia alumnów pełni biblioteka seminaryjna, w której zasobach znajduje się ponad osiemdziesiąt tysięcy woluminów, w tym wiele z zakresu prawa kanonicznego. Pokażna liczba zgromadzonych podręczników prawa kanonicznego z różnych okresów znajdują świadczą o tym, że zawsze stanowiły podstawę do nauczania i studiowania przez alumnów prawa kanonicznego. Ponadto w czytelni bibliotecznej dostępnych jest na bieżąco kilkadziesiąt tytułów czasopism i wydawnictw seryjnych publikowanych w kraju i za granicą⁷⁰.

Ponieważ na początku XX w. zaliczono prawo kanoniczne do przedmiotów teologicznych, które wykładano na kursach teologicznych na starszych latach studiów seminaryjnych. Stosowano zazwyczaj tzw. wykłady łączone, które polegały na tym, że alumni wszystkich roczników słuchali wspólnie tego samego wykładu. Sytuacja zasadniczo się zmieniła w 1931 r., kiedy wprowadzono sześcioletni system studiów. Zwiększono wówczas liczbę godzin wykładowych prawa kanonicznego na czterech ostatnich latach studiów seminaryjnych. W siedleckim seminarium duchownym po Soborze Watykańskim II nauczano prawa kanonicznego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo na III roku (wstęp do prawa kanonicznego, historia źródeł i normy generalne), trzech godzin na IV i V roku (pozostałe księgi *Kodeksu Prawa Kanonicznego*) i jednej godziny na VI roku z prawa wyznaniowego. Tym samym do wyższego seminarium duchownego w Siedlcach wprowadzono dwustu siedemdziesięciu godzin wykładowych.

Biskup Czesław Sokołowski, administrator apostolski, 17 stycznia 1940 r. skierował do niemieckich władz okupacyjnych list z prośbą o wyrażenie zgody na otwarcie seminarium duchownego w Siedlcach; alumni najstarszego roku wraz z profesorami zostali przeniesieni do Siedlec. Protokół z 17 czerwca 1940 r., który sporządzono z okazji otwarcia studiów seminaryjnych w Siedlcach, zawiera informację, że alumni ostatniego roku studiów m.in. uczestniczyli w wykładach z prawa kanonicznego w wymiarze trzydziestu godzin na semestr⁷¹.

W roku akademickim 1940/41 alumni III roku w ciągu dwóch semestrów wysłuchali wykładów z prawa kanonicznego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, natomiast alumni od IV do VI roku wysłuchali wykładów z prawa kanonicznego specjalnego

⁶⁸ P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, wyd. 2, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2000.

⁶⁹ W. Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Warszawa, Poznań: Polskie Wydawnictwo Prawnicze IURIS 2000.

⁷⁰ R. Krawczyk, dz. cyt., s. 171.

⁷¹ K.P. Mazurkiewicz, dz. cyt. s. 117.

w wymiarze czterech godzin tygodniowo⁷².

Alumni podczas II wojny światowej przyswajali głównie wiadomości, również z prawa kanonicznego, przede wszystkim z własnoręcznie sporządzonych notatek i skryptów zredagowanych przez ich starszych kolegów. Dostęp do podręczników był utrudniony, z których większość była napisana w języku łacińskim⁷³.

Istotne zmiany w liczbie godzin wykładowych przeznaczonych na nauczanie prawa kanonicznego wprowadzono w *Zasadach formacji kapłańskiej w Polsce* z 1999 r. Przewidywano dwadzieścia osiem godzin wykładu na III roku, czterdzieści dwie godzin wykładu i czternaście godzin ćwiczeń na IV roku, dwadzieścia osiem godzin wykładu i dwadzieścia osiem godzin ćwiczeń na V roku oraz dwadzieścia osiem godzin wykładu na VI roku. Tym samym dawało to w sumie sto sześćdziesiąt osiem godzin, w tym sto dwadzieścia sześć godzin wykładu i czterdzieści dwie godziny ćwiczeń⁷⁴.

Nauka prawa kanonicznego w seminarium duchownym najpierw w Janowie Podlaskim, a później w Siedlcach, uchodziła za przedmiot podstawowy i tym samym trudniejszy. Normy i instytucje kanoniczne przedstawiano w sposób zwięzły i abstrakcyjny. Alumnom przysparzało to sporo trudności, ponieważ zakres wykładanego materiału był obszerny, a zdobycie podręczników trudne. Podstawowe znaczenie w procesie dydaktycznym nauczania prawa kanonicznego przypisywano wykładom. Wykładowcy od początku XX w. stosowali metodę opartą o wykład, która polegała na *dictando et scribendo*. Zazwyczaj wykładowca prawa kanonicznego po wyjaśnieniu jakiegoś zagadnienia dyktował je krótko i zwięźle alumnom, którzy podyktowane treści mieli nauczyć się na pamięć. Byli też i tacy wykładowcy, którzy nie wzbudzali u alumnow zbytniego entuzjazmu do nauki prawa kanonicznego, ponieważ w swym wykładzie ograniczali się jedynie do odczytywania podręcznika i powtarzania prezentowanych treści własnymi słowami. Dość powszechnie metodę dyktowania alumnom uważano za skuteczniejszą od samego odczytywania tekstu podręczników, chociaż narzekano na czasochłonność i żmudność tej metody. Po II Wojnie Światowej sytuacja uległa pewnej poprawie, ponieważ zaczęto wprowadzać do wykładu interesujące kazusy, które u alumnow wzbudzały umiarkowane zainteresowanie kanonistyką. Wykładowcy w ten sposób dążyli do łączenia teorii prawa kanonicznego z praktyką administracyjną i duszpasterską⁷⁵.

⁷² Tamże, s. 118.

⁷³ K.P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 129.

⁷⁴ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie: Tygodnik Katolicki „Niedziela” 1999, s. 217-221.

⁷⁵ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu*, dz. cyt. s. 12.

Szczególną otwartością intelektu wykładowcy prawa kanonicznego musieli wykazać się wobec alumnów w okresie po zamknięciu Soboru Watykańskiego II a przed promulgacją w 1983 r. kodeksu. W tamtym okresie, jeszcze przed ukazaniem się w latach 1976-1979 podręcznika autorstwa ks. Edwarda Szafrrowskiego, wykładowcy w dydaktyce posługiwali się wyłącznie własnymi notatkami, które musiały być ciągle uzupełniane. Podczas wykładów przedstawiano nowe dokumenty Stolicy Świętej, która niezależnie od prac Papieskiej Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego, uwzględniając bieżące potrzeby duszpasterskie w zmieniającym się społeczno-kulturalnym świecie, wytworzyła wiele źródeł prawnych⁷⁶.

Wymagało to od wykładowców zgłębiania bieżących źródeł prawa kanonicznego i przekazywania ich alumnom celem aktualizacji obowiązujących przepisów prawa w kontekście wymogów duszpasterskich. Nieocenioną pomocą wykładowcom i alumnom w tym względzie służyło dzieło ks. Edwarda Szafrrowskiego⁷⁷ *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawno-liturgiczne*⁷⁸, które przyczyniło się do upowszechnienia znajomości źródeł prawa kanonicznego po Soborze Watykańskim II. Sytuacja od strony źródeł prawa kanonicznego w dydaktyce uległa znacznej poprawie po ukazaniu się kodeksowych schematów w 1980 r. i 1982 r., które ukazując nowe rozwiązania legislacyjne, wytyczały kierunki interpretacyjne⁷⁹.

⁷⁶ Dokumenty te były przejawem dokonującej się odnowy prawa kanonicznego, o czym świadczą m.in. takie dokumenty tego okresu jak chociażby: konstytucja apostolska pap. Pawła VI *Paenitemini* z 17 lutego 1966 r. w sprawie zmian w kościelnej praktyce pokutnej (AAS 58 [1966] 177-198; konstytucja apostolska Pawła VI *Indulgentiarum doctrina* z 1 stycznia 1967 r. w sprawie reformy odpustów (AAS 59 [1967] 5-24; motu proprio Pawła VI *Sacrorum Diaconatus Ordinem* z 18 czerwca 1967 r. w sprawie diakonatu stałego (AAS 59 [1967] 697-704; motu proprio *Matrimonia mixta* Pawła VI z 31 marca 1970 r. w sprawie małżeństw mieszanych (AAS 62 [1970] 257-265; motu proprio *Causa matrimoniales* z 28 marca 1971 r. w sprawie zmian w postępowaniu o nieważność małżeństwa (AAS 63 [1971] 441-446; motu proprio *Ministeria quaedam* Pawła VI z 15 sierpnia 1972 r. o zniesieniu obrzędu tonsury, święceń niższych i subdiakonatu (AAS 64 [1972] 529-534; motu proprio *Ad pascendum* Pawła VI z 15 sierpnia 1972 r. w sprawie święceń diakonatu (AAS 64 [1972] 534-540; konstytucja apostolska *Sacramentum unctionem infirmorum* Pawła VI z 30 listopada 1972 r. o sakramencie namaszczenia chorych (AAS 65 [1973] 5-9; motu proprio *Firma in traditione* Pawła VI z 13 czerwca 1974 r. w sprawie uprawnień odnośnie stypendiów mszalnych (AAS 66 [1974] 308-311; konstytucja apostolska *Sapientia christiana* Jana Pawła II z 15 kwietnia 1979 r. o uniwersytetach i wydziałach kościelnych (AAS 71 [1979] 469-499.

⁷⁷ E. Wilemska, *Szafrrowski Edward*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz i [in.], Lublin: TN KUL, 2013, kol. 128-129.

⁷⁸ *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawno-liturgiczne*, t. 1-14, red. E. Szafrrowski, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1968-1977.

⁷⁹ Pop. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980; pop. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici. Schema Novissimum, post consultationem S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum, iuxta placita Patrum Commissionis deinde emanatum atque Summo Pontifici praesentatum*, 25.03.1982, Civitate Vaticanum 1982.

Wykładowcy od promulgacji w 1983 r. kodeksu dążą do tego, by alumni posiadli wiedzę i umiejętności w zakresie prawa kanonicznego pod względem metodologicznym, etycznym, teoretycznym i aplikacyjnym. Szczególnie przekazywane treści z zakresu prawa sakramentów i małżeńskiego zostały połączone z praktyką aplikacyjną norm prawnych w ramach prowadzonych ćwiczeń⁸⁰.

Ćwiczenia z prawa kanonicznego weszły do programu studiów po promulgacji kodeksu w 1983 r. Aktualne *Ratio studiorum* przewiduje piętnaście godzin wykładowych na IV roku i trzydzieści godzin wykładowych na V roku. Forma ćwiczeniowa prowadzenia zajęć sprzyja praktycznemu ukazaniu aplikacji norm prawnych w praktyce duszpasterskiej i administracyjnej. W tym celu alumni uczą się wypełniać protokoły badania kanonicznego narzeczonych, formularze kancelaryjne oraz wybrane pisma o charakterze administracyjnym⁸¹.

Dawniej wykładowcy w celu mobilizacji alumnów do efektywniejszego opanowywania wykładanego materiału często dokonywali powtórek i na bieżącą odpytywali studentów. Współcześnie metoda ta została raczej zastąpiona, chociaż z różnym skutkiem, przez robienie kolokwiów sprawdzających i zadawanie referatów, których wygłoszenie połączone jest z dyskusją. Wykładowcy podczas egzaminu biorą pod uwagę wiedzę i umiejętności alumnów zaprezentowane przez nich podczas kolokwiów, referatów i dyskusji. Sprawdzeniem wyników pracy dydaktycznej wykładowcy i stopnia przyswojenia sobie znajomości oraz umiejętności przez alumnów były i nadal są egzaminy⁸².

W seminarium początkowo po 1918 r. egzaminy odbywały się prywatnie, tzn. jedynie przed wykładowcą, na koniec roku akademickiego. Później wprowadzono praktykę przeprowadzania egzaminów na koniec pierwszego i drugiego semestru. W tamtym okresie niekiedy praktykowano egzaminy przed komisją.

Jak podaje Kamil Przemysław Mazurkiewicz z planów egzaminów w sesji letniej w roku akademickim 1938/39 wynika, że oprócz profesora-egzaminatora na sali obecny również był asystent, którym był jeszcze inny seminaryjny profesor⁸³. Alumn w przypadku nie zaliczenia egzaminu miał możliwość zdawania poprawki, a nawet egzaminu komisyjnego. Jak więc można dostrzec wiele z tych praktyk zachowano do dnia dzisiejszego. Z tym jedynie, że współcześnie egzaminy przeprowadzane są niekiedy w formie pisemnej. Stosunkowo najwięcej alumnów miało trudności ze zdaniem egzami-

⁸⁰ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 331.

⁸¹ Tamże, s. 333.

⁸² Tamże.

⁸³ K.P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 116.

nu z prawa kanonicznego w czasach ks. Kazimierza Nasiłowskiego, który odznaczał się szczególną bystrością umysłu. Wykładowcy w dydaktyce prawa kanonicznego posługiwali się prawniczą łaciną, która dopiero na dobre po II Wojnie Światowej została zastąpiona językiem polskim.

Zakończenie

Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego w seminarium diecezji siedleckiej w latach 1918-2018 wiąże się z przebiegiem formacji kandydatów do święceń prezbiteratu. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że znajomość prawa kanonicznego zalicza się do „rudimentum” wykształcenia prezbiterów. Epokowym wydarzeniem w historii nauczania prawa kanonicznego była najpierw promulgacja *Codex Iuris Canonici* w 1917 r., a następnie *Kodeksu Prawa Kanonicznego* w 1983 r. Normy kanoniczne w procesie nauczania od czasów Soboru Watykańskiego II są interpretowane w kontekście eklesjologicznym. Zarówno władze seminaryjne, wykładowcy, jak i alumni zdawali sobie sprawę, że studium prawa kanonicznego jest przydatne do posługi duszpasterskiej. Przeprowadzona analiza nauczania prawa kanonicznego wskazuje, że prezentowano alumnom strukturę organizacyjną Kościoła katolickiego w ujęciu prawnym oraz zagadnienia związane z *ordo sacerdotalis* i *cura animarum*. W nauczaniu prawa kanonicznego w seminarium siedleckim są dostrzegalne zmiany w kontekście poszukiwania nowych rozwiązań metodycznych. Można śmiało napisać, że nauczanie prawa kanonicznego w seminarium siedleckim w ciągu stu lat przyczyniło się do ukształtowania wielu zastępów duszpasterzy diecezji, kiedyś podlaskiej, a obecnie siedleckiej.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej w latach 1918-2018. Autor używa metody historyczno-prawnej i dogmatyczno-prawnej. Autor nauczanie prawa kanonicznego rozpatruje w kontekście formacji intelektualne i duszpasterskie, które składają się na przygotowanie kandydatów do święceń prezbiteratu. Studium prawa kanonicznego zawsze należało do podstawowego *instrumentarium* kapłańskiego. Autor analizuje normy prawa kanonicznego, stanowiące podstawę nauczania prawa kanonicznego w siedleckim seminarium duchownym, przedstawia naukowe sylwetki seminaryjnych wykładowców, podręczniki oraz

dydaktykę. Nauczanie prawa kanonicznego opierało się od 1917 r. na *Codex Iuris Canonici*, a od 1983 r. na Kodeksie Prawa Kanonicznego, którego normy są interpretowane w świetle eklezjologii *Vaticanum Secundum*.

Summary

The teaching of the canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The draft of the problem

The subject of the scientific article is the teaching of canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The author uses the historical-legal and dogmatic-legal method. The author analyzes the teaching of canon law in the context of intellectual and pastoral formation, which are involved in the preparation of the candidates for the ordination of the presbyterate. The study of the canon law has always been one of the basis for the priesthood's *instrumentarium*. The author analyzes the norms of canon law, which form the basis for the teaching of the canon law in the Siedlce seminary, presents scientific profiles of seminar lecturers, textbooks and didactics. The teaching of the canon law was based in 1917 on the *Codex Iuris Canonici*, and from 1983 on the *Code of Canon Law*, whose norms are interpreted in the light of the ecclesiology of the *Vaticanum Secundum*.

Bibliografia

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, (1917). *Acta Apostolicae Sedis* II (9), 3-521.

Balicki, L. (1991). *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin: TN KUL.

Bar, J.R. (1977). Ks. prof. Marian Alfons Myrcha, *Prawo Kanoniczne* 3-4 (20), 5-10.

Bączkiewicz, F. (1923-1924). *Prawo kanoniczne: podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2. Kraków: nakł. Księży Misjonarzy.

Bider, M. (2006). *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2006.

Biskupski, S. (1956). *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, wyd. 1. Warszawa: Pax.

Błoński, B., Dmowski, R., Wojda, J. (2018). Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej, w: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, (153-174). Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka.

Burczak, K. Ks. dr hab. Krzysztof Burczak, prof. KUL. Kierownik Katedry Historii Prawa Kanonicznego. Życiorys. Pobrano z: <http://www.kul.pl/ks-dr-hab-krzysztof-bur>

czak-prof-kul,art_13245.html, Dnia (2018.06.12).

Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. (1984). Warszawa: Pallotinum.

Gajda, P. (2000). *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, wyd. 2. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.

Góralski, W. (2000). *Kanoniczne prawo małżeńskie*. Warszawa, Poznań: Polskie Wydawnictwo Prawnicze IURIS.

Góralski, W. (2009). Przyszłość prawa kanonicznego w Polsce, *Roczniki Nauk Prawnych*, (19), 167-178.

Góralski, W. (2010). Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Płocku (1710-2010), *Studia Płockie*, (38), 45-71.

Grabowski, I. (1921). *Prawo kanoniczne: według nowego kodeksu*, Lwów: *Przegląd Teologiczny*.

Gręźlikowski, J. (2009). Dyskusje nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Polsce okresu międzywojennego, w: J. Wroceński, J. Krajczyński (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, (417-443). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Gręźlikowski, J. (2009). Nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w XX wieku, *Studia Włocławskie*, (11), 316-343.

Ioannes Paulus PP. II. (1979). Constitutio Apostolica „Sapientia Christiana” de studiorum Universitatibus et Facultatibus Ecclesiasticis, 29.04.1979, *Acta Apostolicae Sedis* (71), 469-521.

Ioannes Paulus PP. II. (1979). Constitutio Apostolica „Sapientia christiana”, 15.04.1979, *Acta Apostolicae Sedis* (71), 469-499.

Ioannes Paulus PP. II. (1992). Adhortatio Apostolica Postsynodalis „Pastores dabo vobis” de Sacerdotum formatione in aetatis nostrae rerum condicione, 25.03.1992, *Acta Apostolicae Sedis* (84), 657-804.

Jone, H. (1950-1955). *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 1-3, Paderborn: Officina libraria F. Schoningh.

Kongregacja ds. Duchowieństwa. (2016). *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio Fundamentalis Institutionis Sacerdotalis*, 08.12.2016. Watykan: L'Osservatore Romano.

Kongregacja Formacji Katolickiej. (1983). Teologiczna formacja przyszłych kapłanów, w: Posoborowe prawodawstwo kościelne, w: E. Szafranski (red.), *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 12, z. 2, (117-218). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Krawczyk, R. (1993). Wyższe Seminarium Duchowne, w: H. Tomasik, K. Korszniewicz, J. Józwick (red.), *Magnificat anima mea. Arcypasterzowi (ks. Bp. J. Mazurowi) z okazji 25 lecia pasterzowania w Kościele Siedleckim*. Siedlce: [b.w.].

Krzyżak, L. (2017). Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Przemyślu. Zarys problematyki, *Studia Elckie* 2 (19), 131-146.

Ks. H.M. (1976). Śp. ks. prałat Andrzej Szklarski, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej* 2 (45), 63-66.

Mazurkiewicz, K.P. (2014). *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Semina-*

rium Duchownego diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1939-1946, Warszawa (Archiwum WSD Siedlce).

Michiels, G.G. (1929). *Normae generales juris canonici: Commentarius libri I codicis juris canonici*, t. 1-2. Lublin: Univ. Catholica.

Mychra, M.A., Ś.P. Ks. dr. Bernard Filipiuk, *Prawo Kanoniczne* 1-4 (6), 573-581.

Myrcha M.A. (1936). Dowód ze świadków w procesie kanonicznym. Lublin: TN KUL.

Myrcha M.A. (1948). *Sądy polubowne w prawie kanonicznym. Studium prawno-porównawcze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Myrcha, M.A., Ks. Jan Zubka, *Prawo Kanoniczne* 3-4 (19), 232-247.

Nasiłowski, K.(1969). De distinctione potestatis ordinis et iurisdictionis a primis Ecclesiae saeculis usque ad exeuntem decretistarum periodum, w: K. Mörsdorf, A. Scheuermann, G. May (red.), *Ius sacrum: Klaus Mörsdorf zum 60. Geburtstag*, (165-180). München: F. Schöningh.

Pałka, P. (1986). Ks. Marian-Alfons Myrcha jako student i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, *Prawo Kanoniczne* 1-2 (29), 13-17.

Pasternak, F. (1980). Reorganizacja studiów kościelnych - szczególnie wykładów prawa kanonicznego - w świetle „Sapientia christiana”, *Prawo Kanoniczne* 3-4 (23), 211-232.

Paulus PP. VI. (1966). Constitutio „Apostolica Paenitemini”, 17.02.1966, *Acta Apostolicae Sedis* (58) 177-198.

Paulus PP. VI. (1967). Indulgentiarum doctrina, 01.01.1967, *Acta Apostolicae Sedis* (59) 5-24.

Paulus PP. VI. (1967). Sacrorum Diaconatus Ordinem, 18.06.1967, *Acta Apostolicae Sedis* (59) 697-704.

Paulus PP. VI. (1970). Matrimonia mixta, 31.03.1970, *Acta Apostolicae Sedis* (62) 257-265.

Paulus PP. VI. (1971). Causa matrimoniales, 28.03.1971, *Acta Apostolicae Sedis* (63) 441-446.

Paulus PP. VI. (1972). Motu proprio „Ad pascendum”, 15.08.1972, *Acta Apostolicae Sedis* (64), 534-540.

Paulus PP. VI. (1972). Motu proprio „Ministeria quaedam”, 15.08.1972, *Acta Apostolicae Sedis* (64) 529-534.

Paulus PP. VI. (1973). Constitutio Apostolica „Sacrarum unctionem infirmorum”, 30.11. 1972, *Acta Apostolicae Sedis* (65), 5-9.

Paulus PP. VI. (1974). Motu proprio „Firma in traditione”, 13.06.1974, *Acta Apostolicae Sedis* (66), 308-311.

Pawłuk, T. (1984). Formacja kanonistyczna w seminariach duchownych, *Prawo Kanoniczne* (27), 3-15.

Pawłuk, T. (1984-1990). *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1-4. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.

Petrani, A. (1961). *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.* Lublin: TN KUL.

Pius PP. XI. (1931). Constitutio Apostolica „Deus scientiarum Dominus” de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum, 24.05.1931, *Acta Apostolicae Sedis*

(23), 241-262.

Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. (1980). Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutum vitae consecratae recognitum, Libreria Editrice Vaticana.

Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. (1982). Codex Iuris Canonici. Schema Novissimum, post consultationem S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutum vitae consecratae recognitum, iuxta placita Patrum Commissionis deinde emanatum atque Summo Pontifici praesentatum, 25.03.1982, Civitate Vaticanum.

Prokop, K.R. (1998). *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej*, Kraków: Universitas 1998.

Przekop, E. (1989). Filipiuk Bernard, w: L. Bińkowskiego i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 5, (kol. 218). Lublin: TN KUL 1989.

Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus. (1917). De novo iuris canonici Codice in scholis proponendo, 07.08.1917, *Acta Apostolicae Sedis* I (9), 439.

Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus. (1918). Decretum „de experimentis ad gradus in iure canonico assequendos”, 31.10.1918, *Acta Apostolicae Sedis* (11), 19.

Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus. (1931). Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam „Deus Scientiarum Dominus” de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum rite exsequendam, 12.06.1931, *Acta Apostolicae Sedis* (23), 263-284.

Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica. (1970). Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis, 06.01.1970, *Acta Apostolicae Sedis* (62), 321-384.

Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica. (1975). Lettera circularis de doctrina iuris canonici candidatis ad sacerdotium tradenda, 02.04.1975, *Communicationes. Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis* (7), 12-17.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1965). Constitutio dogmatica „Lumen Gentium” de Ecclesia, 21.11.1964, *Acta Apostolicae Sedis* (57), 5-112.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1966). Constitutio pastoralis „Gaudium et spes”, 07.12.1966, *Acta Apostolicae Sedis* (58), 1025-1115.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1966). Decretum „Optatum totius”, 28.10.1965, *Acta Apostolicae Sedis* (58), 713-727.

Sipos, I. (1940). *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum*. Pécs: Ex Typographia „Haladás R.T.”.

Sobański, R. (1973). Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurydycznych, *Collectanea Theologica* (4), 37-40.

Sobór Watykański II. (2000). Dekret o formacji kapłańskiej, w: J. Groblicki, E. Florowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst polski*, (286-300), wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000.

Sobór Watykański II. (2000). Konstytucja dogmatyczna o Kościele, w: J. Groblicki, E. Florkowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, (105-170), wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000.

Sobór Watykański II. (2000). Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, w: J. Groblicki, E. Florkowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, (537-620), wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000.

Sokołowski, Cz. (1972). Śp. ks. prałat dr Adam Dawidczyk, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej* 4 (41), 92-94.

Sokołowski, P. (2012). Ryster Julian, w: E. Gigilewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 17, (kol. 688). Lublin: TN KUL.

Spetia, A., Barberi, A., Segretus R. (red.). (1853). Bullarii romani continuation summorum pontifium Clementis XIII, Clementis XIV, Pii VI, Pii VII, Leonis XII, Pii VIII, (et Gregorii VI), t. 53, Romae: [b.w.].

Sztafrowski, E. (1976-1979). *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Sztafrowski, E. (red.) (1968-1977). *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawno-liturgiczne*, t. 1-14. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Wilemska, E. (2009). Myrcha Marian, w: E. Grylewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 13, (kol. 578-579). Lublin: TN KUL 2009.

Wilemska, E. (2009). Nasiłowski Kazimierz, w: E. Gigilewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 13, (kol. 777). Lublin: TN KUL.

Wilemska, E. (2013). Sztafrowski Edward, w: E. Gigilewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, (kol. 128-129). Lublin: TN KUL.

Wójcik, W. (1972). Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu (1820-1970), *Prawo Kanoniczne* (15), 99-124.

Wójcik, W. (1975). Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne* 5 (23), 11-21.

Wójcik, W. (1975). Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne* 5 (23), 11-21.

Wójcik, W. (1989). Ex imposita nobis. W: R. Łukaszyk i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 4, (kol. 1461-1462). Lublin: TN KUL, 1989.

Wroczeński, J. (2009). Ks. prof. Jerzy Syryjczyk (1950-2009), *Prawo Kanoniczne* 1-2 (52), 5-12.

Zasady formacji kapłańskiej w Polsce, (1999). Karol Klauza (red.), Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie, Tygodnik Katolicki „Niedziela”.

Zubka, J. (1935). *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*. Lublin: TN KUL 1935.

Zubka, J. (1969). *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Ks. JAN ZOWCZAK*

KATOLICKA NAUKA SPOŁECZNA JAKO DYSCYPLINA WIEDZY NA STUDIACH TEOLOGICZNYCH

Treść: Wstęp; 1. Status przedmiotu i jego nazwa; 2. Treści wykładowe – program nauczania; 3. Metodologia wykładu katolickiej nauki społecznej; 4. Używane podręczniki; 5. Związki katolickiej nauki społecznej z socjologią; 6. Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne; 7. Wykładowcy KNS w siedleckim Wyższym Seminarium Duchownym; Zakończenie; Streszczenie; Summary: Catholic social teaching as a discipline of knowledge in theological studies.

Słowa kluczowe: Katolicka nauka społeczna, studia teologiczne, status katolickiej nauki społecznej, przemiana życia społecznego.

Key words: Catholic Social Teaching, Theological Studies, The Status of Catholic Social Teaching, Transformation of Social Life

Wstęp

Katolicka nauka społeczna jest jedną z dyscyplin wiedzy wykładanej w wyższych seminariach duchownych oraz innych uczelniach teologicznych. Jubileusz 200-lecia Diecezji Siedleckiej jest szczególną okolicznością skłaniającą do podjęcia refleksji na temat statusu katolickiej nauki społecznej na tle innych wykładanych przedmiotów oraz jej wpływie na przemiany życia społecznego w Polsce. Naszą analizę dotyczącą statusu metodologicznego przedmiotu, metodologii wykładu, treści wykładowych i używanych podręczników

zwieńczy refleksja na temat wpływu katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce oraz prezentacja wykładowców tej dyscypliny wiedzy w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej, na przestrzeni dziejów.

1. Status przedmiotu i jego nazwa

Katolicka nauka społeczna jako oddzielny przedmiot wykładowy jest stosunkowo młoda. Nie znaczy to, iż problematyka społeczna nie znajdowała się w kręgu zainteresowania nauczania Kościoła i, że nie była podejmowana jako ważny temat w formacji przyszłych księży w seminarium duchownym. Faktem jest, iż tak zwana *kwestia społeczna* stała się przedmiotem nauczania moralnego Kościoła dopiero pod koniec XIX wieku, wraz z pierwszą encykliką Leona XIII *Rerum novarum*, wydaną w 1891 roku. Kościół od początku swego istnienia podejmował kwestie etyczno-społeczne. Świadcstwo tego znajduje się w Piśmie Świętym. Dokumenty nauki społecznej Kościoła wyrażają w sposób jasny i szczegółowy troskę Kościoła, nie tylko o sprawy duchowe, ale także o sprawy doczesne¹. Nauczanie społeczne Kościoła stało się bardziej intensywne od końca XIX wieku. Ta intensywność wypowiedzi społecznej Kościoła w tym okresie sprawiła, że zaistniała potrzeba nowej dyscypliny, wyodrębnionej z teologii moralnej, która przyjęła nazwę katolickiej nauki społecznej. Określenie to stało się nazwą nowego przedmiotu w ramach seminaryjnych studiów filozoficzno-teologicznych².

Studium społecznej nauki Kościoła ma na celu poznanie natury, celu i innych istotnych elementów tej nauki. Stąd też należy odróżnić oficjalną naukę Kościoła od poglądów różnych szkół, które zajmują się systematyzowaniem, wyjaśnianiem, rozwijaniem i porządkowaniem treści zawartych w dokumentach papieskich czy innych urzędowych wypowiedziach Kościoła, na co zwracał już uwagę papież Pius XII³.

* Autor, prezbiter diecezji siedleckiej, dr nauk humanistycznych w zakresie socjologii, pracownik naukowo-dydaktyczny UKSW (1996-2013), Szkoły Wyższej Bogdana Jańskiego w Warszawie (od roku 2013), jest wykładowcą katolickiej nauki społecznej w WSD Diecezji Siedleckiej oraz w Instytucie Teologicznym. Przedmiotem jego badań jest socjologia religii, wychowania i edukacji. W latach 1998-2012 był organizatorem i dyrektorem Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego w Siedlcach. Pracował w Kurii Diecezjalnej Siedleckiej jako wizytator nauki religii oraz wicedyrektor Wydziału Nauczania (1992-1998). Jest autorem monografii pt. *Diecezja Siedlecka w świetle badań socjologicznych*, Siedlce 2018. Jako członek zespołu badawczego Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego w Warszawie, był współautorem publikacji pt.: *Postawy katolików praktykujących i odbiór duszpasterstwa parafialnego w Diecezji Siedleckiej. Diagnoza socjologiczna i postulaty pastoralne*, Siedlce 2017. Jest kapelanem Sióstr Sakramentek-Benedyktynek w Siedlcach.

¹ R. Czekalski, *Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II*, w: *Warszawskie Studia Teologiczne XXIV* 11/2011, s. 45-62.

² Zob. T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński *Katolicka Nauka Społeczna*, Częstochowa 2004, s. 11.

³ Pius XII, Przemówienie do Senatu i alumnów Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego *Animus noster*,

Nazwa „katolicka nauka społeczna” w sensie ogólnym - nie rozróżniając w tym momencie nazwy dyscypliny wiedzy teologicznej od nazwy przedmiotu wykładanego w seminariach duchownych i innych uczelniach katolickich - w sensie potocznym oznacza, zgodnie z definicją T. Borutki *zespół twierdzeń i zasad, w świetle których można i należy poszukiwać rozwiązań praktycznych zagadnień współżycia społecznego oraz działalności politycznej i gospodarczej*⁴. W ostatnich latach upowszechniła się nazwa przedmiotu, podejmującego nauczanie społeczne Kościoła jako „katolicka nauka społeczna”, określana skrótem: KNS. Nazwa ta została po raz pierwszy użyta w encyklice Piusa XI *Quadragesimo anno*, w której określa się ją jako – *disciplina socialis catholica*. W takiej też formie upowszechniła się w naukach teologicznych.

Rozwój historyczny nazwy *katolicka nauka społeczna* wskazuje na przenikanie się określeń *nauczanie społeczne* i *nauka społeczna*, a także na *bogate dziedzictwo, które Kościół zdobywał stopniowo czerpiąc ze słowa Bożego i uważnie śledząc zmienne losy ludów w różnych epokach historii*⁵. Genezę powstania i wydzielenia się katolickiej nauki bardzo trafnie opisuje instrukcja Kongregacji Nauki Wiary, poświęcona nauczaniu społecznemu Kościoła. *Omawiana nauka społeczna kształtowała się w XIX wieku jako dopełnienie traktatu moralnego, poświęconego cnocie sprawiedliwości, jednakże bardzo szybko uzyskała znaczną autonomię w rezultacie ciągłego, organicznego i systematycznego rozwoju refleksji moralnej kościoła nad nowymi i złożonymi problemami społecznymi. Można zatem stwierdzić, że nauka społeczna posiada własną tożsamość, o wyraźnie określonym profilu teologicznym*⁶.

Papież Jan Paweł II, który w swoim nauczaniu wielokrotnie podejmował tematy społeczne, w encyklice *Laborem exercens* kilka razy użył zamiennie dwóch określeń: *katolicka nauka społeczna* oraz *nauczanie społeczne Kościoła*. On też odnosił się do nowych paradygmatów nauczania społecznego Kościoła, które w XX wieku koncentrowały się wokół tematów: wyzwolenie, solidarność, postęp, ekologia, dyskurs etyczny⁷. Te właśnie tematy podejmował papież, ze świadomością, że Kościół nie pragnie zawłaszczyć świata dla swoich własnych celów, jeżeli zaś wypowiada się o sprawach społecznych to tylko ze względu na prawdę o człowieku, i jego celowości, wskazując przy tym potrzebę nowego porozumienia i konsensusu międzynarodowego⁸.

w: AAS, nr 45(1953), s. 687.

⁴ T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, dz. cyt., s. 11.

⁵ Kongregacja Wychowania Katolickiego, *Wskazania Dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła w ramach formacji kapłańskiej* z 30 XII 1988r., nr 1.

⁶ Kongregacja Nauki Wiary, *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr.4.

⁷ H. Juros, *Spór o metodologię nauki społecznej Kościoła*, w: Jan Paweł II, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red.: F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998, s. 353.

⁸ Tamże.

Uzasadnienie konieczności studium nauki społecznej Kościoła w seminariach duchownych i na katolickich fakultetach teologicznych znajdujemy między innymi w encyklice Jana XIII *Mater et magistra*, gdzie czytamy: *Bardzo pragniemy, by naukę społeczną coraz więcej studiowano. Przede wszystkim zaś nakazujemy, by była ona wykładana jako przedmiot obowiązkowy w szkołach katolickich wszelkiego rodzaju i stopnia, a najbardziej oczywiście w seminariach duchownych, choć wiemy, że w wielu tego rodzaju zakładach kształcenia młodzieży jest to już od dawna znakomicie realizowane*⁹. Również papież Jan Paweł II w swoich encyklikach społecznych daje wyraźny impuls do propagowania nauki społecznej Kościoła. Przypomina, że *nauczanie i upowszechnianie nauki społecznej wchodzi w zakres ewangelizacyjnej misji Kościoła*¹⁰.

W ostatnich latach, szczególnie w okresie transformacji systemowej w Polsce w wielu środowiskach widać autentyczne zainteresowanie tym, co Kościół ma do powiedzenia w zakresie problematyki społeczno-gospodarczej i politycznej. Biorąc pod uwagę także czynniki zewnętrzne, to znaczy brak dyskryminacji ideologicznej, zaistniały lepsze warunki rozwoju katolickiej nauki społecznej w naszym kraju¹¹. Stąd też katolicka nauka społeczna jest wykładana w seminariach duchownych i na wydziałach teologicznych, nie tylko w katolickich uczelniach. Od kilku lat istnieją w Polsce wydziały teologiczne na uczelniach państwowych: na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, na Uniwersytecie Opolskim w Opolu, na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz na Uniwersytecie Szczecińskim¹².

Katolicka nauka społeczna jest nauką, stąd w jej uprawianiu występują też różne szkoły. W tym momencie warto więc wymienić te najbardziej wyraziste i znaczące, którymi są: (1) szkoła solidaryzmu społecznego (O. von Nell-Breuning), (2) prawa naturalnego (J. Messner), społecznej teologii moralnej (S. Olejnik, J. Majka), (3) teologii wyzwolenia (G. Gutierrez), (4) lubelska szkoła personalizmu społecznego (Cz. Strzeszewski, J. Kondziela, J. Krucina, F.J. Mazurek, A.F. Utz)¹³.

⁹ Jan XXIII, Encyklika *Mater et magistra* (=MM), nr 223.

¹⁰ Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (=SRS), nr 41.

¹¹ J. Kupny, *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85.

¹² j.w.

¹³ F. Mazurek, *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Katowice 2007, s. 10.

2. Treści wykładowe – program nauczania

Program nauczania i treści wykładowe katolickiej nauki społecznej są ściśle wpisane w oczekiwania Kościoła, dotyczące formacji alumnów w seminariach duchownych jako powołanych do kapłaństwa w Kościele¹⁴. Kongregacja do spraw Duchowieństwa, w dokumencie *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, zwraca uwagę na konieczność wszechstronnej formacji kandydatów do kapłaństwa, a w szczególności ich formację humanistyczną. W cytowanym dokumencie czytamy: *Należną uwagę trzeba zwrócić na nauki humanistyczne, takie jak socjologia, pedagogika i psychologia, w tych aspektach, które zostały uznane za najbardziej przydatne do procesu formacyjnego w perspektywie posługi kapłańskiej. Ich studium ma na celu umożliwienie seminarzystom nabycie zdolności do poznania ducha ludzkiego, wraz z jego bogactwami i słabościami, by tym samym ułatwić im formułowanie ocen jasnych i wyważonych dotyczących osób i sytuacji*¹⁵. Tak więc *Ratio fundamentalis* wśród nauk humanistycznych dostrzega potrzebę wiedzy socjologicznej, nie precyzując wprawdzie o jakie dyscypliny socjologiczne chodzi. Nie podaje też definicji tej dyscypliny ani nie mówi o sposobie jej uprawiania. Niemniej jednak socjologia została przez dokument wyszczególniona jako przedmiot najbardziej przydatny w perspektywie posługi kapłańskiej. Studium przedmiotów humanistycznych ma umożliwić seminarzystom nabycie zdolności do poznania ducha ludzkiego, wraz z jego bogactwem i słabościami, by oni potrafili formułować jasne i wyważone oceny dotyczące osób i ich egzystencjalnej sytuacji¹⁶.

Kongregacja do spraw Duchowieństwa dość precyzyjnie wskazuje na formę realizacji katolickiej nauki społecznej, jako oddzielnej dyscypliny, stwierdzając między innymi: *Należy zatroszczyć się o to, aby wystarczająca liczba zajęć była zarezerwowana na nauczanie katolickiej nauki społecznej, mając na uwadze, iż głoszenie Ewangelii i dawanie o niej świadectwa, przez powołanego do tego prezbitera, znacząco oddziałują na społeczność ludzką i zmierza, między innymi, do budowania Królestwa Bożego*¹⁷. Ponadto dokument stwierdza, że *działanie to pociąga za sobą pogłębioną znajomość rzeczywistości i interpretację ewangeliczną relacji ludzkich, społecznych i politycznych, determinujących istnienie jednostek i narodów. W perspektywę tę wpisane są tematy dotyczące życia Ludu Bożego*

¹⁴ P. Pastewski, *Czym charakteryzuje się powołanie kapłańskie w rozumieniu Św. Jana Pawła II*, „Civitas et Lex” 2015, 4(8), s. 79.

¹⁵ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. L’Osservatore Romano, Watykan, 8 grudnia 2016 roku, nr 163.

¹⁶ R. Selejda, *Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, „Collectanea Theologica”, 87(2017), nr 3, s. 121.

¹⁷ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*., dz. cyt., nr 172.

go, obszernie podjęte przez Magisterium Kościoła¹⁸. Do nich należy zaliczyć między innymi poszukiwanie dobra wspólnego, wartość solidarności między narodami i wzajemnej pomocy, wychowanie młodych, pracę ze związanymi z nią prawami i obowiązkami, znaczenie władzy politycznej, wartość sprawiedliwości i pokoju, struktury pomocy społecznej i towarzyszenie najbardziej potrzebującym¹⁹. Analizując problematykę katolickiej nauki społecznej w formacji seminaryjnej alumnów Kongregacja do spraw Duchowieństwa zwraca uwagę na tak zwany problem ekologiczny, gdyż *ochrona stworzenia i troska o wspólny dom – ziemię – w pełni przynależą do chrześcijańskiej wizji człowieka i rzeczywistości, reprezentują w pewien sposób podłoże dla zdrowej ekologii relacji ludzkich i dlatego wymagają, zwłaszcza w czasach współczesnych od niektórych ludzi «nawrócenia ekologicznego, które wiąże się z rozwijaniem wszystkich konsekwencji ich spotkania z Jezusem w relacjach z otaczającym ich światem. Życie powołaniem, by być obrońcami dzieła Bożego, jest istotną częścią życia uczciwego, nie zaś czymś opcjonalnym, ani też drugorzędnym elementem doświadczenia chrześcijańskiego»*²⁰. Konieczne zatem będzie – stwierdza *Ratio fundamentalis* – mocne uwrażliwienie przyszłych prezbiterów na tę tematykę i poprzez niezbędne wskazania pedagogiczne i teologiczne, udzielenie im pomocy, aby mogli *rozpoznać wielkość, pilność i piękno wspomnianego wyzwania*²¹ oraz podjąć je w posłudze pasterskiej, jako promotorzy odpowiedniej opieki nad wszystkim tym, co związane jest ze stworzeniem²².

Treści wykładowe i program nauczania Katolickiej Nauki Społecznej w wyższych seminariach duchownych w Polsce określa *Ratio studiorum* dla studentów w wyższych seminariach duchownych w Polsce²³. Dokument ten ukazuje cały program studiów seminaryjnych w szerszym kontekście zasad formacji kapłańskiej w Polsce. *Ratio studiorum* zawiera nazwy przedmiotów i określa liczbę godzin danego przedmiotu w każdym z wyższych seminariów duchownych w Polsce. Katolicka nauka społeczna została umieszczona w tym dokumencie wśród grupy przedmiotów o charakterze teologicznym, razem z teologią moralną i teologią duchowości.

¹⁸ Por. Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum*), w: AAS 23 (1890-1891), nr 641-670; Jan XXIII, Encyklika *Mater et Magistra*, w: AAS 53 (1961), nr 401-464; Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, w: AAS 59 (1967), nr 257-299; Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, w: AAS 83 (1991), nr 793 -867; Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, w: AAS nr 101 (20 09), 641-709.

¹⁹ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. L'Osservatore Romano, Watykan, 8 grudnia 2016 roku, nr 172.

²⁰ Zob. Franciszek, *Encyklika Laudato si'* (24 maja 2015 r.), 217, w: L'Osservatore Romano 137 (19 czerwca 2015 r.), nr 6.

²¹ j.w.

²² Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa*, dz. cyt., 172.

²³ *Ratio studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce*, w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa 1999.

W odniesieniu do katolickiej nauki społecznej *Ratio studiorum* podaje, iż: *W ramach zajęć z katolickiej nauki społecznej alumni powinni zaznajomić się z podstawowymi zagadnieniami życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Historia nauki społecznej Kościoła powinna ukazać zarówno jej ciągłość, rozwój, jak i aktualność. Szczególną uwagę należy zwrócić na tę część nauki społecznej Kościoła, która formułuje antropologiczno-personalistyczne podstawy jej nauczania, zasady i normy życia społecznego. W tym celu należy zawsze odwoływać się do dokumentów społecznych Kościoła. Wymogiem współczesności jest też silniejsze wyakcentowanie specyficznych problemów społeczeństw końca XX wieku, jak: chaos komunikacyjny, konfrontacja religii, kultur, stylów życia i ideologii, aspiracje polityczne i gospodarcze obywateli, będące skutkiem postępującej emancypacji coraz większych grup społecznych. Oczekuje się, że „studium katolickiej nauki społecznej będzie służyło poznawaniu i rozumieniu problemów współczesnego świata, przygotowując jednocześnie alumnów do właściwego wyrażania społecznego wymiaru wiary²⁴.*

Zgodnie z *Ratio studiorum* katolicka nauka społeczna powinna być wykładana na studiach seminaryjnych na roku czwartym i piątym. Przewiduje się 56 godz. tego przedmiotu na roku czwartym oraz 28 godz. na roku piątym. W praktyce WSD w Siedlcach w ostatnich latach program KNS jest realizowany na roku piątym w formie wykładów i ćwiczeń. Ćwiczenia pozwalają zapoznać się z dokumentami społecznymi Kościoła oraz są okazją aktywizacji alumnów w zakresie problematyki społecznej.

Program studiów katolickiej nauki społecznej na roku czwartym przewiduje realizację czterech wyodrębnionych bloków tematycznych: (1) Zagadnienia wstępne, (2) Człowiek w społeczeństwie, (3) Wspólnota rodzinna, (4) Wspólnota polityczna. Zagadnienia wstępne dotyczą zasadniczo metodologii katolickiej nauki społecznej oraz historii katolicyzmu społecznego. Wstęp do katolickiej nauki społecznej jest też okazją ukazania społecznego wymiaru pierwotnego orędzia chrześcijańskiego, a więc Biblii i Ojców Kościoła. Drugi blok tematyczny - *Człowiek w społeczeństwie*, ma ukazać: (1) Koncepcję człowieka w katolickiej nauce społecznej, (2) Prawa człowieka, (3) Podstawowe zasady życia społecznego, (4) Najbardziej aktualne wybrane zagadnienia życia społecznego - konsumizm, *społeczeństwo doznań*, narkomania, sekty. Trzeci blok tematyczny - *Wspólnota rodzinna*, poświęcony jest rodzinie, z propozycją przemyślenia tematów: (1) Społeczny wymiar małżeństwa i rodziny, (2) Prawa rodziców i dzieci, (3) Obowiązki państwa wobec małżeństwa i rodziny. Czwarty i zarazem ostatni blok tematyczny - „Wspólnota polityczna” przewiduje realizację wybranych tematów z tego obszaru życia społecznego, takich jak: (1) Koncepcja państwa - państwo prawa, socjalne i totalitarne,

²⁴ *Ratio studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce*, w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa 1999, s. 181.

(2) Zaangażowanie polityczne chrześcijan - teoria uczestnictwa w partiach politycznych i strukturach pośrednich, (3) Demokracja a społeczeństwo obywatelskie, (4) Pluralizm, dialog i tolerancja, (5) Liberalizm - formy i ocena, (6) Środki masowego przekazu i ich zadania.

Zgodnie z *Ratio studiorum* na roku piątym w ramach katolickiej nauki społecznej przewiduje się realizację wybranych tematów, dotyczących podstawowych zagadnień z ekonomii, a w szczególności: (1) Rozwój przemysłu i jego konsekwencje, (2) Społeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej, (3) Bezrobocie jako wyzwanie dla solidarności społecznej, (4) Własność prywatna i wspólna, (5) Podatki jako problem etyczno-społeczny, (6) Rynek i wolna konkurencja, (7) Przedsiębiorstwo wspólnotą osób, (8) Prawidłowa koncepcja rozwoju i postępu, (9) Związki zawodowe, (10) Rola państwa w życiu gospodarczym, (11) Troska o środowisko w rozumieniu *Centesimus Annus*.

Interpretacja programu studiów seminaryjnych, zawartych w *Ratio studiorum*, uwzględniająca *Ratio* Kongregacji do spraw Duchowieństwa ukazuje wyraźnie, że seminarzysta, aby mógł zostać dobrym księdzem, oprócz zdania wszystkich egzaminów, przewidzianych przez *Ratio studiorum*, powinien posiadać dojrzałość ludzką, duchową i duszpasterską. Przytaczany dokument *Ratio fundamentalis*, prezentując etapy studiów teologicznych w seminarium, do tradycyjnie wymienianych przez inne dokumenty Kościoła etapów *etap studiów filozoficznych*, *etap etap studiów teologicznych* i *etap pastoralny*, dodał ponadto *etap bycia uczniem* oraz *etap upodobnienia się do Chrystusa* i *etap syntezy powołaniowej*, którym odpowiada droga i treści formacyjne, ukierunkowane na upodobnienie kandydata na obraz Jezusa Chrystusa jako Pasterza²⁵. Na tym etapie syntezy powołaniowej socjologia wraz z katolicką nauką społeczną mają do odegrania niepoślednią rolę.

3. Metodologia wykładu katolickiej nauki społecznej

Katolicka nauka społeczna jako dyscyplina wiedzy posiada przede wszystkim charakter teologiczny. Celem katolickiej nauki społecznej jest pasterska posługa wobec świata, zmierzająca do pobudzania integralnego rozwoju człowieka poprzez praktykę chrześcijańskiego wyzwolenia w perspektywie ziemskiej i transcendentnej²⁶. Teologiczny charakter tej dyscypliny sprawia, że u podstaw nauki społecznej Kościoła znajduje się antropo-

²⁵ R. Selejdak, *Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, „Collectanea Theologica”, 87(2017), nr 3, s. 131.

²⁶ Por. Paweł VI, Adhortacja apostolska, *Evangelii nuntiandi*, nr. 31

logia zaczerpnięta z Objawienia. Podstawowym punktem odniesienia jest w niej zawsze słowo i przykład Jezusa Chrystusa oraz żywa tradycja Kościoła

Metodologiczne zasady uprawiania katolickiej nauki społecznej, które upowszechniły się w tej nauce podał Jan XXIII w encyklice *Mater et magistra*. Papież ten zaproponował sylogizm praktyczny: *Zasady nauki społecznej wprowadza się zazwyczaj w trzech etapach: najpierw bada się, jaki jest rzeczywisty stan rzeczy, następnie dokonuje się wnikliwej oceny tego stanu w świetle wspomnianych zasad, a wreszcie ustala się, co można i należy czynić, by podane zasady wprowadzić w życie odpowiednio do okoliczności miejsca i czasu. Te trzy etapy postępowania określa się nieraz słowami: zbadać, ocenić, działać*²⁷.

Duży wkład do udoskonalenia metody nauki społecznej Kościoła wniósł Jan Paweł II, udoskonalając metodę KNS. Na szczególną uwagę zasługuje Orędzie na Światowy Dzień Pokoju (1998), w którym papież w sposób wzorcowy przeprowadził teologizację nauki społecznej Kościoła²⁸. Uszczegółowienie tych zagadnień, znajdujemy w encyklice *Sollicitudo rei socialis*, w której między innymi czytamy: *Nauka społeczna Kościoła nie jest jakąś «trzecią drogą» między liberalnym kapitalizmem i marksistowskim kolektywizmem ani jakąś możliwą alternatywą innych, nie tak radykalnie przeciwstawnych wobec siebie rozwiązań: stanowi ona kategorię niezależną. Nie jest także ideologią, lecz dokładnym sformułowaniem wyników pogłębionej refleksji nad złożoną rzeczywistością ludzkiej egzystencji w społeczeństwie i w kontekście międzynarodowym, przeprowadzonej w świetle wiary i tradycji kościelnej. Jej podstawowym celem jest wyjaśnianie tej rzeczywistości poprzez badanie jej zgodności czy niezgodności z nauką Ewangelii o człowieku i jego powołaniu doczesnym, a zarazem transcendentnym; zmierza zatem do ukierunkowania chrześcijańskiego postępowania. Nauka ta należy przeto nie do dziedziny ideologii, lecz teologii, zwłaszcza teologii moralnej*²⁹. Z kolei w encyklice społecznej *Centesimus annus*, Jan Paweł II podkreśla znaczenie doświadczenia socjalnego, ale także znajomość i wymagania nauk społecznych³⁰, przez co ukazał interdyscyplinarny charakter tej dyscypliny naukowej. Zwraca więc uwagę, że osiągnięcia innych nauk zajmujących się człowiekiem mogą być pomocne w interpretacji kluczowych zagadnień społecznych.

Nauki pomocnicze, takie jak socjologia, psychologia, ekonomia i inne nie są same zdolne do wyjaśnienia fenomenu ludzkiej egzystencji człowieka jako istoty społecznej,

²⁷ MM, nr 236.

²⁸ H. Juros, *Katolicka nauka społeczna contra teologia (moralna) społeczna. Uwagi metodologiczne do Orędzia Jana Pawła II na Międzynarodowy Dzień Pokoju 1998*, w: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, Warszawa 2003, s. 23-38.

²⁹ Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1998*, nr 41.

³⁰ Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 53.

o czym pisał papież Paweł VI: *Nauki humanistyczne, będąc warunkiem koniecznym choć niewystarczającym do coraz lepszego poznania tego, co ludzkie, są niejako językiem, który z dnia na dzień staje się coraz bardziej złożony, ale który raczej poszerza niż wyjaśnia tajemnicę serca ludzkiego, i który nie odpowiada w pełni pragnieniom płynącym z głębi ludzkiego ducha*³¹.

W związku z interdyscyplinarnym charakterem wykładu katolickiej nauki społecznej, niektórzy badacze podkreślają metodologiczne słabości takiego podejścia. Ks. Helmut Juros, wieloletni profesor katolickiej nauki społecznej na UKSW uważa, że w tej dziedzinie jest jeszcze wiele do zrobienia, stwierdzając, iż *katolicka nauka społeczna chce pogodzić empirię z refleksją filozoficzno-teologiczną, opisowość z normatywnością twierdzeń. Niepokoje metodologiczne w każdej z tych dyscyplin są przenoszone na teren katolickiej nauki społecznej i ulegają dodatkowemu wzmocnieniu przez próby jakiegoś sensownego połączenia elementów pochodzących z wielu obszarów badawczych w jedną spójną strukturę teoretyczną*³². Ks. H. Juros opisuje katolicką naukę społeczną jako dyscyplinę teologiczną, będącą zbiorem zdań otwartych, systemem metodologicznie słabo spójnym.

Na ogół w tej dziedzinie nauki wyróżnia się trzy wymiary: teoretyczny, historyczny i praktyczny, które są ze sobą ściśle powiązane i nierozdzielne. Wymiar teoretyczny obejmuje poglądy Kościoła zawarte w poszczególnych jego dokumentach. Wskazuje on na trwałe zasady życia społecznego. Wymiar historyczny świadczy o tym, że stosowanie niezmiennych zasad dokonuje się w kontekście konkretnej wizji społeczeństwa żyjącego w określonym czasie i w określonych warunkach. Wymiar praktyczny zaś wskazuje na to, że nauka społeczna nie ogranicza się tylko do głoszenia zasad stanowiących podstawę refleksji ani do interpretacji historycznej, lecz nade wszystko proponuje skuteczne stosowanie tych zasad w praktyce, przekładając je na język konkretnego³³.

Nauczanie społeczne Kościoła ma już w Polsce dość długą tradycję. W analizach poświęconych metodologii uprawiania katolickiej nauki społecznej wyróżnia się najczęściej dwa sposoby uprawiania tej dyscypliny, czy jak kto woli dwie szkoły metodologii³⁴. Pierwszy polega na interpretacji nauczania społecznego Kościoła metodą w pewnym sensie egzegetyczną, stosowaną w naukach biblijnych, która polega na interpretacji nauki Kościoła w dziedzinie społecznej. Metoda ta abstrahuje od aktualnej rzeczywi-

³¹ Paweł VI, List apostolski do kard. Maurice Roy, *Octogesima adveniens*, nr 40.

³² H. Juros, *Wokół tożsamości katolickiej nauki społecznej*, w: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, dz. cyt., 18n.

³³ R. Czekalski, *Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXIV(1)2011, s. 45-62.

³⁴ Zob. S. Fel, J. Kupny, *Wstęp*: do, *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Katowice 2007, s. 7.

stości społeczno-gospodarczej; nie odnosi się do niej.

Drugi sposób uprawiania katolickiej nauki społecznej, punktem wyjścia czyni konkretne sytuacje życia społecznego i gospodarczego, poddając je następnie ocenie etycznej, między innymi przy pomocy kryteriów wskazywanych przez nauczanie społeczne Kościoła, aby wreszcie wysunąć konkretne propozycje odpowiadające uwarunkowaniom czasu i miejsca³⁵. Z tym sposobem uprawiania katolickiej nauki społecznej najczęściej kojarzone jest środowisko naukowe KUL, które reprezentuje między innymi cytowany przez nas ks. S. Fel. W określaniu nauczania społecznego w KUL Jan Paweł II, tak mocno związany z tym środowiskiem używał określenia *lubelska szkoła katolickiej nauki społecznej*³⁶. Początek tej szkole nauczania społecznego dał Cz. Strzeszewski, zainspirowany nauczaniem tej nauki przez Stefana kardynała Wyszyńskiego, który był wykładowcą tej dyscypliny³⁷.

Profesor Cz. Strzeszewski pisał o kard. S. Wyszyńskim, jako wykładowcy w seminarium wrocławskim, że: *jako profesor socjologii chrześcijańskiej seminarium wrocławskie reorganizuje studia społeczne, nadaje im nowoczesny charakter i zakres z uwzględnieniem nauk pomocniczych, ekonomii i socjologii. Wiąże katolicką naukę społeczną z teologią pastoralną i praktyką duszpasterską, praktyką działalności społecznej*³⁸. Było to konsekwencją zasięgu jego zainteresowań, który był *bardzo szeroki, od relacji między doktrynami społecznymi (katolicyzm, kapitalizm, socjalizm), poprzez zagadnienia metodologiczne (...) Akcji Katolickiej (...), aż do polityki społecznej i socjologii religii*³⁹.

Oryginalność kard. S. Wyszyńskiego jako wykładowcy KNS polegała przede wszystkim na jego spojrzeniu na sposób wykładu katolickiej nauki społecznej. W czasach jego działalności dydaktycznej katolicka nauka społeczna w Polsce koncentrowała się przede wszystkim na socjologii i ekonomii, polityce społecznej oraz historii ruchów społecznych i politycznych⁴⁰. Kard. S. Wyszyński jako wychowawca przyszłych księży patrzył na tę dziedzinę w perspektywie duszpasterskiego posłannictwa Kościoła. Traktował ją nie

³⁵ j.w.

³⁶ Zob. F. Mazurek, *Personalistyczno-integralne ujęcie katolickiej nauki społecznej w eksplikacji Stefana kardynała Wyszyńskiego*, Lublin 1999, s. 67.

³⁷ S. Fel, J. Kupny, *Wstęp: do, Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Katowice 2007, s. 7.

³⁸ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 1994, s. 372.

³⁹ Cz. Strzeszewski, *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1938*, Warszawa 1981, s. 265.

⁴⁰ Cz. Strzeszewski, *Współczesne kierunki rozwoju katolickiej nauki społecznej*, „Ateneum Kapłańskie” 1981, t. 58, s. 154-156.

tyłe jako element dziewiętnastowiecznej *kwestii społecznej*, ile raczej poszukiwał jej źródła w teologii biblijnej i całych dziejach Kościoła⁴¹.

Katolicka nauka społeczna jest dyscypliną o charakterze teologicznym. U podstaw nauki społecznej Kościoła znajduje się antropologia zaczerpnięta z Objawienia. Głosi ona, że człowiek został stworzony przez Boga, odkupiony przez Jezusa Chrystusa i przeznaczony do życia w królestwie niebieskim⁴². W tej dziedzinie nauki można wyróżnić trzy wymiary: teoretyczny, historyczny i praktyczny. Są one wzajemnie powiązane i nierozdzielne. Wymiar teoretyczny obejmuje nauczanie Kościoła zawarte w poszczególnych jego dokumentach. Wyraża on trwałe zasady życia społecznego. Wymiar historyczny świadczy o tym, że stosowanie niezmiennych zasad dokonuje się w kontekście konkretnej wizji społeczeństwa żyjącego w określonym czasie i w określonych warunkach. Wymiar praktyczny zaś wskazuje na to, że nauka społeczna nie ogranicza się tylko do głoszenia zasad stanowiących podstawę refleksji ani do interpretacji historycznej, lecz nade wszystko proponuje skuteczne stosowanie tych zasad w praktyce, przekładając je na język konkretności⁴³.

4. Używane podręczniki

Literatura z zakresu katolickiej nauki społecznej jest dziś dość obszerna. Studenci teologii mają do dyspozycji wiele opracowań i dość duże bogactwo literatury przedmiotu. Są również podręczniki im dedykowane. Stąd też uprawianie tej dyscypliny dziś jest łatwiejsze, niż kilkadziesiąt lat temu. Bogata oferta pozycji książkowych z zakresu katolickiej nauki społecznej pojawiła się w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia⁴⁴. W tym czasie wydano sporo książek i dokonano wielu tłumaczeń niektórych podręczników. Są one do dziś niezwykle pomocne, chociaż nie można się do nich ograniczyć, zważywszy na czas publikacji. Pozytywną ich cechą jest fakt podejmowania palących problemów społecznych, będących czasem szczególnym wyzwaniem na dziś, zgodnie z metodologią KNS -wiedzieć – ocenić – działać, i w związku z tym - próba zastosowania nauczania społecznego do obecnego *tu i teraz*.

⁴¹ J. Majka, *Nauczanie społeczne prymasa Polski*, „Rocznik Nauk Społecznych”, T X, 1982, s. 243.

⁴² Por. KDK, nr 63.

⁴³ Por. MM.

⁴⁴ S. Fontana, *Nauka społeczna Kościoła w Europie. Kongres w Rzymie, 19–21 czerwca 1997*, „Społeczeństwo” 1997, nr 4, s. 655–656.

Nie sposób wymienić w tym momencie wszystkie oficyny wydawnicze, które podejmują problematykę katolickiej nauki społecznej. Trzeba jednak pokreślić, że prace takie podejmowane są zarówno w środowisku lubelskim, jak i warszawskim, ale nie można też zapominać o *krakowskiej szkole katolickiej nauki społecznej*, kojarzonej z wieloma publikacjami ks. Andrzeja Zwolińskiego⁴⁵. Na specjalną uwagę w zakresie działalności wydawniczej krakowskiego środowiska zasługuje Wydawnictwo WAM, które publikuje serię *Wokół współczesności*. Seria ta wydawana jest we współpracy z Katolickim Biurem Informacji i Inicjatyw Europejskich (OCIPE), ze Stowarzyszeniem Chrześcijańskich Dzieł Wychowania (SCHDW) oraz z Centrum Nauk Społecznych Wydziału Filozoficznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej *Ignatianum* w Krakowie. Do chwili obecnej ukazało się kilkanaście książek autorów polskich i tłumaczeń autorów zagranicznych, które podejmują kwestie społeczne, polityczne i kulturalne.

W środowisku warszawskim wiele publikacji zawdzięczamy profesorom: A. Dylus, H. Jurosowi, H. Skorowskiemu, P. Mazurkiewiczowi. W Warszawie ukazuje się wiele czasopism poświęconych problematyce społecznej. Ogromne zasługi ma w tej dziedzinie czasopismo wydawane przez Katolickie Stowarzyszenie *Civitas Christiana*, wcześniej kwartalnik, a obecnie dwumiesięcznik *Społeczeństwo*, polska edycja włoskiego *La Società*. W tym czasopiśmie publikowane są studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła. Czasopismo to od lat przybliży polskiemu czytelnikowi publikacje z zakresu katolickiej nauki społecznej we Włoszech i zaznajamia z jej osiągnięciami. W Warszawie ma również swą siedzibę Centrum Myśli Jana Pawła II, które jako warszawska instytucja kultury jest miejscem spotkań i dialogu.

Podstawowym źródłem badaczy społecznego nauczania kościoła jest dziś niewątpliwie Kompendium nauki społecznej Kościoła⁴⁶. Zostało ono opracowane na polecenie Ojca Świętego Jana Pawła II – w sposób syntetyczny, a jednocześnie wyczerpujący. Przedstawia istotę społecznej doktryny Kościoła, pozwalając we właściwy sposób spojrzeć na problemy trapiące współczesne społeczeństwo. Zawiera odpowiedzi na najtrudniejsze pytania stawiane dzisiaj przez człowieka. Niezwykle trafne usystematyzowanie materiału, szczegółowy spis treści i obszerny indeks zagadnieniowy, którego hasła odsyłają do ponumerowanych fragmentów tekstu, sprawiają, że poruszanie się po tym ogromnym dziele nie sprawia żadnej trudności, umożliwiając bardzo szybkie dotarcie do poszukiwanych tematów.

⁴⁵ *Wojna o pracę. Wyzwania współczesnego rynku pracy*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2017. *Dylematy demokracji*. Wydawnictwo WAM, 2010. *Sekty w Internecie*, Salwator, 2008, *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania Społecznego*. Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2005. *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, Polwen, 2003.

⁴⁶ Papieska Rada *Justitia et Pax*, *Kompendium społecznej nauki Kościoła*, Kielce 2003.

Problematyce nauczania społecznego sporo miejsca poświęca Katechizm Kościoła Katolickiego, podkreślając, że *Kościół czerpie z Ewangelii pełne objawienie prawdy o człowieku*⁴⁷, przypominając człowiekowi o jego godności i powołaniu do wspólnoty osób; poucza go o wymaganiach sprawiedliwości i pokoju zgodnych z Bożą mądrością. Gdy domagają się tego podstawowe prawa osoby lub zbawienie dusz *Kościół wydaje sąd moralny w kwestiach gospodarczych i społecznych*⁴⁸. Katechizm zauważa, że *rozwój nauki społecznej Kościoła w kwestiach gospodarczych i społecznych potwierdza ciągle aktualną wartość nauczania Kościoła, a zarazem prawdziwe znaczenie jego wciąż żywej i czynnej Tradycji*⁴⁹, przypominając równocześnie, że *nauka społeczna Kościoła proponuje zasady refleksji; formułuje kryteria sądu; podaje kierunki działania*⁵⁰. W sprawach gospodarczych KKK zauważa, iż *należy zalecać rozsądne zarządzanie rynkiem i przedsięwzięciami gospodarczymi, zgodnie z właściwą hierarchią wartości i ze względu na dobro wspólne*⁵¹.

Zupełnie wyjątkowym wydawnictwem, stanowiącym więc kopalnię wiedzy na temat nauczania społecznego papieża Jana Pawła II, stanowi *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*⁵². Encyklopedia ta jest połączeniem i uzupełnieniem wcześniejszej triady encyklopedycznej nauczania Jana Pawła II, to znaczy *Encyklopedii nauczania moralnego, Encyklopedii nauczania społecznego oraz Encyklopedii dialogu i ekumenizmu*. W zgodnej ocenie specjalistów wydanie to można uznać za jedną z najważniejszych publikacji wieńczących nauczanie Jana Pawła II⁵³. Układ publikacji jest bardzo logiczny, gdyż odzwierciedla zestaw kluczowych tematów nauczania moralnego, nauczania społecznego oraz nauczania dialogu i ekumenizmu. Celem zaś publikacji jest ułatwienie szerszemu odbiorcy, w szczególności alumnom, studentom teologii – korzystania z ogromnego dorobku myśli Jana Pawła II.

Moralne nauczanie Jana Pawła II zostało przygotowane pod redakcją ks. prof. Janusza Nagórnego oraz ks. dr hab. Krzysztofa Jeżyny. W pierwszej części *Wielkiej encyklopedii nauczania Jana Pawła II* możemy znaleźć między innymi takie hasła, jak: aborcja, aksjologia, antropologia moralna, demografia, dziennikarstwo. Z wyboru tematów wynika, iż podejmowane są tematy ważne, a właściwe ukazanie moralnego nauczania Kościoła.

⁴⁷ KKK, nr 2419.

⁴⁸ KKK, nr 2420.

⁴⁹ KKK, nr 2421.

⁵⁰ KKK, nr 2423.

⁵¹ KKK, nr 2425.

⁵² *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*, wydanie zebrane i poprawione, Radom 2014.

⁵³ R. Karcz, *O nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensis” 6(2014), nr 1 (10), s. 237-239.

Druga część Wielkiej encyklopedii została przygotowana pod redakcją ks. Andrzeja Zwolińskiego, prof. UPJP II w Krakowie. W tej części uwzględniono 120 haseł encyklopedycznych, dotyczących bardzo ważnych i ciekawych zagadnień społecznych, między innymi: Akcja Katolicka, akcjonariat pracy, bezrobocie, bogactwo, demokracja, faszyzm, ideologia, kapitalizm, komunizm, liberalizm, naród, polityka, postęp, prawa człowieka, sekty, związki zawodowe i wiele innych. Prezentowane hasła pokazują jak nauczanie społeczne Jana Pawła II jest rzeczywiście kontynuacją nauczania poprzednich papieży i realizacją wskazań Soboru Watykańskiego II. Analizując treści poszczególnych haseł zauważa się, że właśnie Jan Paweł II podkreślił, że społeczne nauczanie i jego upowszechnianie jest częścią misji ewangelizacyjnej, co mocno wybrzmiewało w jego społecznej encyklice *Sollicitudo rei socialis*⁵⁴. Redaktor drugiej części *Wielkiej encyklopedii nauczania* Jana Pawła II przywołał cztery zasadnicze aspekty problemów, które Jan Paweł II zawierał w swoim nauczaniu: (1) niepokojąco wolny proces przemian prowadzących do demokracji, (2) powiększająca się nędza w świecie i dysproporcja ekonomiczno-kulturowa, (3) zakorzenienie się postaw konsumpcyjnych i egoistycznych w zamożniejszych krajach, (4) wojny i konflikty etniczne w świecie.

Trzecia część publikacji została zredagowana przez prof. Eugeniusza Sakowicza; dotyczy zaś nauczania Jana Pawła II o dialogu i ekumenizmie. Znajdują się tam interpretacje takich haseł jak: badania prenatalne, aborcja, aksjologia, ciało ludzkie, cywilizacja miłości – aspekt moralny, demografia, etyka mediów, ekonomia, prawo moralne, zabójstwo, śmierć i wiele innych. Z wyboru tematów wynika, że dotyczą one zagadnień niezwykle aktualnych, biorąc pod uwagę multikulturowość współczesnego świata, pluralizm religijny czy komunikację interkulturową. Z prezentowanych treści widać wyraźnie jak rzeczywistość chrześcijańska stawia nowe wyzwania, gdyż wciąż jest podzielona pomimo podejmowania ekumenicznych wysiłków, stąd przybliżenie właściwego rozumienia dialogu międzyreligijnego czy ekumenicznych wysiłków papieża, które znajdują swoje odzwierciedlenie w interpretowanych hasłach⁵⁵. Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II jest jedyną na rynku całościową publikacją dotyczącą tak wielkiego otwarcia Jana Pawła II na drugiego człowieka, niezależnie od jego wyznania, narodowości czy światopoglądu.

Analizując pozycje encyklopedyczne poświęcone nauczaniu społecznemu Jana Pawła II nie można pominąć⁵⁶ *Encyklopedii Nauczania Społecznego Jana Pawła II*, wydanej w Radomiu, pod redakcją ks. A. Zwolińskiego, która zawiera 120 haseł, m.in.: agresja, artycyści, cywilizacja miłości, czas pracy, czas wolny, demokracja, ekologia, feminizm, globa-

⁵⁴ B. Karcz, *O nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensis” 6(2014), nr 1(10), s. 237-239.

⁵⁵ j.w.

⁵⁶ *Encyklopedia Nauczania Społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Wydawnictwo Polwen Radom 2003.

lizacja, gospodarka, handel, kapłani, kara śmierci, kultura, młodzież, nauczyciel, naukowcy, pracownicy, patriotyzm, polityka, prawa człowieka, przedsiębiorczość, rasizm, rodzina, samorząd, sekty, służba zdrowia, starość, środki społecznego przekazu, świeccy, terroryzm, wolność, wolny rynek, wychowanie.

5. Związki katolickiej nauki społecznej z socjologią

Interdyscyplinarny charakter nauczania społecznego ujawnia szczególne związki tej dyscypliny wiedzy z socjologią. Wybitny polski socjolog P. Sztompka powiedział, że *Socjologia to nowa nauka na bardzo stary temat*⁵⁷, zaś klasyk katolickiej nauki społecznej w Polsce Czesław Strzeszewski zauważył, że *kierunek, jaki przybrała współczesna nauka społeczna Kościoła, odpowiada potrzebom współczesnym*⁵⁸. Paweł Prüfer mówiąc o relacjach katolickiej nauki społecznej z socjologią określa je mianem interdyscyplinarnego sprzężenia⁵⁹. Podejmując studium na ten temat zauważa on, że dialog między tymi dyscyplinami wydaje się możliwy, potrzebny i korzystny dla obu stron. Istnieje jednak większe zainteresowanie przedstawicieli katolickiej nauki społecznej socjologią, niż dzieje się to odwrotnie. Trudności w dialogu tych dwu dyscyplin, wynikają przede wszystkim z faktu, iż katolicka nauka społeczna jest refleksją aksjonormatywną, a socjologia opisową i wyjaśniającą. Obie dyscypliny mają zbieżne i rozbieżne spojrzenia na wartości, zasady oraz poszczególne problemy rzeczywistości społecznej. Odmienność dotyczyć może ujmowania osoby, jednostki i społeczeństwa oraz zasady pomocniczości, uczestnictwa oraz solidarności społecznej, zwłaszcza jeśli socjologia bada i opisuje świat społeczny w kategoriach strukturalnych i funkcjonalnych. Zbieżność wydaje się dotyczyć takich zagadnień jak: rozwój społeczny, kwestia ochrony środowiska naturalnego czy nierówności społecznych. Tak więc istnieje między nimi, mówiąc językiem ks. P. Prüfera *interdyscyplinarne sprzężenie*, a jak zważa ks. Stanisław Fel niewystarczająca jest deskrypcja w ujmowaniu społeczeństwa, równie potrzebna jest eksplikacja⁶⁰.

Mówiąc o związkach katolickiej nauki społecznej z socjologią nie można zapominać, że katolicka nauka społeczna ewoluowała i nadal podlega zewnętrznej oraz wewnętrznej presji przystosowania do aktualnych potrzeb i wyzwań społecznych. Ma ona ze swej natury, w ocenie wielu autorów, charakter *eklezyjalny*, czy też *konfesyjny*. Budu-

⁵⁷ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2003, s. 17.

⁵⁸ C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 2003, s. 725.

⁵⁹ P. E. Prüfer, *Katolicka nauka społeczna a socjologia. Interdyscyplinarne sprzężenie*, Zielona Góra 2011.

⁶⁰ Por. S. Fel, *Oswalda von Nell-Breuninga, koncepcja ładów społeczno-gospodarczych*, Lublin 2007, s. 92.

je ona swoją tożsamość, odnosząc się do kontekstów społecznych, które są dla niej wyzwaniem do interpretacji, w świetle niezmiennych zasad. W całym nauczaniu społecznym jest też pewna ciągłość i logiczne wynikanie. Papież Benedykt XVI przypomniał w swoim czasie interpretatorom KNS, iż *nie ma dwóch różniących się między sobą typologii nauki społecznej, przedsoborowej i posoborowej*⁶¹. Katolicka nauka społeczna prowadzi z socjologią dialog interdyscyplinarny, który ma już swoją historię. Na pewno z historii tego dialogu należałoby pamiętać, że postulat socjologii wolnej od wartości, neutralnej aksjologicznie i niezbyt skłonnej do życzliwego spoglądania w stronę takich nauk jak chociażby teologia, nie ułatwiał wzajemnych relacji tych dwu dyscyplin. Myśl o tym, że KNS to także dyscyplina o charakterze normatywnym, oraz jej zestawienie obok socjologii, przywołuje chociażby koncepcję *Wertfreiheit* Maxa Webera⁶².

Trzeba jednak pamiętać, iż socjologia jak nauka też przeżywa swoją ewolucję. Stanisław Burdziej na łamach *Studiów Socjologicznych* podejmuje refleksję, której sformułowany jako pytanie temat wydaje się wielce intrygujący: Socjologia postsekularna?⁶³. Coraz też częściej mówi się o służebnym charakterze socjologii. Zmarły ostatnio ks. M. Łuczak, prof. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nazywa socjologię *ancilla theologiae pastoralis*⁶⁴.

Określenie *nauka pomocnicza* w odniesieniu do teologii niewątpliwie najskuteczniej przyłgnęło do filozofii będącej na usługach teologii. Taka interpretacja ma długą i ugruntowaną tradycję, niemniej wydaje się również uzasadnione posługiwanie się nim w odniesieniu do socjologii, gdyż działalność Kościoła zawsze ma miejsce w konkretnych warunkach społecznych i kulturowych. O związkach teologii praktycznej z socjologią pisał Władysław Piwowarski⁶⁵.

Wzajemne relacje historyczne teologii i socjologii najlepiej oddają trzy słowa: wrogość, tolerancja i symbioza. Wprawdzie historia socjologii religii nie jest długa, to jednak nie sposób nie zauważyć, iż przeżyła ona swoją ewolucję jeśli chodzi o stosunek do niej Kościoła hierarchicznego. Początkowo był on nieufny, następnie przybrał charakter pokojowego współlistnienia a nawet symbiozy⁶⁶. Potwierdzeniem tej symbiozy są liczne badania i teoretyczne opracowania, podejmowane przez wiele diecezji w Polsce⁶⁷. Przy-

⁶¹ Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate. O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie*, nr 12, Kraków 2009, s. 15.

⁶² Zob. M. Weber, *Der Sinn der «Wertfreiheit» der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*, w: *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur* 1933, t. VII, s. 40-88.

⁶³ Zob. S. Burdziej, *Socjologia postsekularna?*, „Studia Socjologiczne” 2010, nr 2 (197), s. 89-107.

⁶⁴ M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, „Studia Pastoralne” 2008, nr 1, s. 35-44.

⁶⁵ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin 1996, s. 89.

⁶⁶ M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, dz. cyt., s. 36.

⁶⁷ Np. w diecezji katowickiej: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców Archidiecezji Katowickiej*, red. W. Zdaniewicz, ks. T. Zembrzusi, Katowice 1999, radomskiej: *Postawy społeczno-religijne diecezjan* 256

kładem są również badania ISKK przeprowadzone w diecezji siedleckiej⁶⁸, czy też monografia socjologiczna diecezji siedleckiej opracowana z okazji 200-lecia diecezji⁶⁹. Tak więc socjologia religii przestała już być dyscypliną uprawianą tylko na uniwersytetach katolickich. Źródła pierwotnej nieufności były oczywiście różne. W polskich warunkach kształtował ją przede wszystkim podtekst historyczny, związany z faktem, że pierwsze liczące się badania i publikacje powstawały w okresie komunistycznej propagandy antyreligijnej. Stąd pojawiły się zupełnie zrozumiałe obawy wśród biskupów Kościoła w Polsce o instrumentalne traktowanie badań i wykorzystanie ich przeciw Kościołowi. Nie były to obawy bezpodstawne. Świadczą o tym dziesiątki artykułów drukowanych, np. w *Argumentach*. W czasopiśmie tym publikowano zarówno analizy statystyczne, jak i wnioski z obserwacji uczestniczącej. Jeden z autorów zadał sobie nawet trud pielgrzymowania do Częstochowy, by na podstawie opisanych postaw pielgrzymów zdeprecjonować religijny charakter pątnictwa. Trzeba też pamiętać, że wielu znanych socjologów podejmowało próby kompromitacji Kościoła, posługując się narzędziami z metod badań empirycznych.

Nieufność obu stron dwu analizowanych dyscyplin ma też inne źródło. Nie wykluczone, że jakaś odpowiedzialność za błędne traktowanie tej nauki spoczywa na stronie kościelnej. Może to nastąpić wówczas, kiedy wyniki badań empirycznych stają się przedmiotem manipulacji. Stąd też ciągle jest aktualny postulat metodologicznej poprawności i wierność prawdzie w badaniach naukowych. Niewątpliwie ten styk socjologii i teologii niesie ze sobą duże szanse, jak również niemałe zagrożenia. Jest faktem, że nawet przy najlepszych intencjach ze strony autorów badań i ich interpretatorów w każdym przypadku będzie chodziło o zasady obowiązujące w socjologii. Nie ulega wątpliwości, że socjologia jest dla katolickiej nauki społecznej użyteczna przede wszystkim w nakreśleniu obrazu społeczeństwa w którym funkcjonuje Kościół⁷⁰.

radomskich, red. W. Zdaniewicz, S. Zaręba, Radom 2008, czy białostockiej: *Postawy religijno-społeczne mieszkańców archidiecezji białostockiej*, red. R. Lange, W. Sadłoń SAC, Białystok 2013.

⁶⁸ Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, *Postawy katolików praktykujących i odbiór duszpasterstwa parafialnego w Diecezji Siedleckiej. Diagnoza socjologiczna i postulaty pastoralne*, red. W. Sadłoń, M. Tutak, T. Wielebski, J. Zowczak, ks. Warszawa-Siedlce 2017.

⁶⁹ J. Zowczak, *Diecezja siedlecka w świetle badań socjologicznych*, Siedlce 2018.

⁷⁰ M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, „Studia Pastoralne” 2008, nr 1, s. 38.

6. Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne

Rozwój katolickiej nauki społecznej jako dyscypliny wiedzy teologicznej miał nie- mały wpływ na przemiany społeczne i polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschod- niej, a szczególnie w Polsce, należących do niedawna do bloku państw komunistycznych. Wprawdzie barak jest badań empirycznych potwierdzających bezpośredni związek mię- dzy treściami KNS a przemianami społecznymi i politycznymi w Polsce ale nie brak pogłę- bionych refleksji na ten temat, czego przykładem mogą być treści wykładu wygłoszonego przez O. W. Skrzydlewskiego w roku 1991⁷¹. Przytacza on pytanie stawiane sobie przez myślicieli katolickich: czy i w jakiej mierze nauka społeczna Kościoła wywarła wpływ na te przemiany? Na tak postawione pytanie nie może być jednoznacznej odpowiedzi. Zdaniem O. W. Skrzydlewskiego jedynym krajem dawnego bloku komunistycznego, którym kato- licka nauka społeczna mogła wywrzeć istotny wpływ i rzeczywiście wywarła, była Polska. Jest bowiem faktem, że wśród ludności krajów podporządkowanych Związkowi Radziec- kiemu, katolicka nauka społeczna nie mogła wywierać prawie żadnego wpływu ze względu na odcięcie tych narodów od świata wolnego, absolutną niewolę ideologiczną oraz system inwigilacji i bezwzględnej represji.

Mówiąc o możliwym wpływie katolickiej nauki społecznej na polskie przemiany trzeba sięgać aż do niewoli narodu polskiego, na czas przed uzyskaniem niepodległości w roku 1918, kiedy to upowszechniane były wskazania katolickiej nauki społecznej, przede wszystkim przez encykliki i działalność papieża Leona XIII. Ogromny wpływ miała ency- klika *Rerum novarum* z 1891 roku, dotycząca krytyki wyzysku kapitalistycznego⁷². Ency- klika ta była szeroko komentowana na ziemiach polskich, a jej wpływ musiał być znaczący, z uwagi na fakt, iż sieć duszpasterska Kościoła katolickiego pod zaborami była głównym kanałem przepływu prawdziwych informacji.

Wpływ katolickiej nauki społecznej była również znaczący po odzyskaniu przez Pol- skę niepodległości, po pierwszej wojnie światowej. Wtedy to katolicka nauka społeczna była intensywnie uprawiana i szerzona w Polsce, przede wszystkim dzięki staraniom bi- skupów polskich oraz wysiłkom Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Dwaj rektorzy

⁷¹ Autor przy opracowywaniu tego szczegółowego zagadnienia oparł się na maszynopisie tekstu W. Skrzydlewskiego: W. B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego*, Tekst odczytu wygłoszonego w języku francuskim w Instytucie Teologii Moralnej Uniwersytetu we Fryburgu 6 II 1991r, (maszynopis).

⁷² P. Stopniak, *Ocena kapitalizmu w Rerum Novarum i Quadragesimo Anno*, w: *Korporacjonizm – praca zbiorowa*, Lublin, Tom 49, 1939, s. 1-25.

KUL-u: o. Jacek A. Woroniecki OP o ks. Antoni Szymański byli wybitnymi teologami i wykładowcami katolickiej nauki społecznej, przyczyniając się poprzez swoje publikacje do rozpowszechnienia nauczania społecznego Kościoła. Swój udział w upowszechnianiu treści nauczania społecznego Kościoła mieli również świeccy profesorowie KUL-u; Ignacy Czuma i Czesław Strzeszewski. Wskazania katolickiej nauki społecznej omawiano na sympozjach i kongresach. Komentowano też żywo encyklikę Piusa XI *Quadragesimo anno*, komentarze rozchodziły się po Polsce w dziesiątkach tysięcy egzemplarzy.

Szczególnie po zakończeniu II wojny światowej, w tak zwanym PRL-u katolicka nauka społeczna była żywo dyskutowana w środowiskach młodzieży akademickiej, co niestety nie mogło podobać się władzom komunistycznym. W latach 1949-1950 zostały zakazane wszelkie organizacje i stowarzyszenia katolickie. Najbardziej dynamiczni liderzy grup, zajmujących się katolicką nauką społeczną, Wiesław Chrzanowski, Tadeusz Przeciszewski, Andrzej Kozanecki, zostali aresztowani i skazani na długoletnie kary więzienia.

Nie bez trudności idee katolickiej nauki społecznej były analizowane i propagowane w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Wydział Nauk Społecznych tego uniwersytetu został zlikwidowany w roku 1949, podobnie jak Wydział Prawa, co nastąpiło w roku 1952. Nie oznacza to, że KUL przestał być ośrodkiem badań i rozpowszechniania katolickiej nauki społecznej. Na Wydziale Filozoficznym KUL utworzono sekcję filozofii praktycznej, która faktycznie była sprytnie zakamuflowanym wydziałem nauk społecznych. Katedrą katolickiej nauki społecznej kierował prof. Czesław Strzeszewski i pod jego kierunkiem kształcili się wszyscy późniejsi wybitni przedstawiciele tej nauki, a więc księża: Józef Majka, Jan Krucina, Joachim Kondziela, Władysław Piwowarski i inni⁷³.

Oprócz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, szerzeniu katolickiej nauki społecznej, a tym samym udziale w przemianach w Polsce, zajmowało się jeszcze kilka innych ośrodków. Były to przede wszystkim Wydziały Teologii w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Pelplinie, Włocławku i Poznaniu oraz wszystkie inne Wyższe Seminarium Duchowne, w tym również w WSD w Siedlcach, w których katolicka nauka społeczna była przedmiotem obowiązkowym. Można powiedzieć, że wszyscy księża w Polsce otrzymali dość solidne wykształcenie w dziedzinie katolickiej nauki społecznej. Program studiów w seminariach duchownych obejmował 90 godzin wykładów i był zatwierdzony przez episkopat Polski⁷⁴. Długoletni przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, kard. Stefan Wyszyński sam był wykładowcą katolickiej nauki społecznej w Lublinie i w Warsza-

⁷³ E. Balawajder, *Chrześcijańska doktryna społeczna*, w: *Roczniki nauk społecznych*, Tom 4(40), nr 1 2012. S. 115-117.

⁷⁴ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 4.

wie, a w swych kazaniach często do niej nawiązywał⁷⁵. W Krakowie wykładowcą tej nauki był przez szereg lat ks. Karol Wojtyła, późniejszy arcybiskup Krakowski i papież Jan Paweł II⁷⁶. Wykładowcy katolickiej nauki społecznej korzystali z podręczników i publikacji zagranicznych oraz podręcznika ks. Jan Piwowarczyka, którego drugi tom, wydany za granicą, musiał być potajemnie przemywany do Polski. To samo dotyczyło obszernego podręcznika katolickiej nauki społecznej wydanego przez prof. Cz. Strzeszewskiego w Paryżu w roku 1964, pod pseudonimem Stanisław Jarocki, a następnie wydanego już oficjalnie w Polsce w roku 1985, wraz z kolejnymi wydaniem⁷⁷. Komentarz do nauki społecznej Soboru Watykańskiego II mógł się ukazać jako tom czasopisma *Ateneum Kapłańskie*⁷⁸.

Spektakularnym przykładem wpływu katolickiej nauki społecznej Kościoła na przemiany w Polsce jest postawa Prymasa Tysiąclecia w okresie obchodów Milenium Chrztu Polski, poprzedzonych dziewięcioletnim okresem przygotowań i Wielka Nowenna w latach 1957-1965. Kardynał S. Wyszyński przestrzegał wtedy wszystkich księży przed bezpośrednim zaangażowaniem się w działalność polityczną, zarówno na rzecz komunistów (piętnując ruch *księży patriotów*, jak i na rzecz podziemia politycznego i zbrojnego. Od roku 1976, a więc od powstania Komitetu Obrony Robotników, następnie Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Ruchu Młodej Polski i innych struktur opozycyjnych, prymas Polski, wraz z całym Episkopatem występował w obronie poszanowania praw człowieka i obywatela, przeciwko represjom i szykanom. Piętnował też poczynania władz rządowych, kłamstwa propagandy, przez co obiektywnie wspierał środowiska opozycyjne⁷⁹. Spektakularnym faktem potwierdzającym wagę KNS w nauczaniu kard. S. Wyszyńskiego i jej wpływ na polskie przemiany był znamieny fakt, mianowicie w grudniu 1980 roku prymas Wyszyński wydał dekret o utworzeniu zespołu specjalistów przy Sekretariacie Episkopatu Polski do opracowania problemów z zakresu katolickiej nauki społecznej dla ruchu związkowego⁸⁰.

Ważnym okresem wpływu nauczania społecznego Kościoła na polskie przemiany były lata siedemdziesiąte minionego wieku. W tym okresie dzięki osiągnięciom Soboru

⁷⁵ P. Nitecki, *Ksiądz Stefan Wyszyński jako profesor katolickiej nauki społecznej we Włocławku (1931-1939)*, „*Studia Prymasowskie*”, nr 1, 2007, s. 215-239.

⁷⁶ W. Piątkowski, *Rozważania Jana Pawła II o istocie nauki społecznej Kościoła*, w: *Annales. Etyka w życiu gospodarczym 2012*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, vol. 15, s. 33-40.

⁷⁷ Zob. Cz. Strzeszewski, *Katolicka Nauka Społeczna*, Lublin 1994.

⁷⁸ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 5.

⁷⁹ J. Żaryn, *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980–1981, Komentarze historyczne*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf> (dostęp: 14.09.2018).

⁸⁰ A. F. Dziuba, *Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski a „Solidarność”*, „*Studia Prymasowskie*” 5 (2011), s. 155-203.

Watykańskiego II, powstały liczne duszpasterstwa akademickie, inicjatywy religijne i kulturalne, między innymi Ruch Światło-Życie, Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej, Sacrosongi i Msze beatowe wprowadzone przez ks. Leona Kantorskiego, masowe pielgrzymki na Jasną Górę z Warszawską Pieszą Pielgrzymką na Jasną Górę. Działania te dokonywały się w różnych środowiskach, między innymi wśród studentów, gdzie powstawały samorządy studenckie i przede wszystkim NSZZ *Solidarność*. Ważnym doświadczeniem dla późniejszych działaczy *Solidarności* były też komitety budowy kościołów wiejskich, na przykład w Zbroszy Dużej, gdzie proboszczem był ks. Czesław Sadłowski, jak również miejskich, na przykład w Nowej Hucie. Komitety te faktycznie stawały się wspólnotami oporu wobec władz, niechętnych wszelkim działaniom zmierzającym do poprawy warunków pracy duszpasterskiej. Do rangi symbolu wyrastają tu wysiłki wiernych z wielu parafii diecezji przemyskiej, wspierane przez tamtejszego biskupa Ignacego Tokarczuka⁸¹.

W latach siedemdziesiątych ogromną funkcję edukacyjną spełniały programy duszpasterskie Episkopatu, oraz ambona. Trzeba tu wspomnieć o nauczaniu prymasa Polski, na przykład poprzez słynne *kazania świętokrzyskie*.

Wpływ katolickiej nauki społecznej na polskie przemiany jest najbardziej widoczny w latach osiemdziesiątych minionego wieku, szczególnie w okresie powstania *Solidarności* i jej zwycięstwa w roku 1980. Czas ten ujawnił szczególne zainteresowanie robotników wskazaniem katolickiej nauki społecznej. Trzeba pamiętać, że brak dobrej woli ze strony rządowej, sabotującej zawarte porozumienia a w konsekwencji wprowadzenie stanu wojennego uniemożliwiły zorganizowanie jakiegoś systematycznego szkolenia robotników w tej dziedzinie. Ogromną rolę w tym okresie odegrały kazania prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego, biskupów i księży.

W latach 1980-1981 nauczanie Kościoła w Polsce było skoncentrowane na kwestiach przede wszystkim moralnych, ale też na podejmowaniu wyzwań społeczno-politycznych, jakie niosła ze sobą *Solidarność*⁸². Przesłanie Kościoła adresowane było do całego narodu, a nie tylko do znajdujących się na szczytach struktury władzy, od któ-

⁸¹ M. Jasiukiewicz, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania, Praca naukowa Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu*, Wrocław 1993, s. 145-146.

⁸² Piszą na ten temat: J. Żaryn, *Błogosławie was i wasze godziwe poczynania czyli Kościół wobec NSZZ „Solidarność” (1980–1981)*, w: *Droga do Niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa 2005; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 65–83; s. 419–471; A. Micewski, *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Paryż 1987; *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, red. W. J. Wysocki, Warszawa 2004; *Kościół w Polsce 1981–1984*, opr. P. Raina, Londyn 1985; *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*, wybór dokumentów i opr. redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa 2008; M. Wyrwich, *Kapelani „Solidarności” 1980–1989*, Warszawa 2006. Ponadto wiele artykułów na temat wzajemnych relacji Kościoła i *Solidarności*, zwłaszcza w aspekcie regionalnym, znajduje się w licznych opracowaniach zbiorowych.

rych bardzo wiele zależy. Nie ograniczało się też do opozycji, czy zyskującego masowe poparcie związku zawodowego, który stał się liderem przemian⁸³. W tym czasie Kościół podejmował się wielokrotnie mediacji w sprawach natury politycznej. W tej misji mediacyjnej był akceptowany przez obie strony sporu. Przede wszystkim jednak odegrał wyjątkową rolę jako najważniejszy doradca NSZZ *Solidarność*, czemu dał wyraz prymas Polski 7.09.1980 roku podczas pierwszej rozmowy z Lechem Wałęsą, stwierdzając, że *jeścieście nauczycielami Narodu*. To doświadczenie Sierpnia'80 zmieniło oblicze społeczeństwa, ale także samego Kościoła. Duszpasterze tego okresu docierali do zakładów pracy, do szpitali i więzień, wpisując się na trwałe jako ważny element krajobrazu kulturowego Polski. Wprawdzie wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku zatrzymało na jakiś czas proces tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego, to jednak nie odwróciło procesu kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego. To dzięki rozpoczętym przemianom kształtowała się postawa Polaka odpowiedzialnego za los całej Ojczyzny. W sytuacji wprowadzenia stanu wojennego spowodowało jeszcze głębszy kontakt między Kościołem katolickim a tak upokarzonym związkiem zawodowym *Solidarność*. W sposób naturalny ludzie *Solidarności* wiedzieli, że właśnie w murach świątyni znajdują azyl wolności i bezpieczne schronienie⁸⁴.

Powyższe stwierdzenia upoważniają do postawienia tezy, że w latach 80-tych Kościół katolicki ze swą infrastrukturą (świątyniami, w tym sanktuariami, klasztorami, domami parafialnymi), nauczaniem (w tym papieskim), wewnętrznymi dokumentami i duszpasterstwami stanowo-zawodowymi, stał się alternatywnym i autonomicznym państwem w państwie stanu wojennego. W pewnym sensie Kościół spełniał w tym czasie niejako zastępczą rolę przysługującą związkom zawodowym, co realizowało się poprzez Duszpasterstwo Ludzi Pracy⁸⁵. Kościół stawał się też stowarzyszeniem środowisk twórczych oraz zawodowych, czego wyrazem była działalność Duszpasterstwa Środowisk Twórczych, DA, czy też Duszpasterstwo Nauczycieli i Wychowawców, itd.).

W pewnym sensie w ramach swoich funkcji zastępczych był także ministerstwem zdrowia, poprzez działalność Komisji Charytatywnej bpa Czesława Domina i jego ogniw terenowych; był też w tym sensie ministerstwem nauki i edukacji, kultury i sztuki, organizując wystawy w salkach i kościołach, prelekcje, sztuki teatralne, występy muzyczne, np. chórów akademickich, czy fortepianowych koncertów, recytacji poetyckich. Organizując

⁸³ E. Ciżewska, *Religijność Solidarności okiem socjologa*, w: *Teologia Polityczna* 2009–2010, nr 5, s. 189–196;

⁸⁴ J. Żaryn, *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980–1981, Komentarze historyczne*. <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf>

⁸⁵ J. Gowin, *Kościół a „Solidarność”*, w: *Lekcja Sierpnia. Dziedzictwo „Solidarności” po dwudziestu latach*, red. D. Gawin, Warszawa 2002, s. 13–38.

wykłady historyków, odkrywających przed słuchaczami *białe plamy* z dziejów najnowszych, np. w ramach prac Studium Kultury Chrześcijańskiej, czy też Tygodni Społecznych organizowanych w wielu parafiach Polski, spełniał Kościół niepowtarzalną misję. Niektórzy dopatrują się w działalności Kościoła tego okresu nawet kompetencji resortu ds. gospodarczych; latach 80-tych Kościół dzięki wsparciu finansowemu Episkopatów zachodnich i USA, był gotów uruchomić Fundację Rolniczą, na rzecz rozwoju polskiej wsi i indywidualnych rolników; z racji braku zgody ze strony władz, powstała jedynie fundacja wodna⁸⁶.

Oddzielną kartę wpływu KNS na polskie przemiany stanowi nauczanie Jana Pawła II⁸⁷. Bogactwo nauczania społecznego Jana Pawła II jest tak wielkie, że niektórzy autorzy zestawiają je z dorobkiem Leona XIII. Specyfikę moralno-społecznego nauczania papieża Polaka można określić mianem personalizmu społecznego⁸⁸. Koncentrując uwagę na wpływie KNS na polskie przemiany, warto podkreślić rolę przemówień Jana Pawła II, podczas kolejnych jego pielgrzymek do Polski, których słuchały miliony ludzi. W przemówieniach tych papież nie unikał gorących problemów politycznych, socjalnych i ekonomicznych, które naświetlał zasadami katolickiej nauki społecznej. Przemówienia te, wydawane niezwłocznie w setkach tysięcy egzemplarzy, rozchodziły się po całym kraju i były czytane przez ludzi o różnych orientacjach politycznych⁸⁹. Były również wydawane w dużych nakładach i komentowane społeczne encykliki papieża z Polski⁹⁰. Pielgrzymki Jana Pawła II do rodzinnego Kraju i jego odważne nauczanie społeczne napełniało Polaków wielką siłą i zespalało ich w walce o przemianę ustroju społecznego, politycznego i gospodarczego. Niewątpliwie całe nauczanie Jana Pawła II w sposób zasadniczy wpłynęło na stan świadomości społecznej, wzmacniając masowy opór narodu wobec komunizmu.

Powyższe refleksje nie wyczerpują tematu wpływu katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce, pokazują jednak, że katolicka nauka społeczna jest dyscypliną żywą, mającą realny wpływ na życie społeczne i polityczne narodu i państwa. W. Skrzydlewski OP dostrzega ten wpływ w trzech podstawowych wymiarach: (1) broniąc praw człowieka w życiu gospodarczym, a w szczególności prawa do własności i do inicjatywy gospodarczej, Kościół wspomagał chłopów w ich skutecznej walce z ko-

⁸⁶ Zob. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 65–83

⁸⁷ Zagadnienie zostało podjęte w pierwszej części artykułu, gdzie była omawiana literatura przedmiotu, a szczególnie treści zawarte w Wielkiej encyklopedii nauczania Jana Pawła II. Zob. *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*, wydanie zebrane i poprawione, Radom 2014.

⁸⁸ S. Kowalczyk, ks., *Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II*, „Roczniki Nauk Społecznych”, Tom XXV, zeszyt 1, 1997, s. 85–100.

⁸⁹ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 5.

⁹⁰ Zob. *Laborem exercens. Powołany do pracy. Komentarz*, red. J. Krucina, Wrocław 1983, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red. F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998

lektywizmem, (2) biskupi i księża w publicznych wystąpieniach przypominali władzom komunistycznym stale przez nie lekceważony obowiązek sprawiedliwego wynagrodzenia, wystarczającego na utrzymanie rodziny, pracownikom obowiązek uczciwej pracy i poszanowania dobra wspólnego, (3) Kościoł w Polsce z coraz większą mocą domagał się poszanowania wszystkich praw człowieka, a zwłaszcza prawa do wolności osobistej, do swobody stowarzyszania się i do rzeczywistego udziału w życiu politycznym⁹¹.

7. Wykładowcy KNS w siedleckim seminarium duchownym

Truizmem jest twierdzenie, że o poziomie uczelni decydują profesorowie – wykładowcy. O znaczeniu danej dyscypliny naukowej świadczy liczebność kadry i jednostek dydaktyczno-naukowych, czyli instytutów, katedr lub zakładów⁹². Gdyby pozycję katolickiej nauki społecznej na tle innych dyscyplin uprawianych w seminariach duchownych i innych uczelniach katolickich, okazałoby się, że jej pozycja jest ambiwalentna. Według danych opublikowanych przez Radę Naukową Konferencji Episkopatu Polski kadra naukowo-dydaktyczna na wydziałach nauk kościelnych i w wyższych seminariach duchownych w kategorii nauki społeczne (kategoria ta obejmuje socjologię i katolicką naukę społeczną) liczy 5 profesorów tytularnych, 10 doktorów habilitowanych i 40 doktorów. Jednak dokładniejsza analiza tych danych wykazuje, że do ścisłej grupy wykładowców katolickiej nauki społecznej zaliczonych zostało tylko 30 profesorów i doktorów⁹³.

Tak więc biorąc pod uwagę katedry katolickiej nauki społecznej w Polsce, to jest ich stosunkowo niewiele. Na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego na Wydziale Teologicznym, w ramach Sekcji Teologii Pastoralnej, jest Katedra Socjologii Religii i Katolickiej Nauki Społecznej. Na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych całe studia politologiczne i socjologiczne uwzględniają zasady aksjologiczne nauczania społecznego Kościoła w kontekście problemów nowoczesnej kultury. W Instytucie Teologicznym UKSW w Radomiu istniała Katedra Socjologii Religii i Katolickiej Nauki Społecznej. Na uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie, wcześniej Papieskiej Akademii Teologicznej, funkcjonuje Katedra Katolickiej Nauki Społecznej, a na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu – Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Duszpasterskiej. Na państwowych uczelniach katolicka nauka społeczna usy-

⁹¹ B. Skrzydlewski OP, *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego...* dz. cyt. s. 11.

⁹² J. Kupny, *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85:

⁹³ Podają, za: Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski, *Struktury i kadra naukowo-dydaktyczna na wydziałach nauk kościelnych w Polsce*, Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski, Płock 2002.

tuowana jest w zakładach i katedrach razem z innymi dyscyplinami teologicznymi. Na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego powołano Katedrę Teologii Moralnej, Etyki Społecznej i Duchowości, w Katowicach na Uniwersytecie Śląskim – Katedrę Psychologii Religii, Pedagogiki i Katolickiej Nauki Społecznej, zaś na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie – Zakład Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Religii. Z kolei na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu utworzono Zakład Teologii Moralnej i Katolickiej Nauki Społecznej. Już same nazwy katedr wiele nam mówią o pozycji katolickiej nauki społecznej i o trudnościach z umiejscowieniem jej wśród innych dyscyplin naukowych⁹⁴.

W ocenie wielkiego znawcy tematów z zakresu katolickiej nauki społecznej, obecnego metropolity wrocławskiego abpa J. Kupnego, ta sytuacja jest podobna do tej w innych krajach Europy. Według raportu przygotowanego po badaniach przeprowadzonych w 20 krajach Europy, nie jest jasne, w ilu programach katolicka nauka społeczna traktowana jest jako część teologii moralnej, a w ilu nadal jako część filozofii moralnej. Oczywiście niesie to ze sobą pewne trudności w organizacji poszczególnych wydziałów. Przedstawiciele katolickiej nauki społecznej są często podzieleni w ocenie kwalifikacji KNS. W Niemczech wykładowcy KNS są zwolennikami uznania interdyscyplinarności tej nauki. Według nich, nie jest ona bowiem tylko częścią teologii moralnej. Tymczasem encykliki *Sollicitudo rei socialis* (1987 r.) i *Centesimus annus* (1991 r.) stwierdzają, że nauka społeczna Kościoła należy do teologii moralnej. Znaczące jest w tej materii stanowisko Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego które wskazuje, że *omawiana nauka społeczna kształtowała się w XIX wieku jako dopełnienie traktatu moralnego, poświęconego cnocie sprawiedliwości, jednakże bardzo szybko uzyskała znaczną autonomię w rezultacie ciągłego, organicznego i systematycznego rozwoju refleksji moralnej Kościoła nad nowymi i złożonymi problemami społecznymi. Można zatem stwierdzić, że nauka społeczna posiada własną tożsamość, o wyraźnie określonym profilu teologicznym*⁹⁵. Stanowisko to przecina dyskusję i wymaga racjonalnego ustosunkowania się. Kolejne władze Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach, zgodnie z wytycznymi Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, sytuują KNS wśród przedmiotów teologicznych, mających dodatkowo charakter interdyscyplinarny, co wyraża się w doborze kadry profesorskiej wykładowców katolickiej nauki społecznej.

W roku Jubileuszu 200-lecia diecezji siedleckiej, patrząc na profesorów tworzących kadrę wykładowców w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim

⁹⁴ Wszystkie dane podaję, za: J. Kupny, *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85.

⁹⁵ Kongregacja do spraw Wychowania Katolickiego, *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr 4.

i w Siedlcach, należy z uznaniem stwierdzić, że byli to wykładowcy o dużych kwalifikacjach zarówno naukowych jak i wychowawczych, cieszący się wielkim autorytetem wśród swoich studentów. Opierając się na zestawieniu kadry profesorskiej ks. prałata Konstantego Kusyka, dokonany na podstawie protokołów z sesji profesorskich można poznać podstawowe dane dotyczące nauczania społecznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej. Dane zawarte w tym zestawieniu dotyczą imienia i nazwiska profesorów, nazw przedmiotu, daty rozpoczęcia wykładów przez danego wykładowcę oraz używanych podręczników. Zestawienie jest niekompletne. Istnieją luki w materiale źródłowym⁹⁶.

L.p.	Imię i nazwisko wykładowcy	Nazwa przedmiotu	Siedziba WSD	Rok rozpoczęcia zajęć
1	Ks. Antoni Poboży	Zagadnienia społeczne	Janów Podlaski	1919
2	Ks. Jan Grabowski	Socjologia praktyczna	Janów Podlaski	1920
3	bp Henryk Przeździecki	Socjologia	Janów Podlaski	1920
4	Ks. A. Poboży	Nauki społeczne	Janów Podlaski	1921
5	Ks. J. Grabowski	Socjologia praktyczna	Janów Podlaski	1921
6	Ks. Polikarp Rowicki	Socjologia	Janów Podlaski	1926
7	Ks. J. Kazimierczak	Nauki społeczne	Janów Podlaski	1928
8	Ks. Adam Dawidczyk	Nauki społeczne	Janów Podlaski	1931
9	Ks. Bolesław Kulawik	Zagadnienia społeczne	Siedlce	1940
10	Ks. Jan Bazak	Socjologia	Siedlce	1942
11	Ks. Piotr Zaczyński	Nauki społeczne	Siedlce	1944
12	-	Socjologia	Siedlce	1948
13	Ks. Piotr Zaczyński	Socjologia	Siedlce	1950
14	Ks. Józef Kobyliński	Nauki społeczne	Siedlce	1952
15	Ks. Ryszard Borkowski	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	1983
16	Ks. Henryk Tomasik	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	1990
17	Ks. Edward Jarmoch	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	1993
18	Ks. Jan Zowczak	Katolicka nauka społeczna	Siedlce	2017

Z zestawienia dokonano wyniku, iż do grona wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, od początku jego funkcjonowania, należeli księża: Antoni Poboży, Jan Grabowski, bp Henryk Przeździecki, Polikarp Rowicki, J. Kazimierczak oraz Adam Dawidczyk. Do grona wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego w Siedlcach, od 1940 roku, należeli księża: Jan Bazak, Piotr Zaczyński, Józef Kobyliński, Ryszard Borkowski, Henryk Tomasik, późniejszy biskup pomocniczy w Siedlcach⁹⁷ a aktualnie biskup radomski, ks. Edward Jarmoch oraz ks. Jan Zowczak. Wykładowcy katolickiej nauki społecznej w WSD diecezji siedleckiej swój dorobek dydaktyczny prezento-

⁹⁶ Zob. K. Kusyk, *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym Benedykta XV. Na podst. protokołów z sesji profesorskich*. Siedlce (maszynopis).

⁹⁷ 21 listopada 1992 papież Jan Paweł II mianował go biskupem pomocniczym diecezji siedleckiej.

wali w formie wykładów w seminarium. Byli też aktywnymi duszpasterzami na różnych odcinających pracy w diecezji. Warto odnotować, iż zajęcia z KNS prowadzili dwaj biskupi – bp. Henryk Przędziecki oraz bp. Henryk Tomasik. Niewątpliwie znaczący wymiar formacyjny alumnów i pokaźny dorobek naukowy jest udziałem ks. prof. dr hab. Edwarda Jarmocha, który prowadził zajęcia z katolickiej nauki społecznej od roku 1993 do roku 2017.

W historii nauczania społecznego spotykamy różne nazwy tej dyscypliny, odzwierciedlające ewolucję w podejściu do tego przedmiotu i kształtowania się statusu metodologicznego tej dyscypliny. Ks. K. Kusyk w swoim zestawieniu dokonanym na podstawie materiałów z sesji profesorskich wyszczególnia następujące nazwy: *zagadnienia społeczne, socjologia praktyczna, socjologia, nauki społeczne, ekonomia* i wreszcie *katolicka nauka społeczna*. Taka nazwa obowiązuje od roku 1983 do dziś.

Zakończenie

Treści podjęte w tym artykule pokazują, że katolicką naukę społeczną jako jedną z dyscyplin wiedzy wykładano w wyższych seminariach duchownych oraz innych uczelniach teologicznych. Wprawdzie tak zwana *kwestia społeczna* stała się przedmiotem nauczania moralnego Kościoła dopiero pod koniec XIX wieku, wraz z pierwszą encykliką Leona XIII *Rerum novarum*, wydaną w roku 1891, ale problematyka ta była stale podejmowana w nauczaniu społecznym Kościoła. Studium społecznej nauki Kościoła zakłada znajomość jej natury, celu oraz istotnych elementów tej dyscypliny naukowej. Uzasadnienie konieczności studium nauki społecznej Kościoła w seminariach duchownych i na katolickich fakultetach teologicznych znajdujemy między innymi w encyklice Jana XIII *Mater et magistra*. Program nauczania i treści wykładowe katolickiej nauki społecznej są ściśle wpisane w oczekiwania Kościoła dotyczące formacji alumnów w seminariach duchownych, jako powołanych do kapłaństwa w Kościele. Katolicka nauka społeczna, jako dyscyplina wiedzy posiada przede wszystkim charakter teologiczny.

Literatura z zakresu katolickiej nauki społecznej jest dziś dość obszerna. Interdyscyplinarny charakter nauczania społecznego ujawnia szczególne związki tej dyscypliny wiedzy z socjologią. Rozwój katolickiej nauki społecznej jako dyscypliny wiedzy teologicznej miał niemały wpływ na przemiany społeczne i polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce, należących do niedawna do bloku państw socjalistycznych. Patrząc na profesorów tworzących kadrę wykładowców w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim i w Siedlcach, należy z uznaniem stwierdzić, że byli to wykładowcy o du-

zych kwalifikacjach zarówno naukowych jak i wychowawczych, cieszący się wielkim autorytetem wśród swoich studentów. Podjęty temat otwiera pole do dalszych badań.

Streszczenie

Katolicka nauka społeczna jest jedną z dyscyplin wiedzy wykładanej w wyższych seminariach duchownych oraz innych uczelniach teologicznych. Tak zwana „kwestia społeczna” stała się przedmiotem nauczania moralnego Kościoła dopiero pod koniec XIX wieku, wraz z pierwszą encykliką Leona XIII *Rerum novarum*, wydaną w 1891 roku. Studium społecznej nauki Kościoła prowadzi do poznania jej natury, celu oraz istotnych elementami tej dyscypliny naukowej. Uzasadnienie konieczności studium nauki społecznej Kościoła w seminariach duchownych i na katolickich fakultetach teologicznych znajdujemy między innymi w encyklice Jana XIII *Mater et magistra*. Program nauczania i treści wykładowe katolickiej nauki społecznej są ściśle wpisane w oczekiwania Kościoła dotyczące formacji alumnów w seminariach duchownych, jako powołanych do kapłaństwa w Kościele. Katolicka nauka społeczna, jako dyscyplina wiedzy posiada przede wszystkim charakter teologiczny. Literatura z zakresu katolickiej nauki społecznej jest dziś dość obszerna. Interdyscyplinarny charakter nauczania społecznego ujawnia szczególne związki tej dyscypliny wiedzy z socjologią. Rozwój katolickiej nauki społecznej jako dyscypliny wiedzy teologicznej miał niemały wpływ na przemiany społeczne i polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym także Polski, należących do niedawna do bloku państw komunistycznych. Kadre wykładowców w Wyższym Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim i w Siedlcach, stanowili księża o dużych kwalifikacjach zarówno naukowych jak i wychowawczych, cieszący się wielkim autorytetem.

Summary

Catholic social teaching as a discipline of knowledge in theological studies

Catholic social teaching is one of the disciplines of knowledge taught in the seminaries and other theological universities. The so-called “social issue” became the subject of the Church’s moral teaching only at the end of the 19th century, with the first encyclical of Pope Leo XIII, *Rerum novarum*, published in 1891. The study of the Church’s social teachings leads to an understanding of its nature, purpose and essential elements of this scientific discipline. The justification for the need to study the Church’s social teachings

in the seminaries and in Catholic theological faculties can be found, among others, in the encyclical of Pope John XIII, *Mater et magistra*. The curriculum and teaching content of Catholic social teaching are closely embedded in the Church's expectations for the formation of alumni in seminaries as those called to the priesthood in the Church. Catholic social teaching, as a discipline of knowledge, is first of all of a theological nature. Today, the literature on Catholic social teaching is quite extensive. The interdisciplinary nature of social teaching reveals the particular links between this discipline of knowledge and sociology. The development of Catholic social science as a discipline of theological knowledge had a significant impact on social and political transformations in the countries of Central and Eastern Europe, including Poland, which until recently belonged to the block of communist countries. The lecturing staff at the Major Seminary in Janów Podlaski and Siedlce was comprised of priests with high qualifications, both scientific and educational, who enjoyed great authority among the alumni.

Bibliografia

Balawajder, E. (2012). Chrześcijańska doktryna społeczna, *Roczniki nauk społecznych*, Tom 4(40), nr 1 2012. s. 115-117.

Benedykt, XVI. (2009). Encyklika *Caritas in veritate*. O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie..

Borutka, T. Mazur, J. Zwoliński, A. (2004). *Katolicka Nauka Społeczna*, Częstochowa: Paulinianum.

Burdziej, S. (2010). Socjologia postsekularna, *Studia Socjologiczne*, nr 2 (197), s. 89-107.

Ciżewska, E. (2009–2010). Religijność Solidarności okiem socjologa, *Teologia Polityczna*, nr 5, s. 189–196.

Czekalski, R. (2011). Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II, *Warszawskie Studia Teologiczne XXIVIII* 2011, s. 45-62.

Dziuba, A. (2011) Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski a „Solidarność”, *Studia Prymasowskie* 5 (2011), s. 155-203.

Encyklopedia Nauczania Społecznego Jana Pawła II (2003) red. A. Zwoliński, Radom: Wydawnictwo Polwen.

Fel, S. Kupny, J. red. (2007). *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, Katowice: Księgarnia Św. Jacka.

Fel, S. *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Lublin 2007: Wydawnictwo KUL.

Fontana, S. (1997). Nauka społeczna Kościoła w Europie. Kongres w Rzymie, 19–21 czerwca. *Społeczeństwo*, nr 4, s. 655–656.

Franciszek. (2015). Encyklika *Laudato si'*.

Gowin, J. (2002). *Kościół a „Solidarność”*, w: *Lekcja Sierpnia. Dziedzictwo „Solidar-*

ności” po dwudziestu latach, red. D. Gawin, Warszawa, s. 13–38.: Warszawa Wydawnictwo IFiS PAN.

Institut Statystyki Kościoła Katolickiego. (2017). *Postawy katolików praktykujących i odbiór duszpasterstwa parafialnego w Diecezji Siedleckiej. Diagnoza socjologiczna i postulaty pastoralne*, red. W. Sadłoń, M. Tutak, T. Wielebski, J. Zowczak. Warszawa-Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.

Jan Paweł II. (1983). *Laborem exercens. Powołany do pracy*. Komentarz, red. J. Krucina, Wrocław 1983,

Jan Paweł II. (1998). *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red. F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998.

Jan Paweł II. (1987). Encyklika „*Sollicitudo rei socialis*”.

Jan Paweł II. (2005). *Encyklopedia nauczania społecznego*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2005.

Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju* 1998.

Jan XXIII. (1961) *Encyklika Mater et Magistra*.

Jasiukiewicz, M. (1993). *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania*, w: *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Seria: Monografie i Opracowania* (nr 100), s. 145-146.

Juros, H. (1998). *Spór o metodologię nauki społecznej Kościoła*, w: Jan Paweł II, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, red.: F. Kampka, C. Ritter, Lublin, s. 349-372, Wydawnictwo KUL.

Juros, H. (2003). *Katolicka nauka społeczna contra teologia (moralna) społeczna. Uwagi metodologiczne do Orędzia Jana Pawła II na Międzynarodowy Dzień Pokoju 1998*, w: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, s. 23-38. Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Studium Generale Europa.

Karcz, R.(2014). O nauczaniu społecznym Jana Pawła II, *Studia Socialia Cracoviensis* 6(2014), nr 1 (10), s. 237-239.

Katechizm Kościoła Katolickiego (1994), Poznań: Pallotinum..

Kongregacja do spraw Duchowieństwa (2016). *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. L'Osservatore Romano, Watykan, 8 grudnia 2016 roku, nr 163, 172.

Kongregacja do spraw Wychowania Katolickiego (1992). *Nauczanie społeczne Kościoła*, Wrocław 1992, nr 4.

Kongregacja Wychowania Katolickiego (1988). *Wskazania Dotyczące studiów i nauczania doktryny społecznej Kościoła w ramach formacji kapłańskiej z 30 XII 1988r.*, nr 1.

Kowalczyk, S. (1997). *Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II*, *Roczniki Nauk Społecznych*, Tom XXV, zeszyt 1, 1997, s. 85-100.

Kupny, J. (2004) *Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 2004, t. 37, z. 1, s. 75–85.

Kusyk, K. *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym Benedykta XV. na podstawie protokołów z sesji profesorskich*. Siedlce (maszynopis).

Leon XIII. (1890-1891). Encyklika *Rerum novarum*, nr 641-670;

Łuczak, M. (2008). *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, *Studia Pasto-*

ralne 2008, nr 1, s. 35-44.

Majka, J. (1982). Nauczanie społeczne prymasa Polski, *Rocznik Nauk Społecznych*, T X, 1982, s. 243.

Mazurek, F. (1999). *Personalistyczno-integralne ujęcie katolickiej nauki społecznej w eksplikacji Stefana kardynała Wyszyńskiego*, Lublin 1999, Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.

Mazurek, F. (2007). *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel ks., J. Kupny, bp., Katowice 2007: Księgarnia Św. Jacka.

Micewski, A., (1987). *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Paryż: Wydawnictwo Dialogue. Seria wydawnicza „Znaki Czasu”.

Nitecki, P. (2007). Ksiądz Stefan Wyszyński jako profesor katolickiej nauki społecznej we Włocławku (1931-1939) *Studia Prymasowskie* 1, s. 215-239.

Raina, P. (1985). *Kościół w Polsce 1981–1984*, Londyn: Katolicki Ośr. Wydaw. Veritas.

Raina P., (2008). *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*. Wybór dokumentów i opr. redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.

Papieska Rada Justitia et Pax (2003). *Kompedium społecznej nauki Kościoła*, Kielce: Wydawnictwo Jedność.

Pastewski, P. (2015). *Czym charakteryzuje się powołanie kapłańskie w rozumieniu Św. Jana Pawła II*, w: *Civitas et Lex* 2015, 4(8), s. 79-85.

Paweł VI. (1967), Encyklika *Populorum progressio*.

Paweł VI. (1975). Adhortacja apostołska *Evangelii Nuntiandi* o ewangelizacji w świecie współczesnym, nr 31, 53.

Piątkowski, W. (2012). *Rozważania Jana Pawła II o istocie nauki społecznej Kościoła*, w: „*Annales. Etyka w życiu gospodarczym*” 2012, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, vol. 15, s. 33-40 .

Pius XI. (1931). Encyklika *Quadragesimo Anno*, nr 40.

Pius XII. (1953). *Przemówienie do Senatu i alumnów Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego „Animus noster”*, AAS, nr 45(1953), s. 687.

Piwowarski, W. (1996). *Socjologia religii*, Lublin 1996: Wydawnictwo Naukowe KUL.

Prüfer, P. (2011). *Katolicka nauka społeczna a socjologia. Interdyscyplinarne sprzężenie*, Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytet Zielonogórski.

Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski (2002). *Struktury i kadra naukowo-dydaktyczna na wydziałach nauk kościelnych w Polsce*, Płock 2004: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.

Ratio studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce, (1999), w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa w: *Biblioteka „Niedzieli”* Tom 78, s. 137-150.

Selejdak, R. (2017). Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, *Collectanea Theologica*, 87(2017), nr 3, s. 121.

Skrzydlewski, W. (1991). *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego*. Tekst odczytu wygłoszonego w języku francuskim w Instytucie Teologii Moralnej Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim 6 II 1991 r., Lublin, Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 182-190.

- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska w Kościele w świecie współczesnym*, nr 63.
- Stopniak, P. (1939). *Ocena kapitalizmu w „Rerum Novarum” i „Quadragesimo Anno”* w: *Korporacjonizm – praca zbiorowa*, Lublin, Tom 49, 1939, s. 1-25.
- Strzeszewski, Cz. (1981). *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1938*, Warszawa: PWN.
- Strzeszewski, Cz. (1981). Współczesne kierunki rozwoju katolickiej nauki społecznej, *Ateneum Kapłańskie* 1981, t. 58, s. 154-156.
- Strzeszewski, Cz. (1994). *Katolicka nauka społeczna*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL.
- Sztompka, P. (2003). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*,. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Weber, M. (1933). Der Sinn der «Wertfreiheit» der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften, *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur* 1933, t. VII, s. 40-88.
- Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*, (2014). Wydanie zebrane i poprawione, Radom: POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne.
- Wyrwich, M. (2006). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989*, Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.
- Wyrwich, M. (2007). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989 t. II*: Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.
- Wyrwich, M. (2009), *Kapelani „Solidarności” 1980–1989, t. III*, (2009). Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.
- Wysocki, J. W. red. (2004). *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Zowczak, J.(2018) , *Diecezja siedlecka w świetle badań socjologicznych*, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Zwoliński, A. (2008). *Sekty w internecie*, Kraków: Wydawnictwo Salwator.
- Zwoliński, A. (2017). *Wojna o pracę. Wyzwania współczesnego rynku pracy*, Kraków: Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2017.
- Zwoliński, A. *Dylematy demokracji*, (2010). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Żaryn, J. (2013). *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 65–83; s. 419–471. Warszawa: Wydawnictwo: Neriton.
- Żaryn, J. (2005). *Błogosławie was i wasze godziwe poczynania czyli Kościół wobec NSZZ „Solidarność” (1980–1981)*, w: *Droga do Niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność.
- Żaryn, J. *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980–1981, Komentarze historyczne*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf> (dostęp: 14.09.2018).

Ks. KRZYSZTOF KAROL PIÓRKOWSKI*

WYKŁADY Z PSYCHOLOGII W SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ

Treść: Wstęp; I. Początki psychologii naukowej; II. Wykłady z psychologii w historii formacji kapłańskiej Diecezji Siedleckiej; III. Psychologia i jej miejsce w formacji seminaryjnej obecnie; Zakończenie; Summary: Lectures on psychology at The Theological Seminary of Dioceses of Siedlce; Bibliografia.

Słowa kluczowe: historia psychologii, psychologia a formacja, diagnostyka psychologiczna alumnów.

Key words: history of psychology, psychology vs. formation to the priesthood, psychological diagnosis of seminarists.

Wstęp

Obserwowany w ostatnich latach wzrost zainteresowania wiernych oraz duszpasterzy zagadnieniami z zakresu psychologii ludzkich zachowań wydaje się być wynikiem problemów doświadczanych przez współczesną ludzkość. Wśród wielu współczesnych odsłania się deficyt wiedzy dotyczącej podstawowych praw ludzkich zachowań, ich przyczyn czy motywacji. Niejasne wydają się procesy emocjonalne, w każdym z nas zachodzące, często powodujące reakcje trudne do wyjaśnienia nie tylko dla osób doświadczających emocji ale także wśród uczestników relacji interpersonalnych. Osoba ludzka, pomimo wielu możliwości samopoznania staje się zagubioną pośród nie-

zrozumiałych procesów zachodzących w ludzkiej psychice. W tej sytuacji wielu wiernych udaje się po pomoc do kapłanów, okazując swoje zaufanie i oczekując od nich pomocy. W związku z tym Kościół wprowadza w proces formacji kandydatów do kapłaństwa psychologię jako naukę pomocniczą. Autor artykułu pragnie przedstawić krótki zarys dziedziny, która stosunkowo niedawno uzyskała status naukowej. Korzystając z obchodzonego Jubileuszu 200-lecia powstania Diecezji Siedleckiej przedstawia również historię wykładów z psychologii w dziejach funkcjonowania seminarium duchownego oraz szkicuje zarysy sylwetek najbardziej znanych wykładowców psychologii na przełomie XX i XXI wieku. Na zakończenie przedstawia współczesne sposoby wykorzystania technik psychologicznych w dziedzinie przygotowania kandydatów do kapłaństwa.

I. Początki psychologii naukowej

Psychologia jako samodzielna dyscyplina naukowa wyodrębniła się w drugiej połowie XIX w. Słowo *psychologia*, choć pochodzące z języka greckiego nie jest słowem greckim. Jest połączeniem dwóch słów: ἡ ψυχή (dusza) oraz ó λόγος (nauka). Pierwszy raz zostało ono użyte w formie drukowanej przez Rudolfa Goeckela w tytule rozprawy *Psychologia, czyli o doskonałości człowieka, o duszy, a przede wszystkim o jej pochodzeniu rozważania i rozprawy tych współczesnych teologów i filozofów, których nazwiska znajdują się na odwrotnej stronie* opublikowanej w Marburgu w 1590 r. Tytuł ten wskazuje, że początkowo psychologię traktowano jako naukę o duszy ludzkiej¹. Wcześniej, przez ponad dwa tysiąclecia problematyką psychologiczną w większości zajmowali się filozofowie, później filozofujący lekarze, których interesowały zagadnienia duszy ludzkiej traktowanej jako byt niematerialny². Od czasów filozofów greckich, przez średniowiecznych komentatorów Arystotelesa aż po nowożytnych Descartesa i Spinozę tematyka ludzkiej duszy, jej związku z ciałem czy w końcu obserwacja faktów psychicznych są więc przedmiotem namysłu filozoficznego. Pojawiające się prądy empiryzmu na Wyspach Brytyjskich czy szkoła asocjacionistów wnoszą własne wnioski dotyczące obserwowanych faktów psychicznych, próbując znaleźć proste uzasadnienia tej złożonej rzeczywistości³.

* Autor jest księdzem Diecezji Siedleckiej, psychologiem, psychoterapeutą Gestalt. Prowadzi wykłady z psychologii ogólnej, rozwojowej, pastoralnej w WSD Diecezji Siedleckiej; pracuje jako diagnosta i psycholog, prowadzi terapię indywidualną oraz terapię par i małżeństw. Prowadzi rekolekcje dla małżeństw.

¹ R. Stachowski, B. Dobroczyński, *Historia psychologii – od Wundta do czasów najnowszych*, w: J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia – Podręcznik akademicki, t.1*, Gdańsk 2008, s. 74.

² W. Szewczuk, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1979, s. 228.

³ W. Witwicki, *Psychologia, t. I*, Warszawa 1962, s. 39-41.

Jednak jako początek psychologii naukowej uznaje się rok 1879 kiedy to Wilhelm Wundt zakłada pierwszą na świecie pracownię eksperymentalnych badań psychologicznych na Uniwersytecie Lipskim. Początek psychologii naukowej nie jest związany z żadną manifestacją nowej nauki, nie miało miejsce żadne uroczyste otwarcie, nie było naukowych odczytów. Wundt otrzymał dla własnej dyspozycji od ówczesnego Ministerstwa Królewskiego, za zgodą senatu uczelni, niewielkie pomieszczenie, dawną salę wykładową, w którym może składać i przechowywać materiały wykorzystywane podczas pokazów na wykładach z psychologii oraz aparaturę wykorzystywaną do prowadzonych przez siebie badań.

W tym samym pomieszczeniu, bezpośrednio po ćwiczeniach z psychologii, pierwsi studenci rozpoczynali własne badania psychologiczne⁴. Ma więc, jak stwierdził Hermann Ebbinghaus w swoim dziele *Zarys psychologii* w 1908 r. nowa nauka długie dzieje, *ale krótką historię*⁵. W roku 1882 wspomniane laboratorium Wundta, decyzją władz uniwersyteckich, zostaje uznane za Instytut Psychologii. Do dzisiaj trwają dyskusje czy Wundt powołał nową naukę i wprowadził ją do wspólnoty nauk uniwersyteckich czy też jedynie ustabilizował znaczenie słowa *psychologia* stanowiące obiekt zainteresowań „co najmniej kilku poprzednich stuleci”, wyodrębniając to nowe znaczenie⁶.

Obok psychologów, którzy naśladując Wundta badają metodą introspekcji ludzką świadomość, pojawiają się w Niemczech fizjologowie, którzy wnoszą do eksperymentów psychologicznych własny wkład. Ernst Heinrich Weber oraz Gustav Theodor Fechner przechodzą do historii jako autorzy prawa określającego zależność pomiędzy siłą działającego na receptory bodźca a zmianą odczuwaną przez osoby badane. Ich prace, nazywane czasem psychofizycznymi stanowią początek psychologii eksperymentalnej⁷. Kolejny wkład w rozwój nauki wnosi autor *teorii pola* – Kurt Lewin, traktowany jako prekursor psychologii społecznej. Jego zainteresowaniem staje się przestrzeń życiowa, która kształtuje ludzkie przeżycia. Daje w ten sposób wyraz swego podejścia fenomenologicznego stanowiącego bazę w prowadzonych przez siebie badaniach⁸.

Do roku 1939 krajem, w którym psychologia rozwijała się najintensywniej byli Niemcy, po zakończeniu działań wojennych centrum rozwoju badań psychologicznych stają się Stany Zjednoczone. Psychologia niemiecka jest początkowo naznaczona badaniami Wundta. Ten podjął się opisu elementarnych jednostek świadomości

⁴ R. Stachowski, *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych*, Warszawa 2000, s. 11-12.

⁵ Za: R. Stachowski, B. Dobroczyński, *Historia psychologii...*, s. 77.

⁶ R. Stachowski, *Historia współczesnej...*, s. 12-13.

⁷ Tamże, s. 35.

⁸ H. Lück, *Historia psychologii – orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*, Warszawa 2008, s. 96-97.

oraz praw ich organizacji. Jego metoda badań polegała na ujmowaniu świadomości w podobny sposób jak traktowano świat materialny poznawany w dziedzinie chemii. Jego perspektywa dominowała wśród psychologów przez około 35 lat. Jako kolejny sposób uprawiania badań psychologicznych zostaje przedstawiony pomysł Maxa Wertheimera, który proponuje ujmowanie poznawanych struktur zgodnie z koncepcją całości (*Gestalt*) oraz wprowadza pojęcie doświadczenia jako szersze wobec terminu świadomość. Pojmowanie całości jest przez psychologów postaci uznane jako coś więcej niż tylko suma składających się na całość części.

Obok nowej, kontynuowanej w USA, szkoły psychologii postaci rozwija się kolejna, której założycielem zostaje John Watson. W określanej mianem behawioryzmu, nowej modalności, za podstawowym dla psychologii uznaje się badanie zachowań tak zwierzęcych jak i ludzkich. Odwołując się do modelu nauki pozytywistycznej Watson wykluczył równocześnie problematykę świadomości z obszaru zainteresowań psychologicznych⁹.

Behawioryzm, rozwijany dalej przez Iwana Pawłowa, Edwarda Thorndike'a i Burrhusa Skinera zostaje współcześnie określony jako *pierwsza siła w psychologii*¹⁰. Badania prowadzone w nurcie eksperymentalnym służyły nie tylko wyjaśnianiu opisywanych zachowań ale także obejmowały procesy uczenia się przez warunkowanie oraz dotyczyły badania reakcji zachodzących pomiędzy obserwowalnymi reakcjami a wywołującymi je bodźcami¹¹. W opozycji do behawiorystów, traktujących człowieka mechaniczystycznie rodzi się *druga siła psychologii*.

Jej geneza sięga lekarskiego gabinetu, w którym Zygmuntd Freud, wiedeński neurolog i psychiatra zakłada istnienie w ludzkiej psychice procesów, o których istnieniu nie posiadamy wiedzy a o których jedynie możemy wnioskować na podstawie skutków, jakie powodują w zachowaniu jednostki. Istnienie nieświadomości jest podstawowym założeniem psychoanalizy – tak teorii jak i stosowanej metody niesienia pomocy ludziom cierpiącym¹². Rozwój teorii *ego*, obserwacja zaburzeń nerwicowych, teoria mechanizmów obronnych czy wpływ wczesnych doświadczeń na życie jednostki ludzkiej stają się na kolejne dziesięciolecia przedmiotem badań psychoanalityków. Początkowa fascynacja mistrzem u Alfreda Adlera i Carla Gustava Junga rodzi kolejne prądy wśród zwolenników psychoanalizy. Adler buduje nurt psychologii indywidualnej a Jung psychologii analitycznej. Ich zwolennicy rozwijają i rozbudowują kanony poprzedników.

⁹ A. Giorgi, *Psychologia jako nauka humanistyczna w świetle założeń podejścia fenomenologicznego*, w: Wykłady z Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, t. 5, Lublin 1991, s. 310-311.

¹⁰ Tamże, s. 312.

¹¹ M. Materska, *Wstęp do psychologii z elementami historii psychologii*, Warszawa 2001, s. 100-107.

¹² R. Stachowiak, *Historia współczesnej...*, s. 96.

Jako *trzecia siła* określana jest psychologia humanistyczna. Jej założyciele, Carl Rogers i Abraham Maslow, dostrzegali potrzebę wyjścia poza mechanicystyczny (behawioryzm) i naturalistyczny (psychoanaliza) sposób traktowania jednostki ludzkiej oraz zwrócili uwagę na to co sprawia, że traktujemy ją jako osobę. Kolejną nowością staje się podejście psychologii zorientowanej egzystencjalno-fenomenologicznie. Koncepcja zapoczątkowana przez Rolo Maya w USA postulowała uprawianie psychologii w paradygmacie nauk humanistycznych a nie przyrodniczych¹³. Kolejne lata i nowe odkrycia w dziedzinie psychologii powodują powstawanie kolejnych pomysłów dotyczących sposobu uprawiania psychologii i wnoszą nowe wiadomości dotyczące jednostki ludzkiej. Współcześnie popularnym staje się uprawianie psychologii jako dziedziny wykorzystującej wyniki badań przyrodniczych oraz społecznych.

Powyższy zarys historii psychologii nie uwzględnia wszystkich ważnych kierunków i momentów rozwoju nauki, której zainteresowaniem jest zachowanie się człowieka. Ma jedynie charakter skrótu i służy przedstawieniu zarysu historii nauki, której zdobycze, poza swoim podstawowym przeznaczeniem, spowodowały, że psychologia weszła w skład przedmiotów naukowych stosowanych współcześnie w procesie formacji przyszłych kapłanów.

II. Wykłady z psychologii w ramach formacji kapłańskiej Diecezji Siedleckiej

Powołana do istnienia w 1818 r. diecezja janowska czyli podlaska obejmowała swoimi granicami tereny na których posługiwało wcześniej duchowieństwo wykształcone w różnych seminariach duchownych, pracujące dla różnych diecezji: łuckiej, lubelskiej, sandomierskiej czy warszawskiej. Po erekcji diecezji seminarium duchowne pozostało w dotychczasowym budynku w Janowie Podlaskim, część kleryków studiowała w seminarium zlokalizowanym w Węgrowie¹⁴. Ówczesna formacja seminaryjna trwała 3-4 lata, należy podejrzewać, że koncentrowano się na prowadzeniu dla kleryków wykładów m. in. z filozofii, teologii dogmatycznej, moralnej i pastoralnej. Poza tym odbywały się zajęcia z Pisma Świętego, prawa kanonicznego, liturgiki, historii Kościoła i śpiewu, jak to opisuje na przykładzie seminarium węgrowskiego ks. Aleksandrowicz¹⁵. Od 1836 roku, po likwidacji seminarium w Węgrowie, alumni kształcą się jedynie

¹³ A. Giorgi, *Psychologia...*, s. 312-313.

¹⁴ P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska*, Siedlce 1971, s. 173.

¹⁵ Tamże, s. 178, 188.

w seminarium janowskim¹⁶. Jak wynika ze sporządzonego przez ks. dra Konstantego Kusyka spisu *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV* pierwsze dane o wprowadzeniu wykładów z psychologii pochodzą z roku 1919 r¹⁷. Prowadzący je księża nie mają wykształcenia psychologicznego. Posługują się podręcznikami Sebastiana Reinstadlera *Elementa philosophiae scholasticae* oraz Kazimierza Waisa *Psychologia*. Dotychczas bowiem wiele zagadnień, którymi zajęła się psychologia wykładanych było w ramach przedmiotów filozoficznych.

W podręczniku Reinstadlera znajdujemy dokładne opisy budowy i funkcjonowania ośrodkowego i obwodowego układu nerwowego człowieka, narządów zmysłów wykładanych jako *anthropologia*¹⁸. Podręcznik Waisa, zbudowany z czterech tomów jest natomiast systematycznym wykładem obejmującym elementy wprowadzające oraz poszczególne zagadnienia szczegółowe psychologii: czynności wegetatywne, zmysłowe, lokalizacje mózgowo, czynności wolitywne oraz dyskusje z teorią ewolucjonizmu¹⁹.

Wśród wykładawców psychologii, od początku trwania jej wykładów w seminarium siedleckim (podlaskim), ks. Kusyk wymienia:

1. Ks. A. Poboży (1921 r., 1923 r.)
2. Ks. Jarosław Karpan Kozłowski (1925 r., 1928 r.)
3. Ks. J. Kazimierczak (1928 r.)
4. Ks. dr B. Sprycha (1929 r.)
5. Ks. Czesław Pniewski (1929 r.)
6. Ks. dr Antoni Chojecki (1931 r.)
7. Ks. A. Dawidczyk (1932 r.)
8. Ks. dr Bernard Filipiuk (1933 r., 1935 r.)
9. Ks. P. Kajka (1936 - 1937 r.)
10. Ks. Koronat Piotrowski (1940 -1941 r., 1944 r.)
11. Ks. M. Jankowski (1943 r.)
12. Ks. Franciszek Szajda (1949-1951 r.)
13. Ks. bp Ignacy Świrski (1961/1962 r.)
14. Ks. dr hab. Witold Pietkun (1961/1962 r.)
15. Ks. dr Henryk Tomasik (1984-1990 r.)
16. Ks. dr Marian Stepulak (1990-2012 r.)

¹⁶ J. Pruszkowski, *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 155.

¹⁷ K. Kusyk, *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV na podstawie protokołów sesji profesorskich*, maszynopis.

¹⁸ S. Reinstadler, *Elementa philosophiae scholasticae v. II*, Fryburg 1920.

¹⁹ K. Wais, *Psychologia I – IV*, Warszawa 1902-1903.

W opinii ks. Zdzisława Młynarskiego, w początkowej fazie funkcjonowania Diecezji Podlaskiej, liczba profesorów prowadzących wykłady dla alumnów nie była stała, ulegała zmianom także w trakcie trwania roku wykładowego. Stanowisko profesora choć odpowiedzialne było nisko opłacane. Profesorowie nie posiadali specjalizacji wykładanych przedmiotów, mieli co roku uzgadniać między sobą jakie zajęcia będą prowadzili²⁰. Analizując powyższy spis wykładowców wnioski ks. Młynarskiego wydają się przekonywujące. Ze względu na istniejący deficyt kapłanów oraz deficyt wykształconych wykładowców prowadzenie wykładów z poszczególnych przedmiotów mogło mieć charakter akcydentalny. Taka sytuacja trwa przez długie dziesięciolecia, do czasu okupacji niemieckiej. W 1940 roku bp Czesław Sokołowski przenosi *szczętki biblioteki i pozostałości seminaryjne* do Siedlec. Alumni zamieszkują biskupie gimnazjum, plebanie, prywatne mieszkania. Funkcjonowanie seminarium było utrudnione ze względu na niechęć okupanta²¹.

Sytuacja zmienia się po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. Następuje czas odradzania się seminarium, pojawiają się nowi wykładowcy. Na szczególną uwagę zasługują, zdaniem autora artykułu: ks. Franciszek Szajda, ks. Zygmunt Mościcki oraz ks. Marian Zdzisław Stepulak. Choć nie wpisani na listę przez ks. dra Kusyka przez długie dziesięciolecia stali się nauczycielami psychologii dla wielu pokoleń kapłanów. Ich praca w tym zakresie, w opinii autora, utrudniona przez ówczesną sytuację polityczną i społeczną, nie zawsze pozostaje zauważona i doceniona. Stąd obecność ich krótkich życiorysów w obecnym opracowaniu.

Jako pierwszego należy wspomnieć ks. Franciszka Szajdę. Przychodzi na świat 05 czerwca 1907 r. w Dawidach, parafia Gęś. Mając 20 lat wstępuje do Wyższego Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim. Po pięciu latach przyjmuje święcenia prezbiteratu i na dwa miesiące zostaje mianowany wikariuszem w parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Łukowie. Skierowany na studia uzyskuje w 1936 r. dyplom magistra filozofii. Dwa lata później otrzymuje nominację na profesora seminarium. Szanowany przez profesorów i alumnów pełni funkcję do 01 września 1940 r. Od tego czasu, z powodu braku kapłanów, tak jak inni profesorowie zajmuje się pracą w parafii. Zostaje wiceproboszczem w Rykach, w parafii katedralnej w Siedlcach oraz proboszczem w Gończycach. Bp Ignacy Świrski, po objęciu diecezji, mianuje na nowo ks. Szajdę profesorem WSD w Siedlcach. Pełni on także funkcję prefekta seminarium oraz rektora studium filozofii w Drohiczynie. Umiera 02 marca 1967 r. w Międzyrzeczu Podlaskim²². Jako wykładowca seminarium pracował 17 lat.

²⁰ Z. Młynarski, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818 – 1828*, Lublin 1969, s. 66.

²¹ P. Aleksandrowicz, *Diecezja...*, s. 178.

²² J. Zubka, Śp. Ks. kanonik Franciszek Szajda, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 36 (1967), nr 9-10,

Kolejnym jest ks. Zygmunt Mościcki. Urodzony 25 kwietnia 1913 r. w Łukowie, wstępuje do WSD w Janowie Podlaskim po uzyskaniu świadectwa dojrzałości dnia 22 sierpnia 1932 r. Po sześciu latach formacji przyjmuje święcenia prezbiteratu, zostaje mianowany wikariuszem parafii Janów Podlaski a po roku – wikariuszem parafii Wojcieszków. Jednocześnie zwraca się z prośbą do bpa Henryka Przeździeckiego o „łaskawe przeznaczenie mnie na studia uniwersyteckie”. Prośba, motywowana zamiłowaniem księdza Zygmunta do filozofii, zostaje odrzucona z powodu małej liczby księży pracujących w diecezji. W roku 1939 zostaje wikariuszem w parafii Parczew, następnie pełni funkcję rektora parafii Lubień i dalej administratorem parafii Rossosz. Po przejściu infekcji tyfusu stan zdrowia księdza się pogarsza. Ostatecznie w 1949 r. został skierowany na studia – na Wydział Filozofii Chrześcijańskiej KUL. W 1951 r. uzyskuje tytuł magistra i rok później zostaje profesorem i ojcem duchownym alumnów Studium Filozoficznego przy WSD w Siedlcach, które w tym czasie mieści się w Drohiczynie nad Bugiem. Ksiądz Mościcki w 1959 r. uzyskuje stopień doktora filozofii, od 1960 r. zostaje mianowany prefektem WSD w Siedlcach. Wykłady w seminarium prowadzi przez kilkadziesiąt lat – zwolniony na własną prośbę w dniu 03 września 1986r²³. W pamięci kapłanów diecezji siedleckiej i drohiczyńskiej zapisał się jako szanowany wychowawca i uczonec²⁴.

Na podstawie zapisków z czasów kleryckich, sporządzonych przez ks. Stanisława Dzyra wartym podkreślenia wydaje się fakt, że wykłady z psychologii prowadzone przez księży Szajdę i Mościckiego charakteryzował wysoki poziom merytoryczny. Księża Profesorowie gromadzili i przekazywali wiedzę pochodzącą z zakresu budowy i organizacji układu nerwowego człowieka, podstaw psychologii emocji i motywacji. Przekazywali informacje dotyczące zasad psychometrii, wiedzy ogólnej dotyczącej metod badań psychologicznych ale również przedstawiali rodzaje zjawisk psychicznych, ich charakterystykę i podstawy psychopatologii. Jako literaturę podstawową wykorzystywali m. in. następujące podręczniki: *Psychologia ogólna* ks. J. Pastuszki, *Psychologia* ks. Kazimierza Waisa, *Psychologia* W. Witwickiego. Ponieważ studenci mieli ograniczony dostęp do samych podręczników księża profesorowie przedstawiali materiał w formie wykładów²⁵. W opinii autora artykułu wykłady przygotowane i prowadzone w tamtym okresie przez Księży Profesorów zawierały pełnię ówczesnej wiedzy

s. 237; także: *Akta Osobiste*, Archiwum Kurii Diecezjalnej Siedleckiej.

²³ M. Stepulak, *Koncepcja człowieka w ujęciu księdza Zygmunta Mościckiego. Studium psychologiczne*, Lublin 1994, s. 15-19; także: ADS, *Akta osobowe ks. Zygmunta Mościckiego, T. I.*

²⁴ M. Stepulak, *Ksiądz Zygmunt Mościcki: duszpasterz, wychowawca, uczonec*, Podlaskie Echo Katolickie, nr 10/1998, s. V.

²⁵ Powyższe dane pochodzą z zachowanych notatek sporządzonych na wykładach z psychologii przez ks. Stanisława Dzyra, zebranych i oprawionych, niepublikowanych będących w posiadaniu autora oraz

280

w zakresie psychologii jaką można było zgromadzić w czasach PRL. Przekazywane informacje posiadały wyraźny rys psychologii uprawianej w nurcie zapoczątkowanym przez W. Wundta.

Dalej należy wspomnieć o ks. profesorze Marianie Stepulaku. Urodzony 30 września 1957 r. w Kąkolewnicy, wstępuje do WSD w Siedlcach po zdaniu egzaminu maturalnego. Dnia 04 czerwca 1983 r. przyjął święcenia prezbiteratu oraz uzyskał tytuł magistra teologii. Dwa lata później zostaje skierowany na studia z psychologii na Wydziale Nauk Społecznych KUL, które ukończył w 1989 r. zostając równocześnie adiunktem w Katedrze Psychologii Ogólnej. W 1993 r. uzyskuje stopień doktora psychologii a w roku 2006 uzyskuje stopień doktora habilitowanego w dziedzinie psychologii pastoralnej. W tym samym roku rozpoczyna pracę w Instytucie Nauk o Rodzinie KUL Jana Pawła II²⁶. Równocześnie, od roku akademickiego 1990/91 prowadzi w WSD w Siedlcach wykłady z psychologii ogólnej, psychologii rozwojowej, psychologii pastoralnej oraz później także z medycyny pastoralnej. Ksiądz profesor jest typowym encyklopedystą, posiada wiedzę z różnorodnych dziedzin. Staje się pierwszym nauczycielem psychologii dla wielu pokoleń kapłanów. Obecnie jest zatrudniony jako wykładowca w Wyższej Szkole Ekonomii i Innowacji w Lublinie na Wydziale Administracji i Nauk Społecznych²⁷.

Ksiądz profesor jest autorem kilku publikacji książkowych, w których przedstawia m.in. zarys medycyny pastoralnej, psychologii rozwojowej, pastoralnej, psychologii religii oraz psychologii osobowości. W swoim dorobku naukowym posiada również artykuły dotyczące zagadnień tajemnicy zawodowej psychologa, jest poza tym autorem publikacji z zakresu psychologii pastoralnej i szeroko rozumianego duszpasterstwa. Wykładowcą w siedleckim WSD był przez 22 lata.

Od roku akademickiego 2012/2013 wykłady z psychologii ogólnej, psychologii rozwojowej oraz psychologii pastoralnej w WSD Diecezji Siedleckiej prowadzi autor artykułu ks. Krzysztof Piórkowski. Urodzony 24 sierpnia 1977 r. w Warszawie jest księdzem diecezji siedleckiej. Święcenia prezbiteratu przyjął dnia 19 czerwca 2004 r. Po dwuletniej pracy jako prefekt ZS w Adamowie oraz po rocznym wikariacie w parafii Janów Podlaski został skierowany na studia z psychologii na WNS KUL. Uzyskał tytuł magistra psychologii w 2011 r. i objął wykłady z psychologii w WSD po księdzu profesorze M. Stepulaku. W 2013 r. ukończył Szkołę Psychoterapii Gestalt prowadzoną przez Instytut Psychoterapii Gestalt w Krakowie. Obecnie, poza pracą wykładowcy, prowadzi praktykę psychologiczną i psychoterapeutyczną oraz jest biegłym Sądu Biskupiego Siedleckiego.

z rękopisu tegoż autora „Droga do Winnicy Pana. Pamiętnik seminaryjny 1952-1958” znajdującego się w archiwum WSD w Nowym Opolu k. Siedlec.

²⁶ http://www.kul.pl/ks-dr-hab-marian-stepulak-prof-kul,art_10301.html, dnia 18,06,2018.

²⁷ <https://www.wsei.lublin.pl/kadra-dydaktyczna/>, dnia 18, 06,2018.

III. Psychologia i jej miejsce w formacji seminaryjnej obecnie

Od II połowy XX w. coraz większą wagę przywiązuje Kościół do procesu formacji przyszłych kapłanów. Ojcowie Soborowi jako pierwsi zwracają uwagę na potrzebę obecności *osiągnięć zdrowej psychologii* w formacji kapłańskiej. Ich zdaniem wprowadzenie w zasady wychowania chrześcijańskiego wykorzystujące narzędzia psychologiczne może pozwolić alumnom na osiągnięcie ludzkiej dojrzałości, na rozwój własnych zdolności. Postrzegają także nauki psychologiczne, obok pedagogicznych i socjologicznych jako pomocne w podejmowanych działaniach duszpasterskich²⁸. Od tego momentu, w historii formacji obserwujemy otwarcie się na możliwość korzystania z pomocy psychologii w procesie przygotowania kandydatów do kapłaństwa. Na zwrócenie uwagi zasługuje Adhortacja Apostolska *Pastores dabo vobis*. Wśród czterech wymiarów formacji wyznaczających współczesne przygotowanie do kapłaństwa Jan Paweł II wyróżnił wymiar intelektualny. Studia nie są, zdaniem Papieża, składnikiem zewnętrznym czy drugorzędym. Stanowią istotny element ludzkiego wzrastania w powołaniu. Psychologia, obok socjologii, pedagogiki czy nauk ekonomicznych staje się w takim modelu pomocą w pogłębionym rozumieniu nie tylko samego człowieka ale również zjawisk społecznych oraz ich przebiegu²⁹. Współcześnie natomiast należałoby dokonać wyraźnego podziału i wskazać dwa cele zastosowania psychologii w formacji kapłańskiej.

Pierwszy z nich polega na włączeniu nauk psychologicznych do formacji intelektualnej alumnów. Wykłady i ćwiczenia z psychologii służące samopoznaniu i samowychowaniu zostają wprowadzone jako zalecenie okresu propedeutycznego³⁰. Traktowane jako zajęcia pedagogizujące są zalecone w polskim modelu formacyjnym w formie wykładów z psychologii ogólnej i osobowości, psychologii rozwojowej oraz psychologii pastoralnej. Zwraca się uwagę, by nie miały jedynie charakteru wiedzotwórczego lecz by miały charakter praktyczny – ułatwienie rozumienia siebie i innych poprzez kształtowanie dojrzałości osobowościowej oraz by były pomocą w działalności praktycznej³¹. Powyższe zamierzenia realizują współcześnie psychologowie pastoralni. I choć nadal toczy się spór o to czy psychologia pastoralna jest nauką teologiczną czy psychologiczną dostrzega się potrzebę propagowania wiedzy psychologicznej osobom przygotowującym się do kapłaństwa jak i samym kapłanom.

²⁸ Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej nn.11, 20*.

²⁹ Jan Paweł II, *Pastores dabo vobis nn.51-52*; w: Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II, T. II, Kraków 1996.

³⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce n.224*, Częstochowa 1999.

³¹ *Ratio Studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce*, s. 148, 200-201; w: Konferencja Episkopatu Polski, *Zasady formacji*.

Przenikające się bowiem w człowieku dwa nurty – rozwoju psychicznego i rozwoju duchowego wymagają od kapłanów przynajmniej podstawowej wiedzy na temat przebiegu obydwu³². Poza tym, w ocenie ks. prof. Zdzisława Kroplewskiego, teologia współczesna otwiera się na spotkanie z innymi naukami, nie jest już nauką hermetyczną. Miejscem spotkania jest przede wszystkim pastoralna działalność Kościoła, stąd pojawia się zapotrzebowanie na współpracę min z psychologią. Posiadanie przez teologów podstawowej wiedzy psychologicznej dotyczącej funkcjonowania człowieka oraz znajomość technik pomagania człowiekowi są w takim ujęciu potrzebne dla uwzględniania naturalnego, psychologicznego czynnika obecnego w procesie pastoralnym³³.

Drugi z celów zastosowania psychologii w procesie formacyjnym alumnów dotyczy diagnostyki psychologicznej oraz psychoterapii. Diagnostyka psychologiczna staje się obecnie narzędziem stosowanym tak na etapie rekrutacji jak i w trakcie formacji seminarystycznej. Eksperti z dziedziny psychologii mają dzięki temu możliwość wyrażenia opinii w kwestii diagnozy, występowania problemów natury psychicznej u badanych kandydatów oraz mogą wskazać kierunek procesów formacyjnych dla wspomnianych kandydatów do kapłaństwa. Istotnym staje się założenie zgodnie z którym psycholog nie wypowiada się na temat powołania do kapłaństwa ani nie podejmuje się jego rozeznawania – to zadanie wykracza poza zakres kompetencyjny psychologa³⁴.

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego wyraźnie zaznacza, że eksperci z dziedziny psychologii *nie mogą wchodzić w skład grona formatorów*³⁵. Interesującym jest także fakt oddzielenia procesu formacyjnego od terapeutycznego. We wspomnianym dokumencie autorzy dostrzegają możliwość zaistnienia zaburzeń psychicznych u osoby ubiegającej się o przyjęcie do seminarium lub do innego domu formacyjnego. Wobec takich kandydatów zaleca się odbycie psychoterapii przed rozpoczęciem procesu formacyjnego³⁶. Dokument porusza zasady dotyczące przeprowadzania diagnostyki psychologicznej w trakcie formacji, wyznacza zasady współpracy pomiędzy wychowawcami a psychologami, przekazuje zalecenia stosowane wobec osób, które opuściły miejsca formacyjne. Jest wypowiedzią wprowadzającą porządek w relacjach pomiędzy teologami i psychologami, ustalającym zasady pozostawania tychże w obszarach własnych kompetencji.

³² Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1994, s. 3.

³³ Z. Kroplewski, *Psychologia pastoralna – koncepcje i kontrowersje*, Szczecin 2011, s. 14.

³⁴ Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Zasady korzystania z dorobku psychologii w procesie przyjmowania kandydatów i ich formacji do kapłaństwa*, Watykan 2008, n.5.

³⁵ Tamże, n.6.

³⁶ Tamże, n.8.

Podsumowując rozważania dotyczące zadań psychologa w procesie formacyjnym dostrzega się jednocześnie możliwość uzyskania ze strony psychologa konkretnej pomocy jaka może wspomóc osobę formowaną w uświadomieniu sobie własnych dynamizmów działania, w zachęceniu do ujawniania siebie i uwalniania się od lęków towarzyszących przeżywanym trudnościom. Poza celem selekcyjnym i terapeutycznym wskazuje się potrzebę podejmowania działań prewencyjnych wobec doświadczanych słabych sfer kandydatów do święceń oraz budowanie ich integralnej tożsamości³⁷.

Ostatnie wydarzenia dotyczące przestępstw nadużycia przez księży, których ofiarami stały się osoby nieletnie wzbudziły w Kościele większą troskę nie tylko o poprawę bezpieczeństwa przyszłych ofiar nadużyć ale także potrzebę wprowadzenia stosownych badań psychologicznych oraz pogłębionego wywiadu dotyczącego sfery seksualnej kandydata do kapłaństwa. Działania te, włączone w większą grupę działań prewencyjnych, stają się obecnie nowym obszarem wykorzystania osiągnięć psychologii w trakcie przygotowywania kandydatów do święceń³⁸.

Zakończenie

Psychologia jest zdecydowanie młodą dziedziną naukową. Jej historia, w ścisłym rozumieniu terminu, obejmuje jedynie kilkanaście dekad. Jej pojawienie się jest wynikiem działań głównie filozofów a dalej lekarzy. Swój obszar zainteresowań psychologowie zaczerpnęli po części z dziedziny dotychczasowych zainteresowań nauk filozoficznych dołączając nowe osiągnięcia badań biologicznych i medycznych.

Długie dzieje namysłu nad istotą osoby ludzkiej dały początek nowej dziedzinie, której znaczenie zdaje się obecnie wzrastać. Jej obecność zaznaczona jest także w przestrzeni Kościoła, który dość wcześnie włączył wykłady z psychologii w proces formowania przyszłych kapłanów. Przebieg formacji, jak to widzimy na przykładzie historii seminariów Diecezji Siedleckiej, zmierza w kierunku zwiększenia zaufania oraz zastosowania praktycznych osiągnięć psychologii oraz psychoterapii. Zastosowanie to przebiega w dwóch kierunkach – psychologia jest nauką, która ułatwia studentom zrozumienie ludzkich i społecznych zachowań oraz jej osiągnięcia wspierają osoby objęte pro-

³⁷ G. Cucci, H. Zollner, *Kościół a pedofilia*, Kraków 2011, s. 106-107.

³⁸ Konferencja Episkopatu Polski, *Wytoczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia. Aneks nr 1. Zasady formacji i profilaktyki*, Art. 2; w: A. Żak, E. Kusz, *Seksualne wykorzystywanie małoletnich w Kościele. Problem – odpowiedź Kościoła – doświadczenia polskie*; Kraków 2018, s. 273-274.

cesem formacji w trakcie ich indywidualnego rozwoju. Istotnym wydaje się jednak zachowanie dyscypliny zaproponowanej przez Magisterium Kościoła polegającej na rozdzieleniu psychologii od teologii.

Psychologowie nie wypowiadają się na temat powołania kandydata – ich działania diagnostyczne oraz terapeutyczne mają znaczenie pomocnicze wobec formacji do życia kapłańskiego. Istotne, zdaniem autora wydaje się zastosowanie odkryć w dziedzinie psychologii, szczególnie z zakresu diagnostyki, w sytuacjach problematycznych i trudnych nie tylko ze strony duszpasterskiej ale i dyscyplinarnej. Wobec pojawiających się informacji dotyczących nadużyć seksualnych kapłanów techniki diagnostyczne jawią się jako pomoc w potwierdzaniu wiarygodności oskarżeń oraz w diagnozowaniu sprawców. Wspomniana tematyka wydaje się być nowym obszarem działań psychologicznych, domagającym się dalszego rozwoju i nowych badań.

Summary

Lectures on psychology at the theological seminary of diocese of siedlce

The author undertakes to present the history of psychology understood as a field of science and reveals its place in the area of formation of candidates for the priesthood on the example of Diocese of Siedlce. In a brief outline, he shows the development of the science, its particular schools and major modalities. He points at emerging new views, giving an overview of ways to practice contemporary psychology. Based on the source data, he presents the history of lectures on psychology for seminary students conducted in Diocese of Siedlce, and presents the lecturers. In the last part, going on the official statements of the Magisterium of the Church, he presents two ways of the presence of psychological activities in formation to the priesthood and presents their practical application to the emerging new pastoral and disciplinary challenges.

Bibliografia

- Akta Osobowe ks. Franciszek Szajda, Archiwum Kurii Diecezjalnej Siedleckiej.
 Akta Osobowe ks. Zygmunta Mościckiego, T. I, Archiwum Kurii Diecezji Siedleckiej.
 Aleksandrowicz, P. (1971). *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska*, Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka czyli Podlaska.
 Cucci, G., Zollner, H. (2011). *Kościół a pedofilia*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
 Dzyr, S., *Droga do Winnicy Pana. Pamiętnik seminaryjny 1952-1958*, rękopis, Archiwum WSD Siedlce.

Giorgi, A. (1991). Psychologia jako nauka humanistyczna w świetle założeń podejścia fenomenologicznego, w: *Wykłady z Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, t. 5, Lublin 1991, s. 309-344.

http://www.kul.pl/ks-dr-hab-marian-stepulak-prof-kul,art_10301.html, dnia 18.06.2018.

<https://www.wsei.lublin.pl/kadra-dydaktyczna/>, dnia 18, 06,2018.

Jan Paweł II, Pastores dabo vobis, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II, t. II*, Kraków 1996, s. 408-538.

Konferencja Episkopatu Polski, (1999). *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa: Biblioteka „Niedzieli” Tom 78.

Konferencja Episkopatu Polski, (2018). Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia. Aneks nr 1. *Zasady formacji i profilaktyki*; w: A. Żak, E. Kusz, *Seksualne wykorzystywanie małoletnich w Kościele. Problem – odpowiedź Kościoła – doświadczenia polskie* (s. 255-276). Kraków: WN Akademii Ignatianum.

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, (2008). *Zasady korzystania z dorobku psychologii w procesie przyjmowania kandydatów i ich formacji do kapłaństwa*, Watykan.

Kroplewski, Z. (2011). *Psychologia pastoralna – koncepcje i kontrowersje*, Szczecin: WN Uniwersytetu Szczecińskiego.

Kusyk, K., *Wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym im. Benedykta XV*, maszynopis, Archiwum WSD Siedlce.

Lück, H. (2008). *Historia psychologii – orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*, Warszawa: Vizja Press&IT.

Materska, M. (2001). *Wstęp do psychologii z elementami historii psychologii*, Warszawa: WN Scholar.

Młynarski, Z. (1969). *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818 – 1828*, Lublin, Archiwum WSD Siedlce.

Płużek, Z. (1994). *Psychologia pastoralna*, Kraków: IT Księża Misjonarzy.

Pruszkowski, J. (1897). *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków: Główny Skład w Księgarni G. Gebethnera i Spółki.

Ratio Studiorum. Program studiów w wyższych seminariach duchownych w Polsce; w: *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 135-221.

Reinstadler, S. (1920). *Elementa philosophiae scholasticae v. II*, Fryburg: Friburgi Brisgoviae Herder & Co.

Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej*, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, s. 286-300.

Stachowski, R. (2000). *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych*, Warszawa: WN Scholar.

Stachowski, R., Dobroczyński, B. (2008). Historia psychologii – od Wundta do czasów najnowszych, w: J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia – Podręcznik akademicki, t1*, s. 73-136. Gdańsk: GWP.

Stepulak, M. (1994). *Koncepcja człowieka w ujęciu księdza Zygmunta Mościckiego. Studium psychologiczne*, Lublin.

- Stepulak, M. (1998). Ksiądz Zygmunt Mościcki: duszpasterz, wychowawca, uczyony. *Podlaskie Echo Katolickie*, nr 10/1998, s. V.
- Szewczuk, W. (1979). *Słownik psychologiczny*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wais, K. (1902-1903). *Psychologia I – IV*, Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Witwicki, W. (1962). *Psychologia, t. I*, Warszawa: PWN.
- Zubka, J. (1967). Śp. Ks. kanonik Franciszek Szajda. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie*, 36(1967), nr 9-10, s. 237.

Ks. GRZEGORZ STOLARSKI*

WYKŁAD METAFIZYKI OGÓLNEJ I FILOZOFII BOGA W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1919 – 2018

Treść: I: Metafizyka ogólna; 1. Organizacja zajęć z metafizyki, 2. Zawartość treściowa wykładu metafizyki; 2.1. *Kształtowanie się zasad wykładu metafizyki realistycznej*; 2.2. *Treść wykładu metafizyki w Seminarium diecezji podlaskiej*, 2.3. *Podręcznik S. Reinstadlera*; 2.4. *Metafizyka w wykładzie ks. K. Kusyka*; II: Filozofia Boga, Treść wykładu; Zakończenie; Streszczenie; Summary: A teaching of general metaphysics and the philosophy of God in the Major Seminary of the Diocese of Siedlce, 1919 – 2018; Bibliografia.

Słowa kluczowe: metafizyka, seminarium, teodycea, tomizm

Key words: metaphysics, seminary, theodice, thomism

I: Metafizyka ogólna

1. Organizacja zajęć z metafizyki

Wskrzeszenie działalności Wyższego Seminarium Duchownego diecezji podlaskiej w roku 1919 spowodowało inicjację formacji intelektualnej kleryków w roku akademickim 1919/20. Pierwsze dwa lata formacji potraktowano jako kurs filozoficzny (z uwzględnieniem licznych przedmiotów humanistycznych). W ramach zajęć dydaktycznych przewidziano tam kurs filozofii teoretycznej, obejmujący wykład logiki, kryteriologii (teorii poznania), ontologii (metafizyki), kosmologii, teodycei, psychologii racjonalnej (antropologii filozoficznej).

Od 1927 roku zaczęto realizować nowy projekt programu studiów seminaryjnych, który przewidywał kurs filozoficzny, jako pierwszy rok przygotowawczy, i cztery lata kursu teologicznego. Kurs ten obejmował między innymi 2 godziny tygodniowo ontologii.

W grudniu 1931 ogłoszono nowy statut dla Seminarium Większego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, który przewidywał dwa lata kursu filozoficznego i cztery lata – teologicznego. Ten układ studiów seminaryjnych zachował się po II wojnie światowej. W latach 1952 – 1957 roczniki kursu filozoficznego odbywały swą formację w Drohiczynie. Zajęcia z metafizyki ogólnej, zwanej też ontologią, odbywały się w ramach pierwszego roku filozoficznego studiów i obejmowały z reguły 2 godziny wykładu w tygodniu.

W roku akademickim 1919/20 prowadzenie zajęć z podstawowego wykładu filozofii teoretycznej (w tym metafizyki) powierzono ks. Antoniemu Pobożemu. Był to ksiądz wyświęcony w Lublinie w 1905 roku. Pochodził z Podlasia. Po studiach filozoficznych w Louvain i Fryburgu Szwajcarskim został profesorem Seminarium lubelskiego (od 1912 r.). W 1919 r. poprosił o inkardynację do diecezji podlaskiej i został profesorem filozofii w seminarium w Janowie Podlaskim. W 1925 r. poprosił ponownie o inkardynację do diecezji lubelskiej¹. Od maja 1928 profesorem przedmiotów filozoficznych, w tym ontologii, był ks. Bolesław Sprycha². We wrześniu 1931 zastąpił go na krótko ks. Antoni Chojecki (1905 – 1988). On jako kleryk został wysłany na studia na Angelicum w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat. Wyświęcony w 1928 r., trzy lata później został profesorem i prefektem seminarium. Pracował tylko rok. W czasie wojny był kapelanem wojskowym, między innymi w Brygadzie Strzelców Karpackich. Po wojnie uzyskał zgodę na pracę w Stanach Zjednoczonych³. Po nim od 1932 r. zajęcia te prowadził ks. Jan Niedziałek⁴.

* Autor jest pracownikiem naukowym w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach oraz wykładowcą Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej. Ukończył studia teologiczne (Wyższe Seminarium Duchowne w Siedlcach, święcenia kapłańskie - 1989), studia filozoficzne magisterskie (Katolicki Uniwersytet Lubelski- 1991) i doktoranckie (Uniwersytet we Fryburgu Szwajc. - 2002). Jest autorem jednej monografii i kilkunastu artykułów z dziedziny metafizyki, filozofii Boga, filozofii bezpieczeństwa.

¹ S. Stopniak, *Poboży Antoni*, W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, ATK Warszawa 1983, s. 699-700.

² Ks. Bolesław Sprycha (1902 – 1955) został księdzem diecezji podlaskiej w 1927 r. Doktor filozofii, zob., K. Kusyk, *Wykaz wykładowców w WSD diecezji siedleckiej na podstawie protokołów z sesji profesorskich*, maszynopis.

³ M. Kołodziejczyk, *Ks. infułat Antonii Chojecki*, <http://www.echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=9325&idd=8> (23.10.2018).

⁴ I. Zduniak-Urban, *Człowiek przez duże „C”*, <http://echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=1076&idd=8> (29.09.2018). Ks. Niedziałek został aresztowany przez gestapo 16.01.1943 roku. Przebywał w więzieniu na Pawiaku, skąd zabrano go nocą 12 lutego 1943 r., by wraz z dużą grupą innych więźniów wywieźć do Stefanowa koło Palmir. Tam ich rozstrzelano. Dziś śp. ks. Jan Niedziałek spoczywa w mogile zbiorowej na cmentarzu w Palmirach.

Od 1938 r. przedmiotów filozoficznych nauczał ks. Franciszek Szajda (1907–1967). Święcenia prezbiteratu przyjął w 1932 r. i rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1936 r. uzyskał tytuł magistra filozofii, a od 1938 r. był profesorem seminarium - do jego zamknięcia w 1940 r. Po wojnie od 1946 roku był profesorem, a od 1950 r. także prefektem alumnów. W latach 1952-1957 był wykładowcą filozofii i rektorem oddziału w Drohiczynie, gdzie uczyli się alumni z Siedlec oraz wicerektorem seminarium siedleckiego. Pracował w seminarium do 1961 roku⁵. Od 1957 r. przedmioty filozoficzne, w tym wykład z metafizyki, ontologii, powierzono ks. Zygmuntowi Mościckiemu (1913-1988). On został księdzem w 1938 r. Po wojnie został skierowany na studia specjalistyczne na KULu, gdzie w 1951 roku osiągnął magisterium z filozofii a w 1959 r. obronił doktorat. Od 1952 r. był wykładowcą najpierw w Drohiczynie, potem w Siedlcach. Pozostał profesorem prawie do końca swego życia⁶.

W roku 1966 rozpoczął pracę w Seminarium ks. Konstanty Kusyk (1937-2018), wyświęcony w 1962 roku. Rok później, bo w 1963 r., podjął studia specjalistyczne z filozofii na KULu, które zakończył w 1966 roku tytułem magistra filozofii. Pracę doktorską obronił w 1986 roku. Był profesorem seminarium siedleckiego, prefektem, wicerektorem od 1992 r., a w latach 1996 do 2002 rektorem. Potem został ojcem duchownym diakonów. Wykładowcą filozofii pozostał do przejścia na emeryturę⁷. Jako wykładowca okresowo uczył różnych przedmiotów filozoficznych (propedeutyka filozoficzna, logika, metodologia nauk, teodycea, kosmologia, antropologia, historia filozofii), to przez cały czas swej działalności dydaktycznej (do 2006 r.) nauczał metafizyki ogólnej. Była ona dla niego (wykształconego w metodologii metafizyki) najważniejszym z wykładanych przedmiotów. W latach 2006 – 2013 zajęcia z metafizyki prowadził ks. Jacek Świątek, a od 2013 r. – ks. Grzegorz Stolarski.

2. Zawartość treściowa wykładu metafizyki

2.1. Kształtowanie się zasad wykładu metafizyki realistycznej

Ukształtowanie się swoistego *kanonu* zagadnień, którymi zajmuje się metafizyka to-

⁵ J. Łoniewski, *45 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie (1951-1996)*, „Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn, Łomża” 15 (1997), s. 229; J. Zubka, Śp. Ks. kanonik Franciszek Szajda, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 36 (1967), nr 9-10, s. 237.

⁶ Zob. M. Parzyszek, *Wartości w kształtowaniu osobowości w nauczaniu ks. Zygmunta Mościckiego*, Studia Gdańskie, t. XXXVI, s. 145-157.

⁷ Zob. H. Tomasiak, *Homilia z mszy pogrzebowej śp. ks. K. Kusyka*, [http://archiwum.radiopodlasie.pl/NEW/2018/05/18/homilia-z-mszy-sw-pogrzebowej-sp-ks-konstantego-kusyka/Ks._Konstanty_Kusyk_\(12.10.2018\).](http://archiwum.radiopodlasie.pl/NEW/2018/05/18/homilia-z-mszy-sw-pogrzebowej-sp-ks-konstantego-kusyka/Ks._Konstanty_Kusyk_(12.10.2018).)

mistyczna dokonało się w długotrwałym procesie kształtowania się zasadniczych idei metafizycznych. Pośród dzieł metafizyki, Arystotelesa, nie znajdziemy żadnego podręcznika metafizyki, nie znajdziemy nawet takiego określenia. To, co przeszło do historii filozofii jako dzieło, zatytułowane *Metafizyka* (przez perypatetyków żyjących kilkaset lat po śmierci Mistrza), to zbiór kilkunastu pism które zostały później określone księgami *Metafizyki*, podejmujących główne zagadnienia: bytu, substancji, jej struktury, zmiany, przyczyny. Podobnie Tomasz z Akwinu nie stworzył dzieła, które mogłoby być potraktowane jako kompendium metafizyki. Jego najbardziej *metafizyczne* dzieło, obok komentarza do *Metafizyki* Arystotelesa, to *De ente et essentia*, które rzeczywiście porusza zagadnienie podstawowe – problem bytu, jego *struktury* i pochodzenia (tu też zostaje po raz pierwszy sformułowana koncepcja różnicy istnienia i istoty).

Na średniowieczną tradycję metafizyczną, obok Tomasza z Akwinu, ogromny wpływ miały dzieła Dunska Szkota, który, w poszukiwaniu precyzji wyrażenia złożonych zagadnień stanowiących metafizykę, dokonał szeregu subtelnych rozgraniczeń pojęciowych. Do tej tradycji odwoływali się też myśliciele nowożytni, Franciszek Suarez, Tomasz de Vio (Kajetan), Sylwester z Ferrary, choć zmuszeni oni byli podejmować dyskusję z coraz intensywniejszymi, od czasów Wilhelma Ockhama, zarzutami pod adresem klasycznej metafizyki. To wtedy zaczęły powstawać pierwsze dzieła o charakterze kompendiów do metafizyki.

Czasy nowożytne naznaczone są antymetafizycznym nastawieniem filozoficznym, czego najdobitniejszym przykładem jest krytyka, dokonana przez Immanuela Kanta. Tradycja metafizyczna jednak nie upadła, a na jej interpretację miało wpływ kilka wybitnych postaci nowożytności. Na uwagę zasługuje tu przede wszystkim Christian Wolff, którego systematyczne ujęcie metafizyki miało decydujący wpływ na odradzającą się w XIX wieku scholastykę.

Papież Leon XIII, świadom zagrożeń płynących ze strony nowożytnych kierunków, opartych na kartezjanizmie i kantyzmie, w 1879 r. wydał encyklikę *Aeterni Patris*. Zalecał w niej, aby ośrodki katolickiej edukacji opierały się na *solidnej doktrynie* św. Tomasza z Akwinu, jako tej, która najlepiej oddaje prawdy wiary chrześcijańskiej⁸. Odwołania do nauczania Tomasza z Akwinu traktował jako remedium na stan filozofii i opartej na niej kultury, w której dominowała postawa idealistyczna. Realistycznie ugruntowana myśl św. Tomasza zdawała się ratunkiem przed skutkami takiej kultury, zgubnymi nie tylko dla samej filozofii, ale też dla chrześcijaństwa.

⁸ Encyklika była przygotowana przez grono uczonych włoskich, odwołujących się do tradycji scholastycznej (która stała się przedmiotem zainteresowania szczególnie od połowy XIX w.), wśród których wymienia się

Encyklika spowodowała zdecydowany wzrost zainteresowania myślą św. Tomasza, choć pierwotnie nie bardzo było wiadomo, jaką formę jej odczytania miał papież na uwadze. Faktem jest bowiem, że myśl tomistyczna w tamtej epoce była w stanie poważnej dekadencji, naznaczona interpretacjami pochodzącymi z rozmaitych źródeł (Suarez, Leibniz, Wolff). Publikacja encykliki spowodowała ogromną zmianę. W okresie kilkudziesięciu lat po jej opublikowaniu dokonał się znaczny rozwój studiów, poświęconych rekonstrukcji oryginalnej myśli Tomasza z Akwinu⁹.

Zachęta do oparcia filozofii na autorytecie Tomasza z Akwinu, której udzielił Leon XIII w swej encyklice, spowodowała wzrost zapotrzebowania na syntetyczne opracowania dzieła Akwinaty, mogące mieć zastosowanie w nauczaniu akademickim. Problem polegał na tym, że zastosowanie nauki św. Tomasza do wykładu filozofii w ramach studium teologii katolickiej wymagało gruntownego opracowania, tak treściowego, jak i formalnego. Tomasz, choć całe swe dorosłe życie spędził w cieniu XIII-wiecznego uniwersytetu, wykładając, dyskutując, pisząc w ramach zajęć akademickich, nie napisał żadnego dzieła, podręcznika, kompendium, które mogłoby być zastosowane wprost do nauczania filozofii w wieku XX. Trzeba przy tym pamiętać, że między śmiercią Tomasza w 1274 r. a encykliką papieską z 1879 upłynęło kilkaset lat, przez które nauka Tomaszowa była poddawana licznym interpretacjom, przeinaczeniom, uproszczeniom, wreszcie krytyce, często bardzo radykalnej. W 1277 r., w kilka lat po śmierci Akwinaty, biskup Paryża Stefan Tempier, w ramach zdecydowanej walki z tezami radykalnego arystotelizmu (zwanego 'awerroizmem'), uznał za błędne i potępił niektóre twierdzenia Tomasza, które stanowiły bardzo ważny (wręcz nieodzowny) element jego poglądów filozoficznych. Bez względu na zasadność tej oceny, nie sprzyjało to wzrostowi uznania dla tomizmu, podobnie zresztą jak interpretacje uczniów i bezpośrednich następców Tomasza (Idzi Rzymianin, Tomasz Sutton), które wskutek pewnych uproszczeń, jakich dokonali, spowodowały krytyczne reakcje środowisk uniwersyteckich późnego średniowiecza. Krótko mówiąc, praktycznie od chwili swych narodzin myśl św. Tomasza była przedmiotem studiów, komentarzy nie zawsze trafnie odczytujących jej sens, dyskusji i krytyki. I choć Magisterium Kościoła coraz bardziej zwracało uwagę na wartość dzieła Doktora Anielskiego, jego znajomość w kręgach wpływowych filozofów czasów nowych była coraz bardziej uwikłana w interpretacje licznych komentatorów, a z czasem – coraz bardziej znikoma.

G. Sanseverino (wielotomowa *Philosophia christiana cum antiqua et nova comparata* z 1862), G. Portenova (*La philosophia speculativa compendiata* z 1883 r.) oraz S. Talamo (*L'Aristotelismo della Scolastica* z 1873 r.). Zob. W. Seńko, *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*, Warszawa 1993, s. 11.

⁹ B.M. Ashley, *The Way toward Wisdom. An Interdisciplinary and Incultural Introduction to Metaphysics*, Indiana 2006, s. 45.

Pozwala to lepiej zrozumieć trudności z jakimi spotykali się XIX-wieczni uczeni, chcący oprzeć swą filozofię na myśli św. Tomasza oraz propagować ją przez wykłady i publikacje, zgodnie z życzeniem papieskim. Komentarze, interpretacje, jakie mieli do dyspozycji, często utrudniały, a czasem może nawet uniemożliwiały, odkrycie faktycznego nauczania Tomasza i geniuszu jego filozoficznych intuicji.

Efektom ich pracy stały się liczne dzieła o charakterze podręcznikowym, przedstawiające w „szkolnej” formie zwięzły wykład zagadnień filozoficznych wedle porządku, który ukształtował się w czasach nowożytnych, dawno po śmierci Akwinaty. Podręczniki te powielały ten schemat, będący wynikiem z jednej strony przyjętej metodologii filozofii, z drugiej zaś - wymogów akademickich ośrodków intelektualnych (najczęściej katolickich), w których powstawały.

W schemacie tym ontologia zajmowała ważne miejsce, była jednak z reguły poprzedzona wykładem z logiki, kryteriologii (czyli krytyki poznania), czasem – kosmologii (jako nauki o bycie realnym). Odzwierciedlało to sposób rozumienia metafizyki, jaki ukształtował się w czasach nowożytnych, zgoła niekoniecznie zgodny z poglądami Tomasza (choć wciąż określanym jako *arystotelesowsko-tomistyczny*).

Ten pierwszy etap współczesnych studiów nad myślą św. Tomasza określaną bywa *tomizmem tradycyjnym*, choć nazwa jest nieco myląca¹⁰. Nie było bowiem w XIX w. jakiegokolwiek ugruntowanej tradycji interpretowania nauki Tomasza, a to, co uznawano za „tomistyczne” było często efektem długotrwałego procesu ewolucji, reinterpretacji a nawet erozji pojęć i twierdzeń nie tylko samego Tomasza, ale też i całej scholastyki. Ten zasób pojęć i twierdzeń zakorzeniony był w tradycji semantyki perypatetyckiej (pojęcia substancji, istoty, materii czy formy, aktu i możliwości), choć sposób ich rozumienia naznaczony był licznymi interpretacjami.

Uznaje się, że zasadniczy wpływ na takie *tradycyjne* odczytanie św. Tomasza miała myśl Christiana Wolffa. Jego „*cholastyczna*” koncepcja filozofii, a w jej ramach także metafizyki, czerpała z kolei swe inspiracje zgoła nie z tradycji tomistycznej, ale raczej z dzieł Dunska Szkota i Franciszka Suareza. Zaważyło to nade wszystko na sposobie rozumienia metafizyki i jej przedmiotu.

Na tę słabość dotychczasowego tomizmu zwróciło uwagę kilku badaczy myśli Akwinaty, studiujących wnikliwie już nie tylko komentarze, ale nade wszystko oryginalne treści, zawarte w ponownie wydawanych dziełach Doktora Anielskiego. Spośród nich najbardziej oddziałali myśliciele francuscy – najpierw Etienne Gilson, potem także Jacques Maritain. Ze względu na znaczenie, jakie przypisywali oni Tomaszowej teorii istnienia, jako funda-

¹⁰ Zob. K. Bańkowski, *Tomizm konsekwentny na tle odmian tomizmu*, SPCh 32(1996), s. 211-213

mentalnego aktu bytu, a także wobec dyskusji z Heideggerowskim egzystencjalizmem, ta odmiana tomizmu uzyskała określenie 'tomizmu egzystencjalnego'¹¹.

Podstawą zmiany, jakie zaproponowali zwolennicy tomizmu egzystencjalnego było przede wszystkim dostrzeżenie, że myśl św. Tomasza w dziedzinie filozofii, nie jest jedynie kontynuacją poglądów Arystotelesa. W wykształconym po śmierci Tomasza *tomizmie*, gdzie jego myśl uwikłano w liczne obce jego intencjom interpretacje, utrwaliło się przekonanie, że dzieło Tomasza to przede wszystkim *ochrzczenie* Arystotelesa, przystosowanie arystotelizmu do teologii chrześcijańskiej. W szczególności nie dostrzegano istotnej zmiany, jaką w metafizyce była Tomaszowa koncepcja bytu, jako przedmiotu metafizyki (bytu, jako bytu).

Gilson, polemizując z zarzutami, jakie pod adresem scholastyki zgłaszali fenomenologowie, zwłaszcza Martin Heidegger, zwrócił uwagę na to, że koncepcja bytu, jaką można odnaleźć w pismach Tomasza, jest po pierwsze inna niż u Arystotelesa, po drugie – oryginalna, po trzecie – nie mająca odpowiednich komentatorów, a przez to zapoznana. Tymczasem jest to rozwiązanie, które najpełniej gwarantuje realizm ujęcia rzeczywistości. W przenikliwym dziele *Byt i istota* Gilson ukazał w świetle historycznym i systematycznym znaczenie fundamentalnego rozróżnienia, które stało się swoistą *differentia specifica* tomizmu – różnicy realnej istnienia i istoty w bycie.

Odrodzenie się tomizmu pod wpływem encykliki papieskiej oddziaływało także na ośrodki myśli katolickiej na ziemiach polskich. Wkrótce zaczęły pojawiać się opracowania filozoficzne, pisane w duchu scholastyki.

Tomizm polski przed II Wojną Światową był na ogół kompilacyjny i receptywny w stosunku do tomizmu zachodniego. Odbijają się w nim wspomniane powyżej cechy tomizmu tradycyjnego i lowańskiego, upowszechniane przez podręczniki kard. D. Merciera oraz jego uczniów w Polsce¹². Najważniejsze z nich w dziedzinie metafizyki wyszły spod pióra ks. prof. Franciszka Gabryła, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego (*Metafizyka ogólna*, 1903) czy też ks. prof. Kazimierza Waisa, profesora Uniwersytetu Lwowskiego (*Ontologia czyli metafizyka ogólna*, 1926).

Sytuacja zmieniła się pod wojnie, gdy ośrodki katolickie, przede wszystkim Katolicki Uniwersytet Lubelski, znalazły się w dramatycznym sporze ideologicznym z agresywnym, wspartym instytucjami politycznymi, bolszewickim marksizmem. Na KUL po wojnie pod wpływem Stefana Świeżawskiego zaczęła upowszechniać się egzystencjalna wersja tomizmu, głoszona przez E. Gilsona. Jej błyskotliwi reprezentanci

¹¹ Tamże, s. 215-217

¹² Po wojnie do tej formy tomizmu nawiązywał profesor KUL ks. Stanisław Adamczyk.

(Mieczysław A. Krąpiec OP, Antoni B. Stępień, ks. Stanisław Kamiński, Zofia Zdybicka USJK, Piotr Jaroszyński, Andrzej Maryniarczyk SDB) sprawili, że nurt ten stał się w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku dominującą w tym ośrodku orientacją. Zwie się ją *Szkołą Lubelską*.

2.2. Treść wykładu metafizyki w Seminarium diecezji podlaskiej

Dyskusja w łonie neoscholastyki XIX i XX wieków oddziaływała na sposób wykładu filozofii w katolickich ośrodkach intelektualnych, także w seminariach i na ukształtowanie się formalnego schematu kursu filozofii. Znalazło to odzwierciedlenie w podręcznikach, redagowanych na potrzeby tego kursu, które powszechnie zawierały najpierw wykład logiki i teorii poznania (kryteriologii – kolejny wpływ Wolffa i Kanta), a potem ontologii, czyli metafizyki ogólnej, a za nią – metafizyk szczegółowych: kosmologii, psychologii i teologii (naturalnej). Schemat ten jest do dziś obecny, zwłaszcza w wykładzie filozofii dla teologów.

Pierwsza sesja profesorska odrodzonego Seminarium Podlaskiego uznała, że podstawowym podręcznikiem do filozofii, a zatem także metafizyki, będzie dzieło Sebastiana Reinstadlera *Elementa philosophiae scholasticae*¹³. Jest to typowy podręcznik neoscholastyczny tamtych czasów, napisany po łacinie, choć uwzględniający, zgodnie z duchem tomizmu lowańskiego, znaczną dozę informacji z zakresu nauk przyrodniczych.

W połowie lat dwudziestych uznanie zdobył podręcznik ks. Kazimierza Wajsa *Ontologia czyli metafizyka ogólna*¹⁴, napisany po polsku, będący w znacznej mierze kopią podręcznika Reinstadlera. Po wojnie w środowisku lubelskim powstał podręcznik profesora KUL ks. Stanisława Adamczyka *Metafizyka ogólna czyli ontologia*¹⁵, napisany również w duchu tomizmu tradycyjnego.

Podjęcie wykładów z metafizyki przez ks. Kusyka w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku spowodowało wprowadzenie do Seminarium wizji metafizyki w duchu tomizmu egzystencjalnego Szkoły Lubelskiej. Opracowany przez niego skrypt z metafizyki odzwierciedlał strukturę najbardziej znanego kompendium metafizyki tej szkoły filozoficznej – *Metafizyki* ojca Mieczysława Alberta Krąpca¹⁶. Znajdują się więc w nim nade wszystko ustalenia dotyczące separacji, jako sposobu formowania metafizycznego pojęcia bytu oraz głęboko ujęte zagadnienie analogii bytu – jeden z charakterystycznych tematów

¹³ S. Reinstadler, *Elementa philosophiae scholasticae*, Friburgi Brsg. 1923, t. 1-2. Jest to dzieło z 1901 roku, zawierające wykład logiki, krytyki poznania, ontologii i kosmologii (1. tom) oraz antropologii, teologii naturalnej i etyki (2. tom). Tu będziemy się posługiwać 12. wydaniem tego dzieła z 1923 r.

¹⁴ K. Wais, *Ontologia czyli metafizyka ogólna*, Lwów 1926

¹⁵ S. Adamczyk, *Metafizyka ogólna czyli ontologia*, Lublin 1960

¹⁶ M.A. Krąpiec, *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, Lublin 1984. Używamy tu trzeciego wydania tego

metafizycznych Szkoły Lubelskiej. Metafizykę pojmuję się jako stopniowe uwyrażnianie egzystencjalnie ujętego pojęcia bytu, przez co, inaczej niż w podręcznikach tradycyjnych, zagadnienie transcendentaliów pojawia się przed innymi zagadnieniami, zwłaszcza przed kwestią złożenia bytowych.

Współczesny wykład metafizyki zasadniczo nadal opiera się na schemacie *Metafizyki* Krapca, choć niektóre szczegóły uzupełniane są w oparciu o nowe linie rozwojowe w metafizyce realistycznej, zwłaszcza tzw. tomizm analityczny. Stało się bowiem tak, że współczesna szkoła analityczna porzuciła w znacznej mierze swoją antymetafizyczną postawę sprzed II wojny światowej. Szereg myślicieli rozwijających swoją filozofię w duchu językowej precyzji, charakterystycznych dla tradycji analitycznej, odkrywają na nowo wartość zarówno metafizyki Arystotelesa, jak i jej średniowiecznych sprecyzowań. Z drugiej strony, tomiści doceniają wartość analiz językowych i uwzględniają je w swej interpretacji myśli klasycznej. Powstaje z tego ciekawa dyskusja, która zaowocowała dziełami o charakterze kompendiów metafizyki tak w duchu współczesnego neoarystotelizmu (np. klasyczne już dzieło Michaela Louxa *Metaphysics. A Contemporary Introduction*¹⁷), jak i tomizmu analitycznego (np. kompendium Edwarda Fräsera *Scholastic Metaphysics*¹⁸).

2.3. Podręcznik S. Reinstadlera

Lektura podręcznika S. Reinstadlera *Elementa philosophiae scholasticae* pozwala zorientować się w charakterze problematyki, prezentowanej w ramach wykładu metafizyki, określanej wtedy zamiennie – ontologią.

Ontologia jest trzecią częścią podręcznika (po Logice i Kryteriologii). Zostaje określona jako *nauka o bycie ujmowanym w aspekcie tego, co jest mu najbardziej wspólne*¹⁹. Tak pojęta ontologia utożsamia się z metafizyką ogólną i odróżnia od metafizyki szczegółowej, czyli kosmologii, antropologii i teologii naturalnej. Widać zatem, że Reinstadler przyjmuje podział metafizyki przyjęty w tomizmie tradycyjnym pod wpływem Ch. Wolffa.

Wykład problemów metafizycznych podzielony jest na trzy zasadnicze księgi:

I. O samym pojęciu bytu (*De ipsa ratione entis*)

II. O własnościach transcendentálnych bytu (*De proprietatibus entis transcendentálnibus*)

III. O kategoriach (*De categoriis*)

podręcznika.

¹⁷ M.J. Loux, *Metaphysics. A Contemporary Introduction*, New York – London 2006

¹⁸ E. Fraser, *Scholastic Metaphysics. A Contemporary Introduction*, Heusenstamm 2014

¹⁹ „Scientia entis considerati sub rationibus eius maxime communibus”, S. Reinstadler, *Elementa philosophiae scholasticae*, Friburgi Brsg. 1923, t. 1, s. 266

W pierwszej księdze Reinstadler analizuje pojęcie bytu. Księga zawiera dwa rozdziały. Najpierw przedstawiono sposób formowania pojęcia bytu i jego określenie. Jakkolwiek wspomina o definicji bytu, to w wykładzie podkreśla, że w zasadzie byt nie da się zdefiniować w sposób klasyczny, przez wskazanie rodzaju i różnicy gatunkowej. Jest tak dlatego, że nie ma szerszego rodzaju od bytu oraz nie można wskazać żadnej różnicy gatunkowej, bo poza bytem nie ma nic. Autor podkreśla analogiczność pojęcia bytu, choć jego definicja nosi znamiona myśli raczej Dunsza Szkota i Suareza niż Tomasza z Akwinu.

Appendix do rozdziału o pojęciu bytu zawiera omówienie pierwszych zasad, które można wywieść z pojęcia bytu: podstawowej zasady niesprzeczności oraz wynikających z niej: zasady tożsamości, zasady wyłączonego środka i zasady racji dostatecznej.

Drugi rozdział pierwszej księgi traktuje o pierwszych modyfikacjach, które związane są z bardziej szczegółową analizą metafizyczną. I tak najpierw omówiony zostaje podział bytu na byt w akcji i byt w możności. Tu zostaje omówiona teoria aktu i możności, z uwzględnieniem pojęcia możliwości, która zostaje też określona jako '*potentia obiectiva*'.

Drugą prezentowaną determinacją jest podział na istotę i istnienie. Wykład przeprowadzony jest w duchu metafizyki esencjalistycznej. Mianem tym obdarzono ten typ klasycznej teorii bytu, w którym, pod wpływem koncepcji Dunsza Szkota, Suareza, Wolffa, wyakcentowano moment treściowy, istotowy bytu (istota - łac. *essentia*). Istnienie w takiej koncepcji staje się jedynie swoistym *uzupełnieniem*, ostateczną doskonałością istoty, która sama z siebie posiada swój własny, istotowy byt (*esse essentiae*). Taki byt *istotowy* ma charakter czystej możliwości zaistnienia (*potentia obiectiva*).

Charakter tak opisywanej istoty przedstawia Reinstadler następująco: ujmowana w oderwaniu od istnienia jest ona niezmienna, konieczna w stanowiących ją treściach oraz wieczna²⁰. Ma status bytu możliwego, który zostaje urealniony przez akt (doskonałość) istnienia. Istnienie zatem spełnia jedynie rolę swoiście *dopełniającą*, aktualizującą, jakby przenoszącą istotę ze stanu bytu możliwego do stanu realnego²¹. Trzecią modyfikacją jest wyróżnienie bytu koniecznego i nieskończonego.

Księga druga traktuje o własnościach transcendentálnych bytu. Podręcznik Reinstadlera wymienia zasadnicze trzy transcendentalia – jedność, prawda i dobro²². Podobne odróżnienie znajduje się u Wajsa, przy czym uznaje przy tym inne określenia, rzecz i coś, nie różnią się treściowo od pojęcia bytu i przez to nie stanowią odrębnych transcendentaliów²³.

²⁰ Tamże, s. 293

²¹ „Essentiae rerum finitarum vel creatarum (...) priusquam creatae sunt, erant essentiae possibles vel potentiae obiectivae (...). Generatim proinde existentia definiri potest: actualitas essentiae...”. Tamże, s. 294

²² Tamże, s. 304-305

²³ K. Wais, dz. cyt., s. 78

Rozdział dotyczący jedności zawiera, oprócz omówienia charakteru transcendentalnej jedności artykuły dotyczące tożsamości (*identitas*) i podziału (*distinctio*) oraz podobieństwa (*similitudo*) i różnicy (*differentia*).

Omówienie transcendentalnej prawdy jest uzupełnione przez artykuł dotyczący zagadnienia fałszu. Ostatnia część drugiej księgi przedstawia koncepcję transcendentalnego dobra oraz pojęcie i rodzaje zła.

Trzecia księga, dotycząca prezentacji nauki o kategoriach bytu, składa się zasadniczo z dwóch rozdziałów, choć jest wzbogacona uzupełnieniami (*scholia*) i podsumowaniami (*corollaria*). Zawiera także końcowy dodatek, traktujący o pojęciu piękna.

Rozdział pierwszy księgi przedstawia perypatetycką naukę o substancji i przypadłościach, jako o zasadniczych kategoriach bytu. Analiza definicji substancji dokonana jest też przez wskazanie definicji błędnych (Kartezjusz, Spinoza, Leibniz). Odrębnie potraktowano koncepcje negujące rzeczywiste istnienie substancji, przede wszystkim fenomenalizm, inspirowany Kanta krytyką realizmu metafizycznego. Za głównych przeciwników współczesnych uznaje się pozytywistów.

Rozdział uzupełniony jest ważnym scholionem, w którym rozważana jest dyskusja na temat pojęcia osoby i wynikające stąd kontrowersje dotyczące rozumienia relacji między substancją (jako bytem samoistnym), naturą (jako zasadzie działania bytu samoistnego) i osobą (jako substancji natury rozumnej). Dyskusje te mają znaczenie dla teologii chrześcijańskiej, która używa tych pojęć dla wyjaśnienia tajemnicy Wcielenia²⁴.

Drugi rozdział tej księgi przedstawia szczegółowe omówienie trzech rodzajów przypadłości: jakości (*qualitas*), stosunku (*relatio*) oraz działania i doznawania (*actio et passio*).

W ramach tej ostatniej z omawianych grupy przypadłości – działania i doznawania – omawiane jest zagadnienie przyczynowości. Od Arystotelesa pochodzi sposób wyjaśniania rzeczywistości poprzez wskazanie czterech przyczyn: formalnej i materialnej, jako wyjaśniających wewnętrzną strukturę bytu, oraz sprawczej i celowej jako wyjaśniających jego istnienie i dynamizm.

Perypatetycka koncepcja przyczyn została skrytykowana przez późnośredniowieczny nominalizm (Ockham), a w konsekwencji fundamentalnie zmieniona, a nawet odrzucona (Hume). Dlatego podręczniki neoscholastyczne zawierają zarówno wykładnię teorii Stagiryty, jak i dyskusję z poglądami przeciwnymi.

Prezentując zagadnienie przyczynowości Reinstadler daje zasadniczo wykład jedynie przyczyn zewnętrznych: sprawczej i celowej, zaznaczając, że przyczyny wewnętrzne są omawiane w ramach kosmologii²⁵. Podobnie postępuje Wais, choć poświęca on przy-

²⁴ Jezus Chrystus, Bóg Wcielony, jest jedną osobą, która działa na zasadzie dwóch natur: Boskiej i ludzkiej.

²⁵ S. Reinstadler, dz. cyt., s. 366

czynom sprawczej i celowej osobną księgę swej *Ontologii*²⁶. W takim ułożeniu materiału pobrzmiewa echo wpływu, jaki na tradycyjny tomizm miał nowożytny sposób myślenia, w którym zagadnienie przyczynowości zostało w zasadzie sprowadzone do sprawczości.

2.4. *Metafizyka w wykładzie ks. K. Kusyka*

Program zajęć prowadzonych przez ks. Kusyka został oparty na strukturze *Metafizyki* M. A. Krapca. W schemacie wykładu zachowany został tradycyjny zestaw podstawowych zagadnień, choć ich zawartość treściowa ma w wielu kluczowych punktach jest wynikiem ich oryginalnej interpretacji w duchu tomizmu egzystencjalizującego, nawiązującego przede wszystkim do myśli E. Gilsona.

Metafizyka Krapca składa się z trzech zasadniczych części, poprzedzonych pogłębionym wykładem o charakterze meta-przedmiotowym, prezentującym specyfikę poznania metafizycznego. Odpowiada to nastawieniu całej Szkoły Lubelskiej, której przedstawiciele kładą szczególny nacisk na opracowanie właściwej metodologii metafizyki. Znalazło to odzwierciedlenie w wykładzie metafizyki ks. Kusyka, który, jako metodolog metafizyki z wykształcenia, poświęca wiele uwagi tym kwestiom.

Pierwsza część *Metafizyki* Krapca, określona tytułem *Byt jako byt*, przedstawia kluczowe dla całego dalszego wykładu zagadnienie realistycznego rozumienia przedmiotu metafizyki – bytu jako bytu. Ujawnia się w nim oryginalne, krytyczne wobec tradycyjnego tomizmu, rozumienie formuły ‘byt jako byt’. Nawiązując do tych rozważań, ks. Kusyk prezentuje w swym wykładzie historię formowania się metafizycznej koncepcji bytu od Parmenidesa do współczesności. Za Krapcem wskazuje na niebezpieczne konsekwencje, jakie niesie w metafizyce ujednoznacznienie pojęcia bytu, które dokonało się za sprawą przede wszystkim Dunsa Szkota i które w rezultacie wpłynęło na monistyczne tendencje myśli nowożytnej, widoczne najwyraźniej w systemie filozoficznym Hegla. Ponieważ jest to sprawa kluczowa dla rozumienia rzeczywistości, warto poświęcić jej nieco więcej uwagi.

Kluczowym dla metafizyki zagadnieniem jest wyraźne wskazanie jej przedmiotu właściwego. Arystotelesowi zawdzięczamy lapidarne określenie, mówiące, że filozofia pierwsza zajmuje się bytem jako bytem. To, jak należy rozumieć tę formułę, jest przedmiotem trwającej do dziś debaty filozoficznej. Rozstrzygnięcie, co rozumieć będziemy przez *byt* i co będzie aspektem, przez który będziemy widzieć ów przedmiot (*jako byt*), wyznacza fundamentalny sposób rozumienia rzeczywistości i charakter wyjaśniania metafizycznego.

²⁶ K. Wais, dz. cyt., s. 224

W tej materii średniowieczne ustalenia i spory odgrywają zasadniczą rolę. To wtedy ukształtowały się podstawowe rozwiązania, rzutujące na sposób rozumienia metafizyki, jako teorii wyjaśniającej rzeczywistość w najogólniejszy sposób. Wbrew jednak powszechnym przekonaniom to nie rozwiązanie Tomasza z Akwinu zaważyło na sposobie rozumienia przedmiotu metafizyki w wiekach późniejszych. Wnikliwe badania, jakie przeprowadzono wskutek swoistego *renesansu* tomizmu w XX wieku, ujawniły, że w tej podstawowej materii, jaką jest ustalenie jak rozumieć formułę *być jako być*, więcej znaczenia niż myśl Akwinaty uzyskała koncepcja Duns Szkota oraz jego późniejszych kontynuatorów, od Suareza poczynając. Aby zrozumieć jakie to miało konsekwencje warto przypomnieć tę podstawową różnicę²⁷.

Duns Szkot, choć posługiwał się terminologią arystotelesowską, w swej wizji rzeczywistości nawiązywał, przez swą wierność św. Augustynowi, do rozwiązań neoplatonickich. Charakteryzowały się one nastawieniem monistycznym, sugerującym fundamentalną jedność całej złożonej i wielorakiej rzeczywistości. Jedność ta była efektem pochodzenia całej rzeczywistości od pierwotnej Jedni – źródła wszelkiego bytu i Bytem w najpełniejszym znaczeniu. Ślad takich rozwiązań odnajdziemy we wszystkich koncepcjach ontologicznych, które w wielu przejawach bytu odnajdują ich fundamentalną jedność. Tak jest też w koncepcji bytu, którą przedstawił Duns Szkot. Stwierdził on, że skoro *być* orzeka się o wszystkim, co jakoś istnieje, zarówno o skończonym, jak i nieskończonym, o materialnym i niematerialnym, o samodzielnym i niesamodzielnym, to wszystkie te odmiany bytu łączy jeden wspólny fundament – *bytowość*. Właśnie w aspekcie owej wspólnej wszystkiemu bytowości ujmuje rzeczywistość metafizyka. Określenie czym jest ta wspólna wszystkiemu bytowość jest najpierw czysto negatywne: bytem jest wszystko to, co nie jest nicością, nie jest nie-bytem. Tak pojęty byt zostaje wyrażony w jednoznacznym najbardziej ogólnym pojęciu bytu, zakładanym przez wszystkie inne pojęcia. I to właśnie tak rozumiane pojęcie bytu ma być przedmiotem metafizyki jako filozofii pierwszej, zakładanej przez wszelką inną wiedzę²⁸.

Stwierdzenie, że bytem jest to, co nie jest nicością jest jednak jałowe poznawczo, dlatego trzeba wskazać jakiś pozytywny moment, charakteryzujący ową wspólną wszystkiemu bytowość. Duns Szkot znalazł go we wskazaniu logicznego warunku bycia – wewnętrznej niesprzeczności. Bytem jest zatem wszystko, co nie zawiera w sobie sprzeczności i co przez to może (przynajmniej logicznie) zaistnieć. Bytem jest więc przede wszystkim to, co możliwe do zaistnienia. Każdy zatem byt, czy to faktyczny, czy tylko pomyślany lub wyobrażony, czy samodzielny czy niesamodzielny, posiada ten wspólny fundament – byt możliwy²⁹.

²⁷ M.A. Krąpiec, *Metafizyka*, dz. cyt., s. 90-98

²⁸ B.M. Ashley, *The Way toward Wisdom*, dz.cyt., s. 133

²⁹ Tamże, s. 134

Takie właśnie rozumienie bytu stało się dominujące w nowożytnej metafizyce. Do niego nawiązywali zarówno scholastycy, jak Suarez, jak i inni myśliciele, jak choćby Leibniz, a przede wszystkim Ch. Wolff. Oddzielił on najpierw metafizykę ogólną (którą odąd powszechnie nazywano 'ontologią') od metafizyk szczegółowych – kosmologii, psychologii (scholastycznej antropologii) i teologii naturalnej (zwanej też *teodyceą*). Przedmiotem ontologii uczynił on byt możliwy – to, co może zaistnieć (*Philosophia est scientia possibilium, quatenus esse possunt*³⁰). Ten sposób rozumienia przedmiotu metafizyki oddziałwał na myśl XIX-wieczną, także na odradzającą się scholastykę, choć była to koncepcja fundamentalnie odmienna od oryginalnej myśli św. Tomasza w tej materii.

W myśli Tomasza, podobnie jak u Arystotelesa, *byt* może być orzekany w sposób analogiczny. Jeśli *być* nie jest pojęciem rodzajowym (nie jest najszerszym możliwym rodzajem) nie ma jednej wspólnej wszystkiemu treści. Bytem jest każda dowolna treść o ile istnieje proporcjonalnym istnieniem, to coś co istnieje. Istnienie nie jest *uzupełnieniem* istoty, ale jej spełnieniem. Orzekać o czymś, że jest bytem, to stwierdzić, że w konkretnym wypadku mamy do czynienia z faktycznym istnieniem jakiejś treści, jakiegoś „czegoś”. Z tak rozumianym bytem wiążemy się poznawczo najpierw przez stwierdzenie istnienia, które dokonuje się w sądzie, który nie jest orzecznikowy (*X jest f*), ale egzystencjalny (*Ten-oto X jest*).

Egzystencjalna koncepcja bytu, której opracowanie odnajdujemy w *Metafizyce* Krąpca, ujawnia się także w wykładzie ks. Kusyka. Wspomina on również o konieczności stosowania odpowiedniej metody formowania pojęcia bytu, zwanej *separacją*.

Koncepcja separacji, jako metody formowania pojęcia bytu, została wprowadzona przez szereg tomistów, którzy odnosili się krytycznie do esencjalistycznych interpretacji tomizmu tradycyjnego. Szkoła Lubelska opracowała dogłębną metodologiczną analizę metody separacji, wskazując na jej zasadnicze różnice z powszechnie przyjmowaną w tomizmie metodą abstrakcji trzeciego stopnia³¹. Polscy tomiści zwrócili uwagę, na różnice, które wpływają na sposób rozumienia bytu jako przedmiotu metafizyki. Poznanie abstrakcyjne jest bowiem charakterystyczne dla formowania pojęć rodzajowych i gatunkowych, ujmujących treści istotne, a biorących w nawias cechy nieistotne. Rozum abstrahujący dokonuje swoistego *odrywania* pewnych treści z poznania zmysłowego wedle przyjętego kryterium (fizycznego, matematycznego czy też metafizycznego) dla uczynienia ich właściwym przedmiotem wyspecjalizowanego poznania³².

³⁰ Ch. Wolff, *Philosophia rationalis sive logica*, Lipsiae 1740, s. 13.

³¹ Pogłębną analizę zagadnienia daje A. Maryniarczyk w: A. Maryniarczyk, *Metoda separacji a metafizyka*, Lublin 1985.

³² A. Maryniarczyk, *Realistyczna interpretacja rzeczywistości*, Lublin 2005, s. 124-5

Abstrakcja, zastosowana do formowania pojęcia bytu, które jednak nie jest gatunkowe, może prowadzić do ujednoznacznienia tego zasadniczego pojęcia. Jeśli pojęcie bytu ma się odnosić do każdego wypadku bytowego, jego formowanie nie może polegać na odrywaniu się od jakichkolwiek przejawów bytu. W konsekwencji może uformować się przekonanie, że abstrakcyjnie ujęty byt posiada w swej treści jakąś jedną wszystkim wspólną *cechę* – bytowość. Tymczasem nie ma takiego wspólnego tworzywa, a byt orzekany jest w sposób analogiczny (inaczej, choć analogicznie, jest bytem to konkretne drzewo, inaczej jego kolory, inaczej moja myśl o tym drzewie, inaczej relacje tego drzewa do otoczenia). Dlatego metoda formowania pojęcia bytu, operatywnego w realistycznej metafizyce, powinna uwzględniać nietożsamość poszczególnych wypadków bytowych, a jednocześnie ich analogiczną jedność. Stąd ostrożność Tomasza w opisywaniu metody filozofii pierwszej. Prezentując, w swoim komentarzu do *De Trinitate* Boecjusza, różnice metodologiczne, jakie zachodzą między trzema dziedzinami nauk teoretycznych³³. Pisząc o metafizyce, Tomasz wskazał jej charakterystyczną metodę, którą określił mianem *separatio*, dla podkreślenia, że chodzi w niej o ujęcie takich rzeczywistości, które choć są realnie różne, są jednak nierozdzielalne. Można je zatem jedynie analizować jakby w „separacji”, ale nie w oderwaniu jednej od drugiej. Takimi rzeczywistościami są wszak wszystkie metafizyczne złożenia bytowe, a przede wszystkim to, które przenika każdy byt – istnienie aktualizujące proporcjonalną mu treść-istotę. Nie są to wszak dwie różne rzeczy i nie można ich analizować w oderwaniu, ale właśnie we wzajemnym przyporządkowaniu, choć są one względem siebie realnie różne.

Separacja jest zatem procedurą jakby odwrotną do abstrakcji. Abstrahując, mamy na celu utworzenie pojęcia definicyjnego, które odróżnia pewną klasę bytów od innych. Abstrakcja, im jest dokładniejsza, tym bardziej zawęża zakres pojęcia, tymczasem rezultatem separacji jest pojęcie bytu o najszerszym zakresie - obejmujące swym zakresem wszystko, co jest jakoś istniejącą jakąś treścią³⁴.

Problem separacji został dostrzeżony dzięki wnikliwym badaniom egzegetycznym tomistów od lat trzydziestych XX wieku. Nie występuje w analizowanym podręczniku Reinstadlera, ani u ks. Waisa. Przyjmują oni tradycyjny sposób wyjaśniania zagadnienia: przez trzeci stopień abstrakcji. Przyznają jednak, że jest to abstrakcja inna niż pozostałe, bo nie usuwa z pojęcia bytu żadnej treści, ale ujmuje je niewyraźnie³⁵.

³³ Arystoteles umieścił metafizykę, którą nazywał filozofią pierwszą albo teologią, w obszarze nauk teoretycznych (*theoria*), które odróżnił od nauk praktycznych (*praxis*) i wytwórczych (*poiesis*). Nauki teoretyczne stanowią fizyka, matematyka i filozofia pierwsza.

³⁴ P. Lichacz, M. Olszewski, M. Przanowski, *Wstęp*, [w:] Tomasz z Akwinu, *Super Boetium De Trinitate. O poznaniu Boga. Wydanie łacińsko-polskie*, tłum. P. Lichacz, M. Olszewski, M. Przanowski, Kraków 2005, s. 45.

³⁵ K. Wais, dz. cyt., s. 26

Ponieważ teoria separacji stała się ważnym elementem wykładu metafizyki o. Krąpca i całej Szkoły Lubelskiej, jej zwięzłą prezentację zawiera wykład metafizyki w ujęciu ks. Kusyka. Przedstawia on ją w postaci złożonej procedury poznawczej sądo-wo-pojęciowej, w której kluczową rolę odgrywają sądy egzystencjalne. Składają się na nią następujące kroki:

1. Bezpośrednie poznanie otaczających nas przedmiotów i nas samych, sformułowane w postaci sądów egzystencjalnych, stwierdzających istnienie tych przedmiotów.

2. Sformułowanie sądów klasyfikujących, twierdzących i przeczących, stwierdzających występowanie różnych niesprowadzalnych do siebie treści (istot), prowadzące do odróżniania różnorodnych przypadków bytowych.

3. Odróżnianie tego, co kategoriałne, treściowe, co przynależy tylko pewnej kategorii bytów, od tego, co transcendentalne, co przynależy każdemu bytowi. Pozwala to dostrzec, że byt, istnienie nie przynależy tylko jednej kategorii treści.

Właśnie ten proces ukazania niekoniecznego związku istnienia i proporcjonalnej treści jest separacją, której efektem jest uznanie, że bytem w sensie metafizycznym (transcendentalnym) jest każda konkretna treść, jako istniejąca.

Pierwsza część *Metafizyki* Krąpca zawiera także wykład teorii transcendentaliów. Traktowane jako swoiste *własności* bytu, transcendentalia są efektem metafizycznej analizy, polegającej na uwyrażnianiu zawartości pojęcia bytu. Ponieważ w ich ujawnianiu stosuje się również zabieg separacji (własności transcendentalne nie są zakresowo inne od bytu), samo ich wyodrębnienie jest też ujawnieniem transcendentalności samego 'bytu' i jego analogicznego charakteru. Stąd ta część odgrywa w Krąpca wykładzie metafizyki bardzo ważną rolę. Inaczej niż Reinstadler wylicza on oprócz jedności transcendentalną rzecz i transcendentalną odrębność, a oprócz transcendentalnych prawdy i dobra, także transcendentalne piękno.

Ks. Kusyk, podobnie jak Krąpiec, omawia transcendentalne własności razem z wykładem podstawowych zasad rzeczywistości, które są po prostu sądowym wyrażeniem transcendentalnej zawartości pojęcia bytu. Chodzi o zasady tożsamości, niesprzeczności, wyłączonego środka i racji dostatecznej.

Drugi semestr wykładu metafizyki według ks. Kusyka dotyczył kolejnego „stopnia” uwyrażniania bytu – jego złożoności. Odpowiada to drugiej części *Metafizyki* Krąpca. Krąpiec zaczyna od złożenia z aktu i możliwości, które jest u Kusyka omówione na zakończenie wykładu metafizyki. Więcej miejsca poświęcone jest kategoriom substancji i przypadłości, określeniu bytu substancjalnego, omówieniu przypadłości, zwłaszcza relacji.

Ważnym fragmentem wykładu metafizyki jest analiza problemu złożenia z istnienia i istoty. Wskazanie realnej różnicy między tymi elementami jest kluczowym dla Tomaszowego rozumienia rzeczywistości.

Tomaszowa koncepcja rzeczywistości wiązała się ze sposobem rozumienia roli istnienia w bycie. Nauka o istnieniu, jako pierwszym akcie bytu, realnie różnym od istoty, będącej jednym filarów myśli Akwinaty i jej metafizycznej oryginalności, podlegała różnym interpretacjom. Potraktowanie istnienia inaczej niż jako pierwszy akt, sprawiło, że rozumiano je jako swoiste *zwieńczenie* struktury bytowej, jednak nie jako element przesądający o realności bytu. Jeśli istnienie jest pewnym *uzupełnieniem* bytu, to posiada on już jakąś realność zanim zaistnieje. Do takich wniosków doszedł Henryk z Gandawy, a podobną drogą poszedł też Duns Szkot, a potem – Franciszek Suarez. To właśnie te interpretacje zdominowały myśl scholastyczną na późnośredniowieczne stulecia.

Jakie ma to znaczenie dla metafizyki? Jeśli racją realności bytu nie jest jego istnienie, to byty realne są tylko ograniczonym podzbiorem wielkiego zbioru bytów, które uzyskują swą realność tylko przez to, że nie mają w sobie sprzeczności. Ten wielki rezerwuar bytowości charakteryzuje się zatem w sposób czysto logiczny: bytem jest wszystko to, co logicznie może istnieć, czyli to, czego ewentualne istnienie nie produkowałoby sprzeczności, inaczej mówiąc to, co da się pomyśleć jako istniejące.

Takie rozumiany bytu spowodowało brzemiennie w skutki zmiany w rozumieniu poznania metafizycznego. Jeśli metafizyka ma zajmować się bytem jako bytem, to właśnie ów byt możliwy, dający się pomyśleć, zdawał się być adekwatnym jej przedmiotem. Stopniowo zatem ucierał się podział: metafizyka, jako filozofia pierwsza, zajmuje się bytem możliwym (czyli warunkami logicznymi bycia), a bytem realnym (zatem pewnym *wypadkiem* bytu możliwego) zajmują się inne nauki, przede wszystkim *fizyka*. Nic dziwnego, że w czasach nowożytnych, gdy za sprawą rewolucji naukowej owa *fizyka* przestała być metafizyką przyrody, a stała się matematyczno-mechanistycznym opisem funkcjonalnych związków zachodzących w świecie obserwowalnym, metafizyka była coraz bardziej spychana na margines nauki. Jej rolą miałyby być ustalanie *warunków bycia*, czyli miałyby być tym, co dziś czasem nazywa się ontologią: transcendentálną analizą warunków poznania w ogóle (kantyzm), lub też aprioryczną analizą *czystych* idei (fenomenologia), lub wreszcie badaniem znaczenia pewnych słów (filozofia języka). Gdy przyszedł pozytywizm (nauka zajmuje się opisem tego, co jest, a nie tego, co być może, albo powinno), analizy tego typu uznano za jałowe (bo pozbawione empirycznych odniesień) i potraktowano jako zbyteczny przeżytek.

Druuga część *Metafizyki* Krąpca zawiera także wykład teorii przyczyn. Odwołuje się on do wspomianej już Arystotelesa teorii czterech przyczyn. W wykładzie ks. Kusyka zagadnienie przyczynowości potraktowane jest podobnie jak w *Metafizyce* Krąpca, przy czym prezentacja przyczyny formalnej i materialnej jest okazją do zaprezentowania teorii hylemorfizmu (Krąpiec poświęca jej cały rozdział)

Trzecia część *Metafizyki* Krąpca jest wykładem teorii analogii bytowej (metafizycznej). Zagadnieniu temu filozof lubelski poświęcił wiele uwagi, porządkując je i nadając mu kształt zgodny z egzystencjalną koncepcją bytu. Stąd dostrzeżenie, że analogia w sferze poznania (analogia pojęć i analogia terminów) jest możliwa wobec fundamentalnej analogii bytu. To byt bowiem, poprzez swą wewnętrzną złożoność i pozostawanie w różnych relacjach jest analogiczny.

Ks. Kusyk poświęca temu zagadnieniu relatywnie sporo miejsca nawiązując do wykładni o Krąpca. Mówiąc o analogii bytu, wyróżnia analogię wewnątrzbytową i międzybytową. Analogia wewnątrzbytowa jest we wzajemnym przyporządkowaniu sobie elementów składowych bytu (zwłaszcza istoty i istnienia), które choć różne, składają się na jedność każdego bytu złożonego. Analogia międzybytowa jest w wielorakich odniesieniach i podobieństwach, jakie zachodzą między bytami, mimo ich odrębności (pluralizm bytowy). Podstawą analogii bytowej jest partycypacja bytowa, polegająca na uczestnictwie i zależności w bycie bytów pochodnych i złożonych w Bycie Absolutnym, prostym i niepochodnym, który jest stwórcą, wzorem i celem ostatecznym bytów pochodnych.

Sposób dochodzenia cech tego Absolutu stanowi ostatnie, dodatkowe zagadnienie, kończące wykład metafizyki w ujęciu ks. Kusyka.

II: Filozofia Boga

Wykład z filozofii Boga (zwany teodyceą) w Wyższym Seminarium Podlaskim odbywał się pierwotnie w ramach zajęć z teologii dogmatycznej lub apologetyki. Po wskrzeszeniu diecezji i seminarium wykłady z teodycei miał najpierw bp Czesław Sokołowski (1877-1951). Był to ksiądz diecezji warszawskiej, wyświęcony w 1899 r. Studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1915 r. uzyskał doktorat od Kongregacji do Spraw Szkolnych w Rzymie. Profesor Seminarium Warszawskiego i Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Mianowany w 1919 r. biskupem pomocniczym diecezji podlaskiej, został rektorem wskrzeszonego Seminarium w Janowie. Był nim do 1922 r. W latach 1924/25 był rektorem KUL. Po śmierci biskupa

H. Przeździeckiego, w latach 1940 – 1946, był administratorem diecezji. W 1946 roku zakończył pracę w diecezji i przeniósł się do Michalina k/Warszawy, gdzie zmarł³⁶. Od 1923 r. wykłady wraz z zajęciami z teologii dogmatycznej miał ks. Antoni Kresa (1895 – 1941). On otrzymał święcenia prezbiteratu w 1919 roku. Bezpośrednio po święceniach podjął studia teologiczne w KUL, zwieńczone licencjatem w 1922. Od 1925 r. studiował w Rzymie, w 1927 r. obronił pracę doktorską. Był profesorem seminarium podlaskiego w latach 1922 – 1925 oraz 1927 – 1929. Od września 1927 był prefektem, a od grudnia 1927 r. – wicerektorem Seminarium Janowskim. Zginął w 1941 r., zamordowany przez Niemców w Oświęcimiu³⁷.

W 1926 r. zajęcia z teodycei przejął ks. Marian Jankowski (1899 – 1962). On należał do pierwszego rocznika alumnów seminarium w Janowie Podlaskim, przyjętych po wskrzeszeniu diecezji. Jeszcze jako kleryk rozpoczął studia teologiczne na KUL. W 1922 r. otrzymał święcenia prezbiteratu, a w 1923 rozpoczął studia na Angelicum w Rzymie, które zakończył obroną doktoratu. Jego promotorem był o. R. Garrigou - Lagrange OP. Od 1925 r. był profesorem teologii i filozofii w seminarium w Janowie Podlaskim, a od września 1927 – prefektem alumnów. Był też ojcem duchownym. W 1943 roku został mianowany rektorem seminarium diecezji siedleckiej czyli podlaskiej. W 1948 roku otrzymał nominację na biskupa pomocniczego w Siedlcach³⁸. Od 1935 r. nauczanie teodycei powierzono ks. J. Niedziałkowi, a od 1937 r. - ks. Pawłowi Kajce. W czasie wojny zajęcia z teodycei miał ks. Henryk Brzostowski³⁹.

W latach 1962 -1969 wykłady z teodycei miał ks. W. Pietkun (1911-1981). Był kapłanem diecezji wileńskiej, wyświęcony na prezbitera w 1937 r. Swe studia teologiczne, zwieńczone doktoratem, odbywał na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W czasie wojny represjonowany i więziony przez władze litewskie, po wojnie – przez władzę komunistyczną w Polsce. Jako, że miał zakaz wykładania w seminarium w Białymstoku, od 1962 roku wykładał w seminarium siedleckim. W 1969 wrócił do diecezji w Białymstoku⁴⁰. W 1969 roku przejął wykłady ks. K. Kusyk.

³⁶ Zob. R. Dmowski, *Bp Czesław Sokółowski – szkic do biografii*. W: R. Dmowski, J. Gmitruk, G. Korneć, W. Włodarkiewicz (red.): *Wojsko i kultura w dziejach Polski i Europy. Księga jubileuszowa profesora Piotra Matusaka w 65 rocznicę urodzin*. Warszawa – Siedlce: 2006, s. 326–336.

³⁷ Zob., B. Błoński, *Kapłani Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej zginęli w Oświęcimiu i rozstrzelani w innych miejscach*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 84(2015),nr 3, s. 202-203.

³⁸ Zob., Śp. bp Marian Jankowski, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 31(1962), nr 10-12, s. 302-305.

³⁹ Ks. Henryk Brzostowski (1907-1981) został księdzem w 1934 r. Ukończył studia teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę w seminarium podjął w czasie wojny (w 1943 r.) i pracował jako profesor do 1958 r. Był wieloletnim proboszczem par. św. Stanisława w Siedlcach.

⁴⁰ E. Kasjaniuk, *Pietkun*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 544-545.

Od 1974 r., aż do swej nominacji biskupiej w 1992 r., zajęcia z teodycei, nazywanej coraz częściej *filozofią Boga*, miał ks. Henryk Tomasik. Urodził się w 1946, wyświęcony na prezbitera w 1969 r. w Siedlcach, w latach 1971 – 1974 studiował etykę na KUL, w 1974 obronił magisterium, a w 1984 r. – doktorat z filozofii teoretycznej. Był duszpasterzem akademickim w Siedlcach. Od 1874 roku był profesorem w seminarium siedleckim. W 1992 r. został biskupem pomocniczym w Siedlcach, a w 2009 r. biskupem ordynariuszem diecezji radomskiej. W 2015 r. uzyskał doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach⁴¹. W 1992 r. zastąpił go ks. Zbigniew Celej, który nauczał filozofii Boga aż do swej śmierci w 1999 r. Wtedy zajęcia przejął ks. Grzegorz Stolarski, który uczył do 2006 r. W latach 2006-2014 wykłady z filozofii Boga miał ks. Robert Kublikowski, a od 2014 r. – ponownie ks. G. Stolarski.

Treść wykładu

Na to jaka była treść i zakres materiału wykładu z teodycei rzuca światło ręcznie napisany skrypt biskupa Cz. Sokołowskiego, pochodzący jeszcze z czasów jego wykładów w Warszawie (rok 1909/10), przechowywany w bibliotece Seminarium. Warto poświęcić mu nieco uwagi ze względu na bogactwo treści, jak i na erudycję autora.

Część wstępna zawiera wyjaśnienie etymologiczne terminu *teodycea* oraz wskazanie jej miejsca w poznaniu filozoficznym. Zaprezentowany podział nauk filozoficznych nawiązuje do wspomianej już tradycji tomizmu szkolnego przełomu XIX i XX ww. Opiera się na Arystotelesa odróżnieniu wiedzy teoretycznej (*theoria, speculabile*) od wiedzy praktycznej (*praxis, agibile*). Trzeci element perypatetyckiego podziału – wiedza wytwórcza (*poiesis, factibile*) nie jest uwzględniony, co jednak jest zrozumiałe w kontekście teoretycznego charakteru teodycei. Filozofia teoretyczna jest tym działem filozofii w ogóle, czyli *nauki o wszechbycie*, który zajmuje się porządkiem faktycznym, podczas gdy filozofia praktyczna zajmuje się porządkiem który istnieć powinien tak w aspekcie intelektualnym (logika), jak i w aspekcie moralnym (etyka).

Podział filozofii teoretycznej odzwierciedla wspomniane już rozróżnienia, które ukształtowały się pod wpływem pośredniowiecznej scholastyki i koncepcji Ch. Wolffa. Metafizyka ogólna, czyli ontologia, odróżnia się więc od metafizyki szczegółowej, na którą składają się kosmologia (teoria bytu materialnego), psychologia (teoria bytu duchowego) i teodycea (teoria bytu nieskończonego). Ta ostatnia zajmuje w całokształcie filozoficznym *почесне miejsce, jako uwieńczenie całej filozofii* (s. 3).

⁴¹ Zob. *Bp Henryk Tomasik*, <https://diecezja.radom.pl/biskupi/bp-henryk-tomasik> (12.10.2018).

Przedmiot teodycei zostaje tu ujęty w trzech częściach: nauce o istnieniu Boga, nauce o Bycie Bożym (Jego istocie przymiotach) oraz nauce o stosunku Boga do rzeczy stworzonych i możliwych (s. 4-5)⁴². Rozważając kwestię istnienia Boga, autor wskazuje najpierw błędne opinie na temat Jego poznawalności. Krytycznie przedstawiony jest sentymentalizm, tradycjonalizm oraz ontologizm – trzy stanowiska dotyczące możliwości poznania Boga, które były przedmiotem ożywionej dyskusji i krytyki tak ze strony tomistycznej teorii poznania, jak i dogmatycznych orzeczeń Kościoła w XIX i XX wieku.

Pośród błędnych stanowisk przedstawiany jest dowód ontologiczny, któremu poświęcono relatywnie niewiele miejsca, wskazując jedynie na jego niewystarczalność. Poprawna forma naturalnego poznania Boga nie jest zatem ani tylko emocjonalnym odczuciem (sentymentalizm), ani jakąś intuicją Jego istnienia (ontologizm), ani aprioryczną analizą treści pojęcia *bóg*, ale jest rozumowym, aposteriorycznym poznaniem pośrednim, czyli w oparciu o argumentację, której punktem wyjścia są *rzeczy znane – świat, stworzenia* (s. 10). Argumentacja taka, zwana dalej *dowodzeniem* opiera się fundamentalnie na dwóch zasadach metafizycznych: zasadzie racji dostatecznej i wynikającej z niej zasadzie przyczynowości. Autor poświęca sporo uwagi przedstawieniu tych zasad i dyskusji z jej krytykami (s. 10-14).

Dowody na istnienie Boga zostają uporządkowane w trzy zasadnicze grupy: dowody metafizyczne, dowody fizyczne i dowody moralne. Podstawą dowodów metafizycznych jest świat w najogólniejszym, metafizycznym ujęciu. Autor, zgodnie z porządkiem Tomaszowych *pięciu dróg*, wskazuje najpierw na dowód kinezylogiczny, czyli dowód z ruchu, w którym tradycyjna argumentacja, oparta na teorii aktu i możliwości zostaje skonfrontowana z nowożytnymi koncepcjami ruchu, gdzie wspomina się nie tylko Kartezjusza, Laplace'a czy Newtona, ale też Ampere'a, Faradaya, Helmholtza czy Poincarégo (s. 18-20).

Drugi argument – kosmologiczny, odpowiada drugiej drodze Tomaszowej z przyczynowości. Po przedstawieniu zasadniczych pojęć, omówiono argumentację z istnienia związków przyczynowych oraz dyskusję z poglądami krytycznymi.

Podobną strukturę posiada przedstawienie dwóch kolejnych dowodów, zaliczonych do argumentów metafizycznych: dowodu ze zmienności (alloiologicznego) oraz z jedności (henologicznego) – odpowiadającym trzeciej (z przygodności) i czwartej (ze stopni doskonałości) drodze z *Summy Teologicznej*.

Ostatnia, piąta, droga z *Summy*, z celowości, stanowi osnowę dowodu teleologicznego. Argumentacja ta jest już zaliczona do dowodów, określanych jako *fizyczne*.

⁴² Cytowany skrypt jest opracowaniem pierwszej części – nauki o istnieniu Boga.

Wyjaśniając pojęcia, autor wiele miejsca poświęca na obronę zasady celowości, konfrontując ją ze współczesnymi mu poglądami krytycznymi. Odrębną sekcję stanowi przedstawienie i analiza teorii ewolucji, które pozwala dostrzec dobrą orientację autora w stanie ówczesnej dyskusji w tej materii. Znamienne, że wspomina on najpierw o istnieniu ewolucjonizmu filozoficznego, który zasady teorii ewolucji stosuje do wszystkich bytów. Wskazuje to na świadomość autora różnicy między porządkiem nauk szczegółowych (i ich hipotez), a porządkiem filozoficznym.

Przedstawiając ewolucjonizm (najpierw poglądy Lamarcka i Darwina), autor daje wyraz swemu przekonaniu, co uzasadnia odwołaniem do wielu autorytetów w tej materii, że teoria ewolucji nie wyklucza celowości, a wręcz ją zakłada. Odróżnia to ówczesny stan dyskusji w tej materii od współczesnego, w którym króluje neodarwinizm, zdecydowanie przeciwny traktowaniu ewolucji jako procesu celowo uporządkowanego.

Druga obok teorii ewolucji sekcja, omawiana w ramach dowodu z celowości, zawiera krytyczne przedstawienie poglądów panteistycznych na celowość. Zawarta jest tam dyskusja nie tylko z poglądami Hegla, ale też z panteizmem materialistycznym.

Drugi dowód z grupy fizycznych, określony jest mianem *entropologicznego*. Dowodzenie dokonuje się w oparciu o zjawisko entropii, czyli zamiany części energii wszechświata w energię cieplną. Wzrastanie entropii w świecie ma wskazywać na konieczność jakiegoś początku świata i prowadzi do pytania o pochodzenie materii i jej praw.

Trzecim dowodem fizycznym jest dowód *biologiczny*, w którym z dużym znawstwem omawiane jest zagadnienie początków życia. Dużo uwagi autor poświęca hipotezom sugerującym samoródtwo, posiłkując się aktualnymi ówczesnie publikacjami. Mimo iż postęp w biologii w XX w., zwłaszcza w kwestii budowy i funkcji komórek biologicznych, zdezaktualizował wiele z przedstawionych przykładów, sama logika wywodów pozostaje wciąż aktualna.

Trzecią grupę argumentów stanowią dowody moralne. Stanowią ją: dowód eudemologiczny, czyli z pragnienia szczęścia, dowód deontologiczny, czyli z istnienia praw i obowiązków moralnych, oraz dowód etnologiczny, z powszechnego przekonania ludów o istnieniu Boga. Ostatnią częścią skryptu są *negatywne dowody istnienia Boga*. W tej sekcji poruszono kwestię ateizmu, przedstawiając przegląd historii problemu oraz argumenty ateistyczne przeciw istnieniu Boga.

Skrypt ks. Sokołowskiego w swej części dotyczącej dowodów na istnienie Boga ma bardzo podobną strukturę do tej części podręcznika Reinstadlera, która zawiera wykład teologii naturalnej. Zachowany manuskrypt stanowi przy tym jedynie pierwszą część ca-

łego wykładu, dotyczącą istnienia Boga. W podręczniku Reinstadlera mamy jeszcze drugą część – omawiającą naturę Boga.

Po wojnie najbardziej popularnym polskim podręcznikiem teologii naturalnej była *Teodycea* ks. Wincentego Granata⁴³. Zawierający bogaty materiał erudycyjny, podręcznik ten zachowuje zasadniczy podział i logikę materiału, charakterystyczny dla tomizmu tradycyjnego. Współczesny wykład filozofii Boga ma nieco inną niż tradycyjna strukturę. Wynika to z konieczności uwzględnienia charakteru metodologicznego tej dyscypliny. W ramach krytycznych dyskusji, jakie miały miejsce w drugiej połowie XX wieku, dotyczących miejsca i charakteru tradycyjnej teodycei, zwrócono uwagę, że nie może ona, jeśli ma zachować status nauki neutralnej światopoglądowo w punkcie wyjścia, zaczynać od udowodnienia istnienia swego przedmiotu. Metafizyka nie bierze za przedmiot swych dociekań żadnych twierdzeń religijnych czy światopoglądowych⁴⁴. Dlatego wydaje się, że wykład tzw. filozofii Boga⁴⁵ może być wyodrębniony w ramach studium filozofii w zasadzie dla celów dydaktycznych. Powinien przy tym zawierać najpierw metafizykę Absolutu, która jest zwieńczeniem rozważań metafizycznych, ostatecznym uwyrażnieniem treści pojęcia bytu. Nie jest ona jednak żadną *metafizyką szczegółową*, bo nie stanowi odrębnej części metafizyki⁴⁶.

W drugiej swej części wykład ten powinien dotyczyć zagadnień z zakresu teologii naturalnej: istnienia Boga, analizy Jego przymiotów z punktu widzenia refleksji filozoficznej. Wreszcie powinno znaleźć się miejsce na dyskusję z argumentacją współczesnego ateizmu.

Zakończenie

Wykład metafizyki w seminarium podlaskim, podobnie jak w każdym przypadku studiów teologii katolickiej, miał zadanie przygotowawcze w pogłębionym studium problemów teologicznych. Metafizyka dostarcza bowiem niezbędnej aparatury pojęciowej, pomaga w uściśleniu prawd teologicznych (specjalnie w zakresie dogmatyki i teologii moralnej), pozwala także na znalezienie wspólnego fundamentu metodologicznego dla teologii i nauk świeckich.

⁴³ W. Granat, *Teodycea. Istnienie Boga i Jego natura*, Poznań 1960

⁴⁴ S. Kamiński, *Epistemologiczno-metodologiczne problemy filozoficznego poznania Boga*, w: Tenże, *Jak filozofować*, Lublin 1989, s. 204

⁴⁵ Tamże, s. 196. Kamiński zwraca uwagę na niefortunność tej nazwy: filozofia Boga – filozofia czego czy filozofia czyja?

⁴⁶ M. A. Krąpiec, Z.J. Zdybicka, *O tomistycznej drodze poznania Boga*, w: *O Bogu dziś*, red. B. Bejze, Warszawa 1974, s. 81-82

Metafizyka zgadza się także z teologią w swym najistotniejszym celu – nauce mądrości. Jako poznanie o charakterze mądrościowym stanowi ona naturalną stronę mądrości, która płynie z Objawienia. Filozoficzna refleksja starożytnych Greków wzniosła mądrość od znaczenia jedynie utylitarne (zręczności, sprytu) do najwznioślejszego sposobu życia, który spełnia się w kontemplacji Bytu Najwyższego. Teologiczna spekulacja chrześcijańska wpisała tak rozumianą mądrość w chrześcijańską formę życia, która choć bierze się z Łaski, znajduje podwaliny w naturalnym podłożu.

Jest jeszcze jeden aspekt użyteczności metafizyki dla teologii chrześcijańskiej, a przez to jej zasadności w formacji seminaryjnej. Chrześcijaństwo nie rozumie siebie jako kolejnego mitu, ale ma ambicję być *religio vera*, szukaniem i znajdowaniem prawdy o Bogu i prawdy o stworzeniu. Teologia chrześcijańska, mimo, że przyjmuje w swej metodologii argumenty z wiary, nigdy nie może zrezygnować z tej ambicji dla zachowania poprawności politycznej (*nie zagrażać dialogowi religijnemu*), czy nawet *poprawności* pastoralnej (*nie płoszyć owieczek*). Metafizyka klasyczna, której celem jest wyświecenie prawdy bycia, jest zatem dla teologii w tej materii niezastąpioną pomocą, a nawet strażniczką.

Wykładający w Seminarium Siedleckim profesorowie przedmiotów filozoficznych posiadali dobre teologiczne i filozoficzne wykształcenie, pozwalające na orientację w bieżących problemach filozoficznych. Pozostawali przy tym wierni realistycznemu nurtowi filozoficznemu, odpowiadając na wielokrotne wskazania Magisterium Kościoła, wzywającego do takiej postawy zarówno przez encykliki papieży (od *Aeterni Patris* Leona XIII do *Fides et Ratio* Jana Pawła II), jak i przez szczegółowe instrukcje dotyczące charakteru nauczania filozofii w seminariach duchownych. Pozostaje wyrazić nadzieję, że ich wysiłek edukacyjny i pedagogiczny owocował wzrostem ducha tych, którzy opuszczali Seminarium Siedleckie, jako duszpasterze i teologowie.

Streszczenie

Po odrodzeniu Seminarium Siedleckiego w 1919 Metafizyka była najpierw wykładana w ramach kursu filozofii według podręcznika S. Reinstadlera *Elementa philosophiae scholasticae* w duchu tomizmu tradycyjnego.

Po wojnie, od lat 60-tych wykład nawiązuje do sposobu uprawiania metafizyki w Szkole Lubelskiej tomizmu egzystencjalnego. Współcześnie jest też wzbogacony odniesieniami do tomizmu analitycznego.

Główne tematy wykładu są zgodne z klasyczną, scholastyczną formą prezentacji metafizyki:

1. Problem bytu
2. Własności transcendentalne i pierwsze zasady
3. Struktura bytu (akt i możność, substancja i przypadłości, forma i materia, istota i istnienie)
4. Zagadnienie analogii bytowej (szczególnie w odniesieniu do tomizmu egzystencjalnego)

Treść wykładu z teologii naturalnej (teodycei) również odzwierciedla tradycję scholastyczną i obejmuje zagadnienia metafizyki Racji Ostatecznej (istnienie i natura Absolutu) oraz wynikające z niej konsekwencje teologiczne.

Summary

A teaching of general metaphysics and the philosophy of God in the Major Seminary of the Diocese of Siedlce, 1919 – 2018

After the revival of the Siedlce Seminary in 1919, metaphysics was first taught as a part of the philosophy course according to the handbook *Elementa philosophiae scholasticae* of S. Reinstadler in the spirit of traditional thomism.

After The Second World War, from the 1960s, the teaching refers to the way of practicing metaphysics in the Lublin School of existential thomism. Today, it is also enriched with references to analytical thomism.

The main topics of the lecture are consistent with the classical, scholastic form of metaphysics presentation:

1. The problem of being
2. Transcendental properties and first principles
3. The structure of being (act and potency, substance and accidents, form and matter, essence and existence)
4. The analogy of being (especially in relation to existential thomism).

The content of the lecture on natural theology (theodicy) also reflects the scholastic tradition and covering the metaphysics of the First Reason (existence and nature of the Absolute) and the theological consequences resulting from it.

Bibliografia

- Adamczyk, S. (1960), *Metafizyka ogólna czyli ontologia*, RW KUL: Lublin 1.
- Ashley, B. M. (2006), *The Way toward Wisdom. An Interdisciplinary and Incultural Introduction to Metaphysics*, Univ. of Notre Dame Press: Indiana 2006.
- Bańkowski, K. (1996), Tomizm konsekwentny na tle odmian tomizmu, *SPCh* 32/2, s. 211-219.
- Fraser, E. (2014), *Scholastic Metaphysics. A Contemporary Introduction*, Ed. Scholasticae: Heusenstamm.
- Granat, W. (1960), *Teodycea. Istnienie Boga i Jego natura*, Pallottinum: Poznań.
- Kamiński, S. (1989), *Epistemologiczno-metodologiczne problemy filozoficznego poznania Boga* [w:] Tenże, *Jak filozofować*, TNKUL: Lublin, s. 195-227.
- Krąpiec, M. A., Zdybicka Z.J. (1974), *O tomistycznej drodze poznania Boga* [w:] *O Bogu dziś*, red. B. Bejze, Warszawa, s. 71-83.
- Krąpiec, M. A. (1984), *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, RW KUL: Lublin, wyd. 3.
- Lichacz, P., Olszewski M., Przanowski M. (red.). (2005), *Wstęp. W: Tomasz z Akwinu, Super Boetium De Trinitate. O poznaniu Boga. Wydanie łacińsko-polskie*, Kraków: WAM.
- Loux, M. J. (2006), *Metaphysics. A Contemporary Introduction*, Routledge: New York – London, wyd. 3.
- Maryniarczyk, A. (1985), *Metoda separacji a metafizyka*, RW KUL: Lublin.
- Maryniarczyk, A. (2005), *Realistyczna interpretacja rzeczywistości*, PTTA: Lublin.
- Reinstadler, S. (1923), *Elementa philosophiae scholasticae*, Friburgi Brsg., t. 1-2, wyd. 12
- Seńko, W. (1993), *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*, Warszawa: IFiS PAN.
- Wais, K. (1926), *Ontologia czyli metafizyka ogólna*, Lwów.
- Wolff, Ch. (1740), *Philosophia rationalis sive logica*, Lipsiae.

Ks. Robert KUBLIKOWSKI*

LOGIKA. PANORAMA TEMATYKI

Treść: Wstęp. 1. Logika: definicja i działy. *1.1. Logika formalna. 1.1.1. Logika formalna tradycyjna. 1.1.2. Logika formalna współczesna. 1.2. Logika języka – semiotyka logiczna. 1.2.1. Zdania. 1.2.2. Nazwy. 1.2.3. Funktory. 1.2.4. Znaczenie wyrażeń. 1.2.5. Błędy językowe i antynomie. 1.3. Metodologia nauk. 1.3.1. Analizowanie. 1.3.2. Syntezowanie. 1.3.3. Pytanie. 1.3.4. Definiowanie. 1.3.5. Porządkowanie liniowe. 1.3.6. Podział logiczny (klasyfikowanie). 1.3.7. Typologizowanie. 1.3.8. Rozumowanie. 1.3.9. Dyskutowanie. 1.4. Teoria poznania – epistemologia. 1.4.1. Rodzaje poznania. 1.4.2. Rodzaje poznawczych czynności (źródeł wiedzy). 1.4.3. Definicje prawdy. 1.4.4. Uzasadnianie zdań.* 2. Nauczyciele logiki w WSD diecezji siedleckiej. Zakończenie. Streszczenie. Summary: Logic. Panorama of the Domain. Bibliografia. Netografia.

Słowa kluczowe: logika, logika formalna, semiotyka, metodologia nauk, teoria poznania, epistemologia

Keywords: logic, formal logic, semiotics, methodology of science, theory of cognition, epistemology

Wstęp

W kulturze¹ europejskiej logika² – pojęta jako nauka i sztuka, czyli umiejętność – ma długą historię, jest ona bowiem rozwijana i nauczana co najmniej od czasów filozoficznej działalności Arystotelesa, a więc od IV wieku przed Chr³.

Celem tego opracowania⁴ – mającego charakter przeglądowny i analityczny – jest odpowiedź na pytanie: co to jest logika? Cel ten zrealizuję przedstawiając zarys tematyki szeroko pojętej logiki, w której można wyróżnić logikę formalną, semiotykę, metodologię nauk i teorię poznania (Punkt 1). Dodatkowym zamierzeniem jest opracowanie historycznej noty dotyczącej wykładowców nauczających logiki w WSD diecezji siedleckiej (Punkt 2).

Aby ulokować logikę w szerszym kontekście różnego typu nauk przywołajmy ich „mapę”: Nauki (uporządkowane ze względu na *źródła wiedzy*):

- teologia i nauki naturalne
 - nauki naturalne (uporządkowane ze względu na *stopień ogólności badań*)
 - filozofia i nauki szczegółowe
 - nauki szczegółowe (uporządkowane ze względu na *badawczy aspekt*: formalny vs treściowy)
 - nauki formalne i nauki realne (empiryczne)
 - nauki empiryczne (uporządkowane ze względu na *przedmiot badań*: przyroda-natura vs kultura):
 - nauki przyrodnicze oraz nauki społeczne i wąsko pojęte nauki humanistyczne⁵.

Logika mieści się w filozofii i naukach formalnych.

* Autor – dr filozofii, asystent w Katedrze Metodologii Nauk na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: robertk@kul.lublin.pl.

¹ Zob. NATURA Encyklopedia PWN, Warszawa 2012; zob. także historia nauki; historia logiki w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Nauka-wazniejsze-daty-z-historii;446967.html> (dostęp: 14.VI.2018 r.).

² W WSD zajęcia dydaktyczne pt. *Logika* (30 godz. – wykład i ćwiczenia) zasadniczo obejmują zarys całej problematyki logicznej. Jednak ze względu na jej obszerność, przedmiot ten jest kontynuowany w oddzielnych zajęciach: *Metodologia nauk* (30 godz.), *Teoria poznania* (30 godz.) i *Proseminarium* (30 godz.) – prezentujące m.in. metodykę pracy umysłowej.

³ Arystoteles jest twórcą sylogistyki, w której opracował formy poprawnego wniosku (m.in. *Analityki pierwsze*, *Analityki wtóre*, *Topiki*).

⁴ Treść tego tekstu nawiązuje do książki ks. prof. Zygmunta Hajduka pt. *Ogólna metodologia nauk* (Lublin 2005), mającej swe źródło w wieloletnich, KULowskich – noszących ten sam tytuł – wykładach ks. prof. Stanisława Kamińskiego.

⁵ S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992, s. 274-275.

1. Logika: definicja i działy

Definicja logiki. Definicja etymologiczna logiki⁶ ma swą podstawę⁷ w greckim *logos*, które znaczy tyle, co słowo, logika, nauka. Logika jest to nauka o racjonalnym (precyzyjnym i porządnym) użyciu języka i poznaniu.

Działy logiki. Można wyróżnić logikę w sensie szerokim i wąskim. Logika pojęta szeroko to logika formalna i logika nieformalna. Tę ostatnią można podzielić na logikę języka (semiotykę) i logikę poznania, w której wyróżniana jest logika poznawczych czynności (metodologia) i logika poznawczych rezultatów, czyli teoria poznania (epistemologia).

Warto uprzedzić o nieostrych granicach między logiką formalną i nieformalną, a w ramach tej ostatniej – z jednej strony – między semiotyką i metodologią, a – z drugiej strony – między metodologią i teorią poznania.

1.1. Logika formalna

Logika formalna⁸ – jak sama nazwa informuje – dotyczy zasadniczo językowo-poznawczej *formy* wyrażzeń, czyli kształtu i układu napisów, a nie ich *treści*.

⁶ Dydaktykę (nauczanie) logiki – a dokładniej logiki formalnej – można rozpocząć w porządku historycznym i wprost, ale w uproszczony sposób, wychodząc od przykładów z języka naturalnego. A mianowicie uczenie logiki można zacząć od wiadomości z (a) logiki formalnej tradycyjnej (problematyka wnioskowania bezpośredniego – kwadrat logiczny, czy wnioskowania pośredniego), a następnie przejść do omówienia logiki formalnej współczesnej (metoda zero-jedynkowa itp.). Taka strategia metodyczna jest łatwiejsza dla umysłów o zdolnościach z zakresu nauk formalnych (matematyka czy informatyka), a trudniejsza dla osób o usposobieniu humanistycznym. Nauczanie logiki formalnej można też zacząć nie wprost od (b) logiki nieformalnej, a dokładniej: od semiotyki, od metodologii (logika formalna pojęta jako teoria rozumowań), czy od epistemologii (logika formalna pojęta jako teoria uzasadniania pośredniego, czyli przez rozumowania). Z punktu widzenia metodyki logiki w nauczaniu tego przedmiotu użyteczna jest też historia logiki. Można również zacząć w odwrotnym porządku: epistemologia, metodologia, semiotyka, logika formalna (współczesna i tradycyjna). *Omnes viae Romam ducunt*

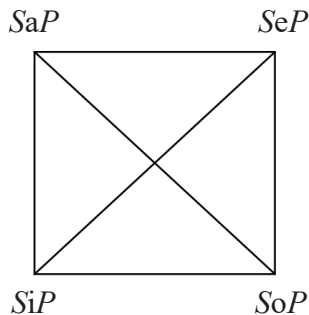
⁷ Etymologii słowa „logika” można szukać także w gr. *logikós* – zgodny z rozumowaniem. Zob. Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, Warszawa 1958-1965; zob. także M. Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 2007.

⁸ Zob. w porządku według rosnącego stopnia trudności m.in. K. Ajdukiewicz, *Zarys logiki*, Warszawa 1960; A. Grzegorzczak, *Logika popularna. Przystępny zarys logiki zdań*, Warszawa 2010; E. Żarnecka-Biały, *Mala logika: podstawy logicznej analizy tekstów, wnioskowania i argumentacji*, Kraków 1999; S. Kamiński, *Elementy logiki formalnej*, w: A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 1995, s. 285-318; M. Kowalewski, *Logika*, Poznań 1959; Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 2002; T. Czeżowski, *Główne zasady nauk filozoficznych*, Wrocław 1959; K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1965; K. Pasenkiewicz, *Logika ogólna*, Warszawa 1963; L. Borkowski, *Elementy logiki formalnej*, Warszawa 1976; B. Stanosz, *Wprowadzenie do logiki formalnej. Podręcznik dla humanistów*, Warszawa 2005; M. Omyła, *Zarys logiki*, Warszawa 1995; T. Kwiatkowski, *Logika ogólna*, Lublin 1995; K. Trzęsicki, *Logika z elementami semiotyki i retoryki*, Białystok 2009; G. Malinowski, *Logika ogólna*, Warszawa 2010. Zob. także J. Łukasiewicz, *Elementy logiki matematycznej*, Warszawa 1958; A. Tarski, *Wprowadzenie do logiki i do metodologii nauk dedukcyjnych*, Warszawa 1995; A. Mostowski, *Logika matematyczna*, Warszawa 1948; H. Rasiowa, *Wstęp do matematyki współczesnej*, Warszawa 1990; H. Rasiowa, R. Sikorski, *The Mathematics of Metamathematics*, Warszawa 1968; J. Słupecki, L. Borkowski, *Elementy logiki matematycznej i teorii mnogości*, Warszawa 1984; L. Borkowski, *Logika formalna*; Warszawa 1970; L. Borkowski, *Wprowadzenie do logiki i teorii mnogości*, Lublin 1991.

Wyróżnia się logikę formalną tradycyjną i współczesną⁹. Logika tradycyjna (sylogistyka) to logika wnioskowania bezpośredniego (teoria kwadratu logicznego) i logika wnioskowania pośredniego.

1.1.1. Logika formalna tradycyjna

Wnioskowanie bezpośrednie jest to czynność językowo-poznawcza złożona ze zdań zwanych przesłanką i wnioskiem. Zdania używane w takim wnioskowaniu to zdania kategoryczne. Tworzą one tzw. kwadrat logiczny.

Zdania kategoryczne dzieli się:

- ze względu na *jakość*: na zdania twierdzące i zdania przeczące (strona lewa – prawa),
- ze względu na *ilość*: na zdania ogólne i zdania szczegółowe (górze – dół).

Termin występujący w miejscu zmiennej *S* (od łac. *subiectum*) nazywa się podmiotem zdania, termin występujący w miejscu zmiennej *P* (od łac. *predicatum*) nazywa się orzecznikiem zdaniowym. Samogłoski *a*, *e*, *i*, *o* są pierwszymi samogłoskami w łacińskich wyrazach *affirmo* – twierzę (*a*, *i*) i *nego* – przeczę (*e*, *o*). Litery te są symbolami funkcyjnymi w zdaniach kategorycznych.

Zdania w kwadracie logicznym są w następujących relacjach:

- *SaP* i *SeP* – zdania przeciwne (oba zdania nie mogą być jednocześnie prawdziwe, ale mogą być jednocześnie fałszywe),
- *SiP* i *SoP* – zdania podprzeciwne (oba zdania mogą być jednocześnie prawdziwe, ale nie mogą być jednocześnie fałszywe),
- *SaP* i *SiP* oraz *SeP* i *SoP* – zdania podporządkowane (*SiP* jest podporządkowane *SaP* jeżeli *SiP* wynika z *SaP* i *SaP* nie wynika z *SiP*),
- *SaP* i *SoP* oraz *SeP* i *SiP* – zdania sprzeczne (oba zdania nie mogą być jednocześnie prawdziwe i nie mogą być jednocześnie fałszywe).

⁹ Logika formalna współczesna jest dzielona na klasyczną i nieklasyczną (logika modalna, logika epistemiczna, logika rewizji przekonań, logika niemonotoniczna, logika deontyczna i in.), logikę matematyczną i filozoficzną, logikę przedmiotową i metapredmiotową (metalogikę) składającą się z teorii definicji, teorii dowodu, teorii modeli i in. Z logiką formalną związana jest teoria mnogości, czyli teoria zbiorów (m.in. algebra Boole'a, teoria krat). Zob. także: teoria zbiorów rozmytych (Z. Pawlak), teoria hiperzbiorów (P. Aczel) i in.

Przykład:

SaP – Każdy człowiek jest mądry.

SeP – Żaden człowiek nie jest mądry.

SiP – Niektórzy ludzie są mądrzy.

SoP – Niektórzy ludzie nie są mądrzy.

Między zdaniemi kategorycznymi zachodzą różne relacje normowane przez prawo konwersji, inwersji, kontrapozycji i obwersji. Konwersja prosta zdania kategorycznego powstaje z danego zdania przez przestawienie podmiotu i orzecznika. Konwersję z ograniczeniem tworzymy ze zdania ogólnego przestawiając jego podmiot z orzecznikiem i zmieniając ilość zdania bez zmiany jego jakości, tzn. zastępując „a” przez „i” albo też zastępując „e” przez „o”. Inwersję tworzymy dołączając znak negacji nazwowej do podmiotu danego zdania w przypadku inwersji częściowej, a do podmiotu i orzecznika danego zdania w przypadku inwersji zupełnej. Kontrapozycję tworzymy przestawiając w danym zdaniu podmiot i orzecznik, a w otrzymanym zdaniu dołączamy znak negacji nazwowej do podmiotu w przypadku kontrapozycji częściowej, a do podmiotu i orzecznika w przypadku kontrapozycji zupełnej. Obwersja zdania powstaje przez dodanie znaku negacji nazwowej do orzecznika i zmianę jakości zdania na przeciwną bez zmiany ilości, tzn. przez zastąpienie „a” przez „e” czy „i” przez „o” lub odwrotnie.

We wnioskowaniu pośrednim natomiast między przesłanką a wnioskiem pośredniczy dodatkowa przesłanka.

Przykład sylogizmu:

Każdy Warszawiak jest Mazowszaniec.	SaM
<u>Każdy Mazowszaniec jest Polakiem.</u>	MaP
Każdy Warszawiak jest Polakiem.	SaP

Istnieją metody (sposoby) rozpoznawania sylogizmów poprawnych – tzw. trybów słusznych:

- metoda mnemotechniczna (Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Barbari, Celaront itd.),
- metoda diagramów (kół) Eulera,
- metoda strukturalna badania ilości i jakości zdań tworzących sylogizm oraz badanie tzw. rozłożenia terminów:
 - Przynajmniej jedna z przesłanek musi być zdaniem ogólnym.
 - Przynajmniej jedna z przesłanek musi być zdaniem twierdzącym.
 - Jeżeli jedna z przesłanek jest zdaniem szczegółowym, to wniosek musi być zdaniem szczegółowym (nie odwrotnie!).
 - Jeżeli jedna z przesłanek jest zdaniem przeczącym, to wniosek musi być zdaniem przeczącym (i odwrotnie!).
 - Termin średni (M) musi być przynajmniej raz *rozłożony*. Termin rozłożony jest to podmiot zdania ogólnego ($Ma\dots$ i $Me\dots$) i orzecznik zdania przeczącego ($\dots eM$ i $\dots oM$).
 - Każdy termin rozłożony we wniosku musi być rozłożony w odpowiedniej przesłance.

1.1.2. Logika formalna współczesna

Aby zrozumieć czym zajmuje się logika formalna współczesna rozważmy następujący przykład zdania wyrażonego w języku naturalnym: Maria jest piękną kobietą i dobrą matką. Pełne zdanie brzmi: Maria jest piękną kobietą i Maria jest dobrą matką. Użyjmy zamiast zdania „Maria jest piękną kobietą” – litery p , zamiast „Maria jest dobrą matką” – litery q . Oprócz tego zastosujmy – być może już znane z matematyki – następujące symbole:

- funktory prawdziwościowe:
 - „i” – „ \wedge ” (koniunkcja), np. p i q (symbolicznie: $p \wedge q$),
 - „lub” – „ \vee ” (alternatywa), np. p lub q (symbolicznie: $p \vee q$),
 - „jeżeli ..., to ...” – „ \rightarrow ” (implikacja¹⁰), np. jeżeli p , to q (symbolicznie: $p \rightarrow q$),
 - „jest równoważne” – „ \equiv ” (równoważność), np. p jest równoważne q (symbolicznie: $p \equiv q$),
 - „nieprawda, że” – „ \sim ” (negacja), np. nieprawda, że p (symbolicznie: $\sim p$).
- kwantyfikatory:
 - dla każdego x – „ $\forall x$ ” („ x ” jest symbolem zmiennej indywidualowej),
 - istnieje takie x – „ $\exists x$ ” itp.

Tabela wartości logicznych zdań łączonych poszczególnymi funktorami:

p	q	$p \wedge q$	$p \vee q$	$p \rightarrow q$	$p \equiv q$	$\sim p$
1	1	1	1	1	1	0
1	0	0	1	0	0	0
0	1	0	1	1	0	1
0	0	0	0	1	1	1

W rozważanym przypadku otrzymujemy: $p \wedge q$. Jest to forma logiczna przykładowego zdania: „Maria jest piękną kobietą i dobrą matką”. Dokładniej się wyrażając, jest to forma logiczna zdania złożonego z dwóch zdań prostych przy użyciu funktora koniunkcji.

Logika formalna współczesna zajmuje się analizowaniem takich właśnie przypadków wypowiedzi w celu eksplikacji (ujawnienia) ich formy logicznej, a także po to, aby ustalić sposób powiązania wyrażen, ocenić poprawność związków między wyrażeniami i prawdziwość zdań.

¹⁰ Należy odróżnić implikację (materialną) i okres warunkowy. Zob. m.in. K. Ajdukiewicz, *Okres warunkowy a implikacja materialna*, w: tenże, *Język i poznanie*, t. II, Warszawa 2006, s. 248-265.

Przykład wypowiedzi wyrażonej w logice zdań (według reguły *Modus Ponendo Ponens*):

Jeżeli Warszawiacy są Mazowszanami, to Warszawiacy są Polakami.
Warszawiacy są Mazowszanami.
Warszawiacy są Polakami.

Symbolicznie:

$$\begin{array}{l} p \rightarrow q \\ \underline{p} \\ q \end{array}$$

Przykład wypowiedzi wyrażonej w logice kwantyfikatorów:

Jeżeli coś jest psem, to (takie) coś jest ssakiem.
Alex jest psem.
Alex jest ssakiem.

Symbolicznie:

$$\begin{array}{l} \forall x (P(x) \rightarrow Q(x)) \\ \underline{P(a)} \\ Q(a), \end{array}$$

gdzie „*P*” oznacza predykat (orzecznik) „jest psem”, „*Q*” – „jest ssakiem”, „*a*” – jest symbolem stałej pozalogicznej „Alex” (psi bohater polskiego serialu kryminalnego).

1.2. Logika języka – semiotyka logiczna

Definicja semiotyki. Logika języka¹¹, czyli semiotyka¹² jest to logiczna, formalna, ogólna teoria języka – pojętego jako zbiór (system) znaków – badająca język w aspekcie jego racjonalności, skuteczności i sprawności w aktach poznania oraz komunikowania przekonań (wiedzy).

¹¹ Można wyróżnić kilka typów nauk o języku: filozoficzne (analityczna filozofia języka, hermeneutyczna filozofia języka i in.), formalne (semiotyka i in.), humanistyczne (filologie, historia języka i in.), przyrodnicze (akustyka, logopedia i in.). Zob. w porządku według rosnącego stopnia trudności m.in. J. Pelc, *Wstęp do semiotyki*, Warszawa 1981; U. Żegleń, *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej i semiotyki kultury*, Toruń 2000; J. Pelc (red.), *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*, Warszawa 1967; B. Stanosz, A. Nowaczyk, *Logiczne podstawy języka*; Wrocław 1976; L. Koj, *Problemy semiotyki logicznej*, Warszawa 1990. Zob. także B. Stanosz, *10 wykładów z filozofii języka*, Warszawa 1991; J. Odrowąż-Sypniewska (red.), *Przewodnik po filozofii języka*, Kraków 2016.

¹² Od gr. *sēmeíon* – znak.

Zanalizujmy i objaśnijmy powyższą definicję:

- logiczna – bowiem semiotyka jest działem szeroko pojętej logiki,
- formalna – gdyż bada ona wszystkie języki w wyróżnionym, wspólnym aspekcie – raczej formy (kształtu i układu) wyrażen, niż ich treści,
- ogólna – ponieważ zajmuje się każdym językiem pod kątem jego struktury (budowy): słownik (zbiór znaków) i reguły użycia znaków,
- teoria – zbiór terminów, definicji, praw mających na celu wyjaśnienie jakiegoś zjawiska (klasy zjawisk),
- system – elementy i relacje między elementami,
- aspekt (czyli przedmiot *formalny* badań) – jest to kąt patrzenia na kogoś (coś), punkt widzenia przedmiotu *materialnego* badań¹³,
- racjonalność – język pojęty jako nośnik informacji (jakichś danych),
- skuteczność – zrealizowanie celu,
- sprawność¹⁴ – celem jest minimum wysiłku i maksimum efektu językowo-poznawczego,
- akt – działanie,
- poznanie¹⁵ – zdobywanie danych, informacji,
- komunikowanie¹⁶ – przekazywanie informacji,
- przekonanie – zdanie o określonym znaczeniu uznane przez kogoś za prawdziwe,
- wiedza – rezultat czynności poznawczych.

Działy semiotyki. W semiotyce są wyróżniane: syntaktyka, semantyka i pragmatyka. Syntaktyka bada relacje między znakami (językowymi). Semantyka opracowuje relacje między znakami a rzeczywistością, natomiast pragmatyka zajmuje się relacjami łączącymi znaki i ich użytkowników.

Semiotyczna definicja znaku (językowego). Znak jest to przedmiot materialny (fizyczny) – a przez to poznawalny (postrzegalny) zmysłowo – przy pomocy którego ktoś odnosi się do czegoś innego, niż materialny nośnik znaczenia.

Rodzaje znaków. Wyróżnia się:

- ze względu na *genezę* (sposób powstania znaku):
 - Znak naturalny – powstaje spontanicznie na podstawie związku przyczynowo-skutkowego między twórcą znaku a materialnym nośnikiem znaczenia (np. gorączka jako objaw choroby).
 - Znak ikoniczny (obrazkowy) – powstaje na podstawie podobieństwa między twórcą znaku a materialnym nośnikiem znaczenia (np. Ziemia i globus).

¹³ Przedmiot materialny badań jest to ktoś lub coś pojęte z uwzględnieniem wszystkich własności (np. człowiek czy język pojęty jako złożony przedmiot badań wielu nauk).

¹⁴ Zob. m.in. T. Kotarbiński, *Dzieła wszystkie. Prakseologia*, Wrocław 1999; zob. także W. Gasparski, *Prakseologia*, Warszawa 1999.

¹⁵ Zob. w: Teoria poznania.

¹⁶ Zob. m.in. M. Tokarz, *Argumentacja. Perswazja. Manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji*, Gdańsk 2006.

- Znak konwencjonalny (umowny) – powstaje na podstawie umowy (np. flaga państwowa).
- ze względu na *nośnik*: znaki świetlne, dźwiękowe, ruchowe itp.,
- ze względu na *rodzaj zmysłu*: znaki wzrokowe, węchowe, słuchowe, smakowe, dotykowe,
- ze względu na *wymóg uprzedniego poznania znaku* (materialnego nośnika znaczenia):
 - znaki instrumentalne – nie są semantycznie przeźroczyste,
 - znaki formalne – są semantycznie przeźroczyste i wielopostaciowe. Znak jest przeźroczysty, jeżeli nie zatrzymuje czyjejs uwagi poznawczej na swoim materialnym nośniku, lecz odsyła do znaczenia (np. litery dla sprawnie czytającego człowieka są znakami przeźroczystymi). Znak jest wielopostaciowy, gdy może być nadawany i odbierany na wiele sposobów (np. kot, *kot*, KOT, a cat itp.)

Definicja języka. Język jest to zbiór znaków formalnych scharakteryzowanych przy pomocy reguł ich użycia i służący jakiejś społeczności do poznania oraz komunikowania (zob. definicja semiotyki).

Rodzaje języka: potoczny i naukowy (zawierający terminy specjalistyczne), naturalny i formalny (sztuczny), świecki i religijny.

Funkcje języka: poznawcza i pozapoznawcze:

- ekspresywna – służąca wyrażeniu emocji/uczuć (np. gra aktorska),
- ewokatywna – mająca na celu wzbudzenie emocji (np. funkcja kłowna),
- fatyczna – zmierzająca do podtrzymania kontaktu (np. aha),
- performatywna (dokonawcza, sprawcza) – wprowadzająca zmianę w rzeczywistości pozajęzykowej (np. obietnica),
- żartobliwa (np. dowcip) itd.

Struktura języka. Wyróżnia się 3 kategorie syntaktyczne: zdania, nazwy i funkctory.

1.2.1. Zdania

Definicja zdania. Zdanie jest to wyrażenie posiadające wartość logiczną.

Rodzaje zdań. Wyróżnia się:

- ze względu na *wartość logiczną* zdania: prawdziwe i fałszywe. Zdanie prawdziwe wyraża stan rzeczy (np. Warszawa jest stolicą Polski w 2018 r.). Zdanie fałszywe nie jest zgodne ze stanem faktycznym (np. Wisła jest włoską rzeką)¹⁷.
- ze względu na *sposób uznawania zdania* (za prawdziwe)¹⁸: analityczne i syntetyczne. Zdanie analityczne jest to zdanie, którego prawdziwość jest orzekana na podstawie analizy znaczeń wyrażenń składowych danego zdania (np. Kawaler jest to mężczyzna nieżonaty). Natomiast aby ocenić prawdziwość zdania syntetycznego wymagana jest nie tylko odpowiednia analiza znaczeniowa, ale i dane empiryczne (np. El Greco, *Eks-taza św. Franciszka* – to jedyny obraz tego malarza w Polsce).

¹⁷ Więcej wiadomości o prawdziwości zob. w: Teoria poznania.

¹⁸ Uznawanie zdania (za prawdziwe) jest zwane asercją.

- ze względu na *strukturę* (budowę): kategoriyczne (zdania z kwadratu logicznego¹⁹) oraz proste (np. Marian śpi) i złożone (np. Marian śpi i chrapie),
- zdania *praktyczne*: normy (np. Pożyczający jest zobowiązany do zwrotu pożyczki), oceny (np. Muzyka Fryderyka Chopina jest piękna), pytania (np. Kiedy była bitwa pod Grunwaldem?) i rozkazy (np. Nie spóźniaj się w przyszłości).

1.2.2. Nazwy

Definicja nazwy. Nazwa jest to wyrażenie, które może pełnić funkcję podmiotu lub orzecznika.

Rodzaje nazw. Wyróżnia się:

- ze względu na *treść* (własności): indywidualowe (np. Jan Paweł II) i generalne (np. papież),
- ze względu na *zakres* (ilość desygnatów²⁰): puste (0 desygnatów, np. krasnoludek), jednostkowe (1 desygnat, np. Pałac Ogińskich w Siedlcach), ogólne (wiele desygnatów, np. człowiek),
- ze względu na *stopień precyzji*: ostre (np. Uniwersytet Jagielloński) i nieostre (np. łysy),
- ze względu na *strukturę* (budowę): proste (np. ryba) i złożone (np. wieloryb),
- ze względu na *stopień abstrakcji*: konkretne (np. Józef Ignacy Kraszewski) i abstrakcyjne (np. byt),
- ze względu na *sposób przypisania własności*: pozytywne (np. szczerzy), negatywne (np. nieszczerzy), prywatywne (np. zakłamany).

1.2.3. Funktory

Definicja funktora. Funktor jest to wyrażenie, które nie jest zdaniem czy nazwą, ale razem z innymi wyrażeniami jest używany do konstruowania wyrażeń bardziej złożonych.

Rodzaje funktorów. Wyróżnia się funktory zdaniotwórcze, nazwotwórcze i funktorotwórcze²¹.

1.2.4. Znaczenie wyrażeń (znaczeniowa funkcja wyrażeń):

- Znaczenie zdania to sąd w sensie logicznym.
- Znaczenie nazwy to pojęcie w sensie logicznym.

Nazwa posiada *treść* i *zakres*. Treść nazwy jest to zbiór wszystkich własności desygnatów. Zakres nazwy jest zbiór wszystkich przedmiotów (desygnatów), o których można poprawnie orzec daną nazwę.

Znaczenie wyrażenia może być rozumiane:

- syntaktycznie jako *sens* (treść) wyrażenia,
- semantycznie jako *oznaczanie* czegoś przez wyrażenie. Oznaczanie to, innymi słowy, odnoszenie przedmiotowe (referowanie),

¹⁹ Zob. w: Logika formalna tradycyjna.

²⁰ Desygnat jest to przedmiot, o którym można orzec poprawnie daną nazwę.

²¹ Zob. w: Logika formalna.

- pragmatycznie jako *użycie* wyrażenia.

Wyrażenia o znaczeniu specyficznym:

- wyrażenie idiomatyczne (np. Spadł z deszczu pod rynnę),
- wyrażenie metaforyczne – wyrażenie o znaczeniu niedosłownym, przenośnym (np. o deszczu: Niebo płacze),
- wyrażenie synonimiczne (np. auto – samochód),
- wyrażenie bliskoznaczne (np. ładny – przystojny),
- wyrażenie wieloznaczne (np. golf),
- wyrażenie homonimiczne: homograf (np. zamek), homofon (np. morze – może),
- wyrażenie okazjonalne (np. jutro),
- wyrażenie wskazujące (np. tam),
- wyrażenie skrótowe – akronim (np. PZU zamiast Państwowy Zakład Ubezpieczeń).

Konotowanie jest to czynność językowo-poznawcza ustalania treści danej nazwy.

Desygnowanie jest to czynność odnoszenia nazwy do przedmiotu, o którym można poprawnie orzec daną nazwę.

Denotowanie jest to czynność odnoszenia nazwy do zakresu (klasy) przedmiotów.

Supozycja jest to sposób odnoszenia nazwy:

- Nazwa w supozycji *prostej* (zwykłej) odnosi się do jednego, konkretnego przedmiotu (np. Przejechałem jeża).
- Nazwa w supozycji *formalnej* odnosi się do zakresu przedmiotów (np. Jeże mają kolce).
- Nazwa w supozycji *materialnej* odnosi się do samej siebie (np. Wyraz „jeż” jest rzeczownikiem).

Operacje na *treściach* nazw²²:

- Abstrahowanie jest to czynność językowo-poznawcza polegająca na pomijaniu poszczególnych cech danego przedmiotu (czy klasy przedmiotów) a przez to na zmniejszaniu treści nazwy (np. Anna Kowalska, studentka, Polka, kobieta, człowiek, byt).
- Determinowanie (konkretyzowanie) jest to czynność polegająca na zwiększaniu, dookreślaniu treści danej nazwy (np. byt, człowiek, kobieta, Polka, studentka, Anna Kowalska).
- Generalizowanie (uniwersalizacja, uogólnianie) jest to czynność polegająca na wyróżnieniu cechy wspólnej (np. Jesteśmy ludźmi!).
- Idealizowanie jest to czynność polegająca na wyróżnieniu jakiejś cechy przedmiotu i jej spotęgowaniu (np. doskonała kobieta).

Relacje między *treściami* nazw: rodzaj (np. zwierzę), gatunek (np. człowiek), treść istotna (np. racjonalność), treść nieistotna (np. posiadanie piegów).

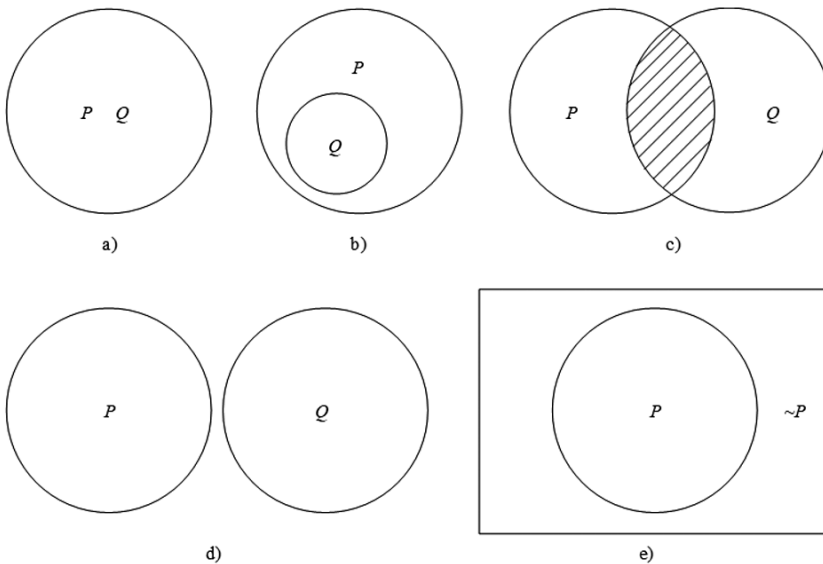
Relacje między *treściami* i *zakresami* nazw: Jeżeli zmniejsza się treść nazwy, to zwiększa się jej zakres (np. Mikołaj Kopernik, Polski astronom, astronom, mężczyzna, człowiek, byt). Jeżeli zwiększa się treść nazwy, to zmniejsza się jej zakres (np. byt, człowiek,

²² Operacje na *zakresach* nazw – tzw. podział logiczny itp. – zob. w: Metodologia.

mężczyzna, astronom, Polski astronom, Mikołaj Kopernik).

Relacje między *zakresami* nazw. Do graficznego przedstawienia relacji między zakresami nazw użyteczne są diagramy (koła) Eulera czy Venna:

- tożsamość zakresów P i Q (np. P – ziemniak i Q – kartofel),
- nadrzędność P względem Q i podrzędność Q względem P (np. P – pracownik sądu i Q – sędzia),
- krzyżowanie się zakresów P i Q (np. P – student i Q – filatelista),
- rozłączność P i Q (np. P – pies i Q – kot),
- dopełnienie zakresu P przez $\sim P$ do uniwersum U (np. P – burza i $\sim P$ – wszystko z wyjątkiem burzy).

1.2.5. Błędy językowe i antynomie

Błędy językowe są to różnorodne uchybienia względem reguł logicznych:

- Bezsens (nonsens) jest to językowo-poznawczy błąd syntaktyczny polegający na wadliwej budowie wyrażenia (np. na przy pod).
- Absurd jest to błąd semantyczny polegający na tym, że dane wyrażenie do niczego się nie odnosi (np. syn bezdzietnej kobiety).
- Wieloznaczność potencjalna występuje, gdy dane wyrażenie ma wiele znaczeń (np. w słowniku), ale nie zakłóca to komunikacji językowej.
- Wieloznaczność aktualna zachodzi wtedy, gdy wyrażenie – mające potencjalnie wiele znaczeń – występuje w komunikacie językowym i nie jest precyzyjnie zrozumiałe.
- Amfibolia (amfibologia) jest to błąd syntaktyczny, polegający na wadliwej budowie, która powoduje wieloznaczność komunikatu (np. potężna krytyka premiera).
- Ekwiwokacja jest to błąd polegający na wielokrotnym użyciu tego samego słowa

w różnych znaczeniach, co utrudnia zrozumienie komunikatu (np. słowo „polonez” użyte na oznaczenie tańca i samochodu).

- Elipsa jest to błąd polegający na zbyt skrótowym wyrażaniu się (np. zdawkowe opowiadanie o nieznannej sytuacji powoduje, że słuchacze nieobeznani ze szczegółami, nie rozumieją o co chodzi).
- Pleonazm jest to błąd polegający na nadprodukcji słownej (np. Kontynuuj dalej).

Antynomie. Oto niektóre przykłady:

- Antynomia Kopca. Jeżeli z kopca zostanie odjęta jedna drobina, to kopiec wciąż istnieje. Jeżeli zostanie odjęta kolejna drobina, to kopiec wciąż istnieje. Po odjęciu ilu drobinek kopiec przestaje być kopcem? Analogicznie jest w przypadku Antynomii Łysego. W obu przypadkach mamy do czynienia ze zjawiskiem nieostrości.
- Antynomia Kłamcy. Jeżeli kłamca stwierdza, że kłamie, to kłamie, czy mówi prawdę?

1.3. Metodologia nauk²³

Termin „metodologia²⁴ nauk²⁵” jest używany współcześnie rzadziej, niż kiedyś. Wąsko pojęta metodologia nauk to logiczna teoria metod naukowych. *Ogólna* metodologia nauk dostarcza wiadomości o metodach używanych w życiu potocznym jak i we wszystkich naukach: analizowanie, syntezywanie, pytanie, definiowanie, porządkowanie liniowe, podział logiczny, klasyfikowanie, typologizowanie, rozumowanie i dyskusowanie. Natomiast *szczegółowa* metodologia nauk opisuje czy normuje metody używane w poszczególnych typach nauk: eksperymentowanie, mikroskopowanie, ankietowanie itd. Szeroko pojęta metodologia nauk dotyczy języka naukowego (głównie w jego funkcji poznawczej), a także metod naukowych (według których są realizowane czynności naukowe) oraz rezultatów poznania (wiedza naukowa). Tak rozumiana metodologia nauk

²³ Z metodologią związana jest metodyka pracy umysłowej (rozumowej, intelektualnej, myślowej) będąca teorią metod (sposobów) skutecznego i sprawnego uczenia się. Podaje ona m.in. następujące reguły: systematyczne uczęszczanie na zajęcia dydaktyczne (wykłady, ćwiczenia itp.), koncentracja (skupienie), aktywne słuchanie, notowanie, wypunktowywanie, robienie wcięć w tekście, zachowywanie dużych marginesów i odstępów między linijkami dla dodatkowych notatek, zakreślanie, podkreślanie, robienie odsyłaczy (zob., por., strzałki do materiału, z którym dany problem jest związany itd.), wykonywanie schematów (zob. mapy myślowe), wykonywanie notatek i schematów również z własnych notatek wykładowo-ćwiczeniowych, powtarzanie, powtarzanie na głos, nauka w zespole (2 osoby i więcej), łączenie teorii i praktyki. W procesie uczenia należy uwzględniać stopniowanie trudności: od znanego do nieznanego (nowego), od prostego (łatwego) do skomplikowanego (trudnego). Innym ważnym wymogiem jest wymóg *poglądowości* (stosowanie rycin, obrazów, map, zdjęć, schematów, sluchowisk, filmów itp.). Zob. m.in. Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000.

²⁴ Od gr. *méthodos* – sposób.

²⁵ Zob. w porządku według rosnącego stopnia trudności m.in. R. Wójcicki, *Wykłady z metodologii nauk*, Warszawa 1982; R. Wójcicki, *Teorie w nauce. Wstęp do logiki, metodologii i filozofii nauki*, Warszawa 1991; M. Przełęcki, *Studia z metodologii formalnej*, J. J. Jadacki (red.), „Filozofia nauki”, 1993 (1) 23; A. Grobler, *Metodologia nauk*, Kraków 2006. Zob. także J. Such, M. Szcześniak, *Filozofia nauki*, Poznań 2000; M. Heller, *Filozofia nauki. Wprowadzenie*, Kraków 2011; J. Życiński, *Elementy filozofii nauki*, Tarnów 1996; A. F. Chalmers, *Czym jest to, co zwiemy nauką? Rozważania o naturze, statusie i metodach nauki. Wprowadzenie do współczesnej filozofii nauki*, Wrocław 1993; J. Losee, *Wprowadzenie do filozofii nauki*, Warszawa 2001.

jest współcześnie nazywana filozofią nauki²⁶.

Metodologia jest to nauka dotycząca metod. Metoda jest to sposób wykonywania czegoś. Metoda naukowa jest to dobór i układ elementarnych środków oraz czynności służących realizacji jakiegoś celu poznawczego.

Można wyróżnić następujące rodzaje metod:

1.3.1. Analizowanie

Analizowanie jest to czynność językowo-poznawcza polegająca na wyróżnianiu części w jakiejś całości (wielość w jedności), np. analiza literacka.

1.3.2. Syntezowanie

Syntezowanie jest to czynność polegająca na dostrzeganiu własności wspólnych w różnych przedmiotach (jedność w wielości), np. porządnie skomponowane podsumowanie książki.

1.3.3. Pytanie²⁷

Pytanie jest to językowe wyrażenie problemu (kwestii, zagadnienia), czyli trudności teoretycznej.

Struktura pytania. W przykładowym pytaniu „Kto zbił wazon?” wyróżniamy: partykułę pytajną (kto, gdzie, jak itp.), osnovę, czyli podstawę pytania (zbił wazon) i znak zapytania (?).

Rodzaje pytań:

- pytania wiedzotwórcze – mające na celu umożliwienie zdobycia nowych wiadomości,
- pytania niewiedzotwórcze, np. dydaktyczne, żartobliwe itp.

Warunki poprawnego pytania. Pytanie powinno być:

- sensowne, czyli zbudowane zgodnie z zasadami syntaktyki (filologii),
- trafne – jego podstawa ma być zdaniem prawdziwym,
- zasadne – powinna istnieć racjonalna przyczyna (racja) zadania pytania,
- rozstrzygalne – powinien istnieć sposób uzyskania odpowiedzi na pytanie,
- wiedzotwórcze – odpowiedź na pytanie powinna zwiększać zasób wiedzy.

Odpowiedź na pytanie może być:

- na temat lub nie na temat,
- pełna lub niepełna (częściowa).

²⁶ Istnieje wiele nauk o nauce: filozoficzne nauki o nauce (różne filozofie nauki), formalne nauki o nauce (m.in. logika języka naukowego, metodologia nauk), humanistyczne nauki o nauce (m.in. psychologia nauki, socjologia nauki, historia nauki).

²⁷ Zob. m.in. Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Lublin 2005, s. 57-59; zob. także A. Brożek, *Pytania i odpowiedzi: tło filozoficzne, teoria i zastosowania praktyczne*, Warszawa 2007.

1.3.4. Definiowanie²⁸

Wspólną własnością definicji jest to, że charakteryzują znaczenie danego wyrażenia lub przedmiot czy klasę przedmiotów.

*Typy definicji*²⁹:

- ze względu na *użyte środki wyrazu*:
 - Definicja pozawerbalna (pozasłowna) – pełni funkcję wprowadzania do języka wyrażenia przez wskazanie jakiegoś przedmiotu i wypowiedzenie nazwy, która ma oznaczać dany przedmiot.
 - Definicja werbalna (słowna) – tworzona jest wyłącznie z odpowiednio dobranych słów.
- ze względu na *przedmiot definiowania*:
 - Definicja nominalna – informuje jakie wyrażenie jest równoznaczne z definiowanym.
 - Definicja realna – ustala znaczenie definiowanego wyrażenia przez charakterystykę jego odniesienia przedmiotowego:
 - Definicja realna w klasycznej formie charakteryzuje znaczenie wyrażenia definiowanego – będącego nazwą naturalno-gatunkową – przez ustalenie w wyrażeniu definiującym najbliższego rodzaju oraz własności, która wyróżnia przedmioty definiowanego gatunku (tzw. różnica gatunkowa)³⁰.
 - ❖ Definicja istotowa – wyraża ważne, fundamentalne własności przedmiotów definiowanego gatunku.
- ze względu na *funkcję*:
 - Definicja projektująca konstrukcyjna – wprowadza do języka nowe wyrażenie.
 - Definicja projektująca regulująca – zmienia precyzując dotychczasowe znaczenie wyrażenia.
 - Definicja sprawozdawcza – informuje jakie znaczenie ma wyrażenie w danym języku.
 - Definicja perswazyjna – przekonuje do rozumienia danego terminu zgodnie z podaną definicją.
- ze względu na *strukturę*:
 - Definicja równościowa – składa się z trzech części: elementu definiowanego (łac. *definiendum*), elementu definiującego (łac. *definiens*) i łącznika definicyjnego (łac. *copula*), przy użyciu którego zostaje ustanowiona lub ustalona równość tych elementów pod względem semiotycznie ważnym:

²⁸ Opracowane na podstawie: R. Kublikowski, *Definicje*, w: J. Herbut, P. Kawalec (red.), *Słownik terminów naukoznawczych: teoretyczne podstawy naukoznawstwa*, Lublin 2009, s. 13-14; R. Kublikowski, *Definicja*, w: P. Kawalec, P. Lipski, R. Wodzisiz (red.), *Podstawy naukoznawstwa*, t. 1, Lublin 2011, s. 185-209.

²⁹ Czynnością podobną do definiowania jest *eksplikowanie*, czyli objaśnianie znaczenia wyrażań. Objasnianie należy odróżnić od *wyjaśniania*, które jest rodzajem rozumowania.

³⁰ Łac. *Definitio fit per genus proximum et differentiam specificam* – Definicję tworzy się przez *rodzaj najbliższy i różnicę gatunkową* (łac. *species* – gatunek; łac. *genus* – rodzaj; łac. *differentia specifica* – różnica gatunkowa).

- Definicja wyraźna – po stronie *definiendum* występuje tylko wyrażenie zadane do scharakteryzowania.
- Definicja kontekstowa – wyrażenie charakteryzowane (stanowiące jedynie część *definiendum*) jest umieszczone w typowym kontekście.
 - ❖ Definicja przez abstrakcję – charakteryzuje jakąś własność przedmiotów pod danym kątem jednakowych.
- Definicja nierównościowa:
 - Definicja deiktyczna (ostensywna) – zob. definicja pozawerbalna.
 - Definicja indukcyjna – charakteryzuje elementy jakiegoś zbioru, a składa się z warunku wyjściowego – określającego pierwszy element – i warunku indukcyjnego, ustalającego jaka relacja zachodzi między elementem pierwszym i następnymi.
 - Definicja aksjomatyczna jest układem kilku definicji projektujących (konstrukcyjnych).
 - Definicja warunkowa ma formę okresu warunkowego, który charakteryzuje tylko niektóre kryteria stosowalności wprowadzanego terminu.
 - Definicja redukcyjna – umożliwia określenie znaczenia terminów teoretycznych lub dyspozycyjnych przez terminy obserwacyjne.
 - Definicja operacyjna – charakteryzuje znaczenie wyrażenia przez wykonanie odpowiednich operacji – czynności (np. mierzenie itp.).

Błędy w definiowaniu:

- błąd formalny – zachodzi błędne koło w definicji (łac. *circulus in definiendo* lub *idem per idem*) jeżeli *definiendum* występuje w *definiensie*. Rozróżnia się:
 - błędne koło bezpośrednie – zachodzi, gdy *definiendum* jest powtórzone w *definiensie* tej samej definicji (np. Logika jest to nauka o logicznym myśleniu),
 - błędne koło pośrednie – jest popełnione w układzie kilku definicji wtedy, gdy *definiendum* jednej definicji pojawia się w *definiensie* innej definicji (np. Logika jest to nauka o logicznym myśleniu. Logiczne myślenie jest to myślenie zgodne z regułami logiki),
- błąd materialny – nieadekwatność (nietrafność) definicji. Błąd taki zachodzi w następujących przypadkach:
 - gdy definicja jest za wąska – zakres *definiendum* jest nadrzędny względem zakresu *definiensa* (np. Biologia jest to nauka o życiu zwierząt),
 - gdy definicja jest za szeroka – zakres *definiendum* jest podrzędny względem zakresu *definiensa* (np. Słońce jest to gwiazda Układu Słonecznego),
 - gdy zachodzi błąd przesunięcia kategoryjnego – zakres *definiendum* krzyżuje się z zakresem *definiensa* (np. Semantyka jest to relacja między wyrażeniami językowymi a przedmiotami, do których odnoszą się wyrażenia).

Funkcją definicji jest dostarczenie informacji o znaczeniu nieznanego *definiendum*. Jeżeli *definiendum* jest porównywalnie nieznaną jak *definiens*, to w przypadku takiej definicji jest popełniany pragmatyczny błąd *ignotum per ignotum*, czyli nieznaną przez nieznaną

(np. Wnioskowanie dedukcyjne jest to wnioskowanie, w którym wniosek wynika logicznie z przesłanek). Jest to błąd pragmatyczny, bowiem dana definicja może być niezrozumiała dla kogoś, kto nie zna takich pojęć jak przesłanka, wniosek czy wynikanie logiczne. Natomiast dla człowieka obeznanego z taką aparaturą pojęciową dana definicja jest zrozumiała, a przez to poprawna.

Porządkowanie jakiejś dziedziny wiedzy jest jednym z przejawów racjonalności. Można wyróżnić następujące rodzaje porządkowania:

1.3.5. Porządkowanie liniowe

Porządkowanie liniowe jest to czynność językowo-poznawcza polegająca na uporządkowaniu przedmiotów danego zbioru według malejącej lub narastającej cechy (np. według wzrostu itp.).

1.3.6. Podział logiczny (klasyfikowanie)

Podział logiczny zakresu nazwy A jest to czynność językowo-poznawcza polegająca na wyróżnieniu w nadrzędnym zakresie nazwy A podrzędnych zakresów (podzakresów), w taki sposób aby spełnione były warunki poprawności podziału logicznego: a mianowicie adekwatność, rozłączność, jednorodność i użyteczność.

- Podział logiczny jest adekwatny (trafny, wyczerpujący), gdy wyróżnione zakresy podrzędne dają w sumie nadrzędny zakres A .
- Podział logiczny jest rozłączny, gdy wyróżnione zakresy podrzędne nie krzyżują się (nie mają części wspólnej).
- Podział logiczny jest jednorodny (naturalny), gdy przedmioty danego zakresu podrzędnego są do siebie podobne bardziej niż do przedmiotów innego zakresu podrzędnego.
- Podział logiczny jest użyteczny, gdy ma jakieś zastosowanie teoretyczne czy praktyczne.

Rodzaje podziału logicznego: dwuczłonowy, czyli dychotomiczny (np. biały – nie-biały), trójczłonowy (np. ktoś jest za, ktoś inny przeciw, a jeszcze ktoś inny wstrzymuje się od głosu) itd.

Wielostopniowy podział logiczny to klasyfikowanie (np. systematyka w biologii).

1.3.7. Typologizowanie

Typologizowanie jest to czynność językowo-poznawcza polegająca na uporządkowaniu przedmiotów danego zbioru poprzez ustalenie typu idealnego lub realnego (empirycznego) i ustalenie mniejszego lub większego podobieństwa danego przedmiotu porządkowanego zbioru do wybranego typu (np. porządkowanie typologiczne stylów w architekturze).

Podsumowując, w porządkowaniu liniowym uwzględniana jest jedna cecha (zmieniająca się: malejąca lub narastająca), w podziale logicznym – także jedna cecha (niezmieniona), w klasyfikowaniu – wiele cech, ale nie na raz, a w typologizowaniu – wiele cech na raz.

1.3.8. Rozumowanie³¹

Definicja rozumowania. Rozumowanie jest to czynność językowo-poznawcza złożona ze zdań zwanych przesłankami i wnioskiem.

Rodzaje rozumowań:

- proste, zwane wnioskowaniem,
- złożone, składające się z wnioskowania i dodatkowych czynności, np. pytania:
 - Dowodzenie jest to rozumowanie, w przypadku którego punkt wyjścia jest we wniosku. Kluczowym pytaniem jest skąd wiadomo, że wniosek jest poprawny. Dowodzenie polega na wyszukaniu – w zbiorze zdań już uznanych – takich przesłanek, z których wynika logicznie wniosek.
 - Wyjaśnianie jest to rozumowanie podobne do dowodzenia. Inne jest jednak pytanie, a mianowicie, dlaczego zachodzi stan wyrażany przez wniosek.
 - Sprawdzanie – w tym przypadku zadawane jest pytanie czy dane rozumowanie jest poprawne. Wyróżnia się sprawdzanie poprzez:
 - falsyfikowanie (łac. *falsus* – fałszywy) odbywa się według reguły *Modus Tollendo Tollens*:

$$\begin{array}{l} \Phi \rightarrow \Psi \\ \sim \Psi \\ \hline \sim \Phi \end{array}$$

- weryfikowanie (łac. *verus* – prawdziwy) – w jego przypadku poszukiwane są kolejne świadectwa wyrażone w przesłankach wspierających logicznie wniosek.

Wnioskowanie może być:

- niezawodne, czyli takie, które od prawdziwych przesłanek musi doprowadzić zawsze do prawdziwego wniosku:
 - wnioskowanie dedukcyjne – od ogółu do szczegółu (zob. wnioskowanie sylogistyczne),
 - wnioskowanie indukcyjne zupełne – od szczegółu do ogółu, przy czym jest uwzględniony cały zbiór danych wyjściowych (np. pielęgniarka szkolna, na podstawie przebadania każdego ucznia, wnioskuje o stanie higieny całej klasy),
- nie-niezawodne (uprawdopodobniające), czyli takie, które od prawdziwych przesłanek może, ale nie musi doprowadzić do prawdziwego wniosku:
 - wnioskowanie indukcyjne niezupełne – od szczegółu do ogółu, przy czym nie jest uwzględniony cały zbiór danych wyjściowych (np. pielęgniarka szkolna wnioskuje o stanie higieny całej klasy na podstawie przebadania mniejszego lub większego podzbioru całej klasy),

³¹ Zob. m.in. W. Marciszewski, *Sztuka rozumowania w świetle logiki*, Warszawa 1994; K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2001; Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Lublin 2005, s. 59-75. Zob. także J. Herbut, *Elementy metodologii filozofii*, Lublin 2007, s. 70-93.

- wnioskowanie statystyczne – od szczegółu, czyli próbki statystycznej, do ogółu, czyli populacji (np. ustalenie, kto będzie głosował na danego kandydata poprzez sprawdzenie jakiejś reprezentatywnej grupy, która jest uprawniona do głosowania),
- wnioskowanie przez analogię – od szczegółu do szczegółu (np. jeżeli nauczyciel zadał pracę domową i nie sprawdził jej oraz czynił tak wiele razy, to następnym razem też nie sprawdzi),
- wnioskowanie redukcyjne – od skutku do przyczyny wyszukiwanej w zbiorze hipotetycznych przyczyn (np. wnioskowanie medyczne, diagnostyczne od skutku – objawów do przyczyny choroby).

Warunki poprawności rozumowania:

- Warunek formalny wymaga, aby z przesłanek wynikał wniosek.
- Warunek materialny (treściowy) nakazuje prawdziwość przesłanek i stąd wniosku.

Błędy logiczne w argumentacji (chwyty erystyczne):

- *argumentum ad populum* – argument odwołujący się do upodobań ludu, do powszechnej zgody itp.,
- *argumentum ex auctoritate* – argument z autorytetu,
- *argumentum ad reverentiam* – argument odwołujący się do czcigodności,
- *argumentum ad misericordiam* – argument odwołujący się do litości,
- *argumentum ad personam, argumentum ad hominem* – argument odwołujący się do cech osoby,
- *argumentum ad baculum* – argument do „kija” (odwołanie się do groźby),
- *argumentum ad carotam* – argument do „marchewki” (odwołanie się do nieuczciwego zysku),
- argument z wiary (tzw. myślenie życzeniowe).

1.3.9. Dyskutowanie³²

- nie jest tylko rozmową, czyli *wymianą zdań*,
- nie jest emocjonalnie zdominowanym sporem, czyli *kłótnią* – nieracjonalną *różnicą zdań*,
- jest racjonalną *różnicą zdań* – *sporem rzeczowym*.

Definicja dyskusji. Dyskusja jest to wartościowa, racjonalna metoda, droga wspólnego dochodzenia do wiedzy³³ pomimo tego, że w punkcie wyjścia przekonania na jakiś temat są rozbieżne, sprzeczne (*p* i *nie-p*)³⁴.

Celem dyskusji jest rozwiązywanie problemu wyrażonego w pytaniu, na które szuka się odpowiedzi uzasadnionej w sposób racjonalny.

³² Zob. m.in. Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Lublin 2005, s. 75-78; zob. także W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii. Filozofia starożytna i średniowieczna*, t. 1, Warszawa 2001.

³³ Zob. w: Teoria poznania.

³⁴ Symbolicznie: $p \wedge \sim p$.

Struktura dysputy (dyskusji) w tzw. summa, czyli opracowaniu całościowym (np. Summa theologiae Tomasza z Akwinu):

- wyrażenie *kwestii* przez zadanie *pytania* i erudycyjny, sprawozdający przegląd dotychczasowych *odpowiedzi* z ich *uzasadnieniami* (łac. *videtur quod ...*): *pozycja* (*p*, gdyż ...),
- *uzasadniona* ocena (krytyka) podanych *odpowiedzi*, czyli przedstawienie *zarzutów* i *zbiecie* poglądów, z którymi się krytyk nie zgadza (łac. *videtur quod non ...*, łac. *sed contra est quod ...*): *o-pozycja* (nie-*p*, gdyż ...),
- przedstawienie konkurencyjnego stanowiska i jego *uzasadnienie*, czyli *pr-o-pozycja* własnego rozwiązania problemu – odpowiedzi na pytanie (łac. *respondeo dicendum quod ...*): *q*, gdyż ...

Struktura (budowa) racjonalnej dyskusji:

- Osoba *A* uznaje zdanie *p*.
- Osoba *A* uzasadnia *p*.
- Osoba *B* nie zgadza się z *p* (lub z uzasadnieniem *p*).
- Osoba *B* uzasadnia swój sprzeciw (negację *p* itp.).
- Osoba *B* proponuje konkurencyjne *q*.
- Osoba *B* uzasadnia swoją propozycję *q*.

1.4. Teoria poznania – epistemologia³⁵

Poznanie jest złożonym fenomenem i dlatego jest wiele nauk o poznaniu (ang. *cognitive science* – kognitywistyka): filozoficzne nauki o poznaniu (m.in. filozofia nauki), formalne nauki o poznaniu (m.in. logika formalna, semiotyka, metodologia nauk, epistemologia³⁶), humanistyczne – wąsko pojęte – nauki o poznaniu (m.in. filologie, językoznawstwo, lingwistyka, historia nauki), społeczne nauki o poznaniu (m.in. psychologia poznawcza, socjologia wiedzy), przyrodnicze nauki o poznaniu (m.in. fizyka, geologia, paleontologia, chemia, biologia, neuronauki, paleoantropologia, antropologia biologiczna).

Definicja poznania. W epistemologii poznanie jest pojęte jako informator o czymś/kimś.

1.4.1. Rodzaje poznania³⁷

Można wyróżnić następujące rodzaje poznania:

³⁵ Zob. w porządku według rosnącego stopnia trudności m.in. A. B. Stępień, *Teoria poznania. Zarys kursu uniwersyteckiego*, Lublin 1971; R. Chisholm, *Teoria poznania*, Lublin 1994; A. Morton, *Przewodnik po teorii poznania*, Warszawa 2002; R. Wójcicki, *Wykłady z logiki z elementami teorii wiedzy*, Warszawa 2003; R. Ziemińska (red.), *Przewodnik po epistemologii*, Kraków 2013; J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie. Prawda. Wiedza. Realizm*, Warszawa 2005.

³⁶ Epistemologia (od gr. *epistēmē* – wiedza) pojęta szeroko to nauka o poznaniu, a dokładniej filozoficzna nauka o poznaniu. Epistemologia pojęta wąsko jest to filozoficzna nauka o poznaniu pewnym (niepowątpiewalnym, nierewidowalnym, niezmiennym).

³⁷ Poznanie zmysłowe (obserwacja) jest powiązane z poznaniem rozumowym, ponieważ obserwacja jest uteoretyzowana, np. obserwacja słupka rtęci w termometrze zakłada teorię rozszerzalności metali itp.

- poznanie bezpośrednie (bez pośrednika, łac. *medium*) vs poznanie pośrednie (zapośredniczone, czyli poznanie z użyciem pośrednika, np. mikroskopu, teleskopu, tomografu itp.),
- poznanie potoczne vs poznanie naukowe,
- poznanie kreatywne (odkrywcze, twórcze) vs poznanie niekreatywne (nieodkrywcze nietwórcze, odtwórcze),
- poznanie przedmiotowe vs poznanie metapredmiotowe (metapoznanie, poznanie refleksyjne/zreflektowane),
- poznanie zmysłowe (niedyskursywne) vs poznanie intuicyjne vs poznanie rozumowe (dyskursywne),
- poznanie pojęte jako czynność vs poznanie pojęte jako wytwór (rezultat, czyli wiedza).

1.4.2. Rodzaje poznawczych czynności (źródeł wiedzy)

- poznawanie zmysłowe (empiryczne, percypowanie/percepcja) – spostrzeganie wewnętrzne i zewnętrzne:
 - obserwowanie (obserwacja), czyli poznawanie zmysłowe, planowe bez ingerencji w przedmiot poznania,
 - eksperymentowanie (eksperyment), czyli poznawanie zmysłowe, planowe z ingerencją w przedmiot poznania.
- wyobrażanie – przedstawianie naoczne: odtwórcze (przypominanie – pamięć) i twórcze (fantazjowanie).
- poznawanie intuicyjne – poznawanie niedyskursywne, nieetapowe, niekrokowe,
- poznawanie rozumowe (dyskursywne).

Natomiast pojęciowanie – przedstawianie nienaoczne – wydaje się „lokalizować” na pograniczu spostrzegania, poznawania intuicyjnego i rozumowego, a przynajmniej na pograniczu tych dwóch ostatnich, w przypadku tworzenia pojęć przedmiotów niematerialnych (np. milionokąt).

Omówmy teraz wytwory (rezultaty) poznania, czyli wiedzę. Według klasycznej definicji wiedza jest to przekonanie prawdziwe i uzasadnione. Przekonanie jest to sąd logiczny (znaczenie zdania) żywiony przez jakiś podmiot poznający *S*.

1.4.3. Definicje prawdy³⁸

Wyróżnia się definicję klasyczną oraz kilka definicji nieklasycznych:

³⁸ Warto wprowadzić dystynkcję: łatwa i trudna sytuacja poznawcza, czyli taka, w której łatwo lub trudno roz/poznać czy zdanie jest prawdziwe, zob. R. Kublikowski, *Znaczenie, rozumowanie i normatywność w kontekście inferencjalizmu znaczeniowego* Roberta B. Brandoma, „Przegląd Filozoficzny”, 2016 (98) 2, s. 263. Należy rozróżniać: *pojęcie* (definicja, koncepcja, teoria) prawdy i *kryterium* prawdy, czyli własność pozwalającą roz/poznać prawdziwość zdania (sądu). Inne ważne rozróżnienie jest następujące: prawdziwość zdania nie jest stopniowalna, innymi słowy, zdanie jest albo nie jest prawdziwe (przy założeniu logiki dwuwartościowej). Natomiast adekwatność (trafność) poznania jest stopniowalna. Ktoś może bowiem mieć mniejszy lub większy zasób wiadomości na dany temat.

- *Klasyczna (korespondencyjna) definicja prawdy* (Arystoteles, Tomasz z Akwinu i in.): Zdanie jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy (w skrócie *wtw*) zdanie jest *zgodne* ze stanem rzeczy opisywanym przez zdanie, np. Główna siedziba KUL jest w Lublinie.
- *Nieklasyczne definicje prawdy*:
 - *Ewidencyjna definicja prawdy* (Kartezjusz i in.): Zdanie jest prawdziwe *wtw* zdanie jest *uznane* (za prawdziwe) przez kogoś z *oczywistością*. Zilustrujmy tę definicję następującym przykładem: Teista uznaje zdanie „Bóg istnieje” za oczywiście prawdziwe, a ateista to samo zdanie uznaje za oczywiście fałszywe. Można skrytykować tę definicję stwierdzając, że ludzie są omylni. Zdarza się bowiem, że zdanie przez kogoś uznawane za oczywiście fałszywe okazuje się jednak prawdziwe. Oprócz tego, na mocy zasady niesprzeczności³⁹ jedno z dwóch zdań sprzecznych musi być prawdziwe. Bywa i tak, że żadne z nich nie jest uznawane za prawdziwe.
 - *Konsensualna definicja prawdy, czyli na podstawie powszechnej zgody* (Jürgen Habermas i in.): Zdanie jest prawdziwe *wtw* zdanie jest *uznane* (za prawdziwe) przez autorytety, ekspertów, naukowców itp. na podstawie wymiany argumentacji w trakcie idealnej dyskusji. Może ona być uznana za odmianę ewidencyjnej definicji prawdy, czy za pośrednią między definicją ewidencyjną i koherencyjną.
 - *Koherencyjna definicja prawdy* (O. Neurath, C. Hempel i in.): Zdanie jest prawdziwe *wtw* zdanie jest zgodne (spójne, niesprzeczne) z innymi zdaniami uznanymi (za prawdziwe). Definicja ta nie jest wystarczająca z tego powodu, że zobowiązuje do uznania zdań występujących np. w elegancko, spójnie napisanym, ale zmyślnym opowiadaniu czy zeznaniu policyjnym.
 - *Pragmatyczna definicja prawdy* (C. S. Peirce, W. James i in.): Zdanie jest prawdziwe *wtw* zdanie jest podstawą skutecznego działania. Można poddać krytyce tę definicję, posługując się następującym studium przypadku: Żołnierz otrzymuje rozkaz wysadzenia w powietrze trudno dostępnego obiektu. Nie będąc świadomym stopnia trudności zadania śmiało przystępuje do jego wykonania i odnosi sukces. Przekonanie – będące podstawą jego działania – jest fałszywe, ale działanie było skuteczne.

1.4.4. Uzasadnianie zdań

Uzasadnianie nie jest „uprawdziwaczem” (ang. *truth-maker*) – nie „czyni” zdania prawdziwym, lecz „ujawnia” jego prawdziwość.

Rodzaje uzasadniania:

- uzasadnianie *bezpośrednie* (*a posteriori*, przez percepcję, na podstawie oczywistości empirycznej),
- uzasadnianie *pośrednie* (*a priori*, przez rozumowanie, na podstawie oczywistości rozumowej).

Warunki (własności) poprawnego uzasadniania: intersubiektywna komunikowalność, intersubiektywna kontrolowalność, poprawność formalna (respektowanie relacji wynikania między przesłankami i wnioskiem rozumowania), poprawność materialna (prawdziwość przesłanek i stąd wniosku), obiektywność (*vs* subiektywność), rzetelność poznawczych

³⁹ Symbolicznie: $\sim (p \wedge \sim p)$.

procedur (zob. reliabilizm), niezawodność (pewność) vs nie-niezawodność (niepewność) uzasadniania.

Meta-teoria uzasadniania (tzn. teoria teorii uzasadniania):

- Fundamentalizm jest to stanowisko, według którego są jakieś wyróżnione, fundamentalne źródła poznania:
 - Certyzm – niektóre przekonania są uznawane za prawdziwe z absolutnym stopniem pewności (zob. fallibilizm).
- Antyfundamentalizm natomiast to stanowisko głoszące, że nie ma fundamentalnych źródeł poznania:
 - Sceptycyzm – poznanie nie jest możliwe (Jest to stanowisko samolikwidujące się).
 - Hipotetyzm – przekonania w naukach (empirycznych) mają status hipotez.
 - Rewizjonizm – przekonania naukowe mogą być zrewidowane (rewizyjność, rewidowalność przekonań).
 - Fallibilizm – hipotezy mogą okazać się fałszywe.
 - Falsyfikacjonizm – wartościową metodą testowania przekonań jest poszukiwanie falsyfikatora, czyli zdania sprzecznego z testowaną hipotezą (na podstawie reguły *Modus Tollendo Tollens*⁴⁰).
 - Weryfikacjonizm – wartościową metodą testowania przekonań jest poszukiwanie weryfikatora, czyli zdania logicznie wspierającego testowaną hipotezę.
 - Reliabilizm – przekonania mają być uzyskiwane przy użyciu rzetelnych (reliabilnych) metod.
 - Holizm i koherencjonizm – przekonania naukowe mają tworzyć *system* – spójny, niesprzeczny zbiór przekonań.

2. Nauczyciele logiki w WSD diecezji siedleckiej

Profesorami WSD uczącymi przedmiotów filozoficznych – w tym szeroko pojętej logiki – byli m.in.: ks. A. Poboży, ks. S. Kobyłecki, ks. J. Kazimierczak, ks. M. Janowski, ks. B. Sprycha, ks. P. Rowicki, ks. A. Chojecki, ks. J. Niedziałek, ks. P. Kajka, ks. F. Szajda, ks. J. Bazak, ks. M. Kurdziałek, ks. W. Pietkun⁴¹.

W ostatnich dziesięcioleciach nauczycielami szeroko rozumianej logiki⁴² w WSD

⁴⁰ Zob. w: Metodologia.

⁴¹ Opracowano na podstawie protokołów z posiedzeń rad profesorów WSD Diecezji Siedleckiej, począwszy od 1919 r. (Ekscerpt w maszynopisie wykonał ks. dr Konstanty Kusyk).

⁴² Ks. prof. Stanisław Kamiński (1919-1986), po studiach teologicznych (1938-1946) w WSD w Janowie Podlaskim i Siedlcach, kontynuował studia w zakresie filozofii (1946-1948) na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL uzyskując w 1948 r. tytuł magistra na podstawie pracy pt. *Pojęcie i podział supozycji terminów u Piotra Hiszpana, jego komentatorów, nominalistów XIV w. i eklektyków późniejszego średniowiecza* (promotor: ks. prof. Antoni Korcik z KUL, recenzent: ks. prof. Stanisław Adameczyk z KUL). W 1949 r. obronił pracę doktorską pt. *Fregego dwuwartościowy system aksjomatyczny zmiennych zdaniowych w świetle współczesnej metodologii nauk dedukcyjnych* (ks. prof. Antoni Korcik z KUL, prof. Narcyz Łubnicki z UMCS, prof. Jerzy Słupecki z UW). Od 1950 do 1952 r. uczestniczył w seminarium podstaw matematyki prowadzonym przez prof. Andrzeja Mostowskiego w Instytucie Matematyki Polskiej Akademii Nauk

byli: ks. dr Zygmunt Mościcki, ks. dr Konstanty Kusy i ks. dr Ryszard Borkowski.

Ks. dr Zygmunt Mościcki (1913-1988) studiował teologię (1932-1938) w WSD w Janowie Podlaskim, a także filozofię (1949-1951) na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej w KUL. Studia magisterskie ukończył egzaminem w 1951 r. na podstawie pracy pt. *Religia a kultura według Christopha Dawsona*. Jej promotorem był ks. prof. Józef Pastuszka (KUL), a recenzentem ks. prof. Stanisław Adamczyk (KUL). W 1952 r. rozpoczął pracę dydaktyczno-wychowawczą w WSD w Siedlcach. Stopień doktora filozofii uzyskał w 1959 r. na podstawie obrony rozprawy pt. *Człowiek i kultura w historiozofii Spenglera* (promotor: ks. prof. Józef Pastuszka z KUL, recenzent: ks. prof. Stanisław Adamczyk z KUL)⁴³.

Ks. dr Konstanty Kusy (1937-2018) po studiach teologicznych (1956-1962) w WSD w Siedlcach, kontynuował edukację na studiach filozoficznych (1963-1966) na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej w KUL. W 1966 r. zdał egzamin magisterski, przedstawiając pracę z zakresu metodologii filozofii pt. *Definiowalność pojęć analogicznych w metafizyce klasycznej*. Napisał ją pod kierunkiem promotora ks. prof. Stanisława Kamińskiego (KUL), a jej recenzentami byli ks. prof. Marian Kurdziałek (KUL) i dr hab. Antoni Stępień (KUL). W tym samym roku rozpoczął pracę dydaktyczno-wychowawczą w WSD w Siedlcach. W 1986 r. obronił pracę doktorską. Rozprawa pt. *Metodologiczna charakterystyka punktu wyjścia metafizyki Emericha Coretha* także dotyczyła metodologii filozofii, a jej promotorem był ks. dr hab. Józef Herbut (KUL), natomiast recenzentami: ks. prof. Stanisław Kamiński (KUL) i ks. prof. Edmund Morawiec (ATK)⁴⁴.

Ks. dr Ryszard Borkowski (ur. 1944 r.) odbył studia matematyczne na kierunku matematyka teoretyczna w zakresie logiki matematycznej, a szczególnie teorii modeli (1962-1966) na Wydziale Matematyczno-Fizycznym UW. Studia te zakończył egzaminem w 1966 r. przedstawiając pracę magisterską napisaną pod kierunkiem prof. Andrzeja Mostowskiego (IM PAN w Warszawie). Formalnym promotorem była prof. Helena Rasiowa (Wydział Matematyczno-Fizyczny UW), a recenzentem prof. Andrzej Grzegorzcyk (IM PAN w Warszawie). W latach 1966-72 był pracownikiem naukowym na stanowisku asystenta, a później starszego asystenta w Katedrze Podstaw Matematyki kierowanej przez prof. Helenę Rasiową. Odbył również studia podyplomowe w zakresie prakseologii (1968-1970) w PAN. Studiował teologię (1972-1976) w WSD w Siedlcach. Po studiach filozoficznych (1977-1980) na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej w KUL w 1980 r.

w Warszawie. Tytuł naukowy docenta (samodzielnego pracownika naukowego) uzyskał na podstawie uchwały Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla pracowników nauki w 1958 r. w oparciu o dorobek naukowy i recenzje napisane przez prof. Kazimierza Ajdukiewicza (UW), prof. Tadeusza Czeżowskiego (UMK) i prof. Andrzeja Grzegorzcyka (IM PAN). W roku 1965 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w roku 1970 tytuł profesora zwyczajnego (recenzenci: prof. Tadeusz Czeżowski z UMK, prof. Izydora Dąmbaska z UJ/IFiS PAN, prof. Józef Iwanicki z ATK). Był uniwersyteckim nauczycielem późniejszych wykładowców w WSD diecezji siedleckiej (zob. S. Kamiński, *Stanisław Kamiński – autobiogram*, „Ruch Filozoficzny” 1985 (42) 1-2, s. 106-112; A. Bronk, S. Majdański, *Książd Profesor Stanisław Kamiński (1919-1986)*, w: S. Kamiński, *Pisma wybrane*, t. 1. *Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii klasycznej*, Lublin 1989, s. I-VIII; zob. także Archiwum Uniwersyteckie KUL).

⁴³ Zob. M. Z. Stepulak, *Koncepcja człowieka w ujęciu księdza Zygmunta Mościckiego. Studium psychologiczne*, Lublin 1994, s. 15 nn.; zob. także Archiwum Uniwersyteckie KUL.

⁴⁴ Zob. <http://www.wsd.siedlce.pl/index.php?s=2273&art=4388> (dostęp: 29.VIII.2018 r.); zob. także Archiwum Uniwersyteckie KUL.

obronił rozprawę doktorską z filozofii (ontologii) matematyki pt. *Ontologiczne problemy matematyki*. Jej promotorem był ks. prof. Stanisław Kamiński (KUL), a recenzentami prof. Ludwik Borkowski (KUL) i ks. prof. Józef Iwanicki (ATK). W tym też roku rozpoczął pracę dydaktyczno-wychowawczą w rodzimym WSD^{45,46}.

Zakończenie

Podsumowując, od około XXV wieków logika jest uprawiana i nauczana w tym celu, aby analizować, opisywać, precyzować, porządkować i usprawniać czynności językowo-poznawcze. Eksplikuje ona relacje wewnątrz-zdaniowe, relacje między treściami i zakresami nazw, relacje ustanowione przez funktery zdania-twórcze i nazwo-twórcze, relacje między-zdaniowe. A czyni to logika przyjmując fundamentalne założenie, że precyzja jest lepsza, niż jej brak⁴⁷.

Streszczenie

W kulturze europejskiej logika – pojęta jako nauka i sztuka – ma długą historię. Jest ona bowiem rozwijana i nauczana co najmniej od czasów filozoficznej działalności Arystotelesa, a więc od IV wieku przed Chr. Celem tego opracowania – o charakterze przeglądowym i analitycznym – jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie: co to jest logika? Cel ten jest zrealizowany przez przedstawienie zarysu tematyki szeroko pojętej logiki, w której można wyróżnić logikę formalną, semiotykę, metodologię nauk i teorię poznania (Punkt 1). Dodatkowym zamierzeniem jest opracowanie historycznej noty dotyczącej wykładowców nauczających logiki w WSD Diecezji Siedleckiej (Punkt 2). Logika jest uprawiana w tym celu, aby analizować, opisywać, precyzować i porządkować czynności językowo-poznawcze. Eksplikuje ona relacje między-zdaniowe i wewnątrz-zdaniowe, relacje między treściami i zakresami nazw – relacje ustanowione przez funktery zdaniotwórcze, nazwotwórcze czy funkterotwórcze. A czyni to logika przyjmując fundamentalne założenie, że precyzja jest lepsza, niż jej brak.

Summary

Logic. Panorama of the Domain

In European culture logic – understood as a scientific discipline and skill – has been developed and taught at least since Aristotle's time, namely since the 4th century B.C. The aim of this text is to answer the question: what is logic? It shows an analytic panorama of

⁴⁵ Opracowanie na podstawie biogramu ks. dr. Ryszarda Borkowskiego (komputeropis); zob. także Archiwum Uniwersyteckie KUL.

⁴⁶ Zajęcia dydaktyczne z logiki w roku akademickim 2006/7 prowadził ks. mgr Jacek Golbiak, asystent w Katedrze Fizyki Teoretycznej w Instytucie Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych na Wydziale Filozofii KUL.

⁴⁷ Za komentarze dotyczące tematyki tego tekstu jestem wdzięczny ks. dr. Ryszardowi Borkowskiemu (WSD, Siedlce), dr hab. Bożenie Czerneckiej-Rej (KUL), ks. dr. Konstantemu Kusykowi (PWT, Warszawa, filia w Siedlcach – WSD), ks. dr. Grzegorzowi Stolarskiemu (UPH) oraz mgr. Markowi Pawelcowi (Arch. KUL), a także moim studentom.

logic. Logic – understood in a broad sense – can be divided into formal logic, semiotics, methodology of science and epistemology (Chapter 1). An additional goal of the text is to give a historical note concerning those lecturers who taught logic in the Major Seminary of Siedlce Diocese (Chapter 2). Logic has been developed to analyse, to describe, to make precise and put in order various linguistic and cognitive activities. Logic explicates inter-sentential and inner-sentential relations, relations between contents and extensions of terms – relations established by various functors. Logic plays all its roles assuming that precision is better than a lack thereof.

Bibliografia

- Abramowiczówna, Z. (red.) (1958-1965). *Słownik grecko-polski*, t. I-IV, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ajdukiewicz, K. (1960). *Zarys logiki*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Ajdukiewicz, K. (1965). *Logika pragmatyczna*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ajdukiewicz, K. (2006). *Okres warunkowy a implikacja materialna*, w: tenże, *Język i poznanie*, t. II, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 248-265.
- Borkowski, L. (1970). *Logika formalna*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borkowski, L. (1976). *Elementy logiki formalnej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borkowski, L. (1991). *Wprowadzenie do logiki i teorii mnogości*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Borkowski, R. *Biogram* (komputeropis).
- Bronk, A., Majdański, S. (1989). *Książd profesor Stanisław Kamiński (1919-1986)*, w: S. Kamiński, *Pisma wybrane*, t. 1. *Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii klasycznej*, do druku przyg. T. Szubka, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. I-VIII.
- Brożek, A. (2007). *Pytania i odpowiedzi. Tło filozoficzne, teoria i zastosowania praktyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Chalmers, A.F. (1993). *Czym jest to, co zwiemy nauką? Rozważania o naturze, statusie i metodach nauki. Wprowadzenie do współczesnej filozofii nauki*, przeł. A. Chmielewski, Wrocław: Siedmioróg.
- Chisholm, R. (1994). *Teoria poznania*, przeł. R. Ziemińska, Lublin: Daimonion.
- Czeżowski, T. (1959). *Główne zasady nauk filozoficznych*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gasparski, W. (1999). *Prakseologia*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Warszawskiej Szkoły Zarządzania.
- Grobler, A. (2006). *Metodologia nauk*, Kraków: Wydawnictwo Aureus.
- Grzegorzczak, A. (2010). *Logika popularna. Przystępny zarys logiki zdań*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hajduk, Z. (2005). *Ogólna metodologia nauk*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Heller, M. (2011). *Filozofia nauki. Wprowadzenie*, Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Herbut, J. (2007). *Elementy metodologii filozofii*, Lublin: Wydawnictwo KUL.

Kamiński, S. (1985). *Stanisław Kamiński – autobiogram*, „Ruch Filozoficzny” (42) 1-2, s. 106-112.

Kamiński, S. (1992). *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Kamiński, S. (1995). *Elementy logiki formalnej*, w: A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 285-318.

Koj, L. (1990). *Problemy semiotyki logicznej*, Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej „Znak-Język-Rzeczywistość”.

Kotarbiński, T. (1999). *Prakseologia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kowalewski, M. (1959). *Logika*, Poznań: Pallottinum.

Kublikowski, R. (2009). *Definicje*, w: J. Herbut, P. Kawalec (red.), *Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, s. 13-14.

Kublikowski, R. (2011). *Definicja*, w: P. Kawalec, P. Lipski, R. Wodzis (red.), *Podstawy naukoznawstwa*, t. 1, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 185-209.

Kublikowski, R. (2016). *Znaczenie, rozumowanie i normatywność w kontekście inferencjalizmu znaczeniowego Roberta B. Brandoma*, „Przegląd Filozoficzny” (98) 2, s. 259-269.

Kupisiewicz, Cz. (2000). *Dydaktyka ogólna*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Graf Punkt.

Kusyk, K. *Protokoły z posiedzeń rad profesorów WSD Diecezji Siedleckiej od 1919 r.* (maszynopis).

Kwiatkowski, T. (1995). *Logika ogólna*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Losee, J. (2001). *Wprowadzenie do filozofii nauki*, przeł. T. Bigaj, Warszawa: Prószyński i S-ka.

Łukasiewicz, J. (1958). *Elementy logiki matematycznej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Malinowski, G. (2010). *Logika ogólna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marciszewski, W. (1994). *Sztuka rozumowania w świetle logiki*, Warszawa: Aleph.

Morton, A. (2002). *Przewodnik po teorii poznania*, przeł. T. Baszniak, Warszawa: Spacja.

Mostowski, A. (1948). *Logika matematyczna*, Warszawa: [s.n.].

NATURA Encyklopedia PWN, Warszawa 2012 (CD).

Odrowąż-Sypniewska, J. (red.) (2016). *Przewodnik po filozofii języka*, Kraków: Wydawnictwo WAM.

Omyła, M. (1995). *Zarys logiki*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Pasenkiewicz, K. (1963). *Logika ogólna*, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pelc, J. (red.) (1967). *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pelc, J. (1982). *Wstęp do semiotyki*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Plezia, M. (red.) (2007). *Słownik łacińsko-polski*, t. I-IV, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Przełęcki, M. (1993). *Studia z metodologii formalnej*, J. J. Jadacki (red.), „Filozofia Nauki” (1) 2-3.

Rasiowa, H. (1990). *Wstęp do matematyki współczesnej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Rasiowa, H., Sikorski, R. (1968). *The Mathematics of Metamathematics*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Słupecki, J., Borkowski, L. (1984). *Elementy logiki matematycznej i teorii mnogości*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stanosz, B. (1991). *10 wykładów z filozofii języka*, Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej „Znak-Język-Rzeczywistość”.
- Stanosz, B. (2005). *Wprowadzenie do logiki formalnej. Podręcznik dla humanistów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stanosz, B., Nowaczyk, A. (1976). *Logiczne podstawy języka*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stepulak, M. Z. (1994). *Koncepcja człowieka w ujęciu księdza Zygmunta Mościckiego. Studium psychologiczne*, Lublin: [s.n.].
- Stępień, A. B. (1971). *Teoria poznania. Zarys kursu uniwersyteckiego*, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Such, J., Szcześniak, M. (2000). *Filozofia nauki*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Szymanek, K. (2001). *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tarski, A. (1994). *Wprowadzenie do logiki i do metodologii nauk dedukcyjnych*, Warszawa: Philomath.
- Tatarkiewicz, W. (2001). *Historia filozofii*, t. 1, *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tokarz, M. (2006). *Argumentacja, perswazja, manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Trzęsicki, K. (2009). *Logika z elementami semiotyki i retoryki*, Białystok: Wyższa Szkoła Administracji Publicznej im. Stanisława Staszica.
- Woleński, J. (2005). *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wójcicki, R. (1982). *Wykłady z metodologii nauk*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wójcicki, R. (1991). *Teorie w nauce. Wstęp do logiki, metodologii i filozofii nauki*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Wójcicki, R. (2003). *Wykłady z logiki z elementami teorii wiedzy*, Warszawa: Scholar.
- Ziemiński, Z. (2002). *Logika praktyczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ziemińska, R. (red.) (2013). *Przewodnik po epistemologii*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Żarnecka-Biały, E. (1999). *Mała logika. Podstawy logicznej analizy tekstów, wnioskowania i argumentacji*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Żegleń, U. (2000). *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej i semiotyki kultury*, Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Życiński, J. (1996). *Elementy filozofii nauki*, Tarnów: Biblos.

Netografia

- Historia nauki (logiki)*, w: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Nauka-wazniejsze-daty-z-historii;446967.html> (dostęp: 14.VI.2018 r.).
- Kusyk Konstany*, w: <http://www.wsd.siedlce.pl/index.php?s=2273&art=4388> (dostęp: 29.VIII.2018 r.).

Ks. prof. dr hab. Roman Bartnicki *Jezus w drodze do śmierci i zmartwychwstania. Komentarz do Ewangelii Marka 8,27-16,20. Część pierwsza MK 8,27-13,37* wydana w Instytucie Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018, ss. 606.

Tłumaczenia Pisma Świętego na języki narodowe mają długą historię. Gdy wyszły z użycia oryginalne języki (hebrajski, grecki, aramejski), w których były zredagowane teksty ksiąg biblijnych, powstała konieczność tłumaczenia Pisma Świętego na języki używane przez różne narody. Już wtedy, na początku tego procesu, powstał problem „jakości” (dosłownie, parafraza itd.) tłumaczenia dzieła, które jest przede wszystkim dziełem Boga, ale pisany przez ludzi i dla ludzi żyjących w konkretnym warunkach historycznych, społecznych i kulturowych.

Przekładom towarzyszyły nieraz ostre spory. Przypomnę chociażby przykład z Polski, mianowicie przedkład Ewangelii i Dziejów Apostolskich dokonany przed laty (1917 r.) przez ks. Wł. Szczepańskiego. Jego próba delikatnej „modernizacji” języka tych ksiąg wywołała gwałtowną reakcję sprzeciwu-pisano wtedy, że jego przekład to „targnięcie się na narodowe świętości”.

Podkreślmy rzecz zasadniczą: tłumacza obowiązuje wierność i dokładność w oddaniu myśli oryginału. Są to sprawy bezdyskusyjne do dziś. Ale coraz częstszym postulatem jest wymaganie w przekazie języka zrozumiałego i przystępnego dla każdego, kto czyta Pismo święte. Bierze je bowiem do ręki zarówno człowiek prosty jak i profesor uniwersytetu, człowiek biały i kolorowy, wierzący i niewierzący, starzec, który już zgromadził własne doświadczenie życiowe i religijne oraz dziecko wchodzące w szerszy świat przez osiągniętą już umiejętność czytania.

Ilość tłumaczeń Pisma Świętego stale wzrasta. Wymownym przykładem jest Polska. Oto bibliści i miłośnicy Słowa Bożego otrzymali najnowszy przekład - chodzi o tekst Ewangelii Mk 8,27-13,37 dokonany przez ks. prof. dr hab. Romana Bartnickiego. Najpierw kilka słów o stronie formalnej pracy. Zawiera ona podwójny spis treści; najpierw skrócony, następnie bardziej szczegółowy. Czytelnik już w pierwszym kontakcie z pracą, w skróconym spisie treści, poznaje jej zasadniczy zrąb: od Cezarei Filipowej do Jerozolimy, działalność Jezusa w Jerozolimie i mowa eschatologiczna. Z kolei w pełnym spisie treści łatwo znajdzie strony, na których analizowane są konkretne, szczegółowe

teksty i problemy egzegetyczne. Ten szerszy spis treści przeznaczony jest dla osób zainteresowanych szczegółową problematyką Ewangelii Marka; myślę szczególnie o studentach biblistyki, piszących prace dyplomowe z Nowego Testamentu.

Następnie chciałbym podkreślić znaczenie bardzo szczegółowo opracowanych osiem ekskursów. Autorzy często zamieszczają ekskursy na końcu pracy, natomiast ks. prof. Bartnicki słusznie zamieszcza je w samej pracy przy analizie tekstów wymagających dokładniejszego omówienia. Uważam ten zabieg autorski za bardzo udany i pożyteczny szczególnie dla czytelników głębiej wprowadzonych w problematykę biblijną.

W końcu sam przekład. Przeprowadza go Autor metodą historyczno-krytyczną (najczęściej stosowaną), ale niektóre perykopy ubogaca „analizą narracyjną”, co uważam za niezwykle pożyteczny zabieg autorski służący osiągnięciu możliwie najdokładniejszego dotarcia do myśli oryginału. Wszystkie perykopy zostały opracowane według analogicznego schematu: przekład, zagadnienia literacko-historyczne, egzegeza, kerygmat (zawsze dokonywany w świetle wiary Kościoła).

Autor sporo wysiłku włożył w to, by orędzie teologiczne zawarte w Ewangelii Marka wyrazić w sposób możliwie zrozumiały, ale i przekonujący. Sądzę, że dobrze zrozumiałem intencje Autora, by język jego przekładu był przystępny dla każdego czytelnika, ale równocześnie dostojny i poważny - w Piśmie Świętym przemawia bowiem sam Chrystus.

Pozostaje mi pogratulować Autorowi wspaniałego dzieła i życzyć kolejnych sukcesów w tłumaczeniach oraz interpretacjach tekstów biblijnych.

Ks. prof. dr hab. Roman Krawczyk
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Ks. Kazimierz Matwiejuk, *Papieże przełomu drugiego i trzeciego tysiąclecia*, s. 359, Siedlce 2018, nakład autora.

Wśród licznych publikacji, dotyczących działalności papieży, recenzowana praca stanowi swoisty wyjątek. Zestawia bowiem obok siebie papieży począwszy od Piusa XII do Franciszka, ukazując ich osobowość oraz najważniejsze wydarzenia z ich papieskiej działalności. Uwzględnia w znacznym stopniu ich kontakty ze światem zewnętrznym.

Rozdział pierwszy jest poświęcony Piusowi XII, którego pontyfikat miał miejsce w latach 1939-1958. Ten rodowity rzymianin został papieżem, pełniąc wcześniej urząd sekretarza Stanu Stolicy Apostolskiej. Jego pontyfikat był naznaczony szacunkiem dla Żydów, zwłaszcza w czasie drugiej wojny światowej. Jako Najwyższy Nauczyciel wypowiadał się *ex cathedra*, ogłaszając 1 listopada 1950 roku dogmat o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny. Był reformatorem liturgii Wielkiego Tygodnia a jego encyklika *Mediator Dei* z 1947 roku stanowiła przygotowanie do liturgicznej odnowy po *Vaticanum II*. Był bardzo zainteresowany sprawami Polski i działał na rzecz uporządkowania w niej kwestii kościelnych, zwłaszcza ustanowienie stałej hierarchii na ziemiach zachodnich.

Rozdział poświęcony Janowi XXIII, którego pontyfikat był w latach 1958-1963, przypominał, że był on czwartym dzieckiem z jedenaściorga rodzeństwa. Jako papież *przejściowy* zwołał sobór do Watykanu. Rozumiał go jako przejście Ducha Świętego przez Kościół. On przeszedł do historii jako święty papież pokoju. Był bardzo życzliwy dla naszej Ojczyzny. Interesował się Polską, z którą miał osobiste doświadczenia.

Wielki i święty Paweł VI kierował Kościołem w latach 1963-1978. Było to dzieło o przeblaskach geniuszu. Jego wybór na papieża oznaczało kontynuację soboru. Natomiast jego pontyfikat był naznaczony otwartością na dialog, obronę życia ludzkiego oraz wielką troską o ewangelizację narodów. Tak był pasterzem Kościoła powszechnego. Żył życzliwie uczucia i troskę o Polskę. On Bullą *Episcoporum Poloniae coetus* z 28 czerwca 1972 roku dokonał nowego podziału terytorialnego Kościoła na ziemiach zachodnich i północnych Polski.

Krótki pontyfikat Jana Pawła I, bo trwał tylko 33 dni miał miejsce w 1978 roku. Kard. Albino Luciani przybył do Rzymu z Wenecji. Był raczej zaskoczony wyborem na stolicę Piotrową. Miał powiedzieć do kardynałów elektorów: *Niech wam Bóg wybaczy to, co zrobiliście*. Wybór miał miejsce 26 sierpnia a śmierć nastąpiła 29 września 1978 roku.

Pontyfikat Jana Pawła II trwał od 1978-2005 roku. Papież bardzo związany ze swoim Krajem, wyjątkowo ze swymi Wadowicami, wyznał, że wszystko tam właśnie się zaczęło. Kiedy podczas konklawe zainteresowanie osobą kard. Karola Wojtyły wzrastało, kard. Stefan Wyszyński, miał powiedzieć do niego: *Jeśli cię wybiorą, musisz przyjąć*. Jako Biskup Rzymu był nauczycielem wiary i moralności. Przez bardzo liczne podróże zagraniczne, a odbył ich 104, był prawdziwym Ewangelizatorem świata. Polskę odwiedzał 8 razy. Odszedł do domu Ojca w wigilię święta Miłosierdzia Bożego, 2 kwietnia 2005 roku.

Benedykt XVI, kierujący Kościołem w latach 2005-2013 odkrył swoje powołanie do kapłaństwa podczas drugiej wojny światowej. Od lat kleryckich był rozmiłowany w teologii. Został wybrany na papieża podczas czwartego głosowania. Kontynuował dzieło swego poprzednika, dając tej posłudze charakterystyczne własne znamię. Była to pieczęć wielkiego teologa i mistyka. Odwiedził Polskę, w tym niemiecki obóz koncentracyjny w Oświęcimiu. Wizyta miała miejsce w dniach od 25 do 28 maja 2006 roku. Dobrowolnie zakończył posługę papieską 28 lutego 2013 roku.

Pontyfikat Franciszka, rozpoczęty w 2013 roku jest osobliwy. A to dlatego między innymi, że papież Franciszek jest Argentyńczykiem pochodzenia włoskiego, papieżem *prawie z końca świata*. On swój pontyfikat wypełnia pod patronatem św. Józefa i opieką Matki Najświętszej. Przeżył próbę dyskredytowania swojej osoby. Jego nauczanie jest nacechowane serdecznością i bliskością sprawom ludzkim. Odbył wiele podróży apostolskich, w tym do Polski w 2016 roku, na Światowe Dni Młodzieży. To wydarzenie stanowi kłamrę spinającą całą książkę.

Autor recenzowanej książki bogato udokumentował swoją narrację. Uwzględnił dokumenty Kościoła, nauczanie papieży oraz literaturę pomocniczą. Książka jest wartościowa przez charakter informacyjny a jeszcze bardziej przez jej walor formacyjny. Nie jest antologią tekstów papieskich, chociaż je w dużym zakresie przybliżyła, a czyni tak dlatego, aby działalności papieży nie ograniczyć tylko do świątecznego celebrowania urzędu.

Ks. prof. dr. hab. Ireneusz Celary
Uniwersytet Śląski

AUTORZY CYTOWANI – ZAPIS APA

- Abramowiczówna, Z. (red.), (1958/1965). *Słownik grecko-polski*. T. IIV. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Adamczyk, S. (1960), *Metafizyka ogólna czyli ontologia*. Lublin: RW KUL.
- Ajdukiewicz, K. (1960). *Zarys logiki*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Ajdukiewicz, K. (1965). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: PWN.
- Ajdukiewicz, K. (2006). *Okres warunkowy a implikacja materialna*. W: tenże, *Język i poznanie*, t. II, Warszawa: PWN, s. 248-265.
- Aleksandrowicz, P. (1971). *Diecezja siedlecka czyli podlaska*. Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka czyli Podlaska.
- Aleksandrowicz, P. (1971). *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczynki i materiały do dziejów do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*. Siedlce.
- Andrieu, M. (1960)). *Les Ordines Romani du haut Moyen Âge*. Louvain.
- Archutowski, J. (1913). *Podręczna Encyklopedia Kościelna*. Kraków.
- Ashley, B. M. (2006), *The Way toward Wisdom. An Interdisciplinary and Incultural Introduction to Metaphysics*. Univ. of Notre Dame Press: Indiana 2006
- Babik, J. (2011). Ks. prałat dr Marian Bednarczyk (1993-2010). *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 3, 129-133.
- Babik, J. Błoński, B. Sidorczyk, H. Wiszniewski, R. *Kapituła Kolegiacka Janowska 1924-2014*, Janów Podlaski 2014.
- Balawajder, E. (2012). Chrześcijańska doktryna społeczna. *Roczniki nauk społecznych*, Tom 4 (40), nr 1, 115-117.
- Balicki, L. (1984). Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1919-1939. *Roczniki humanistyczne* 2, 192-240.
- Balicki, L. (1991). *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*. Lublin: TN KUL.
- Bańkowski, K. (1996). Tomizm konsekwentny na tle odmian tomizmu. *SPCh* 32/2, 211-219.
- Bar, J.R. (1977). Ks. prof. Marian Alfons Myrcha. *Prawo Kanoniczne* 3-4 (20), 5-10.
- Barbasiewicz, E. (1967). Rzut oka na współczesne tendencje teologiczno-moralne. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (14) z. 3, 39-70.
- Baron, A., Pietras H. (2007). *Dokumenty Soborów Powszechnych: Lateran V, Trydent, Watykan I*. Tom 4. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bartynowski, S. (1948). *Apologetyka podręczna*. Kraków.
- Bączkowicz, F. (1923-1924). *Prawo kanoniczne: podręcznik dla duchowieństwa*. T. 1-2. Kraków: nakł. Księży Misjonarzy.
- Benedictus XV. (1915). Motu proprio nova conditur Sacra Congregatio «de Seminariis et de Studiorum Universitatibus» Seminaria clericorum (4.11.1915). *Acta Apostolicae Sedis*, 7, 493-495.
- Benedictus XV. (1919). Bulla „Commissum humilitati nostrae” (24.09.1918)., *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie*, 1 (2), 7-8.

- Benedykt XV. (1918). *Bulla Commissum humilitati Nostrae*.
- Benedykt XVI. (2010). Przemówienie do profesorów i studentów Papieskiego Instytutu Biblijnego. *L'Osservatore Romano*, 2, 23-24.
- Benedykt XVI. (2009). Encyklika *Caritas in veritate*. *O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie*.
- Bider, M. (2006). *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2006.
- Biskupski, S. (1956). *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego.*, wyd. 1. Warszawa: Pax.
- Blachnicki, F. (1968). Liturgia jako zasada koncentracji w formacji kapłańskiej. *Collectanea Theologica* 38, f. III, 33-52.
- Błoński, B. (2015). Kapłani Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej zginęli w Oświęcimiu i rozstrzelani w innych miejscach. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 84, nr 3, 202-203.
- Błoński, B., Dmowski, R., Wojda, J. (2018). Zarys dziejów WSD diecezji siedleckiej. W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.). *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały z dziejów (153-174)*. Siedlce: Unitas.
- Borkowski, L. (1970). *Logika formalna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borkowski, L. (1976). *Elementy logiki formalnej.*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borkowski, L. (1991). *Wprowadzenie do logiki i teorii mnogości*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Borowicz, J. (2018). Zarys dziejów katechizacji w diecezji siedleckiej w latach 1818-2018. W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.). *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały z dziejów (237-255)*. Siedlce: Unitas.
- Borutka, T. Mazur, J. Zwoliński, A. (2004). *Katolicka Nauka Społeczna.*, Częstochowa: Paulinianum.
- Bronk, A., Majdański, S. (1989). *Książd profesor Stanisław Kamiński (1919-1986).*, W: S. Kamiński, *Pisma wybrane*, t. 1. *Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii klasycznej*, do druku przyg. T. Szubka, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, IVIII.
- Brożek, A. (2007). *Pytania i odpowiedzi. Tło filozoficzne, teoria i zastosowania praktyczne.*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Brudzisz, M. (1966). *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim*. Tuchów – Lublin. (mps).
- Brudzisz, M. (1975). Nauczanie teologiczne w Instytucie Księży Komunistów, W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej*, t. 2. *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2, *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych (171-209)*. Lublin: KUL
- Brzostowski, H. (1974). Śp. Ks. kanonik Jan Bazak. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (63) 3-4, 93-95.
- Burdziej, S. (2010). Socjologia postsekularna. *Studia Socjologiczne*, nr 2 (197), 89-107.
- Bylina, S. (2017). Przyczyny powstania i organizacji Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej. W: *Dzieje Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej w latach 1818-1867*, E. Jarmoch, S. Bylina, R. Wiszniewski, (red), Siedlce.
- Ceglarek, R. (2014). Formacja pastoralna alumnów w Częstochowskim Seminarium

Duchownym w Krakowie w latach 1926-1991. *Warszawskie Studia Pastoralne* UKSW IX nr 3 (24), 34-56.

Celej, Z. (1991). Śp. Ks. prałat doktor Kazimierz Białecki. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 60, nr 11-12, 27.

Chalmers, A. F. (1993). *Czym jest to, co zwiemy nauką? Rozważania o naturze, statusie i metodach nauki. Wprowadzenie do współczesnej filozofii nauki*, przeł. A. Chmielewski, Wrocław: Siedmioróg.

Chisholm, R. (1994). *Teoria poznania*. przeł. R. Ziemińska, Lublin: Daimonion.

Chrostowski, W. (2011). Biskup prof. dr hab. Zbigniew Kiernikowski. W: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin (9-14)*. Warszawa: ADAM.

Ciżewska, E. (2009–2010). *Religijność Solidarności okiem socjologa*. W: *Teologia Polityczna*, nr 5, 189–196.

Cucci, G., Zollner, H. (2011). *Kościół a pedofilia*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Czekalski, R. (2011). Rozwój katolickiej nauki społecznej po Soborze Watykańskim II ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatu Jana Pawła II. *Warszawskie Studia Teologiczne* XXIVIII 2011, 45-62.

Czekalski, R. (2012). *Bibliografia katechetyczna 2000-2010*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Czekalski, R. (2013). W poszukiwaniu współczesnego ujęcia katechetyki. *Studia Katechetyczne*, 9, 11-30.

Czekalski, R. (red.), (2003). *Słownik katechetyków polskich XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.

Czekalski, R., Murawski, R. (2002). *Bibliografia katechetyczna 1996-2000*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Czeżowski, T. (1959). *Główne zasady nauk filozoficznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dąbrowski, E. (1959). *Podręczna encyklopedia biblijna* (t. 1-2). Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

Derdziuk, A. (2012). Prümmer Dominik. *Encyklopedia katolicka*, T. 16. kol. 558. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Derdziuk, A. (2015). Ks. Stanisław Olejnik jako świadek historii teologii moralnej, *Studia Theologica Varsaviensia* (53), T. I, 15-31.

Dębiński, K. (1924). Kolegiata janowska. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 6-7, 111–112.

Dębiński, K. *Podręcznik praktyczny teologii pasterskiej*. T. I, Warszawa 1914.

Dmowski, R. (2018). *Szkice z dziejów diecezji podlaskiej*. (Pobrano: http://mazowsze.hist.pl/files/Szkice_Podlaskie/Szkice_Podlaskie-r2008-t16/Szkice_Podlaskie-r2008-t16-s93-107/Szkice_Podlaskie-r2008-t16-s93-107.txt (12.09.2014)

Dobrowolski, T. (2011). *500 lat łosickiego kościoła – dzieje parafii i dekanatu*. Łosice.

Dziuba, A. (2011). Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski a „Solidarność”. *Studia Prymasowskie* 5, 155-203.

Fel, S. (2007). *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Fel, S. Kupny, J. (red), (2007). *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*. Katowice: Księgarnia Św. Jacka.
- Fiałkowski, M. (2006). Kamiński Ryszard. W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.). *Leksykon teologii pastoralnej*. Lublin: KUL.
- Fiałkowski, M. (2006). Lipiec Dariusz. W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.). *Leksykon teologii pastoralnej*. Lublin: KUL
- Fontana, S. (1997). Nauka społeczna Kościoła w Europie. Kongres w Rzymie, 19–21 czerwca 1997. *Spółczesność* nr 4, s. 655–656.
- Franciszek (2013). Adhortacja apostołska *Evangelii gaudium*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Franciszek. (2015). Encyklika *Laudato si*.
- Fraser, E. (2014), *Scholastic Metaphysics. A Contemporary Introduction*. Ed. Scholasticae: Heusenstamm
- Gajda, P. (2000). *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*. wyd. 2. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Gasparski, W. (1999). *Prakseologia*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Warszawskiej Szkoły Zarządzania.
- Giorgi, A. (1991). Psychologia jako nauka humanistyczna w świetle założeń podejścia fenomenologicznego. W: *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, t. 5, Lublin 1991, 309-344.
- Gloger, Z. (1900). Bartoszkowie, *Encyklopedia staropolska*, T. I, 14. Warszawa: P. Laskauer, W. Babick.
- Gmitruk, J. (2012). Kalendarium biograficzne ks. profesora Romana Krawczyka. W: J. Gmitruk – A. Wielgosz (red.), *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga Jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka (21-24)*. Warszawa – Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- Gowin, J. (2002). *Kościół a „Solidarność”*. W: D. Gawin (red.). *Lekcja Sierpnia. Dziedzictwo „Solidarności” po dwudziestu latach*, 13–38. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Góralski, W. (2000). *Kanoniczne prawo małżeńskie*. Warszawa, Poznań: Polskie Wydawnictwo Prawnicze IURIS.
- Góralski, W. (2009). Przyszłość prawa kanonicznego w Polsce. *Roczniki Nauk Prawnych*, (19), 167-178.
- Góralski, W. (2010). Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Płocku (1710-2010). *Studia Płockie* 38, 45-71.
- Górecki, A. (2018). Kościół katolicki w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego. *Christianitas*, 71-72, 103-136.
- Grabowski, I. (1921). *Prawo kanoniczne: według nowego kodeksu. Przegląd Teologiczny*. Lwów.
- Graczyk, M. (2000). Ks. profesor Stanisław Olejnik jako teolog. *Studia Włocławskie* 3, 7-19.
- Granat, W. (1960), *Teodycea. Istnienie Boga i Jego natura*. Pallottinum: Poznań
- Greniuk, F. (1967). Teologia moralna XIX wieku. W: Rechowicz, M. (red.). *Dzieje teologii katolickiej w Polsce wiek XIX i XX*, T. III, cz. I. (221-253) Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Greniuk, F. (1972). Autonomizacja teologii moralnej. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (19) z. 3, 29-53.

Greniuk, F. (1975). Zarys dziejów polskiej teologii moralnej. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (22) z. 3, 5-21.

Greniuk, F. (1993). *Katolicka teologia moralna w poszukiwaniu własnej tożsamości*. Lublin: RW KUL.

Gręźlikowski, J. (2009). Dyskusje nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Polsce okresu międzywojennego. W: J. Wroceński, J. Krajczyński (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, (417-443). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Gręźlikowski, J. (2009). Nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w XX wieku. *Studia Włocławskie*, 11, 316-343.

Grobler, A. (2006). *Metodologia nauk*. Kraków: Wydawnictwo Aureus.

Gruszka, J. (1849). *Katechetyka umiejętna*. Przemyśl.

Grzebień L. (1983). Rejowicz Jarosław. W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*. T. 7 (22-24). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej

Grzebień, L. (1983). Jeż Mateusz. W: L. Grzebień (red.). *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5 (599-603). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Grzegorzczak, A. (2010). *Logika popularna. Przystępny zarys logiki zdań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Hajduk, Z. (2005). *Ogólna metodologia nauk*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Heller, M. (2011). *Filozofia nauki. Wprowadzenie*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.

Herbut, J. (2007). *Elementy metodologii filozofii*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Ioannes Paulus PP. II. (1979). Constitutio Apostolica „Sapientia christiana”, 15.04.1979. *Acta Apostolicae Sedis* (71), 469-499.

Jan Paweł II, Pastores dabo vobis. W: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. II, 408-538, Kraków.

Jan Paweł II. (1980). List na Wielki Czwartek, *Tajemnica i kult Eucharystii*.

Jan Paweł II. (1983). *Laborem exercens. Powołany do pracy*. Komentarz, J. Krucina, (red.), Wrocław.

Jan Paweł II. (1987). Encyklika „Sollicitudo rei socialis”.

Jan Paweł II. (1998). *Centesimus annus. Tekst i komentarze*. F. Kampka, C. Ritter, (red.), Lublin.

Jan Paweł II. (2005). *Encyklopedia nauczania społecznego*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne.

Jan XXIII. (1961) *Encyklika Mater et Magistra*.

Jasiukiewicz, M. (1993). Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania. W: *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Seria: Monografie i Opracowania*, nr 100, 145-148.

Jone, H. (1950-1955). *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*. T. 1-3, Paderborn: Oficina libraria F. Schoningh.

Jungmann, J.A. (1962). *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*. 2 Bde. Freiburg: Herder.

- Juros, H. (1998). Spór o metodologię nauki społecznej Kościoła. W: F. Kampka, C. Ritter (red.), *Jan Paweł II, Centesimus annus. Tekst i komentarze*. 349-372, Lublin: KUL.
- Juros, H. (2003). Katolicka nauka społeczna contra teologia (moralna) społeczna. Uwagi metodologiczne do Orędzia Jana Pawła II na Międzynarodowy Dzień Pokoju 1998. W: *Europejskie dylematy i paradygmaty*, 23-38. Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Studium Generale Europa.
- Kamiński, K. (2012). Formacja katechetyczna kapłanów diecezji wrocławskiej w drugiej połowie XX wieku (od 1945 r.). *Studia Włocławskie* 14, 575-592.
- Kamiński, R. (1977). Praktyczne problemy duszpasterzy w twórczości pastoralnej ks. K. Dębińskiego. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie* XLVI: nr 2, 34-67.
- Kamiński, R. (1979). Duszpasterstwo w ujęciu ks. Karola Dębińskiego (1858-1943). *Częstochowskie Studia Teologiczne* VII, 45-82.
- Kamiński, R. (2000). Historyczny rozwój teologii pastoralnej. W: R. Kamiński (red.), *Teologia pastoralna*, t. 1, Lublin: KUL.
- Kamiński, R. (2000). Wstęp, W: R. Kamiński (red.), *Teologia pastoralna*. T. I, Lublin: KUL.
- Kamiński, R. (2001). *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Kamiński, R. (2002). Wprowadzenie, W: R. Kamiński (red.), *Teologia pastoralna*. T. 2, Lublin: KUL.
- Kamiński, R. (2006). Karol Dębiński. W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red), *Leksykon teologii pastoralnej*. Lublin: KUL.
- Kamiński, R. (2006). Teologia pastoralna. W: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red). *Leksykon teologii pastoralnej*. Lublin: KUL.
- Kamiński, S. (1985). *Stanisław Kamiński – autobiogram*, *Ruch Filozoficzny* (42) 12, s. 106112.
- Kamiński, S. (1989). *Epistemologiczno-metodologiczne problemy filozoficznego poznania Boga*. W: Tenże, *Jak filozofować*, 195-227. Lublin: TN KUL.
- Kamiński, S. (1992). *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*. Lublin: TN KUL.
- Kamiński, S. (1995). *Elementy logiki formalnej*. W: A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, 285318. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Karaś, A. (2010). Antropologia biblijna w teologii moralnej w ujęciu Bernarda Häringa. *Studia Redemptorystowskie* 8, 139-161.
- Karcz, R. (2014). O nauczaniu społecznym Jana Pawła II. *Studia Socialia Cracoviensis* 6, nr 1 (10), s. 237-239.
- Kasjaniuk, E. (2009). Noldin Hieronim. *Encyklopedia katolicka*. T. 13. kol. 1357. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kasjaniuk, E. (2011). Pietkun. *Encyklopedia katolicka*, Lublin, T. 15.
- Kiciński, A. (2015). Życie i początkowa działalność katechetyczna ks. Koronata Piotrowskiego (1875-1959), *Roczniki Teologiczne KUL*, 62 (11), 37-50.
- Kindracki, P. (2009). *Katechizacja dzieci i młodzieży w diecezji siedleckiej w latach 1961-1990*. Siedlce: Unitas.
- Kindracki, P. (2018). Kształcenie kadry katechetycznej w diecezji siedleckiej, W: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1918-2018. Studia i materiały*

z dziejów (257-272). Siedlce: Unitas.

Koj, L. (1990). *Problemy semiotyki logicznej*. Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej „Znak-Język-Rzeczywistość”.

Kopciński, J. (2009). *Nauczanie teologii moralnej w Polsce w XIX wieku*. *Teologia i moralność* (5), 207-220.

Kopciński, J. (2002). *Polska teologia moralna XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej

Koperek, S. (1973). Dom Lambert Beauduin prekursor współczesnej odnowy liturgicznej. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 26, 209–217.

Koperek, S. (1976), Don Prosper Gueranger – Opat z Solesmes inspirator współczesnej odnowy liturgicznej. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29, 213–220.

Korycki, J. (1984). Kształcenie pedagogiczno-katechetyczne w polskich seminariach duchownych w rozwoju historycznym. *Studia Katechetyczne*, 4, 221-261.

Kosiński, W. (1929). *Metoda nauczania religii, czyli katechetyka*. Sandomierz.

Koska, W. (1993). *Katechetyka*. Poznań: Papieski Wydział Teologiczny.

Kotarbiński, T. (1999). *Prakseologia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kotkowski, S. (1971). Nauczanie w sandomierskim seminarium diecezjalnym w okresie pierwszego dwudziestolecia (1820-1841). *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* (18) z. 4, 27-52.

Kotkowski, S. (1980). Formacja intelektualno-duszpasterska alumnów Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1841-1926). *Studia Sandomierskie*, 1, 35-53.

Kowalczyk, S. (1997). Podstawowe elementy nauczania społecznego Jana Pawła II. *Roczniki Nauk Społecznych*, Tom XXV, zeszyt 1, 85-100.

Kowalewski, M. (1959). *Logika*. Poznań: Pallottinum.

Krawczyk, R. (1993). Wyższe Seminarium Duchowne. W: H. Tomasik, K. Korszniewicz, J. Jóźwik (red.), *Magnificat anima mea. Arcypasterzowi (ks. Bp. J. Mazurowi) z okazji 25 lecia pasterzowania w Kościele Siedleckim*. Siedlce: [b.w.].

Krawczyk, R. (2009). *40 lat w służbie Kościołowi Siedleckiemu*. W: B. Błoński, K. Korszniewicz, R. Krawczyk, (red.). *Biskup Jan Mazur. Pasterz Kościoła Siedleckiego*. Siedlce.

Krąpiec, M. A. (1984). *Metafizyka. Zarys teorii bytu*. Wyd. 3. Lublin: RW KUL.

Krąpiec, M. A., Zdybicka Z. J. (1974), *O tomistycznej drodze poznania Boga*. W: *O Bogu dziś*. B. Bejze (red.), Warszawa, s. 71-83

Kroplewski, Z. (2011). *Psychologia pastoralna – koncepcje i kontrowersje*. Szczecin: WN Uniwersytetu Szczecińskiego.

Krzyżak, L. (2017). Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Przemyślu. *Zarys problematyki*. *Studia Ełckie* 2 (19), 131-146.

Ks. H.M. (1976). Śp. ks. prałat Andrzej Szklarski. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej* 2 (45), 63-66.

Kubik, W. (1987). *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895-1970*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Kublikowski, R. (2009). Definicje. W: J. Herbut, P. Kawalec (red.), *Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, 1314.

Kublikowski, R. (2011). Definicja. W: P. Kawalec, P. Lipski, R. Wodzis (red.), *Pod-*

stawy naukoznawstwa, t. 1, Lublin: Wydawnictwo KUL, 185-209.

Kublikowski, R. (2016). Znaczenie, rozumowanie i normatywność w kontekście in-ferencjalizmu znaczeniowego Roberta B. Brandoma. *Przegląd Filozoficzny* (98) 2, 259-269.

Kudasiewicz, J. (1976). Bibliistyka. *Encyklopedia katolicka*, t. II (511-513). Lublin: TN KUL.

Kułakowski, K. (1986). Nauczanie teologii w Oddziale nauk moralnych i politycznych Uniwersytetu Wileńskiego (1803-1832). *Studia Teologiczne, Białystok, Drohiczyn, Łomża*. t. 4.

Kumor, B. (1980). *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*. Kraków.

Kupisiewicz, Cz. (2000). *Dydaktyka ogólna*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Graf-Punkt.

Kupny, J. (2004). Katolicka nauka społeczna w wyższych seminariach duchownych i fakultetach teologicznych. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, T. 37, z. 1, 75-85.

Kuśmierz, J. (1995). *Formacja teologiczna w Kieleckim Seminarium Duchownym w latach 1727-1918. Studium kanoniczno-historyczne*. Warszawa. (msp).

Kwiatkowski, T. (1995). *Logika ogólna*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Lang, F. (1961). Klüpfel. *Lexikon für Theologie und Kirche*. M. Buchberger, (red.), Freiburg, t. 6.

Leon XIII. (1882). *Encyklika „Etsi nos”* (15.02.1882). Pobrano z: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15021882_etsi-nos.html, Dnia (17.09.2018).

Leon XIII. (1890-1891). *Encyklika Rerum novarum*.

Lichacz, P., Olszewski M., Przanowski M. (red.), (2005), Wstęp. W: Tomasz z Akwinu, *Super Boetium De Trinitate. O poznaniu Boga*. Wydanie łacińsko-polskie. Kraków: WAM.

Losee, J. (2001). *Wprowadzenie do filozofii nauki*. Przeł. T. Bigaj, Warszawa: Prószyński i Ska.

Loux, M. J. (2006), *Metaphysics. A Contemporary Introduction*. Routledge: New York – London, wyd. 3.

Lück, H. (2008). *Historia psychologii – orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*. Warszawa: Vizja Press&IT.

Łoniewski, J. (1997). 45 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie (1951-1996). *Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn, Łomża*, 15, 225-243.

Łuczak, M. (2008). *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*. *Studia Pastoralne*, nr 1, 35-44.

Łukasiewicz, J. (1958). *Elementy logiki matematycznej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Madecki, E. (1995.) Bartynowski. *Encyklopedia katolicka*. T. II. Lublin: TN KUL.

Majewski, D. (2000). Błogosławiony abp Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941): sylwetka Ojca diecezji. *Studia Płockie* 28, 111-119.

Majka, J. (1982). *Nauczanie społeczne prymasa Polski*. *Rocznik Nauk Społecznych*, T X, 1982, s. 243.

Malinowski, G. (2010). *Logika ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marciszewski, W. (1994). *Sztuka rozumowania w świetle logiki*. Warszawa: Aleph.

Marcol, A. (1991). Profesor Bernard Häring: teolog moralista: wstępna synteza. *Studia Theologica Varsoviensia* (29) t. 2, s. 113-123.

Maryniarczyk, A. (1985). *Metoda separacji a metafizyka*. Lublin: RW KUL.

Maryniarczyk, A. (2005). *Realistyczna interpretacja rzeczywistości*. PTTA: Lublin

Materska, M. (2001). *Wstęp do psychologii z elementami historii psychologii*. Warszawa: WN Scholar.

Matwiejuk, K. (1999). *Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej*. Siedlce.

Matwiejuk, K. (2002). *Wychowanie liturgiczne jako element formacji duchowej prezbiterów*. Siedlce.

Matwiejuk, K. (2006). *Sanktuarium błogosławionych męczenników podlaskich w Pratulinie*. Siedlce: Unitas.

Matwiejuk, K. (2009). *Życie liturgiczne w klasztorach cysterskich przez Soborem Watykańskim II*. Warszawa: UKSW.

Matwiejuk, K. (2013). *Liturgiczna celebracja zbawczych ingerencji Boga*. Wyd. 2, poszerzone, Radom: Ave.

Matwiejuk, K. (2014). *Celebracja Eucharystii w różnych obrządkach liturgicznych*. Ząbki: Apostolicum.

Matwiejuk, K. (2015). *Kult błogosławionych męczenników z Pratulina*. Siedlce: Unitas.

Matwiejuk, K. (2015). *Pratulin i jego duchowe dziedzictwo*. Siedlce: Unitas.

Matwiejuk, K. (2015). *Triduum paschalne. Trzy noce Chrystusa zdradzonego i ukrzyżowanego, który zmartwychwstał*. Siedlce: Unitas.

Mazurek, F. (1999). *Personalistyczno-integralne ujęcie katolickiej nauki społecznej w eksplikacji Stefana kardynała Wyszyńskiego*. Lublin 1999, Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.

Mazurek, F. (2007). *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*. S. Fel ks., J. Kupny, bp. (red.), Katowice 2007: Księgarnia Św. Jacka.

Micewski, A., (1987). *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*. Paryż: Wydawnictwo Dialogue. Seria wydawnicza „Znaki Czasu”.

Michalak, J. (1927). Nowy rytuał polski. *Ateneum Kapłańskie*, T. 19, rok 13, 421-432.

Michiels, G.G. (1929). *Normae generales juris canonici: Commentarius libri I codicis juris canonici*. T. 1-2. Lublin: Univ. Catholica.

Młynarski, Z. (1970). Formacja intelektualna alumnów Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818-1828. *Roczniki Teologiczno - Kanoniczne* 17. z. 4, 59-81.

Młynarski, Z. (1994). Ks. Stanisław Olechowski (1902-1989). *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (63) 5, 182-184.

Morton, A. (2002). *Przewodnik po teorii poznania*. Przekład. T. Baszniak, Warszawa: Spacja.

Mostowski, A. (1948). *Logika matematyczna*. Warszawa: [s.n.].

Mościcki, Z. (1982). Śp. Ks. kan. dr Henryk Brzostowski. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 51, nr 2. 14.

Müller, G. L. (2015). *Dogmatyka katolicka* (tłum. W. Szymona). Kraków.

Murawski, R. (1978). Etapy rozwoju katechezy. *Ateneum Kapłańskie*, 71, 49-70.

- Murawski, R. (2005). Pojęcie „katechetyki” w refleksji współczesnych autorów polskich. *Studia Pastoralne*, 1, 68-81.
- Murawski, R., Czekalski, R., Tochmański, J. (1999). *Bibliografia katechetyczna 1945-1995*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
- Mychra, M. A. Śp. Ks. dr. Bernard Filipiuk. *Prawo Kanoniczne* 1-4 (6), 573-581.
- Myrcha, M. A. (1936). *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym*. Lublin: TN KUL.
- Myrcha, M. A. (1948). *Sądy polubowne w prawie kanonicznym. Studium prawno-porównawcze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Myrcha, M.A., Ks. Jan Zubka. *Prawo Kanoniczne* 3-4 (19), 232-247.
- Nasiłowski, K. (1969). De distinctione potestatis ordinis et iurisdictionis a primis Ecclesiae saeculis usque ad exeuntem decretistarum periodum. W: K. Mörsdorf, A. Scheuermann, G. May (red.), *Ius sacrum: Klaus Mörsdorf zum 60. Geburtstag*, (165-180). München: F. Schönigh.
- Neunheuser, B. (1976). Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Gueranger. Przeszłość i perspektywy. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29, 195-207.
- Niedziałkowski, A. K. (1905). Recenzja. *Gazeta kościelna*, Lwów.
- Nitecki, P. (2007). Ksiądz Stefan Wyszyński jako profesor katolickiej nauki społecznej we Włocławku (1931-1939). *Studia Prymasowskie* 1, 215-239.
- Nojszewski, A. (1914). *Liturgia rzymska*. Warszawa.
- Nowowiejski, A. J. (1931). *Ceremoniał parafialny. Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*. Wyd. VII, Płock: Bracia Detrychowic.
- Nowowiejski, A. J. (1893-1916). *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*. Warszawa.
- Noye, I. (1965). Tanqueray. *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 9.
- Odrawąż Sypniewska, J. (red.), (2016). *Przewodnik po filozofii języka*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Olejnik, S. (1954). O nowe drogi dla teologii moralnej. *Collectanea Theologica* (25) 4, 575-596.
- Olejnik, S. (1962). Postulaty przedmiotowo-metodyczne dotyczące wykładu teologii moralnej. *Roczniki Teologiczne - Kanoniczne* (9) z. 2, 61-94.
- Olszewski, D. (1980). Kulturowe zakorzenienie myśli religijnej na przykładzie sytuacji panującej na ziemiach polskich w XIX w. *Studia Theologica Varsaviensia* (18) 2, 129-149.
- Omyła, M. (1995). *Zarys logiki*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Orczyk, A. (2016). Dążenia do ujednolicenia kształcenia i wychowania w seminariach duchownych w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939). W: M. Jagodziński, J. Wojtkun (red.). *Przyjdź Królestwo Twoje. Księga pamiątkowa dedykowana Biskupowi H. Tomasikowi* (429-450). Radom: Wydawnictwo Diecezji Radomskiej «Ave».
- Orczyk, A. (2017). *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Ozorowski, E. (1983). Pietkun. Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981. L. Grzebień (red.), Warszawa, t.6.
- Paluszkiewicz, M. (2008). *Katechizacja dzieci i młodzieży w diecezji siedleckiej w latach 1990-2005*. Siedlce: Wydawnictwo Kwadrat.
- Pałka, P. (1986). Ks. Marian-Alfons Myrcha jako student i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. *Prawo Kanoniczne* 1-2 (29), 13-17.

Pasenkiewicz, K. (1963). *Logika ogólna*. T. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pasternak, F. (1980). Reorganizacja studiów kościelnych - szczególnie wykładów prawa kanonicznego - w świetle „Sapientia christiana”. *Prawo Kanoniczne* 3-4 (23), 211-232.

Pastewski, P. (2015). Czym charakteryzuje się powołanie kapłańskie w rozumieniu Św. Jana Pawła II. *Civitas et Lex* 2015, 4(8), s. 79-85.

Paulus PP. VI. (1966). Constitutio „Apostolica Paenitemini”, 17.02.1966. *Acta Apostolicae Sedis* (58) 177-198.

Paulus PP. VI. (1967). Indulgentiarum doctrina, 01.01.1967. *Acta Apostolicae Sedis* (59) 5-24.

Paulus PP. VI. (1967). Sacrorum Diaconatus Ordinem, 18.06.1967. *Acta Apostolicae Sedis* (59) 697-704.

Paulus PP. VI. (1970). Matrimonia mixta, 31.03.1970. *Acta Apostolicae Sedis* (62) 257-265.

Paulus PP. VI. (1971). Causa matrimoniales, 28.03.1971. *Acta Apostolicae Sedis* (63) 441-446.

Paulus PP. VI. (1972). Motu proprio „Ad pascendum”, 15.08.1972, *Acta Apostolicae Sedis* (64), 534-540.

Paulus PP. VI. (1972). Motu proprio „Ministeria quaedam”, 15.08.1972, *Acta Apostolicae Sedis* (64) 529-534.

Paulus PP. VI. (1973). Constitutio Apostolica „Sacrarum unctionem infirmorum”, 30.11. 1972. *Acta Apostolicae Sedis* (65), 5-9.

Paulus PP. VI. (1974). Motu proprio „Firma in traditione”, 13.06.1974. *Acta Apostolicae Sedis* (66), 308-311.

Paweł VI. (1969). Konstytucja Apostolska *Missale Romanum*. (Pobrano: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/konstytucje/missale_romanum_03041969.html 20,03,2017).

Paweł VI. (1967). Encyklika *Populorum progressio*.

Paweł VI. (1972). Motu proprio *Ministeria quaedam*.

Paweł VI. (1974). Adhortacja apostolska *Mariialis cultus*. Częstochowa.

Paweł VI. (1975). Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi* o ewangelizacji w świecie współczesnym.

Pawłuk, T. (1984). Formacja kanonistyczna w seminariach duchownych. *Prawo Kanoniczne* (27), 3-15.

Pawłuk, T. (1984-1990). *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. T. I-4. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.

Pawłuk, T. (1985). *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. T. I, wyd. 1. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.

Pelc, J. (1982). *Wstęp do semiotyki*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Pelc, J. (red.), (1967). *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Petrani, A. (1961). *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.* Lublin: TN KUL.

Petrani, A. (1964). *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*. *Prawo Kanoniczne* (7) 1-2, 127-

200.

Pfeiffer, E. (1965). *Wiest. Lexikon für Theologie und Kirche*. Strasburg, t. 10.

Piątkowski, W. (2012). Rozważania Jana Pawła II o istocie nauki społecznej Kościoła, *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*. Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, vol. 15, 33-40.

Pietkun, W. (1954). *Dogmatyka katolicka*. Warszawa.

Pius PP. XI. (1931). Constitutio Apostolica „Deus scientiarum Dominus” de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum, 24.05.1931. *Acta Apostolicae Sedis* (23), 241-262.

Pius XI. (1924). Bulla Pro recto et utili dioecesis regimine. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 6-7, 92-93.

Pius XI. (1931). Encyklika *Quadragesimo Anno*.

Pius XII. (1953). Przemówienie do Senatu i alumnów Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego „Animus noster”. AAS, nr 45, 687.

Piwowski, W. (1996). *Socjologia religii*. Lublin 1996: Wydawnictwo Naukowe KUL.

Pleszczyński, A. (1907). *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej Warszawskiej*. Warszawa.

Pleza, M. (red.), (1998-1999). *Słownik łacińsko-polski*. T. I-IV, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Płużek, Z. (1994). *Psychologia pastoralna*. Kraków: IT Księża Misjonarzy.

Podlasiak, P. J. K. [J. Pruszkowski]. (1897). *Janów Biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*. Kraków.

Poręba, P. (1977). Dzieje katechetyki. W: M. Rechowicz (red.). *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 3. cz. 2 (125-185). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Prokop, K.R. (1998). *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczpospolitej*. Kraków: Universitas.

Prüfer, P. (2011). *Katolicka nauka społeczna a socjologia. Interdyscyplinarne sprzężenie*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytet Zielonogórski.

Pruszkowski, J. (1897). *Janów Biskupi czyli Podlaski*. Kraków: Główny Skład w Księgarni G. Gebethnera i Spółki.

Pryszmont, J. (1983). Z historii teologii moralnej w ostatnich wiekach. W kierunku odnowy. *Studia Theologica Varsaviensia* (21), t. 1, 7-51.

Pryszmont, J. (1987). *Historia teologii moralnej*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 7a. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*. Pobrano z: <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-rozumienia-terminow/> Dnia (24.09.2018).

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 7b. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*. Pobrano z: <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-terminow-cd/> Dnia (24.09.2018).

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 8. Źródła teologii*. Pobrano z: <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-8-zrodla-teologii/> Dnia (24.09.2018).

Przekop, E. (1989). Filipiuk Bernard. W: L. Bienkowskiego i in. (red.), *Encyklopedia*

katolicka, t. 5, (kol. 218). Lublin: TN KUL.

Przełęcki, M. (1993). *Studia z metodologii formalnej*. J. J. Jadacki (red.), *Filozofia Nauki* (1) 23.

Przeździecki, H. (1928). *Listy pasterskie i przemówienia 1918-1928* (47-51). Poznań: Nakładem Kurii Diecezjalnej Podlaskiej w Siedlcach, tłoczono w drukarni św. Wojciecha w Poznaniu.

Przeździecki, H. (1929). Przemówienie na Uroczystość dziesięciolecia Seminarjum Większego w Janowie ogłoszone dnia 8 października 1929 r. przez J. E. Biskupa Ordynariusza. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 11, 288-291.

Przygoda, W. (2000). *Teologia pastoralna w Polsce*. W: *Teologia pastoralna*, T. 1, R. Kamiński (red.), Lublin: KUL.

Puchalski, E. (1973). Śp. ks. infułat Jan Grabowski. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* XLII, nr 4-5, 18.

Pylak, B. (2009). W służbie Kościołowi Lubelskiemu. W: B. Błoński, K. Korszniewicz, R. Krawczyk (red.), *Biskup Jan Mazur. Pasterz Kościoła siedleckiego*, Siedlce.

Raina, P. (2008). *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*. Wybór dokumentów i opr. redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.

Raina, P. (1985). *Kościół w Polsce 1981-1984*, Londyn: Katolicki Ośr. Wydaw. Veritas.

Rasiowa, H. (1990). *Wstęp do matematyki współczesnej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Rasiowa, H. Sikorski, R. (1968). *The Mathematics of Metamathematics*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Reinstadler, S. (1920). *Elementa philosophiae scholasticae v. II*. Fryburg: Friburgi Brisgoviae Herder & Co.

Reinstadler, S. (1923), *Elementa philosophiae scholasticae*. Friburgi Brg., t. 1-2, wyd. 12.

Romizi, R. (2007³). *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*. Bologna.

Rozen, B. (2004). Historia polskiej katechetyki i katechezy. W: R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra (red.), *Wokół katechezy posoborowej* (113-119). Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Rusecki, M. (2002). Fundamentalna teologia. W: M. Rusecki, K. Kaucha, I. Ledwoń, J. Mastej (red), *Leksykon teologii fundamentalnej*. Lublin-Kraków: Wydawnictwo M.

Rusiecki, M. (2002). Katechetyka w seminarium kieleckim do 1939 roku. W: D. Olszewski, R. Kuligowski, K. Gurda (red.), *Kultura teologiczna Seminarium Duchownego w Kielcach 1772-2002* (135-170). Kielce: Wydawnictwo JEDNOŚĆ.

Sawczuk, P. (2012). Dziesięć lat w służbie Kościoła siedleckiego. W: M. Czubak, B. Kondracka, M. Paluszkiewicz (red.), *Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi Zbigniewowi Kiernikowskiemu w 10. rocznicę sakry biskupiej i posługi pasterskiej w diecezji siedleckiej* (213-225). Siedlce: Unitas.

Schenk, W. (1977). Z dziejów liturgiki. W: M. Rechowicz (red), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 3, Wiek XIX i XX, cz. 2, (46-54). Lublin: KUL.

Schmitt, S. (1992). *Die internationalen liturgischen Studientreffen 1951-1960: zur Vorgeschichte der Liturgiekonstitution*. Trier.

- Selejdak, R. (2017). Formacja kandydatów do kapłaństwa w świetle nowego Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis. *Collectanea Theologica*, 87, nr 3, 121-128.
- Seńko, W. (1993). *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*. IFiS PAN: Warszawa 1993
- Sidorczuk, H. (2002). Wspomnienie o śp. ks. profesorze Marku Majorze (1945-2000). *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 2-5, 178-181.
- Sinka, T. (1994). *Liturgika*. Kraków.
- Sipos, I. (1940). *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum*. Pécs: Ex Typographia „Haladás R.T.”
- Siwec, S. (1978). Śp. ks. kan. mgr. Piotr Szpilewicz. *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 11, 355-358.
- Skierkowski, M. (2009). Specyfika niemieckiej teologii fundamentalnej. *Studia Theologica Varsaviensia*, 47, nr 2, 80-87: UKSW.
- Skowroński, B. (2000). Ks. Profesora Olejnika rozwój koncepcji podręcznika teologii moralnej. *Studia Włocławskie* 3, 20-26.
- Skrzydlewski, W. (1991). *Wpływ katolickiej nauki społecznej na przemiany społeczne i polityczne w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego. Tekst odczytu wygłoszonego w języku francuskim w Instytucie Teologii Moralnej Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim 6 II 1991 r.* 182-190. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL.
- Skrzyniarz R. (2013). Sokołowski Czesław. *Encyklopedia katolicka*, T. 18. Lublin: TN KUL.
- Słupecki, J., Borkowski, L. (1984). *Elementy logiki matematycznej i teorii mnogości*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sobański, R. (1973). Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurydycznych. *Collectanea Theologica* (4), 37-40.
- Sobolewski, Z. (2017). *Imię Twoje wysławiamy. Dzieje diecezji siedleckiej (1818-2018)*. Siedlce: Unitas.
- Sokołowski, Cz. (1972). Śp. ks. prałat dr Adam Dawidczyk. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej* 4 (41), 92-94.
- Sokołowski, P. (2012). Ryster Julian, W: E. Gigilewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, T. 17, (kol. 688). Lublin: TN KUL.
- Soszyński, R. (1979). Śp. ks. Edmund Barbasiewicz. *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (48) 4, 124-129.
- Spetia, A., Barberi, A., Segretus R. (red.), (1853). *Bullarii romani continuation summorum pontifum Clementis XIII, Clementis XIV, Pii VI, Pii VII, Leonis XII, Pii VIII, (et Gregorii VI)*. T. 53, Romae: b.w.
- Sroka, J. (1976). Odnowa liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29, 179-186.
- Stachowski, R. (2000). *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych*. Warszawa: WN Scholar.
- Stachowski, R. Dobroczyński, B. (2008). Historia psychologii – od Wundta do czasów najnowszych. W: J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia – Podręcznik akademicki*. T. I, 73-136. Gdańsk: GWP.
- Staniewicz, P. (2010). Ossoliński. *Encyklopedia katolicka*, T. 16. Lublin: TN KUL.
- Staniszewski, P. (2008). Diecezja janowska czyli podlaska w świetle schematyzmu

z 1861 roku. *Saeculum Christianum* 15 (2), 35-52.

Stanosz, B. (1991). *10 wykładów z filozofii języka*. Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej „Znak-Język-Rzeczywistość”.

Stanosz, B. (2005). *Wprowadzenie do logiki formalnej. Podręcznik dla humanistów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Stanosz, B., Nowaczyk, A. (1976). *Logiczne podstawy języka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Stepulak, M. (1994). *Koncepcja człowieka w ujęciu księdza Zygmunta Mościckiego. Studium psychologiczne*. Lublin.

Stepulak, M. (1998). Ksiądz Zygmunt Mościcki: duszpasterz, wychowawca, uczonec. *Podlaskie Echo Katolickie*, nr 10, V.

Stępień, A. B. (1971). *Teoria poznania. Zarys kursu uniwersyteckiego*. Lublin: KUL.

Stopniak, P. (1939). Ocena kapitalizmu w „Rerum Novarum” i „Quadragesimo Anno”. W: *Korporacjonizm – praca zbiorowa*. Lublin, Tom 49, 1939, s. 1-25.

Stopniak, S. (1983). Poboży Antoni. W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, T. 6, 699-700. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Strzeszewski, Cz. (1981). *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce*. W: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1938*, Warszawa: PWN.

Strzeszewski, Cz. (1981). Współczesne kierunki rozwoju katolickiej nauki społecznej. *Ateneum Kapłańskie* t. 58, 154-156.

Strzeszewski, Cz. (1994). *Katolicka nauka społeczna*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL.

Such, J., Szcześniak, M. (2000). *Filozofia nauki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Szafański, A. L. (1977). *Zarys dziejów teologii pastoralnej ogólnej (hodegetyki)*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, M. Rechowicz (red.), Lublin: KUL.

Szafański, A. L. (1982). *Teologia pastoralna w diecezji kieleckiej w XIX w. Nasza Przeszłość*, 57, 45-114.

Szewczuk, W. (1979). *Słownik psychologiczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Sztafrowski, E. (1976-1979). *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 1-2. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Sztafrowski, E. (red.), (1968-1977). *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawnoliturgiczne*. T. 1- 4. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Sztompka, P. (2003). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

Szymanek, K. (2001). *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tarski, A. (1994). *Wprowadzenie do logiki i do metodologii nauk dedukcyjnych*. Warszawa: Philomath.

Tatarkiewicz, W. (2001). *Historia filozofii*, t. 1, *Filozofia starożytna i średniowieczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tokarz, M. (2006). *Argumentacja, perswazja, manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Tonkiel, Z. (2000). *Teologia fundamentalna*. Siedlce.

- Tonkiel, Z. (2010). *Zagadnienia wybrane z ekumenizmu*. Siedlce.
- Tronina, A. (2013). Pół wieku szkoły biblijnej (1956-2006). *The Biblical Annals* 3, 1, 119-145.
- Trzęsicki, K. (2009). *Logika z elementami semiotyki i retoryki*. Białystok: Wyższa Szkoła Administracji Publicznej im. Stanisława Staszica.
- Vesey, G. – Foulkes, P. (1997). *Teologia. Słownik encyklopedyczny*. 320, Warszawa: RTW.
- Wais, K. (1902-1903). *Psychologia I – IV*. Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Wais, K. (1926). *Ontologia czyli metafizyka ogólna*. Lwów.
- Weber, M. (1933). Der Sinn der «Wertfreiheit» der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften, *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*. T. VII, 40-88.
- Wicher, W. (1947). Wpływ św. Alfonsa Marii Liguorego na teologię moralną w Polsce. *Ateneum Kapłańskie* 39 t. 47, 1-13.
- Wicher, W. (1974). Nauka teologii moralnej w dawnych seminariach misjonarskich. *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury w Polsce*. T. 3, 162-180.
- Wiegard, J. M. (2011). Bibliistyka. W: F. Kogler, R. Egger-Wenzel, M. Ernst (red.), *Nowy leksykon biblijny* (81-82). Kielce: Jedność-Herder.
- Wielgosz, A. (2012). Bibliografia publikacji Ks. prof. dr. hab. Romana Krawczyka w układzie chronologicznym. W: J. Gmitruk, A. Wielgosz (red.), *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga Jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka (25-44)*. Warszawa – Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- Wilemska, E. (2009). Myrcha Marian. W: E. Gigilewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 13, (kol. 578-579). Lublin: TN KUL.
- Wilemska, E. (2009). Nasiłowski Kazimierz. W: E. Gigilewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 13, (kol. 777). Lublin: TN KUL.
- Wilemska, E. (2013). Sztafrowski Edward. W: E. Gigilewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, (kol. 128-129). Lublin: TN KUL.
- Winiarz, A. (1994). Sprawa kształcenia rzymskokatolickiego duchowieństwa świeckiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831). *Rozprawy z dziejów oświaty*, 36, 19-39.
- Witwicki, W. (1962). *Psychologia*. T. I. Warszawa: PWN.
- Woleński, J. (2005). *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wolff, Ch. (1740), *Philosophia rationalis sive logica*. Lipsiae.
- Wójcicki, R. (1982). *Wykłady z metodologii nauk*. Warszawa: PWN.
- Wójcicki, R. (1991). *Teorie w nauce. Wstęp do logiki, metodologii i filozofii nauki*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Wójcicki, R. (2003). *Wykłady z logiki z elementami teorii wiedzy*. Warszawa: Scholar.
- Wójcik, E. (2013). Teologia. W: E. Gigilewicz (red.) *Encyklopedia katolicka*, t. XIX (kol. 654-670), Lublin: TN KUL.
- Wójcik, W. (1972). Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym

w Sandomierzu (1820-1970). *Prawo Kanoniczne* (15), 99-124.

Wójcik, W. (1975). Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne* 5 (23), 11-21.

Wójcik, W. (1989). Ex imposita nobis. W: R. Łukaszyk i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, T. 4, (kol. 1461-1462). Lublin: TN KUL.

Wroczeński, J. (2009). Ks. prof. Jerzy Syryjczyk (1950–2009). *Prawo Kanoniczne* 1-2 (52), 5-12.

Wróbel, T. (1983). Nauczanie filozofii i teologii w kieleckim Seminarium Duchownym (1727 – 1962), *Nasza Przeszłość*, 59, 97-163.

Wyrwich, M. (2006). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989. T. I.* Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.

Wyrwich, M. (2007). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989. T. II.* Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.

Wyrwich, M. (2009). *Kapelani „Solidarności” 1980–1989. T. III.* Warszawa: Rytm Oficyna Wydawnicza.

Wysocki, J. W. red. (2004). *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego.* Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.

Zaleski, W. (1984). *Święci na każdy dzień.* Łódź: Wydawnictwo Salezjańskie.

Zalewski, Z. (1980). *Komunia święta wiernych w Polsce w okresie reformy trydenckiej.* Lublin: KUL

Zalewski, Z. (1988). Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie. *Studia Podlaskie* 3, 83-100.

Zalewski, Z. (1966). *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego,* Lublin: KUL.

Zalewski, Z. *Boże Ciało*, W: F. Gryglewicz i in. (red.). *Encyklopedia katolicka*, T. II, kol. 861. Lublin: TN KUL.

Zellma, A. (2013). Współczesny model kształcenia pedagogiczno-katechetycznego alumnów seminariów duchownych w Polsce. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 33, 283-296.

Ziemann, E. (2013). *Tanquerey Adolf Alfred.* W: *Encyklopedia katolicka.* T. 19. kol. 488. Lublin: TN KUL.

Ziemiński, Z. (2002). *Logika praktyczna.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Ziemińska, R. (red.). (2013). *Przewodnik po epistemologii.* Kraków: Wydawnictwo WAM.

Zowczak, J. (2018). *Diecezja siedlecka w świetle badań socjologicznych.* Siedlce: Unitas.

Zubka, J. (1935). *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji.* Lublin: KUL.

Zubka, J. (1962). *Śp. ks. biskup Marian Jankowski. Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* (31) 7, 302-311.

Zubka, J. (1967). *Śp. ks. kanonik Franciszek Szajda. Wiadomości Diecezjalne Podlaskie*, 36, nr 9-10, 237.

Zubka, J. (1969). *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny.* Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Zwoliński, A. (2008). *Sekty w Internecie,* Kraków: Wydawnictwo Salwator.

Zwoliński, A. (2010). *Dylematy demokracji*, Kraków: Wydawnictwo WAM.

Zwoliński, A. (2017). *Wojna o pracę. Wyzwania współczesnego rynku pracy*. Kraków: Wydawnictwo PETRUS, Kraków.

Żarnecka-Biały, E. (1999). *Mała logika. Podstawy logicznej analizy tekstów. wnioskowania i argumentacji*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Żaryn, J. (2005). Błogosławie was i wasze godziwe poczynania czyli Kościół wobec NSZZ „Solidarność” (1980–1981). W: A. Borowski (red.), *Droga do Niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność.

Żaryn, J. (2013). *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*. Warszawa: Wydawnictwo: Neriton.

Żaryn, J. *Kościół katolicki a „Solidarność” w latach 1980-1981, Komentarze historyczne*. Pobrano z: <http://www.polska1918-89.pl/pdf/kosciol-katolicki-a-solidarnosc-w-latach-19801981,3002.pdf> (dostęp: 14.09.2018).

Żegleń, U. (2000). *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej i semiotyki kultury*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Życiński, J. (1996). *Elementy filozofii nauki*. Tarnów: Biblos.

